HADİS USÛLÜ VE ISTILAHLARI

BABANZÂDE PROF. AHMET NAİM BEY

Yayına Hazırlayan
Hasan Karayiğit

بسم الله الرحمن الرحيم

Babanzâde

Prof. AHMET NAİM BEY

HADİS USÛLÜ VE ISTILAHLARI

GİRİŞ

Yayına Hazırlayan

Hasan Karayiğit

DÜŞÜN
YAYINCILIK

Yayın No	179
Kitabın Adı	HADİS USÛLÜ VE ISTILAHLARI
Yazar	Babanzâde Prof. Ahmet Naim Bey
Mütercim	Hasan Karayiğit hasankarayigit@hotmail.com
İç Mizampaj	M. Temel Korkmaz
Kapak	Yunus Karaaslan
1. Baskı	Temmuz, 2010
ISBN	605-4195-42-8
Baskı ve Mücellit	İstanbul Matbaacılık Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi B Blok No: 21 Topkapı-Zeytinburnu/İSTANBUL Tel: 0212 482 51 66
Yayıncı Sertifika No	12628
Yayıncı Adresi	Fatma Sultan Mh. Kahalbağı Sk. No: 49 Topkapı-İSTANBUL
Tel & Fax *Sipariş Tel & Web*	Tel: (0212) 521 91 13-23 • Fax: (0212) 521 90 86 (0212) 524 7 524 • www.kidap.com.tr

İTHAF

Tevarüs edilemediği konusunda hemen herkesin

ittifak ettiği "Osmanlı Mirası"nın sahih bir şekilde

yeniden keşfedilmesine vesile olması temennisi

İle

merhum Babanzâde Prof. Ahmed Naim Bey'e...

BABANZÂDE

PROF. AHMED NAİM BEY

Babanzâde Prof. Ahmet Naim 1872 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Babası, Osmanlı'nın son dönemlerinde Irak, Yemen, Antalya ve Bolu'da valilik yapmış olan ve 1929 yılında vefat eden Babanzâde Mustafa Zihni Paşa'dır.

Ahmet Naim, babasının memuriyeti dolayısıyla ilköğrenimini Bağdat Rüştiye'sinde görmüştür. Daha sonra İstanbul'da Galatasaray Lisesi (1891) ve Mülkiye mektebini (1894) bitirmiştir. Dışişleri bakanlığında 10 yıl süreyle mütercim olarak başlayan memuriyet hayatı, Darülfünun felsefe hocalığı ile devam etmiştir. Bir süre Âyan azalığı da yapmıştır.

Ahmet Naim'in gerek telif gerekse tercüme olmak üzere birçok kitap ve makalesi bulunmaktadır. Kitaplarının çoğununu darülfününa müderris olarak atandıktan sonra yazarken, makalelerini ise daha çok Sırat-ı Müstakim ve Sebilurreşad mecmualarında yayımlamıştır. Ayrıca, Servet-i Fünun mecmuası, Tanin Gazetesi, İttifak Gazetesi, Kelime-i Tayyibe ve Mahfil gibi mecmualarda da yazıları çıkmıştır.

Ahmet Naim'in Arapça ve Farsçayı tercüme, Türkçe ve Fransızcayı konuşma ve yazma düzeyinde bilmesinin yanı sıra Kürtçeyi de bildiği belirtilmektedir. Onun ilmî şahsiyetinin en belirgin yönü Arapça ve Fransızcadan yaptığı tercümelerdir.

Ahmet Naim, 1919'da kısa bir süre Darülfünun (İstanbul Üniversitesi) Umum Müdürlüğü (rektör) görevini de yürütmüştür. Ancak Maarif Bakanlığı'nın karma eğitime geçilmesi konusundaki ısrarı yüzünden bu görevinden istifa etmiştir. Üniversitedeki felsefe grubu derslerini okutmaya devam eden Naim Bey, 1933 yılındaki Üniversite reformuyla birlikte açığa alınmıştır.

Ahmet Naim, İstanbul'da 13 Ağustos Pazartesi günü öğle namazının ikinci rekâtında Allah'a en yakın olduğu anda, secdedeyken Cenab-ı Hakk'ın rahmetine kavuştu. Kabri Edirnekapı mezarlığında Mehmet Akif Ersoy ve Mu-

allim Cevdet'in yanındadır.

Eserleri

1. Sarf-i Arabiye Mahsus Temrinat (1899-99).
2. Hikmet Dersleri (1912).
3. Felsefe Dersleri (1914-1915).
4. İslâm´da Dâvay-ı Kavmiyet (1916) ("İslâm´da Milliyetçilik" adıyla basıldı. 1991).
5. İlm-i Mantık (Elie Rabier'den tercüme)-1335-1338
6. Filozof Dr.Rıza Tevfik Beyefendi'ye-1336
7. Ahlak-i İslâmiye Dersleri (1924, İslâm Ahlâkının Esasları adıyla basıldı, 1995).
8. Tevfik Fikret´e Dair (1918).
9. İlmu´n-Nefs (Georges Fonsyrive´den ceviri, 1916-1917).
10. Hadis-i Erbain Tercümesi, (Kırk Hadis İmam-ı Nevevi).
11. Genel Çizgileriyle İslâm (Sebilürreşad'da yayınlanan "İslâmiyet'in esasları, mazisi ve hali" adlı yazının sadeleştirilerek neşri)-1975
12. Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sahih Tercümesi (I-II cilt, 1928, III-XII. ciltleri Kamil Miras tarafından çevrildi).
13. Sebilürreşad, Sırat-ı Müstakim, Mahfil, Manzara gibi dergilerde yayınlanmış çok sayıda yazısı bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BEŞİNCİ BÖLÜM

ALTINCI BÖLÜM

YAYINA HAZIRLAYANIN NOTU

Son devir Osmanlı âlimlerinden merhum Babanzâde Prof.Ahmet Naim Bey'in, 12 ciltlik "Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi" adlı kitaba yazdığı "Mukaddime"nin -klasik anlamda bir Hadis Usulü kitabı olarak hazırlanmadığı halde- aradan bir asra yakın bir süre geçmesine rağmen hâlâ aşılamadığı konusunda hemen hemen ittifak edilmektedir. Kitap, yayınlandığı günden beri, hadisle şu ya da bu şekilde ilgilenen hiç kimsenin müstağni kalamayacağı bir kitap olarak hak ettiği mevkii muhafaza etmiştir. Bugüne kadar İslâmî ilimlerle iştigal eden herkes, bilhassa akademisyenler eseri çalışmalarında değerlendirmiş, bundan yararlanmış ve tavsiye etmişlerdir. Fakat, eserin yaklaşık bir asır öncesinin diliyle hazırlanmış olması, üstelik Latin harflerine aktarılan çevirisinin de henüz Türkçenin Latin harfleriyle nasıl yazılacağının tam olarak yerleşmediği bir dönemde çevrilmiş olması ve gereken hassasiyetin gösterilmemesi eserden istifadeyi zorlaştırmış ve akademisyenlerle veya hadis ilimlerine vâkıf belli insanlarla sınırlandırmıştır. Eserin yazıldığı bir asırlık zaman dilimi içinde, genel anlamda İslâmî ilimler, hususi olarak Hadis İlimleriyle ilgili binlerce yeni eser yazıldığı ve basıldığı, bir kısmı keşfedildiği halde, kitabın ilk günkü değerini muhafaza etmesi, gerçekten üzerinde dikkatle durulması ve düşülmesi gereken bir noktadır. Bu durumu göz önüne alarak bu güzide eseri günümüz Türkçesiyle insanımızın istifadesine sunmaya karar verdik.

Bu itibarla, kitabın hangi çerçevede yayına hazırlandığı ve üzerinde ne gibi bir tasarrufta bulunulduğu konusunda bazı bilgiler vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

Öncelikle, eser üzerinde "esas"a dair hiçbir şekilde bir tasarrufta bulunmamızın sözkonusu olamayacağını bilhassa belirtmek isteriz. Zaten, hiç kimsenin böyle bir hakkının olmadığını düşünüyoruz. Tasarruflarımızın temel çerçevesi ve hedefi şu olmuştur: Kimi zaman, yazarın ne "dediğini" değil, "neyi kas-

tettiğini" çıkış noktası yaparak, kitabın temel kurgusunu bozmadan, yazarın söylemediği herhangi bir şeyi ona söyletmeden, ama tüm söylemek istediklerini eksiksiz olarak okuyucuya aktarmaya çalışmak; diğer taraftan, hem uydurma ve içi boşaltılmış bir dil kullanmaktan kesinlikle kaçınmak ve hem de Hadis Usulü'nün olmazsa olmaz kavramlarını kullanmak ve muhafaza etmekle birlikte, okuyucuyu; basit, günlük kelimeler için gereksiz yere sözlüğe mahkûm etmeyecek şekilde yaşayan bir dil (Türkçe) kullanmak...

Başka bir ifadeyle; her eser, kendi tarihsel-toplumsal bağlamı içinde anlamlıdır ve bu bağlam içinde ele alınıp değerlendirilmelidir. Tüm olan-bitene ve var olan olumsuzluklara rağmen, din ve dinî ilimler Osmanlı uleması için -bugün olduğu gibi- sırf akademik bir ilginin konusu değildi. Onların kendilerini içinde buldukları bir vâkıa idi. Bu itibarla, Ahmet Naim merhumun, eserdeki konuları, o günkü ilim erbabı tarafından rahatlıkla anlaşılabilecek şekilde yazdığı muhakkaktır. Fakat, aradan geçen zaman; dili, kavramları ve onlara yüklenen anlamları -bazen kısmen bazen tahmin edilemeyecek derecede- değiştirmiştir. Bu yüzden, her ne kadar Türkçe bir eserin yayına hazırlanması sözkonusu ise de araya giren tarihsel zaman dilimi sebebiyle -kimi zaman- âdeta yabancı bir dilden çeviri yapılıyormuş gibi hassasiyet göstermek ve yazarın neyi kastetmiş olabileceği yönünde kurgu yapmak icap etmektedir. Diğer bir ifadeyle, kanaatimizce buradaki çıkış noktası şu olmalıdır: Yazar, günümüzde yaşamış ve böyle bir kitap yazmış olsaydı, nasıl bir üslup ve dille kitabını inşa ederdi?

İşte bu sebeple, kitabı yayına hazırlarken, temel kaygımız ve hedefimiz; metnin, anlam kaymasına, anlam daralmasına vs. uğramadan anlaşılması ve yaşayan bir Türkçe ile günümüz insanına aktarılmasıdır. Bu yüzden biz, insanları lafzın lugavi veya ıstılahî anlamı üzerinde düşündürmenin gereksiz ve okuyucuya bir haksızlık olduğunu düşünüyoruz. Okuyucu, sadece, ilk bakışta anlamı açık ve net olan kelimenin yorumlanması, değerlendirilmesi ve bunun Hadis İlimleriyle ilgili müdevvenata olan katkısı ve bunun içindeki yeri üzerin-

de kafa yormalıdır. Bu itibarla, mirasımıza ait klasik eserlerin "çevrimyazı" yöntemiyle sadece olduğu gibi Latin harflerine aktarılması çalışmalarının isabetli ve doğru olup olmadığı, bu tarzda çevrilen eserlerden kimin ne kadar yararlandığı ve bunların hangi oranda okuyucuya ulaştığı üzerinde yeniden düşünülmesi ve tartışılması gerektiği kanaatindeyiz.

Klasik eserleri çevrimyazı yöntemiyle yayınlamanın isabetli olmamasının diğer bir sebebi de, Latin harflerinin Türkçeyi tam olarak karşılamakta yetersiz kalması gerçeğidir. Başka bir ifadeyle; bazen öyle kelimeler olur ki, okur onu Osmanlıca metinden okusa rahatlıkla doğru anlayacaktır, ama aynı kelimeleri Latin harflerine çevrilmiş haliyle okuduğunda -muhtemelen- birbirine karıştıracaktır. Örneğin; Osmanlıca orijinalinden okunduğunda حواس ve خواص kelimelerinin karışması sözkonusu olmaz, ama aynı kelimeler Latin harflerine aktarıldığında bilmecburiye ikisi de "havas" şeklinde yazılacağı için, çok dikkatli okunmadığında veya konuya vâkıf olunmadığında karışması işten bile değildir. Buna başka örnekler de verilebilir.

Bu itibarla bizce, klasik metinlerimiz bu ve buna benzer karışıklıklara meydan vermemek için okuyucunun, sadece "yorum, değerlendirme ve mukayese" üzerinde düşünmesini ve tüm enerjisini ve zamanını bunun için harcamasını temin edecek şekilde yayına hazırlanmalıdır. Bunu temin edebilmek için de eserin mutlaka günümüz yaşayan diline uyarlanmış olması gerekmektedir. Bu bağlamda, takdim ettiğimiz bu çalışmada;

1- Hadis İlimleriyle ilgili korunması gereken kavramlar aynen muhafaza edilmiş ve kural olarak, böyle bir kitabı okuyacak olanın bu kavramları bilmesi -şayet bilmiyorsa- sözlüğe müracaat etmesi gerektiği kabul edilmiştir. Bunun dışında da genel olarak "kavram olan" kelimelerle, sıradan, basit kelimeler arasındaki ayırıma dikkat edilmiştir. Örneğin; "selef-i salihin" dışındaki "selef" ve "halef" kelimeleri "eski-yeni" (veya "öncekiler-sonrakiler") diye çevrilirken, "mütekaddimin-müteahhirin" kavramlarına dokunulmamıştır. (Mâlum olduğu

üzere mütekaddimin Hatibü'l-Bağdadi'ye kadar olan muhaddislerdir, müteahhirin ondan sonrakilerdir.)

2- Ortalama okuyucunun sözlüğe müracaat etmeden anlamakta zorluk çekeceği günlük, basit kelimeler konusunda da yine mümkün olduğu kadar merhum müellifin kitabın başka bir yerinde verdiği karşılıklar ve kullandığı kelimeler esas alınmıştır. "Iskat" için, "düşme, düşürülme"; mahzuf için "atlanmış, kaldırılmış, yazılmamış"; teferrüd" için "tek kalma" karşılığını vermek gibi. Böylece yaptığımız tasarrufların -zımnen- onun tensibinden geçtiği düşünülebilir.

3- İçi boşaltılmış bir dil kullanmış olmamak için, anlaşılmayacağı ya da bir sigasının toplum tarafından pek bilinmediği kabul edilen kelimenin yerine, yine belli bir asilliği olan ve toplumun aşina olduğu düşünülen ya da aynı kökten gelen başka bir kelime tercih edilmiştir. "Muttali olmak" yerine "vâkıf olma"yı, "dercetmek" yerine "zikretmek" veya "kaydetmek"i yazmak; "itmi'nan" yerine "tatmin olma"; "nakd" yerine "tenkidin"; "ef'al" yerine "fiiller"in; "alelekser" yerine "ekseriyetle"nin; "alel-ıtlak" yerine "mutlak manada" (ya da "genel mânada")'nın kullanılması gibi.

4- Siyak-sibak ve bağlamı ya da konunun gelişi itibariyle ne kastedildiği anlaşılan kelimelerin açıklanmasına gerek görülmemiş ve bunlara dokunulmamıştır.

5- Merhum müellif, bazı yerlerde anlaşılmayacağını düşündüğü kelimelerden sonra, kendisi "yani" ile başlayan açıklamalar yapmış ve bunları daha anlaşılır hale getirmiştir. Bu şekilde, "yani" ile başlayan ve devam eden tüm açıklamalar yazara aittir.

6- Yazar, kimi yerde okuyucunun bildiğini farzederek bazı konuları muhtasar geçmiştir. Bu durumda, yazarın kullandığı sınırlı kelime veya cümlelerden çok neyi kastettiği esas alınmış ve cümle buna gö-

re kurgulanmıştır. Örneğin; biz, bir konunun, asıl muhtevasından uzaklaştırıldığını ya da anlamının buharlaştırıldığını vurgulamak istediğimizde "içini dökmek" diye bir ifade kullanmayız; bunun yerine "içini boşaltmak" deriz. Buna benzer kullanımlar günümüz diline uyarlanmıştır. Bazen de kullanılan bazı kelimeler daha yaygın veya daha canlı kelimelerle değiştirilmiştir. "Erişmek", "erişen" kelimelerinin "ulaşmak", "ulaşan"; "yüksek"in "üstün"le değiştirilmesi gibi.

7- Kitabın yazıldığı dönemde bazı kelimelere bugün bizim kullandığımızdan farklı anlamlar yüklendiği anlaşılmaktadır. Örneğin; bizim bugün "iddia" olarak karşıladığımız kelime kitap boyunca "dâva" olarak geçmektedir. Başka bir ifadeyle; bir mezhep imamının ya da bir âlimin herhangi bir konudaki "dâvası"ndan değil, "iddiası"ndan söz edilebilir.

8- Zaman içinde "anlam değişimine" uğrayan kelimeler olmuştur ve bunları aynen yazmak, yazarın kastının tam olarak aktarılamaması sonucunu doğurur. Örneğin; mezhep, bazen "görüş, düşünce, fikir" anlamında kullanılmıştır. Kezâ; "kavil" de çoğu yerde "söz" değil, "görüş" anlamındadır. Yine; "sevketmek", genellikle "rivayet etmek, zikretmek, kaydetmek" anlamındadır.

9- Kitapta birden fazla anlama gelecek kelimeler konusunda titizlik gösterilmiştir. Buna en çarpıcı örnek "ta'lik" kelimesidir. Mâlum olduğu üzere bu kelime, hem bir kitaba şerh ve açıklamalar koymak, hem atlamak veya askıya almak hem de birisinin arzusuna veya bir şarta bağlamak gibi muhtelif anlamlarda kullanılmıştır. Tüm bu anlamlar ayrı ayrı dikkate alınmış ve konusuna göre karşılıklar tercih edilip yazılmıştır.

10- Diğer taraftan, her nedense bazı Osmanlı âlimlerinin kitaplarında, bir konu inşa edilirken, kastedilen mânayı doğrudan ve tek başına

karşılayacak ve tek bir anlama gelecek bir kelimeyi kullanmak varken, bunun yerine, birkaç anlama gelebilecek bir kelimenin cümleye uyduğu düşünülen anlamlarından biri tercih edilmek suretiyle kullanılmaktadır. Bazen, yazarın bu anlamlardan hangisini kastettiğini kesin olarak tespit etmek de mümkün olamamaktadır. Zîra, birden fazla anlamın cümleye uyması, hatta bu anlamların -bazen- birbirine aykırı olması bile vâkidir. Bu durum, takdim ettiğimiz kitap için de sözkonusudur. Bu yüzden, kimi zaman yazarın kastını tam olarak aktarıp aktaramadığımız konusunda tereddüde düştük.

Bu itibarla, birden fazla anlama gelen herhangi bir kelime için zann-ı galibe göre anlamlardan biri tercih edilmişse, yine de yazarın diğer anlamlardan birini de kastetmiş olabileceği ihtimaline binaen kelimenin orijinali de parantez içinde muhafaza edilmiş ve böylece anlamın kaybolmasına engel olunmak istenmiştir. Tereddüt edilen yerlerde orijinal kelimeler muhafaza edilmiştir.

Orijinal kelimenin muhafaza edilmesi gerektiği kanaatinde olduğumuz halde, gerekli uyarlamanın yapılmadığı yönündeki eleştirilere muhatap olmamak için sadeleştirdiğimiz kelime veya kelimeler olmuştur. Keza; cümlenin dağılacağını düşündüğümüz yerlerde bazı kelimelere dokunmamayı, aslı üzere bırakmayı tercih ettik. Hatta, başlangıçta tercih ettiğimiz bir karşılığın, sonradan uygun düşmediğini görüp kelimeyi eski haline irca ettiğimiz de olmuştur.

11- Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çevirisinde, bazı yerlerde ياخود (yahut) gibi basit, sıradan kelimeler bir dikkatsizlik sonucu Arapça metinlermiş gibi yazılmış ve Türkçeye çevrilmemiştir. Tabii, bu yüzden, bazı rivayet kalıpları ve sigalar da net olarak aktarılamamış ve tek bir cümleymiş gibi okunmuştur.

12- Kitabın basıma hazırlandığı dönemde -muhtemelen- bugünkü an-

lamda kitaplar üzerinde bir editörlük hizmeti verilmiyordu. Bu yüzden kimi hadislere verilen anlamlar karışmış ve tashih edilmemiştir. Örneğin; "Denizin suyu temiz, ölüsü helâldir" hadisi, "Suyu tertemiz, meytesi helâl olan, denizdir" şeklinde biraz mesajı yumuşatılmış olarak çevrilmiştir. Keza; "Ümmetimden her kim kırk hadis hıfz ediverirse Allah Teâlâ onu fakihler zümresiyle birlikte diriltir ve haşreder" hadisi, "Her kim ümmetime kırk hadis hıfz ediverirse Allahu Teâlâ onu fukaha zümresinde ba's ve haşr eder" şeklinde biraz farklı olarak yer almıştır. Bu gibi durumlarda, alışkın olduğumuz anlamlar tercih edilmiş ve çeviriler düzeltilmiştir.

13- Osmanlıca metinleri günümüze aktarırken, en sıkıntılı tavsiflerden biri de "müşarün ileyh" ifadesidir. Kendi döneminde çok uygun düştüğü muhakkak olan bu tavsifleri günümüzde nasıl çevirirsek çevirelim, yine de pek uygun olmayacaktır. Örneğin; "işaret edilen kişi", "sözkonusu kişi" ya da "adı geçen kişi" gibi tavsiflerin hiç biri, bugün bizim yutkunmadan kullanabileceğimiz tavsifler değildir. Bu yüzden, müşarün ileyh tavsifinin geçtiği tüm yerlerde kimden söz ediliyorsa, sözkonusu kişinin adını yazmayı uygun gördük.

14- Kimi yerde -muhtemelen- baskı hatasından kaynaklanan yanlışlara rastlanmaktadır. Vak'a ile vâkıa'nın karıştırılması gibi. Bağlama bakılarak bunlar düzeltilmiştir.

15- Ahmet Naim merhum, bu eseri müstakil bir Hadis usulü kitabı olarak değil, çevirdiği bir esere giriş mahiyetinde hazırladığı için tabii olarak bugün elimizde olan Hadis Usulü kitaplarının tertibine ve muhtevasına birebir benzemesini beklemek haksızlık olur. Ayrıca, kendisinin herhangi akademik bir kaygı taşımadan eserini te'lif ettiğini de göz önünde bulundurmalıyız. Bu yüzden kimi yerde oldukça serbest bir dil tercih edilmiştir. Böyle olduğu halde, bugün hâlâ aşılamadığı üzerinde ittifak edilen bir eser ortaya koyması, kendisinin

bu ilme olan vukufiyetini göstermektedir. Tabii, bu durumda insan, "Hazırladığı bir giriş kitabı bile bugüne kadar aşılamıyorsa, acaba müstakil bir usul kitabı hazırlamak için yola çıksaydı nasıl bir muhtevada ve hacimde bir eser ortaya çıkardı?" diye düşünmekten kendisini alamıyor.

Onun bu eserinde kendine has bir tertibi sözkonusudur. Buna müdahale etmedik. Sadece, konuları daha kolay yararlanılabilir duruma getirmek için başlık ve altbaşlık numaralandırmaları üzerinde -esasa ilişkin olmayan- bazı tasarruflarda bulunduk.

Bu arada, metin içindeki bazı dipnotları sayfa altına yazdık. Diğer taraftan, tek kelime ile karşılık verilemeyecek bazı kavramları -müellifin açıklamalarıyla karışmasın diye- yıldız (*) işaretli dipnotlarla açıkladık.

Müellif, Hz. Peygamber için, "aleyhi's-salâtü ve's-selâm" ve "sallallahü aleyhi ve selem" olmak üzere iki ayrı tâzim ifadesi kullanmış. Bunları muhafaza ettik, sadece (s.a.v) ve (a.s.v) şeklinde kısaltma olarak belirttik.

Her ne kadar asıl olarak genel anlamda Tecrid Tercümesi vesilesiyle hazırlanmış olsa da Ahmed Naim merhumun yazdığı önsözü -diline dokunmadan- buraya aldık.

16- Mâlum olduğu üzere Arap dilinde sarf-nahiv ne ise Osmanlıca bir metin için de anlamı tâyin etmede terkipler öyledir. Bu yüzden terkiplerin doğru olarak düz cümle haline getirilmesi konusunda azami itina gösterilmeye çalışılmıştır.

Bütün bunlara rağmen, gözümüzden kaçan veya yetersiz kaldığımız yerlerin bulunması elbette her zaman ihtimal dâhilindedir. En büyük endişemiz, yazarın söylemediği bir şeyi ona söyletip, konuşmadığı konularda konuşturmak veya kastını eksik yahut yanlış olarak aksettirmek olmuştur. Bu endişeyle,

mutlaka akıcı bir metin ortaya çıkarmak gibi bir hedefimiz olmadı.

Bu bağlamda ifade etmek isterim ki, yayına hazırladığımız bu güzide eseri okuyup inceleyecek olan okuyucular, şayet şu ya bu şekilde, bilhassa "anlam kayması, anlam daralması veya yetersizliği yahut mesajın yumuşatılması" gibi bir durum tespit edip bize bildirirlerse, bunları dikkate alıp, müteakip baskılarda büyük bir memnuniyet ve minnettarlıkla telâfi edeceğiz. Bu konuda bilhassa İlâhiyat fakültelerimizdeki muhakkik hadisçi hocalarımızdan veya diğer akademisyenlerden ve ilim-irfan ehlinden "katkı" beklediğimizi belirtmek isteriz. Türkiye'de bu gibi konularda basım öncesinde ehil insanlardan şu ya da bu konuda "katkı", "bilgi" ve "yardım" almanın zorluğu ve handikapları ehlinin ve bu işle uğraşanların mâlumudur. Ümit ederiz ki, hazırlama aşamasında alamadığımız bu katkıyı kitap piyasaya çıktıktan sonra alırız.

Son olarak; başta, yazdığı böyle bir kitap üzerinde çalışmamıza vesile olan merhum Ahmed Naim Bey'e Allah'tan rahmet ve mağfiret dilerken, yaklaşık otuz yıl kadar önce Adana'da kendilerinde gördüğüm bu Mukaddime'nin Osmanlıca nüshasını hâlâ muhafaza edip, talebim üzerine gönderen kadim dostlardan Ahmet Pektaş'a, bilgisayarla ilgili teknik problemlerimin aşılmasındaki katkılarından dolayı www.excel.gen.tr sitesinin sahibi dostum M. Temel Korkmaz'a; eserin son kontrollerini yapan Eşim'e ve kitabın basımını üstelenen Adım (Düşün/Denge) yayınlarına çok teşekkür ederim. Umarım, merhum Ahmed Naim'in hatırasına ve bu güzide eserin şanına layık bir hizmet ortaya koyabilmişimdir.

İyi niyet, gayret ve samimiyet bizden, muvaffakiyet Allah'tandır

Hasan Karayiğit

hasankarayigit@hotmail.com

بسم الله الرّحمن الرّحيم

الحمد لله ربّ العالمين. و الصلاة والسلام على سيّدنا محمّد النبىّ الامىّ امام المرسلين.

وعلى آله وصحبه الكرام البَرَرَةِ هُداة الدين.

TAKDİM

بعد ذا Beyne'l-İslâm mütedavil ve itikadî, amelî, ferdî, içtimaî her türlü mesailde en ziyade itimada şayeste merci' ve me'haz olan "*Sıhah-ı Sitte*" içinde ehemmiyetçe birinci mertebeyi haiz olan şüphesiz Buharî'nin "*Cami'i* ile Müslim'in "Sahih"idir. Bu iki kitap, ulemay-ı İslâmiye'nin ittifakıyla -*Kitabullah'tan* sonra- alelıtlak esahh-ı kütübdür. "*Sahihayn*" denilince maksud olan bu iki kitaptır. Ancak *Sahihayn'ın* hangisi esahh olduğunda ihtilaf etmişlerdir ki, ekseriyete göre *Sahih-i Buharî, Sahih-i Müslim'den* esahtır. Gerek *Kütüb-ü Sitte'ye,* gerek sair ümmehata edilen hıdemat-ı meşkûre fevka't-tasavvur çok ise de hassaten bu iki kitabın şerh ve tefsirine, garaib-i lügatini kayda, hall-i müşkilatına, râvîlerinin ahvalini beyana, ihtisarına ve sair hatır u hayalimize gelmeyen hususiyatına -bugünkü himem-i kasıraya bakılınca- havsalaya sığmayacak itinalar gösterilmiştir. Bu kitaplara edilen mübeccel ve dindarâne hizmetler cümlesinden olmak üzere dokuzuncu asır ricalinden (Ebü'l-Abbas Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif eş-Şercî ez-Zebidî) de Sahih-i Buharî'yi "*et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ahadisi'l-Camii's-Sahih*"[1] التجريد الصّريح لاحاديث الجامع الصحيح unvanıyla ihtisara himmet etmiştir ki, hüsn-ü tertip ve tensikı itibariyle pek

---

[1] Müellif Ebü'l-Abbas Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif b. Ebî Bekir b. Ahmed b. Ömer el-Yemanî eş-Şercî ez-Zebidî el-Hanefî hakkında Takiyyüddin Temimî-i Hanefî'nin *"et-Tabakatü's-Seniyye fi Teracimi'l-Hanefiyye'si* ile Kâtip Çelebi merhumun *"Keşfü'z*-Zünun"undan ve *Kamus* şarihi Muhibbüddin Zebidî'nin *"Tacü'l-Arus"undan* toplayabildiğim muhtasar mâlumat şudur:

vanıyla ihtisara himmet etmiştir ki, hüsn-ü tertip ve tensikı itibariyle pek ziyade şöhret bulmuştur. Bunda isnadlar hazfedildiği gibi doğrudan doğruya Resûl *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm'ın* kelâmı olmayan sözler tayy ve mükerrer olan hadisler yalnız birer kere zikredilmiştir. Bu tertibe göre kitap -aslın fevaidini cami' olmakla beraber- rub' derecesinde ufalmıştır.

Müşarün-ileyh 816'da Yemen'in Zebid beldesinde tevellüd ve 893'de yine orada vefat etmiştir. "*Tecrîd*"ini -te'lifinden ferağı hininde yazdığına göre- 889'da ikmal etmiştir. Esnay-ı hamlinde pederi Ahmed b. Abdüllatif vefat ettiğinden onun ismiyle tesmiye olunmuştur. Muhaddis, edip ve şairdir. Ebb ve ceddi gibi o da Taizz ve Zebid medarisinde neşr-i ulum etmiştir. Mensup olduğu hanedan-ı ilim arasında ceddi Siracüddin Abdüllatif bin Ebî Bekir de Yemen'in meşahir-i muhaddisininden, Hanefiyye efazıl ve a'yanından olup vatanında Şeyhü'n-Nuhat idi. Kendisi de hadis ile fıkıh ve edebiyatta haiz-i nısab-ı vâfir olup Sehavî'den rivayetleri olduğu gibi İbnü'l-Esir'in *Kütüb-ü Sitte'yi* ihtiva eden *"Camiu'l-Usûl'ünü "Teysirü'l-Vusûl"* unvanıyla ihtisar eden Hafız Vecihüddin İbnü'd-Deyba'ın şeyhidir. Takiyyüddin-i Temimî'nin dediğine göre Yemen halkı rivayet-i hadis hususunda Ebü'l-Abbas'ın vefatıyla bir derece nüzul eylemiş, yani uluvv-i isnaddan bir mertebe kaybetmiştir. En meşhur eseri — tercümesi ile meşgul olduğumuz— *"Tecrîd"dir.* Diğer âsarı meyanında da *"Tabakatü'l-Havass"ı* ile *"Nüzhetü'l-Ahbab"* isminde büyük bir kitabı vardır ki, eş'âr ve nevadir ve zarif hikâyat ve fevaid ile dolu imiş. *"Kesfü'z-'Zunûn"*da da *"el-Fevaid ve's-Sılat ve'l-Avaid"* namında bir eseri olduğu haber veriliyor ki, bu da ed'iye ve esma ve evfaka müteallik birçok şeyleri havî olduğu gibi bu münasebetlerle Tefsir ve Hadis'e dair birçok şeyleri de tazammun ediyor imiş. Lâkin bu, *Nüzhetü'l-Ahbab* mı, yoksa başka bir kitap mı anlaşılamadı.

Müellifin nisbeti Yemen sevahilinde kâin شرجه yedir. Bu kelime ش nın fethiyle ر nın sükûn veya fethiyledir. *Tacü'l-Arus'a* göre esahh olan birincisidir زبيد de ز nin fethi ve ب nin kesriyledir.

Tecrîd'in nüsah-ı matbuasında garip bir zühule müsadif oluyoruz: Kitabın müellifi burada yazıldığı gibi Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif Şercî olup bu cihet bütün nüshaların âhirlerinde de tasrih edilmiştir. Hâlbuki 1287 ve 1313 senelerinde tab' olunan nüshalar ile Abdullah Şerkavî'nin 1339'da basılan şerhi başlarındaki unvan sahifelerinde müellif olarak hep Hüseyn b. el-Mübarek Zebidî gösteriliyor. Bu nüsah-ı matbuanın dibacelerinde yani ilk formalarında müellifin ismi sarahaten zikredildiği halde bu hatanın unvan sahifelerinde payidar olması daha gariptir. Herhalde dikkatsizliğin bu derecesi pek ziyade calib-i dikkattir. Vakıa Hüseyin b. el-Mübarek de Zebidî'dir. Ve müellifin meşayıhından biridir. Lâkin -ileride müellifin senedleri zikredilirken görüleceği üzere- senedde iki tarikten müellifin üçüncü ve dört tarikten dördüncü mertebedeki şeyhidir. Tarik ve sened-i âlînin ne demek olduğu sonraları *Uluvv-i İsnad* bahsinde görülecektir.

Müellifin ismi hakkında iştibah ve sehve mahal kalmamak için bunu kaydetmek iktiza eder.

Diyanet İşleri Riyaseti -Büyük Millet Meclisi'nce müttehaz bir kararı infazen- Zebidî'nin bu muhtasarını Türkçeye tercüme etmek vazifesini rakımü'l-hurufa emretti. Hadd-i takatimi pek ziyade tecavüz eden bu hizmet-i mebrurenin uhdesinden gelmek güç olduğunu bile bile mahz-ı tevfikat-ı ilâhiyeye itimaden bu emri yerine getirmeye çalışıyorum. Her şeyden evvel tercümede sadakati iltizam ettim. Her kitapta, bahusus -her kayd ve ıtlakı bir takım ahkâm-ı şer'iye'ye merci' ve mezahib-i muhtelife-i İslâmiye fukahasına sened olan- bu gibi muazzam âsarda tercümenin asla mutabakatındaki ehemmiyeti layıkıyla takdir ettiğim için kudretim yettiği mertebede harfiyyen tercümeye itina etmekle beraber -her tecrübeli mütercimin takdir edeceği üzere- metnin kolayca anlaşılması için tercümesine bazı elfaz ilâvesi zaruret kesbettikçe bu elfazı kavs içinde gösterdim ki, bununla aslın metninden hariç olduğunu göstermiş oldum. Tercümeyi okuyan kimse Hadis-i Şerif'in mealini kolayca anlamakla beraber metin haricinde hangi elfazı ilâve etmiş isem onları da yek-nazarda görür.

Metnin layıkıyla ve etrafıyla anlaşılması için kuru bir tercümenin kifayet etmeyeceği erbab-ı basiretçe müsellem olduğundan birçok havaşî ilâvesine de ihtiyaç gördüm. Bu havaşîde hadis metinlerini tenvir edecek rivayet ihtilâfları ile müttefekun-aleyh veya muhtelefün-fih mütuna teferru' etmiş ihtilâfat-ı fukaha alâ-kadri'l-imkân gösterilmiş olduğu gibi Siyer'e ve saireye dair bazı fevaid de dercolunmuştur.

Kendi şartıma ne dereceye kadar riayet ettiğimi bilemem. Fakat bir taraftan deruhte ettiğim işin azametini, diğer taraftan mütercimin kusur kudretini mülâhaza eden erbab-ı ilm u insaf tesadüf edecekleri nekayısı ümit ederim ki, unf ile yüzüne çarpacak yerde kendisini hayırhah mâzurlar zümresinden addederek kemal-i rıfk ile hatalarını tashih ve ıslaha, noksanlarını ikmale himmet buyururlar. Zîra, naks u hatadan selâmet, beşere ve bahusus benim gibi âciz kimseye müyesser değildir. Maksat âleme, hatta kendime iş beğendirmek değil, Ümmet-i Muhammediye'ye hizmet olduğundan benim vazifem karınca kaderince mısdakına tevfik-ı hareketle aklımın erdiği, gücümün yettiği kadar çalış-

mak ve az-çok müfid olabilmek için lütuf ve inayet-i Barî'den meded-hah olmaktır.

İlm-i Hadis'e dair bazı mâlumat nakletmek, bu kitabı okuyacak ihvan-ı dince faideden hâlî addedilmeyeceğinden bunlara dair bir mukaddime serdiyle işe başlıyorum. ومن الله التوفيق

Mütercim: Ahmed Naim

BİRİNCİ BÖLÜM

1- HADİS İLMİ

Hadis, Haber, Eser

Muhaddis, Hâfız, Hüccet, Hâkim,

Fakih ile Muhaddisin Farkı

Rivayet İlmi, Ahbar İlmi, Asar İlmi adı da verilen Hadis İlmi, Resûlüllah (s.a.v)'in akvalini ve ef'alini bildiren ilimdir. Peygamber (a.s.v) Efendimiz'in akvalinden kasıt, Kur'an -yani vahy-i metluv- olmayarak buyurdukları sözlerdir. Ef'alinden de kasıt Hz. Risaletpenahî'nin[1] yüce Zât'ı tarafından işlenmiş fiillerdir ki, bunların bir kısmına tâbi olmamız emredilmiş. Yaratılış itibariyle yahut Nebevî hasletleri olmak üzere kendilerince işlenmiş olup, tâbi olmamız emredilmeyen işler de Nebevî fiiller türündendir. Fıkıh ilminde bu ikinci nevi

---

[1] Risâletpenah; Hz. Peygamber (s.a.v) için kullanılan bir tâzim ifadesidir.

fiiller ele alınmazsa da hadis ilminde ele alınır. Bazıları bu tanıma Hz. Peygamberin tabii yaşantısını de ilâve ederler.

Buna bilhassa "İlmü Rivayeti'l-Hadis" adını verirler ki, Nebevî sözleri ve fiilleri, muttasıl senedlerle rivayet ve kaydedip yazan kitaplar hep bu nevidendir. Sahih hadis Kitapları, Sünenler, Müsnedler, Mucemler hadis Cüz'leri ve saire gibi.

Hadis ilminin bir de "İlmü Dirayeti'l-Hadis" adını verdikleri kısmı vardır ki, bunda; rivayet etmenin şartlarından, çeşitlerinden ve ahkâmından, râvilerin karakterleri ile râvi sayılmanın şartlarından, rivayetlerin çeşitlerinden ve rivayetlerden hüküm çıkarma metodundan -diğer bir ifadeyle- gerek sened ve gerek metin açısından hadisin; sahih, hasen, zayıf, merfu' mevkuf, maktu', âlî, nâzil...çeşitlerinden hangisine dâhil olduğunu; hadisleri öğrenme ve nakletme (tahammül ve edâ) metodlarını, senedlerde isimleri geçen râvilerin şahsiyetlerini... bildiren esaslardan; velhasıl -uygun bir ifadeyle- kabul veya red açısından rivayet eden (râvi) ile rivayet edilenin (mervî) mahiyetinden bahsedilir.

Tanımdaki "rivayet"ten kasıt, sünneti senedlerle nakletmek, yani rivayet edileni; tahdis (haddesena), ihbar (ahberena) gibi rivayet metodlarıyla söyleyene nisbet etmektir.

Rivayetin şartları, râvinin rivayeti; sema', arz, icazet gibi ahz ve tahammül* metodlarının biri ile almış ve kavramış olmasıdır.

Rivayetin çeşitleri; muttasıl, munkatı' gibi vasıflarla değerlendirilmiş olmasıdır. Hükümleri de kabul edilmesi veya reddedilmesidir.

Râvinin hallerinden kasıt; adalet sahibi olarak kabulü veya tenkid edilmiş olmasıdır. Şartları da; tahammül ve edada* sahip olmaları lazım gelen şartlardır.

---

* Ahz ve Tahammül; hadisi tahsil etme, alma, öğrenme, belleme ve kavramak.

* Edâ; hadisi rivayet etmek, tebliğ.etmek, nakletmek.

Merviyyatın çeşitleri; Musannefler, Müsned'ler, Mucem'ler, Hadis Cüz'leri gibi şeylerdir. Hâkim en-Nisaburî'nin Kitabü'l-Ma'rife'si, Hatib-i Bağdadî'nin el-Kifaye fî Kavanini'r-Rivaye'si ile Kitabu'l-Cami' Li'Âdabi's-Şeyh ve's-Sami'i, İbnü's-Salâh Şehrizurî'nin Ulumü'l-Hadis'i, Nevevî'nin et-Takrib ve't-Teysir'i, Zeynüddin Irakî'nin Elfiyye'sı, İbni Hacer el-Askalanî'nin Nuhbetül-Fiker'i ile şerhleri, Suyutî'nin Tedribü'r-Râvi'si...Dirayetü'l-Hadis kitaplarındandır.

Birçok ıstılah kullanılmasına ihtiyaç gösterdiğinden -hatta mübalağa olmazsa baştan sona ıstılahlardan ibarettir denilebileceğinden- bu ilme İlmü Mustalahi Ehli'l-Eser adını da verirler. Sahih-i Buharî ile muhtasarı olan Tecrid, Rivayetü'l-Hadis kitaplarından olup hazırlanmasına başlanan bu mukaddime de Dirayetü'l-Hadis'in bazı konularını ihtiva etmektedir.

Hadis ilminin konusu, bazılarına göre Hz. Peygamber olması itibariyle Resûlüllah (s.a.v) Efendimizin Zât-ı şerifi, diğer bazılarına göre sened ile metindir. Gayesi, rivayetin sahih olanını olmayanından ayırmaktır. Her iki çeşidi için de tâyin edici olan senedlerdir.

Muhaddislere göre hadis, Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) Efendimiz Hazretlerinin sözleri, fiilleri ve yaşantısıdır. Fıkıh Usulü âlimlerinin tanımına göre ise Peygamber Efendimizin sözleri ve fiilleridir. Sözlerin içine takrirler de dâhildir.

Takrir (tasvip), Asr-ı Saadet'lerinde Müslümanlar tarafından yapıldığını gördükleri yahut işittikleri halde yasakladığına ya da uygun görmediğine dair hiçbir şey buyurmamalarıdır. Hz. Peygamber, şahit olduğu veya işittiği bu gibi şeyleri değiştirmeye lüzum görmeyip mevcut hâl üzere bırakmışlardır.

Hz. Peygamberin tabii yaşantısı, muhaddislere göre hadis mefhumuna dâhil, fakihlere göre hariçtir. Zîra yaşantı; bilhassa yapılan fiiller türünden ise zaten (hadisi oluşturan) fiillere dâhildir. Hilye-i şerife, Hz. Peygamberin doğumunun zaman ve mekânı gibi siyer kitaplarında bahsedilip hiçbir şekilde tâbi olmamız emredilmeyen şer'î hükümler ise fakihlerin kastettiği şeylerden değil-

dir.

Hâlbuki, muhaddislere göre Peygamber Efendimiz (s.a.v)'le irtibatlandırılan ve isnad edilen her şey hadistir. Çünkü onların gayesi; Hz. Peygamberin yüce Zât'ı hakkındaki tüm haberleri ve rivayetleri kayıt ve tespit etmek, bugünkü ifademizle "Hz. Peygamberin Hayatı" ile alakalı bütün belgeleri mümkün olduğu kadar toplamak ve hazırlamaktır. İki tanım arasındaki fark işte bundan doğar.

Sahabe ve tâbiinin asarına yani söz, fiil ve tasvipleriyle alakalı rivayetlere hadis denildiği de genellikle yaygındır.

Haber; merfu' olsun mevkuf veya maktu' olsun, yani gerek Peygamber (s.a.v) Efendimiz'den gerek başkasından nakledilen rivayetlere dendiğinden ve bu itibarla sahabe ve tâbiine nisbet edilen rivayetleri de ihtiva ettiğinden hadisten daha kapsamlıdır. Her hadis haberdir; lâkin her haber hadis değildir.

Bazı âlimler merfu', mevkuf, maktu' habere de hadis dedikleri için bunlara göre hadis ile haber eşanlamlıdır.

Diğer bazı âlimler ise bilhassa Nebî (a.s.v) Efendimiz'den rivayet edilenlere hadis, başkalarından rivayet edilenlere haber diyorlar ki, bu kavramlaştırmaya göre hadis ile haber zıt olur: Hiç bir hadis haber değildir, hiç bir haber de hadis değildir. Buna göre Nebevî sünneti tespit ile meşgul olan kimseye muhaddis denilirse de tarih vb. şeylerle meşgul olana Ahbarî denir.

Eser -hadisten daha kapsamlı olan mânasına göre- haberin eşanlamlısıdır. Bunlar muhaddise, "Eseriy" derler. Horasan fakihlerinden bazıları mevkuf hadise eser, merfu' hadise haber derler ki, bunlara göre -üçüncü mânasına göre- eser, haberin eşanlamlısıdır.

Sünnete gelince; genellikle Peygamber (a.s.v) Efendimiz'e nisbet edilen söz, fiil ve takrire denir ki, Fıkıh Usulü âlimlerine göre hadisin eşanlamlısıdır. Hadis lafzını yalnız Hz. Peygamberin yüce sözleriyle yani merfu' hadislerle

sınırlandıran muhaddislere göre ise ondan daha kapsamlıdır. Yani, her hadis sünnettir, lakin her sünnet hadis değildir.

Sünnet-i seniyeyi nakil ve rivayet etmeyi meslek kabul etmiş olanların dereceleri vardır:

En aşağı mertebede olan "talib"tir ki, hadis ilminde mübtedî (yeni başlayan), hevesli demektir. Talibin hadisçiler arasında mevkii yoktur.

Rivayete teşebbüs edenlerin birinci ve en alt mertebesi râvi, yahut "nûn"un kesriyle مسند "müsnid" mertebesidir ki, hadisi senedi ile nakleden kimse demektir. Râvi veya müsnid tüm gayretini yalnız hadisi dinlemeye tahsis ederek sadece rivayet vazifesini yerine getirmekle yetindiği için kendisinde rivayet ettiği haberlerin metinleri ve senedleri hakkında çok derin mâlumat aranmaz.

Muhaddis mertebesi ise üstündür. Hadis âlimlerine göre muhaddis, senedleri hıfzetmekle beraber senedlerdeki şahısların hangi oranda adalet sahibi veya tenkide uğramış olduklarını da bilen kimsedir. Muhaddisler arasında en üstün mertebe sahibi olana hâfız, orta mertebe sahibi olana hüccet, en son mertebeyi hak edene hâkim denir.

Kendisine şeyh[2] ve imam da denen muhaddis; meşhur tanıma göre, hadis ilminde üstad-ı kâmil mertebesini bulan zâttır. Muhaddis yüz bin hadisi metinleriyle, senedleriyle hıfzetmiş ve senedlerdeki şahısları biyografileriyle ve cerh ve ta'dil* noktasından halleriyle tanırsa hâfız adını alır. Hüccet de üç yüz bin hadisi böylece kavrayan muhaddisin unvanıdır. Hâkim de bütün sünneti kavramış olan imama denir.

---

[2] Hadisin ravisi, hadisi kimden almış ise, ıstılahî olarak ona da şeyh denir.

* Cerh ve ta'dil; hususi kaidelerle adalet ve zapt yönünden ravinin durumunun araştırılması ve ortaya konması.

Bunlar, insanlar arasında şöhret bulan tanımlardır. Lâkin, Hadis İlimleri'nin hangi derecesini kavrayan kimseye muhaddis veya hâfız denilebileceğine karar vermek pek zor olduğundan hadisçilerin bu konuda muhtelif tanımlamalarına rastlıyoruz.

İmam-ı Cezerî'nin tanımlamasına bakılırsa muhaddis unvanı umumî olup şartları dairesinde rivayet etmek üzere erbabından yine şartları dairesinde hadis ahz ve tahammül eden her zâta verilebilir. Hâfız ise kendisine tebliğ edileni rivayet etmekle beraber muhtaç olduğu hadisler üzerinde -bütün rivayetlerine değil- anlayış ve kavrayışı da eklenmiş olan kimsedir.

Zeynüddin Irakî de hadisleri kendi eliyle yazmış, erbabından dinlemiş, taliplere dinletmiş, hadis toplamak için diyar diyar dolaşmış, bine yakın Müsned, ilel ve tarih kitaplarının asıllarını elde etmiş, fer'îleri[3] üzerine açıklama ve şerhler (ta'lik) yazmış kimseye muhaddis adını veriyor.

Muhaddis ile hâfız sıfatlarının ilk âlimler nazarında eşanlamlı olduklarına dair de kayıtlar vardır. Nitekim Ebu Bekir b. Ebî Şeybe'nin, "*İmlâ metoduyla yirmi bin hadis yazdıramayan kimse hadise hâkim değildir*" dediğini Ebu Zür'a er-Razî naklettiği gibi Zührî'nin de, "*Kırk senede bir ancak bir hâfız yetişebilir*" dediğini Irakî nakleder. Bu nakil eğer sahih ise Zührî'nin hâfızdan kastı hıfz ve tahkikte son mertebeye varmış kimsedir.

Hâsılı; muhaddis, hâfız, hüccet, hâkim unvanlarının kimlere verilmesi gerektiğini bildirecek ölçüler aramak o kadar önemli olmayıp -rivayetlerinin miktarı daha az da olsa- râvinin adalet, zapt ve tahkik sahibi olması aranır. Çok hadis cem' edebilmiş olması ikinci derecede düşünülecek meseledir. Nitekim, sahabe ve tâbiinin her biri tarafından rivayet edilen hadisler daha sonraki asırlara göre pek az sayılır. Sonrakiler, sahabe ve tâbiinin rivayetlerini çeşitli

---

[3] İlel kitaplarından maksat, gerek metnin gerek senedin her muhaddisin kolayca vâkıf olmayacağı kusurları hakkında yazılmış kitaplardır. Asıl, şeyhin kendine has olan kitabıdır. Fer', asıldan kopyalanmış yahut mukabele edilmiş kitap demektir.

metodlarla alıp kitaplar yazmışlar ve hafızalardaki ile kitaplarda muhafaza edilen rivayetlerin yekûnunu hakikaten akla şaşkınlık verecek dereceye ulaştırmışlardır.

Bir de fakih sıfatı vardır ki, şer'î hükümleri tafsilî delillerden çıkaran kimseye denir. Yüksek mertebede fıkıh sahibi olan zâta müçtehit denir.

Hüküm çıkarmak (istinbat) için fakihin veya müçtehidin en mühim merci ve kaynağı Kitap ve Sünnettir. Kitabullah, tevatür yoluyla mâlum olup sünnet de muhaddislerin rivayetiyle sabit olur. Muhaddis, yalnız bir haberin tâ Hz. Peygamber (a.s.v) Efendimiz'den- itibaren asırdan asra kendisine ulaştığını bildirmekle yetinir. Fakih ve müçtehit de o haberi öğrenip kapsadığı hükümleri istinbat eder.

رُبَّ مُبَلَّغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ **"Bir haberi tebellüğ eden (işiten) niceleri vardır ki, haberi işitenden daha kavrayış sahibidirler"** hadis-i şerifinin de tasdik ettiği gibi râvinin naklettiği haber kendisinin farkına varamadığı bir hükmü ihtiva ediyor olabilir ki, onu çıkarabilecek olan fakihtir, müçtehittir.

Muhaddislerin vazifesi; rivayetleri eskilerden yenilere nakletmektir. İçlerinde râvilerin tenkidi, diğer bir ifadeyle sened tenkidi ile meşgul olarak hadisin sahihini zayıfından ayırt etmek ve metinlerin teâruz veya farklılıklarını göstermek gibi mühim bir hizmet yüklenmiş olanlar varsa da mâna ve delâlet itibariyle metin tenkidi onlara ait değildir. Metin tenkidi ile uğraşanlar, fakihler ve onların başında da müçtehitlerdir.

Bir muhaddis fakih de olabilir. Nitekim bu türden hem muhaddis hem fakih olan din âlimleri de çoktur. Birçok fakih de vardır ki, bütün dikkat ve himmetlerini hüküm çıkarmaya hasretmişler ve bildikleri hadisleri zaruret hissetmedikçe rivayete teşebbüs etmemişlerdir.

Muhaddislerin bir vazifesi de tafsilî delillerin bir kısmını hazırlamak suretiyle müçtehitlere hizmet etmek demek oluyor. Muhaddislerin büyük imamı

Şa'bî, *“Fakih biz değiliz. Lâkin hadisi işitip fakihlere ve bir şeyi öğretince de ilmiyle amel edenlere rivayet etmiş bulunuyoruz”*[4] diyor ki, kendisi din âlimlerinin büyüklerinden olduğuna göre hakikaten büyük bir insaf göstermiştir.

İmam-ı Zührî de, *“Zeyne'l-Âbidin Ali b. Hüseyin hazretlerinden daha fakih kimse görmedim. Lâkin, hadis rivayeti ile az meşgul olur”* demiştir.[5] Bu münasebetle Tacüddin Sübkî'nin Tabakatü'ş-Şafiiyye'sinde Ebu Sevr (rh.a)'ın biyografisinde gördüğüm aşağıdaki fıkra fakih ile muhaddisin farkını daha açık gösterir:

> Ölüleri yıkamayı meslek edinmiş bir kadıncağız günün birinde -içlerinde büyük muhaddislerden Yahya b. Main, Ebu Hayseme, Halef b. Salim gibi zatların da olduğu- bir cemaatin hadis müzakeresi ile meşgul olduklarını görmüş. Bu zâtların ikide bir رَوَاهُ فُلَانٌ “Bu hadisi filân rivayet etmiştir” ve قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، مَا حَدَّسَ بِهِ غَيْرُ فُلَانٍ
>
> “Bu hadisi filândan başkası rivayet etmemiştir” dediklerini işitince çoktan beri sormak istediği dinî bir problemini halledebilecek en münasip zâtların bunlar olacağına hükmederek ortalığa, “Hayızlının mevtayı yıkaması caiz midir?” diye bir soru atar.
>
> Oradakiler hep birbirine bakışmışlar. Derken –müzakere meclisine iştirak etmek üzere gelen- Ebu Sevr görünmüş.
>
> Ebu Sevr, müçtehit fakih imamlardan idi. Ve hadis rivayet etmekle beraber diğer hâfızlar gibi çok hadis rivayet etmekle biliniyor değildir. Oradakiler onu görünce kadına, “İşte şu gelene sor” diye işaret etmişler.
>
> Kadın da yüzünü dönünce kendisini görüp sorusunu ona yöneltmiş. O da derhal şu cevabı vermiş: “Evet yıkayabilir. Çünkü, yüce Nebî (s.a.v)'in Âişe (r.a.)'ya, ‘Senin hayız hâlin senin elinde değildir’ buyurduklarını ümmü'l-müminin hazretlerinden Kasım b. Muhammed rivayet ettiği gibi ümmü'l-müminin hazretlerinin, ‘Tarağı ıslatıp yüce Nebî (s.a.v)'in mübarek saçlarını hayızlı iken tarardım’ dediği de bi-

---

[4] Tezkiretü'l-Huffaz, Zehebî, C.1, s. 74.

[5] Keza, C. 1, s. 65.

ze ulaşmıştır. Hayızlı, diri olanın başını yıkayıp tarayabilirse ölü olanınkini öncelikle tarayabilir."

Oradaki muhaddisler bu cevabı işitince, "Evet, bunu filân da rivayet etmiştir; bize filân haber verdi; filân senedden de bize bu ulaştı" diye çeşitli rivayetlerden ve rivayetlerin senedlerinden bahsetmeye koyulmuşlar. Kadıncağız bunları bir müddet dinlemiş dinlemiş de sonra, "Peki, anladık. Ama deminden beri siz nerede idiniz?" diyerek savuşmuş.

Yine Sübkî'nin Tabakat'ında mütalaa ettiğime göre, "İmamlar İmamı" unvanını hak eden Ebu Bekir b. Huzeyme bir gün İmam-ı Şafiî'nin arkadaşlarından ve imamlardan İsmail Müzenî'nin meclisinde iken Iraklılardan biri şibh-i amd (kasta benzeyen) ile olan katl cinayetine dair bir münazara açıp, "*Cenab-ı Hak Kitab-ı Kerim'inde katli yalnız amd (kasıt) veya hata ile tavsif buyurmuş iken siz kasta benzeyen diye üçüncü bir vasfı nereden çıkarıyorsunuz?*" diye sormuş.

Müzenî, bu meseleye dair İmam-ı Şafiî'nin Ali b. Zeyd b. Cüd'an tarikinden* rivayet ettiği hadis-i şerif ile ihticac* etmiş. Iraklı'nın, "*Ali b. Zeyd b. Cüd'an ile siz ihticac eder misiniz?*" diye yönelttiği ikinci soru üzerine Müzenî'nin sükût ettiğini İbnu Huzeyme görünce hemen atılıp, "*Ali b. Zeyd b. Cüd'an'dan başka Eyyub Sahtiyal ile Halid Hazza da bunu rivayet etmişlerdir*" diyerek imamı zor durumdan kurtarmıştır.

Lâkin Iraklı, senedlerin üst tarafına geçerek, "*Ya şu Ukbe b. Evs dediğiniz kim oluyor?*" deyince, "*Basra'lı bir râvidir. İbni Sirîn de mâlum olan büyük imamlığı ile beraber bu hadisi ondan rivayet etmiştir*" diyerek Ukbe'nin muhaddisler arasında meşhur bir kimse olduğunu anlatmış.

Bunun üzerine Irakî Müzenî'ye dönerek, "*Münazara eden siz misiniz?*

---

* Tarik; hadis metnini, sonrakilere ulaştıran ravilerin isimlerinin tarihi sıraya göre zikredildiği kısım, metne ulaştıran yol; senedle tarikin birbirinin yerine kullanılması çok yaygındır. Kitapta kimi yerde "kaynak" ya da "kanal" olarak çevirdik.

* İhticac; bir hadisi delil olarak kullanmak, delil olarak öne sürmek.

Yoksa o mu?" demesi üzerine Müzeni, "*Hadise sıra gelince o münazara eder. Çünkü hadisi o benden iyi bilir. Hadis sabit olduktan sonra da söz söylemek sırası bana gelir*" cevabını vermiştir.

İşte muhaddis ile fakihin farkı...

2- SAHABE

Şeriat-ı Ahmediye'yi, sünnet-i Nebeviye'yi bize nakleden râvilerin başında sahabe ile tâbiin (r.a) vardır. Kimlere sahabe ile tâbiin dendiğini bilmek, bir yönüyle de hadislerin muttasıl veya mürsel olduklarını bilmek ve bu itibarla sahihlikleri ve zayıflıkları hakkında bir hüküm verebilmek için bir kriter olduğundan ayrıca bir öneme sahiptir

Sohbet, lugavî örfte yâr ve samimi dost mânasına geldiğinden yâr ve samimi dosta sahib denir. Sahibin cem'i sahib ve cem'ül-cem'i ashabdır. Sahabe de şâz bir cem' olarak ashab mânasınadır.[6] Sahabeden bir ferd mânasında sahabî de sahip bağlamında çokça kullanılmaktadır. Burada sözkonusu olan sahabe Resûlüllah (s.a.v) Efendimiz'in mübarek cemaliyle müşerref olup rivayetleri, mülakatları, sohbetleri sabit olan ümmetin bahtiyarlarıdır.

Şer'î ıstılaha göre sahabî, Resûlüllah (s.a.v)'i mümin olarak görmüş ve mümin olarak vefat etmiş kimsedir. Bu tanım Hafız İbni Hacer el-Askalanî'nin dediğine göre tariflerin en sahihi olup Buharî ile şeyhi İmam Ahmed b. Hanbel'in ve diğer muhakkik âlimlerin tercihidir. Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel, "*Yüce Nebî'nin Zât'ına bir sene, bir ay, bir gün, bir saat samimi dost olan, hatta sadece gören kimse sahabîdir*" demiştir.

Bu tanıma göre iman etmeden önce görüştükleri sabit olmakla beraber iman ettikten sonra bir daha kendisine görüşmek nasip olmamış bulunan müminlere sahabî denilemeyeceği gibi, sahabilik yüce zümresine dâhil olmuşken -Allah Teâlâ'ya sığınırız- irtidat edip bu hâldeyken vefat etmiş olanlar da [7] sa-

---

[6] İmamlardan birinin mezhebini kabul ve taklit eden âlimlere de o imamın ashabı denir. Ashab-ı Ebi Hanife, ashab-ı Mâlik, ashab-ı Şafiî gibi.

[7] Asr-ı Saadet'te iman ve İslâm ve Hz. Peygamberin yüce cemaliyle görüşmek bahtiyarlığına erişmişken, onların ezelde takdir edilen âsiliklerinin icabı olarak en nihayet bunun ortaya çıkmasıyla irtidat eden birkaç kimse vardır. Ubeydullah b. Cahş Esedî, Abdullah b. Hatal, Rebîa b. Umeyye b. Halef, Mikyes b. Hubabe gibi. Bunlardan Ubeydullah, ümmühat-ı müminînden Ümmü Habibe (r.a) validemizin ilk zevci olup birlikte Habeş diyarına hicret ve orada iken kötü sonu yakasına yapışıp Hıristiyan oldu ve Hıristiyan

habe değildir.

Abdullah b. Ebî Serh ile Kurre b. Hübeyre el-Kuşeyrî ve Eş'as b. Kays Kindî gibi Hz. Peygamber zamanında irtidat edip sonradan tekrar iman etmiş olanlara gelince; bunların sahabîliği hakkında pek çok tartışma yaşanmıştır.

Abdullah b. Ebî Serh hakkındaki ihtilaf çok kuvvetli değildir. Çünkü o, Mekke Fethi'nde kanı helâl kabul edilmiş iken sütkardeşi Osman b. Affan (r.a)'in şefaatiyle affa nail olup hiç olmazsa affından sonraki sahabîliği makbuldür.

Diğer ikisine gelince; onlar Kuşeyr ile Kinde kabilelerinden irtidat edenlerle birlikte irtidat edip birinci halife Ebu Bekir'is-Sıddîk (r.a)'ın huzuruna esir olarak getirilmiş ve yeniden iman etmişlerdir.

İmam Ebu Hanife ile İmam Şafiî'ye göre irtidat, daha önce işlenen amelleri iptal ettiğinden, bu şahıslar da imana döndükten sonra Hz. Peygamberin mübarek cemaliyle müşerref olamadıklarından sahabî değillerdir. Lâkin, muhaddislerin itibar edilen sahih görüşlerine göre bunlar da sahabedendir. Ve muhaddisler Eş'as b. Kays'ı hep sahabe arasında zikredip hadislerini sahih kitaplara ve Müsned'lere o sıfatla kaydetmekte sakınca görmemişlerdir.

Hanif'lerden olan Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi İslâm'dan önce Hz. Muhammed (s.a.v)'in arkadaşlığına mazhar olup da peygamberlik zamanına yetişememiş yahut Râhib Bahîra ile Varaka b. Nevfel gibi geçmiş peygamberleri tasdik edip Peygamber (a.s.v) Efendimiz'in peygamber olarak gönderileceğine de imanı olanlar acaba sahabî sayılırlar mı?

Abdullah b. Mende, Zeyd ile Bahîra'yı bu çerçevede zikretmiş ve Zeyd

---

olarak âhirete göçtü. Ubeydullah b. Hatal ile Mikyes de Mekke Fethi günü kanı helâl edilenlerden olup birincisi iltica ettiği Kâbe-i Muazzama'nın örtüsü altında iken Said b. el-Huveyris el-Mahzumî ile Ebu Berze el-Eslemî tarafından, diğeri de kendi kabilesinden olan Nümeyle b. Abdullah tarafından katledilmişlerdir

hakkında ifade buyrulan, إِنَّهُ يَبْعَثُهُ أُمَّةً وَحْدَهُ **"O,kıyamet gününde tek başına bir ümmet olarak diriltilecektir"** hadis-i şerifini delil olarak öne sürmüştür.

Dahası; Varaka peygamberlik zamanını idrak edemediyse de -peygamberliğin öncesini idrak edip- üçüncü hadisten anlaşılacağı üzere peygamber (a.s.v) Efendimiz'in kalbine vahyin heybetinin verdiği korku ve heyecanı teskin için hayli teselli edici sözler söylemiştir. Bundan dolayı Taberî, Bagavî, İbnu Kânî, İbnü's-Seken ve sahabe biyografisini yazan diğerleri onun da ismini sahabe arasına kaydetmişlerdir. Diğerleri yalnız peygamberlik zamanındaki arkadaşlığı sahabîlik saydıklarından Zeyd ile Bahîra gibilerini sahabeden kabul etmezler. Yüce peygamberin çocuklarından Hz. İbrahim b. Resûlillâh (s.a.v)'in ismini zikrederler de Kasım b. Muhammed (s.a.v)'in ismini zikretmezler. Çünkü, Hz. Kasım peygamberlikten önce vefat etmiştir.

Bir de görüşme ve mülakattan kasıt, mümeyyiz olarak görüşme ve mülakattır. Bulûğa ermeden evvel Resûlüllah (s.a.v)'i görüp hatırlayanlar şüphesiz sahabîdir. Hasan, Hüseyin, Abdullah b. ez-Zübeyr (r.a) gibi. Lâkin sahabe hazretlerinden yeni doğan çocuklarını Hz. Peygamberin huzuruna götürüp dua ettirmek, damaklarını ovdurmak (tahnik), haklarında bereket niyazında bulunmak âdetleri idi. Bu çocuklardan, temyiz yaşına ulaştıkları zaman (a.s.v) Efendimiz'i âhirete iltihak buyurmuş bulanlar sahabe değildir. İbni Hacer, "*Bunlar, Resûlüllah (s.a.v)'in, kendilerini görmüş olmaları dolayısıyla sahabe sayılırlarsa da rivayetleri itibariyle tâbiindendirler*" diyor.

Muhaddislerin cumhurunun bu tanımına karşı muhalif tanımlar da varsa da İbni Hacer el-Askalanî bunlara şâz diyor.

Bir kere bazı, usulcülerin ve meselâ İbnü's-Sabbağ'ın tanımına göre Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'e ulaşıp yanlarında ikamet eden ve kendilerine tâbi olan kimseye sahabî denilir. Elçilik sıfatıyla huzura gelen, arkadaşlık etmeden ve tâbi olmadan gidenlere sahabî ismi verilemez.

Bunlar, "*Sahabînin lügat mânası da işte budur*" diyorlar. Hâlbuki, lugavî

örfe göre arkadaşlığın azına da çoğuna da arkadaşlık denir. Lugata bakılacak olursa peygamberin huzurunda yalnız bir saat kalmış olan şahsa bile sahabî denebilir. Bununla birlikte âlimlerin örfî kullanımına göre yalnız arkadaşlığı devam eden, mülakatı süren kimseden başkasına sahib denilmediğinden bir saat beraber bulunan, beraberce bir kaç adım yürüyen kimseye sahabe denilmeyeceği görüşünü Kâdı Ebu Bekir Bakıllanî tercih ediyor.

Said b. el-Müseyyeb'in Resûlüllah (s.a.v)'in yanında bir-iki sene ikamet etmemiş, birlikte bir iki gazada bulunmamış kimseyi sahabî kabul etmediği rivayet ediliyor.

İbnü'l-Müseyyeb'in bu iddiası hadisçilerce kabul edilmiş değildir. Zîra, bu takdirde peygamberin vefatından beş ay önce iman etmiş olan Cerir b. Abdillah el-Becelî (r.a)'in sahabî sayılmaması lazım gelecek. Hâlbuki onun sahabî olduğunda ittifak vardır.

Zeynüddin Irakî, "*Said b. el-Müseyyeb'in böyle söylediği sahih rivayetle sabit olmuyor*" diyor. Senedin râvileri arasında Muhammed b. Ömer el-Vakıdî vardır ki, hadiste zayıf bir kimsedir. Maverdî de, bir sahabî ile Resûl (a.s.v) arasında ihtisas (duygudaşlık) bulunmasını şart koşmuştur ki, bu şart pek ağırdır. Diğer tanımlar bunlar kadar mühim olmadığından zikirlerinden sarf-ı nazar olundu.

Bir kimsenin sahabî olduğu bir kaç yol ile sabit olur:

1- Tevatür ile... Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Aşere-i Mübeşşere'nin tümü ve diğer birçokları (r.a) gibi.

2- İstifaza yani tevatür derecesini bulmayan bir şöhret ile... Dımam b. Sa'lebe (57'nci hadis) ile Ukkâşe b. Mıhsan (r.a.) gibi.

3- Sahabeden birisinin ve -Askalanî'nin dediğine göre- tâbiinden birisinin "Filân kişi sahabedir" demesi ile ki, bu, "Tek bir şahsın tezkiyesi makbuldür" kaidesine istinad eder. Meselâ; Humeme b. Ebî Humeme

ed-Devsî isminde bir zât Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında Ebu Musa el-Eş'arî (r.a)'nün maiyetinde İsfahan'ın fethinde bulunduktan sonra o-rada mebtûnen yani ishalden vefat etmişti. Ebu Musa el-Eş'arî onun hakkında, "*Vallahi, Peygamberinizden işittiğimiz ve kulağımıza ulaşmış bir şey varsa o da Humeme'nin şehit olacağı idi*" demiş. Bundan, hem Humeme (r.a)'in sahabeliği, hem de ishalden vefat edenin (mebtûn) şehit olduğu hükmü çıkar. (381'nci Ebu Hüreyre hadisine de müracaat).

4- Kendisinin "Sahabîyim" demesi ile...

Lâkin bu takdirde kendisinin her şeyden evvel adaleti sabit ve Resûlüllah (s.a.v) Efendimizle aynı asırda yaşamasının mümkün olması şarttır.

Bu şartların her ikisi de mühimdir. Zîra, adaleti sabit olmadan, "Ben sahabîyim" sözünü kabul etmek, kişinin "Ben adalet sahibiyim" iddiası üzerine adaletini kabul etmeye benzer. Çünkü, sahabe adalet sahibidir.

İkinci şart da çok mühimdir. O kimsenin Asr-ı Saadet'te yaşadığı sabit veya hiç olmazsa o asırda yaşayabilecek yaşta olmalıdır. Hele Hicrî 110 senesinden sonra bu iddiaya kalkışanların hepsi ittifakla yalancı kabul edilmişlerdir, 110 senesinden sonra yeryüzünde hayatta hiçbir sahabî kalmamıştı (356. hadise müracaat.)

Bu yalan iddiada bulunanların sonuncusu Reten-i Hindî'dir ki, vefatı Hicrî 632 senesinde vâki olduğu halde sahabîlik iddiasında bulunmak ve uydurma rivayetlerle bir kısım halkı iğfale kalkışmak cür'etinde bulunmuştu.

Sahabe-i kiram (r.a) hazretlerinin isimlerini, biyografilerini, az hadis rivayet edenlerden (mukıllinden) iseler rivayetinde tek kaldıkları hadisleri göstermek için her asırda birçok himmetli büyük zât çalışıp müstakil kitaplar da te'lif etmişlerdir. Bu konuda en evvel müstakil eser yazan Ebu Abdillah Muhammed

b. İsmail Buharî (194-256)'dir.[8]

Buharî'nin şeyhleri tabakasından Halife b. Hayyat H. 240'ta ve Kâtibü'l-Vakıdî adıyla meşhur olan Muhammed b. Sa'd H. 230'da sahabe ile sahabeden sonraki râvileri toplamak üzere -biraz daha erken- birer eser te'lif ettikleri gibi Buharî akranından Yâkub b. Süfyan b. Cevvan H. 277 ile Ebu Bekr b. Ebî Hayseme (185 - 279) de birer kitap yazmışlardır.

Onlardan sonra te'lifler artık devam ediyor. En meşhurları şu zâtlara aittir: Hâfız-ı Kebîr Mutayyen (202-297), Ebü'l-Kâsım Bagavî (214-310), Ebu Bekr b. Davud (230-316), Abdan (216-306), Ebu Ali b. es-Seken (294-353), Ebu Hafs b. Şahin (297-385), Ebu Mansûr-ı Maverdî [yahut Baverdî?], Ebu Hatim b. Hibban (h.354), Mu'cem'ler sahibi Taberanî (260-360), Ebu Abdillah b. Mende (310-395), Ebu Nuaym İsfahanî (330-403), el-İstiâb sahibi Ebu Ömer b. Abdilber (368-463), o kitaba zeyil yazan Ebu Bekir b. Fethun ile Ebu Musa el-Medînî (501-581); daha sonraları Üsdü'l-Gâbe sahibi İzzüddin İbnü'l-Esîr (555-630), bu kitabı ihtisar eden Ebu Abdillah Zehebî (673-748) ve el-İsabe'sinde en çok sahabe ismi cem' edebilen İbni Hacer el-Askalanî (773-852).

Sonradan yazılanlar, öncekilerin eserlerindeki eksiklikleri ikmal etmişlerdir En büyük mecmualardan biri sayılan İbn Abdilber'in el-İstiâb'ında 3500 sahabî ismi olduğu halde Üsdül-Gâbe'deki isimlerin toplamı 7554 ve el-İsabe'deki isimlerin toplamı -sahabîliği şüpheli ve tartışmalı olanların da isimleri dâhil olmak üzere- 11783'tür ki, sahabenin hakiki sayısına göre devede kulak sayılır.

---

[8] İsimlerin sol taraflarına yazılan rakamların biri isim sahibinin doğum, diğeri vefat tarihidir. Yalnız bir rakam var ise vefat tarihidir. Rakamın sağında soru işareti varsa o tarih hakkında ihtilâf edildiğini ve şu kadar ki sayının, cereyan eden olaya yakın takriben bir sayı olduğunu gösterir.

Sahabenin Hepsi Adalet Sahibidir

Fitnelere karışmış, karışmamış sahabe (r.a)'ün tümü mutemet olanların yani ehl-i sünnet ve cemaat âlimlerinin icmâı ile adalet sahibidirler. Fitneler, Emirü'l-Müminin Osman (r.a)'ın gönül yakıcı olayda şehadeti ile başlayıp ondan sonra Cemel, Sıffîn ve saire o büyük fitnenin uzantısı olarak artık devam etmiştir.

Bu vak'alarda sahabenin bazıları savaş saflarında karşı karşıya durmuşlar, büyük ekseriyeti de bir kenara çekilip hiçbir tarafı haklı kabul etmemişlerdir.

Savaşanlar, tabii olarak o atmosferde diğerleri lehine söz söylememişler, şîaları yani taraftarları ise -herhangi bir hususta görülen tarafgirliklerde olduğu gibi- karşı cephedekileri tenkit etmekte tâbi oldukları sahabeden daha aşırı gidip, nihayet Şîa (Şîa-i Ali), Nevâsıb (Şîa-i Osman), Haricîler, Rafızîler adını alan bid'at fırkaları, muhalifleri olan taraftaki Resûlüllah (s.a.v)'in ashabını adaletten düşürmeye kalkışmışlardır. Hâlbuki, bu vak'alarda haklı olanlar da haksız olanlar da bir şekilde te'vile başvurup -doğru-yanlış- zahiri olarak kendilerini haklı gösterecek birer hüccete tâbi oluyor ve her iki taraf, hakkı kılıç ile kabul ettirmek iddiasıyla ortaya çıkıyorlardı. İçtihadında hatalı olanın günahkâr olmak şöyle dursun sevap alacağı, isabet edenin ise iki kat sevap alacağı mâlumdur.

Peki, acaba bu zevatın bu fiil ve hareketleri rivayetlerini etkileyecek derecede miydi?

Hakkaniyet ve insaf ölçüleri içinde düşünülse muhaliflerine -içtihat edip- bağy isnad ederek onu başka çare olmadığı için silah kuvvetiyle hakka döndürmeyi -yine içtihat ederek- vazife edinmekle Kitap ve Sünneti ümmete nakil ve tebliğ etmek hususunda nefsin hevasına tâbi olarak onu tahrif etmek (telaub) başka başka şeylerdir. Birincisi vâki ise de sahabe-i kiram hakkında ikincisi elbette vâki değildir.

Fitnelerden uzak kalmış olanlara hiçbir diyecek yok; fitnelere iştirak etmiş olanları da Ehl-i sünnet –hüsn-ü zanna binaen- udul sayarlar ve bu zevat-ı kiramın kendi duyduklarını, bildiklerini bile bile değiştirip tahrif edebileceklerini akıllarına bile getirmezler.

Hatib-i Bağdadî, Kifaye'sinde, "*Sahabenin adaleti Allah Teâlâ'nın onları ta'dil etmesiyle, pak ve temiz olduklarını bize olan ihbarıyla, onları insanlar içinde tercih edip ayırmış olmasıyla sabit ve malûmdur. Hak Celle ve Ala Hazretleri Kitab-ı Kerim'inde,*[9] كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ *Keza;* وَكَذَالِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا[10] *Keza;* لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ[11] *Keza;* وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ[12] *Keza;* يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ[13] *Keza;* لِلْفُقَرَاءِ

---

[9] Yüce Meâli: **"Sizler insanlara karşı meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz."** (Âl-i İmrân, 110) İlh. Vallahu a'lem.

[10] Yüce Meâli: **"İşte böylece sizleri biz vasat, yani seçilmiş fertlerden ve mutedil olan bir ümmet kıldık ki, kıyamet gününde peygamberlerin tebliğ vazîfesini tamamen îfa etmiş olduklarına insanlara karşı şahitlik edebilesiniz, Peygamber de sizi tezkiye (ibra) ile lehinize şahitlik edebilsin."** (Bakara, 143) İlh. Vallahu âlem.

Evvelki âyet-i kerime gibi bu âyet-i kerimenin de muhatabı ümmet-i Muhammediye (s.a.v) ve bilhassa vahyin nüzulü sırasında Kelâm-ı İlâhî'nin ilk olarak ve bizzat kendilerine tebliğ edildiği sahabe-i kiramdır.

[11] Yüce Meâli: **"Ey Resûl-i Kerim! Ölünceye kadar seni müdafaa edip yanından ayrılmamak üzere ağacın altında sana bîat eden müminler yok mu, işte onlardan Allah razı oldu. Ve biat sırasındaki sıdk ve vefalarını bilip tasdik etti."** (Fetih, 18) İlh. Vallahu âlem.

Âyet-i kerîmenin nüzul sebebi Hudeybiye Sulhu'ndan önceki mâlum biat hâdisesidir ki, buna, bu âyet-i kerîmenin nüzulünden dolayı Bey'atü'r-Rıdvan denir. Bu ilâhî rıdvan (razı olunmuşluk) ile müjdelenmiş olan sahabe-i kiram 1400 yahut 1525 zât idi.

[12] Yüce Meâli: **"İlk öncüler olan muhacirler ve Ensâr ile onlara ihsan ile tâbi olanlardan Allah razı olmuştur. Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır."** (Tevbe, 100) İlh.Vallahu âlem.

"*Sabıkun-u evvelûn (ilk öncüler) denilen zevat ehl-i kıbleteyn (her iki kıbleye de yönelerek namaz kılma bahtiyarlığına erebilmiş Müslümanlar), yahut -aşağı yukarı yine o demeye varan- Hicret'ten evvelki Müslümanlar yahut Bedir Ehli yahut Bey'at-ı Rıdvan ehlidir*" diyen olduğu gibi, "*Bütün sahabedir*" diyen de vardır. Onlara ihsan ile tâbi olanlar ise -evvelki ihtilaflı görüşe göre- ya öteki muhacirler ve Ensâr yahut da sahabeden sonraki tâbiin asrı olacaktır. İhsandan kasıt da sahabeyi, bilhassa muhacirin ile Ensâr'ı hayır ile yâd etmek ve onlara hayır dua etmek olduğunu Ata söylüyor ki, bunu bundan bir sonraki âyet-i kerîmeden istinbat etmiş gibi görünüyor. Bu âyet-i kerimeye göre İlâhî Rıza'ya nail olan-

الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ

وَالَّذِينَ تَبَوَّئُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ"[14] *buyurmuştur.*

Bu konuda zikredilmesi ve aktarılması burada uzun sürecek daha birçok âyet-i kerime ve meşhur Nebevî hadis de vardır. Bu âyet-i kerime ve Nebevî hadislerin tümü onların adalet sahibi olduklarına kat'î surette hükmetmeyi icap edip hiçbiri -kendilerini Allah Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri ta'dil ve tezkiye buyurduktan sonra- mahlukattan bir kimsenin ta'diline muhtaç kalmaz. Bununla birlikte, faraza, eğer Allah ile Resûlüllah'tan şu zikrettiğimiz âyetler ve hadisler bile bize ulaşmamış olsaydı onların Allah için hicret, Allah yolunda cihad, İslâm'a yardım, Allah yolunda can ve malı feda, Allah yolunda babalarını ve

---

lar hem sabıkun (ilk öncüler), hem de onlara tâbi olanlar olduğundan bu lafızların te'vili her ne olursa olsun -Hatîb'in dediği gibi- bütün sahabe İlâhi ta'dil ile ta'dil edilmiş demektir.

[13] Yüce Meâli: **"Ey Nebiyy-i Kerim! Allah ile sana tâbi olan müminler sana yeter."** (Enfâl, 64) İlh. Vallahu âlem.

[14] Yüce Meâli: **"Benî Nadîr'den kalan fey malları, muhacirlerden fakirlerindir ki, onlar Allah'ın fazl ve rızasını aramak ve Allah ile Resûl'üne yardım etmek uğrunda vatanlarından çıkarıldılar. Ve mal ve mülklerinden oldular. İşte sadıklar bunlardır. Muhacirler gelmezden evvel hicret yurdunu hazırlayıp ve muhacirleri evlerinde barındırıp imana yapışan (gönüllerine imanı yerleştiren) Ensâr'a gelince; onlar yanlarına hicret etmiş olanları severler, muhacirlere verilip kendilerine verilmediğinden dolayı kalpleri kıskançlık ve haset gibi bir şey duymaz, kendileri aç bile olsalar onları kendilerine tercih ederler. Nefsinin şiddetli cimriliğinden (şuhh) kurtulmuş olanlar kimler ise işte felah bulan onlardır. Bunlardan yani muhacirler ile Ensâr'dan sonra gelenler de, *'Ey bizim Rabbimiz, bize ve imanda bize sadık olanlara mağfiret buyur. İman etmiş olanlara karşı kalbimizde de hiç bir kin bırakma. Ey bizim Rabbimiz, sen Rauf ve Rahimsin'* derler."** (Haşr, 8-10) İlh. Vallahu âlem.

Bu üç âyet-i kerimede muhacir ile Ensâr'a pek sarih ve pek büyük medihler olduğu gibi onlardan sonra gelenlere de -kendilerinden öncekilere (sabıkun) hayır dualarına ve onlara karşı kalplerini düşmanlık ve hasetten, buğz ve kinden temiz bulundurmak istemelerine mükâfat olarak- büyük lutuflar vaad buyrulmuştur. Burada "sonradan gelenler"den kasıt; ister diğer sahabe, ister tabiîn olsun yine sahabenin tümü ta'dil edilmiş olurlar.

oğullarını öldürmekten bile çekinmemek, dinin tâlimatları konusundaki taviz-sizlik, imanın kuvvetli ve yakînî (kesin) oluşu gibi mâlum olan hâl ve durumları kendilerini ta'dile, asaletlerine itikat etmeye ve kendilerinden sonra gelmişlerin ve o konularda kendilerini ta'dile kalkışanların tümünden efdal olduklarına kat'î surette hükmetmeyi yine vacip kılardı. Âlimlerin tümünün ve sözü mutemet olanların görüşü işte budur" dedikten sonra Ebu Zür'a er-Razî'ye kadar senedini belirterek er-Razî'nin, *"Bir kimsenin Resûlüllah (s.a.v)'in ashabından birine kem nazarla baktığını görürsen, anla ki, o kimse zındıktır. Zîra, Resûl haktır. Kur'an haktır. Resûl'ün getirdiği de haktır. Bunların hepsini bize tebliğ eden sahabedir. Bu herifler ise Kitap ve Sünnet'i iptal için şahit olduklarımızı tenkide kalkışıyorlar. Hâlbuki zındık oldukları için kınanmak (cerh) asıl kendilerine yaraşır"* dediğini rivayet eder.

İbni Hacer el-Askalanî İsabe'sinin mukaddimesinde Hatib'in bu sözlerini naklettikten sonra şöyle diyor:

"Sahabenin faziletleri hakkında ifade buyrulmuş hadis-i şerif pek çoktur. Bunların içinde konumuza en açık delalet edeni Abdullah b. Mugaffel (r.a)'in Tirmizî ile Sahih-i İbnu Hibban'da rivayet edilen şu merfu' hadisidir:

اللّٰه اللّٰه اَصْحَابِي لاَ تَتَّخِذُوهُمْ غَرَضاً فَمَنْ اَحَبَّهُمْ فَبِحُبِّي اَحَبَّهُمْ وَمَنْ اَبْغَضَهُمْ فَبِبُغْضِي اَبْغَضَهُمْ وَمَنْ

اَذَاهُمْ فَقَدْ اَذَانِي وَمَنْ اَذَانِي فَقَدْ اَذَااللّٰهَ وَمَنْ اَذَااللّٰهَ فَيُوشِكُ اَنْ يَأْخُذَهُ

"Sakın sakın! Ashabım aleyhinde bulunmayınız. Onları garezlerinize hedef etmeyiniz. Her kim onları severse bana muhabbeti dolayısıyla sever. Her kim de buğz ederse bana buğzu dolayısıyla eder. Her kim onlara eziyet ederse bana eziyet etmiş olur. Her kim bana eziyet ederse Allah'a eziyet etmiş olur. Her kim de Allah'a eziyet ederse, çok sürmez Allah onun belâsını verir." Ebu Muhammed b. Hazm de;

لاَ يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ

وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى[15] âyet-i kerimesi ile إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنٰى أُولٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ[16] âyet-i kerimesini delil göstererek bütün sahabe-i kiram hazretlerinin cennet ehli olduklarına hükmetmiştir.

Her ne kadar, Mâliki fakihlerden Sıkılliyye'li (Sicilya) Ebu Abdillah-i Mazirî (453-536) Burhan şerhinde, "*Sahabe uduldür demekle Resûlüllah (s.a.v)'i yalnız bir gün gören, yahut ara sıra ziyaret eden, yahut da bir iş için görüşüp hemen yanından savuşup giden her ferdi kastetmiyoruz. Sahabeden kastımız, yüce Zât'ına bağlılığı olup* وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ أُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ[17] *âyet-i kerimesinin delalet ettiği üzere Zât-ı Akdes-i Risâletpenahîlerine destek olmuş, yardım etmiş ve hakkıyla tâbi olmuş yüce zâtlardır*" demiş ise de bu sözü şâz kabul edilmiştir. Zîra, dediği derecede bağlılık şart olsa Vâil b. Hucr gibi, Mâlik b. el-Huveyris gibi, Osman b. Ebi'l-As gibi elçiler arasında yüce huzuruna varıp pek az ikametten sonra dönmüş olmakla beraber sahabîlik ve rivayet ile meşhur birçok sahabenin adaletine hükmedilemeyeceği gibi Arap kabilelerinden yüce Nebî'nin yanında ne kadar ikamet ettikleri mâlum olmayan ve sadece bir iki rivayeti ile görüşmesi mâlum olanların da adaletinin sözkonusu olması lazım gelir ki, umumunun ta'dili hakkındaki cumhurun muteber görüşüne muhaliftir.

Peygamberin sahabesi olmak büyük bahtiyarlığına denk tutulacak hiçbir fazilet tasavvur edilemeyeceği için o mübarek huzurda -ne kadar az olursa olsun- bulunmuş bir kimseyi başkasına üstün tutmak Hulefay-ı Raşidin zamanında bütün sahabe arasında ittifak edilmiş kaidelerden biri idi. Hâfız Askalanî, bu kaidenin temeli olmak üzere aşağıdaki hadisleri şahit gösterir: Ebu Said el-

---

[15] Yüce Meâli: "İçinizden Mekke Fethi'nden evvel malını infak ve savaşa iştirak etmiş olanlar diğerlerine müsavî değillerdir. Onların derecesi daha sonra infak edenlerle savaşanlardan daha büyüktür. Bununla beraber Allah Azze ve Celle onlara da berikilere de hüsnayı, yani cenneti vaad buyurmuştur. Allah tüm yaptıklarınızdan haberdardır. (Hadîd, 10) İlh. Vallahu âlem.

[16] Yüce Meâli: "Hüsna'ya (cennete) nailiyetleri hakkında İlahi vaadimiz geçmiş olanlar cehennemden uzak tutulacaklardır." (Enbiya, 101) İlh. Vallahu âlem.

[17] Âraf, 157.

Hudrî'nin Sahihayn'da olan,

وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ لَوْ اَنْفَقَ اَحَدُكُمْ مِثْلَ اُحُد ذَهَباً ما اَدْرَكَ مُدَّ اَحَدِهِمْ وَلاَ نَصِيفَهُ **"Ashabıma sövmeyiniz. Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, herhangi biriniz Uhud dağı kadar altın infak etse onlardan (ashabımdan) birinin bir müdd, hatta yarım müdd sadakasına yetişemez"** hadisi; mütevatir olan خَيْرُالنَّاسِ قَرْنِى ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ **"İnsanların en hayırlıları benim asrımdaki Müslümanlardır. Onlardan sonrada müteakiben gelenlerdir"** hadisi, Behz b. Hâkim'in, babası kanalıyla dedesinden merfu' olarak rivayet ettiği, اَنْتُمْ تُوَفُّونَ سَبْعِينَ اُمَّةً اَنْتُمْ خَيْرُها وَ اَكْرَمُها عَلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ **"Sizler yetmiş ümmetin içinden yetmişinci olarak gelenisiniz ki, hepsinin hayırlısı ve Allah Azze ve Celle'nin katında en yücesi sizsiniz"** hadisi[18]; Bezzar'ın Müsned'inde Cabir'den merfu' olarak rivayet edilen; اِنَّ اللهَ اخْتَارَ اَصْحابِى عَلَى الثَّقَلَيْنِ سِوَاالنَّبِيِّينَ وَالْمُرْسَلِينَ **"Allah Teâlâ, benim ashabımı Nebîler ve Peygamberler müstesna olmak üzere ins ve cinnin tümüne tercih buyurmuştur"** hadisi gibi.

Süfyan-ı Sevrî de;[19] قُلِ الْحَمْدُ لِلّهِ وَسَلامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى âyet-i kerimesinin tefsirinde Allah'ın tercih buyurduğu bu kulların Muhammed (s.a.v)'in ashabı olduklarını söylemiştir. Hâsılı bu mânadaki haberler ve nasslar pek çoktur.

En çok Hadis Rivayet Eden Sahabeler (Müksirin)

Sahabe (r.a)'ün müksirini yani çok hadis rivayet edenleri içinde, binden fazla hadisi olanlar aşağıdaki yedi zâttır:

1. Ebu Hüreyre (59?) (r.a) ki, 5374 hadis rivayet etmiştir. Bunların 335'i Sahihayn'da, 93'u yalnız Buharî'de, 189'u yalnız Müslim'de, kalan 4757'si de diğer hadis kitaplarında mezkûrdur.

---

[18] Bu hadisi Ebu Said el-Hudrî (r.a) de rivavet etmiştir

[19] Neml, 59.

Ebu Hüreyre'den hadis alan râviler sekiz yüzden fazladır. İmam-ı Şafiî onun hakkında, "*Kendi zamanında hadis rivayet edenlerin en hâfızıdır*" demiştir.

Hâkimin Müstedrek'inde rivayet edilen Zeyd b. Sabit hadisine göre bir gün kendisi, bir arkadaşı, bir de Ebu Hüreyre Hz. Nebî'nin nuranî huzurunda bulunmuşlar. Peygamber Efendimiz (a.s.v) Hazretleri kendilerine iltifat etmek maksadıyla, "*Dua ediniz*" buyurmuşlar. Zeyd ile arkadaşı birer duada bulunmuşlar, Peygamber Efendimiz (s.a.v) de dualarına "*Âmin*" buyurmuşlar. Sonra Ebu Hüreyre, "*Ya Rab, arkadaşlarım ne diledilerse senden onu, bir de unutulmaz bir ilim dilerim*" diye dua etmiş. Ona da "*Âmin*" buyrulmuş.

Bunun üzerine Zeyd ile arkadaşı, "*Ya Resûlallah, bunu biz de isteriz*" demişlerse de سَبَقَكُمَا الْغُلاَمُ الدَّوْسِيُّ "*Hayır, şu Devs'li delikanlı sizden evvel davranıp ona nail oldu*" cevabını almışlar. (Kitabımızdaki 98 ve 99 hadislere de müracaat.)

2. Abdullah b. Ömer (h. 74) (r.a) ki, 2630 hadis rivayet etmiştir. Bunların 170'i Sahihayn'da, 81'i yalnız Buharî'de 31'i yalnız Müslim'de, 2348'i başka yerlerdedir.

3. Enes b. Mâlik (90?) (r.a) ki, rivayetleri 2286 hadistir. Bunların 168'i Sahihayn'da, 83'ü yalnız Buharî'de, 71'i yalnız Müslim'de, kalan 1964'ü başka kitaplardadır.

4. Ümmü'l-Müminin Aişe-i Sıddîka (h. 57) (r.a) ki, 2210 hadis rivayet etmiştir. Bunların 174'ü Sahihayn'da, 54'ü yalnız Buharî'de, 68'i yalnız Müslim'de, diğer 1914'ü diğer kitaplardadır.

5. Abdullah b. Abbas (h. 68) (r.a) ki, 1660 hadis rivayet etmiştir. Bunların 75'i Sahihayn'da, 28'i yalnız Buharî'de, 49'u yalnız Müslim'de, 1508'i de başka yerlerdedir.

6. Cabir b. Abdillah el-Ensârî h. 807 (r.a) ki, 1540 hadisi vardır. Bunların 58'i Sahihayn'da, 26'sı yalnız, Buharî'de, 126'sı yalnız Müslim'de, 1330'u bu iki kitabın dışındakilerdedir.

7. Ebu Said el-Hudrî (h. 74) (r.a) ki, 1170 hadisi vardır. Bunların 43'ü Buharî ile Müslim'de, 26'sı yalnız Buharî'de, 52'si yalnız Müslim'de, 1049'u başka kitaplardadır.

Fakih Sahabiler

Sahabenin fakihleri çoktur. Hulefay-ı Raşidin hazretleri hepsine şüphesiz üstün iseler de fetvaları genellikle en çok rivayet edilmiş olan sahabe Ömer, Ali, İbni Mes'ud, İbni Ömer, İbni Abbas, Zeyd b. Sabit ve Âişe (r.a.) olup bunların içinde de İbni Abbas'ın fetvaları hepsinden fazla nakledilmiştir. Ebu Muhammed Ali b. Hazm der ki, "*Bu yedi sahabîden her birinin fetvaları toplansa birer büyük cilde ulaşması mümkündür.*"

Onlardan sonra yirmi sahabî daha gelir ki, bunların da fetvaları birer küçük cüz tutar. Bunlar, Ebu Bekir, Osman, Ebu Musa el-Eş'ari, Muaz b. Cebel, Sa'd b. Ebî Vakkas, Ebu Hüreyre, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Amr b. As, Selman-ı Farisî, Cabir b. Abdillah, Ebu Said el-Hudrî, Talha, Zübeyr, Abdurrahrnan b. Avf, İmran b. Husayn, Ebu Bekre, Ubade b. Samit, Muâviye, Abdullah b. Zübeyr, Ümmü'l-Müminin Ümmü-Seleme (r.a)'tür.

Daha sonra Übeyy b. Ka'b, Ebü'd-Derdâ, Ebu Talha, Mikdad ve saire gibi yüz yirmi sahabî gelir ki, bunlar fetvada mukıll ve her birinden ancak bir veya iki mesele rivayet olunmuş zatlardır. Bunların fetvalarının toplamından araştıra araştıra ancak bir küçük cüz meydana gelebilir.

Abâdile

Fıkhi bir mesele, Abâdile'nin görüşü olmak üzere zikrolunursa Abdullah b. Abbas ile Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Amr b. Âs'ın o meselede müttefik oldukları kastedilir.

Abâdile, Abdullahlar demektir. Abdullah isimli sahabe-i kiramın sayısı İbnü's-Salâh'ın dediğine göre 220'ye, İbnü Fethun'un tespit ve tahkikine göre ise üç yüze ulaşmış iken yalnız bu dört zâtla sınırlandırılması ıstılahîdir. Fıkıhtaki otoritesi herkes tarafından kabul edildiği halde Abdullah b. Mes'ud ıstılahî mânaya göre Abâdile sınıfından değildir. Çünkü bu ıstılah onun vefatından sonra ortaya çıkmıştır.

Sahabe içinde birçok fakih olduğu için, bunların içinden yalnızca birisinin sözlerine bağlı kalınmaz ve fıkhî meseleler bazen birinden, bazen ötekinden öğrenilirdi. İbnü'l-Medinî'nin dediğine göre Evzaî, Ebu Hanife, Mâlik, Şafiî gibi daha sonraki mezhep imamları gibi arkadaşlarınca dediği dedik ve görüşlerinde kendisine tâbi olunan yalnız Abdullah b. Mes'ud ile Zeyd b. Sabit ve Abdullah b. Abbas (r.a) vardı. Bunlardan her birinin kendine mahsus takipçileri vardı ki, görüşleriyle amel edip onlarla fetva verirlerdi.

Sahabenin Sayısı

Peygamber (a.s.v) Efendimiz'in vefatında hayatta kalan sahabenin sayısı kastedildiğine göre -daha evvel vefat edenler hariç- yüz binden fazla idi. Fetihler sırasında uzak diyarlara dağılmış olduklarından çoğunun hüviyeti sonrakilere mâlum olmamıştır. En ziyade isim toplayan İsabe'de, yalnız 11783 isim vardır ki, İbni Hacer, bunların bazılarının sahabî olup olmadıkları hakkında ihtilaf edildiğini haber veriyor.

Sahabenin Dereceleri

Sahabe-i kiramı İbni Sa'd beş tabakaya, Hâkim ise on iki tabakaya taksim etmişlerdir. Hâkim'in tasnifi şöyledir:

1. Hulefay-ı Raşidin hazretleri gibi Mekke'de imana gelenler,
2. Darü'n-Nedve ashabı[20],

[20] Irakî Elfiyye'sinde Hâkim'den böyle naklediliyor. Darü'n-Nedve ashabından kasıt, Ömer (r.a)'ın İslâm'a

3. Habeşistan'a hicret etmiş olanlar,
4. Birinci Akabe Biati ashabı,
5. İkinci Akabe Biatı ashabı ki, çoğu Ensâr'dandır,
6. Peygamber (s.a.v) Efendimiz'e, Medine'ye teşriflerinden evvel Küba'da ulaşan ilk muhacirler,
7. Bedir Ehli,
8. Bedir ile Hudeybiye Sulhu arasında hicret edenler,
9. Bey'atü'r-Rıdvan Ehli,
10. Halid b. el-Velid ve Amr b. As gibi Hudeybiye ile Mekke Fethi arasında hicret edenler,
11. Fetih'ten sonra Müslüman olanlar,
12. Fetih Günü'nde ve Vedâ Haccı'nda ve sairede (a.s.v) Efendimiz'i görmüş olan çocuklar.

En Son Vefat Eden Sahabe

Sahabenin en son vefat edeni Ebu't-Tufeyl Amir b. Vasile el-Leysî (r.a)'dir. Vefatı için yüzden yüz ona kadar muhtelif tarihler beyan ediliyor. Medine'de en sonra vefat eden sahabî Sâib b. Yezid, bir görüşe göre Cabir b. Abdillah, diğer görüşe göre de Sehl b. Sa'd (r.a)'dür. Hâlbuki 99'da Medine'de vefat eden Mahmud b. er-Rebî' her üçünden de sonra vefat etmiştir.

Mekke'de en son vefat eden sahabî -Mekke'de defnedildiği hakkındaki rivayet sabit ise- Ebu't-Tufeyl'dir. Çünkü genel kabule göre en son vefat eden odur. Değil ise Abdullah b. Ömer (? 73)'dür.

---

girişine kadar imanlarını gizlemiş olan ilk sahabelerin -Hazreti Faruk'un imana ermesi üzerine Kâbe-i Şerif'in yanındaki müşriklerin toplantı yerine gitmek suretiyle- kendilerini açığa vuranlardır ki, o güne kadar Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evinde gizlice toplanırlardı.

Enes b. Mâlik Basra'da (90, 91, 92, 93 senelerinden birinde); Abdullah b. Ebî Evfâ (86 yahut 88) yahut Amr b. Hureys (85 yahut 98) Kûfe'de; Abdullah b. Büsr-i Mâzinî (h. 88) Şam'da en sona vefat edenlerdir.

Dımeşk'te Vasile b. Eska' el-Leysî (85 yahut 86) Cezîre'de Urs b. Umeyre el-Kindî, Filistin'de Kays b. Sa'd b. Ubade (h. 85), Basra'da -diğer rivayete göre- Abdullah b. Hâris b. Cez' (85 ile 89), Yemame'de Hirmas b. Ziyad el-Bahilî, Berka'da Rüveyfî' b. Sabit el-Ensârî (h. 53), Bâdiye'de Seleme b. el-Ekva' (h. 64) en son vefat eden ashab-ı kiramdır. Seleme'nin Medine'de vefat etmiş olduğu da rivayet edilmiştir. (Radiyallahu anhüm ecmaîn)

3-TÂBİİN

Genel kabule göre tâbi' veya tâbii, sahabe (r.a)'den biriyle veya bir kaçıyla görüşmüş zâta denir. Hatib-i Bağdadî'nin tarifine göre ise en az bir sahabî ile sohbeti olana denir ki, bu arkadaşlık, ıstılahî mânaya göre hususi arkadaşlıktır.

Bir sahabînin sahabîliğinin sabit olması için Peygamber (a.s.v) Efendimiz ile sadece görüşmesi, hatta rivayeti kâfi kabul edilmişken ikinci tarife göre tâbiinin tâbii kabul edilmesi için sahabî ile sadece görüşmesinin kâfi görülmemesi, Nebi'nin yüceler yücesi makamının şerefliliğine ve Allah'ın Resûl-i Kerim-'i huzurunda bir kere bulunmanın, hatta uzaktan mübarek şahsını görmenin kalbi nurlandırmak hususundaki etkisinin -sahabî bile olsa- diğer hiçbir kimse ile uzun müddet vâki olacak arkadaşlıklarla hâsıl olmayacağına binaendir. Bununla birlikte muhaddislerin örf ve uygulaması önceki görüşe dayandığı için Enes (r.a)'ı görmüşlerdir diye A'meş'i (61-148), Yahya b. Ebî Kesîr'i (h. 129), Cerir b. Hâzim'i (85-170); Amr b. Hureys (r.a)'ı görmüştür diye Musa b. Ebî Aişe'yi; Abdullah b. Ebî Evfâ (r.a)'ı görmüştür diye Mansûr b. el-Mu'temir'i (h. 132) tâbiinden saymışlardır. Hâlbuki, bunların görüşmüş oldukları ashab-ı kiramdan muttasıl rivayetlerde bulundukları sabit (kat'î) olamıyor. Bunlar tâbiinden değil, etbâ-ı tâbiindendir.

İbnu Hibban ilave olarak görüşmenin sahabîden görüp işittiğini hıfzedebilecek yaşta vâki olmuş olmasını şart koşuyor. Nitekim Halef b. Halife'yi (91-181) Amr b. Hureys (r.a)'i çocukluğunda görebilmiş ise de kendisinden bir şey hıfzedecek yaşta görememiş olduğundan etbâ-ı tâbiinden saymıştır. İbnu Hibban'ın bu şartı tıpkı sahabîliğin sabit olması için peygamber (a.s.v) Efendimiz'i temyiz yaşında görmek şartı gibidir.

Hâsılı cumhur, mutlak olan tanımlarına karşılık bulmak için طُوبَى لِمَنْ رَآنِى وَ آمَنَ بِى وَطُوبَى لِمَنْ رَآى مَنْ رَآنِى **"Ne mutlu beni görüp iman edene! Ne mutlu beni göreni görene!"** hadis-i şerifine tâbi oluyorlar. Bu hadis-i şerifte

sahabîlik, tâbiilik yüce rütbesini kimlerin hak ettiğine delalet olup iman ile beraber sırf görüşmek ile de iktifa buyrulmuştur.

Tâbiinin Dereceleri

Sahabenin derecelerini tertip etmekte ihtilâf olduğu gibi tâbiinin derecelerini zikretmekte de ihtilâf edilmiştir. Tâbiin hazretlerini Müslim üç, İbni Sa'd dört, Hâkim de -dereceleri ve sınıfları çoğaltmaktaki âdeti üzere- on beş dereceye ayırmışlardır.

Bu derecelerin tümünü saymakta konumuz itibariyle o kadar fayda olmadığı gibi zaten Hâkim de lâyıkıyla izah etmemiştir. Yalnız şu kadarını söyleyelim ki; Hâkim'in dediğine göre ilk tabaka aşere-i mübeşşere'yi (r.a.) idrak edenlerdir: Kays b. Ebî Hâzim el-Becelî (97), Ebu Osman en-Nehdî (100), Kays b. Ubâd el-Kaysî (97), Ebu Sâsân Husayn b. el-Münzir er-Rekâşî (97), Ebu Vâil-i Şakîk b. Seleme el-Kûfî (82), Ebu Reca' el-Utaridî (107) gibi. Bunlar muhadraminden olup[21] içlerinden Kays b. Ebî Hâzim'in, Aşere-i Mübeşşere'nin tümünden -ve Ebu Davud'a göre Abdurrahman b. Avf (r.a)'den başkasından-rivayetleri vardır.

Bunlardan sonra muhadramin adını alan tâbiinin geri kalanları, daha sonra Resûlüllah (s.a.v)'in sağlığında doğmuş olan sahabe çocukları gelir: Ebu Ümame Es'ad b. Sehl b. Huneyf (h.100), Muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddîk (h.30), Abdullah b. Ebî Talha, Ebu İdris el-Havlânî (h.80) gibi.

---

[21] Bu tabakaya dâhil olanlar arasında Ebu Sâsân unvanıyla meşhur olan Ebu'l-Yakzan Husayn b. el-Münzir'in ismini -Irakî ile Suyutî taraflarından misal olarak ifade edildiği için onlara uyarak- burada zikrettim. Ebu Sasan, Sıffîn'de Emirü'l-Müminin Ali b. Ebî Tâlib (r.a)'in bayrağını taşıyordu. Kâmus şârihi Zebîdî; Tacül-Arûs'da İbnu Berrî'den naklen, *"Sıffîn'de Hüseyin on dokuz yaşında olduğu halde Hazreti İmam tarafından eline bayrak teslim edilmiştir"* diyor. Sıffîn muharebesi. 37 senesinde olduğuna göre doğum tarihi 18 senesinde ve Emirü'l-Müminin Ömer (r.a)'in şehadetinde kendisinin altı yaşında olması lâzım gelir. Demek ki, Cenab-ı Sıddîk Hz. Ebu Bekir (r.a)'in zamanını idrak edememiş olduğu gibi Ömer (r.a)'i mümeyyiz olarak idrak etmiş olması bile söz götürür. Hele hep muhadram olan diğer beş zâtın tabakasına dâhil edilmesi çok tartışılır. Herhalde burada bir hata olsa gerektir.

Bununla birlikte bunlar hep aynı tabaka zâtları da sayılabilir; ikinci tabaka Alkame b. Kays en-Nahaî (h.63) ile yeğeni Esved b. Yezid (h.75), Said b. el-Müseyyeb (h.94), Ebu Seleme b. Abdirrahmân b. Avf ez-Zührî (h.94), Hârice b. Zeyd b. Sabit el-Ensârî (h.100) tabakası; daha sonra Şa'bî (h.103) ile Kâdı Şureyh b. el-Hâris (h.80) ve Ubeydullah b. Abdillah b. Utbe (h.98)'nin akranı; on beşinci ve son tâbiin tabakası da Basralılardan Enes b. Mâlik (r.a)'a, Kûfelilerden Abdullah b. Ebî Evfâ (r.a)'a, Medînelilerden Sâib b. Yezid (r.a)'a; Hicâzlılardan Abdullah b. el-Hâris b. Cez' (r.a)'a, Şamlılardan da Ebu Ümame el-Bahilî (r.a)'a ulaşanlar gelir. Ve bunlardan sonraki zâtlar tebe-i tâbiindir.

Muhadramun

Biraz evvel muhadramun unvanını taşıyan bazı tâbiinden bahsedildi. Muhadram, hadis ehline göre hem cahiliye dönemini hem de saadet sembolü Nübüvvet zamanını idrak edip de Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) Efendimizi görmek şerefine nail olmaksızın İslâm ve iman nimetine mazhar olmuş olanlara verilen bir isimdir.

Muhadram'ın mânası çoktur. Bunlardan yalnız konumuzla alakalı olanları zikredelim: لَحْمٌ مُخَضْرَمٌ derler ki, "erkek mi, kadın mı fark edilemeyen ten" demektir.

Kezâ طَعَامٌ مُخَضْرَمٌ derler ki, "ekşi mi, tatlı mı kestirilemeyen yemek" demektir. Bu tanımların her ikisine göre muhadram, yaşı itibariyle sahabe ile tâbiin tabakalarından hangisine dâhil edileceği hakkında önce tereddüt edilen kimse demektir. Rivayeti sabit ise sahabe, değil ise tâbiin zümresine dâhil edilir.

خَضْرَمَة 'nin bir de kat' (kesme) mânası vardır. خَضْرَمَ أُذُنَ الْبَعِيرِ denir ki, "devenin kulağını kesti" demektir. Bu mânaya göre muhadram sahabe zümresinden ayırt edilmiş demek olur.

Hâkim'in, bazı şeyhlerinden nakline göre Asr-ı Saadet'te Arap kabileleri içinden iman edenler, Müslümanlar ile müşrikler arasında şayet bir savaş vuku

bulursa kendilerini şirk üzere kalanlardan temyiz için develerinin kulaklarını kesip bunu nişane (sembol) kabul ederlermiş.

Buna göre muhadramun, kendilerine Hz. Peygamberle görüşmek nasip olmamakla beraber Asr-ı Saadet'te iman etmiş olanlar demek olur. Bu tanımlamaya göre "ra"nın -fethiyle değil- kesriyle "muhadrım" demek lazım gelir. Nitekim bu lugavi bir inceliktir. Lâkin muhaddisler "ra"yı fethalı okurlar.

Lugatçılara göre -sahabî olsun olmasın- yarı ömrünü cahiliyede, diğer yarısını Müslüman olarak geçirmiş kimseye muhadram denir: Muallaka sahibi Lebid-i Amirî, diğer Muallaka sahibi Ka'b b. Züheyr, Hassan b. Sabit el-Ensârî, Nâbiga el-Ca'dî (r.a) ile Ebu Züeyb Hüzelî, Mütemmim b. Nüveyre hep şair muhadramindendirler.

Muhaddisler ise, Nübüvvet döneminde görüşme imkânı varken kendisine bu bahtiyarlık nasip olamamış kimseye bu ismi isnad ederler. Binaenaleyh, lugatçılara göre meselâ Lebîd ile Hassan ve Hâkim b. Hizam (r.a) muhadram sayıldıkları halde muhaddislere göre bunlar sahabîdirler.

Sahih sahibi Müslim, muhadraminin meşhur olanlarından yirmi isim saymıştır ki, şunlardır: Ebu Amr ve Sa'd b. İyas eş-Şeybanî, Süvevd b. Gafele, Şüreyh b. Hânî, Yüseyr b. Amr b. Cabir, Amr b. Meymun el-Evdî, Esved b. Yezid en-Nehaî, Esved b. Hilâl el-Muharibî, Ma'rur b. Süveyd, Abdü Hayr b. Yezid el-Hayvanî, Şubeyi b. Avf el-Ahmesî, Rib'iy b. Hıraş'ın kardeşi Mes'ud b. Hırâş, Mâlik b. Umeyr, Ebu Osmân en-Nehdî, İbnü Reca' el-Utâridî, Guneym b. Kays Ebu Râfi' Nüfey es-Sâiğ, Ebü'l-Helal el-Atekî, Halid b. Umeyr el-Adevî, Sümame b. Hazır el-Kuşeyrî, Cübeyr b. Nüfeyr el-Hadramî.

Yine meşhurlarından olmak üzere Irakî ile Suyutî'de isimlerini gördüğüm muhadramlar şunlardır: Ebu Müslim Abdullah b. Sevb el-Havlânî, Ahnef b. Kays et-Temimî, Abdullah b. Ukeym, Amr b. Abdullah b. el-Asamm, Ebu Ümeyye eş-Şa'banî, Ömer (r.a)'in mevlâsı Eşlem, Üveys b. Amir el-Karenî, Evsat b. Âmir el-Becelî, Cübeyr b. el-Hureys, Cabir el-Yemanî, Kâdı Şureyh b.

el-Hâris, Ebu Vâil Şakîk b. Seleme, Abdurrahman b. Useyle es-Sunabihî, Abdurrahman b. Ganem, Abdurrahman b. Yerbû', Ubeyde b. Amr es Selmanî, Alkame b. Kays, Kays b. Ebî Hâzim, Kâ'bü'l-Ahbâr, Mürre b. Şerahîl, Mesruk b. el-Ecda', Mesruk'un babası Ecda b. Mâlik el-Hemdanî, Ebu Sâlih el-Enmarî, Ebu Utbe el-Havlânî, Ebbâ' b. Kaus el-Esedî. Ebu Ruhm Ahzab b. Ümeyye es-Semaî, Ertat b. Süheyye el-Müzenî, Abdullah b. Avn'in dedesi Ertaban el-Müzenî, Ertat b. Avf, Ertât b. Ka'b el-Fezarî...vs.

Şurası dikkat çekicidir ki, bu zevatın hemen hepsi de uzun ömürlü kişiler olup çoğu birinci asrın sonuna kadar yaşamışlardır. İçlerinden Rab'iyy b. Hırâş (h 104) ve Ebu Reca' el-Utaridî (h.107) gibileri ikinci asra da yetişmişlerdir.

Burada ismi zikrolunanlardan Süveyd b. Gafele, Şüreyh b. Hanî, Kâdı Şurevh Mağrur b. Süveyd ile ismi zikredilmeyen Zirr b. Hubeyş ve Ebu Amr ve Şeybanî hep en az yüz yirmişer sene yaşamışlardandır.

Süveyd b. Gafele (h.81) Fil Senesi'nde doğmuştur ki, Resûlüllah (s.a.v) ile yaşıt ve 134 yaşında vefat etmiş demektir. Rivayet eğer sahih ise Ertat b. Süheyye de Fil Senesi'nden takriben kırk sene evvel dünyaya gelmiş ve Abdülmelik'in hilâfeti döneminde vefat etmiştir.

Abdülmelik'in hilâfet müddeti (65-86) yirmi bir sene olduğuna ve bu iddia sahih farz olunduğuna göre Abdülmelik'in hilâfetinin ilk senesinde vefat etmiş ise takriben 158, son senesinde vefat etmiş ise 179 sene yaşamış demektir. Lâkin o devirlerde nüfus kaydı tutulmadığından böylelerine "yüz yirmilik" der, geçerlermiş.

Yedi Fakih (Fukahay-ı Seb'a)

Tâbiinin büyükleri içinde fıkhı ile öne çıkmış zevat çok ise de Medinelilerden en çok parmakla gösterilen ve akranlarının önüne geçmiş olanlar yedi zattır ki, bunlara Fukahay-ı Seb'a adı verilmiştir. Fukahay-ı Seb'a şunlardır: Said b. el-Müseyyeb (h.105), Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekir es-Sıddîk

(h.107), Urve b. Zübeyr (h.94), Hârice b. Zeyd b. Sabit (h.100), Ebu Seleme b. Abdurrahman b. Avf (h.104), Ubeydullah b. Utbe b. Mes'ud (h.98), Ebu Eyyub Süleyman b. Yesâr el-Hilâlî (h.104).

Hicaz âlimlerinin ekserisi fukahay-ı seb'ayı böyle sayıp gelmişler: Abdullah b. el-Mübarek ise Ebu Seleme yerine Salim b. Abdullah b. Ömer'in (h.106) ismini söylermiş. Ebü'z-Zinad da Ebu Seleme ile Sâlim'in yerine Ebu Bekir b. Abdirrahman b. el-Hâris el-Mahzumî'yi (h.94) ikâme etmiş.

Ali b. el-Medinî'nin nakline göre Yahya b. Said el-Kattan, "*Medine fakihleri on ikidir: Said b. el-Müseyyeb, Ebu Seleme, Kasım b. Muhammed, Abdullah b. Ömer'in oğulları -ki, Salim, Hamza, Zeyd, Ubeydullah (h.106) ile Bilâl'dırlar- Ebân b. Osman b. Affan (105),Kabîsa b. Züeyb (h.86), Zeyd b. Sabit'in oğulları Hârice ile İsmail*" dermiş.

Tâbiinin En Faziletlileri

Tâbiinin efdalı olmak üzere isimleri söylenen zevat şunlardır: Said b. el-Müseyyeb, yahut Ebu Osman en-Nehdî, yahut Kays b. Ebî Hâzım; yahut Esved b. Yezid'in amcası ve İbrahim b. Yezid'in dayısı olan Alkame b. Kays-i Nehai, yahut Mesruk b. el-Ecda'.

İmam Ahmed b. Hanbel'in, bu zevatın her birini tâbiine tafdil ettiği kendisinden rivayet edilmiştir. Ebu Abdillah b. Hafif-i Şirazî'nin beyanından ise şu anlaşılıyor ki, tâbiinin faziletlileri Medinelilere göre Said b. Müseyyeb, Kûfelilere göre Üveys b. Amir-i Karenî, Basralılara göre Hasan-ı Basrî'dir.

Bu taksimi İbnü's-Salâh Şehrizurî beğenmiş, Irakî ise, "*Doğru olan Kûfelilerin dediğidir. Zîra Sahih-i Müslim'de Ömer b. el-Hattab (r.a)'in rivayet ettiği* إِنَّ خَيْرَ التَّابِعِينَ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ أُوَيْسٌ yani '**Tâbiinin en hayırlısı Üveys denilen bir kimsedir**' *hadis-i şerifi tartışmayı bitirir*" demiştir.

Tâbiilerin kadın olanları da genel olarak Muhammed b. Sirîn'in kızkardeşi Hafsa bintü Sirîn ile Amre bintü Abdirrahman b. Sa'd b. Zürare ve

bu ikisinden sonra küçük Ümmü'd-Derdâ'dır ki, bu Ümmü'd-Derdâ'nın ismi Hüceyme yahut Cüheyme'dir.

Sonradan görüşlerine ve fetvalarına itibar edilen müçtehit imamlar içinde Ebu Hanife (r.a)'den başka büyük tâbiin zümresine dâhil olan yoktur. Ebu Hanife hazretleri çocukluğunda Enes (r.a)'ı Kûfe'de bir kaç defa görmüştür. Ondan rivayeti olduğu da söyleniyorsa da bu husus, üzerinde düşünülmesi gereken bir nokta gibi görülüyor. Diğer müçtehit imamların hepsi etbâ-ı tâbiinden yahut Davud-ı Zahirî gibi daha sonraki tabakalardandır.

4- HADİS-İ ŞERİFLERİN TOPLANMASI, YAZI İLE TESPİT ŞEKLİ VE ZAMANI (CEM' VE TEDVİN)

İlmi talep etmek her Müslüman'a farz olduğu gibi bildiğini neşretmek talep edenden esirgememek de kat'î vaciplerdendir. Her ne kadar -hadis-i şerîf-i Nebevîde buyrulduğu üzere- hikmet mefhumu, müminin dâllesi yani yitik malı olup onu her nerede bulursa derhal alması ve kabul etmesi lazım gelirse de asıl farziyeti öğrenmesi ve öğretmesi ve şer'an sabit olan din ilmi, yani Kitap ve Sünnet ilmidir. Onun da kaynağı Resûlullah (s.a.v) ile sahabe-i kiram ve tâbiin (r.a)'dir.

Bir din mensubunun, dinini öğrenmeye fıtraten hırslı olması çok tabii olmakla beraber لِيُبَلِّغُ الشَّاهِدُ مِنكُمُ الْغَائِبَ فَإِنَّ الشَّاهِدَ عَسَى أنْ يُبَلِّغَ مَنْ هُوَ اَوْعَى "**Hazır olanlarınız gaib olanlarınıza tebliğ etsinler. Zîra olur ki, hazır olanınız sözünü kendisinden daha kavrayış sahibi bir kimseye tebliğ etmiş olur**" ve نَضَّرَاللهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا فَادَّاهَا كَمَا سَمِعَهَا "**Benim sözümü işitip kavradıktan sonra işittiği gibi başkasına ulaştıranın Allah yüzünü ağartsın**" tarzındaki Nebevî teşviklerden haberdar olan ümmet fertlerinden her birinin ilmi ve gücü yettiği kadar Nebevî yüce emre uyması tabii olacağından sahabe ve tâbiin hazretleri dinî ilimleri lâyık olduğu tarzda neşir ve yaymaya koyuldular.

Ebu Zer-i Gıfarî'nin, kendisini bildiğini söylemekten men edenlere, "**Kılıcı enseme dayasanız, ben de Resûlüllah (s.a.v)'den duyduğum bir sözü başım kesilinceye kadar tebliğe vakit bulacağımı bilsem o sözü elbette size ulaştırırım**" demesi[22] bu ümmette tebliğ hırsının ne derecelere vardığına örnektir.

---

[22] Buharî'nin Kitabü'l-İlm'inden. Bu haber Buharî'nin aslında varsa da Resûlüllah'ın sözü olmadığı için Tecrid'e kaydedilmemiştir.

İşte bu ümmet Kur'an-ı Kerim'i öyle muhafaza etti; noksanlıklardan, ilavelerden ve tahriften öyle himaye etti ki -bugün olduğu gibi her asırda da- "Filân âyet veya filân kelime acaba başka türlü mü idi?" diye bir soru akla getirmek cinnet sayılır bir hâle geldi.

Bin dört yüz bu kadar seneden beri yazılmış hangi bir mushaf-ı şerif açılsa diğerlerinin aynı olduğu görülür. Şayet mushafın birinde nüsha hataları türünden yanlış bir hareke veya kelime yahut atlanmış bir yer bulunursa İslâm coğrafyasının her tarafında Elhamdülillah çok olan Kur'an hâfızlarının sağlam hâfızaları derhal imdada yetişir. Hâsılı Kitabullah'ı her asırda akıllara hayret verecek kuvvetli bir tevatürle ve bu seçkin ümmetin -hiçbir kavme nasip olmayan- himmetiyle tereddüt ve şüphe konusu olmaktan kurtulmuş ve إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ[23] "**Zikr'i, yani Kur'an'ı inzal eden biziz. Hiç şüphesiz onu muhafaza da edeceğiz**" ilâhi vaadi tasdik edilmiştir.

Sünnet ise yüce Peygamber zamanında Kur'an-ı Kerim derecesinde ashab-ı kiramın mütevatir olarak mâlumu olamadığı ve Nebevî söz, fiil ve takrirlerin bir çoğu ahad haberlerle sonrakilere naklolunmuş olduğu için bilahare "Bu ahad haberlere ne dereceye kadar inanacağız?" meselesi ortaya çıkmış ve daha tâbiin asrında râvilerin tenkidine pek ziyade ehemmiyet verilerek senedleri tenkid etmek râvilerin ne derece itimada şayan olduklarını öğrenmek, hadislerin sahihlerini mâlullerinden ayırt etmek problemi, hadis ilminin en mühim konusu olmuş ve bu tenkid yöntemi tefsire, siyere, haberlere yani tarihe de tatbik edildiği gibi zaman geçtikçe âlimler arasında bu gelenek kökleşerek en nihayet şiire, hatta luğatla alakalı rivayetlere bile teşmil edilmiştir ki, bundan da zarurî olarak Hadis Usulü İlmi veya İsnad İlmi adıyla tenkid tarihi şartlarını kapsayan ve o ilme cidden örnek kabul edilmeye layık yeni bir ilim meydana gelmiştir. Ancak isnaddan ve râvi tenkidinden evvel hadisin toplanması ve yazı ile tespiti faaliyetinden bahsetmek icap eder.

---

[23] Hicap, 9.

Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'den menkul hadis-i şerifler sahabeler ile tâbiinin büyüklerinin, yani sahabelerle en çok görüşmüş birinci tabakadaki tâbiin zamanında Cami', Musannef, Mu'cem, Müsned...gibi isimler verilen[24] kitaplar içinde tedvin edilmemiş ve tertibe sokulmamıştı. Bunun iki sebebi vardı:

Birincisi Sahih-i Müslim'de Ebu Said el-Hudrî (r.a) anh'den rivayet edilen لاَ تَكْتُبُوا عَنِّى شَيْئاً غَيْرَ الْقُرْآنِ فَالْيَمْحُهُ وَحَدِّثُوا عَنِّى وَلاَ حَرَجَ وَمَنْ كَذَبَ عَلَىَّ مُتَعَمِّداً فَالْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ "**Benim ağzımdan Kur'andan başka hiçbir şey yazmayınız. Kur'andan başka bir şey yazmış kimse varsa silsin. Ancak yazmaksızın benden dilediğiniz gibi rivayet ediniz, bunda hiç sakınca yoktur. Bir de bile bile her kim bana isnad ederek yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın**" hadis-i şerifine uymak; ikincisi de râvilerin kendi hâfızalarına tam güvenmeleri ile beraber yazının Müslümanlar arasında henüz kâfi derecede yaygınlaşmaması.

Bundan dolayı Hz. Peygamber döneminin bitmesinden sonra sahabenin ilk yaptığı şey Asr-ı Saadet'te parça parça kaydettikleri âyet ve Kur'an surelerini

---

[24] Hadisçilere göre akaitle ilgili olan hadislere Tevhîd ve Sıfat İlmi; ahkâm hadislerine Sünen; sülük ve zühd ilmine ait olanlara Rikak, yemek, içmek, giyinmek, insani ilişkiler ve yolculuk vb. âdapla ilgili olan hadislere İlmü'l-Âdab; tefsîr hadislerine Tefsir; tarih ve siyer hadislerine bazen İlmü Bed'il-Halk, bazen Sîre; Asr-ı Celil-i Nebevî'den sonra meydana gelmiş ve gelecek fitnelere dair olanlara İlmü'l-Fiten; menkıbeler ve müsâlebe yani şahıslar, kabileler ve şehirlerin ve sairenin metih ve kötülenmesine dair olan haberlere İlmü'l-Menakıb denir. Buharî gibi bu konuların sekizini de cem eden kitaplara da Cami adı verilir. Tirmizî'nin kitabına hem Cami hem de Sünen denilmiştir.

Sahabe isimleri bu hususi tertibe sokulup her birinden rivayet edilmiş hadisler cem edilmiş bulunursa kitaba Müsned; müellifin şeyhleri alfabetik sıraya konulup her biri yoluyla müellife gelen rivayetleri cem eden kitaba da Mûcem adı verilir. Müsned'in diğer mânaları Müsned Hadis bahsinde gelecektir. Hadis kitaplarının birçok çeşidi daha var ise de en mühim nevileri bunlardır. Musannef tabiri bunların her birine isnat olunabilir. Musannef, umumi bir lafız ise de Sünen ve Sünen'le alakalı haberleri fıkıh konuları üzere ihtiva eden kitaplara da bu isim verilmiştir ki, Cami' manasına olmuş olur. Hammad b. Seleme (h.167)'nin, Veki b. Cerrah'ın (h.196), Abdürrezzak'ın (h.211), Said b. Mansur'un (h.227). Ebu Rebî' el-Atekî'nin (h.234), İbnü Ebî Şeybe'nin (h.235), Abdürrezzak'ın (h.235), Bakî b. Mahled'in (276) Musannef'leri bu türden ve Kütüb-i Sitte'ye benzer tertiptedir. Bu saydığımız müelliflerden sonuncusu hariç hep -diğer birçok emsali gibi- Buharî'den evvel cem ve tasnif ile meşgul olmuş kimselerdir.

bir yere toplamak oldu. Kitab-ı Mübin'in hepsini ihtiva eden Mecelle-i Celile'ye de Mushaf adını verdiler. Ve yalnız bununla iktifa edip bütün sünneti bir yere cem etmeye çalışmadılar. Hadis-i şerifleri yalnız şifahen ve rivayet metoduyla neşir ve yaymaya himmet ederlerdi. Bu rivayetlerin lafızlarından hatırlarda aynen kalanlar lafızları ile rivayet, kalmayanlar diğer lafızlar ile tebliğ edilirdi.

Lâkin sahabeden sonra tâbiin ile tebe-i tâbiin devirlerinde rivayetlerin miktarı tabiatıyla çoğalmış ve ayrı ayrı sahabeden büyük miktarlara ulaşan hadisleri -hele araya tâbiinin rivayetleri de girdikten sonra- hâfızalarda cem ve tespit etmek zor olmaya başlamış olduğundan hadisi yazıp yazmamak meselesi baş gösterdi.

Meselâ; Veki b. Cerrah (h.196), Ebu Âsım en-Nebîl (122-262), Abdurrahman b. Sellâm Cumahî (h.231) gibi müteahhirin tabakadaki zâtlar bu hadis-i şerif ile ihticac ederek ve yalnız şifahî rivayet ve tespiti kabul ederek arzı -yani talebenin, hadis yazılmış bir sayfadan okuyup şeyhini, yani üstadını dinlemesi metoduyla vâki olan geleneği- bu şekildeki ahz ve tahammülü nakil ilminin sahihliği için kâfi göremiyorlardı. Onlara göre, حَدَّثَنِى فلاَنٌ "Filân bana söyledi" diyebilmek için mutlaka talibin, şeyhinin sesini kendi kulağıyla işitmesi şart idi. Başka türlü, "Ben filândan işittim" yahut "Filân bana şöyle böyle rivayet etti" demesi nasıl sahih olabilir, diyorlardı.

Ebu Avâne (h.176) derki: "*Hasan-ı Basrî vefat ettikten sonra onun sözlerini yani rivayet ettiği hadisleri öğrenmek istedim. Arkadaşlarından araştırıp yazdım. Ebân b. Ebî Ayyaş'a (? 140) götürdüm. Hepsini Hasan-ı Basrî'den rivayeti olarak bana okudu, işte ben de Hasan-ı Basrî'den hiçbir şey rivayet etmeyi bundan dolayı helâl saymam.*" (Tirmizî, Kitabü'l-İlel).

Suyutî'nin Tedrîb'deki beyanına göre b. Mes'ud, Zeyd b. Sabit, Ebu Musa el-Eş'arî, Ebu Said el-Hudrî. Ebu Hüreyre (r.a) gibi birçok sahabe hadisin yazılmasına taraftar değildiler.

İbni Ömer ile İbni Abbas (r.a)'ün bu konudaki görüşleri hakkında iki ri-

vayet aktarılıyor. Bu iki sahabînin isimleri hem caiz gören hem de görmeyenler sırasında zikrediliyor. Hâlbuki gerek bu ikisinin, gerek Ebu Hüreyre ile Zeyd b. Sabit'in caiz gördüğüne dair rivayetler biraz sonra gelecektir.

Diğer taraftan sahabeden Ömer, Ali, oğlu Hasan b. Ali, Abdullah b. Amr, Enes, Cabir (r.a) ile tâbiinden Said b. Cübeyr (46-95), Ömer b. Abdülaziz (61-101), Ebu Melîh el-Hüzelî (98 yahut 108), Ebu Kılâbe (106 ?) Hasan-ı Basrî (21-110 ?), Atâ' b. Ebî Rebâh (h.114), Zührî (50-124), Hişam b. Urve (h.145), Süfyan-ı Sevrî (77-161), Mâlik b. Enes (93-179) hadisin yazılmasını tecviz ediyorlardı. Hatta Kâdı Iyaz, sahabe ve tâbiinin çoğunluğunun bu fikirde olduklarını ifade eder.

Bu imamlar yazmaya izin veren diğer rivayetlere bakarak -Tirmizî'nin Kitabü'l-İlel'inde söylediği üzere- şeyh olan zâtın, yanında okunan rivayetleri (âsar) hıfzetmiş yahut o yazının asıl nüshasını elinde tutmuş olması şartıyla rivayetlerini dinleyip icazet vermesini kitapsız olarak başlangıçta rivayet etmesinden farksız buluyorlardı. Ebü'l-Melih, "*Bu adamlar ilmi yazıp tedvin ettiğimizden dolayı bizi ayıplıyorlar, ama Hak Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri Kitab-ı Kerim'inde*[25] عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لاَ يَضِلُّ رَبِّي وَلاَ يَنْسَى *buyurmuştur*" dermiş.

İbnü Cüreyc (h.150) Atâ b. Ebî Rebah'ın huzurunda onun rivayet ettiği hadisleri okuduktan sonra, "*Şimdi ben nasıl diyeyim?*" diye soruyor. O da, قُلْ حَدَّثَنَا "*Bize Atâ söyledi, rivayet etti, de!*" cevabını veriyor. (Tirmizî, Kitabül'l-İlel)

Yine İbnü Cüreyc, elinde bir kitapla Hişam b. Urve'nin yanına geliyor: "*Bunlar senin rivayet ettiğin hadislerdir. Ne dersin, senden rivayet edeyim mi?*" diye soruyor ve "*Evet*" cevabını alıyor (Keza).

Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (147 ?) elinde bir kitapla Zührî'nin yanına geliyor. "*Bunda rivayet ettiğin hadislerin bazısı vardır. Bunları senden rivayet edeyim mi?*" diye soruyor. O da ona, "*Evet*" diyor (Keza).

---

[25] Tâhâ, 52.

Avf-ı Arabî'nin (h. 146) nakline göre bir kimse Hasan-ı Basrî'nin yanına geliyor. *"Senin hadislerinin bazıları bende yazılı duruyor. Bunları senden rivayet edeyim mi?"* diyor. O da ona, "*Evet*" cevabını veriyor (Keza).

Bu saydığımız tabakadan daha eski olan sahabe ve büyük tâbiiler devrinde de kıraat metoduyla hadis öğrenildiği, binaenaleyh hadisin yazı ile kaydedildiği hakkında rivayetler vardır. Bu bağlamda Zeyd b. Sabit (r.a)'in Ferâiz İlmi'ne dair bir kitap te'lif ettiği rivayet ediliyor.

Tirmizî'nin Kitabü'l-İlel'de beyanına göre de İkrime (h.105) şöyle bir nakilde bulunuyor: Taif ahalisinden bir kaç kimse, içinde İbni Abbas (r.a)'ya nisbet edilen hadislerin yazılı olduğu bazı evraklarla kendisinin yanına geldiler. İbni Abbas hazretleri bir müddet okuduktan sonra şaşırmaya başladı ve "*Ben artık yoruldum. Siz okuyun da ben dinleyeyim. Sizin okuduğunuzu benim kabul edişim tıpkı benim okumam gibidir*" buyurdu.

Ebü'ş-Şa'sâ' Beşir b. Nehîk de der ki:

Ebu Hüreyre hadislerinden bazılarını bir yere yazmıştım. Kendisine, "*Bunları senden rivayet edeyim mi?*" diye sordum. "*Evet*" dedi.

Tirmizî, Kitabul-İlel'inde, "*Geçmiş zamandaki ilim ehlinin çoğu yazmazlardı, yazanları da sema'dan sonra yazarlardı*" diye yazıyor.

Yine Kitabü'l-İlel'de Süfyan-ı Sevrî'den naklolunduğuna göre Mansur b. Mu'temir (h.132) İbrahim-i Nehaî'ye, "*Neden Salim b. Ebi'l-Ca'd'ın (98 ?) hadisleri seninkilerden etemm yani daha derli-toplu bulunuyor?*" diye sormuş. O da, "*O yazardı da onun için*" diye cevap vermiş.

Tezkiretü'l-Huffaz müellifi Hafız Zehebî de (h. 748) Hasan-ı Basrî'nin bir konuda başı sıkıştığında Said b. el-Müseyyeb'e (93?) mektup yazarak bunu sorduğunu Katade (h. 117)'den naklediyor.[26]

---

[26] Zehebi, Tezkiretü'l-Huffaz, C.I, s.47.

Hadis yazmayı caiz gören imamlara göre yukarıdaki Ebu Said el-Hudri hadisinin ortaya koyduğu Nebevî yasaklama Kur'anın nüzulü sırasında Nazm-ı Kerim ile yüce peygamber tarafından beyan buyrulan bazı te'villeri, bugünkü ifademizle tefsirleri birbirine karışıp Kur'andan olmayan bir şeyi bilahare Kur'andan zan ve vehmetmeye meydan kalmaması düşüncesine binaen idi. Âyet-i kerimeler ve sure-i şerifeler mütevatir olarak ümmetin mâlumu olduktan sonra bu konuda yanılmaya artık ihtimal kalmadığından yasaklamanın gerekçesi ile beraber nehiy de kalkmıştır.

Hem ne hacet? Abdullah b. Amr b. Âs (r.a) hazretleri, Resûlüllah (s.a.v) Efendimiz'den her ne işitirse yazmayı alışkanlık etmiştir. Ve bundan nehiy olunmuyordu. Kendisinin ile Hâkim'de şöyle bir rivayeti vardır:

"Resûlüllah (s.a.v)'den her ne işitirsem yazardım. Kureyşliler beni bundan men etmek istediler. Dediler ki: '*Sen her şeyi yazıyorsun. Resûlüllah (s.a.v) ise beşerdir. Normal hâlinde de gazap hâlinde de söz söyler.*'

Bu tembih üzerine yazmaktan bir müddet vazgeçtim. Nihayet işi Resûlüllah (s.a.v)'e arzettim. Mübarek parmağını ağzına götürerek, '**Yaz. Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, buradan (yani ağzımdan) hak sözden başkası çıkmaz**' buyurdu."

Ebu Hüreyre (r.a)'in Sahih-i Buharî ile Sünen-i Tirmizî'de mezkûr bir sözü vardır. Diyor ki: "*Resûlüllah (s.a.v)'in hadisi hiçbir kimsede bende olduğu kadar yoktur. Yalnız Abdullah b. Amr müstesna; çünkü o yazardı, ben yazamam.*"[27]

Tirmizî'nin yine Ebu Hüreyre (r.a)'den naklettiği diğer bir rivayete göre Ensâr'dan biri Resûlüllah (s.a.v)in yanına şikâyete geldi. Dedi ki: "*Ya Resûlallah, ben senden bir söz işitirim, hoşuma gider. Lâkin belleyemiyorum.*" Resûlüllah (s.a.v), mübarek eliyle yazı yazmak işareti vererek, "*Sağ elinden*

[27] Bu hadis, Ebu Hüreyre'nin (r.a) kelâmı olduğu için Tecrid'e yazılmamıştır.

yardım al" buyurdu.

Yine Ebu Hüreyre'nin Sünen-i Tirmizî'de olan sahih rivayetine göre Risaletmeâb Efendimiz Hazretleri bir gün bir hutbe ifade buyurmuşlar. Bu hutbede bir kıssa (Mekke'de vaki olmuş bir katl hâdisesinden dolayı şer'î hükmü ihtiva eden bazı sözler) vardı. Yemenli Ebu Şâh isminde biri, *"Ya Resûlallah, bu hutbeyi benim için yazınız*" talebinde bulunmuş. Bunun üzerine اُكْتُبُوا لاِبِى شَاهٍ "*Ebu Şah için yazınız*" buyrulmuş.

Bu hadis, Sahih-i Buhari'de vardır. Peygamber Efendimiz'in son hastalığında bir şey yazdırmak arzusuna düşüp bilahare bundan vazgeçtikleri de zikredilmiştir. (Bu kitabın 94 üncü hadisi)

Râfi' b. Hadîc (r.a)'in de, "*Ya Resûlallâh, biz senden birçok şeyler işitiyoruz. Bunları yazalım mı?*" diye sordum اُكْتُبُوا ذٰلِكَ وَلاَحَرَجَ Yani, "**Bunları yazınız, sakınca yoktur**" buyurdular, dediğini Ramehurmuzî, senediyle rivayet ettiği gibi mevkuf olarak Enes (r.a)'den, قَيِّدُوا الْعِلْمَ بِالْكِتَابِ "**İlmi yazı ile kayıt altına alınız**" hadisini Hâkim, Ali (r.a)'den merfu' olarak, اِذَا كَتَبْتُمُ الْحَدِيثَ فَاكْتُبُوهُ بِسَنَدِهِ "**Bir hadisi yazdığınız da senediyle beraber yazınız**" hadisini Deylemî naklediyorlar.

Cabir b. Abdillah Ensârî (r.a) Haccın rükünlerine dair rivayetlerini ihtiva eden Sahife'si tâbiin devrinde bile meşhur idi[28] ki, hepsini de Müslim, Sahih'inde tahric etmiştir.

Bu büyük sahabî rivayeti çok olan âlim sahabelerdendir. Resûl-i Ekrem s.a.v) Efendimiz'den duyduklarını Abdullah b. Amr (r.a) gibi yazdığını bu nakilden anlamak kolaydır.

Vehb b. Münebbih'in (h. 110) kardeşi Hemmam b. Münebbih'in (h.132) de bir nüshası vardı ki, Ebu Hüreyre'den rivayet ettiği hadisleri ihtiva ediyordu.

---

[28] Tezkiretü'l-Huffaz, Zehebî, C. 1, s. 37.

Bunların da ekserisi Kütüb-i Sitte'de geçmiştir.[29]

Bahr b. Merrâr derki: Halid b. Ma'dân-i Kilâi kadar ilme bağlı olan kimse görmedim. Bütün ilmi de -kabı düğmelerle, kulplarla bağlı- bir mushaf içinde idi.[30] Ebu Kılâbe (h.104) ölüm hastalığında bütün kitaplarının Eyyub-i Sahtiyânî (66-131)'ye verilmesini vasiyet etmiş. Kitaplar bir devenin yarı yükü olarak adı geçen zâta teslim edilmiştir.[31]

Muhammed b. Şihab-ı Zührî de elinde levhalarla âlimlerin ders meclislerini dolaşır, her ne duyarsa yazarmış.[32] Bu suretle Zührî'nin kaydettiği rivayetler, Ma'mer b. Raşid'in dediğine göre bir kaç hayvan yükü tutmuş.

Bunlardan başka Ali (k.v) hazretlerinin yanında muhafaza edilmiş olup Buharî'nin rivayetine göre akl yani diyet ve fikâk-ı esir yani esirin esaretten kurtarılması ve Müslüman'ın kâfire karşılık öldürülmemesi gibi hükümleri kapsayan sahife ile Amr b. Hazm (r.a)'ün Feraiz ve Sünen ile diyet hükümlerini ihtiva eden kitabı ve Ebu Bekir es-Sıddik'in (r.a) Enes b. Mâlik (r.a)'ı Bahreyn-'e gönderirken eline verdiği sadaka ve zekât nisaplarına dair mektubu hadis yazımının mübahlığına delil olan haberlerdir.

Kezâ; Sahih-i Müslim'de nakledildiğine göre İbni Abbas (r.a)'ün yanında "Kazay-ı Ali" yani Ali (r.a)'in verdikleri hükümler hakkında bir kitap te'lif edilmiş olduğu İbnu Ebî Müleyke (117)'den nakledildiği gibi meşhur Muhammed b. İshak, en-Nedîm'in Kitabü'l-Fihrist'inde "Hâdise" şehrinde gördüğü pek zengin bir kütüphaneden de bahsedilmektedir ki, bu kütüphanede Haseneyn (r.a) hazretlerinin yazıları olduğu gibi Ali (k.v) ile Nebî (a.s.v)'in kâtiplerinin hatlarıyla yazılmış emanetler ve Nebevî anlaşmalar varmış.

Hülasa -nehiy hadisi hakkında Buharî ile Müslim şarihlerinin birbirini

---

[29] Tezkiretü'l-Huffaz, Zehebî, C. 1, s. 89.

[30] Keza, C. I, s. 81.

[31] Keza, C. 1, s. 82.

[32] Keza, C. 1, s. 99.

te'yit eden beyanlarından da anlaşıldığı üzere- bu hususta başlangıçta baş gösteren ihtilâf, sonunda hadis yazımına Müslümanların icmaının hâsıl olmasıyla ittifaka dönüşmüştür. Yerine ve râvinin hafızasına göre nehiy hadisi ile de izin hadisi ile de amel edilir.

Nehiy hadisi, hıfzına güvenebilen ve yazı yazarken kötü yazısı veya dikkatsizliği yüzünden karışıklığa, tahrife, tashife meydan verme ihtimali olan kimselere; izin hadisleri de hafızası gevşek ve yazısı okunaklı ve dürüst olanlara göredir.

Bir de Nebevî yasaklamayı Kur'an ile birlikte hadisi aynı sayfaya yazmamak mânasına yoranlar da vardır. Nitekim, eskiden mushaf-ı şeriflere Nazm-ı Kerim'den başka bir harf yazmazlar; sure isimlerini, hizib ve cüz' işaretlerini, vakf, vasl alâmetlerini bile koymaktan son derece sakınırlardı ki, bu ihtiyatlar hep Kur'an olmayan bir sözün Kur'an zannedilmemesi içindir.

Bununla birlikte şunu da unutmayalım ki, yazıyı caiz görenler de ezberlemeye itina göstermenin lüzumuna kânidirlerdir. Bundan dolayı sahabe ve tâbiinden birçoğu kendileri nasıl şifahen kabul etmişlerse kendilerinden de öylece şifahen alınmasını isterlerdi. Yazanlar da yazılarını muhtıra* gibi kullanarak asıl itimatları hafızalarına idi.

Lakin zaman geçiyor, Asr-ı Risâlet de gittikçe uzaklaşıyordu. Kur'an ile hadislerin birbirine karışması korkusu kalkmış olmakla beraber, İslâmî fetihler genişliyor, beldeler ve büyük şehirler çoğalıyordu. Sahabe muhtelif taraflara dağılıyor savaşlarda şehit olmak veya sair sebeplerle sayıları günden güne azalıyordu. Sahabenin hafızalarında muhafaza edilen nakilleri kaybolmaktan kurtarmak arzusu bundan dolayı gittikçe kuvvet kazanmakla beraber hadis ilminin konuları, ezberlenecek hadis-i şeriflerin miktarı da çoğalıp zabtı tabii olarak daha fazla müşkilat arzediyordu. Çünkü, sahabenin her birinde olan haberleri ve rivayetleri ayrı ayrı hıfz ve sünnetin mümkün ise tamamını cem etmek için

* Muhtıra; hatırlatma yazısı; hatırlatmak ve izah etmek maksadıyla yazılan yazı.

tâbiin hazretleri diyar diyar gezip sahabenin ayrı ayrı malûmu olan sünnetleri toplamayı dinî bir vazife bildiler. Bir taraftan fitneler ve iç savaşlar; diğer taraftan Şîa ile Nevâsıb, Hariciler ile Rafızîler ve Kaderiye gibi fırkaların zuhurunu müteakip birçok cür'etkâr fırka da kendi siyaset veya akidelerini te'yit eden rivayetler uydurmaktan uzak kalmıyorlardı.

Bu sebeplerin her biri, Sünnet-i Nebeviye'yi kendi dışındaki söylentilerden, muhafaza edilen rivayetleri de unutulmaktan kurtarmak ihtiyacını şiddetle hissettirmeye başladı. Gerek sahabe ve tâbiin, gerek onların takipçileri olan ümmetin âlimlerince en büyük şeref ve meziyet -Kitab-ı Münzel'in hıfzından sonra- Sünnet-i Seniyye'nin hıfz ve neşri sayıldığından herkesin kıymeti ve insanların nazarındaki değeri ve şânı, işittiği ve ezberlediği Nebevî hadislerin miktarıyla ölçülürdü.

Bundan dolayı sünneti tespit ve kayda itina ve rağbet o kadar çoğaldı, bu noktaya ilim erbabının ulvî himmeti o derece yoğunlaştı ki, o tarihlerdeki seyahat zorluklarına göğüs gererek bazen tek bir hadisi sîka olan bir zâttan öğrenmek yahut mâlum olan bir hadisin rivayetini takviye etmek düşüncesiyle diğer bir âlimin ağzından dinlemek için İslâm coğrafyasının şarkından garbına, garbından şarkına kadar sefer külfetini tercih etmek işten bile sayılmıyordu. Mekhul (h. 113), "*İlim talebi için memleket memleket dolaştım*" derdi.[33] Said el-Müseyyeb'in, "*Tek bir hadisi aramak için günlerce mesafe kat ederdim*" dediğini İmam Mâlik naklediyor.[34]

Sahih-i Buharî'de rivayet edildiği üzere Cabir b. Abdillah el-Ensârî (r.a) tek bir hadis için Abdullah b. Uneys (r.a)'in yanına, bir aylık mesafede olan Şam'a kadar seyahat etmiştir. Bu hadis, "**Kıyamet gününde kısas, yani müminlerden hiçbir kimsenin, üzerinde mazlum hakkı varken cennete giremeyeceği**" hakkındaki hadistir ki, Buharî'nin Cehmiyye'yi red hakkın-

---

[33] Tezkiretu'l-Huffaz, Zehebî, C. 1, s. 95

[34] Keza, C 1, s. 48.

daki eserindedir.

Kezâ, Ebu Eyyub el-Ensârî (r.a) -Hâkim'in tahricine göre- bir müminin ayıbını saklayan kimseye Hak Teâlâ'nın kıyamet gününde vereceği mükâfata dair bir hadisi dinlemek için Ukbe b. Amir-i Cühenî (r.a)'in yanına ta Mısır'a kadar gitmiştir. O hadis-i şerifi Güherbar-ı Risâlet'in ağzından yalnız ikisi işitmişlerdi.

Ebu Eyyub, Ukbe'yi Mısır vâlisi Seleme b. Mahled vasıtasıyla aratmış, buluşup, hoş-beşten sonra hemen soracağını sormuş, hadisi dinledikten sonra, "*Bunu ben de biliyordum, fakat biraz yanlışım vardı. İşittiğimin hilâfına olarak rivayet etmek istemedim*" demiş. Ve hemen devesine binip dönmüştür.

Şa'bî (h. 103)'ye, "*Bu kadar ilmi nasıl edindin?*" diye sormuşlar. "*Bıkmadan-usanmadan, diyar diyar dolaşmak, güvercin gibi sabretmek, karga gibi erken davranmak sayesinde*" cevabını vermiştir. [35]

Hadisi tedvin etmek ihtiyacını ilk duyanlardan biri Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz (r.a)'dir. Buharî'deki rivayete nazaran Ömer b. Abdülaziz hazretleri Medine-i Münevvere'deki vali ve kadısı Ebu Bekir b. Hazm'e (h.120) şöyle yazmış:

"Bak, araştır. Resûlüllah (s.a.v) Efendimizin hadisine dair her ne varsa yaz (yahut yazdır.) Zîra, ben ilmin kaybolmasından ve âlimlerin vefat etmesinden korkuyorum. Bir de Resûlüllah (s.a.v)'in hadisinden başkasını kabul etme. Hem de âlimler ilmi ifşa etsinler (yani açık yerde okutsunlar). Ders vermek için (özel bir mekânda) otursunlar, Tâ ki, bilmeyenlere öğretilmiş olsun (böyle yapılsın). Çünkü ilim, gizli tutulmadıkça mahvolmaz!"

Ebu Nuaym'ın Tarih-i İsfahan'ında rivayet edildiği üzere Ömer b. Abdülaziz, Resûlüllah (s.a.v)'in hadislerini cem etmek için bütün sınır bölgelerine

---

[35] Tezkiretu'l-Huffaz, Zehebî, C. 1, s. 71.

de yazmış imiş.[36]

Ebu Bekir b. Hazm'ın bu emre uyarak, bizzat hadis tedvin ettiğine dair hiçbir kayda vâkıf değilim. Ancak ondan ilim alan İmam Muhammed b Müslim b. Şihab ez-Zührî'nin (h.124) birinci asrın sonlarına doğru ilk hadis tedvin eden zât olduğunu muhaddisler söylüyor. İbni Şihab ez-Zührî'nin bunu Ebu Bekir b. Hazm'ın tavsiyesi üzerine yapmış olduğu kuvvetle muhtemeldir. Zührî'den sonraki üçüncü tabakadaki zatlar içinde tedvin ve tasnife koyulanlar pek çoktur.

Sahabe ile büyük tâbiin zamanında Nebevî hadisler çoğunlukla yalnız şifahen rivayet olunup hafızalarda korunurdu. Âlimler, beldelere ve büyük şehirlere yayıldıktan ve bid'atler çoğaldıktan sonra yalnız hıfza itimadın mahzurlarını ortadan kaldırmak için sıra tedvine geldi. Fakat bu ilk musanniflerin tedvin ettikleri kitaplarda Nebevî hadisler sahabe sözleri ile; tâbiin musanniflerin kitaplarında Nebevî hadisler sahabe sözleri ve tâbiin fetvalarıyla karışık idi.

Hadisi ilk cem ve tedvin edenler şunlardır: Mekke'de Abdülmelik b. Cüreyc (h.150); Medine'de Muhammed b. İshak el-Muttalibî (h.151), yahut İmam Mâlik b. Enes el-Asbahî (h.179); Basra'da Rebî' b. Sabih[37] (h.160), yahut Said b. Ebî Arûbe (h.156), yahut Hammad b. Seleme (h.167); Kûfe'de Süfyan-ı Sevrî (h.77-161); Şam'da Abdurrahman el-Evzaî (h.157); Vasıt'ta Hüşeym b. Beşîr es-Selemî (h. 104-183); Yemen'de Ma'mer b. Raşid (h.153). Reyy'de Cerîr b. Abdilhamid (h. 118-188): Horasan'da Abdullah b. el-Mübarek (h.181). Bunlardan başka Hişam b. Hibban'ın (h.147), Yahya b. Zekeriya b. Ebî Zâide'nin (h.183), Veki' b. el-Cerrah'ın (h.196), Abdurrahman b. Mehdî'nin de (h.198) isimleri zikrediliyor, isimlerine şimdi vâkıf olamadığımız aynı çağda yaşayan birçok zatın daha bu mübarek işte öncü olduklarında

---

[36] Buharî Şerhi, Kastalanî, C 1, s. 6.

[37] Hadis cem'ine ilk teşebbüs eden zâtın bu olduğu Buharî şarihi İbni Hacer el-Askalanî'nın Mukaddime'sinden delâleten anlaşılıyorsa da meşhur olan yukarıda ifade edildiği gibi Zührî'nin hepsine öncelikli oluşudur.

şüphe yoktur.

Bu saydığımız zevattan her birinin tedvin ve tasnifteki metodu başkadır. Bu musannefatın en meşhuru İmam Mâlik'in Muvatta' ismindeki kitabıdır ki, bütün hadis ehlinin icmaıyla asrında Kitabullah'tan sonra kitapların en sahihi idi. Ve müellifi, Hicaz âlimlerinin sahih rivayetleriyle iktifa ederek, içine sahabe sözleri ile tâbiin ve tebe-i tâbiin fetvalarından birçok şey kaydetmiştir.

Müsned Sahipleri

İki yüz tarihlerinden sonra Müsned yazmak yani sahabeyi alfabetik, yahut başka bir tertip üzere zikrederek her birinden müellife ulaşan rivayetleri farklı yöntemlerle bir arada toplamak geleneği yaygınlaşmıştır ki, bu meyanda Ebu Davud et-Tayalisî'nin (h.204), Esed b. Musa el-Ümevî'nin (h.212), Ubeydullah b. Musa el-Absî'nin (h.213), Müsedded İbnü Müserhed el-Basrî'nin (h.228), Humeydî'nin (h.219), Nuaym b. Hammad el-Huzaî'nin (h.228), Ebu Hayseme Züheyr b. Harb en-Neseî'nin (160-234), Ebu Bekir b. Ebî Şeybe'nin (h. 235), İmam İshak b. Rahûye'nin (h. 238)[38], Ebu Bekir'in biraderi Osman b. Ebî Şeybe'nin, (h. 239), İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybanî'nin (241), Ahmed b. Meni'nin (160-244), Hasan b. Süfyan'ın (213-303), Ebu Bekr el-Bezzar'ın (h.292) Müsnedleri zikre şâyandır.

Sahihayn

Hadis hakkındaki te'lifler işte böylece büyük imam, Muhammed b. İsmail el-Buharî'ye (194-256) kadar müteselsilen devam edip gelmiştir. Buharî ise kendisine ulaşan tüm rivayetler içinden sahih yani birinci mertebede itimada şayan olanların bir kısmını diğerlerinden ayırıp müstakil bir kitap te'lif etmeyi

---

[38] Böyle "Veyh" ile biten isimler, nahivcilere göre -ki hakikatte de böyle telaffuz edilmiştir- vav'ın fethi ve ya'nın sükûnuyladır. Bu takdirde "Raheveyh" demek lazım gelirdi. Lakin muhaddisler, "veyh" lafzındaki zorluktan hoşlanmadıkları için "ha"nın zammı ve "vav"ın sükûnuyla okurlar ki, buna göre "Rahuye" demek lazım gelir. Kitap, hadis kitabı olduğundan muhaddislerin okunuşu tercih edildi.

düşündü ki, kendisinden evvel cem edilen kitaplarda sahih hadislerin yanı başında hasen ve zayıf hadisler de vardı. Ve bir hadisin kabul ve red açısından değeri yalnız hadis imamlarının mâlumu olup insanların çoğu -ehline sormadıkça- hadislerin derecelerinden haberdar olamazlardı. Müteakiben Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî (204-261)'de üstadının yoluna tâbi olarak dünyaca meşhur olan Sahih'ini te'lif etti. Bu iki büyük kitaba Sahihayn adı verilir.

Onlardan sonra diğer hafızlardan da kendilerine göre yalnız sahih olan hadisleri tercih edenler zuhur etmiş ise de hiçbiri bu iki kitapta gösterilen dikkat ve basireti göstermeye muvaffak olamamışlardır. Bundan dolayı bu iki kitaba Kitabullah'tan sonra en sahih kitaplar denilmiştir. Evet, daha önceleri en sahihlik vasfı, İmam Mâlik'in Muvatta'ında idi. Lâkin Muvatta'daki Resûl'ün hadis-i şeriflerinin hiçbiri bu iki kitabın hâricinde kalmadığı için mütekaddiminin de müteahhirinin de "en sahih"lik bahsinde ihtilâfları yok demektir.

Sünen Sahipleri

Sünen sahipleri olan dört zât da Buharî ile Müslim'in çağdaşlarıdır. Bunlardan birincisi Ebu Davud Süleyman b. el-Eş'as-i Sicistanî (202-275) olup ki, Sünen-i Ebî Davud adıyla âlimler arasında meşhur ve fıkhî hükümler için en muteber mercilerden biridir.

İkincisi, Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî (209-279)'dir ki, kitabına Sünen-i Tirmizi dedikleri gibi Camiu Tirmizî de derler.

Üçüncüsü, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Neseî (216-304)'dir ki, el-Mücteba adını verdiği Sünen-i Suğra'sı ile meşhurdur. Onun bir de Sünen-i Kübra'sı varsa da tahkik itibarıyla Mücteba'sına denk değildir.

Dördüncüsü de Ebu Abdillah İbn Mace (209-273)'dir ki, kitabına Sünenü İbni Mace denir. Ve sahih kitapların muhtevasına göre diğer üçüne denk değildir.

Altı Sahih Hadis Kitabı (Sıhah-ı Sitt)

İşte Sünen ismindeki bu dört kitap, Sahihayn'e ilâve olununca Kütüb-ü Sitte ve Sıhah-ı Sitt adlarıyla muhaddisler arasında meşhur olup en sahih kitaplar itibar edilen altı kitap elde edilmiş olur. Tarihlerinden de mâlum olacağı üzere muasır sayılan bu zâtların bütün himmeti hadis mecmualarını tahkik ve tehzip ederek eserlerine en sahih olan rivayetleri kaydetmek ve muhaddis olmayanı vesveseden kurtarmak olmuştur.

Râvi Tenkidi (Nakd-i Rical)

Ahadis-i Nebeviye bir taraftan böylece Sahife, Mushaf, Dîvan ve daha sonra Müsned, Cami', Sünen ve sâire adlarıyla kayıt ve tedvin edilirken, bir taraftan da rivayetlerin sahihini uydurmalarından ayırt edebilmek için tâ tâbiin ve hatta ashab devrinden beri[39] rivayetlerin ve râvilerin tenkidine başlanmış ise de Kütüb-ü Sitte'nin cem ve te'lif edildiği asırda râvilerin tenkidi ve hadis illetleri üzerine de birçok kitap te'lif edilmiştir.

Rical tenkidinde hadis râvilerinin her biri cerh veya ta'dil edilir. Yani hıfz ve adaleti itibariyle hangilerinin nakline ne derece itimat edilebileceği, isnadların kuvvet ve zayıflık dereceleri bildirilir.

Ta'lil, yani hadisin illetinin beyanı ise cerh ve ta'dilden de mühimdir. Bazı hadisler, senedlerine dâhil olan râvilerin tümü de sîka (güvenilir) râvilerden oldukları için birçok muhaddisçe kabule şayan görüldükleri hâlde herkesin göremeyeceği sahihliğini zedeleyici bir illet ile ma'lul bulunmuş olabilir ki, hadis cem'inden daha büyük bir dikkat ve basirete muhtaç olan bu mühim işe ancak hadis sarrafları mertebesini bulmuş büyük münekkidler ve otorite hadis hâfızlarının büyükleri el atabilmişlerdir.

---

[39] İbni Abbas, Ubade b. Samit ve Enes b. Mâlik (r.a) gibi zevatın, bazı tâbiin hakkında tenkid edici mahiyette sözler söyledikleri rivayet olunmaktadır.

5- HADİS RİVAYETİNDE İHTİYAT, AZ VE ÇOK HADİS RİVAYET ETME MESELESİ

Ashab-ı kiram (r.a) hazretlerinin Resûl (a.s.v)'ın hadislerini öğrenip tebliğ etmeye bir hususi itinaları vardı. Hele فَلْيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ "**Benim dediklerimi hazır olanlar gaip olanlara ulaştırsın**" Nebevî emri bu şevk ve hırsı büsbütün artırmıştır.

Yukarıda Ebu Zer el-Gıfarî (r.a) 'in ilmin neşir ve rivayeti konusundaki hırsı Buharî'den naklolunduğu gibi sahabe ve tâbiinin -hatta tek bir hadisi almak veya düzeltmek için- aylarca yol gittikleri de zikredilmişti.

Ömer (r.a) de, "*Ensâr'dan bir komşum ile Benî Ümeyye b. Zeyd yurdunda oturuyordum. [Bu yurt, Medine'nin Avalî denilen semtindedir.] Bir şey öğrenmek ümidiyle Resûlüllah (s.a.v)in yanına nöbetleşe inerdik. Bir gün o iner, bir gün ben inerdim. Ben indiğim zaman o gün vahiy ve saireye dair ne duyarsam haberini komşuma getirirdin. O da indiği zaman böyle yapardı*" diyor. (78 inci hadis).

Bununla birlikte bu öğrenme hırsı ile beraber ıklâli yani az rivayet etmeyi tercih ederler, iksâr edenleri (çok rivayet edenleri) hiç beğenmezlerdi.[40] Çünkü, çok rivayet edince yanılma ihtimali çoğalır, hadiste yanılmanın da büyük tehlikesi vardır.

Buharî'deki rivayete göre Abdullah b. Zübeyr (r.a)'ün muhterem babasına, "*Filânın, filânın yaptığı gibi senin de Resûlüllah (s.a.v)'den bir şey rivayet ettiğini işittiğim yok, acaba neden?*" diye sormuş; o da cevaben, "*Bilmiş ol ki, ben Risâletpenâh Efendimiz hazretlerinin yanından hiç ayrılmadım. Hep bera-*

---

[40] Burada ıklâl ve iksâr lugavi mânada kullanılmıştır. İleride görüleceği üzere ıklâlin bir de ıstılahi manası vardır ki, bir râvinin yalnız bir hadis rivayet etmiş bulunmasıdır ki, böyle olana mukıll denir. O hadisi de kendisinden yalnız bir tek râvi almış ise mukıll, mechulü'l-ayn sayılır. Meçhullükten kurtulmak için kendisinden en az iki kimsenin o hadisi rivayet etmesi şarttır.

ber bulundum. Lâkin مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَالْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ *buyurduğunu kendisinden işittim de ondan ötürü sükût etmeyi tercih ediyorum*" demiş. Hatta, o zât, bu hadis hakkında, "*Görüyorum ki, bazıları bu hadise bir de* مُتَعَمِّدًا *sözünü ilave ediyorlar. Hâlbuki Resûlüllah (s.a.v)'in* مُتَعَمِّدًا *buyurduklarını vallahi işitmedim*" derdi.

Kendisine isnad edilen rivayetler ancak yirmiyi bulur. Bundan dolayı Ebu Bekir es-Sıddik, Zübeyr b. Avam, Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, Abbas b. Abdülmuttalib (r.a) gibi birçok sahabe büyüklerinin rivayetleri pek azdır. Hele Aşere-i Mübeşşere'den biri olup işittikleri şüphesiz çok olan Said b. Zeyd (r.a)'in hemen hemen rivayeti yok gibidir. Nitekim Müsned-i Ahmed'de Said b. Zeyd'den rivayet edilen hadisler -mükerrerleri çıkarıldıktan sonra- on ikiyi geçmez. Hadd-i zâtında müksirinden yani rivayetleri çok miktara ulaşan Enes b. Mâlik (r.a) de, "*Size çok şey rivayet etmekten beni men eyleyen* مَنْ تَعَمَّدَ عَلَيَّ كَذِبًا *hadisidir*" diyor.

Resûlüllah (s.a.v)'den rivayet edilen haberleri kabulde Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a) Hazretleri çok ihtiyat buyururdu. Bir kere insanları toplayıp bir hutbe okudu. Hutbesinde, "*Siz Resûlüllah (s.a.v)'den birtakım hadisler rivayet ediyorsunuz. Rivayetlerinizde ihtilâf ettiğiniz de oluyor. Sizden sonra gelecek olanlar daha çok ihtilâfa düşecekler. O halde Resûl (a.s.v)'dan bir şey rivayet etmeyiniz. Şayet size hakkında ihtilaf edilen (muhtelefün-fih) bir şey soran olursa aramızda Kitabullah var deyiniz. Kitabullah'ın helâlini helâl haramını haram biliniz*" buyurdu. Lâkin, kasıtları rivayet kapısını büsbütün kapatmak olmayıp nakledilen rivayetleri alelacele kabul etmemek ve bu konuda ihtiyat ve araştırmanın lüzumuna işaret etmek idi. Zîra, kendilerinin de -birçoğuna nisbetle az olmakla beraber- rivayetleri olduğu gibi, rivayet edilmiş haberleri kabul ettikleri de vâkidir.

Bir kere bir kadın, torununun malından miras almak için kendisine müracaat ettiğinde, "*Kitabullah'ta sana bir şey verileceğine dair bir âyet*

görmüyorum. Resûlüllah (s.a.v)'in de hadislerinde buna dair bir şey buyurduklarından haberdar değilim" dedikten sonra meseleyi orada hazır olanlara sordular.

Muğire b. Şu'be (r.a) ayağa kalkıp, "*Resûlüllah (s.a.v) nineye südüs (1/6) verirdi*" dedi.

"*Senden başka bunu bilen kimse var mı?*" diye sordular. Muhammed b. Mesleme (r.a) ayağa kalkıp kendisinin de böyle bildiğine şahitlik etmesi üzerine o kadına südüs hissesini verdiler.

Bu olay gösteriyor ki, Hazreti Sıddîk'in o hutbeden kastı, işitilen bir rivayeti belgelendirmeyi tavsiyeden ibaret olup yoksa maazallah Haricîlerin dediği mânaca حَسْبُنَا كِتَابُ اللهِ "*Kitabullah bize yeter*" demek değildir. Mâlumdur ki, Haricîler yalnız Kitabullah ile amel edip Sünnet-i Seniyye'ye tâbi olmak istemiyorlardı.

Bir sahabînin Resûlüllah (s.a.v)'e nisbet ederek yanlış bir rivayette bulunabileceği, kezâ, insanların hadisle meşgul olmak için Kur'an'ı hıfzetmekte tembellik edebileceği korkusuyla Ömer (r.a) de az rivayeti tavsiye eder ve çok fazla hadis rivayet edenlerle şer'î bir hüküm hakkındaki rivayeti alelacele kabul edip diğer bir şahidin rivayetiyle belgelemeyenlere çok kızarlardı. Bu itina olmasa rivayetlerin çoğalmasını fırsat bilerek bir münafığın, bir facirin, sahabilik nimetiyle müşerref olmamış bir Arabî'nin hükümleri karıştırmasından ve tedlis* yoluna sapıp, sahih olmayan bir sözü sahih diye ortaya koymasından korkulur.

Bir defa Ebu Musa el-Eş'arî (r.a) halifenin kapısına gelerek şer'an Hz. Peygamberden öğrendiği şekilde izin istemek maksadıyla kapının dışından üç kere selâm verdi. Cevap çıkmayınca döndü.

Emirü'l-Müminin Hazretleri ardından adam koşturup çağırttı. Ve izninin

---

* Tedlis; bir râvinin hadisi, gizli bir yönü, kusuru olduğu halde böyle bir yönü, kusuru olmadığı izlenimini verecek şekilde rivayet etmesidir.

gecikmesinden dolayı canının sıkıldığına kâni olarak, "*Niye döndün?*" diye tekdir etti.

Ebu Musa, "Resûlüllah (s.a.v)'in '*Biriniz üç defa izin istedikten sonra cevap almazsa dönsün*' buyurduğunu işittim" dedi.

Hz. Ömer, "*Ya bu dediğini bir beyyine (şahit) ile ispat edersin yahut sana ne yapacağımı ben bilirim*" tehdidinde bulundular.

Ebu Musa, renkten renge girerek –içlerinde Ebu Said el-Hudri (r.a) de bulunan bir sahabe cemaatinin yanına bu telâşla gitti. Bu hâlini gören sahabe, "*Yahu, sana ne oldu?*" diye sorunca, durumu nakledip, "*İçinizde bunu işitmiş kimse yok mu?*" diye sordu. Hepsi de, "*İşittik*" dediler. Ve içlerinden birini kendisine arkadaş vererek Halife'nin yanına gönderdiler.

Halife şahitliği duyunca, "*Ben seni yalan söylüyor diye itham etmemiştim. Lakin rast gelen kimseler Resûlüllah (s.a.v)'e isnad ederek söz uydururlar diye korktum*" diyerek yakasını bırakmıştır.

Hz. Ömer, Fâtıma bintü Kays el-Fihriyye (r.a)'nın boşanan kadın (mebtûte) hakkındaki rivayetine –şahit getiremediği için- itibar buyurmamıştır.

Fatıma bintü Kays, üç talakla boşanan kadının nafaka ve ev hakkı olmadığını rivayet etmişti. Hz. Ömer, "*İhtimal ki, işittiğini unutmuş bir kadının sözü ile Rabbimizin Kitab'ından ve Peygamberimizin sünnetinden mâlumumuz olan hükmü terk edemeyiz*" diyerek rivayetini reddetti.

Hz. Ömer'in buna benzer daha bir kaç kıssası Zehebî'nin Tezkiretu'l-Huffaz'ında mezkûrdur.

Sahabe nazarında hadis rivayetinin ehemmiyetini şundan anlamalı ki, Ebu Amr Şeybanî, "*İbni Mes'ud (r.a)'in yanında bir sene oturdum. Hiç* قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ *demezdi. Dediği vakitte de vücudunu bir titreme alırdı*" diyor. Böyle iken İbni Mes'ud'un sekiz yüz kırk sekiz hadisi vardır.

Zeyd b. Erkam (r.a)'dan Resûlüllah (a.s.v)'ın hadislerinden bir şey rivayet etmesi talep edildiğinde, "*Artık yaşlandık. Bize unutkanlık ârız oldu. (Resûlüllah (s.a.v)'e isnad ederek söz nakletmek de pek ağırdır)*" deyip talep edeni savardı.

Saib b. Yezid, "*Sa'd b. Mâlik (r.a) ile -ki, Ebu Said el-Hudri'dir- birlikte Medine'den Mekke'ye gittim. Bir tek hadis rivayet ettiğini işitmedim*" dediği gibi, Şa'bî'nin, "*İbni Ömer (r.a) ile bir sene beraber oturdum. Hiçbir hadis naklettiğini işitmedim*" dediği de rivayet edilmiştir.

Muhammed b. Sirîn de Enes b. Mâlik (r.a)'in bir hadisi rivayet edip bitirdikten sonra أَوْ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "*Yahut da Resûlüllah (s.a.v)'in buyurduğu gibi*" diyerek şayet lafzı rivayet etmesinde bir yanlışlık ve hata vâki olmuş ise mesuliyetten kurtulmak istediğini nakleder.

İbni Ömer (r.a) bir gün tavaf esnasında Ebu Şa'sâ, Cabir b. Zeyd'e (93) rast gelmiş Ona, "*Sen Basra'nın fakihlerindensin. Elbette senden fetva isterler. Delilin Kur'an-ı Natık yahut Sünnet-i Madiye yani kat'iye olmadıkça sakın fetva vermeyesin. Böyle hareket etmezsen, hem sen helâk olursun, hem başkalarının helâk olmasına sebep olursun*" demiş.[41]

Demek ki, o devrin insanları mümkün olduğu kadar sünnetin âlimlerce mâlum ve kat'î olanını ararlarmış.

Sünen-i Ebî Davud'un mukaddimesinde şu kayda rast geliyoruz: İbrahim b. Yezid en-Nehaî (? 5-96), "*Bizden evvelkiler hadisin garibini, bir şahsın rivayeti ile mâlum olanını, sevmezlerdi*" dermiş.

Ebu Yezid Reca' b. Ebî Habib (h. 128) de, "*Bir hadisi işittiğin vakit onu ötekinden, berikinden yitik deveni arar gibi ara. Eğer meşhur ise ne âlâ; değil ise bırak*" demiş.

Muhaddislerin imamı Ebu Amr Amir eş-Şa'bî (18-?103) dermiş ki: "*Biz-*

---

[41] Tezkiretü'l-Huffaz, Zehebî, C. I, s. 62.

den evvel gelen sâlih kimseler çok hadis rivayet etmekten hoşlanmazlardı. Eğer evvelden şimdiki aklım olsaydı, hadis âlimlerinin icma ettikleri hadislerden başkalarını rivayet etmezdim."[42]

Bununla birlikte sahabenin bu kadar ihtiyat göstermesi, Hulefay-ı Raşidin'in çok rivayeti hoş görmemeleri, Ömer (r.a)'in Ebu Hüreyre ile İbni Mes'ud (r.a)'yı çok rivayetlerinden dolayı tekdir edişi ile beraber yine selef-i sâlihinden sonraki takipçilerine birçok rivayet intikal etmiştir. Bu konuda en çok şiddet ve ihtiyat gösterenler de hatırlarında sağlam olarak kalmış şeyleri sırası geldikçe rivayet ermekten kendilerini men' edemezlerdir. Çünkü Kitap ve Sünnet'i neşir için vâki olan Hz. Risâletpenah'ın bunca teşviklerine ilave olarak Haccetü'l-Veda'da bütün hazır olanlara لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ buyrulmuştu. Herkes de Resûl'e itaati Allah'a itaat biliyordu. Hatta Hz. Ömer'in (r.a) kendisinden rivayet edilen hadisler bile -Peygamber (s.a.v) Efendimiz'den sonra on üç seneden fazla yaşamadığı halde- beş yüze ulaşmaktadır. Ondan fazla rivayeti olan ancak on beş sahabî vardır. Daha uzun yaşayanların rivayetleri de çok olmuştur.

Rivayet hususundaki ihtiyatlarından biraz evvel bahsedilen Enes ile Abdullah b. Mes'ud (r.a) bile müksirinden sayılırlar. Sebebi, uzun yaşamalarıdır. Ebu Hüreyre (r.a) (h. 59) ise en çok rivayet eden sahabîdir. Ona isnad edilen hadislerin toplamı evvelce söylendiği üzere beş bin üç yüz yetmiş dörttür.

İbni Mes'ud, Hayber Gazası'nda (a.s.v) Efendimiz'e tâbi olup Zât-ı Akdes-i Risâletpenahîlerine sahabîlik müddeti üç seneyi geçmediği halde bu kadar hadis rivayet edişini kendisine çok gören sahabeye, "*Kitabullah'ta iki âyet olmasaydı hiç bir hadis rivayet etmezdim*" dedikten sonra,[43] اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا اَنْزَلْنَا... وَ اَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ âyetlerini okuyup, "*Muhacir kardeşlerimiz çarşılarda alışverişle, Ensâr kardeşlerimiz de malları ve toprakları için çalışmakla meşgul*

---

[42] Keza, C. 1, s. 72.

[43] Bakara, 139-160.

olurken, Ebu Hüreyre boğazı tokluğuna Resûlüllah (s.a.v)'e hizmet ve arkadaşlık eder ve onların hazır bulunamadıkları meclislerde hazır bulunur, onların belleyemedikleri sözleri bellerdi" demiş ve kendisine muhalif olup Resûlüllah'ın sünnetini muhafaza etmeyi de kendi canlarından aziz bilen muhataplarını susturmuştur. (98 inci hadis.)

Bir Şüphenin Giderilmesi

Bu münasebetle din düşmanlarımız tarafından neşredilip son zamanlarda diyarımızda da maalesef revaç bulan şüphelerden birini zikredelim:

Deniliyor ki; Resûlüllah (s.a.v)'e arkadaşlığı çok devam etmiş sahabe-i kiram, meselâ Aşere-i Mübeşşere; bilhassa seferde, hazarda Hz. Risâletpenahî'nin huzurundan eksik olmamış olan Hulefay-ı Raşidin gibi büyük sahabiler, rivayet hususunda mukıllîn yani rivayeti az olanlar zümresinden oldukları hâlde arkadaşlık müddeti daha az ve Hz. Risâletpenahî'nin yaşantısına vukufiyet itibariyle onların mertebesinden uzak olan diğer bazı sahabe müksirin yani rivayeti çok olanlar zümresinden bulunuyorlar. Demek ki, birçok hadis büyük sahabilerin mâlumu değilmiş. Bunlar sonradan uydurulmuş.

Hâlbuki; azıcık düşünülse, bu şüphenin hadis ile meşgul olmamış veya biraz olmuş ise de rivayetin ne demek olduğunu hiç kavrayamamış kimselerin kötü niyet erbabı tarafından telkin edilen, hiç karşılığı olmayan bir zihin bulandırma çabasından ibaret olduğuna derhal kanaat gelir.

Bir kere, Zât-ı Akdes-i Nebevî'nin doğrudan doğruya feyizli terbiyesine mazhar olan sahabe-i kiramın; Peygamberin ne demek olduğunu pek güzel bilen ve vahyin tebliğinin heyecanını henüz gönüllerinde hisseden ilk tabakasının dünyada ve âhirette veliyy-i nimetleri bildikleri, mucizelerini bizzat müşahede ettikleri, Kur'an-ı Kerim gibi ebedi bir mucizeyi tilâvet edip durdukları Nebiyy-i Mükerremleri ağzından yalan uydurup neşretmeleri akla gelmez. Bilhassa yalan söylemenin, hele Resûlüllah adına yalan söylemenin vahim akıbeti

hakkındaki âyet-i kerimeler ile -yine Kur'an gibi- tevatüren ümmete bizzat tebliğ ettikleri مَنْ كَذَبَ عَلَىَّ hadis-i şerifinin ifade ettiği büyük azap tehdidine beyhude göğüs germeye cesaret edemeyecekleri şüphesiz idi.

İkinci olarak; Zübeyr b. el-Avam, Said b. Zeyd, Zeyd b. Erkam ve emsalleri büyük sahabilerin (r.a)'ün az rivayet etmeleri -yukarıdan beri arzettiğimiz gibi- yanılmaktan aşırı korkmaları olmuştur. Çok şeyler bilip ve bildikleriyle amel edip söylediklerini, yaptıklarını Resûlüllah (s.a.v)'e isnad etmek istemeyen son derecede ihtiyatlı gruptan oldukları için mukıllinden olmaları gayet tabiidir. Yanlışlık ve hata korkusu olmaksızın sükût etmeyi tercih ettikleri de çokça vâkidir. Resûl'ün sırlarının vâkıfı Huzeyfe b. el-Yemân (r.a)'nın 36 senesine kadar yaşadığı hâlde ancak yüz kadar hadis rivayet etmiş olması bundandır.

Ebu Hüreyre (r.a) de, *"Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'den iki kap dolusu ilim öğrendim. Bunlardan birini size tebliğ ettim. Diğerine gelince, onu meydana çıkaracak olsam benim şu boğazım kesilir"* diyor (100 üncü hadis).

Üçüncü olarak; ilk sahabeden birçok zat Hicret'in daha ilk senelerinde Hz. Peygamberimiz zamanında yahut pek az sonra âhirete intikal etmişlerdir. Bunlar arzu etseler bile müksirinden olamazlardı. Ebu Bekr es-Sıddîk (r.a)'ün ancak (h.13) yüz kırk iki hadis rivayet etmesinin sebebi de budur.

Dördüncü olarak; sahabeden bazılarının ülkenin siyaseti, insanların işlerini yürütmekle, cihad ve İlây-ı Kelimetullah ile iştigalleri rivayete engel olmuştur.

Meselâ, Aşere-i Mübeşşere'den Ebu Ubeyde b. Cerrah (r.a) (h.18) yalnız on dört, Halid b. el-Velid (r.a) (h.21) yalnız on sekiz hadis rivayet edebilmişlerdir. Hulefay-ı Raşidin Hazretleri da bu zümredendir. Hiç birinin rivayet ettikleri hadislerin miktarı, Hz. Risâletpenah (s.a.v)'le olan uzun arkadaşlıkları ve bağlılıklarıyla mütenasip olmadığı gibi, Hz. Peygamberden sonra devam eden ömürleri ile de mütenasip değildir. Ebu Bekir (r.a)'den 142, Ömer (r.a)'den

500 Osman (r.a)'den 146, Ali (r.a)'den 586 hadis rivayet edilmiştir.

Hulefay-ı Raşidin Hazretlerinin bir hususiyetleri daha var: Hz. Peygamberle arkadaşlık ve bağlılıkları o kadar çok, Nebî'nin yaşantısı ve sözlerinin ayrıntılarından edindikleri temel (küllî) şer'î mâlumat o kadar sağlam idi ki, (Hz. Peygamberden öğrendikleri) emir ve nehiyler, fiiller, hükümler, ekseriyetle rivayet ile belgelendirmeye muhtaç olmaksızın da ümmetçe tasdik edilip tâbi olunuyorlardı.

Evet, bunlar peygamberler gibi masûm değillerdi. Bazen hata ettikleri de vâki idi. Fakat kendilerinden şayet bir hata sadır olmuş ise dinî konularda hatıra-gönüle bakmak büyük günah olduğu, her kim olursa olsun hakkı korkusuzca ihtar edebildiği için sahabenin, bilhassa ilk muhacir ve Ensâr'ın itiraz etmemesiyle mukabele gören, hele açık tasviplerini kazanan tüm fiilleri sünnete muvafık itibar edilmiştir.

عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِى وَسُنَّةُ الْخُلَفَاءَ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ مِنْ بَعْدِى "*Benim sünnetime ve benden sonra hidayete mazhar olmuş Hulefay-ı Raşidin'in sünnetlerine yapışınız*" ve اِقْتَدُوا بِالَّذَيْنِ مِنْ بَعْدِى اَبِى بَكْرٍ وَ عُمَرَ "*Benden sonra geleceklere, Ebu Bekir ile Ömer'e ittiba ediniz*" hadis-i şerifleriyle onları te'yit edici olarak ümmetin hafızasında kalan beyanat ve kararlarında sözlerini tasdik ve fiillerini tasvip için ümmetin delil aramasına ihtiyaç bırakmıyordu. Bundan dolayı itiraza uğramayan, sahabenin icmaını kazanan fiil ve sözleri, tâbi olunması gereken sünnet olarak tanınmış ve bu hâl o zâtların çok hadis rivayet etmelerine ihtiyaç bırakmayan sebeplerden biri olmuştur.

Beşinci olarak; gerek sahabenin, gerek tabiin ile etbâ-ı tâbiinin birçoğu hafızalarında mahfuz olan ilmi yalnız ihtiyaç anında açıklayıp başka zaman sükût etmeyi tercih ederlerdi. Nitekim İbrahim b. Yezid en-Nehaî (?47-?96) -ki, tâbiinin büyüklerindendir- kendisinden bir şey sorulmadan ilme yani hadis ve

fetvaya, tefsire dair ağız açmazmış.[44]

İmam Mâlik ile akranından birçok zat da şer'î bir mesele sorulduğu zaman cevaba teşebbüs etmezden evvel sorulan hâdisenin hakikaten vâki olup olmadığını tekraren sorup gönülleri inandıktan sonra şer'î hükmü beyan ederlermiş.

Yine İbrahim en-Nehaî, "*Herhangi bir vesileyle bir araya, geldikleri zamanın -ki, sahabe ile tâbiinin büyüklerini kastediyor- mâlumları olan en güzel ve hoş şeyleri kendiliklerinden ortaya dökmekten pek de hoşlanmazlardı*" diyor[45]

İşte bu mesleği tercih edenlerin yahut bu meslekte takipçileri olanların rivayetleri elbette az olur. Öte taraftan harikulade metin olan hafızası ile beraber üç sene kadar zamanını (a.s.v) Efendimiz Hazretlerine sürekli arkadaşlığa ve bu müddet zarfında bütün gücünü Hz. Risâletpenah'ın sözlerini ve yaşantısını kavramaya ve kaydetmeye hasreden Ebu Hüreyre (r.a), herkese mâlum olması mümkün olmayan şeyleri bilmeye diğerlerinden öncelikli olan ümmülmüminin Âişe (r.a) اَللّٰهُمَّ فَقِّهْهُ فِى الدِّينِ وَ عَلِّمْهُ الْكِتَابَ "*Allah'ım, onu dinde fakih kıl ve Kitabını ona öğret*" şeklindeki yüce Nebevî duanın şahsında tahakkuk ettiği mâlum olan Abdullah b. Abbas (r.a) ile onun gibi seçkin emsâlleri, bu meziyetler ve kemalleriyle beraber insanlara bir şeyler öğretmeye de pek hırslı olduklarından İslâm coğrafyasının her tarafından kendilerine ilim talebeleri cezbolmuş bulunuyor ve rivayetleri tabii olarak çok oluyordu.

Bu gibi zevat-ı kiramın hepsinin uzun ömürlü olduklarını da unutmamalıdır.

İbni Abbas hazretlerinin, tâlim ve rivayetle çok meşgul ve ondan zevk aldığı için talebelere bıkkınlık gelir korkusuyla sonraları yalnız Perşembe günleri-

---

[44] Tezkiretü'l-Huffaz, Zehebî, C. 1, s. 6.

[45] Keza, C. 1, s. 61.

ni ders ve rivayete tahsis ettiği nakledilmiştir.

Altıncı olarak; Resûl (a.s.v)'a arkadaşlıkları çok olanların her şeyi duyup bilmeleri lazım gelmez. Kendilerinin hazır bulunmadıkları meclislerde diğer kimselerin işitip haber verebilecekleri pek çok şeyler bulunabilir. Biraz evvel Ebu Hüreyre (r.a)'in, çok hadis rivayet etmesini ta'lil için naklettiğimiz kendi sözleri (98'inci hadis) hakikaten dikkat çekicidir.

Yine evvelce yazdığımız gibi Muğire ile Muhammed b. Mesleme (r.a), ninenin malda hissesi olacağını öğrenmiş oldukları halde Sıddîk (r.a)'ın bundan haberi yoktu. Kezâ, ilminin genişliği, rivayetinin çokluğu, sünnet-i seniyyeye tâbi olmaya olan ihtimamı ile meşhur olan Abdullah b. Ömer (r.a) da ayakkabılar üzerine meshetmekten habersiz bulunuyormuş da bunu, rivayetleri kendisinden pek az olan Sa'd b. Ebî Vakkas (r.a)'den öğrenmiş (152 inci hadise müracaat).

Her hâlde bir rivayeti, râviden efdal olan filân kimse bilmiyor yahut haber vermiyor diye reddetmek akl-ı selime uygun olamaz.

Yedinci olarak; ashabın faziletlilerinin rivayet ettikleri her hadis bakalım silsile yoluyla tasnif sahiplerine kadar ulaşabilmiş midir? Ulaşabilseler de bakalım sahih kitaplara geçebilmek için muhaddislerin aradığı şartları taşıdığı kabul edilip bu kitaplara geçebilmiş midir?

Mübarek göğsüne işaretle, هاَ إِنَّ هَهُنَا عِلْماً لَوْ أَصَبْتُ "*Bana bak, işte şurada çok ilim vardır. Lâkin ah, onu taşıyacak kimseler bulabilsem!*" diyen Ali b. Ebî Tâlib (r.a)'den muhafaza edilen rivayetler 586 hadisi aşmıyor. Hâlbuki rivayeti çok idi. Mâlum fitnelerin zuhurundan sonra Haricîler ile Nevâsıb (Osman'ın Şiası) yüce şahsına olan düşmanlık ve husumetlerinden dolayı kendisinden bu noktada yararlanmadılar. Şîa taifesinin ifratları ümmete ağır gelerek Hz. İmam'dan olan rivayetlerine şüphe gözü ile bakıldı. Ve bu yüzden birçok ilim zayi oldu. Hz. Ali'nin taraftarlarından bir zât, "*Onların, yani fitnecilerin Allah belasını versin. Nasıl bir ilmi fesada verip istifade edilmez bir hâle koydular!*"

diye hayıflanmıştır.

Emirü'l-Müminin Osman (r.a)'ın de şehadeti 35 senesinin sonunda vâki olduğuna göre ne kadar ihtiyatlı olsa rivayetleri 146 hadisle sınırlı olmayacaktı. Lâkin kendisinin ilminden bir miktarı da Nevâsıb tarafından rivayet olunduğu için heder olup gitmiştir.

Abdullah b. Amr b. As (r.a)'ün da hıfzettikleri şüphesiz Ebu Hüreyre (r.a)'den fazla idi. Çünkü -yukarıda da belirttiğimiz gibi- o, işittiğini yazardı. Fakat ehl-i kitab'ın kitaplarını da mütalaaya koyulduğu için tâbiinden çok kimse İsrailiyat karıştırabilir korkusuyla ondan rivayet etmek istememişlerdir ki, kendisinden nakledilen rivayetler yedi yüzü pek az geçmiştir.

Hem ne hacet? Buharî -bir görüşe göre- 600.000 hadisten senedleri tenkid ede ede nihayet kendi şartlarına uygun olanlardan takriben yalnız dört bin hadisi Sahihü Cami'ine kaydetmiş ve okuyanlar bıkmasınlar diye kendi nazarında sahih olan birçok hadisi kitabına kaydetmemiştir.

Hazimî ile İsmailî'nin rivayetlerine göre Buharî, *"Kitabıma kaydetmediğim sahih hadisler, kaydettiklerimden daha çoktur"* demiş. Daha evvel de Buharî'nin şeyhlerinden olan Ahmed b. Hanbel'in otuz, kırk bin hadisi ihtiva eden Müsned'ini bir milyon hadisten topladığını söyleniyor.

Demek ki, bu şüphenin kimseyi yolundan, hadis kitaplarında her hadise verilen derece ve kıymete inanmaktan alıkoyacak ilmî bir kıymeti yoktur. Filân kimse niçin çok öğrenmiş, bildiklerini niçin çok neşretmiş diye onu tenkid etmek yahut ilminin fazlalığını yalana hüccet kabul etmek her halde ilmî bir yaklaşım değildir.

Hafızların Hıfz Derecesi

Hak Teâlâ'nın bu seçkin ümmete ettiği en büyük lutuflardan biri uzun müddet, ümmetin pek çok efradını salâh ve takva şevkiyle dine muhafız edip Peygamberlerinin yüce tebligatını hiç zayi etmemeye hakkıyla azmetmiş zatları

-eski devirlerde daha çok olmakla beraber- her asırda yaratmış olmasıdır. Başlangıçta ekseriyetle ümmî olan Kitap ve sünnet râvilerinin tebliğ vazifesini güzel îfa etmeleri -birçok sebeple birlikte- ezber gücüne de bağlı olduğundan bunu da bu ümmetten hiç esirgememiş ve ezber güçleri bugün bu kadar taaccübümüzü celbeden imamları bol bol ihsan etmiştir. Bu sayede Kur'an-ı Kerim, Allah'a hamd ve senalar olsun artık hiçbir âyeti, hatta lafız ve i'rabı değişiklik ve tahrife uğrayamayacak derecede bozulmaktan masun ve mahfuz kaldığı gibi Sünnet-i Nebevîyye'den de muhtaç olduğumuz miktarı fazlasıyla bize ulaşabilmiştir. Bugün tasavvuru bile bizi hayran eden bu ezber kuvveti yalnız kuru bir rivayet ve iddiadan ibaret kalmamış, bilfiil mevcut olduğu tarihî vak'alarla sabit olmuştur.

Muhaddislerin hafıza gücüne bir kaç misal zikretmek faydadan uzak değildir.

Hadiste Emirü'l-Müminin lakabını kazanmış olan Şa'bî (? 18-103) dermiş ki; *"Bugüne kadar beyaz üstüne siyah kondurmuş yani yazı yazmış değilim. Hiç kimse de bana bir hadis söylemiş değildir ki, onu ezberlememiş ve tekrar edildiğini arzu etmiş olayım. Bununla birlikte unuttuklarım da o kadar çoktur ki, onları bir kimse ezberlemiş olsa âlim olurdu. Şiire dair rivayet edebileceğim de bundan eksik değildir, istesem bir beyti tekrar etmeksizin size bir ay şiir inşad ederim."*[46]

İbnü Şübrüme Şa'bî'nin bu sözünü İmam İshak b. Rahuye'ye (161-238) taaccüb ederek nakletmiş. İmam, "*Sen buna mı şaşıyorsun! Ben de işitip de hıfzetmediğim hiçbir şeyi bilmiyorum. Kitaplarımdaki hadislerden yetmiş bini sanki gözümün önünde okuyormuşum gibi ezberimdedir. Diğerleri de bu kadar değil ise de yine hafızamdadır*" demiş.

Nitekim İmam İshak'ın ezberden yetmiş bin hadis imlâ ettiğini Ali b. Haşrem de naklediyor.

---

[46] Tezkiretü'l- Huffaz, Zehebî, C 1, s. 69 ve 73.

İbni Ömer (r.a)'nın şu parlak şahitliği bu iddiaların sahihliğine büyük bir delildir: Bir gün Şa'bî oturmuş, mağazî hadisleri rivayet ediyormuş. İbni Ömer hazretleri geçerken dinlemiş ve "*Bu bahsettiği adamlarla beraber o gazalarda ben bizzat bulundum. Böyle iken bu adam benden fazlasını hıfzetmiş, onları benden iyi biliyor* " buyurmuş.

Zührî de (50-124) hıfzda Şa'bî'den geri kalmaz. O da Kur'an-ı Kerim'i sekiz günde ezberlemiş[47] olup, "*Kalbime tevdi ettiğim ilimlerden hiçbirini unutmamışımdır. Hiçbir sözü bir âlimin ağzından dinledikten sonra bir daha tekrar ettirmedim. Ömrümde ezberlediğim tek bir hadiste şüphe edecek oldum. Onu da râvisine sordum. Ezberim ne türlü ise öyle çıktı*" diyor.[48]

Bu da kuru bir iddia değildir. Zamanındaki âlimler bu iddiasını tasdik etmişlerdir.

Emevî halifesi Hişam b. Abdülmelik, oğullarından birine Zührî'nin hadis imlâ etmesini talep etmiş. O da ezberden dört yüz hadis yazdırmış. Takriben bir ay sonra buluştukları zaman Hişam, "*O yazılar zayi oldu. Onları yeniden yazdır*" demiş. Sonra her iki nüshanın mukabelesinde fazla veya eksik bir harf söylenmemiş olduğu anlaşılmış.[49]

Her ikisi de âmâ olan hadis hâfızlarından Katade b. Diâme (? 110) Amr İbnü Mürre (h.116) de hıfzda birer harika idiler.

Katade hiçbir muhaddise, "*Lütfen, bir daha tekrar et*" dememiş, kulakları her ne işitmiş ise ezber dağarcığında kalmış olduğunu söylermiş. Bu iddiasını imamların şahitliği tasdik ediyor.

İbni Sîrin, "*Katade insanların en hafızıdır*"; Ahmed b. Hanbel, "*Katade Basralıların en hâfızıdır. Her ne işitirse hemen ezberler. Bir gün Cabir b.*

---

[47] Tezkiretü'l-Huffaz, C.1, s. 95.

[48] Keza, C.1, s. 97 ve 98.

[49] Keza, C 1, s. 97.

Abdillah (r.a)'nın sahifesini, yani Kitabü'l-Mensek'ini yalnız bir defa yanında okudum, derhal ezberledi" diyor.

Amr b. Mürre'nin de hâfız imamlardan olduğuna asrındaki âlimler şahitlik eder.

Biraz daha sonraki hafızlara geçelim:

Ahmed b. Hanbel (164-241) otuz-kırk bin hadisi ihtiva eden Müsned'i hakkında, "*Bu Müsned'i ben yedi yüz elli bin hadisten seçtim*" demiş. Ebu Zür'a er-Razî (h.264) de kendisi için, "*Hıfzında bir milyon hadis vardır*" demiş. "*Nereden biliyorsun?*" demişler. "*Kendisi ile müzakere ettim. Her konuda ezberindeki miktarı hesap ederek tahminde bulunuyorum*" cevabını vermiş.

Yahya b. Main (157-233), "*Kendi elimle bir milyon hadis yazdım*" diye haber veriyor.

Buharî'nin (194-256), "*Yüz bin sahih, iki yüz bin de gayr-i sahih*[50] *hadis ezberimdedir*"; kezâ, "*Camiu Sahih'i takriben altı yüz bin hadis içinden seçtim*" dediğini Ahmed b. Adiyy Muhammed b. Ahmed el-Küsî yoluyla Muhammed b. Hamreveyh'den nakleder.

Buharî bir gün Enes (r.a)'den hadis almış zatları zihninden geçirmiş. Şöyle düşünürken bir saat içinde hemen üç yüz zatın ismini hatırladığını söyler. Amr b. Ali el-Fellâs (? 160-249), "*Buharî'nin bilmediği hadis, hadis değildir*" dermiş.

Müslim b. el-Haccac (204-261), Camiu Sahih'ini kendi kulağı ile işitmiş olduğu üç yüz bin hadisten seçtiğini söyler.

Sünen sahibi Ebu Davud (202-277) de, "*Resûlüllah (s.a.v)'den rivayet*

---

[50] Gayr-i Sahîh; asılsız, yalan rivayetler demek değildir. İleride görüleceği üzere sahih adını alan rivayetler kuvvetinde olmayanlar demektir ki, herhalde, kabulüne alıştığımız tarihi rivayetlerin yüzde doksanından daha kuvvetli olanları pek çoktur.

edilen beş yüz bin hadis yazdım ki, Sünen kitabına koyduğum hadisleri işte bunlardan seçtim" der.

Hâkim Ebu Abdillah en-Nisaburî (321405) Medhal'inde, "*Vaktiyle hâfız denilen zevatın her biri beş yüz bin hadis hıfzetmiş bulunuyorlardı*" dedikten sonra bazı hafızların hıfzları hakkında bir takım nakilleri senedleriyle birlikte zikrediyor. Bu bağlamda İmam Ahmed b. Hanbel, "*Sahihliği sabit olmuş yedi yüz bu kadar bin hadis vardır. Bu genç ise -ki, hafız Ebu Züra er-Razî'yi kastediyordu- bunun yedi yüz binini hıfzetmiştir*" demiş.

Hafız Beyhakî'nin beyanına göre İmam'ın kastı Nebevî hadisler ile sahabe ve tâbiin sözlerinden sahihliği sabit olmuş olanlardır.

Kezâ; Ebu Zür'a'nın kendisine, "*Bir kimse Ebu Zür'a iki yüz bin hadis hıfzetmiş diye talaka yemin eden acaba yeminini bozmuş (hânis) olur mu*" diye sorulmuş? "*Hayır*" dedikten sonra, "*Ben yüz bin hadisi* قُلْ هُوَاللّٰه *suresini ezbere bildiğim gibi bilirim. Müzakere suretiyle söyleyebileceğim üç yüz bin hadis de bilirim*" cevabını vermiş.

Ebu Zür'a'nın yalnız tefsire ve Kur'an'a dair yüz kırk bin rivayet ezberinde imiş. Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Said, "*Yalnız Ehl-i Beyt hakkında üç yüz bin hadis hıfzetmişimdir*" demiştir.

Ebu Bekir b. Ebu Dârim de, "*Mutayyen'den (202-297) kendi elim ile yüz bin hadis yazdım*" diyor.

Meşhur Sünen sahibi Ebu Davud'un oğlu Hafız Ebu Bekir Abdillah b. Ebî Davud'un (230-316) hafızası da sair birçok emsali gibi hayreti çekecek derecede imiş.

Bir defa Bağdat'tan Sicistan'a gitmiş. Kendisinden hadis imlâsını talep etmişler. "*Yanımda aslım yani kendime ait nüsham yoktur*" diye mâzeret beyan etmek istemiş ise de, "*Ne demek! (İbni Ebî Davud Asl'a muhtaç olsun) Her halde dinlemek isteriz*" diye ısrar etmişler. O da otuz bin kadar hadisi ez-

ber olarak imlâ etmiş.

Bağdat uleması bunu haber alınca, "*İbni Ebî Davud Sicistan'a gidip onları aldattı*" diye dedikodu yapmışlar ve gizlice altı dinara bir emanetçi kiralayıp Sicistan'a göndermişler, imlâ ettiği nüshanın bir suretini getirtmişler. Uzun uzadıya tetkikten sonra yalnız beş altı hadiste yanıldığı ortaya çıkmış.

Buharî ile Muhammed b. Amr el-Ukaylî'nin başlarına gelen imtihanlar da unutulmayacak şeylerdendir. Buharî Bağdat'a ilk geldiğinde, ilim ve hıfız derecesini tartmak için -pek kalabalık olan- ders meclisinde evvelden hazırlanmış on zât onar hadisten soru sormuşlar; fakat hadisleri aktarırken metinlerle senedleri değiştirerek, yani bir senedin metnini diğer bir sened ile öteki metnin senedini başka bir metin ile karıştırarak okumuşlar.

Buharî, onun da sorularını sonuna kadar dinlemiş ve her birini müteakip, "*Böyle bir hadis bilmiyorum*" cevabını verdikten sonra birincisinden yüzüncüsüne kadar o hadisleri birer birer senedlerini düzelterek rivayet etmiş ve bütün ulemaca hıfzının kuvvetliliği itiraf ve büyük otoritesi kabul edilmiştir.

İlim ve yöneticiliği birleştirmiş olan meşhur hafız Ebu Nasr b. Me'kûlâ (421-487) de hıfzının derecesini göstermek için Hibetullah b. er-Revakî'ye, "*İki cüzü al da birindeki metinleri diğer senedlere karıştır. Ben de yanlışları doğrultup rivayetleri asli durumuna getireyim*" diye Buharî'yi taklit ederek kendisini imtihan ettirmiş.

Hafız Ebu Câfer Muhammed Ukaylî (h. 322) de bu cinsten bir harikadır. Mesleme b. el-Kâsım onun hakkında şöyle diyor:

"Ukaylî, yanına gelen hadis âlimlerine, kendisinde olan aslı yani nüshayı çıkarmaksızın, '*Elindeki kitaptan oku*' derdi.

Biz, bu hâlini beğenemedik. '*Bu zât ya insanların en hafızı yahut en yalancısıdır*' diye şüpheye düştük.

Sonra onun rivayet etmiş olduğu birçok hadisi bir yere yazdık. Lâkin on-

ların bazı lafızlarını değiştirdiğimiz gibi içine bazı lafızlar da ilâve ettik. Birçok sahih hadisi de terkettik. Yazdığımız evrakı yanımıza alıp bizden dinlemesini talep eyledik.

Bana "*Oku*" dedi. Huzurunda okumaya başladım. Fazlalık ve noksana gelince hemen farkına vardı. Metni elimden alıp kendi eliyle fazlalık ve noksanı düzelterek asl'a mutabık olan hâle döndürdü. Ondan sonra hadisleri bize dinletti. Biz pek çok sevindik ve insanların en hafızı olduğuna hükmettik."

Büyük Hâfız Ebü'l-Hasan Darekutnî'nin (306-385) -kıraat arzı bahsinin dördüncü fer'inde sözkonusu olan- kıssaları da hıfzının kuvveti ile beraber bir şey hakkındaki dikkatinin -başka şeylerle meşgul olsa bile- dağılmadığına çok dikkate şayan misâllerdendir.

Hâsılı; hadis imamlarının hıfzı hakkındaki rivayetlere muhaddislerin itimadı kuru bir hüsn-ü zan üzerine bina edilmiş değildir. Her birinin asırlarında -hadis rivayetini ve hadis râvilerinin durumlarını kendilerine iş-güç edinmiş- yüzlerce, daha sonraları da binlerce muhaddis bunların rivayetlerini diğer zevatın rivayetleri ile karşılaştırarak hangi rivayetlerinde isabet ettiklerini, hangilerinde hatalı olduklarını dinî bir vazife kabul etmişler ve bu zevatın mevsukunbih (güvenilir) bir hafıza gücüne sahip olduklarına kanaat getirmişlerdir.

Nakd-ı rical* âlimleri, kimin ezberinden rivayet ettiğini, kimin Asl'ından yani kitabından ders okutmuş olduğunu, ezberinden rivayet edenlerden hangilerinin hıfzının kuvvetli, hangilerinin zayıf, hatta hangilerinin hangi zamanlarda muhtelit yani hıfzı kuvvetli iken bir hastalık yahut yaşlılık dolayısıyla hıfzına zayıflık ârız olduğunu, başlangıçta yüzünden rivayet edenlerden hangilerinin kitapları kaybolduktan sonra ezberden rivayete başladığını, hafızların sîka olanlarının da -o harikulade hıfzlarıyla beraber- nerelerde yanıldıklarını uzun uzadıya tahkik etmişler, başkaları yanılmasın diye buna dair birçok mufassal kitap

---

* Nakd-ı Rical; sahihlerini zayıflarından ayırmak için râvileri; hadis rivayetindeki güvenilirlik derecelerini tespit etmek için tenkide tâbi tutmak.

yazmışlar ve senedlerde de ismi geçen zevatın derece derece kimine yalnız muhaddis, kimine hüccet, kimine de hâkim unvanını vermişlerdir.

Bu payeler ezbere ve gönül hoşluğu olsun diye değil, tahkik ve alınan haberlerden sonra hâsıl olmuş bir kanaate göre hiçbir resmi sıfatı olmayan, başkalarının rivayetlerle alakalı kusurlarını sadece dine hizmet etmek amacıyla meydana çıkarmaya hırslı âlimler tarafından verildikleri için her biri başka diyarda yaşayan nakd âlimleri tarafından hıfzına itimat hususunda ittifak edilen râvilerin artık hakikaten hıfz ehli olduklarına, bu ilimde birikimi olanların elbette şüphesi kalmaz.

Burada ilave olarak ifade edelim ki; hadis râvilerinin biyografilerinde ezber ve rivayetlerin miktarı zikrolunurken beyan edilen sayılar -biraz evvel örnekleri gösterildiği üzere- bugünkü alışkanlıklarımıza göre pek mübalağalı görünürler. Ve akla, "Efendimiz'den (a.s.v) rivayet edilmiş bu kadar hadis var mıdır?" diye bir şüphe gelebilir. Hâlbuki, bu büyük sayıların hususi bir ıstılaha göre söylendiğini değerlendirirsek bu imamların hıfzına hayran olmakla beraber akıl dairesinin dışına çıkmışçasına vâki olan şaşkınlığımız epeyce hafifler.

Yukarıda beyan ettiğimiz gibi, hadisle haberi eşanlamlı kabul eden âlimler vardır. Bunlar hadis deyince merfu' haberleri de sahabe ve tabiîne ve tebe-i tâbiine nisbet edilen mevkuf ve maktu' rivayet ve fetvaları da kastederler. Muhaddisler ayrı ayrı iki sened ile rivayet edilen hadise de iki hadis itibar eylerler. Hâlbuki birçok kanaldan rivayet edilmiş nice nice hadisler vardır.

Meselâ; إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ hadisini (birinci hadis) Hafız Ebu İsmail el-Ensârî el-Herevî yalnız Yahya b. Said el-Ensârî'nin arkadaşlarına ulaşan yedi yüz kaynaktan kayıt ve tespit etmiştir. Yahya b. Said'in şeyhleri olan tâbiin ile sahabenin her birine varan tarikler de buna ilâve edilecek olursa bu hadisin kaynaklarının kaça ulaşabileceği bir kere tasavvur edilsin.

Muhammed b. Abdillah el-Cevzakî (306-388) de Sahihayn hadisleri üzerine tertip ettiği Müstahrec'inde hadislerden her biri için gösterilen kaynaklar-

dan başka tarikler daha göstermiş ve bu tariklerin toplamı 25480'i bulmuştur. Buna göre, Hz. Peygamberin zamanından uzaklaştıkça hadis tarikleri çoğalmış, binaenaleyh sonraki hafızların cem'ine mecbur oldukları hadislerin yekûnü daha kabarık görülmüştür.

İsnad, Sened, Metin, Tarik, Vecih

Hadis ilminin yörüngesi isnaddır. Abdullah b. el-Mübarek'in (118-181) dediği gibi isnad dindendir. İsnad olmasa her rast gelen dilediğini rivayet eder. Bazen insan, bir sikadan* ilim alır da o sîkanın şeyhi sîka olmayabilir. Bazen da sîka olmayandan hadis dinler de onun şeyhi sîka çıkar. Her ikisi de yaramaz. Sikadan nakleden bir sikadan rivayet etmek gerektir.

Sahih-i Müslim, Ebu'z-Zinad Abdillah b. Zekvan da (? 130), "*Medine'de ben her birinin hâline bakılınca emniyet edilir yüz kimseye ulaştım ki, hadis ehli değillerdir, diye kendilerinden hadis alınmazdı*" diyor (Keza.)

Abdullah b. Mübarek Süfyan-ı Sevrî'ye gelip, "*Şu Abbad b. Kesir ne mübarek zattır bilirsin. Böyle iken hadis rivayet ettiği vakit akıl almayacak iş yapıyor. İnsanlara ondan ilim almayınız demek istiyorum. Ne dersin?*" diye soruyor. O da, "*Hay hay*" cevabını veriyor. Abdullah b. Mübarek der ki; "*Bundan sonra bulunduğum herhangi bir mecliste Abbad'ın bahsi geçtiyse diyaneti hakkında senalarda bulunduktan sonra 'Ondan sakın ilim almayın'* derdim."

İyi niyetli olan Abbad b. Kesir gibi zevat -Müslim'in dediği gibi- yalanı kasten söylemek istemedikleri halde lisanlarından çıkabiliyor.

Eyyub es-Sahtiyanî de (68-131) bir komşusunun pek çok faziletleri olduğunu söyledikten sonra, "*Böyle iken iki hurma tanesiyle alakalı bir meselede şahitlik etse şahitliğini caiz göremem*" demiş.

---

* Sîka; adalet ve zapt sıfatlarını tam olarak taşıyan râvi...

İsmail b. Uleyye (110-193)'nin meclisinde biri bir zâttan hadis rivayet etmiş. Orada hazır olan Affan b. Müslim, "*O zât sebt yani sözüne itimat edilir kimse değildir*" demiş; hadis rivayet eden kimse, "*Gıybet ettin*" mukabelesinde bulunmuş; İsmail b. Uleyye, "*Hayır, onu gıybet etmedi. Yalnız mutemet olmadığına hükmetti*" demiş.

Ebu İshak Fezarî, Zekeriyya b. Adiyy'e, "*Bakıyyeyi dinlerken yalnız tanınan kimselerden rivayet ettiği hadisleri yaz. Tanınmayan kimselerden rivayet ettiklerini yazma; İsmail b. Ayyaş'ın ise tanınan kimselerden rivayet ettiklerini de yazma!*" diye tembih etmiş.

Bakıyye b. el-Velid (h.197) saduk ise de -Abdullah b. el-Mübarek'in dediği- önüne gelenden hadis alırmış. Ondan gelen rivayetlere ihtiyatla bakılması tavsiye edilmiş (Müslim).

İmam Mâlik (93-179), "*Bu ilim yani hadis ilmi, dindir. Artık dininizi kimlerden aldığınıza dikkat edinip şu direklerin dibinde* قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ *diyenlerden yetmiş zâtla görüştüm ki, herhangisine Beytülmal'i teslim ederseniz yine emin sayabilirsiniz. Böyle iken onların hiçbirinden almadım. Çünkü bu işin ehli değillerdi. Sonra memleketimize İbni Şihab ez-Zührî gelince, hepimiz kapısına koşup üst üste yığılırdık*" diyor.

Şu'be b. el-Haccac (h.160) da hadis hususunda mümeyyiz olanlardan biri idi. O da, "*Herkesten –şahsi olarak fazilet ehli olsalar da- hadis yazılmaz. Hadisler Resulüllâh (s.a.v)'den bize gelen haberlerdir ki, ehli olmayandan dinlenmemelidir*" der. Kendilerinden ilim alınabilen ehliyetli zevatın ne mertebede oldukları artık buradan düşünülmeli.

İsnad mastardır. Ve حَدَّثَنَا فُلَانٌ عَنْ فُلَانٍ عَنْ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ gibi hususi lafızlarla nakil veya nakledenlerini beyan etmek suretiyle hadis metnini söyleyene ref' ve isal, yani atıf ve izafe etmek demektir.

İsnadın zıddı irsaldir. Bir hadisi irsal etmek, o hadisi söyleyene –biri vası-

tası ile alınmış iken- doğrudan alınmış gibi rivayet etmektir. Metin, hadisin lafızları ve üzerine bina edildiği şeydir.

Sened, hadis metnine ulaştıran seneddir ki, bir hadisin teselsül eden râvilerinin sıra ile isimleri demektir. Buna göre, sened ile isnad arasında farklılık vardır. Sened râvilerin isim veya isimleridir. İsnad ise râvilerin sıra ile isimlerini"عَنْ", "اَنَّ", "اَنْبَانَا", "اَخْبَرَنَا" "حَدَّثَنَا" gibi lafızlarla zikretmektir. Meselâ, Muvatta'ın,

اَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِاللهِ بْنِ عُمَرَ اَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لاَ يَبِعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ

hadisinde لاَ يَبِعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ Metin; "Mâlik, Nâfi', Abdullah b. Ömer" sened; senedi اَخْبَرَنَا ile اَنَّ ve عَنْ lafızlarıyla zikretmek isnaddır.

Buna göre senede "tarik" ve "vech" denir. Muhaddislerin, "*Filân hadis yalnız bu tarikten yahut bu vecihten mâlumdur*" demeleri "*Bu sened ile mâlumdur*" mânasınadır. Bununla birlikte çok kere senede isnad dedikleri vardır. Buna göre ıstılahta isnad lafzı bazen sened mânasına isim, bazen sened zikretmek mânasına mastar olur. İsnadın cem'i "esanid" gelir. Sened lafzının cem-'i kullanılmaz. Senedler demek istedikleri vakit yine "esanid" lafzını kullanırlar.

Bir de -nun'un fethiyle- müsned hadis tâbiri vardır ki, ekser muhaddislere göre bilhassa Resûlüllah (s.a.v)'den nakledilen yahut bazılarınca senedi râviden itibaren tâ sonuna kadar zahiren muttasıl bir sened ile rivayet edilen hadis demektir. Her iki mâna farkı ileride hususi bölümünde zikredilecektir.

Sahabeden her birinin rivayet ettikleri hadisleri ihtiva eden kitaba da Müsned denildiği yukarıda geçmişti.

Müsned'in isnad mânasına kullanıldığı da vardır. Şihabüddin Kuzaî'nin (h.454) Müsnedü'ş-Şihab'ı ile Ebu Mansur Deylemî'nin (h.558) Müsnedül-Firdevs'i gibi. Şihabü'l-Ahbar, ile Firdevsül-Ahbar ismindeki kitaplar alfabetik olarak düzenlenmiş ve isnadları kaldırılmış iki kitap olup bunlardan birincisinde olan hadislerin senedlerini müellif Kuzaî, ikincisinin hadislerine ait isnadları

müellif Ebu Şucâ-i Deylemî'nin (h.509) oğlu Ebu Mansûr açıkça ifade ederek kitaplarına Müsned adını vermişlerdir ki, Şihab ile Firdevs'in isnadları demektir.

Hiç Aslı Olmayan Bir Kuruntu

Hadis ilminin dayanak noktası rivayet ve isnad olduğundan râvilerin halleri ile rivayetlere ve rivayetin keyfiyetine rivayete ait ahkâm ve ıstılahları beyan için hadisçilerin Hadis Usulü ve Mustalahu Ehli'l-Eser adıyla tedvin ettikleri ilimden de bir nebze bahsetmek vacipti. Ancak bundan evvel yeni ortaya çıkan bir şüpheyi nazar-ı itibara almak zorunda bulunuyoruz. Bu şüphe mâlum olduktan sonra -hadisçilerin rivayetleri belgelendirmek için ne gibi akla hayale gelmeyecek gayretler sarf ettiklerini ve onların ittifakla sahih dediklerine itimat etmemek için inattan başka elde bir hüccet bulunmadığını gösteren- bu ilme ait kaideler ve ıstılâhların hiç olmazsa en mühimlerini zikretmenin vacip olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.

Rivayete istinad eden dinî hükümlerimizi kökünden baltalamak için coğrafyamızda yeni yeni yayılmaya başlamış bir iddiaya göre isnad vaktiyle yok imiş. Leon Kaytano'nun Tarih-i İslâm kitabının tercümesine bakılacak olursa[51] "*Peygamberin (s.a.v) söylerinin ve hareketlerinin hatırası şifahen nakil*" edilememiş ve "*Bu hatıraları rivayet eden kimselerin isimlerini akılda tutmak usulü Peygamber (s.a.v) vefat ettiği zaman alışılmış ve uygulanır*" değil imiş. Bütün hücceti de Sîret-i Nebevîyye'yi icmalen Abdülmelik b. Mervan'a yazmış olan Urve b. Zübeyr'in (29-92) bu mektupta حَدَّثَنِي فُلاَنٌ yahut أَخْبَرَنِي فُلاَنٌ dememiş olması ve en kadim Sîret-i Nebevîyye sahibi Muhammed b. İshak'ın da 151 senesinde vefat etmiş bulunmasıdır. "*Bu kaynaklar bize gösteriyor ki, isnad, hadislerin teşekkülünü (yani bizim ifademizle tedvinini) takip ediyor ve sahih hadislerin büyük bir kısmında isnad, eski bir metne sonradan dâhil edilmiş bir ilâveden ibaretti*" diyor.

---

[51] bkz. C.1, s. 72 ve devamı.

Bundan maksat, akıl ile kavranabilir hükümler (mâkulat) ile nakillerden ibaret olan dinimizin iki mühim esasından birini tâ temelinden sarsmak, rivayet yoluyla sabit olmuş birçok haberin çürüklüğünü ve tabii olarak inançlarımızla dinimizdeki ahkâmın bir çoğunun sonraki âlimler tarafından uydurulmuş asılsız şeylerden ibaret olduğu safsatasını telkin etmektir.

Bu adam bir kere hadisi hıfz ve cem etmeyi tedvin mânasına alarak safsatasını yürütüyor ki -hadisin cem ve tedvini konusundan anlaşılmış olduğu üzere- hadis tedvin edilmezden evvel hâfızalarda ezberlenmiş idi. Hepsinin de senedleri vardı. Ashab ve tâbiin, hadisleri birbirine senedi ile rivayet ettikleri için başkaları vasıtasıyla öğrendiklerini belgelemek üzere asıl râvisine gidip sormak âdetleri idi.

Şa'bî yazı yazmazdı. Fakat ilim dağarcığı olduğu Abdullah b. Ömer (r.a)'nın yukarıda geçen kıssasından anlaşılıyor. Bildiğini kitaba yazmamak, bilmemek demek değildir.

O kıssadan anlaşılıyor ki, Asr-ı Nebevî'de yaşamış olan Şa'bî, İbni Ömer hazretlerinin bilfiil hazır bulunduğu gazaların tafsilâtını ondan iyi biliyormuş. Çünkü, yetiştiği sahabeden bu konuda mâlumat toplamış.

İbni Ömer hazretleri de şahit olmadığı tafsilatta bile kendisini tasdik etmiş. Şayet, Şa'bî senedini beyan etmeseydi, yani rivayet ettiği sahabînin ismini haber vermeseydi buna imkân tasavvur edilebilir mi idi?

Bir de bir hadisin bir yere yazılmamış olması o hadisin çürük olduğuna delâlet etmez. Asıl itibar şifahî rivayete idi. Bir rivayetin muteber olabilmesi için -bir yerde yazılmış olsa da- onu râvisinden dinlemek icap ederdi. Çünkü, yazıya tahrifler ve tashifler (harf ve hareke yanlışı) girebilir. Lafızlar, kâtibin işittiklerine muhalif bir şekilde kıraat edilebilir.

Sonra duyduğunu kaydedip tespit etmek, Urve'den de başlamaz. Tâ Asr-ı Nebevî'de bile Abdullah b. Amr (r.a)'nın işittiği hadis-i şerifleri kaydettiği, Cabir b. Abdillah (r.a)'nın bir Kitabu'l-Mensek yazdığı ve saire mâlumdur. Bun-

lar tabii olarak yazdıklarını yalnız kendi işittikleri hadislerle sınırladıkları için yazılmış hadisler, ötekinin-berikinin yanında parça parça, yazılmamış birçok hadis de kayıt altına alınmadan bulunuyordu. Ömer b. Abdülazîz hazretlerinin emri işte bu parça parça hadisleri cem' etmeye, bütün rivayetleri mümkün olduğu kadar yazılı olarak bir araya getirmeye, hâsılı tedvine ait idi.

Urve'nin Abdü'l-Melik'e yazdığı özet tarihi mektup da o zamana kadar senedsiz hadis rivayet edildiğine kat'iyen delâlet etmez. Bu rivayeti de sahih kitapların hadislerinden değildir. O mektup sahabeden ayrı senedlerle cem edilmiş rivayetlerin bir örneği olarak kendi tarafından yazılıp ulaştırılmış mevkuf bir kelâmdır.[52] Yani öyle bir rivayet güvenilir senedlerle başka kaynaklardan sabit olursa ne âlâ; olmadığı takdirde mutemetliğinin derecesi -râvinin büyüklüğüyle beraber- düşünülecek bir nokta olarak görülür.

Urve, burada -muhaddislerin kastettiği mânada- rivayette bile bulunmuyor. Ondan rivayet edenler de bunu Urve'ye dayanan mevkuf bir haber olarak rivayet etmişler. Hâlbuki, ötede Urve'nin kendi babasından, annesinden, teyzesi ümmü'l-müminin Âişe ile Ali, Muhammed b. Mesleme ve Ebu Hüreyre (r.a)'den sahih kitaplarda bunca rivayeti vardır. Bu rivayetlerin, sonradan uydurulup, senedlerin rastgele tertip edilip metnin başına geçirildiğini de söyleyemeyiz. Zîra daha önce geçen kıssada İbni Ömer'in, Reca' b. Habib'in, İbrahim-i Nehaî'nin, Şa'bî'nin sözlerinden anlaşıldığı üzere Sünnet-i Madiye denilip herkesçe mâlum ve üzerinde icma edilen hadisler bulunduğu gibi herkesin mâlumu olmayan garib hadisler de varmış.

Urve'nin yetiştiği zaman içinde yaşamış ve hadisleri sahih kitaplara geçmiş 107 sahabînin ve birinci tabaka büyük tâbiilerden ve sîka zatlardan tanınmış 66 zâtın tercümelerini Hâfız Zehebî Tezkire'sine kaydettikten sonra, *"Bu*

---

[52] Mevkufun mânası hadisi çeşitlerini beyan sırasında, rivayetlerin telfiki de Zayıf Hadis bahsinde ele alınacaktır. Urve'nin Kaytano tarafından o kadar makbule geçen böyle bir rivayeti, haber nakli hususunda çok incelemeyen bir tarihçiye fazlasıyla kâfi gelirse de ahkâm arayan bir fakih ve muhaddis için ihticaca şayan bile değildir.

faziletli asır içinde ilim ehlinden, müçtehit imamlardan, çeşitli bölgelerde cihad kahramanlarından, abdâl ve lider zümresine dâhil âbidlerin seçkinlerinden birçok kimse daha vardı; isimlerini yâd etmediklerimizin içinde belki de biyografilerini yazdığımız zâtlardan daha büyük, daha âlim olanları da vardı" diyor.[53]

Böyle bir asır içinde kuruntulara ve yalanlara rağbet edenlerin sîka olarak kabul edilebileceği sözkonusu bile olmaz.

Elde dolaşan en eski kitabın Muhammed b. İshak'ın Mağazî'si olmasından sened tertip edilmesinin o zaman başladığı mânasını çıkarabilmek için ne kadar tuhaf bir hâlet-i ruhiyede bulunmak lazım geleceğini tâyin edemem.

Bir kere İbni İshak ilk mağazî kitabını yazmış kimse değildir. Ondan evvel daha birçoğu tarafından mağazî yazılmıştır. Mesela; Zührî'nin (50-124) Musa b. Ukbe el-Kureşî'nin de (141) mağazîleri vardır.

İmam Ahmed b. Hanbel, "*Musa b. Ukbe'nin Mağazî'sini size tavsiye ederim. Zîra, sikadır*" dediği gibi, İmam Mâlik, o kitap için, "*Mağazînin en sahihidir*"; İmam Şafiî de, "*Bu kitap küçük ve başkalarının kitaplarında zikrolunan şeylerin çoğundan ayrı olduğu hâlde mağazî içinde ondan sahihi yoktur*" demiş.

Demek ki, İbni İshak'tan evvel Musa b. Ukbe ile daha birçok kimselerin mağazîleri de varmış. Üç imamın, bu kitabın diğerlerinden sahih olduğuna ittifakla şahitlik etmeleri de ellerinde bir sahihlik ölçüsü bulunduğuna, bu kitabın isnadlarını diğer kitapların isnadlarından daha sağlam bulduklarına, hulâsa İslâm âlimlerinin tek işlerinin sened araştırmak olup senedsiz söz kabul etmediklerine açıkça delalet eder.

Bir de yukarılarda gösterdiğimiz nakillerden muhaddislerin büyüklerinin

---

[53] C. I, s. 60.

rivayet konusunda Sünnet-i Madiye'yi yani mâruf[54] ve meşhurunu araştırıp garib olanları rivayet etmekten kaçındıkları anlaşılıyor. Hâlbuki hadis ricalinin tâ evvelden beri rivayet ettikleri hadislerin kimlere isnad olundukları mâlum olmadıkça hadisin garibini mütevatir ve meşhurundan fark etmeye, hangilerinin rivayeti sîka râvilerin icmâı ile mâlum olduğunu bilmeye nasıl imkân bulunabilir?

Demek ki, isnad evvelden beri var imiş. Ve sonradan ilave edilmemiş. Hem o kadar edilmemiş ki, vaktiyle hadisçiler birbirinin ilmî derecelerini denemek için -Buharî ile Ukaylî'nin başlarına geldiği gibi- maklub hadisler ile imtihan bile ederlermiş.

Resûl adına yalan söylemek büyük cinayetini irtikâp bahtsızlığına düşmemek için tâ sahabe devrinden itibaren râvilerin gösterdikleri itina ile rivayetleri dinleyenlerin, kimlerden tahsil etmek lazım geleceğini araştırmakta ne kadar basiretli oldukları artık öğrenilmiştir sanırım.

Resûlüllah (s.a.v)'e atfen hadis rivayet edenlere, her şeyden önce yemin verdirmek Ali (r.a) Hazretlerinin âdetleri idi. Rivayetinden dolayı yemin verdirmediği yalnız Ebu Bekir (r.a)'dir. Hz. Ali (k.v), *"Resûlüllah (s.a.v)'in kendilerinden bir hadis işittiğimde Cenab-ı Hakk'ın dilediği kadar o hadisten istifade ederdim. Başkası bana bir hadis söylerse yemin verdirir, o da yemin ettikten sonra rivayetini tasdik ederdim. Ebu Bekir de bana şu hadisi rivayet etti. Lakin ona yemin verdirmedim. Çünkü her hâlde sadıktır"* diyerek ما مِنْ عَبْدٍ مُسْلِمٍ يُذْنِبُ ذَنْبًا ثُمَّ يَتَوَضَّأُ وَ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ يَسْتَغْفِرُ اللهَ إِلاَّ غَفَرَ اللهُ *"Hiçbir Müslüman kul yoktur ki, bir günah işledikten sonra abdest alıp ve iki rekât namaz kılıp Allah'tan mağfiret dilesin de Allah Teâlâ ona mağfiret etmesin"* hadisini kendisine haber verdiğini rivayet ediyor. [55]

Bir de Kaytano isnadın sonradan uydurulmuş olduğunu izah için, *"İsnad*

---

[54] Mâruf; yaygın olarak bilinen, mâlum, duyulan, meşhur olan hadis.

[55] Tezkiretul-Huffaz, Zehebî, C 1, s. 9 ve 10.

yeni medeniyetin ihtiyaçlarının neticelerinden biri oldu. Bu isnadda âdeta bir kırtasiyecilik (bürokrasi) damgası, âdeta ilmî bir sima vardır ki, uçsuz-bucaksız Arabistan çöllerinden değil, Arabistan dışındaki şehirlerin hayatından uyarlanmıştır. İsnadın tüm vasıfları o yarı vahşî, cahil, herhangi bir usûl ve kaide altına girmekten kaçınan, her türlü şehrî ve medenî âdetlerden nefret eden iptidaî Arapların bir türlü terakki etmek istemeyen tabiatlarına tamamıyla uzaktır" diyor.

Bütün delili medenî olmayı, ilmî kâbiliyete sahip bulunmayı Müslümanlara yakıştıramamaktan ibaret oluyor. Hâlbuki, bugünkü Avrupa medeniyetini doğuran, Müslümanların o büyük ve muhteşem mâlum medeniyeti olduğunda Avrupa tarihçileri de müttefik olduklarından Kaytano'nun bu derece tarafgirliği Müslümanlardan çok tarihe hakarettir. İyi bir şeyi yabancı bir milletten almanın utanç sebebi olması şöyle dursun, çok takdir edilecek bir durumdur ve kabul eden kavim için bir iftihar vesilesidir. Lâkin üzerinde kırtasiyecilik damgası görüp de fethedilmiş bölge ahalisinden iktibas edilmiş dediği isnadın acaba o tarihlerde, hatta -daha ileriye gidiyorum- bugünkü medenî dünyada hangi kavimde mevcut olduğunu bari haber verseydi meraktan azıcık kurtulurduk.

İranlılarda mı idi? Yahudilerde mi? Hıristiyan kavimlerde mi? Lâkin bunların hepsinin tarihlerine, hatta dinî kitaplarına dâhil olan rivayet ve ahkâmın hiçbiri bir muttasıl bir sened ile sabit olmuş değildir. Hepsi de yalnız râvileri silsile yoluyla belli olmayan kimseler tarafından nakledilen rivayetlerle sınırlı ve en mühim tarihî şahsiyetleri olan dinî otoritelerinin bile gerek ortaya çıkış tarihleri, gerek söyledikleri ve yaptıkları tarih ilmi açısından sabit değildir. Ve bunlara dair olan mâlumat hep, "Diyorlar ki" ve "Demişler ki…"den ibarettir. Kim demiş belli değil.

Muhakkak olan bir şey varsa o da isnadın ümmet-i Muhammediye'ye (s.a.v) has bir meziyet olduğu ve Müslümanların icatlarının eseri olan rivayet ilminin yine onların elinde zirvesini bulup bilahare tarihi vak'aları kayıt ve tespit edebilmek için esas alınacak en sağlam usûl ve kaideleri cami olduğudur.

Yine muhakkak olan bir şey varsa isnadın ve râvi tenkidinin başlangıç tarihi ne Buharî'nin ne de Muhammed b. İshak'ın zamanında olmayıp قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ denilmeye başladığı gün olduğudur.

Abdullah b. el-Mübarek'in (h.181) yanında Ebu İshak Talekânî, anne-babaya iyilik yapmak ve onların hesabına namaz kılıp oruç tutmaya dair bir hadis rivayet etmiş ve derhal aralarında şöyle bir diyalog cereyan etmiş:

"Ya Ebâ İshak, bu hadisi kimden işittin?

Talekâni: *Şihab b. Hırâşdan.*

İbni Mübarek: *Pekâlâ, sikadır. Ya o kimden?*

Talekâni: *Haccac b. Dînar'dan.*

İbni Mübarek: *Oda sikadır. Lâkin o kimden?*

Talekâni: *Resûlüllah (s.a.v) buyurmuş.*

İbni Mübarek: *Ya Eba İshak, Haccac b. Dînar ile Resûlüllah (s.a.v)'in arasında aşılmaz mesafeler var. Namaz, oruç konusunda olmaz. Lâkin ebeveyn hesabına sadaka vermekte ihtilâf yoktur."*

Gerçekten, Haccac b. Dînar'ın en çok arkadaşlık ettiği tabiî, Muâviye b. Kurre (36-113) olup etbâ-ı tâbiindendir. Ve Resûl (a.s.v)'ı değil, sahabeyi bile gördüğü vâki değildir. Kimlerin kimlerle görüştüğü, kimin kimden rivayet edebileceği evvelden beri mâlum olmasa hadisin senedine İbnü'l-Mübarek böyle itiraz edebilir miydi?

Kaytano'nun telkin eylediği vesveseden dolayı açtığımız bu parantez içi açıklamayı daha fazla uzatmaya gerek yok. Ancak hadisçilerin ihtiyat derecesini daha aşikâr olarak anlatmak maksadıyla zikredeceğimiz hadisçilerin kavramlarının ne kadar âlimane olduğunu göstermek için Yeni Mantık'ın mükemmel seviyesi olmak üzere tavsiye ettiği tarih tenkidi kaidelerini -mukayeseye imkân tanısın diye- öncelikle zikretmeye lüzum görüyorum ki,

muhaddis denilen ulema sınıfının büyük kadir ve kıymeti anlaşılsın.

Bunlar dinin bir büyük bir esası olan sünnetin tespit ve hıfzını, bu konudaki rivayetlerin kuvvet ve zayıflılığını tenkit ederek yalan ve hatadan uzaklıklarının sorumluluğunu yüklendikleri için bugünkü ilmi algılamaya göre -ifademiz garip görülmesin- dinin hakiki tarihçileridir.

Bunlar râvilerin durumlarının bilinmesinde, şahısların cerh ve ta'dilinde, yazılan kitapların mutemetliklerini tespitte ve bunları yazmakta hiçbir tarihçi sınıfın gösterememiş olduğu kâbiliyet ve mahareti o derece ileri götürmüşlerdir ki, bütün yünleriyle büyük fedakârlık gerektiren ve sıkıntıları olan mesaileri Avrupalılarca tamamen mâlum olsa -hiç korkmadan diyebilirim ki- Tenkid Tarihi'ne çok daha geniş bir ufuk kazandırır; bundan sonra tarih kitaplarını muteberlik ve kesinlik sahalarına daha fazla yakınlaştırır.

Muhaddislerin şahsi ilgileri ve dine olan muhabbetlerinin sevkiyle takip ettikleri ilmî yol yani metod, hakikaten tarih öğrenmek merakıyla vâki olmuş değildi. Onların dertleri, gayeleri yalnız şeriat sahibi (Şâri') tarafından geliyor diye kendilerine ulaşan sözlerin hangilerine ne derece inanmak lazım geleceğini tespit etmekten ibaret idi.

Tâbiin imamlarından İbni Sirîn (33-110) [İmam Mâlik gibi], "*Bu ilim, yani hadis ilmi, dindir. Öyle ise dininizi kimden aldığınıza dikkat ediniz*" derdi. Tebe-i tâbiinden Abdullah el-Mübarek'in, "*Bence isnad dindendir, isnad olmasaydı her rastgelen dilediği sözü söylerdi. İşte böylelerine 'Bunu sana kim söyledi?" diye sorulursa, kalakalır*" demiştir.

İsnad, ümmet-i Muhammediye'nin (s.a.v) vasıflarındandır. Onu farz-ı kifayeden kabul edenler vardır.

İşte gariptir ki, böyle bir dine hizmet gayesinin eseri olan hadis ilmindeki metin ve isnad tenkidi sayesinde dini, yalancıların veya rivayete ehliyeti az olanların iftira ve uydurmalarından kurtardığı gibi, bir de kendi konusu haricinde olarak tarihçilere belgelerin ve şahitliklerin tetkikinde en sağlam yolu

göstermiş oluyor. Hem de Pratik Mantık'ın yerleşmesinden bin bu kadar sene evvel.

Metodolojiden Bir Bahis

Mâlum olduğu üzere yeni asrın bilgi birikiminin ürünü olup bilcümle ilimleri tetkik ve ilmi hakikatleri -muhtelif disiplinlerine göre değişen metodlarla- keşif ve beyan etmeyi kendine konu edinen ve Pratik Mantık adını alan Metodoloji, yani insanlığı hakikate ulaştıracak temel esaslar ilmi, tarih ilmi için de birtakım kurallar ve hükümler vaz' etmiştir. İşte bu kural ve ahkâmı burada muhtasar olarak beyan edip, İslâm âlimlerinin gerek dinlerine, gerek kendi tarihleriyle alakalı nakilleri -bu ilim doğmazdan en az on asır evvel- bu kurallara ve ahkâma ne derece tatbik etmiş olduklarını göstermek isterim.

İnsanlık âleminde olup-bitenlere ait vak'alar ve hâdiseler ilmi olan tarihin -tartışma konusu olmaktan kurtulamayan ilmiliği meselesi tabii olarak bertaraf edildikten sonra- son tekâmül mertebesi olan pozitif ilimler mertebesini bulmak, diğer bir ifadeyle tefekkürler, tepkiler, iradeli davranışlar ve insan fiillerinin mahsulü olan geçmiş vak'aların işleyiş tarzından yola çıkarak birtakım sabit ve zaruri esaslar keşfetmektir ki, bu esaslar sayesinde yalnız hâlihazırdaki vak'aları değil, olmuş ve olacak vak'aları -tıpkı bir fizik veya kimya kanunu sayesinde olduğu gibi- ispatlamaya yol bulunsun.

Vak'aların kendisi tarihin, illet, sebep ve sonuçları da tarih felsefesinin konularıdır. Birinci safhada tarihin mükemmellik seviyesi şahit olunan ilimlerden biri mertebesine çıkmak, bir Fransız tarihçisinin ifadesiyle geçmiş zamanı yalnız sathî olarak değil, en derin temellerine kadar bütün teferruatı ile birlikte ihya etmek, bizi âdeta o geçmiş devirde bilfiil yaşatmış gibi olmak, ikinci safhada mükemmellik seviyesi ise pozitif ilimler kategorisine dâhil olmak ve bizde İçtimaiyat adını alan Sosyolojiye temel olmaya salahiyet kazanmasıdır.

Ancak tarih ilmi adını alan mâlumatın toplamı mükemmellik dönemini henüz bulmuş değildir. Hâdiselerin naklinden ibaret olan birinci safhada be-

bekliğini idrak etmiş sayılsa bile tarih felsefesi adını alan ikinci safhasında -o gösterişli ve tantanalı iddialara rağmen- çocukluk yaşına bile varamamıştır. O, henüz doğmadan insanlık âleminde adı konmuş bir cenindir. Çünkü umumiyetle müşahede ve tecrübe ilimleri göz önünde ve duyularla algılanabilen vak'aları ve hâdiseleri müşahede, tetkik ve tasnif ettikten sonra illetlerini ve illetlerin değişim tarzını -diğer bir ifadeyle- kanunlarını arayıp bulmaya çalışır. Tarihî vak'alar ise mazide kalmış, duyularla müşahedelerine imkân kalmamış ölü vak'alardır.

Geçmiş kimselere mâlum olmuş olan bu vak'aların tahlil aleti bizzat kendi duyularımız değil, diğer kimselerin ya doğrudan doğruya veya başkaları vasıtasıyla mâlumumuz olan sözleri ve eserleridir. Hâlbuki bu vak'aların rivayet edilen tarzda cereyan etmiş olup olmadıklarını anlamak için onları aynen tekrarlamaya imkân olmadığı gibi duyularımıza arzetmek üzere emsallerini de arzumuzla tekrarlamaya yol bulamayız. Bunlar birer kere vukua gelmiş ve geçmiş gitmiştir. Bizim ölçülerimize göre vuku bulup bulmadıklarının tespiti için kendi dışımızdakilerin duyu ve hafızalarını istihdam etmekten başka çaremiz yoktur.

İşte bundan dolayı vak'aların nakli anlamında tarih, mantıkçılara göre müşahede ilimleri mertebesine çıkamıyor. Tekerrürü de yenilenmesi de muhal olan vak'alara hüküm bina eden tarih felsefesinin bize arzedeceği hükümlerin ne kıymette olacağı, bilhassa kanun diye ortaya atabileceği farazi yargıların ne derece kabule şayan olmak lazım geleceği ise küçük bir değerlendirme ile mâlum olur. Bu hakikat sabit olduktan sonra tarihçilerin vak'aları naklederken bile edebî, dinî, hatta siyasî tahlillere bağlı olarak şahsi ihtiyaç duydukça -delil göstermeye lüzum görmeksizin- tenkit adını vererek bolca ortaya koydukları uzak ihtimallere dayanan farazi vak'alara ne demeli?

Bununla birlikte bu zorlukları görerek tarihi vak'alara inanmanın kat'iyen caiz olmadığını söylemek de hükümde aşırıya gitmektir. İlmin prensiplerine tâbi olarak, kaidelerine riayet şartıyla, göz önünde cereyan etmemiş birçok

şeyin vukuuna hükmetmek hem mümkün, hem de doğrudur. Şahsi müşahedelerle iktifa ederek insanların şahitliğini inkâr etmek esası kabul edilirse tarih ile beraber hemen hemen insani ilişkiler ve bilgi birikimi de alt üst olur. Biz muamelelerimizin yüzde doksan dokuzunda duyduklarımıza ve başkalarının şahitlikleri üzerine hüküm bina ediyor ve çok kereler isabet ediyoruz. Mahkemeler huzurunda hukukumuz, şahitlerin şahitliği, yalanlaması ve tasdiki ile red veya kabul edilir. Hatta müşahedeye dayanan müsbet ilimlerdeki hükümler bile ekseriyetle o ilim erbabının şahitliklerine binaen kabul ve tasdik edilmektedir.

Bir fizik veya kimya âlimi bu ilimlerin konularına dâhil bütün eşya ve hâdiselerin yalnız pek az kısmını bizzat müşahede ve tetkik fırsatını bulabilir. Geride kalanları ise diğerlerinin şahsi tetkikinden geçmiş bulunur ki, onların şahitliklerini kabul sayesinde o âlim, araştırma ve etüd ufkunu hesap edilemeyecek derecede genişletmiş olur. Her şeyi ve her hâdiseyi her âlimin bizzat müşahede ve tecrübe etmesi lazım gelse bütün insani bilgi birikimi, iptidai durumda olan zekice bir adamın asırların değişmesine rağmen yine hiç artmayan ilim miktarından fazla gelişme peyda edemez. Hulâsa, bir âlim diğer âlimin şahitliğiyle amel eder. Bir tabip, "*Ben bir ilaç keşfettim. Filân hastalığa karşı şifa verici özelliğini, yeterli bir kanaat verecek miktarda hastalar üzerinde tecrübe ettim*" dedikten sonra artık diğer tabipler o ilacı kullanmakta tereddüt göstermezler. Elverir ki, o tabip ehil olsun ve yalanı görülmemiş bulunsun.

Elhâsıl yalandan, cehalet ve hatadan uzak olan rivayetin, şahitlik ve ihbarın ilmî -yanılmayalım, deneysel ilimlere kadar her ilim erbabına göre ilmî- bir kıymeti vardır. Böyle bir şahitlik ve ihbarın makbul oluşu ve doğrudan doğruya hissedilenler derecesine yükseltilmesi mantık ilmince hem limmî, hem de innî bir istidlale; hem ta'lile, hem de değerlendirme üzerine bina edilen (istikra) gizli bir delil kabul etmeye dayanır.

Limmi delil şudur: Filân râvinin, şahidin verdiği haber yalan veya cehalet ve hata tasavvurunu yok edecek şekildedir. Böyle olan her rivayet, her şa-

hitlik de rivayet edilenin, şahit olunan şeyin tahakkukunun varlığına yahut tahakkuk ettiğine delildir. Öyle ise bu rivayet, bu şahitlik de rivayet edilenin, müşahede edilenin tahakkukunun varlığına veya vukuuna hüccettir.

İnni delil de tabii ilimlerde kullanılan eserden müessire intikal tarzında olur. Meselâ; vuku bulan haberleri değerlendirmeye alınca ihbarın bazı belirgin özelliklerinden râvinin, şahidin ehliyeti ile samimiliğine ve onun bu iki vasfından da haberin doğruluğuna, rivayet edilen ile şahitlik edilenin mevcut veya muhakkak vuku bulduğuna intikal edilir.

Demek, iş yalnız haberlerin doğru mu yoksa yalan mı olduğunu; muhbirin sîka -diğer bir ifadeyle adl ve zapt açısından güvenilir, yani haberi içini boşaltmadan (dökmeden) hakikati üzere nakledecek ehliyet derecesinde- olup olmadığını tetkike, rivayetlerin makbullerini red edilmesi gerekenlerden ayırd etmeye kalıyor ki, bu da "Metodoloji"nin "Methode Historique" (Tarihi Metod) adı altında tesis ettiği külli kaidelere riayetle bize ulaşan haberleri ilmî bir tarzda "tenkid" etmek, ondan sonra da eserlerin ve belgelerin ortaya koyduğu vak'aları canlandırıp sebep ve illetlerini araştırmakla mümkün olur.

Tenkid safhası "tahlil"dir. Ve asıl tarih odur. İlletlerin ve sebeplerin araştırılması safhası ise "terkip"tir. Tarihten çok felsefedir. Ve maalesef ekseriyetle şahsi değerlendirmeler ile dolu bulunuyor.

Günümüzde şahsi görüşlerle dolu olan tarih felsefesini bir tarafa bırakalım da asıl tarih, tenkid tarihi hakkında ilmin son hulâsasını söyleyelim:

Tarihin üç nevi kaynağı vardır ve tenkid bunlara tatbik edilir: Rivayetler (Traditions), Âbideler (Mpnuments), Yazılanlar (Ecrits).

Âbideler bizim bahsimizden hariç oldukları için onlara ait bahsi bırakıyoruz.

Fransızca Tradition kelimesi Yeni Larousse Ansiklopedisi'nde; "*Uzun müddet ağızdan ağıza dolaşan doğru veya yanlış nakiller*" diye tarif ediliyor.

Bu kelimeyi bizde bazen an'ane ile bazen hadis ile tercüme ediyorlarsa da bu tarife göre her ikisi de yanlıştır. An'ane, râvi veya râvilerin isimlerini zikrederek, şu kadar ki, râvi veya râvilerin haberi bizzat işitildiğine delâlet eder bir lafız kullanmayarak yalnız عن Arapça lafzı ile vâki olan nakil ve isnadın adıdır ki, bu nevi rivayetin hadîsçilere göre hususi hükmü vardır.

Hadis de -evvelce geçen tanımlardan mâlum olmuş olacağı üzere- Nebevi söz, fiil ve takrirleri bir isnadla nakil ve rivayet için vaz' olunmuş bir ıstılahtır. Ve tâbiinin söz ve fetvalarını kapsasa bile yine -an'anede olduğu gibi- senedlidir. Ve râvilerin isimleri zikredilir. Tradition kelimesi ise -yukarıdaki tarifin delaletiyle- râvilerin meçhul olması mânasını dolaylı olarak (zımnen) ihtiva eder. O derecedeki râvileri mâlum olan rivayetler hakkında bu kelimeyi kullanmazlar.

Bir de Tradition da uzun müddet nakletmek şart olduğu halde an'aneli söz ile hadiste böyle bir şart hiç de muteber değildir. Binaenaleyh tercümeler yanlıştır. Buna Kadim Rivayetler veya Kadim Nakiller desek daha yakın bir tâbir ile ifade etmiş oluruz. Vâkıa, kilise tarihi ıstılahına göre dinle alakalı olan fiil veya itikatların gerek şifahen ve gerek yazılı olarak nakledilmesine de Tradition deniyor. Bu hususi ıstılaha göre hadis ile tercüme olunabileceği akla gelirse de yine tam mukabili değildir. Zîra hadis, müsned olan bir rivayet olduğu halde kilisenin bizim anladığımız mânada müsned rivayeti yoktur.

Burası mâlum olduktan sonra rivayetler ile yazılı belgeleri tenkid için vaz' edilen ilmî kaideleri beyana başlayalım:

Tenkid, ya vak'anın kendisi yahut vak'aları rivayet edenler hakkında -hadisçilerin ifadesiyle- ya metin ya sened hakkında sözkonusu olur.

Vak'anın kendisinin evvelâ mümkün olup olmadıklarına, temel aklî prensipler ile ilmî kanunlara uygunluk veya aykırılık derecelerine bakılır. Ve imkânsız olan vak'alar reddedilir. Meselâ Çin-i Fağfurî'nin İbnü's-Sema' ve Mikado'nun İbnü'ş-Şems olduğuna, Romanların Romulus Kıssası'na ait masal-

lar olduğuna dair iddialar, bu türden olarak ilk anda reddedilecek rivayetlerdendir.

Bazı rivayetler de akla aykırı olmaz da kaynakları meçhul kalır. Bu türden senedsiz, sepetsiz, nerelerden sızdıkları belirsiz rivayetlerin delalet ettiği vak'alar, ne kadar eski, vuku zamanları ile kayıt ve tespit zamanları arasında ne kadar çok müddet geçmiş ise o kadar az güvenilir kabul olunurlar.

Meselâ Arapların Tasm, Cedis, Amalika, Ad, Semud gibi helâk olmuş kavimler hakkındaki rivayetlerini bu sınıfa dâhil etmelidir. Bu nevi rivayetler daha güvenilir diğer kaynaklardan gelen rivayetler ile kontrol edilemezlerse hangi yönlerinin hakikat, hangi yönlerinin hayal olduğu anlaşılamaz. Yalnız şu var ki, bunlar -teferruatları ve nakil tarzları itibariyle- şüpheli olmakla beraber yine başlangıçta herhangi bir şeyin mevcut veya vak'anın gerçekleşmiş olduğuna bir örnek olarak delil oldukları gibi, bazen hangi kavme ait ise o kavme ait bazı ahlâk ve huylarını ve rivayet edilen şey zamanındaki bölgesel ve umumi hâlet-i ruhiyenin alâmetlerinden olması itibarıyla pek ziyade ehemmiyete sahip görülmeleri mümkündür. Fakat her halde bunları tarihi rivayetler sırasına dâhil etmek münasip olmaz.

Akla uygunluk bahsinde de rivayet edilen hâdiselerin ne derece muhtemel veya akla uzak olduğunu hesaba katmak ve tasdik ile inkâr arasındaki hüküm vermeyi ona göre tâyin etmek icap eder. Ancak bu takdirde de -çağdaş feylesoflardan Thomas'nın okullar için yazdığı felsefe kitabında dediği gibi- tetkik meselesi bilhassa pek nazik ve pek zor bir şekil alır. Başlangıçta akla uzak, hatta imkânsız olduğuna hükmedilmiş nice işler ve hâdiseler vardır ki, bilahare hakikate mutabık görülmüştür. Geçen asırda Romalı tarihçi Titliv'in (Titus Livius) bahsettiği kan yağmurlarına, gökyüzünden taş indiğine, dağ tepelerinde deniz sedefleri bulunabileceğine itikat etmek çocukça fikirler sayılırdı. Bu hâdiseler bugün izah edilip gerekçelendiriliyor.

Bundan yüz sene evvel fonograf ile telefonun varlık imkânını tasdik eden

bir fizik âlimini göz önüne getirelim. Böylesi elbette karşısında yalnız inkâr edenler bulacaktı.[56]

Buhar ile çalışan nakil vasıtaları, havada seyahat, telsiz telgraf, havagazı ve elektrik aydınlatması, güneş ışınlarının matbaacılık ile sert cisimler üzerine şekil çiziminde istihdamı gibi şeyler hep imkân sahasının zannedildiğinden ne kadar geniş olduğunu nazarımızda ispat eden insani harikalardandır. Binaenaleyh, her akla uzak görünen şeyi akla uzaktır diye kat'iyen reddetmek ilme aykırıdır.

Binaenaleyh, “Filân vak'anın emsaline daha evvel veya şimdi rastlamadık”, yahut “Bunu aklım almıyor” demekten başka bir delile istinad etmeksizin şahitlik ve rivayeti hakkında kötü bir söz söylenmeyen kimselerin şahitlik ve rivayetlerini reddetmek hakiki ilim noktasından ciddî sayılamaz. Meselâ, Telepati (Telepathie) ve Telekinezi (Tele'kinesie) ve Ektoplasm (Ectoplasme) gibi metapisişik hâdiseler yakın vakitlere kadar pozitif ilim erbabı tarafından şiddetle red ve inkâr edildikleri halde en nihayet bu red ve inkârın muayyen bir ilmî akidelere karşı taassup eseri olduğu meydana çıkınca, günümüzde ileri gelen birçok âlim tarafından pekâlâ tetkike değer şeyler olduklarına hükmediliyor. O halde, öncelikle şahit ve râvilerin durumlarını tahkik, şahitliklere göre vukuu kat’i olan veya ona yakın olan fiiller ile vak’aları kabul ederek, sebepleri ve gerekçeleri sonra araştırmak -isterse dolayısıyla- müşahedeye, his ve tecrübeye dayanan bir ilim olmaya meyleden tarihin tetkik metodunun icaplarındandır. Binaenaleyh, rivayetten -diğer bir ifadeyle müşahede edilen bir vak’adan- rivayetin senedini, yani vak’ayla alakalı şahitliği tahkike intikal etmemiz lazım gelir.

Bir kere temel kaide olarak şurası mukarrerdir ki, bir vak’a akıldan, daha

---

[56] Thomas'nın kitabı yayınlandığı vakit (1923 M) telsiz telefon henüz yoktu. Bugün ne kadar yaygınlaştığı ise mâlumdur. Bugün hatta telsiz sinemanın (Television) tatbikatını gerçekleştirmeye çalışıyorlar. Ay’a seyahati bile aklına sardıranlar vardır.

doğrusu âşina olunandan ne kadar aykırı itibar edilirse şahitlik ve râvilerde samimilik ve rivayetleri algılamaya ehliyet o kadar sıkı aranmak icap eder. Râvilerin bu sıfatları idealden ne kadar aşağı olursa rivayet de derece derece o nisbette zayıflık kazanır.

Sonra şahitlik ve rivayet;

1- Ya doğruluğa,

2- Ya yalana,

3- Veya cehalet ve hatadan uzak olmayarak vehme yakın olur.

Şahitlik ve rivayet ikinci veya üçüncü ihtimallere göre tahkik altına alınır. Muhbirin yalan söylemeyi alışkanlık veya rivayet edilen hâdisede yalan söylemediğine inanılır; kezâ, râvinin her duyduğuna inanır, her müşahede ettiğini layıkıyla anlamaya lüzum görmeden rivayet eden, kandırılabilen bir kimse olmadığına kesin kanaat hâsıl olursa yalnız doğruluk ihtimali kalır. Böyle olan râviye "saduk" denir.

Muhbir ya bir, ya birden fazla olur.

Bir olursa doğru söz söyleyen insanlardan olup olmadığına; akıl ve dirayeti, anlayış ve kavrayışı haber verileni olduğu gibi aktarmaya kâfi gelip gelmediğine bakılır ki, bu da ahlâkını, hâlet-i ruhiyesini gerektiği gibi bilmeye bağlıdır. Yani, "*Râvi yalan söylemeye alışık mı, değil mi? Bilhassa o konuda yalan söylemekte bir menfaati var mı, yok mu? Zeki mi, ahmak mı? İhbar ettiği vak'a bizzat kendisinin şahit olduğu mu, yoksa kendisi de başkasından mı rivayet ediyor? Her iki takdirde hafızası kuvvetli mi, gevşek mi?*" gibi hususlar araştırılır.

Tabii bu nevi soruların tümüne her türlü şüphe ve tereddüdü yok edecek, doğruluk ve zayıflık ihtimalini olması gereken sınıra ve mertebeye çekecek cevapları bulmak her zaman kolay olamaz. Bundan dolayı da haber-i vahid her zaman yakîn ifade etmez. Hâkimin huzurunda en az iki şahidin delil kabul

edilmesi işte bundan ileri gelir.

Bununla birlikte haber-i vahidin yakîn ifade etmeyeceği hakkındaki hükmün gerek tarihte, gerek yargılamada mutlak bir kıymete sahip olmadığını -biraz evvel ismi geçen- müellif Thomas ihtara lüzum görüyor! Bu istisnanın -başkasının hakkıyla ilgili olduğu için- yargılamada nazar-ı itibara alınması düşünülmesi gereken bir nokta ise de tarihte iş biraz başkalaşır. Öyle râvi bulunur ki başlı başına bir yakîn için delil sayılabilir.

Kezâ, râvi bazen öyle bir şey ihbar eder ki, rivayetin tarzı ve tafsilatı doğruluğu için hüccet kabul edilebilir. Binaenaleyh adl ve zabt sahibi bir tek râvinin rivayeti pek de kıymetsiz değildir.

Muhbir birden fazla olursa her biri yukarıdaki tarzda ayrı ayrı tetkik ve ibra edilir. Ondan sonra sözlerine bakılır. Sözleri ya uygun, ya muhalif olur. Birinci hâle göre uygunluğun gerekçesi anlaşma yahut hepsini birden yalana sevkedecek veya vehme düşürerek müşterek bir hal değil ise haberin doğruluğundan başka ihtimal kalmaz. Ve haber, yakîne yakın bir zan ifade eder. Hele -Avrupa mantıkçılarınca sözkonusu olmadığı halde bizim ulemamızca pek büyük bir ehemmiyetle hall ve tetkik edildiği üzere- haber, mütevatir yani kizb ve vehim üzerine ittifakları aklen imkânsız olan çok sayıda kişi tarafından rivayet edilmiş ise ona inanmamak duyu organlarıyla algılananlar konusunda inatlaşma derecesinde aklın kanunlarına aykırı düşer.

İkinci hâle göre ise evvelkisi gibi kuvvetli bir zan hâsıl olamaz. Ancak doğruluk ihtimali nerede daha çok ise o taraf tercih edilir. Bunun için râvilerin sayısına, bilhassa kıymetlerine bakılır. Ve hangi tarafta ehliyet ve mutemetlik alameti daha çok ise -o taraf sayıca daha az da olsalar- diğer tarafa tercih edilir.

Tarihi kaynakların üçüncüsü olan yazılı belgelere gelince; tarihçilerce en çok başvurulan kaynaklar bunlardır. Ve bu itibarla büyük önemleri vardır.

Yazılı belgelerde en evvel yazı tahkik edilir. Yazı kime nisbet ediliyorsa

hakikaten ona ait midir, yoksa Apocryphe yani asıl ve kaynağında meçhullük var mıdır ciheti aranır ki, bu, "senedlerin tenkidi" demektir.

Müellife aidiyeti sabit olduktan sonra muhteviyatına, yani "metn"e geçilir. Eser sahibinin naklettiği şeyler akla yakın şeylerden midir? Sözleri arasında mübhemlik ve tenakuz var mıdır? Yoksa ifadeleri açık ve tasdik edilebilir midir? Buna bakılır. Eser, tenkidin bu ölçüsünden de geçirildikten sonra yazı sahibinin kendisi tenkid edilir ki, bu da "râvinin ta'dil veya cerhi"dir.

Yazı yazan kimse vak'ayı ve yahut vak'aları bizzat kendisi şahit olarak mı nakil ve rivayet ediyor? Yoksa asıl şahit kendi çağdaşları olup o, onlardan mı rivayet ediyor? Kendisinin rivayete ehliyet derecesi nedir? Doğru mudur? Aklı başında bir kimse midir? Hıfzı kuvvetli midir? Vak'ayı hemen vukuunu müteakiben mi kaydetmiş? Başkası vasıtasıyla naklediyorsa aradaki vasıtalar kimlerdir? Ve ne derece mutemet adamlardır?

İşte bu cihetlerin hepsi tahkik edilmedikçe yazılı haberin muteberlik derecesi hakkında itimada şayan bir ilim hâsıl olamaz. Olduktan sonra da haber-i vahidden ileri bir mertebeyi bulamaz.

Bir Karşılaştırma

Tenkid tarihi, ilmi bir neticeye ulaşabilmek için rivayet edilenleri ve nakledilenleri böyle sıkı bir tetkikten geçirmek lüzumunu gösteriyor. Medeni dünyaca makbul ve yaygın -sayması mümkün olmayan- bunca tarih kitaplarının acaba kaçı bu kritere göre ilmî sayılabilir? Belgeleri, insanların nazarına bu tarzda arzederek tarih yazmak evvelâ, mazi hakkında beşeri mâlumatın pek az olduğunu itiraf demek olacağı için o koca koca ciltleri de pek az miktara indirmeye razı olmak demektir. İkinci olarak; böyle eserler mazî hakkında çok şeyler bilmeye hırslı olan okuyucuların merakını tatmin edemeyecekleri için ruhlarını hayliden hayliye de sıkar. Bu mahzuru def için müellifler hem nakil ve rivayeti edebî bir şekle sokmaya hem de gerekli belgelerle sabit olmayıp noksan kalan teferruatı -vak'alar arasında bir boşluk bırakmamak ve aralarındaki

irtibatı göstermek hırsıyla- hayallerinden yardım alarak doldurmaya, ondan sonra da bu hayalî vak'alar ile hakiki vak'alar karışımı üzerine güya filozofça uzun uzadıya felsefî birçok gerekçe bina etmeye kalkarlar. Tıpkı bir romanın vak'aları arasındaki irtibat ve münasebeti gerekçelendirmek ve beyan için uydurulan teferruat vak'alar gibi.

Eldeki tarihlerin hakikaten müsbet olan pek az kısmı istisna edildikten sonra -ihtiyat ederek söylüyorum- yüzde doksanı böyledir. Kim ne derse desin, en ciddî bildiğimiz tarih kitaplarının ekser vak'aları ilmî bir delile istinat etmediği için hayalî; bu gibi vak'alara bina edilen tarihi delillerden çıkan neticelerde -âzamî hüsn-ü zan ederek söyleyeyim- ihtimale dayalıdır.

Güvenilir tarihler yalnız belgelere ve müşahedeye dayanan vak'aları rivayet edenlerdir. Ekseriyeti teşkil eden diğerlerine doğrudur diye itibar edişimiz sırf müelliflerine hüsn-ü zan ettiğimizdendir. Bu gibi bir hüsn-ü zannın ise ilimde pek o kadar yeri yoktur. İlim erbabına, "*Bütün ilimler içinde doğruluk ihtimalinden en az nasibi olan ilim, tarihtir*" dedirten işte budur.

Bununla birlikte bu kadarla da iktifa edecek değiliz. Bugün İslâm dini ile müşerref olanlardan başka dünyada hiçbir dinin mensupları yoktur ki, peygamberlerinin tafsilatlı yaşantısını, bunların öğrettikleri ahkâmı her türlü şüphe ve tahminden uzak olarak bilsin. Ve tâbi oldukları kitapların ilk tebliğcisine aidiyetlerine ve noksanlık ve fazlalığa ve değiştirme ve tahrife uğramadıklarına tam güvenleri olsun. Çünkü kendileri ile ilk dindaşları arasında kesilmeyen bir irtibat yoktur.

İrtibatın kopukluğundan dolayı da din konusunda en büyük tanıdıkları zâtın dinine kendileri hakikaten müntesip midirler? İcra ettikleri ameller ve âyinler hakikaten onların tâlim ettikleri amellerle âyinler midir? Yoksa akideleri, din ve âyinleri meçhul kimselerin o dinlerle istedikleri gibi bir tasarrufu (telaub) mudur? Bundan şüphe etmemek elden gelmez. Ve şüpheleri yok etmeye dayanak olacak hiçbir delil gösterilemez.

Meselâ; Yahudiler ile Hıristiyanların müştereken ellerinde dolaşan "Ahd-i Atik" ile yalnız Hıristiyanların tâbi oldukları "Ahd-i Cedid" kitapları hakkındaki ihtilâflar hakikaten fecidir. Ahd-i Atik'in 47. kitabından Samirîlerce -ki, Yahudilerin bir taifesidir- yalnız yedisi muteberdir. Bu yedi kitabın da -ellerindeki İbranî nüshaya uymayan- diğer Yahudi fırkaları elinde dolaşan İbranî nüshasını Samirîler tanımazlar.

Hıristiyanlarca da Ahd-i Atik'in başlangıçta yalnız 38 kitabı tanınmışken diğer 9 kitabı 325, 364, 397 Miladi yılında toplanan İznik, Laodise ve Kartaca konsillerinde yani ruhban meclislerinde aşamalı olarak papazların kararıyla Mukaddes Kitaplar arasına geçmiştir.

Nasıl, hoş değil mi? Bir kitabın nazil edilmiş vahiy olması veya olmaması keyfiyeti binlerce sene sonra gelen bir kaç papazın muvafakat re'yi verivermesiyle kararlaştırılıyor. Ve vahiy değil iken onların demesiyle Allah tarafından nazil olmuş vahiy (!) oluveriyor!

Ahd-i Cedid'i teşkil eyleyen 27 kitabın da başlangıçta yalnız 20'si vahiy sayılıp bilahare 364 ve 397 senelerinde toplanan Laodise ve Kartaca konsillerinde diğer yedisi kanun kitapları menzilesine terfi edilmişlerdir. Her iki kitabın haricinde olarak Yahudilerin bazılarınca Musa (a.s)'a nisbet edilen Müşahedat, Tekvin-i Sağir, Mi'rac, Esrar, Vesâyâ, İtirafat adlarıyla altı, Üzeyr (a.s)'a nisbet edilen bir, İşa'ya (a.s)'a nisbet edilen iki, İrmiya (a.s)'a[57] nisbet edilen bir -ki, toplam on- kitap ile Habekük (a.s)'a nisbet edilen Kelimat, Süleyman (a.s)'a nisbet edilen diğer Mezmurlar Yahudilerin ekseri ile Hıristiyanlarca red edildiği gibi Ahd-i Cedid'den hariç olarak da İsa ve Meryem (a.s) ile Havariler ve Havarilerin tâbilerine nisbet edilen yetmiş bu kadar kitap daha var ki, Hıristiyanlarca apokrif yani uydurma kabul ediliyor. Bundan başka Hıristiyanlarca makbul tanınmış yukarıdaki kitaplar hakkında Şark Ortodoksları

[57] Kâmus'un tespiti böyle "râ"nın sükûnu ve hemze ile "mîm"in kesriyledir. Lâkin Frenkler Nebi İrmiya hazretlerine Jeremie dediklerine göre "râ"nın fethi ve "mîm"in sükûn veya kesri ile olması gerekir.

ile Katolikler ve Protestanlar arasında da büyük ihtilâflar vardır.

Okuyucularımız bu konuda Rahmetullah Hindî (rh.a)'ın "İzharul-Hakk"ında hayli tafsilat görebilirler. Bu kitap Arapçadan Türkçeye tercüme edildiği gibi Fransızcaya da tercüme edilmiştir.[58]

İş bu kadarla da kalmaz. Bu kitaplardan her birinin vahiy olup olmaması hakkında her iki grup arasında mevcut olan tartışmaları göz ardı ettiğimizde bile her birinin nisbet olunduğu Nebî tarafından yazıldığı da sabit değildir. Bilakis o enbiya hazretlerinin o kitapları yazmamış oldukları, kitapların bizzat metinlerinden çıkarılan delillerden ve Yahudilerle ile Hıristiyan âlimlerinin sarih veya te'vil edilen ikrar ve bazen iddialarından istidlal edilerek delilleriyle ispat ediliyor.

Hâsılı; Ahd-i Atık ile Ahd-i Cedid kitaplarını kat kat saran şüphe ve karanlık perdesi o kadar kalındır ki, biz Müslümanların nazil olmuş vahiy olduğuna tam yakîn ile itikat ettiğimiz Kur'an-ı Kerim olmasa Musa ve İsa (a.s) hazretlerinin birer yüce peygamber olup kendilerine Tevrat ile İncil adında iki kitap ve şeriat vahiy buyrulmuş olduğuna, hatta bu isimde iki yüce zâtın dünyaya teşrif ettiklerine Yahudiler ile Hıristiyanların ellerindeki nakli delillere bakarak inanmamıza imkân bulunmaz.

Yahudiler ile Hıristiyanların da bugün enbiyanın ve o bağlamda kendi nebilerinin nübüvvetlerini tasdik edebilmek için Kur'an-ı Kerim'i tasdikten yakın akli bir kaynakları yoktur.

Avrupalılardan peygamberlere itikat etmeyenler Tevrat'ın Asurî'lerden geldiğini, İsa (a.s)'ın hayali bir şahıs olup Hıristiyan akidesinin bilmem hangi Yunan Felsefesi mahsulü olduğunu iddiaya kadar ileri gidip durmuyorlar mı?

Acaba neden?

---

[58] Idh-har-ul-haqq ou Manifestation de la Verite, Emest Leroux, editeur, 28, Rue Bonaparte, Paris.

Hiç şüphesiz Yahudiler ile Hıristiyanlar evvelden beri dinlerine layıkıyla sahip çıkıp yüce Nebi'lerinden kendilerine intikal eden inanç ve ahkâmı muhafazada ihmal gösterdiklerinden ve kesintiye uğramayan bağlantının mânasını ve ehemmiyetini vaktiyle idrak ederek kopukluktaki mahzuru mühimsemediklerinden...

Hâlbuki, Zât-ı Akdes-i Muhammedî (s.a.v) kadar mâruf ve hakkında o derecede sahih belgeler toplanmış hiçbir fert gelmemiştir. Ümmet-i Muhammed (s.a.v), bugün yeryüzünde hiçbir millete nasip olmayan paha biçilmez yüksek bir şerefe sahiptir ki, kitaplarını, dinlerinin ahkâmını, Peygamberlerinin hâl ve şânını ve sözlerini ve fiillerini tahrif ve değişikliğe uğratmaksızın bu âna gelinceye kadar on üç buçuk asırdan fazla hıfza muvaffak olmuş, bundan sonra da Allah takdir izin verinceye kadar olacaklardır.

Hangi meselede aralarında ihtilaf çıksa çözüm mercii -Elhamdülillah korunmuş olan- Kitap ve Sünet'tir. Dinî olan bu belgeler bir taraftan da başka yerde benzeri olmayan en sağlam tarihî belgelerdir. Gerek din, gerek İslâmî vak'aları -hiç değilse İslâm'ın başlangıç yıllarındaki vak'aları- yazmak isteyen tarihçi, tarafsız olmak şartıyla İslâm ile Müslümanların mazisini olduğu gibi göstermekte hiç zorluk çekmez.

Bu husus malûm olduktan sonra ümmet-i Muhammediye (s.a.v) arasında rivayete istinaden tâ ilk dönemden beri intikal eden eser ve haberlere sözü getirebiliriz.

Asr-ı Celil-i Nebevi ile asırların en hayırlısı (hayrü'l-kurun) diye itikat ettiğimiz ashab ile tâbiin ve tebe-i tâbiin asırlarından beri bize gelen nakiller, hüccet olmaları itibariyle- İbni Hazm ez-Zahiri'nin taksimine göre- altı derecedir:

Birinci dereceyi Kitabullah'ın mütevatir nazmı haizdir ki, bugün tilâvet ettiğimiz kelimeler, harfler, harekeler, sükunlar ve çeşitli kıraatler ile Muhammed b. Abdillah b. Abdülmuttalib (s.a.v) Efendimiz tarafından tebliğ buyrulduğu, doğuluların ve batılıların asırdan asra kesintisiz bir tevatürü ile

şüphesiz olarak herkesin malûmudur.

Kur'an-ı Kerim'in âyetleri peyderpey nüzul anlarında nasıl ümmete tâlim buyrulmuş ise öylece herkes tarafından okunmuş ve ilk zamandaki gibi hiç bir asırda kesintiye uğramaksızın eskilerden yenilere devamlı intikal etmiştir Kitabullah'ın sureleri ve âyetler her devirde tüm ümmetin kendinden sonrakilere tebliği şeklinde bir tevatürü hâiz olduğu gibi kıraat âlimleri denilen ulema sınıfının muttasıl isnad ile ezberlenmiş olan hiyerarşik rivayetleri ile de ayrıca bir tevatürü hâizdir. Dünyada lafızları ve hükümleri ihtilafsız olarak bu kadar mâlum ve korunmuş, tahrif ve değişiklikten mâsuniyeti bu kadar muhakkak hiçbir söz, hiçbir kitap yoktur ve olmayacaktır.

Kur'an-ı Kerim'i tilâvet eden kimse, Şeriat Sahibi'nin tebliğini olduğu gibi noksansız tekrar ettiğinde zerre kadar şüphe etmez. Bunda biraz şüphe edenin -hangi milletten olursa olsun- aklında hafiflik var demektir. Meğerki Kur'anın ne demek olduğunu ve takriben on dört asırdan beri nasıl bir emanet ihtimamıyla hafızadan hafızaya ve suhuftan suhufa nakledildiğini bilmeyecek kadar cahil olsun. Oruç, salât, hacc ve zekât keyfiyetlerinin de tüm insanların, kendilerinden sonrakilere nakli türünden böyle bir muttasıl tevatür ile ulaştığı mâlumumuzdur.

İkinci derecedeki nakiller –tafsilatı tüm insanlarca mâlum olmadığı halde- tüm ilim ehlinin yine kendilerinden sonrakilere asırdan asıra naklettiği şeylerdir ki, Kur'an âyetleri ve Hz. Peygamberin mucizelerinin bir çoğu ve haccın rükünleri ile zekât ahkâmının bazıları bu sınıfa dâhildir.

Üçüncü derecedeki nakiller, hepsinin de zâtı, hâl ve şânı, adaleti, içinde bulundukları zaman ve mekân mâlum olan ve her biri rivayet ederken kendisine haber veren zâtın ismini, kimin oğlu olduğunu, nisbetini bildirerek sîkaların sîkalara bildirdiği şeylerdir ki, bu tarzdaki rivayetlerin çoğunun da ya birçok sahabî yahut tâbii yahut da tâbiiden alan hadis imamları kanalıyla, yine tümünün kendilerinden sonrakilere nakli ile Resûlüllah (s.a.v)'e ulaştığı sabittir. İşte

nakillerin bu üç derecesinden dinin ahkâmının alınıp kabul edileceğinde tereddüt eden yoktur.

Dördüncü derecedeki nakiller öyle nakillerdir ki, yine tümünün kendilerinden sonrakilere yahut sikadan sikaya ulaşmak üzere rivayet edilmiş bulunurlar da isnad silsilesi kendisi ile Nebî (a.s.v) arasında bir tek vasıta kalan bir zâta dayanır. Ve o zât, haberi kimin vasıtasıyla öğrendiğini bildirmemiş bulunur. İşte bu nevi nakiller, bazı İslâm âlimlerince kendileriyle amel edilirse de birçoğu bunlarla amel etmezler. Zîra, silsilede ismi zikredilmeyen kimsenin sîka olmaması ihtimali vardır.

Beşinci derecedeki nakiller -yine- tümünün kendilerinden sonrakilere yahut sikadan sikaya nakledilmiş ve isnad silsilesi Resûlüllah (s.a.v)'e dayanmış, şu kadar ki, rivayet kanalları içinde yalan yahut gaflet töhmetlerinden biri ile tenkide uğramış yahut da -böyle bir töhmetle tenkid edilmiş olmamakla beraber- hâli meçhul kalmış bir kimse bulunan nakillerdir ki, bu gibi rivayetler haberi takviye edecek belirtiler bulunduğu takdirde bazı Müslümanlarca bir dereceye kadar makbul sayılırsa da diğerlerince mutlak olarak reddedilirler

Altıncı derecedeki nakiller -yine tümünün kendilerinden sonrakilere yahut sîkanın sîkaya ihbarıyla- Nebî (a.s.v)'a isnad edilmeksizin filan sahabî yahut tâbiinin yahut da sonrasındaki bir imamın şöyle böyle dediğine yahut şöyle böyle hükmettiğine dair olan nakillerdir ki, bunların da kabulü Müslümanlar arasında tartışmalıdır.

Diğer bir değerlendirmeye göre, İslâmî nakillerin en başında seksiz, şüphesiz Kitab-ı Kerim'i buluyoruz ki, nev-i şahsına münhasır olan Kitab-ı Azimüşşan'dır.

Nakillerin ikinci nevi, sünnet-i Seniyye-i Risâletpenahî'ye ait olan kitaplardır ki, onlarla meşgul olan büyük muhaddisler cemaatidir.

Üçüncü nevi, tefsirdir. Kur'an-ı Kerim'in doğrudan doğruya Arabî nazmından anlaşılan mânalardan başka, esbab-ı nüzul gibi, kapsam ve umumi

mânaları geniş olan bazı Kur'an kelimelerinin bir mânaya tahsisi gibi zaruri olarak nakil ve rivayete muhtaç olup yalnız lisân kuvvetiyle bilinemeyecek birçok şeyler vardır ki, bunlar -Kur'an'ın nüzulü anında hazır olan ashabın fakihlerinden veya onlara uzun müddet tâbi olmuş tâbiinden öğrenilmek zarureti vardır. İşte bu gibi haberler de hadistir. Ve bunlardan hadis ilmi kaidelerince makbul olanlar kabul, olmayanlar red edilir.

Tefsir kitaplarına tâbiinden Kâ'bü'l-Ahbar, Vehb b. Münebbih (34-114) ve sâire gibi Ehl-i Kitab'ın kitaplarıyla meşgul olan zevatta son bulan rivayetler de karışmıştır. İsrailiyat denilen rivayetler Ehl-i Kitab'ın ağzından yahut ele geçen Ehl-i Kitab'ın kitaplarından nakledilirdi. Gerçi, İsrailiyat'ı rivayet etmekte beis görülmemiştir. Zîra, bu rivayetler nihayet eski kitaplarda şu söylenmiş, bu yazılmış demeye vardığı gibi Tirmizî'nin حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ kaydıyla Abdullah b. Amr b. As (r.a)'dan rivayet ettiği: بَلِّغُوا عَنِّي وَلَوْ آيَةً. وَحَدِّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلاَ حَرَجَ وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ **"Benim tarafımdan bir âyet olsun tebliğ ediniz. Benî İsrail'den de 'şöyle diyor, böyle diyor' diye rivayet edebilirsiniz. Bunda beis yoktur. Benden rivayet ederken her kim benim ağzımdan kasten yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın"** merfu' hadisinin delaletiyle de bu, mubah görülmüştür.

Lâkin o türden rivayetler hakkındaki hüküm tevakkuftan* ibarettir. O gibi rivayetler, akla hiç muhalif olmasalar da yine tasdik veya tekzipleri cihetine gidilmez. Akla ve Kitap ve Sünnet'e muhalif olanları herhalde red edilir. Uygun olanlarının da uydurma olmak ihtimalleri olduğu gibi senedi munkatı' sahih rivayetlerden olma ihtimalleri de vardır. Kitap ile Sünnet bunlara ihtiyacı olmadığı için doğruya yanlış, yanlışa doğru demiş olmamak için hüküm vermekte tevakkuf etmek gerektir.

Nitekim Buharî'de Ebu Hüreyre (r.a)'den merfu' olarak rivayet edildiği

---

* Tevakkuf; aralarındaki zıtlık için bir hal çaresi bulunamayan hadislerle bir hal çaresi bulununcaya kadar amel etmeyi terk etmek.

üzere Hz. Risâletpenahî Efendimizin (s.a.v) Asr-ı Saadet'inde Ehl-i Kitap'tan bazı kimselerin Tevrat'ı okuyup Arabi lisanına tercüme ettikleri yüce Nebî (s.a.v) tarafından işitilince,

ولاَ تُصَدِّقُوا اَهْلَ الْكِتَابِ وَلاَ تُكَذِّبُوهُمْ قُولُوا آمَنَّا بِاللهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لاَ نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

"Ehl-i Kitab'ı tasdik de etmeyiniz, tekzip de. Onlara قُولُوا آمَنَّا بِاللهِ **âyet-i kerîmesini**[59] **okuyarak cevap veriniz**" buyurmuşlardır.

Bazı din âlimlerinin, ezcümle Ahmed b. Hanbel'in, "*Üç nevi kitabın aslı yoktur: Mağazî, Melâhim, Tefsir*" sözü gereken ihtiyata binaen söylenmiştir. Bunlara asılsız denmesi tümüyle yalan ve itibardan düşürmek mânasına değildir. Bazı tefsirler vardır ki, Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'den söylenişi sabittir ve şüphesiz makbuldür. Sahabe ile tâbiin âlimlerinin sözlerine güvenilir olan âlimlerine isnad edilen rivayetler da öyle. Yoksa İmam Ahmed'in maksadı, bu kitaplardaki rivayetlerden birçokları muttasıl sahih isnadlarla ile sabit olmadığı için onlardaki her rivayete tahkik etmeden kapılmanın caiz olmadığını anlatmaktır. O, hadis kitaplarında tespit edilmiş olan bunca tefsirleri redde elbette taraftar değildir. Nasıl olsun ki; kendi Müsned'ine de tefsire ait hadisler kaydetmiştir.

İslâmî nakillerin dördüncü nevi Siyer ve Mağazî ve Melâhim ile umumiyetle Ahbâr adı verilen sırf tarihi rivayetlere ait kitaplardır. Mağazî, Gazevat-ı Celile-i Peygamberî'ye ve Asr-ı Saadet'teki seriyyelerle alakalı haberlerdir.

Melâhim, bilfiil vâki olan savaşlardır. Sîret-i Nebeviye ise Zât-ı Mukaddese-i Risâletpenahî'ye ait -bugünkü ifadeyle ile- tercüme-i hâldir ki, ekseriyetle

---

[59] Âyet-i kerîme'nin yüce meâli: **"Ehl-i kitaba deyiniz ki: Biz Allah'a ve bize inzal olunan Kitab-ı Kerim'e iman ettiğimiz gibi İbrahim, İsmail, İshâk, Yâkub ve torunlarına inzal olunan şeylere de kezâ; Musa'ya, İsa'ya ve bütün enbiyaya Rableri tarafından kendilerine verilen kitaplara iman ettik. Hiç birini diğerlerinden ayırt etmeyiz. Ve Allah'a itaatkâr ve boyun eğenleriz."** İlh. Vallahu âlem.

Mağazî ve Melâhim'ı de cami' olur.

Ahbar da bunlardan başka olan vak'alarla alâkalı rivayetlerdir ki, tarih dediğimiz şeydir. Bizim bugün tarihçi dediğimize o zamanlar Ahbarî denirdi. Ahbariyyûn'un zikrettikleri vak'alar, İslâmî olabildiği gibi gayr-i İslâmî de olabilir.

Eyyam-ı Arab dedikleri cahiliye savaşları, Acem'in yani Arap olmayan milletlerin tarihleri bu gruptandır. İmam Ahmed'in -bir az evvel naklettiğimiz- mağazî ve melâhim hakkındaki sözü de -tefsir için söylediğimiz gibi- mutlak mânada değildir. Nasıl olur ki, Musa b. Ukbe'nin Mağazî'sini, "*Mağazî'nin en sahihidir*" diyerek tavsiye ettiği evvelce zikredilmişti. Bu durumda imam, sahih ve gayr-i sahih rivayetleri ihtiva eden diğer Mağazî'yi okumaktan insanları sakındırmış demek olur.

Bu sınıfa dâhil kitapların Müslümanlarca en az muteber olanları Ahbar kitaplarıdır. Çünkü, Ahbariyyun gayr-i İslâmî vak'aları zayıf bir sened ile olsun belgelendirmeye imkân bulamamışlardır. Zikrettikleri rivayetler ya senedsizdir ya senedleri varsa munkatı'dır. Onun için bunlara ihticaca elverişli (sâlih) olmayan alelâde rivayetler nazarıyla bakılır. Siyer ve mağazî ve melâhim haberleri ise daima müsneddir. Yani râvileri vak'adan tâ müellifin zamanına gelinceye kadar zikredilir. Kıymetleri de muhaddislerin usûl ve kaidelerine tâbi olarak tenkid edildikten sonraki kıymettir. Bunların derece derece sahih olanları çok olduğu gibi, derece derece zayıf olanları da pek çoktur. Bunların bugün tahkik mercii hadis kitaplarıdır.

Bir de İmam Ahmed b. Hanbel ile diğer bazı imamlar, "*Helâl ve harama dair bize bir şey rivayet olunursa râviler hakkında şiddet, amellerin faziletleri hakkındaki rivayetlerde ise müsamaha gösteririz*" demişlerdir. Çünkü ikincilere, birinciler gibi şer'î bir hüküm terettüp etmez. Bu gibi rivayetler nihayet, "*İnsan şöyle böyle yaparsa daha büyük bir ecir ve fazilete nail olur*" demeye varır. Bundan dolayı ilim ehlinin büyük bir kısmı rekâika yani zühdle alakalı

rivayetler ile kendilerine hüküm terettüb etmeyen mağazî nakilleri hakkında da ruhsat yani tenkidi ağırlaştırmamak yönüne gitmişlerdir. Bu gibi rivayetleri -uydurma olmamak şartıyla- nakletmekte sakınca görmezler.

Mağazî'nin ahkâmı ihtiva eden rivayetleri ise Şer-i Şerif'in mühim bir kısmı olduğundan onlar hakkında ince eleyip sık dokuyan tetkiklere koyulmayı vacip görmüşlerdir. Nitekim İmam Ebu Yusuf'un (113 -182) Kitabü'l-Harac'ı ile İmam Muhammed'in (135-189) Siyer-i Kebîr'i, siyerin ahkâmla alakalı kısmı hakkında fıkhî tetkiklerdir.

6-HABER ÇEŞİTLERİ

Mütevatir, Meşhur, Müstefiz, Garib, Aziz.

Bir haberin makbul veya merdud (zayıf) olması o haberin belgelere dayanılırlılığına ve güvenilirliliğine bağlı olup makbullük veya zayıflığının da derecelerini ve sebeplerini araştırmak icap ettiğinden tabii olarak hadisin çeşitlere taksim edilmesine lüzum görülmüş ve her kısım hakkındaki hüküm ayrı ayrı beyan edilmiştir, Binaenaleyh bir haberin Asr-ı Sadadet'teki râvileri çok mudur, az mıdır? Senedinde ittisal veya inkıtaı mı vardır? Senedine dâhil olan râviler sîka mıdır, değil midir? Sîka iseler haberi rivayet etmekte münferid midirler, değil midirler? İşte bu noktaların her birine göre hadis bazı kısımlara ayrılır. Ve her kısma göre hadisin ne derecede itimada şayan olduğu araştırılır.

İslâm'ın ilk dönemindeki râvilerine, diğer bir ifadeyle hadisin yaygınlık derecesine göre haber ya Mütevatir ya Meşhur, ya Müstefiz, ya Garib -diğer isimleriyle- Ferd yahut da Aziz olur.

Haber, senedinde ittisal veya inkıta' oluşuna göre Merfu', Mevkuf, Maktu', Mürsel, Munkatı', Mu'dal, Müdelles, Muan'an, Muallak adını alır.

Gerek sened ricalinin sıfatına yani hıfz ve adalet derecelerine, gerekse senedin ittisal ve inkıtaına göre de haber Sahih, Hasen veya Zayıf olur.

Şâz, Mahfûf, Münker, Ma'ruf, Muallel, Muzdarib, Müdrec, Maklub, Musahhaf, Muharref gibi isimlerle haberin diğer çeşitleri daha vardır ki, bunlar zayıf haberin kısımlarındadır.

Haber, yaygınlık derecesine göre ya mütevatir veya haber-i vahid olur. Haber-i vahidin cem'i Ahbar-ı Ahad'dır. Haber-i vahid, lugavi olarak yalnız bir şahsın rivayet ettiği haber demek ise de ıstılahî olarak mütevatir mertebesini bulmayan haber mânasındadır. Râvisi ister bir, ister iki, isterse daha fazla olsun.

Haber-i vahid de Meşhur, Aziz yahut Garib olur.

Mütevatir Haber (الخبر المتواتر)

Mütevatir haber, işitilenlere ait, yalan üzerine ittifakları mantıki olarak imkânsız olan çok sayıdaki bir cemaatin verdiği haberdir ki, bizzat rivayet edilen hakkında işitene zaruri olarak yakîn ifade eder. Mütevatir olan Resûl (a.s.v)'e ait haberleri inkâr eden kâfir olur. Çünkü, böyle bir haberi inkâr etmek, Resûl'ü tekzibe varır ki, o da şüphesiz küfürdür.

Yalan üzerine ittifakları âdeten imkânsız olan cemaatin en az sayısı hakkında hayli ihtilâf edilmiştir. 3, 5, 7, 10, 15, 20, 40, 50, 70, Bedir savaşına katılanların sayısınca üç yüz bu kadar diyen olduğu gibi, cemaatin kuşatılamayacak ve bir beldeye sığmayacak kadar çok olması lazım geldiğini iddia eden de vardır.

Lâkin cemaat miktarını böyle sayılarla sınırlandıranların hiçbiri, sözünü, ciddi bir delil ve kaynağa bina edememiştir. Hakikatte ise tevatüren ihbar yoluyla yakîn bilgi hâsıl olması muhbirlere yani râvilere, muhberün-lehe yani haberi işitenlere ve muhberün-anhe yani haber verilen vak'aya göre değişir.

Tevatürün ikinci şartı haber verilen şeyin, mahsus yani görülmüş yahut işitilmiş vak'alara dair olmasıdır. Sabit olması ya da olmaması nakle değil, delile muhtaç olan aklî hükümlerin söyleyenleri ne kadar çok olursa olsun tevatür sayılmaz. Meselâ, Allah'ın varlığını ve birliğini inkâr edenlerin sayısı ne kadar çok olursa olsun sayılarının çokluğuna bakarak iddialarını tasdik etmek lazım gelmez. Hak olan hükümlerin tasdiki hakikatte hak olduğundandır. Tasdik edenlerin azlık veya çokluğu bu konuda belirleyici olamaz.

Tevatürün üçüncü şartı da tarafeyn ile vasatın istivası yani rivayetin evvelinde ve sonunda ve ikisi arasındaki tabakaların tümünde muhbirlerin tevatür sayısını bulmasıdır. Bu çokluk hangi tabakada sabit değilse tevatür de yoktur. Bir haber ilk tabakada mütevatir değilken o tabakadan sonra rivayet edenlerin sayısı bazen tevatür sınırını bulur. Fakat haber mütevatir olmaz.

Keza, başlangıçta mütevatir olan bir haberin orta veya son tabakaların birindeki râvileri tevatürün altına düşerse yine mütevatir olmaz.

Ebu Bekir el-Cessas mütevatiri, "*Haberin muhtevası ya zarureten ya nazaran (içtihaden) ilim ifade eden söz*" diye tarif ve "ya nazaran" kaydını dâhil eder. Ona göre "zarureten" ilim ifade eden mütevatiri inkâr eden kâfir olursa da nazaran ilim ifade eden mütevatiri inkâr eden kâfir olmaz.

Tevatür ya lafzı, ya mânevi olur. Lafzî mütevatir, naklinde râvilerin lafızlarında birleştikleri mütevatir haberdir ki, mütevatir kelimesi mutlak mânada istimal edildiğinde bu mânada kullanılır. Mânevi mütevatir yahut mâna açısından mütevatir, aralarında müşterek noktalar bulunan muhtelif hükümleri râvilerin ayrı ayrı lafızlar ile nakletmeleriyle sabit olan müşterek mânadır.

Meselâ, Ali'nin kahramanlığını, Hâtem'in cömertliğini ifade eden muhtelif kıssaları birçok râvi ayrı ayrı nakletse –hiçbiri, "*Ali kahramandır, Hâtem cömerttir*" dememiş olsalar da- o nakillerin muhtevasında müşterek nokta olan "Ali'nin kahramanlığı" ve "Hâtem'in cömertliği" sabit olur.

Lafzî mütevatirin en yüksek tabakası Kelâmullah olmak üzere Hz. Risâletpenahî tarafından tebliğ buyrulup mâlum şekilde bize nakledilen Kur'an-ı Kerim'dir. Sünnette de -az olsa da- râvilerinin çokluğu itibariyle mütevatir olan bazı haberler vardır.

Meselâ مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ hadis-i şerifini asırdan asra büyük bir topluluk sahabeden nakletmiş ve muhaddislerden bazılarının tahricine göre bunu rivayet eden ashab-ı kiram kırka, daha çok araştırma yapan diğer bazı hafızların tahricine göre -içlerinde Aşere-i Mübeşşerenin hepsi dâhil olmak üzere- altmış ikiye, daha çok araştıranlara göre yüzden ziyadeye, Muhyiddin Nevevî'nin Şerh-i Müslim'deki beyanına göre takriben iki yüzden ziyadeye ulaşıyor. Lâkin Zeynüddin-i Irakî'nin tahkikine göre bu rivayetlerin çoğu mutlak yalan hakkında olup bu lafız ile rivayetinde ittifak ettikleri mâlum olan sahabenin sayısı yetmiş kadardır.

Hafız Celâleddin-i Suyutî (849-911) -kaynaklarını araştıra araştıra- tevatürüne hükmettiği birçok hadis daha bulmuştur ki, bunları "el-Ezharü'l-Mütenasıra fi'l-Ahbari'l-Mütevatire" ismindeki kitabında cem etmiştir. Tevatürünü ispat ettiği hadisleri konular üzerine tertip ederek, her birinin senedlerini ve kaynaklarını tahric eden Hâfız'ın kitabını ve senedlerin muhtelif olanlarını bu kitaba yazdıktan sonra hadislerin yalnız tahric edenlerini gösterip senedlerini ve kaynaklarını kaldırmak suretiyle kitabını Katfü'l-Ezhar adıyla ihtisar da etmiştir.

Bu kitabın birinci إنّما الأعمال بالنّيات hadisi Darekutnî ile, Ebü'l-Kâsım b. Mende'nin tahriclerine göre otuz üç sahabîden rivayet edildiğine bakılarak bir çoklarınca mütevatir zannolunmuş ise de hadisçilerin metoduna göre sahih denebilecek yalnız Ömer (r.a) rivayeti olup ondan yalnız Alkame, Alkame'den yalnız Muhammed b. İbrahim, Muhammed b. İbrahim'den de yalnız Yahya b. Said kanalıyla gelen rivayet sahih olduğundan bu hadis sahih olmakla beraber mütevatir değil, ahad haberlerdendir.

Ayaklara meshetmek (mesh ale'l-huffeyn) hadisi de altmıştan fazla sahabîden menkul olduğu gibi Havz hadisi elli bu kadar sahabîden rivayet edilen lafzî bir mütevatirdir. Kezâ; نَزَلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ hadisi otuz yedi, نَضَّرَ اللهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا hadisi de yirmi yedi sahabîden rivayet edilmiştir.

Mütevatir haber, yakîn üzere sahih olup esasen isnad ilminin konularından hariçtir. Tevatür için sened aranmaz. Zîra, isnad ilminde râvilerin sıfatı yani adalet ve hıfzı ile istimal ettikleri nakil sigaları açısından bir hadisin sahihlik veya zayıflığından ve rivayetin bu sebeple ma'lul hükmünde veya metruk olması lazım geleceğinden bahsedilir. Mütevatir haber ise -râvileri mümin olmuş, kâfir olmuş- her halde yakîn bilgi ifade ettiğinden artık râvilerinden bahsetmeye hacet kalmaksızın onunla amel vaciptir. Binaenaleyh muhaddislerin vazifesi başlangıçta ahad haber olarak mâlumları olan hadislerin isnadları ile meşgul olup bu isnadların çokluğunu, tevatürün ispatına kifayet edecek merte-

bede bulurlarsa hadisin mütevatir olduğuna hükmetmektir.

Râvilerin sayısı tevatüre hükmettirmeyecek derecede ise muhaddis, ricalin durumları ile sair delillere bakarak tevatür derecesine çıkabilir mi, çıkamaz mı, diye bakar. Ve bu şartları hak etmiş olanlara mütevatir, etmemiş olanlara derece derece müstefiz, meşhur ve saire adlarını verir. İşte misal olarak saydığımız bir kaç hadiste başlangıçta hadisçilerin tenkid ölçülerine ahad haber olarak yerleşmiş ve râvilerinin çokluğu itibariyle tevatür derecesini bulmuş oldukları inceden inceye araştırma sonucunda sonradan mâlum olmuştur.

Herhalde sünnette lafzî mütevatir pek azdır. Mânevi tevatür ile sabit olmuş sünnet ise pek çoktur. Meselâ; namazların günde beş vakit kılınması, rekâtlarının sayısı ve saire gibi sünnet ile sabit dinî hükümler böyledir. Binaenaleyh, *"Kur'an'da beş vakit namaz var mı?"* sorusunu dillerine pelesenk eden inatçı namazsızların şüphe sokma çabaları boşunadır. Bunlar on bu kadar sene (a.s.v) Efendimiz tarafından mâlum muayyen vakitlerde her gün beşer defa kıldırılmış namazlardır ki, her biri başka lafızlar ile bu mânayı ifade eden rivayetlerin sayısı Kur'an âyetlerinin tevatürü kadar kuvvetlidir.

Güvenilir ahad rivayetlerle bugün mâlumumuz olan peygamberin mucizeleri de mâna itibariyle mütevatir türündendir. Bunların çoğu büyük bir topluluk huzurunda izhar buyrulmuş olup topluluktan topluluğa nakledilmiş olduklarında şüphe yoktur. Büyük bir topluluğa mâlum olan bu nakillerin kitaplara geçen senedlerinde bazı zayıfların bulunması bile rivayeti kuvvetten düşürmez. Zîra, mütevatir haberi tasdik etmek râvilerinin mutemet oluşuna bağlı değildir.

Ahkâmın bu neviden olanları da bu hükümdedir. Meselâ, لاَوَصِيَّةَ لِوَارِثٍ hadisi Cabir (r.a)'e dayanan mürsel bir hadis olduğu halde icma ile hükmüyle amel edilmiş olmasından müçtehitlerin hepsince bir topluluğun kendilerinden sonrakilere nakliyle sabit olduğunu anlamakta güçlük çekilmez.

Meşhur ve Müstefiz Haber (الخبر المشهور والمستفيض)

Yukarıda haber-i vahidin meşhur, aziz ve garib kısımlarına ayrıldığını söylemiştik.

Meşhur haber, muhaddislere göre râvilerin sayısı sınırlandırılmış olmak üzere en az üç kaynak ve isnad ile naklolunan haberdir. Fakihlerin müstefiz haber dedikleri işte budur. Fakihlerin bir kısmı müstefizliğin sabit olması için -tanımda olduğu gibi- en az üç kimsenin rivayetini şart koştukları gibi diğer bazıları iki ile iktifa etmişler, diğer bazıları da en az dört olmalı demişler.

Bazılarınca meşhur haber, "*Başlangıçta yani ilk asırda aslı olup ümmetçe hüsn-ü kabul ile karşılanarak bilahare yaygınlaşan haber*" diye tarif edilmiştir. Bu tanıma göre ilk asırda bir veya daha çok râvi tarafından rivayet edilip ikinci ve üçüncü asırda tevatür derecesine ulaşmış her haber, meşhur olmuş olur.

Buna göre meşhur haber ile -tevatür derecesine ulaşmaksızın en az üç sahabî tarafından nakledilen- müstefiz haber arasında umumilik ve hususilik (yalnız) bir yönüyle vardır. Aslında ikiden çok râvisi olup ikinci ve üçüncü asırda tevatür derecesini bulan haberlere bu ıstılaha göre hem meşhur, hem müstefiz denirse de, aslında üç râvisi olup bilahare mütevatir olmayana yalnız müstefiz denir, meşhur denmez. Bilakis birinci asırda bir iki râvisi olup ikinci ve üçüncü asırda tevatür bulmuş olana meşhur denir de müstefiz denmez.

Daha önce arzettiğimiz اِنَّمَا الْاَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ hadisi gibi ki, sahih kaynaklarını inceden inceye araştıran muhaddislerce yalnız Ömer (r.a)'den sahihliğinin sabit olması itibariyle ferd bir haber iken Hz. Ömer'den sonra üçüncü mertebede gelen râvi Yahya b. Said el-Kattan'dan onu -Ebu İsmail Herevî'nin tahkikine göre- yedi yüz kimse almış olmasına binaen bilahare şöhret bulmuştur.

Meşhur veya müstefiz haberin muhaddislerce muteber olan tanımı birincisidir. Diğerlerini de yazmaktan maksat, birbirinin kavramlarıyla konuşmayanların kullandıkları tanımlara dikkat edip yanılmaya yer bırakmamaktır.

Meşhur haberin bir mânası da insanların dillerinde konuyla ilgili meşhur olan haberdir ki, birinci asırda bir veya ziyade râvisi olan haberi de hiç râvisi olmayan isnadsız haberi de kapsamaktadır. Aslı olmaksızın şöhret bulan meşhur habere misal olarak عُلَمَاءُ أُمَّتِى كَأَنْبِيَاءِ بَنِى إِسْرَائِيلَ ile وُلِدْتُ فِى زَمَنِ الْمَلِكِ الْعَادِلِ كِسْرَى hadislerini örnek verirler.

Meşhur hadisi müstefiz hadisten daha genel tutanlar da vardır. Bunlar, şöhretin sabit olması için istenen râvilerin adedi başlangıçtan sonuna kadar bulunursa, buna müstefiz hadis diyorlar ki, bu mânaya göre mütevatire yaklaşır. Bu itibara göre her müstefiz hadis, meşhurdur. Lâkin her meşhur hadis, müstefiz sayılmaz.

Bazıları da müstefizi, "*Sayıya itibar etmeksizin ümmetin hüsn-ü kabul gösterdiği haber*" diye tarif ederler ki, bunlara göre mütevatir demek olur. Bu son iki mânaya göre müstefiz -mütevatir gibi- hadis edebiyatının konusu dışında kalır. Ebu Bekir el-Cessas da -yukarıda beyan edildiği üzere- meşhuru mütevatirin bir çeşidi kabul eder.

Meşhur haberin hükmü ekseriyete göre -aziz ve garib haber ile bu nevilere dâhil olmayan ahad haber gibi- zannî bilgi ifade etmektir. Cessas ile Hanefilerden bazı âlimlere göre yakîn bilgi ifade ederse de bu yakîn içtihadidir. Yani dolaylı olarak hâsıl olur. Bundan dolayı da inkâr edeni tekfir edilmez. Bu ihtilâf meşhur haberin mütevatir türünden kabul edilip edilmemesi hakkındaki ihtilâftan çıkmıştır. İmam Muhammed'in arkadaşlarından İsa b. Eban'a göre ise meşhur haber yakîn bilgi değil, tatmin edici bilgi ifade eder. Ve ahad haberin üstünde ve mütevatir haberin altında bir mertebededir. Kâdı Ebu Zeyd ile müteahhirin âlimlerin umumunun tercihi de budur.

Aziz ve Garib Haber (الخبر العزيز والغريب)

Aziz ile garib habere gelince; Nevevî'nin -Ebu Abdillah b. Mende ile İbnü's-Salâh'a uyarak- tarifine göre bir hadisi meselâ Zührî ve Katade gibi riva-

yetleri toplanan meşhur imamların birinden rivayet etmekte bir kişi münferid kalırsa hadisin adı garib, münferid olanlar iki veya üç kimse ise aziz, rivayet edenler bir cemaat olursa meşhur olur. Bu tariften anlaşıldığı üzere bunlara göre infirad yalnız bir şahsın rivayet etmesi demek değildir. Râviler, haberi şöhret derecesinden aşağı derecede bırakacak miktarda ise -çok da olsalar- yine infirad vardır. Nitekim tevatür derecesini bulmamış haberin de -râvileri çok olsa da yine- ahad haber sayıldığı biraz evvel söylenmişti.

Şeyhülislâm İbi Hacer el-Askalanî ise en az üç râvisi olana meşhur, en az iki râvisi olana aziz diyenlerin görüşünü tercih etmiştir. Binaenaleyh bu görüşe göre aziz haber, baştan sona kadar râvisi ikiden az olmayan haberdir. Bunun böyle isimlendirilmesi ya nadir bulunduğundan, ya rivayetlerin hep birbirini takviye etmesinden dolayıdır.

Kastalanî de aziz haberi, *"Hafız râviler içinden yalnız ikisinin yahut üçünün rivayetinde tek kaldığı haber"* diye tarif ediyor. Bunun meşhurdan farkı, meşhurun en az üç senedi olmasının şart olmasına göredir. Buna göre aziz haberlerin bir kısmı meşhur ise de her aziz, meşhur değildir.

Aziz haberin misali kitabımızın Ebu Hüreyre ile Enes (r.a)'dan rivayet edilen olan dördüncü ve on beşinci, لاَيُؤْمِنُ اَحَدُكُمْ حَتّٰى hadisidir ki, Buharî onu bu iki sahabîden rivayet etmiştir.

Hadisi Enes'den Katade ile Abdülaziz b. Süheyb, Katade'den Şu'be ile Said, Abdülaziz'den İsmail b. Uleyye ile Abdülvaris ve her birinden birçok kimse rivayet etmişlerdir. Lâkin yaygın olan ıstılaha göre meşhur haber ile aziz haberde ilk tabakada râvilerin çoğalması şart değildir. Binaenaleyh, her tabakada en az üç râvisi olduğu halde üçten az sahabîden rivayet edilen hadise meşhur denildiği gibi bazı tabakalarda yalnız iki, sonraki diğer tabakaların tümünde de en az iki râvisi olduğu halde yalnız bir sahabîden rivayet edilen hadise de aziz denilir.

Bir hadise meşhur aziz denildiği de vardır. Nitekim نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ يَوْمَ

القَيامة hadisini Huzeyfe b. el-Yeman ile Ebu Hüreyre (r.a) rivayet ettiklerinden başlangıç itibariyle aziz ve hadisi Ebu Hüreyre (r.a)'den yedi tâbii rivayet ettiklerinden إنّماالأعمالُ بالنّيّات hadisi gibi meşhur olmuştur. Bu yedi tâbii Ebu Seleme b. Abdirrahman, Ebu Hâzim, Tavus, A'rec, Hemmam, Ebu Salih, Mevlâ Ümmü Bürsün adıyla bilinen Abdurrahman b. Âdem'dir.

Garib haber, hangi tabakada olursa olsun tek bir şahsın, rivayetinde teferrüd ettiği haberdir. Garib, yabancı ve vatanından uzak olan mânasınadır. Böyle olan rivayetin diğer râvilerde benzerine rastlanmadığı yahut diğer rivayetler ona muhalif olduğu için buna bu isim verilmiştir. Garib'e ferd de derler ki, o da ya mutlak ya nisbî olur:

Gariblik -diğer bir ifadeyle teferrüd- senedin aslında olur yani isnadın yörüngesi ve mercii olan yerde -ki, sahabî tarafı yani tâbiidir- bulunursa haber mutlak ferd yahut mutlak garibtir.

Garabet (teferrüd) senedin orta kısımlarında olursa habere nisbî ferd yahut nisbî garib denir. Meselâ, köle azadından doğan miras hakkını (velâyı) satmak ve hibe etmekten nehiy hakkındaki hadis mutlak ferddir ki, bunu Abdullah b. Dînar, Abdullah b. Ömer (r.a)'dan rivayet etmekte tek ve Abdullah b. Dinar'dan rivayet edenler birden fazladır.

Bazen münferid tâbiiden rivayet eden râvi de münferid olur. Ve yine hadis mutlak ferddir. Kitabımızın Ebu Hüreyre (r.a)'den rivayet edilen dokuzuncu hadisi gibi ki, onu Ebu Hüreyre'den rivayet etmekte Ebu Sâlih teferrüd ettiği gibi Ebu Sâlih'ten rivayet etmekte de Abdullah b. Dînar teferrüd etmiştir.

Nisbî ferd, bilhassa bir yönüyle ferd olan hadistir. Birden fazla kanaldan rivayet edilmiş olan bir hadis hakkında, تَفرَّدَ بِهِ فُلاَنٌ عَنْ فلاَن *"Hadisi filândan rivayet etmekte filân teferrüd etmiştir"* demeleri bu mânadadır.

Meselâ; bir hadisi faraza İbni Ömer (r.a)'dan Nâfi', Nâfi'den de Mâlik rivayet etmiş bulunur da birçok râvi Mâlik'e uğramaksızın Nâfi'den rivayet ettik-

leri halde yalnız bir râvi Mâlik kaynağından Nafi'den rivayet etmiş bulunursa, hadis nisbî garib olmuş olur.

Buna nisbî demeleri hadisin -bir veya diğer yönlerden aziz veya meşhur olsa bile- yalnız o muayyen şahıs açısından garabetle vasıflandırılmış olmasındandır.

"*Bu hadisi rivayet etmekte Mekkeliler, Şamlılar, Basralılar, Kûfeliler, Horasanlılar teferrüd etmiştir*"; yahut "*Basra'lılar Kûfelilerden, Horasanlılar Kûfîlerden bunu rivayet etmekte teferrüd etmişlerdir*" dedikleri hadisler de nisbî ferd nevindendir. Başka bir belde muhaddislerinin rivayet etmedikleri bir hadisi başka bir belde muhaddislerinin rivayet etmekte teferrüd etmeleri o hadisin zayıflığını icap etmez.

Lâkin bu ifadelerden kastedilen mâna bir belde muhaddisleri olmayıp da o beldenin muayyen bir muhaddisi ise o zaman hadis, mutlak ferd nevinden olur. Ve hakkında mutlak ferdin hükümleri geçerli olur.

Hadisçiler, ekseriyetle, mutlak olarak ferd deyince "mutlak ferd", garib deyince de "nisbî ferd"i kastederler.

Bezzar'ın Müsned'i ve Taberanî'nin Mu'cem-i Evsat'ı ile Mu'cem-i Sagir'inde ferd hadislerden pek çok miktarda cem edilmiştir. Darekutnî ise bunlardan yüz cüz' kadar toplamıştır.

Bir garib hadisin diğer kaynaklardan de rivayet edildiği sabit olursa garabetten kurtulur. Aziz veya meşhur mertebesine çıkar. Garibe (nisbi ferd'e) uygun bir rivayete başka kaynaktan vâkıf olunursa uygun olan hadise mütabi', kendisine mütabi' aranan ferde de mütaba' denir.

Gariblerin ekseri sahih olmamakla beraber hakikatte gariblik sahihliğe aykırı değildir. Bir garib hadis, ricalindeki vüsuk yani adalet ve hıfz derecesine göre bazen sahih, bazen hasen, bazen de zayıf olur. Nitekim Sahihayn'da birçok garib, diğer bir ifadeyle ferd vardır. Bununla birlikte bazılarının, garibi

-ilerde bahsedilecek- şâz mânasında kullandıkları da vardır. Nitekim Mesabîh Sahibi'nin bazı hadisler hakkında هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ demekten maksadı hadisin senedini tenkid etmektir. Lâkin meşhur olan ıstılah bizim yukarıda naklettiğimizdir.

Âlimlerin ve mesela Ebü'ş-Şa'sa, İbrahim en-Nehaî, Reca' b. Ebî Habib, Şa'bî gibi tâbiinin büyüklerinin garib hadisleri araştıranları ayıpladıkları yukarıda zikredilmişti. Garibler içinde makbul olanlar varsa da ekserisi zayıf olduğundan etbâ-ı tâbiinden olan sonraki âlimler de evvelkilerin yolunu takip etmişlerdir.

Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel, "*Şu garib hadisleri yazmayınız Bunların çoğu münker olup bu münkerler hep zayıf kimselerden rivayet edilmektedir*" diye insanları gariblere tenezzül etmekten sakındırdığı gibi İmam Mâlik de, "*İlmin yani hadisin en nahoşu garib olanıdır. En iyisi de herkesin rivayet etmiş olduğu açık ilimdir*" demiştir.

Abdürrezzak b. Hemmam, "*Biz hadisin garibini iyi bir şey zannederdik. Meğer fena bir şey imiş*" diye pişmanlık beyan ederken Abdullah b. Mübarek de, "*İlim dediğin sağdan, soldan, her taraftan sana gelendir*" diyerek şöhret bulmuş rivayetlere itibar edilmesini tavsiye etmiştir.

Zührî, bir gün İmam Zeyne'l-Abidin hazretlerine bir hadis rivayet etmiş. Hz. İmam, "*Barekallah, çok güzel rivayet ettin. Bize hep böylesini rivayet et*" buyurmuş.

Zührî, "*Bunda bu kadar teveccüh edecek ne var. Ben size benden çok mâlumunuz olan bir hadisi söyledim*" deyince, "*Hayır, böyle söyleme. İlmin -yani dinin- bilinmeyeni yoktur. İlim dediğin mâruf olan ve insanların ittifakla rivayet ettikleri şeydir*" cevabını vermiş.

İmam Ebu Yusuf'un da, "*Dini kelâm ile arayan, zındıklaşır. Hadisin garibini arayan yalancı olur. Malı kimya ile arayan züğürtler*" sözü meşhurdur.

Bir de "Garibü'l-Hadis" tâbiri vardır ki, hadislerin herkese mâlum olmayıp ancak dil konusunda mütebahhir olanlarca mâlum olan muğlak lafızları demektir. Bu mânaya göre Garibü'l-Hadis de pek mühim bir saha olup birçok kitaba konu olmuş ise de bahsettiğimiz garib hadis ile karıştırılmaması icap eder.

Bir takım ârızî sebeplerden dolayı aslında zayıf olan bir haberin kuvvet bulması, kezâ aslında kuvvetli olan bir haberin zaafa uğraması mümkündür. Ancak kuvvet bulmuş bir haber kendi derecesinden yukarı dereceye çıkamaz. Kendisine zayıflık ârız olan haber ise bilakis derecesinden aşağıya iner.

Mütevatir haberin tevatürü ne kadar çok olursa olsun yine mütevatir adını alır. Zîra, tevatürün üstüne çıkacak derece yoktur. Hâlbuki tevatürü herhangi tabakada azalacak olursa mertebesi aşağı düşer. Ve derece derece meşhur, aziz, garib mertebelerine iner. Zamanın geçmesiyle ile izi kalmamış nice mütevatir haber vardır.

Meşhurun da şöhreti ne kadar artarsa artsın tevatür derecesini bulamaz, Zîra mütevatirde, tevatürün birinciden sonuncuya kadar bütün tabakalarda bilhassa ilk tabakada bulunması şarttır. Başlangıçta mütevatir iken bilahare tabakaların herhangisinde tevatürü kaybolmuş ise, "munkatı' mütevatir haber" denir. Evet, "*Filân haber ikinci, ya üçüncü tabakada tevatür derecesini bulmuştur*" denir. Fakat bu tevatür mutlak değil, nisbîdir. Meşhurun şöhreti azalırsa aziz, yine azalırsa garib mertebesine iner. Garibin zaafa uğraması, izinin kaybolması demektir. Bazı haberlerin silindikten olduktan sonra doğruluğuna delil olan bir şeyin belirmesiyle tekrar canlandığı da vâkidır.

Hülasa; mütevatirin dışındakiler haber-i vahidin kısımlarıdır. Ve tenkid ancak bunlar için sözkonusudur. Ahad haberlerin makbulleri olduğu gibi reddedilmesi gerekenleri de vardır. Mütevatir hadisin ise -bir kaç kere tekrar ettiğimiz gibi- kesin bilgi ifade etmesi akli delil ile malûm olduğundan tenkidlerden korunmuş ve binaenaleyh hadis tenkidi ilminin bittabi konusun-

dan hariç kalır. Bazılarının müstefizi de mütevatire dâhil ettikleri yukarıda geçmişti. Meşhur haber ile aziz haber de makbuldür.

Makbul hadis, hakikatte sabit oluşuna bir delil mevcut olan, merdut haber de hakikatte sabit oluşuna bir delil mevcut olmayan haber diye tarif edilmişlerse de bu tarife göre sabit oluşu ile sabit olmayışı yönleri eşit olan meşkuk haber de merdut haber nevine dâhil olmuş olur ki, doğru olan o kısmı da ayırmaktır. Binaenaleyh bazıları makbul haberin tarifini olduğu gibi kabul edip, merdut haberi, "*sabit olmadığına bir delil mevcut olan haber*"; şüpheli haberi de "*sabit olup olmadığı hakkında bir delil mevcut olmayan haber*" diye tarif etmişlerdir. Şüpheli haberin hükmü, kendisini makbul veya merdut habere dâhil edecek delil ortaya çıkıncaya kadar hakkında karar vermemektir (tevakkuf). Şüpheli haberler sayıca her iki kısmı aşacak derecede çoktur.

Ahad haberlerin makbul olanları delillerle desteklenmiş olduğundan ilim, yani nazarî (içtihadî) yakîn yoksa zannî ilim ifade ettiği gibi merdut kısmına dâhil olanlar hakkındaki kalbin mutmain olması derece derece azalır. Cumhura göre makbul olan ahad haberler ile amel vaciptir. Merdut haber, haber verenin mutemetliği sabit olmayanlardır.

İtibar - Mütabaat İle Şevahid

Bundan evvelki bahiste hadisin mütevatir, meşhur, müstefiz, aziz nevileri makbul olup, garib (ferd) nevinin bazılarının makbul, bazılarının merdut olduğu, garib (ferd) kısmının, diğer yollardan rivayet edilmiş olmasıyla gariblikten ve sahihliğe delalet eden diğer bazı delillerin birleşmesiyle zayıflıktan kurtulduğu söylenmişti.

Ferd zannedilen bir hadisin diğer kaynak veya kaynaklardan acaba râvisi var mıdır? Diğer muhaddislerce bu hadis mâruf mudur, diye durumunu tahkik etmeye ıstılahî olarak itibar denir. Mucemler, Müsnedler, Cüz'ler...gibi hadis kitaplarından araştırmalar neticesinde ferd olan hadisin başkası tarafından da rivayet edildiği ortaya çıkarsa bu hadis artık ferdlikten kurtulmuş ve diğer

râvinin rivayet etmesi ile “bâ”nın fethiyle- mütaba’ yahut mütabaun aleyh olmuş olur. Mütaba’ın hadisine de mütabaun aleyh derler. Öteki râviye de -Ba'nın kesriyle- mütabi’ ve hadisine tâbi’ denir. Mütabi' hadisi kimden rivayet etmiş ise o şahsa da mütabaun aleyh adı verilir. Hâsılı mütabaat belli bir râviye tüm isnadında yahut isnadının bir kısmında diğer bir râvinin muvafakat etmesi veya ve ortak olmasıdır.

İtibarın esası şudur: Muhaddis, râvilerden birinin rivayet ettiği ferd hadisi ele alıp sebr etmek yani arayıp-taramak suretiyle diğer hadis râvilerinin rivayetleriyle mukayese (itibar) edip, acaba bu hadisi o lafız ile rivayet eden başkası da var mıdır, diye bakar. Ve o râvinin akranından işe başlar. O hadisi o lafız ile başkası da o râvinin şeyhinden rivayet etmiş midir? Böyle bir kimse yok ise şeyhinin şeyhinden -râvinin şeyhi gibi- başkası rivayet etmiş midir, diye isnadın sonuna kadar birer birer araştırır.

Rivayette ortak bulursa mütabaa hâsıl ve tâbi olanın (mütâbiin) keşfedilmesiyle ferd zannedilen o hadisin râvisi mütaba' olmuş olur. Hadisin mütabiini bulamazsa acaba o mânada rivayet edilmiş diğer hadis var mıdır, diye arar. Bulursa tespit edilen râvi münferid zannedilen râvinin şahidi olmuş olur. Bunu da bulamazsa hadis onun nazarında artık ferdlikten kurtulmaz.

İtibara şöyle örnek verirler: Meselâ, Hammad b. Seleme mütabaunaleyhi olmaksızın bir hadisi Eyyub Sahtiyanî'den, Eyyub İbni Sirîn'den, İbni Sirîn Ebu Hüreyre (r.a)den, Ebu Hüreyre de Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)’den rivayet etmiş bulunurlar. Böyle bir hadisin mütabaun-aleyh olmaması Hammad'dan başka sîka bir râvinin onu şeyhinden yani Eyyub'dan rivayet etmemiş mânasınadır. Bu takdirde Eyyub'tan başka bir sîka bunu İbni Sirîn'den rivayet etmiş mi, diye araştırılır. Bulunmadı mı, İbni Sirîn'den başka bir sîka bunu Ebu Hüreyre'den rivayet etmiş mi, diye bakılır. Bu da bulunmazsa, Ebu Hüreyre'den başka bir sahabî bunu Resûlüllah (s.a.v)'den rivayet etmiş midir, diye tahkik edilir. Bu tahkikin neresinde hadisi rivayet eden bir sîkaya rastlanırsa hadisin merci' olmaya layık bir aslı var demektir. Lâkin diğer

bir kaynaktan sabit olmazsa sahih bir aslı olmadığı kabul edilir.

Tirmizî'nin, أَحْبِبْ حَبِيبَكَ هَوْناً مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ بَغِيضَكَ يَوْماً مَا وَأَبْغِضْ بَغِيضَكَ هَوْناً مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ حَبِيبَكَ يَوْماً مَا **"İfrat etmeksizin dostunu azıcık eksik sev; belki günün birinde sana düşman olur. Yine ifrat etmeksizin düşmanına azıcık eksik buğzet, belki günün birinde senin dostun olur"** hadisi, mütabaasız ferd hadisin misali olup, Tirmizi senedini, عَنْ حَمَّادِبْنِ سَلَمَةَ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدِبْنِ سِيرِينَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أُرَاهُ رَفَعَهُ İbni Sirin, Ebu Hüreyre'den rivayet ettiğini beyan ederken "*Galiba Ebu Hüreyre hadisi ref etti. Yani Resûlüllah (s.a.v)'den işitmiş olduğunu söyledi*" diyerek İbni Sîrîn'in hadisin ref edilmesindeki tereddüdünü gösteren bir lafızla isnadı beyan ve metni aktardıktan sonra, هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ لاَ نَعْرِفُهُ بِهَذَاالإِسْنَادِ إِلاَّ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ "*Bu garib bir hadistir ki, onu bu isnad ile yalnız bu vecihten yani bu kaynaktan biliyoruz*" diyor.

Bu sözden kastı hadisin başka kaynaktan rivayet edilmemiş olduğunu söylemek olmayıp sabit olmuş diğer bir tarikini bilemiyoruz demektir. Yoksa aynı hadisi Hasan b. Ebî Câfer'in de İbni Sirîn'den rivayet etmiş olduğunu yine kendisi bu sözün sonunda haber veriyor. Lâkin, Hasan metruk olduğundan mütabaatta işe yaramaz.[60]

Bu, mütabaasız itibarın misalidir. Hammad'dan başka bir sîka da Eyyub'tan rivayet etmiş olaydı mütabaat, hem de tam mütabaat bulunacaktı. Eyyub'dan başka bir sîka İbni Sirîn'den, İbni Sirîn'den başka bir sîka Ebu Hüreyre'den, Ebu Hüreyre'den başka bir sahabî Resûlüllah (s.a.v)'den rivayet etmiş bulunsaydı yine mütabaat bulunacaktı. Lâkin bu takdirde tam olmayan mütabaat yahut kasır mütabaat yahut nakıs mütabaat olurdu. Ve mütabilerin

---

[60] İşbu Hasan b. Ca'fer'in Sened'i İbni Adiyy'in beyanına göre Hammad'ınki gibi عن ايّوب عن ابن سيرين عن ابي هريرة dir. Bu hadisin İbni Hibban'ın dediğine göre bir râvisi daha vardır ki o da Hasan b. Dînar'dır. Ve senedi عن ابن سيرين عن ابي هريرة dir. Lâkin her ikisi için de metrukü'l-hadis demişlerdir. Bunlar eğer sika olaydılar Hasan b. Ca'fer'in Hammad'a mütabaatı tam mütabaat, Hasan b. Dinar'ınki de kasır mütabaat olurdu.

her biri tam mütabaattan uzaklığı oranında kasır (noksan) sayılırdı.

Böyle hadisler hakkında, تَفَرَّدَ بِهِ اَبُوهُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ *"Bunu Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'den rivayet etmekte Ebu Hüreyre teferrüd etmiştir"* yahut, اِبْنُ سِيرِينَ عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ *"İbni Sîrin Ebu Hüreyre'den rivayetinde teferrüd etmiştir"* yahut اَيُّوبُ عَنْ اِبْنِ سِيرِينَ yahut da حَمَّادٌ عَنْ اَيُّوبَ denilirse bu sözlerin her biri bu rivayette mütabaat yönlerinin faydalı olduğunu ifade eder. Mütabaat ile şevahidin desteklenmesi ise rivayeti şâz hükmünde tutar ki, râvilerinin sahip oldukları kabul veya red sıfatına göre bazen sahih, bazen hasen ve bazen zayıf olur.

Mütabaat lafzen uygunlukta kullanılır. Tâbi olan hadis, ferd zannedilen hadisin lafzen uygunu olmayıp da yalnız mânasına delâlet ederse şahid adını alır. Bazıları diğer sahabîden rivayet edilen tâbi'ye -ister lafzen, ister yalnız mânen uygun olsun- şahid adını veriyorlar. Bir kısım muhaddisler de tâbi'ye şahid, şahide tâbi' adını verirler. Lâkin bu ıstılah farkları hakiki ihtilâf sayılmaz. Zîra, bu uygun rivayetlere herhangi isim verilirse verilsin kastedilen mâna münferid zannedilen rivayeti takviye etmelerinden ibarettir.

Hem tâbi'i, hem şahidi bulunan ferd hadise misal:

İmam-ı Şafiî'nin İmam-ı Mâlik'den, onun da Abdullah b. Dinar'dan, onun da İbnü Ömer (r.a.)'dan, اَلشَّهْرُ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ فَلاَ تَصُومُوا حَتَّى تَرَوُاالْهِلاَلَ وَلاَتُفْطِرُوا حَتَّى تَرَوْهُ فَاِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَاَكْمِلُواالْعِدَّةَ ثَلاَثِينَ "**Ay yirmi dokuz, gündür. Hilâli görmedikçe oruç tutmayınız. Hilâli görmedikçe bayram etmeyiniz. Eğer gökyüzü bulutlanmış bulunursa sayıyı otuza tamamlayınız**" hadisini bu lafız ile rivayet etmiş. Bir takım kimseler son cümleyi Mâlik'ten bu lafız ile rivayet ettiği için İmam-ı Şafiî'yi münferid zannetmişler ve "*İmam'ın gariblerindendir*" demişlerdir. Çünkü, Mâlik'in arkadaşlarından gelen rivayet فَاِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَقْدُرُوا لَهُ "**Eğer gökyüzü bulutlanmış bulunursa hesap ve takdir ediniz**" şeklindedir. Lâkin bu hadis, Buharî'de Şafiî'nin akranından olan Abdullah b. Mesleme el-Kânebî tarafından da aynı isnad ile İmam Mâlik kanalından evvelki

el-Kânebî tarafından da aynı isnad ile İmam Mâlik kanalından evvelki lafız ile rivayet edildiği için Şafiî'nin rivayeti gariblikten salim kalmıştır. Bu mütabaat, Şafiî'nin şeyhi olan Mâlik'te vâki olduğu için tam mütabaattır. İbnu Huzeyme'nin Sahih'inde de Asım b. Muhammed'den, o da babası Muhammed b. Zeyd'den, o da dedesi Abdullah b. Ömer (r.a)'dan,

فَاَكْمِلُوا ثَلاَثِينَ "**Otuza tamamlayınız**" lafzıyla; Sahih-i Müslim'de de Ubeydullah b. Amr'dan, O da Nâfi'den, O da İbnü Ömer (r.a)'dan, فَقْدُرُوا ثَلاَثِينَ "**Otuz gün olmak üzere hesap ve takdir ediniz**" ibaresiyle ifade edildiğinden Şafiî'nin rivayeti o iki kaynak ile de mütabaa'dır. Ancak bu mütabaat, şeyhi olan Mâlik'ten daha yukarıda, hatta sahabîde vâki olduğu için kasır mütabaattır.

Yine yukarıdaki rü'yet-i hilâl hadisi hakkında Neseî tarafından Muhammed b. Huneyn'in İbni Abbas (r.a)'dan merfu' olarak vâki olan rivayeti, Şafiî'nin Abdullah b. Dînar kanalıyla, onun da İbnü Ömer (r.a)'dan olan, فَاَكْمِلُواالْعِدَّةَ ثَلاَثِينَ rivayetine uygundur. İşte bu şahid bi'l-lafzdır. Diğer taraftan da Buharî, Muhammed b. Ziyad yoluyla, onun da Ebu Hüreyre (r.a)'dan, فَإِنْ غُبِّىَ عَلَيْكُمْ فَاَكْمِلُوا عِدَّةَ شَعْبَانَ ثَلاَثِينَ "**Ay bulut parçası arkasında saklanmış bulunursa Şaban'ın sayısını otuza tamamlayın**" lafzı ile rivayette bulunuyor ki, bu da şahid bi'l-mânadır.

Diğer bir misali de Hafız Zeynüddin-i Irakî şöyle veriyor:

Müslim ile Neseî'de سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَمْرِبْنِ دِينَارٍ عَنْ عَطاَءِبْنِ اَبِى رَبَاحٍ عَنْ اِبْنِ عَبَّاسٍ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُمَا senedi ile şöyle bir rivayet vardır: Resûlüllah (s.a.v) ümmü'l-müminin Meymûne (r.a)'nın mevlâsı olan bir kadına zekât mallarından ihsan buyurdukları bir hayvanın cesedini günün birinde bir kenara atılmış görünce اَلاَ اَخَذُوا اِهَابَهَا فَدَبَغُوهُ فَنْتَفَعُوا بِهِ "**Şu hayvancağızın derisini alıp, tabakladıktan sonra ondan faydalanmalı değil mi idiler?**" buyurmuşlar. Amr b. Dînar'ın arkadaşları içinden bu hadisi فَدَبَغُوهُ lafzı ile Süfyan'dan başkası rivayet etmemiş

olduğundan bu lafızda Süfyan münferid sayılmış.

Nitekim İbnü Cüreyc ile İbrahim b. Nâfi' el-Mekkî de bu hadisi Amr'dan rivayet etmişlerse de "tabaklamak" sözünü karıştırmamışlar. Demek Süfyan'a tam mütabaat yoktur. Acaba Amr'dan başkası Atâ'dan böyle bir rivayette bulunmuş mu diye araştırılmış. Bir de görülmüş ki, Üsame b. Zeyd el-Leysî ile Yezid b. Ebî Habib ve İbnü Cüreyc de Atâ'dan,

أَلاَ نَزَعْتُمْ إِهَابَهَا فَدَبَغُوهُ فَانْتَفَعُوا بِهِ **"Şu hayvancağızın postunu yüzüp tabakladıktan sonra ondan faydalanmalı değil miydiniz?"** lafzı ile Amr'a mütabi' imişler. Süfyan'ın rivayetine işte böylece üç kaynaktan mütabaat vâki olmuş demektir. Bunun bir de Müslim ile Sünen sahipleri taraflarından عَنْ عَبْدِالرَّحْمَنِ ابْنِ وَعْلَةَ الْمِصْرِى عَنْ بْنِ عَبَّاسٍ senedi ile rivayet olunmuş şahidi vardır ki, o da أَيُّمَا إِهَابٍ دُبِغَ فَقَدْ طَهُرَ **"Herhangi hayvan postu tabaklanırsa temiz olmuş olur"** merfu' hadisidir.

Rivayetleri ile ihticac edilemeyecek zayıfların da hadisleri bazen mütabaat ve şahid getirmek için muteber olur. Lâkin -cerh ve ta'dil lafızları bölümünde görüleceği üzere- her zayıf, hele yalan veya aşırı hata yapmakla itham edilen râvinin rivayeti ile itibar edilmez. Zayıf olan rivayetlere itibar, ferd olan rivayeti bir dereceye kadar takviye etmek içindir.

Şaz ve Mahfuz Hadis - Münker ve Mâruf Hadîs - Metruk Hadis

Râvinin rivayette tek kalması (infirad) yüzünden hadis çok kere zaafa uğradığından tabii olarak garib olan hadislerin mutemetlik derecesini tâyin etme ihtiyacı baş göstermiştir. Bu bağlamda nazar-ı dikkati en çok çeken hadisler şâz, münker, metruk ve muallel adlarını alanlardır.

Şâz Hadis (الحديث الشّاذ)

Şâz hadisin tanımında ihtilâf edilmiştir. Istılah açısından en çok itimada şayan olan tarife göre şâz, *"Makbul olan râvinin kendisinden daha makbul*

olana muhalif olarak rivayet ettiği hadis"tir. Bu takdirde daha makbul olanın rivayet ettiğine mahfuz denir.

"*Sika olan râvinin diğer sikalara -gerek metinde, gerek senedde- ziyade ve noksanlık ile muhalif olarak rivayet ettiği hadistir*" diye de tarif edilmiştir ki, İmam-ı Şafiî ile bu konuda onun peşinden giden Hicaz âlimlerinden birçoklarının görüşü budur. İmam Şafiî, "*Şâz hadis; başkasının rivayet etmediğini rivayet eden sikanın hadisi değil, sikanın insanlara yani diğer sikâlara muhalif olarak rivayet ettiğidir*" diyor.

Bu tanımların her ikisine göre şâzın râvisi sikadır ve kuvvetlidir. Lâkin mahfuzu rivayet eden râvi ondan daha kuvvetli ve daha ziyade mutemettir. Bu mutemetlik ve kuvvet de ya mahfuzu rivayet edenin hafızasının daha sağlam yahut mahfuzu rivayet eden sîka râvilerin daha fazla yahut diğer tercih sebeplerinden biri ile mahfuzun kuvvetinin sabit olmasıyla hâsıl olur ki, râvileri layıkıyla tanımak ve itibar sayesinde hadisin mütabaat ve takviye edicilerini (şevahid) araştırmakla bu netice mâlum olur.

Hâkim, "*Şâz; bir sikanın mütâbii olmaksızın ferdî olarak rivayet ettiği hadistir*" diyor. Ve şâz ile muallel arasında şöyle bir fark gösteriyor: Muallelde râvinin tereddüt (vehim) sebebine delâlet eden illete vukuf hâsıl olmuş, şâzın ise böyle bir illetine kimse vâkıf olmamış bulunur. Bu tarife göre diğerlerine muhalif olsun olmasın, sikanın mutlak teferrüdü ile şaz olma durumu hâsıl olur.

Ebu Ya'la el-Halilî ise İrşad'ında yalnız bir isnadı olan hadise şâz adını veriyor. Ve "*Hâfızların dedikleri budur*" diyor. Onun beyanına göre şaz kabul edilmek için bu kadarı kâfidir. Râvinin sîka olup olmamasına bakılmaz. Ancak şu var ki, teferrüd eden râvi sîka değilse hadisi metruk olur. Sika ise tevakkuf olunup hadisi ile hemen ihticac edilmez.

Her ikisinin tarifi de -diğer râvilere muhalefet kaydına itibar edilmediğinden- mânen yakîn olup şu kadar ki, Hâkim'in şâzı Halilî'nin şâzından daha

hususidir. Çünkü, Hâkim teferrüd eden râvinin sîka olmasını şart kılıyor. Halilî ise bu kayda bile lüzum görmüyor.

İbnü's-Salâh, Nevevî, Irakî, İbni Hacer el-Askalanî ve Suyutî her ikisinin tanımlarına itiraz etmektedirler. Şâz, eğer onların dediği gibi olsa إِنَّمَاالْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ hadisi, köle azadından doğan miras hakkının (velânın) satışı ve hibesinden nehiy hakkındaki hadis ve Sahihayn'da olan bunlara benzer birçok hadis, yalnız birer isnad ile mâlum oldukları için hep şâz itibar edilmiş olmak lazım gelir ki, bu kanaatte olan yoktur. Müslim de, "*Zührî'nin doksan hadisi vardır ki, kendisine hiçbir râvi ortak olmadığı halde onları ceyyid isnadlarla rivayet etmiştir*" diyor ki, muhaddislerin ıstılahlarının onların tanımlarına uygun olmadığını bu da gösterir.

Bu konuda hak ve sahih olan -İbnü's-Salâh'ın dediği gibi- meseleyi ayrı ayrı değerlendirmektir: Eğer sîka râvi ferdi rivayeti ile kendisinden daha hafız, daha zabıt, hâsılı tercih edilen diğer bir sikaya muhalefet etmiş ise rivayeti red edilecek şâzdır. Ve mahfuz işte bunun zıddıdır. Yok eğer kendisine tercih edilen diğer sikaya bu ferdi rivayeti ile muhalefet etmemiş, yani öteki sikanın da rivayet ettiğini rivayet etmiş olup şu kadar ki, ötekinin rivayetinde olmayan bir şeyi de rivayet etmiş ise bakılır: Eğer kendisi adalet sahibi, hafız, zabtına güvenilir bir kimse ise teferrüd ettiği şey sahihtir. Eğer hıfzına o kadar itimat edilmemekle beraber hıfz ve ihtiyat sahibi râvilerin derecesinden de çok geri kalmıyorsa ferdî rivayet ettiği şey hasen, o derecenin altında ise rivayeti şâz, münker, merduttur.

Elhâsıl; sîkaların zabtına muhalif olan ferd hadis ile râvisi, tek kalması hâlinde eksikliğini telafi edebilecek hıfz ve ihtiyat sahibi olmayan hadis merdut şazdır. Buna göre şâz ile münker aynı mânaya gelmiş olur.

Şâz'ın misali: Tirmizî ile Neseî ve İbni Mace'nin Süfyan b. Uyeyne yoluyla عن عمر بن دينار عن عوسجة عن ابن عباس رضى الله عنهما senedi ile rivayet ettikleri bir hadise göre Risâletpenahî (s.a.v) zamanında bir kimse vefat edip, geriye, âzat

ettiği köleden başka da bir kimseyi bırakmamış. Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) de mirasını ona vermişler.[61]

Hadisin senedi muttasıldır. Onu yine muttasıl olarak rivayet etmekte Cüreyc, İbnu Uyeyne'ye tâbi olmuştur. Hâlbuki, öteden Hammad b. Zeyd bu hadisi Amr b. Dinar'dan, Avsece'den maktu olarak yani İbni Abbas (r.a)'ı zikretmeyerek rivayet ediyor. Mahfuz olan rivayet ise İbnu Uyeyne ile İbnü Cüreyc'in muttasıl rivayetidir. Hammad herkesçe adalet, zabt ve ihtiyat sahibi kabul edilmekle beraber rivayeti şâzdır. İşte bu, senedde şaz oluştur.

Bir de metinde şaz oluş vardır ki, misâlleri şunlardır: اَيَّامُ التَّشْرِيقِ اَيَّامُ اَكْلٍ وَشُرْبٍ "**Teşrik günleri, yani Zilhiccenin onuncu gününden sonraki üç gün yiyip içme günleridir**" hadisi bütün kanallardan böyle rivayet edilmişken Musa İbnü Uleyye b. Rebah pederinden, o da Ukbe b. Amir'den, يَوْمُ عَرَفَةَ وَ اَيَّامُ التَّشْرِيقِ şeklinde rivayet ederek arefe gününü bu yeme ve içme günlerine ilâve etmiştir. İşte Metindeki bu ziyade şâzdır. Mahfuz olan evvelkisidir.

Keza; Ebu Davud ile Tirmizî Abdülvahid b. Ziyad kanalıyla عَنِ الْاَعْمَشِ عَنْ اَبِى صَالِحٍ عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ senedi ile, اِذَا صَلَّى اَحَدُكُمْ رَكْعَتَىِ الْفَجْرِ فَلْيَضْطَجِعْ عَنْ يَمِينِهِ "**Her hanginiz sabah namazının sünneti olan iki rekâtı kıldığında sağ yanı üzerine yatsın**" hadisini merfu' olarak rivayet ediyorlar. Beyhakî'nin beyanına göre Abdülvahid bu konuda birçok sîka raviye muhalefet etmiştir. Onlar bu hadisin muhtevasını peygamber (s.a.v)'in sözü değil, fiili olarak rivayet etmişlerdir. A'meş'in arkadaşları içinde yalnız Abdülvahid bu lafız ile rivayet etmiştir.

---

[61] Hadisin zahirine bakılırsa "tâ'nın fethiyle" âzad edilmiş köleye "tâ'nın kesriyle" âzad edenden (mu'tık) miras isabet eder gibi görünürse de fakihlerin cumhuru buna kâni değillerdir. İhtimal ki ölünün bıraktığı miras Beytülmale kalmış ve kölesine -varis olduğu için değil- Müslümanlar içinde ölüye en yakın kimse olduğu için verilmiştir.

Münker Hadis (الحديث المنكر)

Münker oluşu şaz oluş mânasında istimal edenler çoktur. Bu bağlamda Hafız Ebu Bekir Ahmed b. Harun el-Berdîcî (h. 301) ile İbnü's-Salâh Şehrizurî'nin isimlerini yâd etmelidir. Ebu Bekir Berdîcî münkeri; "*Yegâne râvisinden başka kaynaktan metni bilinmeyen 'ferd hadis'tir*" diye tarif ediyor. Onun dediğine göre münker Ebu Ya'lâ el-Halilî'nin tarif ettiği şâza eşittir. İbnü's-Salâh da şâz ile münkeri eşanlamlı kabul etmekte Berdicî'ye muvafakat ederse de şâz konusundaki şartların burada da gözetilmesine taraftar oluyor. Ve orada olduğu gibi merdut ve merdut olmayan diye taksim ediyor.

Şeyhülislâm İbni Hacer-i Askalanî ise rivayetçe terk edilenin tercih edilene muhalefetini ikiye ayırıp terk edilen sîka ise hadisine -yukarıda söylendiği üzere- şâz; tercih edilenin rivayetine ise mahfuz; terk edilen zayıf ise hadisine münker, tercih edilen ise mâruf adını verip, "*Bu farkı gözetmeyenler gaflet etmişlerdir*" diyor. Buna göre şâz ile münker arasında hem umumi hem hususi açıdan benzerlik vardır: Her ikisi de sîkaların rivayetlerine muhaliftir. Fakat şâz sîka -veya hiç olmazsa sadûk- olan râviden, münker ise zayıftan rivayet edilmiş bulunur.

İbnü's-Salâh, sîkaların rivayet ettiklerine muhalif olan ferde -ki, ona göre bu vasıf ile vasıflandırılan şâz adını da münker adını da alır- misâl olarak İmam Mâlik'in, عن الزّهرى عن على بن حسين عن عمر بن عثمان عن اسامة بن زيد عن رَسُولُ اللّهِ صَلى الله عليه و سلّم senedi ile rivayet ettiği لاَ يَرِثُ الْمُسْلِمُ الْكاَفِرَ وَلاَالْكاَفِرُ الْمُسْلِمَ "**Ne Müslim kâfire vâris olur, ne kâfir Müslime**" hadisini beyan ediyor. İmam-ı Malik, senedinde Emirül-Müminin Osman b. Affan (r.a.)'ın oğlu Ömer'in ismini zikrediyorsa da diğer sîka râviler hadisi Hz. Osman'ın diğer oğlu Amr b. Osman'dan rivayet etmişlerdir.

Her iki kardeş de sikadır. Lâkin İmam Mâlik diğer sîka ravilere muhalefet etmiştir. Hatta senedini beyan ettiği esnada عمر بن عثمان derken civarında bulunan Ömer b. Osman (r.a)'in hanesine işaret edermiş. Lâkin, kadir ve kıy-

meti herkesçe kabul edilmekle beraber bu muhalefeti diğer muhaddislerce makbul olamamış ve ferd hadisi şâz, yahut münker sayılmıştır. Bununla birlikte hadis metin olarak sahihtir. Nitekim onu Müslim, Süfyan b. Uyeyne'den, Ali b. Hüseyn'den, Amr b. Osman'dan, Üsame (r.a)'den rivayet etmiştir. Hadisin kendisinde münkerlik olmadığı için Zeynüddin-i Irakî onun yerine ve İbnü's-Salâh'ın tanımına muvafık olmak üzere aşağıdaki misali beyan ediyor:

Dört Sünen Sahibi -ki, Ebu Davud, Tirmizî, Neseî ve İbni Mace'dir- Hemmam b. Yahya kanalıyla olmak üzere عن ابن جريج عن الزّهرى عن انس رضى الله عنه senedi ile, كَانَ النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إذا دَخَلَ الْخَلاَءَ وَضَعَ خَاتَمَهُ "**Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) kazay-ı hacete gittiklerinde yüzüklerini çıkarırlardı**" hadisini rivayet ediyorlar.

Ebu Davud hadisi tahric ettikten sonra şöyle diyor: Bu hadis münker olup mâlum olanı عن ابن جريج عن زياد بن سعد عن الزّهرى عن انس senedi ile صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِتَّخَذَ خاتَماً مِنْ وَرَق اَنَّ النَّبِىَّ Enes (r.a)'den rivayet etti ki; "*Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) gümüşten bir yüzük edindiler*" lafzı iledir. Tereddüt, Hemmam'dan geliyor. Hemmam'dan başka bunu öteki türlü rivayet eden kimse yoktur.

Neseî de bu hadisi tahric ettikten sonra, "*Bu hadis muhafaza edilmiş değildir*" diyor. Hemmam b. Yahya, muhakkik muhaddislerin mutemet kabul ettikleri sîka râvilerden ise de bütün sîka râviler, hadisi ikinci metin ve isnad ile İbnü Cüreyc'den nakletmişlerken o hepsine muhalif olan evvelki metin ve isnad ile nakletmiş olduğundan rivayetinin münker olduğuna hükmedilmiştir.

Râvisine olan itimadın ve râvisindeki hıfz ve ihtiyatın derecesi tek kalması halinde itimat hâsıl olamayacak derecede olan şâz veya münker hadisin misali de Neseî ile İbni Mace'nin, âmâ râvi Ebu Zükeyr Yahya b. Muhammed b. Kays kanalıyla عن هشام بن عروة عن ابيه عن عائشة senedi ile merfu' olarak tahric ettikleri كُلُوا الْبَلَحَ بِالتَّمْرِفَاِنَّ الشَّيْطَانَ اِذَا رَآهُ غَضِبَ وَ قَالَ عَاشَ ابْنُ آدَمَ حَتَّى اَكَلَ الْخَلَقَ بِالْجَدِيدِ "**Hurma-**

nın yeşilini olmuşu ile birlikte yiyiniz.[62] **Zîra Şeytan bunu görünce Ademoğlu eskisini yenisi ile birlikte yiyebilecek kadar yaşadı diye gazap eder**" hadisidir.

Neseî, bu hadisi tahric ettikten sonra, "*Bu hadis, rivayetinde Ebu Zükeyr'in teferrüd ettiği münker bir hadistir*" diyor.

Ebu Zükeyr, zararsız bir râvi olup Müslim, mütabi' olarak hadisini Sahih-'ine kaydetmiştir. Ancak teferrüdü hâlinde teferrüdüne itibar edilir derecede bir râvi değildir. Aşağı-yukarı zayıf sayılabilir bir kimsedir. İbni Adiyy, münker olarak dört hadisini zikreder ki, biri budur.

Münkeri, şazdan ayrı bir nevi itibar ettiği biraz önce ifade ettiğimiz Hafız İbni Hacer el-Askalanî, münkere misal olarak İbni Ebi Hatim'in Hubeyyib b. Habib[63] kanalıyla عن ابن اسحاق عن الْعَيْزَارِ بن حُرَيْثٍ عن ابن عبّاس senedi ile merfu' olarak tahric etmiş olduğu مَنْ اَقَامَ الصَّلاَةَ وَ آتَى الزَّكَاةَ وَ حَجَّ وَ صَامَ وَقَرَى الضَّيْفَ دَخَلَ الْجَنَّةَ "**Her kim Namazı kılar, zekâtı verir, hac eder, oruç tutar, misafire ikram ederse cennete girer**" hadisini aktarır. Bu hadis İbni Ebî Hatim'e göre münkerdir. Zîra, diğer sîkaların rivayetleri ile Ebu İshak kanalından mâlum olanı mevkuf, yani İbni Abbas (r.a)'nın sözü olmak üzere rivayet edilmiştir.

Metruk Hadis (الحديث المتروك)

Buraya kadar aktarılan örnekler -ister şâz, ister münker adı verilsin- hep sikaların rivayetlerine muhalif oldukları sabit olanlardır. Hiç bir sikanın rivayetine muhalif olmaksızın yalan, çok yanılma, fısk, gaflet gibi kusur kabul edilen unsurlardan biri ile itham edilen teferrüd eden râviden rivayet edilen garib hadis kalır ki, ona da metruk adını vermişlerdir.

---

[62] Olmuş hurma ile olmamış hurmanın sağlık üzerinde tesiri birbirine zıt olduğundan ikisi birlikte yendiği takdirde birbirinin zararlarını telafi eder diye hadisi tefsir etmişlerdir.

[63] Kıraat-ı Seb'a imamlarından meşhur Hamza b. Habib ez-Zeyyat'ın kardeşidir.

Sadaka b. Musa ed-Dakikî'nin[64] عن فَرْقَدْ عن مُرَّة عن ابى بكر رضى الله عنه senedi ile merfu' olarak rivayet ettiği, لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ خَبٌّ وَلاَ بَخِيلٌ وَلاَ سَيِّئُ الْمَلَكَةِ **"Ne bir hilekâr, ne bir cimri, ne de elinin altındakilere kötü muamele eden hiçbir kimse cennete giremeyecektir"** hadisi metruke misaldir. Zîra, bunu bu kanal ile Sadaka'dan başkası rivayet etmediği gibi Sadaka'nın kendisi de şeyhi olan Ferkad b. Yâkub es-Senci de çok zayıf olmakla itham edilmişlerdir.

Tembih: Muhaddislerin ifadeleri arasında bazen, اَنْكَرُ ما رَواهُ فُلاَنٌ كَذَا *"Filânın en münker olarak rivayet ettiği şudur, budur"* ifadesine rastlanır. Bu lafzın zahirine bakıp da sözkonusu hadisin mutlak mânada münker olduğunu haber vermek istedikleri anlaşılmasın. Böyle dedikleri hadis, münker rivayetleri ile bilinen bir kimsenin hadisi olursa hakikaten münker ise de eğer hakikatte zayıf olmayan bir hadis ise râvisi bir nevi metih ve ibra ediliyor demektir. Meselâ; İbni Adiyy, بُرَيْدُ بْنُ عبد الله بن ابى بُرْدَ 'nin en münker olarak rivayet ettiği hadis إذا أرادَالله بِامَّةٍ خَيْراً قَبَضَ نَبِيَّهَا قَبْلَهَا Yani, **"Allah Teâlâ bir ümmete hayır murad buyurduğunda Peygamberini kendisinden evvel kabul buyurur"** hadi-

Kezâ; Hafız Zehebî, *"Velid b. Müslim hadislerinin en münkeri Kur'an'ın hıfzı hadisidir"* demişlerdir. Hâlbuki; birincisinin kaynağı hasen, râvileri de sikâ olup sahih hadisleri toplayan imamların kitaplarında ve mesela Müslim'in Sahih'inde vardır. İkincisi de Tirmizî hadislerinden olup Tirmizî, onu tahric ettikten sonra, *"Bu hadis, Velid b. Müslim'den başka bir kimsenin rivayetinden mârufumuz olmayan hasen-garib bir hadistir"* diyor.

---

[64] Tabiîn büyüklerinden ve muhadramlardan olup مرةالخير ve مرة الطيب adıyla mâruf olan müfessir ve meşhur âbiddir ki doksan tarihlerine doğru vefat eylemiştir.

7- SENEDİNİN MUTTASIL VE MAKTU' OLUŞUNA GÖRE HADİSLERİN SINIFLANDIRILMASI

Müsned Hadis (الحديث المسند)

Buraya kadar haberin İslâm'ın ilk çağındaki râvi sayısına göre kaç çeşide taksim edildiğini ve her bir çeşidin rivayet ilmine göre hükümlerini gördük. Haberin bir de senedinde ittisal veya inkıta bulunmasına göre taksimi vardır ki, o senedin sonunda yahut rivayeti esnasında inkıta olup olmadığı değerlendirmelerine göre iki türlü olur.

Senedin başlangıcı hadisi rivayet veya kitabında tahric eden muhaddistir. Sonu da İlâhi Şeriat'ın tebliğcisi olan Resûlüllah (s.a.v)'dir.

İsnadı Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) Efendimiz'e açıkça veya hükmen ulaşan hadise merfu' denir ki, (a.s.v) Efendimiz Hazretlerinin bizzat söz, fiil ve takrirleri bu gibi hadislerde nakledilmiş olur. İsnad silsilesi Resûl (s.a.v)'e varmayıp da bir sahabîye dayanır kalırsa hadise mevkuf denir ki, o sahabînin söz ve fiil ve takriri demektir. İsnadı sahabîye de varamayıp da tâbiiye yahut tâbi-i tâbiiye yahut daha sonraki bir zâta dayanır kalırsa hadis maktu'dur.

Öteki bakış açısıyla da bir hadis -merfu' olsun, mevkuf, hatta maktu' olsun- râvi silsilesinden hiç biri düşmeksizin rivayet edilmiş ise muttasıl yahut mevsul adını alır. Hadisi, tâbiinden biri sahabî ismini zikretmeksizin doğrudan doğruya Resûlullah (s.a.v)'e isnad edecek olursa mürseldir. Buna celi mürsel denir. Bir de hafi mürsel vardır ki, tedlis bölümünde sözkonusu edilecektir. Mürselde râvi silsilesinin bir halkası düşmüştür. Tâbi-i tâbii ne şeyhinin, ne de sahabînin isimlerini zikretmeksizin hadisi ref ederse hadis munkatı' olur ki, bunda silsileden iki halka düşmüştür.

Sahabîden evvel iki veya daha çok râvi düşmüş ise hadis mu'daldır. Muhaddis, isnadın ittisalini tereddüde meydan verecek şekilde bir şeyhinin ismini düşürmüş ise, hadis müdelles olur.

Râvinin düşmesi senedin sonunda yahut ortasında (esna) olmayıp da başlangıcında olursa, hadis muallak olur. Ta'lik, muhaddisin kendi şeyhinden itibaren bir veya bir kaç râviyi, yahut bütün senedi düşürerek قَالَ فُلاَنٌ gibi bir lafız ile bir şey rivayet etmesidir.

Müsned

Müsned zahiren muttasıl bir sened ile sahabînin Resûlüllah (s.a.v)'e ref ettiği haberdir. Nitekim tâbiinin ref ettiğine mürsel, tâbiinden sonraki zâtın ref ettiğine mu'dal veya muallak denildiği biraz önce söylenmişti.

Görünürde muttasıl kaydı –celi mürsel gibi- senedindeki inkıta açık olan haberleri tanımlamaktan doğar. Lâkin, hafi inkıta ve hafi irsal ile ma'lul olan hadis ile şeyhinden işittiğini belli etmeksizin ana'ne ile yani عن lafzı ile senedini zikreden müdellisin hadisi müsned sayıldığı gibi, rivayet ettiği kişiye muasır olup onunla görüşmesi sabit olmayan kimsenin yine an'ane ile rivayet ettiği haber de müsned kabul edilir. Zîra عن lafzı sema'ın ne vuku bulduğuna, ne bulmadığına sarahaten delâlet etmediğinden her iki takdirde senedde inkıta açık değildir. Müdellis ile çağdaşının an'aneleriyle rivayet edilmiş hadisleri müsned kabul etmekte Müsned yazan imamların ittifakı vardır.

Hatib Ebu Bekir Bağdadî'nin el-Kifaye'sinde, ona tâbi olarak da İbnü's-Sabbağ'ın el-Udde'sinde verdikleri tarife göre Müsned, "*Sonuna kadar zahiren muttasıl olan hadis*"e denir ki, bu tarif merfu'a da mevkufa da maktu'a da şamil olur. Zîra, mevkufun senedi sahabîye, maktu'unki tâbiiye kadar ulaşabilir. Ancak, Hatib'in tarifi müteakip, "*Mevkufa müsned denilmesi nadir olup bu tâbir ekserisi Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'den rivayet edilen haberlerde kullanılır. Müsned lafzı sahabe ile onlardan sonrakilerden rivayet edilmiş sözler ve fiiller hakkında istimal edilmez*" dediğine bakılırsa onun da re'yi meşhur olan bu tanıma uygundur demektir.

Ebu Abdillah el-Hâkim ile bu konuda ona tâbi olanlar da müsned tabiri-

ni yalnız senedi muttasıl olan merfu' hadis için istimal ederler ki, buna göre mevkuf, maktu', mürsel, munkatı', mu'dal, müdelles gibi çeşitlerin tümü hariç kalır.

Hafız Celâleddin-i Suyutî Tedrib'inde, *"En sahih görüş budur. Bu, Hatib'in söylediklerinden pek farklı değil. Şeyhülislâm İbni Hacer de 'Nuhbe'sinde böyle olduğuna karar vermiştir. İşte buna göre müsned merfu'dan daha hususi olmuş olur"* diyor.

Hâkim ilave olarak hadisin Müsned olması için isnadında أُخْبِرتُ عَنْ فُلاَنٍ *"Filânın...dediği bana haber verildi"* حَدَّثَ عَنْ فُلاَنٍ *"Filânın sözü olmak üzere bana söylendi"* بَلَغَنِى عَنْ فُلاَنٍ *"Filândan bana tebliğ edildi".* اَظُنُّهُ مَرْفُوعاً *"Zannederim ki, hadis merfu'dur"* رَفَعَهُ فُلاَنٌ *"Hadisi filân kimse ref etti. Yani Resûlüllah (a.s.v)'ın söz veya fiili olmak üzere haber verdi"* gibi sigalar istimal edilmemiş, yani sema'ın açıkça beyan edilmiş olmasını şart kılıyor.

Hafız İbni Abdilberr'in Temhid'deki beyanına göre ise müsned ile merfu' eşanlamlıdır. O, müsnedi, *"Hassaten Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'den -ister muttasıl, ister munkatı' olarak- nakledilen şey"* diye tarif ediyor ki, ona göre müsned lafzı -metin merfu' olduktan sonra- mürsele de munkatı'a da mu'dal'e de şamil* olur. Ona göre مالك عن نافع عن ابن عمر عن رَسُولُ اللّهِ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ senedi ile rivayet edilen muttasıl hadis müsned olduğu gibi -Zührî'nin İbni Abbas (r.a)'dan sema'ı olmadığı halde- senedi مالك عن الزهرى عن ابن عباس عن عن رَسُولُ اللّهِ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ile rivayet edilen munkatı' hadisi de müsneddir. Lâkin bu konuda ona tâbi olan yoktur.

Tembih: Müsned lafzı -beyan edildiği üzere- hadis çeşitlerinden birinin ismi olduğu gibi hadis kitaplarından bazılarının da ismidir. Buna göre cem'i mesanid gelir. Muhaddis her sahabîden rivayet edilmiş sahih, hasen, zayıf ha-

---

* D.İ.Başkanlığı'nın çevirisinde olduğu gibi, Osmanlıca orijinal metinde de bu kelime "sadık" olarak yazılmış... Bir baskı hatası olmalı... Bağlama göre "şamil" daha uygun düştüğü için bunu tercih ettik. (Haz.)

disleri ayrı ayrı ya alfabetik sırayla sahabe isimlerini, ya sahabenin mensup oldukları kabile isimlerini yahut sahabenin İslâm'daki hizmetlerini yahut da şereflerini gözeterek özel bir tertibe sokarsa kitabına Müsned adını verir. İmam Ahmed b. Hanbel'in (164-241) Müsned'i gibi -ki, oğlu Abdullah b. Ahmed'in ilâve ettiği Zevaid ile beraber takriben kırk bin hadisi ihtiva eden ve Müsned'lerin en kapsamlı olanıdır. Ve mutlak olarak Müsned denilince o kitap kastedilir.

Buharî (194-256) ile Müslim'in (206-261) de birer Müsned-i Kebirleri olduğu gibi Ebu-Davud et-Teyalisî (? 120-204)'nin de pek meşhur bir Müsned'i vardı. Muhammed b. Câfer el-Kettanî (rh.a) er-Risâletü'l-Müstasrafe'sinde yalnız bu türden olmak üzere seksen iki kadar Müsned ismi zikrediyor.

Sahabe tertibi üzere değil de konu üzerine, metin başlarındaki harfler veya kelimeler sırası üzere tertip edilen bazı Müsned'ler de vardır ki, bunlara bu adın verilmesi ihtiva ettikleri hadislerin müsned ve merfu' olmasındandır. Sahih-i Buharî ile Sahih-i Müslim bu nevi Müsned'lerdendir. Zâten Sahih-i Buharî'nin ismi el-Müsnedu's-Sahih, daha doğrusu اَلْجَامِعُ الصَّحِيحُ الْمُسْنَدُ الْمُخْتَصَرُ مِنْ أُمُورِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَ سُنَنِهِ وَأَيَّامِهِ 'tir.

Abdullah b. Abdirrahman ed-Darimî'nin (181-255) de sahabe tertibi üzere bir Müsned'i olduğu gibi, Müsned-i Darimî adıyla meşhur olan ve Kütüb-i Sitte'nin bazılarınca altıncısı sayılan bir Cami'i vardır ki, bunda mürsel, munkatı' mu'dal hadisler de vardır. Meşhur tefsîr sahibi Ebu Abdirrahman Baki b. Mahled el-Endelüsî'nin (201-276) ve sairenin de birer Müsned'leri var. İbni Hazm, Baki b. Mahled'in kitabı için, "*Bin üç yüz bu kadar sahabînin rivayetlerini ihtiva etmekle beraber fıkıh konuları üzerine tertip edildiğinden hem Müsned, hem de Musanneftir. Hiçbir kimsenin böyle bir kitabı yoktur*" diye metihlerde bulunuyor.

Ebü'l-Abbas Muhammed b. İshak es-Serrac'ın (? 216-313) de konularına göre tertip edilmiş bir Müsned'i varsa da yarım kalmıştır.

Müsned denilen kitapların bir çeşidi daha vardır: Bir muhaddis senedleri çıkararak hadis toplar da sonradan diğeri o hadislerin kuvvetlilik ve zayıflık derecesini göstermek için isnadlarını bulup yazarsa kitabı yine Müsned olmuş olur: Müsnedü'ş-Şihab ve Müsnedü'l-Firdevs gibi. Şihabüddin Muhammed b. Selâme el-Kudaî (h.454) bilgelik, âdab ve dualara dair bin şu kadar kısa hadisi isnadsız olarak cem edip Şihâbü'l-Ahbar adını vermiş ve bilahare bu kitaptaki hadis-i şeriflerin senedlerini Müsnedu's-Şihab adıyla ayrı bir kitaba yazmıştır. Ebu Şücâ Hafız Şîreveyh b. Şehridad ed-Deylemî (445-509) de onu taklît ederek Firdevsü'l-Ahbâr adıyla yine isnadsız olarak on bin kadar kısa hadis toplamış, bilahare oğlu Hafız Şehridad İbni Şîreveyh (h.558) her birinin senedlerini Müsnedü'l-Firdevs adıyla dört ciltlik ayrı bir kitapta göstermiştir.

Merfu' Hadis (الحديث المرفوع)

Merfu' hadis -muttasıl olsun, munkatı' olsun- hassaten Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) Efendimiz'e açıkça veya hükmen isnad edilen hadistir. Bu hadis ister Hz. Resulün (a.s.v) sözü, ister fiili, isterse takriri olsun. Onun dışındakilere yani sahabîye yahut tâbiiye, yahut da daha sonraki bir zâta isnad edilen habere -muttasıl da olsa- merfu' denmez.

Açıkça merfu' olan söz meselâ sahabînin سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ *"Resûlüllah (s.a.v)'den işittim, buyuruyordu ki,"* yahut حَدَّثَنَا رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكَذَا *"Resûlüllah (s.a.v) bize söyle buyurdu"*; sahabî ile sahabî olmayanın, قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَا yahut عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ demesidir.

Açıkça merfu' olan fiil meselâ sahabînin, رَأَيْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ كَذَا *"Resûlüllah (s.a.v)'in şöyle, böyle yaptıklarını gördüm"*; sahabî ile sahabî olmayanın, كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ كَذَا *"Resûlüllah (s.a.v) şöyle böyle yaparlardı"* demesidir.

Açıkça merfu' olan takrir meselâ sahabînin, فَعَلْتُ بِحَضْرَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَا *"Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'in huzurunda şöyle, böyle yaptım"*, sahabî ile sahabî olmayanın فَعَلَ بِحَضْرَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَا *"Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'in huzurunda filân şöyle, böyle yaptı"* deyip de bu fiilin Hz. Risâletpenahî tarafından ret ve çirkin kabul buyrulmadığını zikretmesidir.

Hükmen merfu' olan söz, meselâ İsrailiyyat'tan ilim tahsil etmeyen bir sahabînin geçmiş peygamberler zamanına, melahim, fitneler ve kıyametin kopması gibi gelecek zamana; kezâ yapılmasına sevap veya ceza vaad edilen hususlara dair bir haber vermesidir ki, sahabî verdiği haberde Resûlüllah (a.s.v)'dan sema'ını açıkça beyan etmese de nakledilmesi yine merfu' hükmündedir. Çünkü, şahsi görüş ve içtihat konusu olmayan böyle bir şeyi haber vermesi, onu ya doğrudan doğruya Resûl (a.s.v)'dan veya Resûl (a.s.v)'dan öğrenmiş diğer bir sahabîden işittiğine delâlet eder. O sahabî İsrailiyyat'ı nakleden biri de olmadığı için haberin kaynağının Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) olduğu ortaya çıkar.

Hükmen merfu' olan fiil meselâ Ali (kv.) hazretlerinin, güneş tutulması namazının (salât-ı küsûf) her rekâtında iki defadan fazla rükûa varması gibidir ki, bunda da hiç kimsenin içtihada mecali yoktur.

Hükmen merfu' takrir, meselâ bir sahabînin, *"Biz, Nebî (a.s.v) zamanında şöyle, böyle ederdik"*, yahut, *"Filân şeyi yapmak sünnettir"* gibi sözler ile ihbarda bulunmasıdır. Sahabe hazretlerinin dinî konularda Resûl (a.s.v)'a sık sık sorular sormaya istekli oldukları, zamanın da vahiy zamanı olduğu nazar-ı itibara alınırsa sürekli yapmayı âdet ettikleri bu gibi şeylerin Hz. Risâletpenahî'nin mâlumu olmaması hatıra gelmeyeceğinden nakledilen fiillerin vukuundan haberdar oldukları halde nehiy buyurmadıklarına tabiatıyla hükmedilir.

Hülâsa sahabînin, tâbiinin yahut daha sonraki zevatın Resûl (a.s.v)'a izafe ettiği her hadis -isnadı muttasıl olsun olmasın- merfu'dur.

Mevkuf Hadis (الحديث الموقوف)

Mevkuf hadis, sahabenin söz, fiil ve takrirlerine ait olan muttasıl veya munkatı' nakillerdir ki, bunlarda rivayet sahabîye dayanıp orada kalır. Ve Resûl (a.s.v) Efendimiz'e ref edilmez. Meselâ, قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ اَوْ فَعَلَ اَوْ قَرَّرَ كَذَا *"İbni Abbas (r.a) söyle dedi, yahut söyle yaptı, yahut da filân şeyi şöyle tasvip etti"* ; yahut جَاءَ عَنْ اِبْنِ عَبَّاسٍ مَوْقُوفًا *"Abbas (r.a)'dan mevkuf olarak rivayet edilir ki"*; yahut هُوَ مَوْقُوفٌ عَلَى اِبْنِ عَبَّاسٍ *"Bu hadis İbni Abbas (r.a)'a varınca mevkuftur. Yani senedi oraya dayanmış, öteye geçmiyor"* gibi sigalarla rivayet edilen hadislerin hepsi mevkuftur.

Sahabîde son bulan hadis yalnız açıkça mevkuf olabilir. Hükmen merfu' hadislerin mevcudiyetine kıyasla hükmen mevkuf hadis olmaz.

وَقَفَهُ فُلاَنٌ عَلَى الزُّهْرِى *"Hadisi filân kimse Zührî'ye vardırınca durdu"* gibi lafızlarla "vakf" lafzı istimal edilmekle beraber hadis, mevkuf değil maktu'dur. Zîra, Zührî tâbiidir.

Maktu' Hadis (الحديث المقطوع)

İsnadı tâbiiye, yahut tebe-i tâbiinden birine sözlü veya fiilî olmak üzere ulaşan hadise maktu' denir. Maktu' hadisin cem'i mekâtı yahut mekâtî' gelir. Hadis ıstılahlarının tamamen yerleşmediği zamanlarda İmam Şafiî, maktu'u munkatı' hadis mânasında kullanmıştır. Şafii'nin âlim arkadaşlarından ve Buharî'nin şeyhlerinden olan Abdullah el-Humeydî (h.219), Taberanî (260-360) ve Darekutnî (306-385) gibi hadis imamları da bu konuda onu takip etmişlerdir. Hâlbuki, iki tanım arasında yerleşen fark evvelce gösterilmiştir.

Horasan fakihlerinin mevkuf hadise eser, merfu'ya haber dedikleri ilk bölümde geçmişti. Şeyhülislâm İbni Hacer el-Askalanî eser lafzının mevkuf ile maktu'ya, Şeyh Nevevî ise tüm muhaddislerce merfu'ya da verildiğini söylerler.

Mevkuf hadis ve bilhassa maktu' hadis hüccet değildir.

Birçok mevkuf hadis, senedleri Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'e ulaşmayınca uydurma zannedilmiştir. Ebu Hafs Ömer b. Bedr el-Mevsılî (557-622) Mevzuat kitabı yazarlarının sahabî veya tâbii veyahut tâbi-i tâbii sözü olarak sahih iken mevzu zannıyla kitaplarına kaydettikleri haberleri Mârifetü'l-Vukuf Ale'l-Mevkuf adını verdiği bir kitapta toplamış ve "*Bunları mevzuat arasında dâhil etmek yanlıştır. Zîra, mevzu ile mevkuf arasındaki fark büyüktür*" demiştir.

Mevkuf ve maktu' hadis arayan kimse, Ebu Hafs'ın bu kitabından başka Ebu Bekir b. Ebî Şeybe (h.235)'nin Musannef'i ile Abdürrezzâk b. Hemmam'ın (126-211), Muhammed b. Cerir et-Taberî'nin (7220-310), Abdurrahman b. Ebî Hatim'in (h.327), İbrahim b. el-Münzir'in (h.236) tefsirlerinde de bir çoğuna rast gelir.

Bazı Meseleler

1- Muhaddislerden ve Fahrüddin-i Razî ile Seyfüddin-i Amidî gibi usulcülerden nakledilen muteber görüşe göre sahabî, Nebî'nin (s.a.v) Asr-ı Saadet zamanına atıfta bulunarak, "*Biz vaktiyle şöyle böyle derdik; şöyle böyle ederdik, şöyle böyle bir tercihte bulunurduk*" gibi bir söz söylemiş ise hadisi yine merfu'dur. Sahabenin dinî konulara dair (a.s.v) Efendimiz Hazretlerinden sık sık soru sormaya hırslı oldukları mâlum olduğundan böyle bir sözün zahiri, Hz. Risâletpenahî (s.a.v)'nin o şeye vâkıf olup tasvip buyurduğunu ifade eder. Nebevî takrirler ise merfu' olan sünnetlerin bir nevidir. Cabir (r.a)'in Sünen-i Neseî ile Sünen-i İbni Mace'deki, كُنَّا نَأْكُلُ لُحُومَ الْخَيْلِ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ **"Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'in asr-ı saadet'i zamanında biz at eti yerdik"** hadisi gibi.

Ebu Bekir İsmailî (277-371) ile Ebu Bekir Berkanî (333-425) bu gibi hadislerin mevkuf olduğu kanaatindeyseler de bu görüşleri ekseriyetin görüşüne muhalif ve doğruluktan çok uzak kabul edilmiştir.

Şeyh Nevevî, Müslim Şerhi'nde bu konuda bir görüş daha bulunduğunu ve Ebu İshak Şirazî'nin (393-476) de buna tâbi olduğunu haber veriyor. Bu görüşe göre kıssada haber verilen şey ekseriyetle gizli kalmayacak mâkul şeylerden ise merfu', değil ise mevkuftur. Hele kıssada (a.s.v) Efendimiz Hazretlerinin fiile vâkıf olduğu açıkça belirtiliyorsa ittifakla merfu'dur, değil ise mevkuftur.

İbni Ömer (r.a)'nın, كُنَّا نَقُولُ وَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى اَفْضَلُ هٰذِهِ الْاُمَّةِ بَعْدَ نَبِيِّهَا اَبُو بَكْرٍ وَ عُمَرَ وَ عُثْمَانَ وَ يَسْمَعُ ذٰلِكَ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلاَ يُنْكِرُهُ *"Biz, Resûlüllah (s.a.v) hayatta iken bu ümmetin, Peygamberinden sonra en faziletlisi Ebu Bekir, Ömer, Osman'dır, derdik. Resûlüllah (s.a.v) de bu sözümüzü işitirdi de inkâr buyurmazdı"* hadisi gibi. Bunu Taberanî Mucem-i Kebîr'inde Nebî'nin vâkıf oluşunu açıkça beyan eden son fıkrası ile birlikte rivayet eder. Sahih'te ise yalnız üst tarafı vardır.

Ümmü'l-Müminin Âişe (r.a)'nın, كَانَتِ الْيَدُ لاَ تُقْطَعُ فِى الشَّيْئِ النَّافِهِ "**Hırsızın eli çaldığı pek cüz'î şeyler için kesilmezdi**" hadisi ile Cabir b. Abdillah (r.a)'nın Buharî'deki (257 inci), كُنَّا إِذَا صَعِدْنَا كَبَّرْنَا وَإِذَا نَزَلْنَا سَبَّحْنَا "**Seferde iken bir tepeye çıktığımızda tekbir alır, indiğimizde tesbih ederdik**" hadisi gibi, Hz. Nebî'nin zamanına açıkça nisbet etmeksizin rivayet edilen haberler de merfu' ise de Hatib-i Bağdadî ile ona tâbi olarak İbnü's-Salâh'a göre mevkuf kabul edilirler.

Sahabînin, "**Resûlüllah (s.a.v) içimizde iken yahut hayatta iken şunu, bunu yapmakta sakınca görmezdik**"; yahut: "**Resûlüllah (s.a.v)'in hayatında şöyle der, harfiyle yapar; şunda, bunda sakınca görmezdik**" gibi lafızlarla olan rivayeti öncelikle merfu' sayılıp Müsned kitaplarda tahric edilmiştir. Merfu'nun bu çeşidine Mugîre b. Şûbe (r.a)'in, كَانَ اَصْحَابُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَعُونَ بَابَهُ بِالاَظَافِيرِ "**Resûlüllah (s.a.v)'in ashabı evinin kapısına tırnak vurarak izin isterlerdi**" hadisini misal olarak bilhassa kaydederler. Hâkim Nisaburî, bu nevi hadislerin merfu' olmadığına kani olup

Muğîre'nin bu hadisini kaydettikten sonra, "*İşte bunu, uzman olmayan kimse - içinde Resûlüllah (s.a.v)'in bahsi geçti diye- hemen müsned zannedebilir. Hâlbuki müsned değil*[65] *mevkuftur*" demiş olduğu için hadis ıstılahlarını yazan diğer müellifler bu misali burada kasten kaydederek Hâkim'in sözünü tenkit ederler.[66]

Bu sözleri bir sahabî söylemeyip de bir tâbii söylemiş olsa herhalde merfu' sayılmaz.

2- Sahabînin أُمِرْنَا بِكَذَا "**Filân şeyi yapmamız emredildi**" yahut, نُهِينَا عَنْ كَذَا "**Filân şeyden nehyolunduk**" yahut مِنَ السُّنَّةِ كَذَا "**Filân şey sünnet-i seniyye cümlesindendir**" türünden sözleri cumhurun tercih edilen sahih görüşüne göre merfu'dur. Lâkin meselâ, "**Ebu Bekir ile Ömer'in sünneti böyle idi"** diyerek sünneti (a.s.v) Efendimiz'den başka bir zâta nisbet ederse o zaman merfu' olmaz. Bundan dolayıdır ki, Müslim'in de tahric etmiş olduğu 217 inci, 359 uncu ve 632 inci Buharî hadisleri ile Ali (k.v)'nin Sünen-i Ebu Davud'da tahric edilen, مِنَ السُّنَّةِ وَضْعُ الْكَفِّ عَلَى الْكَفِّ فِى الصَّلاَةِ تَحْتَ السُّرَّةِ "**Namazda iken göbeğin altında bir eli diğer el üzerine kavuşturmak sünnet icabındandır**" hadisi hep merfu' kısmına dâhildir.

Bu gibi sözleri bir tâbii söylemiş olsa haber mürsel olur.

Sahabînin, كُنَّا نَفْعَلُ كَذَا "**Biz şöyle, böyle ederdik**" yahut; "**Filân iş Allah'a ve Resûlüllah'a itaattir yahut mâsiyettir**" demesi de merfu' hükmünde olduğu gibi -biraz evvel söylendiği üzere- hakkında re'y ve içtihat ile

---

[65] Bir az evvel görüldüğü üzere Hâkim, muttasıl merfu'ya müsned adını veriyor.

[66] Bu hadisi Buharî, "el-Edebü'l-Müfred" kitabında Muğire'den değil, Enes b. Mâlik (r.a) hadisi olmak üzere tahric etmiştir. Şeyhülislâm İbni Hacer, "*Enes hadislerinden olan bu haber hakkında Muğîre'nin rivayetini bir çok muhaddis araştırmışsa da emekleri hep boşa gitmiştir*" demiş ise de Hafız Suyutî, bu sözünü naklettikten sonra, "*Lâkin, Allah'a hamdolsun ki ben, buna muvaffak oldum. Beyhakî 'Medhal'inde bunu tahric etmiştir*" diye sevincini ilân ediyor ve Beyhakî'nin Muğîre hadisini senedi ile rivayet ettikten sonra Enes'den gelen rivayete geçtiğini haber veriyor.

hüküm vermeye imkân olmayan bir şeyi sahabînin haber vermesi de merfu' hükmündedir.

İbni Mesûd (r.a)'in, مَنْ اَتَى سَاحِرًا اَوْ عَرَّافًا فَقَدْ كَفَرَ بِمَا اُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ **"Her kim bir sihirbazın yahut -gaypten haber verebilir diye- bir arrafın yani kâhinin yanına giderse Muhammed (s.a.v)'e inzal buyrulanı inkâr etmiş olur"** hadisi ile Sehl b. Ebî Hasme (r.a)'in korku namazı (salât-ı havf) hakkındaki hadisi bu neviden yani merfu' hükmünde olan mevkuf hadislerdendir. Zîra, bu gibi şeyler Nebî'nin (s.a.v) bildirmesi olmadıkça re'y nevinden hakkında hüküm verilecek aklî konulardan değildir. Lâkin bunlarda da sahabînin ara sıra Ehl-i Kitap rivayetlerini nakleden zevattan olmamasını şart koşmuşlardır.

3- Bir tâbii, senedi sahabîye kadar ulaştırdıktan sonra, يَرْفَعُهُ *"Sahabî hadisi ref ederek"* yahut, يَنْمِيهِ *"İsnad ederek"* yahut, يَبْلُغُ بِهِ *"Sözü sahibine yani Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'e nisbet ederek"* yahut, يَرْوِيهِ *"Rivayet ederek"* yahut mazî sigasıyla رَوَاهُ yahut da رِوَايَةً *"Rivayet ederek söyledi"* diyecek olursa hadis merfu' olur.

Sened tâbiiye ulaştırıldıktan sonra bu sözlerin biri sonra söylenecek olursa hadis yine merfu' olursa da senedden sahabî düştüğü için mürsel merfu' olur.

Basra muhaddislerine ve mesela İbni Sirîn'e has bir ıstılah vardır ki, senedde sahabînin ismini zikretmeyi müteakip -mükerrer olarak- قَالَ قَالَ diyerek hadisi beyan ederler. Birinci قَالَ 'nin faili sahabî, ikinci قَالَ 'nin faili de Resûl (a.s.v) olduğundan bu gibi hadislerin de merfu' olduğunda şüphe yoktur.

8- İTTİSAL VE İRSAL

Muttasıl Hadis (الحديث المتّصل)

Evvelce izah edildiği üzere muttasıl veya mevsul hadis muhaddislerden Resûl (a.s.v)'a, sahabîye veya tâbiiye varıncaya kadar senedinin bütün râvileri sıra ile birer birer zikredilen hadistir. Vuslatın zıddı irsal ve inkıtadır.

Merfû hadis mevkuf, •maktu' hadis de muttasıl olabilir. Mevkuf hadisin isnadı sahabîye kadar muttasıl ise ona mevsul mevkuf, değil ise munkatı' mevkuf denir.

Genel anlamda muttasıl deyince ekseriyetle kastedilen muttasıl merfu'dur. Mevkuf veya maktu' muttasıl kastedilirse, bu takdirde, "*Said b. el-Müseyyeb'e veya Zührî'ye veya Mâlik'e kadar muttasıldır*" denir. Ve mutlaka bu zatların isimlerini zikretmek lâzımdır.

Sahabînin ismini yâd etmeksizin tâbii hadisi merfu' olarak rivayet ederse mürsel adını alır. Sahabîden sonra bir defa veya daha çok bir tek râvinin ismi atlanmış ise munkatı', birden çok râvi atlanmış ise mu'dal denir.

Mürsel Hadis (الحديث المرسل)

Mürsel hadis -yukarıdaki izahattan anlaşılacağı gibi- bir tâbiinin, قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَا yahut فَعَلَ كَذَا yahut فُعِلَ بِحَضْرَتِه كَذَا diye rivayet ettiği hadistir ki, râvi olan sahabî senedde atlanmış olur. Cem'i merasîl gelir. Ve böyle bir sened ile rivayet eden tâbiiye mürsil denir.

Bu tarife göre Kays b. Ebî Hâzim (? 98), Ebu Osman en-Nehdî (? 100), Ubeydullah b. Adiyy b. el-Hiyâr (? 90), Said b. el-Müseyyeb (? 89) gibi tâbiinin büyüklerinin mürselleri ile Zührî (50-5124), Ebu Hâzim Seleme b. Dînar (h.140) ve Yahya b. Said el-Ensârî (h.143) gibi tâbiinin küçüklerinin mürselleri arasında fark yoktur. Lâkin bazıları meşhur olan bu görüşe muhalif olarak yalnız tâbiinin büyüklerinin merfu' olarak rivayet ettikleri haberlere mürsel deyip

tâbiinin küçüklerinin قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ demesini mürsel değil, munkatı' kabul ederler. Zîra, tâbiinin küçüklerinin ekseri rivayetleri yine tâbiindendir.

Muhaddisler, seneddeki inkıtâı nevilere taksim ederek, muttasıl olmayan hadislerin kimine mürsel, kimine munkatı' kimine mu'dal diyorlarsa da fakihler ile usulcüler irsali vaslın zıddı kabul ederek bunların hepsine mürsel derler. Muhaddislerden Hatib-i Bağdadî (392-463) ile Ebu Zür'a er-Razî (h.264) ve Ebu Hatim er-Razî (195-277) Ali b. Ömer ed-Darekutnî (306-385) de hep mürsel hadis lafzını bu umumi mânada munkatı' yerine kullanmışlardır.

Hadis ıstılahları bugünkü şekilde teşekkül etmezden evvelki ilk muhaddislerin de bu lafzı böyle istimal ettikleri görülmüştür. Nitekim Buharî, İbrahim en-Nehaî'nin (h.95) Ebu Said-i Hudrî (K 12-74) (r.a)'den rivayet ettiği hadis için "mürsel" diyor, Çünkü, İbrahim'in Ebu Said'den sema'ı yoktur.

Kezâ, Sünen sahibi Ebu Davud-i Sicistanî de عون بن عبد الله بن عتبة بن مسعود عن ابن مسعود senedli hadisi için yine mürsel diyor. Çünkü Avn (? 120) Abdullah b. Mes'ud (r.a.)'a (K. 28-32) yetişmemiştir.

Bu gibi hadisler İmam Şafiî ile birçok hadisçi, fakih ve usulcülere göre -tâbiinin hıfz ve rehberliği tartışmasız olmakla birlikte- zayıftır ve delil kabul edilecek sahih (sâlih) hadislerden olmadıklarına hükmedilir. İmam Mâlik, imam Ebu Hanife ve meşhur olduğuna göre imam Ahmed b. Hanbel'e göre ise sahih kabul edilirler. İbni Abdilberr'in kayıt ve işaret ettiğine göre bu imamların mürsel ile ihticacları mutlak mânada olmayıp mürsilin, sîka râvilerin dışındakilerden rivayetten kaçınması şartıyla kayıtlıdır. Ve böyle olmayan kimsenin irsal ettiğini reddetmekte ihtilaf yoktur, der. Bazılarının iddiasına göre Hanefîlerin irsali hüccet kabul etmeleri, mürsilin üç faziletli asırdan birinde yaşamış olması, yani sahabî, tâbii veya tâbi-i tâbii olması şartıyladır.

İbni Cerîr et-Taberî (224-310), "*Mürseli kabulde bütün tâbiinin icmâı vardır. Ne onlardan, ne de onlardan sonraki imamların hiç birinden tâ iki yüz târihine kadar mürselin inkâr edildiğine dair rivayet yoktur*" deyip mürseli red-

detmeyi ilk çıkaran zâtın İmam Şafiî olduğunu îma etmek istemiştir. Hele bazıları büsbütün mübalağa ile mürseli müsnedden de daha kuvvetli kabul edip, "*İsnad eden râvi hadise itimat edip etmemeyi sana bırakıyor. İrsal eden râvi ise rivayetin sıhhatine kefil olmuş demektir*" demişlerdir.

Tirmizî Kitabü'l-İlel'inde, "*Bir çok imam, gerek sîka râvilerden, gerek sîka olmayan râvilerden rivayet etmiş olduklarından ve bunlardan biri tarafından mürsel olarak rivayet edilen hadisin sîka olmayan bir kimseden rivayet edilmesi ihtimali bakî olduğundan hadisin zayıflığına hükmetmişlerdir*" diyor. Bu imamların mürseli kabul etmeyişleri senedden atlanan râvinin hâlinin meçhul kalması sebebiyledir. Çünkü, atlanan râvinin sahabî olmak ihtimali olduğu gibi tâbiinden bir sîka da olabilir.

İkinci takdire göre de o sikanın sahabîden tahsil etmiş olması muhtemel olduğu gibi diğer bir tabiîden de kabul etmiş olabilir. Bu takdirin ikinci şıkkına göre de kendisinden rivayet ettiği tâbii ya sîka olmaz, ya olur. İkinci şıkka göre yine evvelki ihtimaller muteber olur.

Bu aklî ihtimaller sonsuza kadar devam edebilirse de ihtimaller -muhaddislerin araştırmalarına göre- altı veya yediden fazlaya çıkamamış ve tâbiinin birbirinden rivayetleri içinde bundan çok ihtimale müsait olanına rast gelinememiştir. Elhâsıl, mürselin reddediliş sebebi düşen râvinin meçhul kalmasıdır. Mürsil, hep sîkalardan rivayet eden bir kimse olsa bile atlanan râviyi belirsizlikle beraber güvenilir kabul etme meselesi ortaya çıkar ki, bu da kalbi tatmin etmek için kâfi gelmez.

Tâbiinin, yalnız sikadan tahsil ettiği takdirde irsal etmesi âdeti olduğu biliniyorsa İmam Ahmed'in bir görüşüne göre hadisin kabulünde tevakkuf edilir.

Ebu Hanife ile Mâlik[67], Süfyan-ı Sevrî, Evzaî ve meşhur görüşüne göre

---

[67] Hâkim'in nakline göre Said b. el-Müseyyeb ile İmam Mâlik de mürseli zayıf kabul edip ihticac için makbul görmezlermiş. Lâkin İmam Mâlik'in meşhur olan kavli burada zikredilendir.

Ahmed b. Hanbel gibi büyük imamlar ve diğer birçok fakih ise bilakis bu gibi mürseller ile ihticac etmişlerdir. Bunlara göre sîka olan hâfız, kendisine rivayet eden zâta tam itibar ve itimat ettiğinden mürsel olarak rivayet etmiştir. O rivayet eğer kendisince sahih olmasaydı hadisi irsal edip قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ diyemezdi. Sünen sahibi Ebu Davud'un kendi kitabı hakkında Mekkelilere gönderdiği risalede, *"Geçmiş zamanda Süfyan-ı Sevrî, Mâlik ve Evzaî gibi âlimler, Şafiî'ye kadar hep mürseller ile ihticac edip gelmişken sonradan Şafiî bu gibi hadisler hakkında söz etmiş ve Ahmed İbni Hanbel ile diğerleri ona tâbi olmuşlardır"* diyor.

İmam Şafiî de tâbiinin büyüklerinden rivayet edilen mürsel hadisle ve mesela Said b. el-Müseyyeb'in mürselleri ile ameli caiz görmüştür. Lâkin bu, diğer bir kaynaktan müsned veya o kuvvette olmak üzere mürsel olarak rivayet edilmiş ve ikinci kaynak yine mürsel ise ikinci mürsilin râvileri birinci mürsilin râvilerinden başkaları olması şartıyladır ki, bu takdirde atlanan râvinin hakikaten sîka olması ihtimali tercih edilirse de yine diğer kanaldan Müsned olarak rivayet edilen mürsel kuvvetinde olmaz. Nitekim Ebu Davud yine o mektubunda, *"Mürsellerden başka hiçbir Müsned hadis yok ise mürsel ile ihticac edilebilir"* diyor.

İmam Şafiî'nin -er-Risale'deki ifadesine göre- bu gibi mürselleri kabul için bu iki şarttan başka üç şartı daha vardır: 1-Tâbiinin atlanan râvinin adını belirtmesi durumunda sîka bir ismi vermesi, 2-Mürsel rivayetin Resûlüllah (s.a.v)'den rivayet edilmiş diğer haberlere uygun düşmesi, 3- Mürsel'in bir sahabî sözüne yahut ulemanın ekseriyetinin fetvalarına mutabık gelmesi.

İşte, bu beş şarttan herhangi biri tahakkuk ederse İmam Şafiî mürseli kabul eder. Ve bu şartları -diğer tabiîlerde olduğu gibi- Said b. el-Müseyyeb'in mürsellerinde de arar. Her ne kadar eski görüşlerinde Said'in mürsellerini mutlaka hüccet kabul ettiğini söylemiş ise de tahkik ve teftişten sonra malûm olmuş ki, Ebu Said'in rivayetleri ya bir cemaatten yahut sahabenin büyüklerindendir. Tek kalmaları hâlinde başka sahabeden bile rivayet etmez. Bir de

mürsellerine bakmış görmüş ki, kimi başka kaynaktan müsneddir, kimi sahabenin büyüklerinin sözleri ile kuvvet bulmuştur. Kimi tüm âlimler arasında yayılmış bir sözdür. Kiminin de onun tarafından rivayeti asrındaki âlimlerin muvafakatine mazhar olmuştur. Bir de mürselleri araştırılmış, çoğunun -aralarındaki görüşme ve akrabalık dolayısıyla- Ebu Hüreyre'den tahsil edildikleri anlaşılmış.

Bir de gerek Said'in, gerek diğer tâbiinin büyüklerinin mürsellerinden hangileri hakkında icma vâki olmuş ise İmam Şafiî onları da diğerleri gibi kabul eder.

Tâbiinin küçüklerine gelince; bunlar hakkında İmam Şafiî, "*Bunların mürsellerini kabul etmiş kimse bilmiyorum*" demiştir.

Bununla birlikte Hanefilerden Ebu Bekir er-Razî (305-370) ile Mâlikilerden Ebü'l-Velid el-Bâcî (403-474) râvinin sîka olandan da olmayandan da aldığını irsal ettiği mâlum olursa mürsel rivayetlerinin ittifakla kabul olunamayacağını da nakletmişlerdir.

Bununla birlikte bazı tahkik erbabı bu konuda Şafiî'nin öncü oluşunu da kabul etmiyorlar. Şafiî'den evvel tâbiinin büyüklerinden mürsellerini kabulde icma olan Said b. el-Müseyyeb'in kendisinin bile mürsel ile ihticacı terkettiği nakledildiği gibi, Zührî'nin (? 50-124), Muhammed b. Sirîn'in (h.110), Yahya b. Said el-Kattan'ın (h.188), Abdurrahman b. Mehdî'nin (135-198), hatta Şafiî'nin amcası Muhammed b. el-Abbas b. Osman'dan rivayetine göre Urve b. Zübeyr'in (h.94) de mürsel hadis ile ihticacı terk ettiklerine dair rivayetler vardır.

Her ne kadar, Şafii fakihlerden Kâdı Ebu Bekir Bakıllânî (h.403), "*Ben bu kapıyı kapamak için İmam-ı Şafiî'nin kabul ettiği yerlerde de bîr tâbiiden sema'ı ihtimali olan Sahabîden de mürseli kabul etmem*" demiş ise de mürsel ile ihticac hususunda İmam Şafiî'den daha dar bir yol tercih etmekte kendisine tâbi olmamıştır. Hele sahabe mürsellerini kabulde cumhurun ittifakı olduğu

meşhurdur.

Sahabî mürsellerinden maksat İbni Abbas ile akranı (r.a.) gibi Hz. Peygamberin asr-ı saadetinde genç olan sahabenin Resûlüllah (s.a.v) Efendimiz'den işitmeksizin merfu' olarak rivayet ettikleri hadislerdir ki, bunları ekseriyetle sahabe'den rivayet ettikleri için mürsel rivayetleri mevsul rivayetler hükmündedir. Lâkin Ubeydullah b. Adiyy b. el-Hıyâr (? 90), Muhammed b. Ebî Bekir es-Sıddik, (10-38), Mahmud b. er-Rebî' (? 5-99) gibi baliğ olmadan çocukken Hz. Nebevî'nin yüce huzurunda bulunmuş kimselerin mürselleri sahabe mürselleri gibi olamaz. Zîra, sahabî, ya Resûlüllah'tan, ya diğer sahabîden rivayet eder ki, hepsi makbuldür. Sahabînin, Hz. Nebî'nin sahabesi olmak gibi paha biçilmez bir durumu idrak ettiği halde tâbiinden rivayet etmesi ihtimali ise uzaktır. Hâlbuki, bu gibilerin mürselleri ekseriyetle tâbiinden, sahabeden başkasından rivayet etmeleri ihtimali kuvvetli olduğu gibi o başkalarının sîka olmaması ihtimali de bakîdir.

Hâsılı mürsel hadis ile ihticac meselesi hakkında dedikodu pek çok olmuştur. Hatta bu konuda on görüş vardır:

1. Mürsel ile mutlak olarak ihticac edilir.
2. Mürsel ile mutlak olarak ihticac edilmez.
3. İlk üç asır yani sahabe ile tâbiin ve tebe-i tâbiin mürselleri hüccettir.
4. Mürsil yalnız adalet sahibi kimselerden rivayet eden bir zât ise mürseli makbuldür.
5. Yalnız Said b. el-Müseyyeb'in mürseli ile amel edilir.
6. Başka kaynaktan müsned veya daha kuvvetli bir mürsel olarak destekleyicisi (âdıdı) varsa mürsel hüccet olabilir.
7. Alakalı olduğu mesele hakkında mürsel hadisten başka bir rivayet yok ise hüccet olur.

8. Mürsel, müsnedden daha kuvvetlidir.

9. Mürsel ile vacipliğinden değil, mendup oluşundan dolayı amel edilir.

10. Mürsel, sahabî mürseli ise hüccettir.

Hâkim'in Ulûmu'l-Hadis'te beyanına göre mürsellerin ekseri Medinelilere ait ise İbnü'l-Müseyyeb'den; Mekkelilerin ise Atâ b. Ebî Rebah'tan, Basralıların ise Hasan-ı Basrî'den, Kûfelilerin ise İbrahim b. Yezid en-Nehaî'den, Mısırlıların ise Hilâl'den, Şamlıların ise Mekhûl'dendir.

Hâkim, bunları böylece saydıktan sonra da, *"Bu mürsellerin en sahihi -İbni Main'in dediği gibi- İbnü'l-Müseyyeb'inkilerdir. Zîra, sahabenin çocuklarından ve aşere-i mübeşşere'yi idrak etmiş tâbiinin büyüklerinden*[68] *olduğu gibi Hicaz'ın fakih ve müftüsü ve -İmam Mâlik'in dediği gibi- icmaları tüm insanların icmâı kadar kuvvetli olan Fukahay-ı Seb'anın birincisidir. Sonra ilk dönem âlimleri, mürsellerini tahkik edip hepsini sahih senedlerle bulmuşlardır. Bu şartlar ise diğerlerinin mürsellerinde yoktur"* diyor.

Elhâsıl, bazılarının hulasa ettiği üzere mürsellerin makbul olanı da merdut olanı da hakkında tevakkuf edilecek olanı da vardır. Sika'dan başkasından ettiği rivayette irsal etmediği mâlum olanların mürselleri makbuldür. Sika'dan da sîka olmayandan da irsal ettiği mâlum olan kimsenin mürsel rivayetlerinde -sahih hüküm başka rivayet ile ortaya çıkıncaya kadar- tevakkuf edilir. Sîkaların rivayetlerine muhalif olan mürseller ise ret edilir. Bir mürsel iki kaynaktan rivayet edilip her iki kaynaktaki râviler birbirinin şeyhlerinde tahsil etmemişken rivayetleri mutabık olursa bu, doğruluklarına kuvvetle delil olur. Zîra, rivayet sahih olmadıkça birbirinden bilgi almayan kimselerin aynı lafzı kullanmasına ihtimal yoktur.

---

[68] Ebu Bekir es-Sıddik (r.a)'e yetişememiş olduğu için Aşere-i Mübeşşere'den yalnız dokuzunu idrak etmiş demek lazım gelirdi.

Muhaddisler, mürsel hadisleri müstakil kitaplarda da cem etmişlerdir. Meselâ, mütekaddiminden Sünen sahibi Ebu Davud Sicistanî (202-275) ile İbni Ebî Hatim'in (240-327) Kitabü'l-Merasil'leri ve müteahhirinden Ebu Said Salâhüddîn el-Alâî'nin (694-761) Camiu't-Tahsil Fî Ahkâmi'l-Merasil'i bu cümledendir. İki evvelkiler konular üzerine tertip edilmişlerdir.

Pek yaygın bir ıstılaha göre irsalin mânası râvinin senedden kendi şeyhini yahut diğer herhangi bir râviyi düşürmesidir. Bu noktadan bakılınca isnaddaki atlama bazen hadisçilerden birçoklarının bile bilecekleri derecede açık olur ki, ona "celi irsal" derler. Bazen da yalnız hadislerin rivayetlerine ve senedlerin illetlerine vâkıf olan otorite imamların mâlumu olabilir ki, böylesine de "hafi irsal" adını verirler.

"Celi irsal"e râvinin, şeyhi diye gösterdiği zât ile çağdaş bulunmamasının yahut çağdaş ise buluşmadıklarının, icazet ve vicadet gibi yollarla da kendisinden rivayete yetkili olmadığının hadisçilerce mâlum olmasıyla hükmedilir ki, bu yüzden râvilerin doğum ve ölüm tarihlerine, tahsil sürelerine, hadis toplamak (rihle) için seyahat zamanlarına vâkıf olmaya ihtiyaç hissedilmiş; râvilerin biyografilerine pek çok ehemmiyet verilmiş ve nice iddia sahipleri, kendilerine rivayet için izin vermemiş şeyhlerden rivayetleri vâki olmamış olduğu mâlum olarak kötü isim yapmışlardır.

Gizli olarak râvinin düşürülmesi tedlis olur. Hafi irsal tedlis bölümünde sözkonusu edilecektir.

Tembih: Râvi -ricalinden birini belirsiz bırakarak- isnadını yahut şeklinde rivayet ederse عَنْ رَجُلٍ عَنْ فُلاَنٍ Hâkim'in sözüne göre عَنْ شَيْخٍ عَنْ فُلاَنٍ hadis mürsel değil, munkatı'; İmamü'l-Haremeyn'e göre de mürseldir. İmamü'l-Haremeyn Burhan'ında (a.s.v) Efendimiz'in etrafa gönderdikleri mektupları taşıyanlardan ismi zikredilmeyenleri de bu kabule (ıdad) dâhil eder.

Fahr-ı Razî de Mahsul'ünde meşhur olmayan ismiyle zikredilen bilinmeyen râviden gelmiş rivayetleri mürsel kabul eder. Nitekim daha evvel de Sünen

sahibi Ebu Davud Kitabü'l-Merasil'inde bu yaklaşımı tercih etmiştir. Beyhakî Sünen'inde bununla da yetinmeyerek tâbiinin, ismini açıklamadığı sahabîden rivayet ettiğini de mürsel kabul eder.

Lâkin bunların hiçbiri doğru değildir. Irakî'nin dediği gibi bunlar ekseriyetin kabul ettiği görüşlere muhaliftir. Bu gibi hadisler hep senedinde meçhul râvi bulunan muttasıl hadis nevindendir. Hele sahabînin isminin belirtilmemesi hadisçilerin kusur saydıkları cehalet türünden bile sayılmaz.

Hümeydî'nin; "*Sahabeden bir zâta kadar bütün ricali sikâ olmak üzere sahih olan isnad –sahabînin adı belirtilmese de- hüccettir*" dediğini Buharî rivayet ettiği gibi, Esrem'in Ahmed b. Hanbel'e, "*Tâbiinden biri, isim belli etmeksizin* حَدَّثَنِى رَجُلٌ مِنَ الصَّحَابَة *diyecek olursa hadis sahih midir?*" diye vâki olan sorusuna da İmam-ı Ahmed, "*Evet*" cevabını vermiştir.

Munkatı' ve Mu'dal Hadis (الحديث المنقطع و المعضل)

Tâbi-i tâbiinin merfu' olarak rivayet ettiği hadise munkatı', sahabîye varıncaya kadar senedinden iki veya daha fazla râvi düşmüş hadise de mu'dal denildiği yukarıda söylenmişti.

Fukahadan ve Hatib ile İbni Abdilber gibi muhaddislerden nakledilen muteber görüşlere göre ise munkatı' her ne şekilde olursa olsun isnadı muttasıl olmayan hadistir. Fakihler ve usulcülerce mürselin mânası yukarıda geçmişti. Onlara göre mürsel ne demek ise munkatı' da o demektir. Ve her ikisi de muhaddislerin mürsel dediğine de munkatı' dediğine de mu'dal dediğine de isim olarak verilir. Lâkin munkatı' tabirini ekseriyetle tâbiinden sonraki bir zâtın sahabîden rivayet ettiği haber hakkında istimal ederler. مالك عن ابن عمر gibi.

İmam Mâlik -mâlum olduğu üzere- tebe-i tâbiinden olup İbni Ömer (r.a)'ya yetişmemiştir.

Meşhura görüşe göre ise sahabiden evvel senedinden bir yahut peşpeşe olmayarak- iki râvi düşmüş olan hadise munkatı' adı verilir. Sened, birinci tak-

dirde bir, diğerinde iki yerinden munkatı' olmuş olur. Senedden peşpeşe iki veya daha fazla râvi düşmüş ise hadis mu'daldir. Mu'dal'e bazen munkatı' dedikleri de vardır.

Bir tâbiiden yahut tâbi-i tâbiiden kendi sözü veya fiili olmak üzere rivayet edilen habere de munkatı' diyen olmuş ise de Takrib sahibi Nevevî bu görüş için garib ve zayıf diyor. Meşhur olan görüşe göre ise yukarıda denildiği üzere böyle olan haber -munkatı' değil- maktu'dur.

Râvinin بَلَغَنِى ve meselâ Muvatta'da İmam Mâlik'in, بَلَغَنِى عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ اَنَّ رَسُولَ اللّهِ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِلْمَمْلُوكِ طَعَامُهُ وَكِسْوَتُهُ بِالْمَعْرُوفِ وَيُكَلَّفُ مِنَ الْعَمَلِ اِلاَّ ما يُطِيقُ **"Ebu Hüreyre (r.a)'den bana ulaştı ki,; Resûlüllah (s.a.v), 'Güzelce yedirilmek ve güzelce giydirilmek kölenin hakkıdır. Takat getireceği işten başkası ile de mükellef tutulamaz, buyurdu"** demesi hadisçilere göre mu'dal hadistir. İmam-ı Mâlik, bu hadisi Muvatta haricinde عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجْلاَنَ عَنْ اَبِيهِ عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ senedi ile rivayet etmiş olup Muvatta'da Muhammed b. Aclân ile babası senedden düşmüştür.

İbnü's-Salâh Şehrizurî'nin dediğine göre musanniflerin senedsiz olarak, قَالَ رَسُولُ اللّهِ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ demeleri mu'dal türündendir. Hâlbuki bu, muallaktır.

Bir tâbiinin muttasıl merfu' olan hadisini tâbi-i tâbii o tâbii üzerine mevkuf olarak rivayet edecek olursa -İbnü's-Salâh'ın Hâkim'den nakline göre- kezâ mu'daldir.

Meselâ; يُقَالُ لِلرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيامَةِ عَمِلْتَ كَذَا وَكَذَا فَيَقُولُ ما عَمِلْتُهُ فَيُخْتَمُ عَلَى فِيهِ **"Kıyamet gününde insana filân ve filân şeyi yaptın denilecek, o inkâr edecek. Ağzı mühürlenip âzası söyleyecektir"** hadisi Şa'bî'nin merfu' hadislerinden iken, A'meş bunu onun sözü imiş gibi mevkuf olarak rivayet etmiştir. Hâlbuki, aynı hadisi Fudayl b. Amr, Şabî'den, o da Enes (r.a)'den rivayet etmiştir. Fudayl'in rivayeti muttasıl, A'meş'inki mu'dal olmuştur.

Munkatı' ve mu'dal hadis de mürsel hadis gibi ittisalın yokluğu yüzünden

zayıftır. Lâkin munkatı' mürselden zayıf, mu'dal ise büsbütün zayıftır. Bunlar kuvvetli, ceyyid olan diğer rivayetlerle sabit olmadıkça kendileriyle ihticac edilmez. İbni Abdilberr, İmam Mâlik'in Muvatta'ında olan mürsel, munkatı' ve mu'dal hadislerin muttasıl rivayetlerini arayıp müstakil bir kitaba kaydetmiştir. Onun tahkikine göre o kitapta isnad edilmeksizin بَلَغَنِي yahut عَنِ الثِّقَةِ dediği yerler toplam altmış bir hadis olup elli yedisinin Mâlik'ten başka kaynaklardan müsned olduğunu görmüş ve yalnız dördünün isnadını bulamamıştır.

Tembih: Said b. Mansûr'un (7135-227) Kitabü's-Sünen'i ile Abdullah b. Ebi'd-Dünya'nın (208-281) kitaplarında mu'dal, munkatı' ve mürsel hadisler çoktur. Bu neviden hadis arayanlar bunlara bakmalıdırlar.

Muan'an Hadis (الحديث المعنعن)

Senedinde tahdis, sema' veya ihbar gibi lafız istimal etmeksizin عَنْ فُلاَنٍ عَنْ فُلاَنٍ "Filândan, o da filândan..." sigası istimal edilen hadisin adına muan'an böyle demeye an'ane, bunu diyen râviye -ikinci ayn'ın kesriyle- مُعَنْعِنْ derler.

Muan'an hadiste –tahsil ve talep yönteminde belirsizlik bulunduğu için- irsal ve inkıta' şaibesi bulunduğundan bazılarınca -muttasıl olduğu ortaya çıkıncaya kadar- râvi tâbii ise hadisi mürsel ve rivayeti mürsel an'ane; tâbiinden sonraki tabakalardan ise hadisi munkatı', rivayeti de munkatı' an'ane sayılır.

Lâkin fiili olarak yerleşen sahih görüşe göre –ki, bu muhaddis, fukaha ve usulcülerin cumhurunun görüşüdür- muan'in olan râvi müdellis olmamak ve muan'in ile عَنْ lafzı ile rivayet ettiği şeyhinin görüşmeleri, diğer bir ifadeyle aynı asırda yaşamalarının mümkün olması şartıyla muttasıldır.

Muan'an hadiste evvelâ, râvi ile şeyhinin çağdaş olup olmadıkları araştırılır. Çağdaş oldukları takdirde muan'in râvinin müdellis olup olmadığına bakılır. Eğer ömründe bir kere olsun tedlisi irtikâp etmiş ise -sîka da olsa- tahdis veya sema'ını açıkça ifade etmedikçe an'ane'si sema'a yorumlanamaz. Ve ri-

vayet ettiği hadis, müdellis sayılır. Çünkü râvi bir kere tedlis ile itham edilmiştir.

Aynı asırda yaşayan ve müdellis olmayan bir sîka ise -şeyhi ile mülakatı başka bir haber ile sabit olsun olmasın- an'anesi cumhura göre sema'a yorumlanır. Onlara göre müdellis olmayan bir sikanın ister an'ane ile olsun rivayet etmesi görüşmenin kat'iliğine ve binaenaleyh sema'ın vukuuna delil olur. Bu iki şarta yaklaşmış olan muan'an hadisin muttasıl sayıldığına nakilcilerin icmâı olduğunu Ebu Amr ed-Dânî (371-444) ve hadîsçi imamların icmâı olduğunu Ebu Ömer İbni Abdilberr (368-463) naklediyorlar. Bundan dolayıdır ki, kitaplarına yalnız sahih hadis kaydetmeyi tercih edenler birçok muan'an hadis zikrinden de kaçınmamışlardır.

Muan'an hadise muttasıl diyebilmek için bu iki şartın tahakkukunun lazım geleceğinde ittifak varsa da bazıları görüşmenin -diğer bir ifadeyle aynı çağda yaşamanın- mümkün olması ile beraber bir de görüşmenin sabit olmasını da diğer bazıları bununla da iktifa etmeyerek uzun süre beraberliği de bir kısmı da uzun süre beraberliği bile kâfi görmeyerek muan'in'in öteki zâttan rivayetleri ile tanınmış olmasını şart koşmuşlardır ki, sonraki bu üç şartın lüzumunda muhaddisler arasında ihtilâf vardır.

Sahih sahibi Müslim b. el-Haccac (206-261) gibi ki, bu üç şartın hiç birine lüzum görmemiş ve yalnız tedlis yapılmamasını ve aynı asırda yaşamayı şart koşmuştur. Hatta Müslim, Sahih'inin önsözünde görüşmenin sabit oluşunu şart koşanlara fena halde hücum ederek kendi zamanına kadar gelip geçen eski yeni ilim ehli arasında yaygın ve müttefekun aleyh görüşün aynı çağda yaşamakla iktifa etmekten ibaret olduğunu naklederek, şeyh ile muan'in râvinin kavuşma ve şifahi görüşmesini ispat edecek müstakil rivayetler mevcut olmadığı halde tâbiinden ve tebe-i tâbiinden birçok zatın an'anelerinin kabul edilmiş olduğuna hayli misal kaydeder. Ve "*Görüşmenin şart kılınması yeni çıkmış bir sözdür. Bu sözü çıkarandan evvel bunu söyleyen yoktur*" der.

Müslim'in pek kuvvetli olan bu sözünü Ebu Amr b. es-Salâh dikkate değer görüp, *"Bu hükmün, mütekaddiminden sonra gelen musanniflerin şeyhlerinden icazetleri olmadığı takdirde,* ذَكَرَ فُلاَنٌ *yahut* قَالَ فُلاَنٌ *diyerek şeyhlerinden rivayet ettiklerini de kapsayacak kadar mutlak olduğuna kâni değilim"* diyor ki, şeyhinden icazeti olmaksızın böyle diyen müteahhirinin rivayetlerinde kopukluk vardır, demek istiyor.

Kimi evvelki iki şart ile beraber yalnız görüşmenin sabit oluşunu şart koşmuştur ki, Buharî (194-256) ile İmam Şafiî (150-204) ve Ali b. el-Medînî (161-234) ve muhakkik hadis imamlarının görüşü budur. Bunlar şeyhi ile aynı çağda yaşayan râvinin -sîka da olsa- şeyhi ile hiç olmazsa bir kere görüştüğünün sabit olmasını ayrıca şart kabul etmişlerdir. Onlara göre bu şart tahakkuk etmedikçe muan'in olan râvinin diğer an'anelerinin hafi mürsel olmadığına emniyet hâsıl olmaz. Lâkin Buharî bu şartı hadisin asıl sahihliği için değil, kitabına kaydettiği hadisler için tercih etmiştir, diyorlar. Diğer ikisi ise bunu sahihliğin şartı kabul etmişlerdir. Nitekim İmam Şafiî er-Risâle'sinde bunu ifade etmiştir.

Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî (426-489) görüşmenin sabit oluşu ile iktifa etmez. Râvi ile kendisinden rivayet edilen arasında uzun uzadıya sohbet bulunmasını da şart kabul eder.

Ebu Amr ed-Danî (371-444) gibi bazıları da muan'in râvinin sözkonusu kişiden rivayet etmekle biliniyor olması şarttır, derler.

Şeyhülislâm İbni Hacer el-Askalanî bu ihtilâfları naklettikten sonra şöyle diyor: *"Muan'an hadise mutlak mânada munkatı' diyenler pek fazla işi sıkı tutma cihetine gitmişlerdir. Uzun süre arkadaşlığı şart görenler de -o derecede değilse de- yine işi sıkı tutmuş sayılırlar. Yalnız aynı çağda yaşamış olma şartı ile iktifa edenler ise işin pek kolay tarafına gitmişlerdir. Mutedil olan Buharî ile onun takipçilerinin görüşü olan görüşmesinin sabit oluşunu şart koşmaktır ki, bunun ilerisini aramak inatlaşmak yani müşkülpesentliktir."*

Sonraki zamanlarda عَنْ lafzının icazette istimali yaygınlaşmış ve bir Râvinin, "*Filândan rivayete icazetli olan filânın huzurunda* قَرَأْتُ عَلَى فُلَانٍ عَنْ فُلَانٍ *hadisini okudum*" demekten maksadı şeyhinin icazetli olarak verdiğini rivayet ettiğini aktarması olduğundan bu gibi rivayetler muttasıl olmaktan çıkmaz. Bu Şarklıların (meşarıka) istimalidir. Mağribliler (meğaribe)[69] ise عَنْ lafzını sema'da da icazette de istimal ederler.

Rivayet âlimleri arasında istimal edilmiş an'aneye benzer diğer sigalar da vardır. Râvi ve meselâ İmam Mâlik حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ أَنَّ ابْنَ الْمُسَيَّبِ حَدَّثَهُ بِكَذَا[70] "*İbnu'l-Müseyyeb'in kendisine şöyle, böyle dediğini Zührî bize söyledi*" قَالَ الزُّهْرِيُّ قَالَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ كَذَا أَوْ فَعَلَ كَذَا yahut, قَالَ الزُّهْرِيُّ كَانَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ كَذَا يَفْعَلُ كَذَا "*Zühri, İbnü'l Müseyyeb şöyle, böyle dedi; yahut şöyle böyle yaptı, dedi*", yahut da "*İbnü'l-Müseyyeb şöyle, böyle yapar idi dedi*" gibi -yine tahdis, sema', ihbar lafızlarını kullanmaksızın- yalnız, أَنَّ harfi ile iktifa veya rivayet sigasını başka bir kalıba çevirmiş bulunursa yine hükmünde ihtilâf etmişlerdir:

İmam Ahmed b. Hanbel ile ona tâbi olmuş bir cemaate göre -ki, içlerinde Ebu Bekir Ahmed b. Harûn el-Berdîcî (? 301) de vardır- أَنَّ ile emsali sığalarla rivayet olunmuş haberler ittisal hususunda عَنْ ile rivayet olunanlara dâhil olamazlar. Ve diğer bir kanaldan bizzat o haberin işitildiği ortaya çıkmadıkça munkatı' sayılırlar.

Cumhura göre ise -ki, içlerinde İmam Mâlik de vardır- ittisal hususunda أَنَّ nin عَنْ den hiçbir farkı yoktur. Ve mutlak olarak istimali -tedlis yapılmaması, görüşmenin vuku bulması şartıyla- sema'a yorumlanır.

Hafız Ebu Ömer b. Abdilberr, cumhurun müennen hadis hakkındaki bu

---

[69] Meşârıka meşrıklılar, megâribe de mağribliler demektir. Mısır'ın batısından itibaren tâ Atlas Okyanusu'na ve Endülüs'e kadar olan ülke ahalîsine megâribe, Mısır ile Mısır'ın şark beldeleri ahalîsine meşârıka derler.

[70] Böyle أَنَّ edatının istimaliyle rivayet edilen hadise bazıları مُؤَنَّنٌ ismini vermişlerdir.

sözünü müdafaa ederek, "*Harflerin ve lafızların bir ehemmiyeti yoktur. Asıl ehemmiyet görüşmede, aynı mecliste bulunmada, dinlemede (sema') ve müşahededededir. Binaenaleyh İmam Ahmed b. Hanbel ve takipçilerinin sema'ın sabit oluşunu şart kılmalarında mâna yoktur. Zîra, sahabiye muttasıl olan isnadın -o sahabî ister* عَنْ *desin, ister* أنَّ *desin, isterse* سَمِعْتُ *desin- muttasıl kabul edilmesinde icma vardır*" diyor.

Hafız Zeynüddin Irakî de azınlığı büsbütün haksız çıkarmak istemeyerek, "*Sahabînin, başkaları üzerine bir meziyeti vardır. Sahabînin mürseli ile amel edilir. Diğerleri ise öyle değil*" dedikten sonra Yâkub b. Şeybe'nin (h.262) Müsned'inden aktarılmış bir misali münakaşa ediyor.

Yâkub b. Şeybe, Müsned ve muttasıl diyerek اَبُوالزُّبَيْرِ عَنْ مُحَمَّدابْنِ الْحَنَفِيَّةَ عَنْ عَمَّارٍ قَالَ senedi ile, اَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُصَلِّى فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ عَلَى السَّلَامَ "**Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'in huzuruna bir kere namaz kılarlarken geldim. Selâm verdim. Selâmımı kabul buyurdular**"[71] hadisini rivayet ettikten sonra قَيسُ ابْنُ سَعْدٍ عَنْ عَطَاءَ بْنَ اَبِى رَبَاحٍ عَنِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةَ انَّ عَمَّاراً اَمَرَ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُصَلِّى "*Siyakında mürseldir*" diyerek bir daha rivayet etmiştir. İbnü's-Salâh, Müsned sahibinin birinci senedi عَنْ عَمَّارٍ lafzı ile olduğu için muttasıl, ikinci senedi ise أنَّ عَمَّاراً lafzı ile olduğu için mürsel kabul ettiği kanaatine sahip olduğundan Abdürrahim Irakî Müsned sahibince farkın أنَّ ile عَنْ arasındaki farktan ileri gelmeyip başka yönden olduğunu izah ediyor.

Ona göre, Yâkub b. Şeybe de cumhurun görüşüne taraftar olup şu kadar ki, ikinci senedde أنَّ عَمَّاراً مَرَرْتُ nakletti ki; "**Ammar Resûlüllah (s.a.v)'e uğradı**" derken Muhammed b. el-Hanefiyye kıssayı Ammar'a isnad etmiyormuş. Yâkub da onun için hadisi mürsel kabul etmiştir. Yoksa أنَّ عَمَّاراً قَالَ مَرَرْتُ "**... nakletti ki, Ammar şöyle dedi**..." şeklinde olaydı senedde أنَّ

---

[71] İslâm'ın başlangıcında namazda selâm almak ve hatta konuşmak mübah iken وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ âyet-i kerimesinin nüzulü üzerine bunlar ve namazdan başka işlerle meşgul olmalar nehiy buyrulmuştur.

olmakla beraber yine muttasıl kabul edecekti. Çünkü, bu takdirde sözkonusu kıssayı rivayet eden -birinci isnadda olduğu gibi- Ammar olmuş olacaktır. Birinci senedde Muhammed b. el-Hanefiyye Ammar'ın kıssa hakkındaki sözünü rivayet ediyor. İkincisinde ise bizzat yetişemediği Ammar'a ait bir kıssayı kendisi hikâye ediyor. Bundan dolayı Yâkub birincisine muttasıl, ikincisine mürseldir, demiş.

Irakî bu noktayı böylece izah ettikten sonra أَنَّ ile rivayet edilen hadisin muttasılını mürselinden ayırd edecek şu kaideyi vaz' ediyor: "*Bir kıssa veya vak'ayı* ihtiva eden bir hadis rivayet eden râvi rivayet ettiğini idrak etmiş yani o zamana yetişmiş ve meselâ Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) ile sahabeden biri arasında vâki olmuş bir kıssayı hikâye eden râvi o vak'anın zamanına yetişmiş bir sahabî ise –vak'ayı müşahede ettiği mâlum olmasa da- hadisin ittisaline hükmedilir. Vak'ayı idrak etmemiş ise hadis bir sahabî mürselidir. Ve yine makbuldür. Râvi tâbii ise hadis munkatı'dır. Tâbii de sahabîden o sahabînin idrak ettiği bir kıssayı rivayet eder yahut idrak etmediği bir kıssayı isnad ile sahabîye mal ederek rivayet ederse hadis yine muttasıl, ancak munkatı' olur.*"

Yine Irakî İmam Ahmed b. Hanbel'den عَنْ ile أَنَّ nin bir mertebede olmadıklarına dair olan rivayeti bu manâda yorumluyor. Hatib-i Bağdadî Kifaye'sinde İmam'ın bu sözünü -senedini Ebu Davud'a nisbet ederek- şöyle naklediyor: Biri, Ebu Davud'a, "Bir kimsenin قَالَ عُرْوَةُ أَنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللّٰهِ demesi عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ demesi aynı mânaya mıdır?" diye sormuş. O da, "Bu ikisi nasıl bir olur? Bunlar bir değildir" cevabını vermiş. Irakî'ye göre bunları İmam bir görmüyor. Çünkü, birinci lâfza göre kıssayı yani Âişe (r.a)'nın يَا رَسُولَ اللّٰهِ hitabını Urve idrak etmediği gibi hitabı ümmü'l-müminin hazretlerine isnad da etmiyor. Hâlbuki, ikinci lafız ile kıssayı an'ane ile Hz. Aişe'ye isnad ediyor, ikincisi muttasıl, evvelkisi değildir.

---

* Bu bölümde ve yer yer tüm kitap boyunca -muhtemelen kelimeye hata ile fazla bir "elif" karışması sonucu- vak'a kelimesi vâkıa olarak yazılmış. Siyak-sibaka bakarak vak'a olarak çevirdim. (Haz.)

Sonraki zamanlarda أَنَّ lafzı da lafzı عَنْ gibi icazette çokça istimal edilmiştir. Meğaribe أَنَّ de عَنْ gibi hem sema'da hem icazette istimal etmişlerdir.

Muallak Hadis (الحديث المعلّق)

Ta'lik, isnadın baş tarafından bir veya peşpeşe daha ziyade râvi ismini düşürerek hadisi düşürülen râvinin üst tarafındaki râviye -kat'îlik ifade eden sigalardan biri ile- yakıştırma ve isnad etmeye denir ki, böyle olan hadis muallaktır. İmam Şafiî'nin şeyhi İmam Mâlik, onun da şeyhi Nâfi', onun da şeyhi Abdullah b. Ömer (r.a) olduğuna göre İmam Şafiî'nin meselâ, قَالَ نَافِعٌ yahut قَالَ ابْنُ عُمَرَ diyerek naklettiği hadis, muallak olmuş olur. Kezâ, Buharî'nin قَالَ بَهْزُبْنُ حَكِيمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ يُسْتَحْيَ مِنْهُ senedi ile rivayet ettiği *"Allah Teâlâ kendisinden hayâ olunmak hususunda başkasından daha layıktır"* demesi ta'liktir. Zîra, Buharî Behz b. Hakîm'e yetişememiştir. Aralarında başka râvi veya râviler vardır. Kezâ, tercümesini arzetmekte olduğumuz Buharî Muhtasarı "Tecrid"in bütün muttasıl hadislerini musannif doğrudan doğruya ashabdan rivayet etmesi dolayısıyla ta'lik etmiştir.

Bütün isnad atlandığı takdirde de hadis muallak olur. Meselâ, merfu' bir hadiste, قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ mevkuf bir hadiste, قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ maktu' hadiste de, قَالَ عَطَاءٌ denilmesi gibi.

Kat'iyet (cezm) sigasıyla rivayet edilmeyen hadise muallak adını vermezler. Cezm sigaları -mâlum kalıp ile- "أَمَرَ فُلَانٌ", "رَوَى فُلَانٌ", "ذَكَرَفُلَانٌ", "قَالَ فُلَانٌ", "فَعَلَ فُلَانٌ" gibi lafızlardır. Böyle kesinlik sigasıyla nakledilen muallak haberde râvice o haberin izafe edilen zâta nisbetinin sahih olduğuna îma edilmiş olur.

Meçhul kalıp sigasıyla, meselâ يُرْوَى عَنْ فُلَانٍ كَذَا *"filândan filân şey rivayet edilir"* "يُقَالُ عَنْهُ كَذَا", "يُذْكَرُ", " يُحْكَى" gibi sigalar ile rivayet edilenlere muallak adı vermek âdet değilse de müteahhirinden Ebü'l-Haccac el-Mizzî (654-742) ile Hafız Nevevî (631-676) bazı eserlerinde bu gibilerine de ta'lik demişlerdir.

Ta'lik tâbiri nisbeten pek yeni olup bunu en evvel istimal eden Darekutnî (306-385) ve ondan sonra Ebu Abdillah el-Humeydî (? 420-488) olup[72] onlardan sonra muhaddisler arasında yaygınlaşmıştır.

Muallak hadis ile mu'dal arasında bir yönüyle umumilik ve hususilik vardır. Senedinden peşpeşe iki veya ziyade râvi düştüğünde aralarında müştereklik vardır. Düşmenin mutlaka senedin başından olması ve bir râvinin düşmesiyle iktifa edilebilmesi dolayısıyla muallak, mu'dal değildir. İsnadın ortasından düşme varsa buna ta'lik değil, hadisin hâline göre inkıta', irsal, i'dal gibi isimler verilir.

Herhalde ta'lîk, rivayette bir ayıp sayılır. Muallak hadisin, merdut kısmına dâhil olması atlanan râvinin hâli meçhul kaldığı içindir. Bununla birlikte başka bir kanaldan atlanan râvinin ismi mâlum olur ve onun sîka olduğu bilinirse muallak'ın sahih kabul edildiği de vâkidir. Şayet musannif, "*Benim atladığım râvilerin hepsi sîkadır*" demiş bulunursa bu sefer belirsiz olarak râvilerin ta'dili meselesi ortaya çıkar ki, cumhura göre atlanan râvinin ismi söylenmedikçe hadis kabul edilmez. Zîra, bir sîka o atlanan râvinin başkalarınca herhangi bir yönden tenkid edildiğini bilmeyerek onu sîka kabul edebileceğinden cerh ve ta'dil açısından herkesin onun hakkındaki düşüncesinin mâlum olması için atladığı râvinin ismini zikretmedikçe sîka kabul etmesine itimat edilmez.

Meselâ, Cabir b. Yezid el-Cu'fî (h.128) hakkında bunca dedikodular olduğu halde Süfyan-ı Sevrî (77-161) gibi imamlardan bir zât onu sîka kabul etmiş ve rivayetini reddetmemiştir.

Atlanan râvinin böyle biri olmayacağı ne belli? Lâkin İbnü's-Salâh'a göre

---

[72] Muhaddisler arasında hafızlardan olmak üzere meşhur olan Humeydî'ler ikidir: Biri Sahih-i Buharî ile Sahih-i Müslim'i el-Cem'u Beyne's-Sahihayn ismi ile bir araya toplayan bu zâttır ki Endülüslü ve Miyorka'lı Ebu Abdillah b. Ebî Nasr el-Humeydî'dir. Diğeri ise daha mütekaddiminden Buharî'nin şeyhidir. İsmi Ebu Bekir Abdullah b. ez-Zübeyrî el-Humeydî'dir. Endülüs'lü olanı Ezdî, Buharî'nin şeyhi ise Kureşî-i Esedî'dir. Karışıklığa meydan vermemek için bunu izah etmek gerekti.

atlama eğer Sahih-i Buharî gibi sahihliği kabul edilmiş bir kitapta vâki olmuş ise bakılır: Eğer, "زَادَ" ,"رَوَى,"ذَكَرَ" ,"قَالَ" tarzında mâlum sigasıyla kat'i olarak rivayet etmiş ise isnadı müellifçe sabit olmuş, şu kadar ki, kendisince mâkul kabul edilecek bir maksatla atlanmış olduğuna hükmedilir. Yok eğer "يُرْوَى", "يُذْكَرُ" gibi bir lafız ile rivayet etmiş ise sened söz götürür. Buharî'de takriben bin üç yüz kırk kadar muallak hadis vardır ki, bunların hiç biri tercümesini takdim ettiğimiz Muhtasar'a muallak olarak dâhil edilmemiştir.

Buharî'nin, şeyhlerinden bazılarına, قَالَ فُلَانٌ yahut زَادَ فُلَانٌ diyerek isnad ettiği haberler şeyhinin şeyhinden ve daha yukarılardan râvi atlayarak rivayet ettikleri gibi muallak değil, görüşmüş olma ve tedlis yapmama şartlarına ulaşmış an'ane hükmünde olup muttasıl demektir.

Tembih: Râvinin kendi şeyhini atlaması mutlaka mânada ta'lik midir? Bazıları mutlaka ta'lik olur demişlerse de sahih olan, meseleyi ayrı ayrı değerlendirmektir. Eğer, o râvi müdellislerden biri ise rivayeti müdelles, değil ise ta'lik sayılmalıdır.

Değerlendirme: Bir hadisin rivayetinde sikâlar arasında ihtilâf olup da kimi mürsel, kimi muttasıl; yahut kimi mevkuf, kimi merfu' olarak rivayet eder; yahut aynı sîka bir vakitte mevsul veya merfu' olarak rivayet ettiği halde başka vakitte mürsel veya mevkuf olarak rivayet ederse hadise verilecek hüküm hakkında dört görüş sözkonusudur:

Birinci görüşe göre, hangi sîka mevsul veya merfu' olarak rivayet etmişse hüküm onundur. Muhalifi olan yani irsal veya vakfeden vasl veya ref edenden hıfz ve ihtiyatça daha üstün, yahut muhaliflerin sayısı daha çok olsa yine muteber olmaz. Zîra, vasl da ref de isnad silsilesini tamamlayan bir fazlalıktır. Sikanın fazlalılığı -ileride görüleceği üzere- muhaddisler arasında makbuldür. Buharî'nin, Hatib-i Bağdadî'nin görüşü budur. İbnü's-Salâh da fıkıh ile fıkıh usulü disiplinine göre sahih görüşün bu olduğunu haber veriyor.

İkinci görüşe göre hüküm, irsal veya vakfedenindir. Hatib bu görüşün

muhaddislerin ekseriyetinin görüşü olduğunu söylüyor.

Üçüncü görüşe göre hüküm ekseriyetindir: Vasl veya ref eden sîkaların sayısı çok ise mevsul veya merfu'; irsal veya vakf edenlerin sayısı çok ise hadis mürsel veya mevkuftur.

Dördüncü görüşe göre hüküm en hâfız olanındır. Hıfz ve ihtiyatı daha çok olan sîka, diğerlerin mürsel veya mevkuf rivâyetlerini vasl veya ref etmiş ise mevsul veya merfu'; başkalarının vasl veya ref ettiklerini irsal veya vakfetmiş ise mürsel veya mevkuftur.

Bu dördüncü görüşe göre de yeni bir mesele ortaya çıkar: Hadisi, en iyi hıfzedilmiş (ahfaz) olan sîka irsal veya vakfetmiş ise onu vasl veya ref eden sîka râvinin adaletine halel gelmiş olur mu? İbnü's-Salâh, Nevevî, Irakî ve Suyutî'nin en sahih olduğunu iddia ettikleri görüşe göre sîka olan muhalifin adaletine bu zarar vermez. Diğer görüşe göre ise adaletine de ehliyetine de müsned olarak rivayet ettiği diğer hadislere de zarar verir.

Sika olan bir râvinin bir hadisi bazen vasl veya ref, bazen irsal veya vakfettiği takdirde ise -usulcülerin sahih görüşüne göre- hüküm, râviden ekseriyetle vâki olana bina edilir: Eğer hadisi vasl veya ref ettiği zamanlar daha çok ise vasl veya ref tercih edilir, irsal veya vakf ettiği zamanlar daha çok ise irsal veya vakf tercih edilir.

Vaslın irsale, ref'in vakfa muarız geldiği yerler çoktur. Muhaddislerin tetkik yöntemine bir örnek olmak üzere Irakî'nin Elfiyye'si ile Suyutî'nin Tedrib'inde olan bir misali Tirmizî'nin de Cami'inden istifade ederek burada kaydetmek faydadan uzak değildir.

Ebu İshak es-Sebiî'den muhtelif şekillerde rivayet edilen لاَ نِكَاحَ اِلاَّ بِوَلِىٍّ **"Velisinin izin ve akdi olmadıkça kadının nikâhı sahih değildir"**[73]

---

[73] Bir kadının kendi kendini evlendirebilmesi meselesi gerek bu hadisin senedlerindeki ihtilaftan, gerek burada zikrine imkân olmayan diğer sebeplerden dolayı fakihler arasında tartışmalıdır.

hadisi Buharî'ye sorulmuş.

Bu hadisi Şu'be ile Süfyan-ı Sevrî عَنْ أَبِي إِسْحَقَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ senedi ile mürsel olarak rivayet etmişlerdir. Ebu Bürde, Ebu Musa el-Eş'arî (r.a)'in oğlu olup tâbiindendir. Ebu İshak'ın torunu İsrail b. Yunus ise -diğer bazı râviler gibi- عَنْ أَبِي إِسْحَقَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ senedi ile muttasıl olarak rivayet etmişlerdir. Irakî'nin dediğine göre Şu'be ile Süfyan hıfz ve ihtiyatta iki dağ gibi otorite oldukları halde Buharî hadisin mürsel değil, muttasıl olduğuna hükmetmiştir. Zîra, sikanın yaptığı ilave makbuldür.

Suyutî ise diğer bir noktayı daha gösteriyor. Diyor ki: Buharî'nin bu hükmü vermesi sırf vasılda ziyade olduğundan dolayı değildir. Muhaddislerin otorite olanlarında başka bir görüş daha vardır ki, o da bir hükmü kesin olarak vermezden evvel ipuçlarına (karine) müracaat ederler.

Buharî'nin bu hadisin mevsul olduğuna hükmetmesi aşağıdaki iki sebepten neş'et eder:

Birincisi; Ebu İshak'tan mevsul olarak rivayet eden yedi zât vardır ki, bunlardan biri Ebu İshak'ın torunu İsrail b. Yunus'tur. (Bu yedi zâtın beşi Tirmizî'nin kaydettiği isnadlara göre İsrail, Şerik b. Abdillah, Ebu Avâne, Züheyr b. Muâviye, Kays b. er-Rebî' olup Tirmizî ayrıca İsrail'in babası Yunus'tan geçmek üzere Esbât b. Muhammed, Zeyd b. Hubâb, Ebu Ubeyde el-Haddad kanalından da عَنْ يُونُسَ ابْنِ أَبِي إِسْحَقَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ senedi ile yine hadisi muttasıl olarak rivayet eder. İsrail b. Yunus ise dedesinin rivayetleriyle çok aşinalığından dolayı o açıdan herkesten daha sikadır.

İkincisi; Ebu Davud et-Tayalisî'nin, Müsned'indeki rivayetinden de anla-

şılacağı üzere- Şu'be ile Süfyan bu hadisi Ebu İshak'tan aynı mecliste birlikte dinlemişler ki, ikisinin rivayeti tek rivayet hükmündedir. Şu'be, Süfyan'ın Ebu İshak huzurundaki kıraatini dinlemiş olmak üzere rivayet ediyor, demektir.

Tirmizi de Cami'inde vasl ve kat' rivayetlerini birer birer saydıktan sonra şöyle diyor: عَنْ أَبِى إِسْحَقَ عَنْ أَبِى بُرْدَةَ عَنْ أَبِى مُوسَى عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ senedini kaydedenlerin rivayetleri bence daha sahihtir. Çünkü, bu râvilerin Ebu İshak'tan sema'ları muhtelif zamanlarda vâki olmuştur.

Evet, Şu'be ile Sevrî Ebu İshak'tan rivayet eden bu zevatın hepsinden sikadır. Lâkin ötekilerin rivayeti benim nazarımda doğruya daha yakın ve daha sahihtir. Zîra, Şu'be ile Sevrî bu hadisi Ebu İshak'tan bir mecliste dinlemişlerdir. Bunun delili de Mahmad b. Gaylâ'nın Ebu Davud'un ihbarıyla bize söylediğine göre Şu'be Ebu Davud'a demiş ki: Süfyan-ı Sevrî'nin Ebu İshak'a, "*Ebu Bürde'nin* قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لاَ نِكَاحَ إِلاَّ بِوَلِيٍّ *dediğini işittin mi?*" diye sorduğunu ve onun da, "*Evet*" dediğini kulağımla işittim.

Bu gösteriyor ki, Şu'be ile Sevrî'nin bu hadisi dinlemeleri aynı vakitte vâki olmuştur; tenkid imamlarından İsrail ise Ebu İshak hususunda sîkalığın en üst (esbet) derecesindedir. Abdurrahmaman b. Mehdî'nin, "*Sevrî'nin Ebu İshak'tan rivayet ettiği hadisler içinden ihmal ettiklerim yani Sevrî'den dinlemediklerim yalnız İsrail'e güvenerek ihmal ettiklerimdir. Çünkü İsrail dedesinin hadislerinde etemm yani daha çok kemâl sahibi idi*" dediğini Muhammed b. el-Müsenna kendisinden dinlemiş, ben de ondan dinledim.

Müdelles Hadis (الحديث المدلس)

Tedlis'in lugavî manâsı bayinin, malın aybını müşteriden gizlemesidir. Muhaddisler de tedlis tâbirini bu mânadan almışlardır. Alacakaranlık demek olan deles'ten türetilmiş olduğunu söyleyenler de vardır. Tedlis ile rivayet eden kimse senedinden nur ve cilayı azalttığı için yaptığına tedlis denilmiştir. Hadisçilerin ıstılahlarına göre tedlis, senede dâhil olan bir râvinin ismini -hadis

senedlerine ve isnadların illetlerine vâkıf olan hadis imamlarının otoritelerinden başkalarına mâlum olamayacak şekilde- düşürerek, sanki o râvi olmaksızın sema' vukuunu -(açıkça) ifade etmese de- vehmettiren bir lafız ile isnadı zikretmeye denir ki, rivayetin kusurlarından biridir. Tedlis'i irtikâp eden râviye مُدَلِّسٌ düşen râviye مُدَلَّسٌ عَنْهُ tedlis ile rivayet edilen hadise مُدَلَّسٌ denir.

Tedlis, zayıf olan râvilerden sadır olduğu gibi sikalardan da sâdır olabilir, tedlisin üç şekli vardır: İsnad tedlisi, Şüyûh tedlisi, Tesviye tedlisi.

İsnad Tedlisi

İsnad tedlisi -meşhur olan tanıma göre- râvinin senedde şeyhini atlayarak çağdaşı veya görüştüğü şeyhinin şeyhinden veya daha yukarıdan أَخْبَرَنَا yahut ona benzer ve açık sema'ya delalet eden bir lafız ile rivayet edecek yerde عَنْ فُلاَنٍ tarzında an'ane ile yahut قَالَ فُلاَنٌ yahut da أَنَّ فُلاَنًا قَالَ gibi lafızlar ile hadisi rivayet etmesidir ki, bu sürede vasıtasız sema' vâki olmamış -ve hadis munkatı' veya mu'dal olduğu halde- râvi ittisali icap etmeyen bir lafız ile hadisin muttasıl olduğunu vehmettirmiş olur. Bu da ancak müdellisin üst taraftaki râviyle çağdaş veya onunla görüşmüş bulunduğu halde ondan sema'ı hiç vâki olmamış yahut vâki olmuş ise o hadisi bir vasıta ile ondan işitmiş olmasıyla tasavvur edilir. Müdellis, düşen râvinin çağdaşı değilse ondan rivayeti tedlis değil, celi irsal veya ta'liktir.

Şeyhülislâm İbni Hacer, râvi sema' ve ittisali vehmettiren "قَالَ", "عَنْ", "أَنَّ" edatlarını da düşürerek doğrudan doğruya فُلاَنٌ diyerek şeyhinin ismini başlangıçta zikretse yine o şüphe doğuran lafızları istimal etmişçesine müdellistir. Buna Şeyhülislâm İbni Hacer kat' tedlisi adını vermiştir ki, bunun misali biraz sonra gelecektir.

Yukarıdaki izaha göre isnad tedlisi iki türlü olmuş olur: Müdellis ya görüştüğü râviden işitmemiş olduğu bir haberi ondan işittiği izlenimini yaratır, yahut hiç görüşmeyip yalnız çağdaşı olduğu râviden ittisali vehmettiren lafızlar ile

rivayet eder. Bu tarifi yapanlar, tedliste yalnız aynı çağda yaşamak kaydıyla iktifa edip hafi irsali pek de kâle almıyorlar.

Bununla birlikte çağdaş olmayanın şüpheli rivayetlerine de tedlis adını verenler vardır. Bunlara göre tedlis, "*Bir kimsenin -çağdaş olsun olmasın- diğer kimseden işitmemiş olduğu bir haberi açıkça sema' ifade etmeyen bir lafız ile rivayet etmesidir*" diye tarif edilir. Mâliki olan Hafız İbni Abdilberr Temhid'inde bu tarife karşı, "*Öyle ise hiçbir kimse, hatta ne İmam-ı Mâlik, ne de başkası tedlisten kurtulamamış olur*" diye şiddetli bir itiraz ileri sürmektedir.

Ebü'l-Hasan İbnu'l-Kattan (h.628) da Beyanu'l-Vehmi ve'l-İham'ında, ondan evvel de اَلْمُسْنَدُ الْمُعَلَّلْ sahibi Hafız Ebu Bekir el-Bezzar (h. 292) مَعْرِفَةُ مَنْ يُتْرَكُ حَدِيثُهُ اَوْ يُقْبَلُ ismiyle te'lif ettiği cüz'de tedlisi, "*Kendisinden rivayeti olan şeyhinden işitmediği bir haberi sema'ını zikretmeksizin rivayet etmektir*" diye tarif etmişlerdir ki, bunlara göre şeyhinden işitmediği bir haberi işittiğini vehmettiren râvi müdellis olduğu gibi sema'ı vâki olmadığı halde sema'ını vehmettiren rivayeti mürsel adını alıyor.

Şeyhülislâm İbni Hacer Askalanî'ye göre ise bir kere râvi ile rivayet edilenin çağdaş olup olmadıklarına, oldukları takdirde de aralarında görüşme mâlum olup olmadığına bakılır.

Eğer râvi aynı çağda yaşamayan ve tâbii ise hadisi celi mürsel olur. Tâbii değil ise hadisi munkat'ıdır. Fakihler ile bazı muhaddislere göre irsal ile inkıta' aynı mânada olduğundan ikinci takdirde yine irsal vardır. Çağdaş olma hâlinde de mülakat etmişlerse tedlis, ettikleri mâlum değilse hafi irsal vardır.

Demek ki, müdelles ile hafi mürsel arasında pek ince bir fark vardır. Zahiri duruma bakılırsa hafi mürsel de isnad tedlisi nevinden gibi görünür. Nitekim, Muhyiddin Nevevî ile (631-676) Abdürrahim-i Irakî (725-819) gibi muhaddis imamlar içinde onu tedlise dâhil kabul edenler vardır. Bu iki zâta göre atlamanın tedlis olması için râvi ile kendisinden rivayet edilenin yalnız çağdaş olmaları kâfi olup görüşmüş olmaları şart değildir. Hâlbuki, cumhura

göre rivayette tedlis olabilmesi için râvinin kendisinden rivayet edilene hem çağdaş hem görüştüğü halde ondan sema'ı bulunmaması, sema'ı varsa sözkonusu hadisi ondan işitmemiş olması icap eder.

İdrak etmediği zâttan ittisali vehmettiren lafız ile rivayet etmesine tedlis adını vermezler. Binaenaleyh, aynı açıdan tedlis ile irsal arasında umum ve husus bulunmuş olur. Her ikisi arasında bir açıdan ortaklık vardır ki, o da râvi ile kendisinden rivayet edilenin birbirine çağdaş oldukları halde aralarında hakikatte bir vasıta vardır. Ancak râvinin kendisinden rivayet edilenle görüşmesi mâlum bulunursa rivayet müdelles; çağdaşlığı mâlum, lâkin görüşmesi şüpheli olursa hafi mürsel kabul edilir.

Nevevî ile Irakî'nin görüşleri tercih edilse Ebu Osman en-Nehdî (? 100) ile Kays b. Ebî Hâzim (? 97) gibi Nebî'nin (s.a.v) asr-ı saadetini idrak etmiş iken Hz. Risâletpenâhî'nin mübarek yüzüyle müşerref olamamış muhadram tâbiinin عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ diye ettikleri rivayetleri irsal değil, tedlis kabul etmek lazım gelir ki, hadisçilerin bu rivayetleri mürsel kabul etmekte ittifakları olduğunu İbni Hacer-i Askalanî söylüyor. Tedliste görüşme olmasını İmam-ı Şafiî ile Ebu Bekir el-Bezzar da şart kabul ettikleri gibi Hatib'in Kifaye'deki sözü de bunu icap eder. Mutemet olan görüş de budur.

Görüşmenin olmaması, râvinin itiraf ve kendi hakkındaki ihbarı ile mâlum olabileceği gibi râvilerin hallerini bilen imamlardan birinin kesin olarak beyan etmesiyle de mâlum olabilir. Bir de müdelles olduğundan şüphe edilen hadisin diğer kaynağında râvi ile kendisinden rivayet edilen arasında bir vasıtanın görülmesi de tedlisi ispata çok kere kâfi gelirse de bazen kifayet etmez. Zîra, ikinci kaynakta bir râvinin ilave edilmesinin vehim ve galat eseri olması da muhtemeldir. Bu takdirde ittisal ve inkıtaın her ikisi de eşit olarak ihtimal dairesinde kalacağı için hadisin müdelles mi, yoksa muttasıl mı olduğu kat'î bir hüküm ile kestirilemez.

Bu tafsilata göre meselenin ne kadar nazik olduğu anlaşılır. Ve hadis â-

limlerinin tetkiklerinin ne kadar ince noktaları kapsadıkları ve uydurma metin ve senedleri öyle kolayca kabul eden kesimden olmadıkları hakkında bir fikir edinilebilir. Zâten, bu iddianın şahitleri bu konuya dair yazılmış müstakil eserlerdir. Nitekim, meşhur muhaddis Hatib Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdadî (392-463) اَلتَّفْصِيلُ لِمُبْهَمِ الْمَرَاسِيلِ'inde kitaplara girmiş hadislerden hangilerinin rivayetinde hafi İrsâl, اَلْمَزِيدُ فِى مُتَّصِلِ الأَسَانِيدِ inde de hangi hadislerin senedlerine vehmen yani yanlışlıkla râvinin ilavelerinin girmiş olduğunu ayrıntılı olarak birer birer göstermiştir. İbni Hacer-i Askalanî (773-852) ve ondan evvel birçok zatın da Tabakatü'l-Müdellisin ve diğer adlarla te'lifleri vardır.

Şayet müdellis, sema' izlenimini değil de vukuunu ifade eden bir siga ile rivayet edecek olursa sözü müdelles değil, yalan olmuş olur. Ve artık diğer rivayetinden hiçbiri kabul edilmez. Böylelerini bırakın, tedlisi ömründe bir kere olsun irtikâp etmiş olmakla mâruf olan kimse bile bilahare aynı hadisi sema'ını açıkça ifade eden bir siga ile rivayet etmiş olsa bazı muhaddis ve fakihlere göre artık tenkid edilmiş ve rivayetleri red edilmiştir.

Ekseriyet ise bu kadar sıkı davranmazlar. Herhalde tedlis ile mâruf olan adalet sahibi kimsenin de -en sahih görüşe göre- سَمِعْتُ gibi ittisali ifade eden lafızlarla edâ etmediği hadisleri kabul edilmez.

Müdellis yalancı demek değildir. Sadık olduğu halde tedlisi irtikâp etmiş muhaddisler vardır. Süfyan b. Uyeyne, Süfyan-ı Sevrî, A'meş, Abdü'r-Rezzak, Velid b. Müslim ve diğer bazı sahih hadis ricali gibi.

Ali b. Haşrem'in (h. 257) nakline göre bir gün Süfyan b. Uyeyne'nin (107-198) yanında bulunmuşlar. Süfyan hiçbir rivayet kalıbı zikretmeksizin اَلزُّهْرِىُّ lafzıyla başlayarak hadis rivayet etmiş. *"Bunu Zührî mi sana söyledi?"* diye kendisine sorulmuş. O sükût etmiş. Sonra yine öylece اَلزُّهْرِىُّ lafzıyla rivayeti edâ etmiş. Tekrar, *"Bunu ondan işittin mi?"* diye sormuşlar. Bunun üzerine, *"Hayır, ne Zührî'den, ne Zührî'den işitenden işittim. Bunu Zührî'den rivayet edilmek üzere Ma'mer (h. 153), ondan rivayetle de Abdürrezzak (126-211)*

bana söyledi" demiştir.[74]

Evet, Süfyan'ın kadir ve kıymeti tartışılmaz. Lâkin tedlis, âlimlerin ekseriyetine göre mekruhtur. Hatta, Şu'be b. el-Haccac (80-160) haram kabul etmeye kadar giderdi. Ve "*Gökyüzünden yüzükoyun yere düşmek, bir kimseden kulağımla işitmediğim halde* عَنْ فُلاَنٍ *demekten bana daha ehven gelir*" dediği gibi, "*Tedlis yalanın kardeşidir*" ve "*Tedlis etmekten ise zina etmek bence ehvendir*" dediği de rivayet edilir ki, bu ifratı, sakındırma ve nefrette mübalâğa için söylemiştir.

Katade tedlis ile meşhur olan râvilerdendir. İbni Hacer-i Askalanî'nin Tabakatül-Müdellisin'de beyanına göre, Süfyan, Katade'nin (60-117) ağzından çıkan sözlere dikkat ettiğini söylermiş حَدَّثَنَا yahut سَمِعْتُ dedi mi o sözleri ezberlermiş. حَدَّثَ فُلاَنٌ dedi mi o rivayete kulak asmazmış. Şu'be, "*Sizi A'meş (64-148) ile Ebu İshak ve Katade'nin tedlislerinden kurtardım*" dermiş ki, buna göre Şu'be'nin bu üç zâttan vâki olan rivayetlerine itibar etmek için pek sağlam bir kural bulunmuş demek olur.

İsnad Tedlisinin Hükmü

Tedlis ile rivayet etmeyi âlimlerin pek ziyade mekruh görmeleri, hele Şu'be ile ona tâbi olanların haram kabul etmeleri, aşağıdaki sebeplerden neş'et eder: İhticaca layık (sâlih) olmayan bir şey ile ihticaca layıkmış görüntüsü verdiği gibi müdellis sîka olduğu halde -aldatmaya benzeyen bu fiiliyle- bizzat kendi rivayetleriyle amel edilmemesine sebebiyet veriyor. Ve bu zarar daim olup kalıyor. Bundan dolayı hadisçi ile fakihlerden bazı âlimler ifrata gidip müdellisi cerh edilmiş kabul ederler ve sema'ı açıkça beyan etmiş olsa bile hiçbir rivayetini kabul etmezler.

Mürsel hadisi hüccet kabul edenler ise bunların zıddına olarak müdellisin

---

[74] İbni Hacer-i Askalanî İbni Uyeyne'nin bu kıssasını kat' tedlisine misal olarak zikretmiştir.

rivayetini genel mânada kabul ederler.

Mürsel ile ihticac etmeyenler de müdellislerin an'anelerini reddetmekte müttefiktirler. Yalnız sîkalardan rivayet etmekle beraber tedlis eden yani atladığı râvisi de sîka olan kimselerin ve meselâ Süfyan b. Uyeyne'nin müdelles rivayetleri bunlara göre makbuldür. İbni Abdilber, hadis imamlarının, "*Süfyan b. Uyeyne'nin tedlisi kabul edilir*" dediklerini hikâye eder. Çünkü, Süfyan'ın tedlisi İbni Cüreyc, Ma'mer, b. Râşid ve emsali ihtiyatlı ve sîka olan zevattandır. Hemen hemen hiçbir müdelles haberi yoktur ki, sikalık ve ihtiyatta kendisinden rivayet edilenden zayıf olmayan bir zâttan işitmiş olduğunu beyan etmiş olmasın. Bu, aynıyla tabiinin büyüklerinin mürselleri gibidir ki, onlar yalnız sahabeden irsal ettikleri gibi Süfyan da yalnız sîkalardan irsal etmiş gibi oluyor. İbni Hibban, Süfyan hakkındaki bu görüşü beğenip, "*Bu, dünyada yalnız ona has olan bir imtiyazdır*" der.

Mürseli kabul etmeyenler cumhurun sahih görüşüne göre müdellis olan ve sikadan da sîka olmayandan da rivayet eden sikanın rivayetinde meseleyi ayrı ayrı değerlendirmelidir. Rivayeti sema'ını ifade etmeyen muhtemel bir lafız ile vâki ise hadisi mürsel olur ve makbul değildir. سَمِعْتُ yahut حَدَّثَنَا yahut أَخْبَرَنَا gibi bir lafız ile rivayet ettikleri ise sahih ve makbul ve ihticaca layık kabul edilir.

Nitekim Sahihayn ile temel kitaplardan olan diğer hadis kitaplarında A'meş'den, Katade'den, Süfyan-ı Sevrî'den, Süfyan b. Uyeyne'den, Hüşeym'den, Velid b. Müslim'den ve daha bu mertebedeki diğer imamlardan müdelles olarak rivayet edilmiş pek çok haber vardır ki, bunlar makbul kabul edilmişlerdir. Çünkü bir kere tedlis yalancılık demek değildir ve cumhura göre -pek makbul olmasa da- haram da değildir. Râvi de adalet ve zabt sahibi olduğu halde sema'ını başka bir vesile ile söylemiştir. O halde rivayetinin sahihliğine hükmetmekten başka çare kalmaz.

Bir de bir râvinin müdellis kabul edilmesi ve hakkında bu tafsil edilen

ahkâmın geçerli olması için tedlisi tekrar etmiş olması da şart değildir. Ömründe bir kere tedlis etmiş olan râvi o zümreye dâhil edilir. Sahihayn ile onlar gibi sahihliği kabul edilmiş diğer kitaplarda müdellislerden rivayet edilmiş nakillere gelince; bunlar, Buharî ve Müslim derecesinde hadis tenkidçileri ve basiret sahibi büyük hâfızların bu kadar ağır şartlarla seçmeyi yüklendikleri rivayetler arasına dâhil oldukları için diğer kaynaklardan sema'ın vukuunun kendilerince sabit oluşuna ve sema'ı açıkça beyan yolunu bırakıp da an'ane rivayeti ile iktifa edişlerinin, o rivayetlerin kendi şartlarına uygun olmakla beraber diğerleri kadar kuvvetli olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır. Bilhassa bunların birçokları her iki kanalla yani hem tedlis hem de açık sema' kanalıyla mükerreren o kitaplarda rivayet edilmiş bulunuyor.

Bazıları meseleyi başka türlü değerlendiriyorlar. Diyorlar ki: Müdellisin tedlis etmekten maksadı, zayıf olan râviyi saklamak ise kendisi için cerh sebebidir. Zîra bu, haram olan bir aldatmadır. Böyle bir maksat yok ise bunda bir sakınca yoktur.

Hadis Alınan Şeyhlerin Tedlisi

Tedlisin ikinci şekli şuyuh tedlisidir ki, bunda muhaddis, şeyhinin mâlum olan isim, künye, lakap, nisbet vesair evsafını bırakıp -ta'miye yani şaşırtmak kastıyla- mâlum olmayanları ile isimlendirir ve tavsif eder. Kurra imamlardan Ebu Bekir b. Mücahid'in, حَدَّثَنا عَبْدُ اللَّهِ ابْنِ أَبِي عَبْدِاللهِ demesi gibi.

Ebu Abdillah'tan muradı Sünen sahibi Ebu Davud'un oğlu Hafız Ebu Bekir b. Ebî Davud'dur. Tedlis'in bu türlüsü kendisinden rivayet edileni de rivayet edilen haberi de heder etmek mahzurunu dâvet eder. Meselâ, böyle bir hadiste şöhretiyle ve kadir ve kıymetiyle beraber bu Ebu Abdillah'ın Ebu Bekir b. Ebî Davud olduğu akla gelmez. Bu hadiste bu Ebu Bekir zayi oldu demektir. Kezâ, onun kim olduğunun anlaşılamaması yüzünden meçhul kimseden rivayet edilmişçesine hadis zayi olur. Bu gibi tedlis, olsa olsa hadisi talibini imtihan ve râvilerle râvilerin hallerini araştırmaya tergib ve teşvik maksadıyla caiz görü-

lebilir.

Tedlisin bu nevi muhtelif maksatlar için irtikâp edilebilir. Ve müdellisin amacına göre hakkındaki hüküm değişir.

Bunu yapmaya sebep, şeyhi zayıf olduğundan zayıflardan rivayet ediyor denmemesi için ise şüyuh tedlisinin en fenasıdır. Ve bazılarınca bu müdellis tenkid edilirse de en sahih olan bunun cerh derecesine varmamasıdır. Ebu Nasr İbnü's-Sabbağ (400-477) Udde'sinde, "*Şeyhinin sîka olduğuna itikat ettiği halde şeyhi insanların gözünde sîka olmadığı için bunu, rivayet ettiği haberi kabul ettirmeye çare olsun diye yapıyorsa rivayetini kabul etmemek vaciptir. Zîra, onun bilmediği bir cihetten şeyhinin cerh edilmişliğine başkasının vâkıf olması ihtimali vardır*" diyor.

Seyfüddin-i Amidî (551-631) "*Şeyhinin zayıflığından dolayı bunu yapıyorsa kendi hakkında cerhtir. Şeyhinin nesebindeki zayıflıktan yahut rivayetini kabul etmek hususundaki ihtilâftan dolayı yapıyorsa kendi hakkında cerh değildir*" diyor.

İbnü's-Sem'anî (426-489) de, "Şeyhin kimdir?" sorusuna karşı şeyhini beyan edemeyecek gibi ise kendi hakkında cerhtir, değil ise değildir, demiştir. Bazıları bu maksatla edilen tedlise tedlis denemeyeceğini iddia etmişlerdir. Nitekim Beyhakî (334-458)'nin Medhal'de rivayet ettiği üzere Muhammed b. Râfi' şöyle demiş: Ebu Âmir'e, "*Sevri tedlis eder mi idi?*" diye sordum. "*Hayır*" dedi. "*Ahalisi, muayyen bir kimsenin hadisini yazmayacaklarını bildiği memlekette* حَدَّثَنِى رَجُلٌ *ismi onlarca mâruf ise, künyesi de onlarca mâruf ise o zaman ismi ile* فُلاَنٌ *demez miydi?*" اَبُو فُلاَن dedim. "*Bu tezyindir, tedlis değildir*" dedi.

Müdellis bazen şeyhi kendinden yaşça küçük yahut kendinden sonrakilerin de ondan rivayette kendisine ortak olacakları derecede vefatı geç olduğundan dolayı da bunu yapar ki, bu, o kadar söz edecek şey değildir.

Şuyuh tedlisinin bir sebebi de râvi şeyhlerini çok göstermek yahut bir

şeyhinden çok rivayeti var ise edebi kaygılarla rivayetin evsafını değiştirmesidir ki, bunu Hatib-i Bağdadî ile diğer bazı musannifler çokça yapmışlardır. Bunun da rivayete ve râviye hiçbir zararı yoktur.

Bunun aksi olan bir maksatla şeyh tedlisi yapıldığı da vardır. Bunda râvi bir şahsa daha meşhur birinin ismini verir. Takıyyüddin-i Sübkî (683-756) Cem'ü'l-Cevami'inde meselâ Beyhakî'nin Ebu Abdillah el-Hâkim hakkında istimal ettiği أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِاللهِ الْحَافِظُ tabirine teşbihen Ebu Abdillah ez-Zehebî (673-748) hakkında da bu tabirin istimal edilmesini yahut muhataba kavuşma ve yolculuk vukuunu belirsiz olarak anlatmakla beraber hakikatte Bağdad'daki İsa Nehri veya Mısır'daki Cîze beldesini kastederek, حَدَّثَنَا مَنْ وَرَاءَ النَّهْرِ "*Vera-ı Nehir'deki zât bize söyledi*" demesini misal olarak kaydeder. Lâkin bunlar da yalan değil, tezatlar (mearız) nevinden olduğu için adalete zarar vermez.

Tesviye Tedlisi

Tedlisin üçüncü şekli tesviye tedlisidir ki, bunda râvi sîka olan şeyhlerinden ikisi arasına giren zayıf bir râviyi düşürerek senedi hep sîkalardan rivayet edilmiş gibi gösterir. İbnü'l-Kattan, bu nevi tedlise tesviye adını vermiştir. Tesviye lafzının vaz' sebebi, kimi sağlam, kimi çürük olan senedin râvilerinden çürükleri atlanıp ve yalnız sağlamları bırakılıp bu şekilde isnadın hep nev'anma bir seviyede yani ayni seviyede görünen kuvvetli ricalden oluşmuş gibi gösterilmesidir.

Bu, tedlisin en kötüsüdür. Zîra, seneddeki birinci sîka tedlis ile mâruf olmayabilir ve bu şekilde senede aynı seviyeye getirildikten (tesviye) sonra vâkıf olan kimse hadisi; ilk sikanın diğer sikadan vasıtasız rivayet etmiş olduğu zannına düşeceğinden, sahihliğine hükmeder ki, pek kötü bir iğfaldir.

Tesviye tedlisini Süfyan-ı Sevrî ile A'meş de irtikâp etmiş oldukları gibi diğer sîkalardan bunu yapan da vardır. Bakiyye b. el-Velid (h.197) ile Velid b. Müslim (h.192) de seçkin imamlardan oldukları halde bunu çokça yapmış ol-

makla şöhret bulmuşlardır.

İmam-ı İshak b. Rahuye'nin Bakiyye b. el-Velid kanalından حَدَّثَنِى اَبُو وَهْبٍ الْاَسَدِيّ عَنْ نَافِعٍ عَنْ اِبْنِ عُمَرَ senediyle rivayet ettiği لاَ تَحْمَدُوا اِسْمَ الْمَرْءِ حَتَّى تَعْرِفُو عُقْدَةَ رَأْيِهِ *"Bir kimsenin re'y ve aklının sağlamlığını öğrenmedikçe İslâm'ını meth edip durmayın"* hadisi hakkında İbni Ebî Hatim (240-327), Kitabül-İlel'inde şöyle diyor:

Babamdan -meşhur Ebu Hatim er-Razî (195-277)- işittim, bu hadisten bahsederken dedi ki: Bu hadisin, anlaşılması pek az kimseye nasip olan ince bir hususiyeti var. Bu hadisi Ubeydullah b. Amr İshak b. Ebî Ferve'den, İshak Nâfi' den, Nâfi' de İbni Ömer (r.a)'dan rivayet etmişlerdir. Bakiyye İshak'ı atlayarak, *"Ubeydullah b. Amr (110-180) Nâfi'den (h. 117) rivayet etti"* dese tedlisi belli olacağından meşhur olan Ubeydullah b. Amr ismine bedel meşhur olmayan künyesi ile nesebini istimal ederek *'Ebu Vehb el-Esedî'* demiş ve onun şahsını gizlemiştir.

Velid b. Müslim (119-195) hakkında da Ebu Müshir (140-218), *"İmam-ı Evzaî'nin (h. 157) hadislerini yalancılardan aldıktan sonra isimlerini saklayarak İmam'a isnad ederdi"* dediği gibi, Salih Cezere adıyla mâruf Salih b. Muhammed Bağdadî de şöyle naklediyor:

Heysem b. Hârice'den işittim diyordu ki: Ben Velid'e, *"Sen Evzaî'nin hadislerini berbat ettin"* dedim. *"Nasıl?"* diye sordu. Dedim ki: عَنْ اَوْزَاعِى عَنْ نَافِعٍ kezâ عَنْ اَوْزَاعِى عَنِ الزُّهْرِىِّ. keza, عَنْ اَوْزَاعِى عَنْ يَحْيَى diye rivayet edip duruyorsun. Hâlbuki, senden başkaları Evzaî ile Nâfi'in arasına Abdullah b. Amir el-Eslemî'yi, Evzaî ile Zührî'nin arasına İbrahim b. Mürre'yi dâhil ediyorlar. Bunun üzerine, *"Evzaî'yi ben bu gibilerden rivayet edebilecek mertebeden yüksek gösteriyorum. Fena mı?"* cevabını verdi.

Ben de, *"Bu adamlar zayıf kimselerden oldukları ve Evzaî kendilerinden münker hadisler rivayet ettiği halde sen o râvileri düşürerek o hadisleri Evzaî*

sîkalardan rivayet etmiş gibi gösterirsen Evzaî'nin kendisi için zayıf denmez mi?" dedim. Lâkin o, sözüme hiç aldırmadı.

A'meş (61-148) ile Süfyan-ı Sevrî'nin (97-161) de ara-sıra bunu yaptıklarını Hatib nakleder.

Tedlisin bu nevi için Ebu Said el-Alâî (694-761), "*Mutlak mânada tedlis çeşitlerinin en fahişi ve en kötüsüdür*"; Zeynüddin-i Irakî (725-819), "*Bu, kasten yapan kimsenin ayıplanmasına sebeptir*"; İbni Hacer-i Askalanî (773-852) de, "*Sevrî ile A'meş'in de bu tedlis ile vasıflanmış olmalarına rağmen bunun cerh olduğunda şüphe yoktur. Bu ikisi sadece başkalarınca zayıf iken kendilerince sîka olan râvinin ismini düşürürlerdi, diye lehlerine beyan edilen özrün de hükmü yoktur*" derler.

Bu tedlise tesviye adının İbnü'l-Kattan tarafından verildiği biraz evvel söylenmişti. Kadim muhaddisler buna tecvid derlerdi ki, güzelleştirme demektir. جَوَّدَ فُلاَنٌ derlerdi ki, "*Filânca, seneddeki ecvadı yani iyi râvileri alıkoyup diğerlerini atladı*" demektir.

İbnü'l-Kattan tesviye ile tesviye tedlisi tâbirleri arasında bir fark gözetilmesine de taraftardır. Diyor ki: "*Tesviye tedlisi denilince isnadın içinde, aralarındaki râviler atlanan sikâların her birinin o hadisteki şeyhinin şeyhi ile buluşmuş olmaları lazım gelir. Hâlbuki yalnız tesviye denilince bu sikalardan her birinin üstündeki sîka ile buluşmuş olmasına gerek yoktur.*"

Nitekim İmam-ı Mâlik, bu ikincisini yapmış olmakla beraber tedlis çıkmazına (girive) düşmemiştir. İmam-ı Malik, عَنْ ثَوْرٍ عَنْ اِبْنِ عَبَّاسٍ der. "*Hâlbuki Sevr, İbni Abbas (r.a)'ya ulaşmış değildir. Aralarında İkrime vardır. Mâlik, İkrime'yi kendisince hüccet olmadığı için atlamıştır*" diyor.

Pekî ama, İmam-ı Mâlik'in bu yaptığı tedlis değil ise acaba hadisi munkatı' olmuş olmaz mı? Hayır, râvi düşmesi dolayısıyla hadisi munkatı' olursa da düştüğü için bu, bir hususi ınkıta'dır, hadisi de mutlaka mânada

munkatı' değil, sahih hadislerle aynı seviyede ve makbuldür.

İbni Hacer atf tedlisi adını verdiği bir nevi daha ayırmak istiyor. Ve Hüşeym b. Beşîr'in yaptığı tedlisi misal olarak zikrediyor. Hâkim ile Hatib'in naklettiklerine göre Hüşeym'in arkadaşları bir gün kendisine, "*Bugün içinde hiç tedlis bulunmayan bir hadis rivayet etmeni isteriz*" demişler. O da, "*Alın!*" dedikten sonra bir toplantıyı hadis imlâsı ile geçirmiş ve rivayet ettiği her hadiste حَدَّثَنَا فُلاَنٌ وَ فُلاَنٌ diye başlayarak sened ile metni rivayet etmiş. Toplantı hitama erdikten sonra, "*Bugün size hiç tedlis yaptım mı?*" diye sormuş. "*Hayır*" cevabını alınca, "وَ فُلاَنٌ *dediğim yerlerin hiçbirinde* وَ فُلاَنٌ *diye zikrettiğim kimseden hadis işitmedim*" demiş. İbni Hacer, "*Şuyuh tedlisinin bütün nevileri isnad tedlisine girer*" diyor. Ebu Abdillah el-Hâkim altı nevi tedlis sayıyor:

1. Bazıları işittikleriyle işitmediklerini fark etmeksizin ve ayırmaksızın rivayet etmişlerdir.

2. Bazıları bilerek tedlis etmişlerdir. Ve tedlislerinden nefret edilip kimden işittiklerini beyan için ısrar vuku bulmadıkça kendisinden tedlis yapılan râvinin ismini vermemişlerdir. İbni Haşrem'in İbni Uyeyne hakkındaki naklinde olduğu gibi.

3. Bazıları kim oldukları belirsiz meçhul kişilerin isimlerini saklamışlardır. Ali b. el-Medinî'ye حَدَّثَنِى حُسَيْنُ الْاَشْقَرُ حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ عَبْدِاللهِ عَنْ اَبِى عَبْدِاللهِ عَنْ نَوْفٍ senedi ile biri bir hadis rivayet etmiş. Ali b. el-Medînî der ki:

   Hüseyn'e, "*Bunu kimden işittin?*" diye sordum.

   "*Bana Şuayb söyledi. O da Ebu Abdillah'tan, o da Nevf'den almış*" dedi.

   Şuayb'ı buldum ve "*Bunu sana söyleyen kimdir?*" dedim.

   "*Ebu Abdillah el-Cessas söyledi*" dedi.

   "*Peki, o kimden öğrenmiş?*" diye sordum.

"*Hammad el-Kassar'dan*" dedi.

Hammad'ı buldum. Ona sordum.

"*Ferkad es-Sebâhî'den bana, ona da Nevf'den baliğ oldu*" dedi.

Meğer tedlis edilen, hüviyeti saklanan kimseler üç imiş. Zîra Ebu Abdillah el-Cassas mechuldür. Hammad el-Kassar'ın kim olduğu mâlum değil, ona doğrudan doğruya Ferkad söylememiş de Ferkad'dan kendisine ulaşmış. Bununla birlikte Ferkad da Nevf'e yetişmemiştir.

4. Bazıları birçok hadisini dinledikleri halde az miktarını zayi etmiş oldukları şeyhlerinin zayi ettikleri hadislerini başkalarından dinleyip o vasıtaları aradan kaldırmışlardır.
5. Bazıları hiç görmedikleri birtakım şeyhlerinden قَالَ فُلاَنٌ diyerek rivayet ederler de o şeyhlerden sema'ları yok iken varmış gibi gösterirler. İşte bu beş çeşidin hepsi de -Bulkinî'nin dediği gibi- isnad tedlisidir.
6. Tedlis-i Şüyûh.

Tembih: Ebu Abdillah el-Hâkim-i Nisaburî, "*Hicaz, Haremeyn, Mısır, Avalî*[75]*, Horasan, Cibal*[76]*, İsfahan, Huzistan, Maveraünnehir ahalisinin imamları içinden tedlisi irtikâp eden hiçbir kimseyi bilmiyoruz*" dedikten sonra, "*Muhaddislerin en çok tedlis yapanı Kûfeliler ile Basralılardan birkaç kimsedir. Bağdadlılara gelince; Ebu Bekir Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Süleyman el-Bağandiyyü'l-Vasiti'ye (? 220-312) gelince-*

---

[75] Avalî'den kastedilenin neresi olduğunu anlayamadım. Evet, Medîne-i Münevvere'ye üç dört mil kadar yakınlıkta bu isimde bir yer vardır. Lâkin herhalde burada kastedilen orası değildir. Mu'cemü'l-Büldan'da da bu ismin başka bir bölgeye isim verildiğine rast gelemedim.

[76] Cibal''den kasıt İsfahan ile Zencan, Kazvîn, Hemedan, Dinever, Karmisîn -ki, bu günkü Kermanşah'tır- Rey şehirleri ve bunların arasındaki dağlık arazi kıtasıdır. Bugün oralara Acem Irakı adı verilmektedir.

ye kadar içlerinden hiçbir kimsenin tedlis yaptığı söylenmemiştir. Bağdad'da tedlisi ilk icat eden odur. Ve Bağdadlılardan tedlis edenler hep ona tâbi olmuşlardır" demiştir.

Muallel Hadis (الحديث المعلّل)

Tenkid sebebi sayılabilecek kusurlardan uzak bir haberin hakikatte sahihliğine dokunabilecek gizli ve karışık bir tenkid sebebi varsa o sebebe illet denir. İlleti olan hadise de muallel derler. Mualleli hadisi İbnü's-Salâh, "*Zahiri hâli sahih iken sahihliğine zarar verecek bir illetine vâkıf olunan hadis*" diye tarif etmiştir. Hadisin illetini bulan muhaddise muallil denir.

Buharî, Tirmizî, Hâkim, Darekutnî, İbni Adiyy, Ebu Ya'lâ el-Halîlî ve sair bazı hadis imamlarının ibarelerinde muallel yerine ma'lûl tâbiri kullanılmıştır. Lügat âlimleri alîl yerine ma'lûl demek kural ihlalidir dedikleri için, Hadis Usulü müellifleri ma'lul lafzının istimalinden kaçınıyorlarsa da muallel -ta'lil avutmak demek olduğuna göre- daha yanlıştır. Doğrusu alîl, yahut -İ'lâl'den- مُعَلّ demek gerekirdi. Fakat yanlış da olsa ıstılah olarak yerleşen muallel kelimesidir. Hâlbuki ma'lul diyenleri de kurtaracak lugavi nakiller eksik değildir. Nitekim Asım Efendi merhum Kamus Şerhi'nde Misbah'tan naklen o lafzı hata olmaktan pekâlâ kurtarıyor. Ve ıstılahların yerleşmesinden sonra da bu lafız pekâlâ istimal ediliyor.

Hadisler içinde tetkiki en zor olanlar muallel çeşididir. Sahih ve illetten salim gibi görünen bir hadisin illeti sîka râvinin ya o rivayette teferrüdü veya başka sîkalara muhalefeti ile tespit edilebilirse de buna bir de "*Hadis irsal edilmiş bir mevsul mudur, vakfedilmiş bir merfu' mudur, muhtelif râvilerin sözleri birbirine karışmış mıdır, râvinin bir hususta vehmi var mıdır?*" gibi hususlara ancak basiretli tenkitçilerin dikkatini çekecek birtakım işaretleri de ihtiva eder ki, bu işaretlerin bir araya gelmesi bazen ta'lil edende zann-ı galip hâsıl eder de sahih olmadığı hükmünü verdirir, bazen de kesin karar verilecek derecede kuvvetli olmaz da -hadisin zahiri illetten sâlim iken yine- kendisini te-

reddüde düşürür ve hadisin sahihliğine hükmetmekten kendisini alıkoyar. Zaman olur ki, hadisin illetlerini araştıran kişi (muallil), iddialarını ispat için delil ikâme etmesine yarayan lafızları bile tedârikten âciz kalır da yine hadisi ya red veya sahihliğinde tevakkuf eder.

Bu işe yalnız hadis ilminde son derece mahir olmuş, parlak zekâ erbabından olan hıfz ve tecrübe ehli girişebilirler. Bundan dolayıdır ki, bu bahiste söz söyleyebilmiş olanlar Ahmed b. Hanbel (164-241), Ali b. el-Medinî (161-234), Abdurrahman b. Mehdî (135-198), Yâkub b. Şeybe (h. 262), Buharî (194-256), Ebu Hatim-i Razî (195-277), Ebu Zür'a er-Razî (h. 264), Darekutnî (206-385) derecesindeki nadir kemâl ehlidir.

Muallel hadise misal: Bir gün Nisabur'da Buharî'nin meclisinde Sahih sahibi Müslim de hazır iken, كَفَّارَةُ الْمَجْلِسِ اِذَا قَامَ الْعَبْدُ اَنْ يَقُولَ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَ بِحَمْدِكَ اَشْهَدُ اَنْ لاَ اِلَهَ اِلاَّ اَنْتَ اَسْتَغْفِرُكَ وَ اَتُوبُ اِلَيْكَ "**Bir kulun dedikodulu bir meclisten kalktığı zaman** سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَ اَتُوبُ اِلَيْكَ **demesi o meclise iştirak etmesinin kefaretidir**" hadisini biri Haccac b. Muhammed kanalıyla عَنِ ابْنِ جَرَيْجٍ عَنْ مُوسَى ابْنِ عُقْبَةَ عَنْ سَهْلِ ابْنِ صَالِحٍ عَنْ اَبِيهِ عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ isnadıyla rivayet ederek Buharî'ye bu konudaki fikrini sormuş. (Bu hadise Tirmizî, bu sened ile "hasen" dediği gibi İbni Hibban ile Hâkim de "sahih" demişlerdir.)

Her nasılsa Buharî'nin o meclisinde Müslim hemen atılarak, "*Dünyada bundan sağlam isnad da olur mu imiş? İbni Cüreyc Musa b. Ukbe'den, o da Süheyl b. Ebî Sâlih'ten rivayet etmiş. Dünyada bu kadar kuvvetli isnad ile hiçbir hadis gördün mü?*" demiş. Fakat Muhammed b. İsmail el-Buharî, "*Evet, ama ma'luldür*" deyince Müslim'i bir titreme alıp, "*Lâ ilahe illâllah! Bakalım, illeti neresinde ise bana söyle!*" demiş. Lâkin Buharî başka kaynaklardan yine Haccac b. Muhammed'den olmak üzere kendisine bu hadisin ulaştığını senedleriyle zikrederek yalnız, "*Allah'ın örttüğünü sen de ört. Bu, insanların Haccac b. Muhammed'den, onun da İbni Cüreyc'den rivayet ettikleri bir hadis-i şeriftir*" demekle iktifa etmiş ve illeti beyan etmek istememiş. Müslim ısrar

etmiş, başını öpmüş, ağlamaklı olmuş. Bu kadar ısrarı görünce Buharî, "*Öyle ise yaz*" demiş ve حَدَّثَنَا مُوسَى ابْنِ إِسْمَاعِيل وَ حَدَّثَنَا وُهَيْب حَدَّثَنَا مُوسَى ابْنِ عُقْبَةَ عَنْ عَوْنُ بِنْ عَبْدِالله قَالَ قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ isnadıyla hadisi rivayet etmiş. Müslim de, "*Sana buğz eden ancak hasedinden eder. Dünyada senin bir mislin daha olmadığına şahitlik ederim*" demiş.

Bu hikâyeye göre her iki hadisin metni birdir. Lâkin hadis birinci sened ile ma'lul, ikincisi ile sahihtir. Dikkat edilmiş ise anlaşılmıştır ki, Buharî'nin ma'lul dediği rivayet hep an'ane ile ve nihayetinde merfu' olarak kaydedilmiştir. Hâlbuki, diğer rivayette sened -tâbii olan- Avn b. Abdullah b. Utbe'ye kadar hep حَدَّثَنَا lafzı ile rivayet edildikten sonra Ebu Hüreyre (r.a)'in ismi zikredilmeksizin irsal edilmiştir. Meğer merfu' olarak rivayet edilip gelen hadis, mürsel imiş.

Bu kıssanın diğer bir sened ile naklinden de anlaşıldığına göre İmam birinci sened hakkında, "*Bu, güzeldir. Hem dünyada bunun kadar sağlam başka bir isnad da bilmiyorum. Lâkin ma'luldür. Benim haber verdiğim isnad daha iyidir. Zîra, Musa b. Ukbe'nin Süheyl'den müsned olarak bir hadis rivayet ettiğini hiçbir kimse haber vermemiştir*" diyerek ikinci bir illet daha göstermiştir.

Hâkim, "*Bir hadis birçok yönden ta'lil edilebilir ki, hiçbiri de cerh sebebi olmaz. Yani bu sebepler beyan edilince râvi cerh edilmiş olmaz. Bizce ta'lilde ölçü; hıfz, kavrayış ve mârifettir. Başka bir şey değil*" dediği gibi İbni Mehdi de, "*Bir tek hadisin illetini öğrenmek bende olmayan yirmi hadisi yazmaktan daha fazla hoşuma gider*" demiştir.

Muallil, dirhem ve dinar ayıklamayı sanat edinmiş sarrafa benzer. O, para sarrafı ise beriki hadis ve haber sarrafıdır.

İbni Mehdî, "*Hadisi ilmini bilmek bir ilhamdır. Hadisin illetlerini bilen bir kimseye 'Filân sözü neye binaen söylüyorsun?' diyecek olursan seni ikna edecek delil bulamaz. Hâlbuki o, nice muhaddisin vâkıf olamadıkları illete vâkıf olmuştur*" demiş.

Yine İbni Mehdî ile bir muhalif arasında şöyle bir diyalog geçmiş:

- Sen '*Şu hadis sahihtir, bu hadis sabit değil*' diyorsun. Bunları neye binaen söylersin?"

- Paralarını muayene için sarrafa götürsen de o da '*Şu para iyidir, bu para sahtedir*' dese acaba neden söylüyorsun mu dersin? Yoksa onun dediğine hüccetsiz mi inanırsın?

- Dediğine inanırım.

- İşte bu iş de böyledir. Sarrafta parayla devamlı haşir-neşir olma sonucunda aşinalık oluştuğu gibi hadis âliminde de uzmanları ile uzun müddet oturup görüşmüş, uzun boylu müzakereler etmiş ve bu hususta büyük bir tecrübe ve meleke sahibi olmuştur."

Yine o tarihlerde Rey şehrinde buna benzer bir hâdise cereyan etmiş. Ebu Zür'a er-Razî'nin (h. 264) meclisinde iken bir gün Muhammed b. Sâlih-i Kiylinî isminde biri ona, "*Siz, filân hadisin, filân hadisin gizli illeti var der, durursunuz. Hüccetiniz nedir ?*" diye sormuş. Ebu Zür'a, "*Hüccetimiz şudur ki, illeti olan bir hadisi sen bana sorarsın. Ben de sana illetini söylerim. Sonra Muhammed b. Müslim b. Vâre (h. 270)'ye gider, bana sorduğunu söylemeksizin ona da sorarsın. O da sana diyeceğini der. Sonra Ebu Hatim'e (195-277) gidersin. O da hadisi sana ta'lil eder. Sonra o hadis hakkında üçümüzün de söylediğimiz sözleri karşılaştırırsın. Eğer aramızda zıtlık bulursan anla ki, her birimiz kendi keyfince söz söylemiş. Sözlerimizde ittifak bulursan anlarsın ki, bu ilmin bir hakikati vardır*" cevabını vermiş.

Muhammed b. Salih de o tecrübeyi yaptıktan sonra üçünün de sözlerini müttefik görünce, "*Bu ilmin ilham olduğuna ben şahitlik ederim*" demiş.[77]

---

[77] Bu Hafızların üçü de Razî'dir: Ebu Hatim, Ebu Zür'a, İbni Vâre. O asırlardaki ilmi canlılığa bakın ki yalnız

Bir hadisin illetini keşfetmenin metodu, o hadisin bütün rivayetlerini cem edip râvilerin ihtilâfına ve her birinin zabt ve ihtiyat derecesine dikkatlice bakmaktır. İbnü'l-Medinî'nin dediği gibi hadisin bütün rivayetlerini bir araya cem' etmedikçe hatası ortaya çıkmaz.

Ta'lil ekseriyetle mevsul olarak rivayet edilmiş hadisin mürsel olduğunun anlaşılmasıyla ve mürselin râvisinin mevsûlün râvisinden daha kuvvetli bulunmasıyla ortaya çıkar.

İllet, ekseriyetle isnadda bulunursa da metinde de olur. İsnadda olan illet de bazen hem isnada, hem metne dokunur. Merfu' olarak rivayet edilmiş bir hadisin mürsel veya mevkuf olduğunun ortaya çıkması gibi ki, derhal sahih mertebesinden düşüp ihticaca layık oluşu sözkonusu olur. Bazen de yalnız isnada dokunmakla kalıp metin yine merfu' ve sahih olur.

Sahih hadis ricalinden olan Ya'lâ b. Ubeyd et-Tanafisî'nin عَنِ الثَّوْرِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ عَنْ اِبْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ isnadıyla rivayet ettiği اَلْبَيِّعَانِ بِالْخِيَارِ hadisi gibi ki, عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ demekle Süfyan'ın senedini yanlış rivayet etmiştir. Zîra; Süfyan-ı Sevrî'nin arkadaşlarından olan Ebu Nuaym el-Fazl b. Dükeyn, Muhammed b. Yusuf el-Firyabî ve Mahled b. Yezid gibi imamlar hep Süfyan'ın Amr b. Dinar'dan değil, kardeşi Abdullah b. Dinar'dan rivayet ettiğini söylemişlerdir. Her iki kardeş sîka oldukları için bu illet yalnız senede ait olup metne tesir etmemiştir.

İsnad kadar metne de dokunan isnadın illetine misal: Mâlum olduğu üzere namazda Fatiha'nın besmelesini sesli okuyup okumama meselesi fakihler arasında tartışmalıdır. Her müçtehidin hüküm ve içtihatlarının delillerini zikretmenin yeri burası değil ise de yalnız Enes (r.a)'den rivayet edilen hadislerin tenkidini konumuza misal olur diye zikredebiliriz.

---

bir şehirde, yalnız Rey'de, üç hafız hem de münekkid hâfız ve muallil çağdaş bulunuyormuş. Bu da Sünnet İlminin niçin ve nasıl geniş ve muhafaza edilmiş olduğu hakkında bir fikir verebilir.

Enes (r.a) hadisini Buharî حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ اَنَسٍ isnadıyla Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) ile Ebu Bekir ve Ömer (r.a)'nın namaza اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ile başladıklarını rivayet ediyor. Bu isnadın râvileri pek sağlamdır. Şunu da unutmayalım ki, Fatiha'nın besmelesini sesli okuyan İmam-ı Şafiî, buradaki اَلْحَمْدُ den kastın Fatiha olup yoksa bu lafız olmadığını söyleyerek bu sahih hadisin kendi aleyhine hüccet olamayacağını söylemiş, Darekutnî de sahih bir sened ile Enes'den rivayet ettiği, فَكَانُوا يَسْتَفْتِحُونَ بِاُمِّ الْقُرآنِ lafzının da İmam'ın bu içtihadını te'yit ettiğini beyan etmiştir.

Burası mâlum olduktan sonra Sahih-i Müslim'i açıyoruz. Görüyoruz ki, Velid b. Müslim rivayetinden olmak üzere حَدَّثَنَا الْاَوْزَاعِيُّ عَنْ قَتَادَةَ اَنَّهُ كَتَبَ اِلَيْهِ يُخْبِرُهُ عَنْ اَنَسٍ ابْنِ مَالِكٍ isnadıyla Enes'in Buharî'deki metni söylediğini, şu kadar ki, bu metne ilave olarak عُثْمَانَ lafzını da zikrettiği gibi sonunda da, لاَيَذْكُرُونَ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ فِى اَوَّلِ قِرَائَةٍ وَ فِى آخِرِهِ *"Besmeleyi kıraatin ne evvelinde ne sonunda okumazlardı"* ibaresini ilâve ediyor.

Sonra aynı hadisi fazlalığıyla beraber yine Velid b. Müslim rivayetinden عَنِ الْاَوْزَاعِيِّ اَخْبَرَنِى اِسْحَقُ ابْنُ عَبْدِ اللّٰهِ ابْنِ اَبِى طَلْحَةَ اَنَّهُ سَمِعَ اَنَساً يَذْكُرُ ذٰلِكَ isnadını kaydederek bunda Evzaî Katade'den değil, İshak b. Abdullah'tan naklediyor.

İmâm-ı Mâlik de Muvatta'da عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ اَنَسٍ isnadıyla Ebubekir, Ömer, Osman hazretlerinden hiçbirinin besmeleyi okumadıklarını açıkça rivayet edip, aynı hadisi Velid b. Müslim İmam-ı Mâlik'ten rivayet ederken üç halifeden evvel Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'i de ilave ediyor.

Enes (r.a)'den gelen bu zıt rivayetler içinden -İmam-ı Şafiî tarafından pek kolay te'vil edilen- Buharî hadisinden başkası hep mualleldir.

Bir kere Humeyd'in rivayetini İmam-ı Şafiî illetli kabul etmiştir. Zîra, bu hadisi -İmam-ı Mâlik gibi- ondan rivayet eden hâfız imamlardan Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-Fezarî ve Abülvehhab b. Abdü'l-Mecid es-Sakafî gibi

yedi sekiz zât daha İmam'a muhalif olarak Enes'ten Buharî'deki lafız ile rivayet etmişlerdir.

İkinci olarak; et-Tavil lakabıyla meşhur olan bu Humeyd'in Enes (r.a)'den vasıtasız (doğrudan) rivayetleri varsa da Enes hadislerinden çoğunu ya Katade'den, ya Sabit el-Bünanî'den almış olup gerek Katade'nin arkadaşlarından olan Eyyub, Hişam ed-Destevaî, Şeyban b. Abdurrahman, Said b. Ebî Arube, Ebu Avane ve sâirleri; gerekse Sabit'in arkadaşlarından olan İshak b. Abdullah b. Ebî Talha tarafından edilen rivayetlerde besmelenin terkine dair bir açıklık olmayıp hepsi de Buharî'deki gibi rivayet etmişlerdir. Bilhassa Humeyd'in bu rivayeti Katade vasıtasıyla Enes'ten aldığı da İbni Adiyy'in diğer bir isnadından anlaşılıyor. Demek ki, İmam-ı Mâlik'in Hümeyd'den muttasıl zannedilen rivayeti aslında munkatı' imiş.

Velid b. Müslim'in Evzaî kanalıyla Katade'den rivayet ettiği Enes hadisine gelince; Velid tesviye tedlisi ile itham edilmiş bir kimse olup Evzaî ile Katade arasında bir râvi düşürmemiş olduğuna gönül itimat edemiyor. Evzaî'nin, haberi doğrudan doğruya Katade'den aldığı konusunda tatmin olsak bile mâlum olduğu üzere Katade anadan doğma âmâ idi. Ve senedin siyakına bakılırsa bu hadisi Evzaî'ye mektup ile bildirmiştir. Yazı ile rivayet (kitabet) meselesindeki ihtilâfı göz ardı etsek bile bu kâtip kimdir? Mâlum değil. Ve cerh edilmiş veya zabt sahibi olmama ihtimali vardır.

Velid b. Müslim'in İshak b. Abdullah b. Ebî Talha'dan rivayetine gelince; İshak'ın diğer sîkaların rivayetine muvafık olarak ve besmelenin terkini zikretmediği rivayeti de sabittir.

Bir nokta daha: Bu hadisin lafızlarında pek çok ihtilâf vardır. Kimi, صَلَّيْتُ خَلْفَ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَ أَبِي بَكْرٍ وَ عُمَرَ demekle iktifa etmiş. Kimi Osman (r.a)'ı da beraber zikretmiş. Kimi Ebu Bekir, Ömer ve Osman diyerek (a.s.v) Efendimiz'i zikretmemiş. Kimi, فَكَانُوا لاَ يَقْرَؤُونَ بِبِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ kimi فَكانُوا لاَيَجْهَرُونَ بِبِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ demiş; kimi bilakis, فَكَانُوا يَجْهَرُونَ بِبِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ kimi فَكَانُوا

يَفْتَتِحُونَ الْقِرَاءَةَ بِالْحَمْدُ لِلّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ, kimi فَكَانُوا يَقْرَئُونَ بِبِسْمِ اللّهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ diye rivayet etmiş. Hâsılı, bir muzdarib rivayetler ki, bunlarla hiçbir tarafın hüccet ikâme etmesine imkân yoktur. Bilhassa Enes (r.a)'in besmelenin kaldırılmasına dair açıkça bir şey söylemesinde mâna ile rivayet edenlerin hatayla hadise ilavede bulunduğuna dair delil de vardır.

Sahih sened ile sabit olduğuna göre Enes'e, Ebu Seleme b. Abdurrahman b. Avf, "**Resûlüllah (s.a.v) namaza** اَلْحَمْدُ لِلّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ **ile mi yoksa** بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ **ile mi başlarlardı?**" diye sorduğu vakit, "**Bellemediğim bir şeyi bana soruyorsun. Senden evvel de bunu bana kimse sormadı**" diye cevap vermiştir.

İlletin yalnız karışık olan gizli sebebe değil, râvinin yalancılığı ile fasıklığına ve gafletine ve hıfzının yetersizliğine ve hadisin zayıflığına sebep olan diğer zahiri sebeplere yorumlandığı da vardır. Ve bu gibi yerlerde de bu tâbirin istimal edildiğine İlel'e mahsus kitaplarda çokça rastlanır. Tirmizî ise neshe de illet adını vermiştir.

Irakî diyor ki,: "*O hadis ile amel edilmeye engeldir*" mânasını kastediyorsa dediği gibi illettir, fakat "*Sahihliğine engel illettir*" demek istiyorsa bu makbul değildir. Zîra, sahih olan hadisler içinde mensuh olanları da vardır.

Ebu Ya'lâ el-Halilî -zabt sahibi olan sikanın vaslettiğini irsal etmek nevinden- hadisin sahihliğine zarar vermeyen bir muhalefete de illet adını vermiştir. Buna göre sahihin kimi -şâz olabilmesi anlamında- muallel de olmuş olur. Halilî, muallel sahihe İmam-ı Mâlik'ten rivayet edildiği yukarıda zikredilen لِلْمَمْلُوكِ طَعَامُهُ mu'dal hadisini misal getiriyor.

Muvatta'da mu'dal olarak rivayet edilen bu hadisi İbrahim b. Tahman ile Numan b. Abdüsselâm mevsul olarak rivayet etmiş olduklarından isnadın beyanı sayesinde mutemet bir sahih hadis oluvermiştir. Buna göre muallel, meşhur olan mânanın büsbütün aksinedir. Zîra, meşhur mânaya göre mu'allel

hadis, görünür ayıp ve kusurlardan ve salim iken tahkikten sonra kusurları zahir olan rivayet olduğu halde, burada zahiren hüccet olmaya layık olmayan hadis, mevsul olduğu belli olduktan sonra hüccet oluyor.

Ebu Abdillah el-Hâkim Ulumul-Hadis'inde muallel çeşitlerini ona taksim etmiştir ki, bunları Suyutî Tedrib'inde aşağıdaki gibi hulasa etmiştir:

1. Sened zahiren sahih iken içindeki râvilerden biri rivayet ettiği kişiden sema' ile mâruf olmaz. Musa b. Ukbe'nin Süheyl b. Ebî Salih senediyle rivayet ettiği kefaret-i meclis hadisi gibi.

2. Sîka hafızların rivayet ettikleri senedden mürsel iken diğer senedden zahiren sahih olarak müsned olarak rivayet edilir.

أرحم أمتي بأمتي أبو بكر و أشدهم في دين الله عمر وأصدقهم حياء عثمان وأقرؤهم لكتاب الله أبي بن كعب وأفرضهم زيد بن ثابت وأعلمهم بالحلال والحرام معاذ بن جبل و لكل أمة أمين وأمين هذه الأمة أبو عبيدة بن الجراح

"Ümmetimin ümmetime en çok acıyanı Ebu Bekir, Allah'ın dinini muhafaza hususunda en tavizsizi Ömer, en çok hayâ sahibi olanı Osman, Kitabullah'ı en iyi okuyanı Übeyy b. Kâ'b, feraiz ilmini en iyi bileni Zeyd b. Sabit, helâl ve haramı en iyi bileni Muâz b. Cebel'dir. Her ümmetin de bir emini vardır. Bu ümmetin emini de Ebu Ubeyde b.Cerrah'tır" hadisi قَبِيصَةُ ابْنُ عُقْبَةَ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ خَالِدِ الْحَذَّاءِ وَ عَاصِمٍ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ أَنَسٍ isnadıyla merfu' olarak rivayet edilmiştir. Senedi zahiren bu kadar kuvvetli olduğu halde hadis sahih kitaplara geçmemiştir. Çünkü, ikisi de Ebu Kılâbe'den rivayet eden Halid el-Hazza' ile Asım'dan bunu merf olarak rivayet eden yalnız Asım olup Halid hadisi Ebu Kılâbe'den mürsel olarak rivayet etmiştir.

3. Bir sahabîden rivayet edildiği sabit iken hadis, bölgelerin ihtilâfı ve meselâ Medenîlerin Kufilerden yanlışlıkla rivayeti yüzünden diğer bir

sahabîden rivayet edilir. إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي وَ إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ وَ أَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ مِائَةَ مَرَّةٍ "**Kalbim sık sık Allah korkusu ve azametiyle kaplanır. Bundan dolayı ben, günde yüz kere Allah'tan istiğfar ve tevbe ederim**" merfu' hadisi gibi ki, مُوسَى ابْنِ عُقْبَةَ أَبِي إِسْحَقَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِيهِ isnadıyla rivayet edilmiştir. Buna bakan muhaddis Sahihayn'ın şartlarına muvafık olarak Ebu Bürde'nin pederi Ebu Musa el-Eş'arî (r.a)'den rivayet edilmiş zanneder. Hâlbuki, Medîneliler Kûfelilerden rivayet ettiler mi ekseriya hata ederler. Hadisin sabit olanı Ebu Bürde'nin Eğar el-Müzenî (r.a)'den merfu' rivayetidir.

4. Bir sahabîye ait olduğu sabit olan hadis, bir tabiî tarafından açıkça sahih olarak rivayet edilmesi icap ederken yanlışlıkla bu sahihlikten gaflet edilerek rivayet edilmiş, hatta belki de o tâbii cihetinden meçhul bulunmuş olur. Nitekim Cübeyr b. Mut'im (r.a) hadisi (ki, [a.s.v] Efendimiz Hazretlerinin akşam namazında Tur suresini kıraat buyurduklarını işittiğini nakilden ibarettir) Buharî'de عَنْ مَالِكٍ عَنْ إِبْنِ شِهَابٍ عَنْ مُحَمَّدِ ابْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ isnadıyla zikredilmiş olup bazıları ise عَنْ زُهَيْرِ بن مُحَمَّدٍ عَنْ عُثْمَانَ بن ابى سُلَيْمَانَ عن ابيه isnadıyla başka kanaldan yine evvelkisi gibi merfu' olarak rivayet etmişlerdir.

İşte bu ikinci rivayet ma'luldür. Cübeyr (r.a)'in üç oğlundan Muhammed'in rivayeti Buharî'dekidir. Ma'lul rivayete göre ise Osman b. Ebî Süleyman b. Cübeyr kıssayı (babası Ebu Süleyman'ın bir vasıta ile öğrendiğini açıkça beyan etmesi lazım gelirken) bizzat babası işitmiş gibi naklettiğini Züheyr b. Muhammed rivayet ediyor. Hâlbuki, sözkonusu olan Osman, babası Ebu Süleyman b. Cübeyr'den değil, amcası Nâfi' b. Cübeyr'den, o da babasından işitmişlerdir.

5. Bazen hadis an'ane ile rivayet edilmiş bulunur da o isnaddan bir râvinin düşürüldüğü diğer sabit bir kaynaktan mâlum olur. Meselâ, Yu-

nus'un[78] عَنْ اِبْنِ شِهابٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ رِجالٍ مِنَ الْاَنْصارِ isnadıyla rivayet ettiği اَنَّهُمْ كَانُو مَعَ رَسُولِ اللّهِ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ فَرُمِىَ بِنَجْمٍ فَاسْتَنَارَ...الخ **"Ensârdan olan o rical, 'Biz bir gece (s.a.v) ile birlikte iken bir yıldız akıp parladı...dediler"** hadisi mualleldir. Ve kadir ve kıymeti ve mevkii ile beraber bu rivayette Yunus'un kusuru vardır. Zîra, Zührî'den Süfyan b. Uyeyne ile Şuayb b. Ebî Hamza ve Salih ve Evzaî ve başkaları hep Zeynül-Abidîn Ali b. el-Hüseyin Hazretlerinden sonra, عن ابن عباس حدّثنى رِجالٍ مِنَ الْاَنْصارِ şeklinde rivayet etmişlerdir. Demek ki, Yunus, İbni Abbas (r.a)'yı isnaddan yanlışlıkla düşürmüştür.

6. Biri diğerinden bir hadisi müsned olarak rivayet eder de hadis müsned olmayarak mahfuz bulunur. Meselâ عَلِىُّ ابْنُ الْحُسَيْنِ بن واَقِدٍ عن ابيه عن عمر بن الخطّابِ isnadıyla rivayet edilen قُلْتُ يَا رَسُولَ اللّهِ ما لَكَ اَفْصَحُنَا **"Dedim ki: Yâ Resûlallah, sen nasıl olmuş da bizden daha fasih olmuşsun?"** hadisi malûldür. Zîra, Ali b. Haşrem onu حَدَّثَنَا عَلِىُّ ابْنُ الْحُسَيْنِ بن واَقِدٍ بَلَغَنِى اَنَّ عُمَرَ قَالَ...الخ senedi ile rivayet edip ne Hüseyin b. Vâkıd'ın, ne Abdullah b. Büreyde'nin, ne de onun pederi Büreyde b. el-Husayb (r.a)'ın isimleri vardır.Ona nazaran Ali b. el-Hüseyn b. Vâkıd yalnız بَلَغَنِى اَنَّ عُمَرَ قَالَ **"Ömer'in......dediği bana baliğ oldu"** diyor.

7. Hadis bazen isnaddaki ricalden birinin bir rivayette kendi şeyhinin ismini belirtmesi, diğer rivayette mübhem bırakması ile muallel olur. Meselâ اَلْمُؤمِنُ غِرٌّ كَرِيمٌ وَالْفَاجِرُ خَبٌّ لَئِيمٌ **"Mümin kişi saf ve cömert; günahkâr ve münafık ise hilekâr ve cimri olur"** hadisini Zührî عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِى عَنْ حَجَّاجِ بن فُرَافِصَةَ عن يَحْيَ بن ابى كَثِيرٍ عن ابى سلمة ابى هريرة isnadıyla merfu' ola-

---

[78] Bu Yunus'un, Yunus b. Ubeyd Abdî mi, Yoksa Yunus b. Yezîd el-Ebliy ez-Zührî mi olduğunu kestiremedim. Zehebî'nin Mizan'ında ikincisinin ismi zikredilirken Sahibü'z-Zührî denildiğine göre burada kastedilenin o olduğu akla gelirse de kat'iyetle tahmin etmek benim harcım değildir.

rak rivayet etmişken Muhammed b. Kesîr bu hadisi حدّثنا سُفْيَانَ عَنْ حَجَّاجٍ عن رجل عن ابى سلمة isnadıyla rivayet etmiş ki, Zührî'nin isnadına göre Haccac b. Fürâfisa'nın şeyhi pek meşhur sîkalardan olan Yahya b. Ebî Kesîr iken Muhammed b. Kesîr'in isnadına göre Haccac kendi şeyhini mübhem ve meçhul bırakıyor. İnsan buna vâkıf olunca tabiatıyla Yahya b. Ebî Kesîr de ismi açık açık söylenemeyecek bir kimse midir ki... diye düşünmeye başlıyor.

8. Bazen bir şahıstan rivayet eden kimse o şahsı idrak edip ondan hadis dinlemiş olmakla beraber belirli bazı hadisleri ondan dinlememiş bulunur. İşte o kimse o belirli hadisleri vasıtasız o şeyhinden rivayet edecek olursa onların illeti râvinin kendi şeyhinden dinlememiş olması olur. Meselâ, Yahya b. Ebî Kesîr Enes (r.a.)'den, اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ اِذَا اَفْطَرَ اَهْلِ بَيْتٍ قَالَ اَفْطَرَ عِنْدَكُمُ الصَّائِمُونَ **"Şöyle dedi: Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) Efendimiz bir ailenin yanında iftar buyurduklarında, '*Sizin evinizde oruçlular iftar etsin*' buyurmak âdeti idi"** hadisini rivayet ediyor.[79] Yahya b. Ebî Kesîr, gerçekten Enes (r.a)'ı görmüştür. Lâkin birçok kanaldan bu hadisi Enes'ten dinlemediği zahir olmuştur. Bilhassa ki, Yahya'nın, حَدَّثْتُ عن انس *"Enes'ten rivayet eden bana söyledi ki,"* sigasıyla hadisi rivayet ettiği de senedi ile sabit olmuştur.

9. Râvinin ekseriyetle rivayet ettiği mâlum bir senedi varken o senedin ricalinden biri başka kanaldan bir hadis rivayet etmiş bulunursa râvi bazen yanılır da hadisin başka yoldan kendisine ulaştığının farkına

---

[79] Sünen-i İbni Mace'de Abdullah b. ez-Zübeyr (r.a.) rivayetiyle, اَفْطَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ فَقَالَ اَفْطَرَ عِنْدَكُمُ الصَّائِمُونَ وَ اَكَلَ طَعَامَكُمُ الْاَبْرَارُ وَ صَلَّتْ عَلَيْكُمُ الْمَلَائِكَةُ **"Resûlüllah (s.a.v) Efendimiz bir defa Sa'd b. Muaz (r.a)'in hanesinde iftar buyurup, '*Sizde hep oruçlular iftar etsin; yemeğinizi hep hayırlı kişiler yesin; size melâike dua etsin*' diye duada bulundular"** hadisi vardır ki, Enes hadisinin aynıdır. Enes (r.a), rivayetini bu kıssadan iktibas etmişe benziyor. İhtimal ki, kendisi de Resûlüllah (s.a.v)'in hizmetçisi olması itibariyle o iftarda hazır bulunmuştur.

varmaz. Ve o hadisi rivayet ederken -ötekilerde olduğu gibi- yine bildiği gibi rivayet eder. İşte böyle olan hadis de mualleldir.

Meselâ, Münzir b. Abdullah el-Harami عن عَبْدُ الْعَزِيزْ ابن الماَجُوشُون عن عبدالله بن دينار عن ابن عمر أنّ رَسُولُ اللّهِ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ isnadıyla "**Namaza başlarken** كَانَ إِذاَ افْتَتَحَ الصَّلاَةَ سُبْحاَنَكَ اللّهُمَّ وَ بِحَمْدِكَ **demek Resûlüllah (s.a.v)'in âdetleri idi**" hadisini rivayet etmiştir. Bunda Münzir bellediği gibi okuyup, hadisi İbni Ömer (r.a)'dan rivayet etmiş. Çünkü Abdülazîz, sahabî İbni Ömer'in hadislerini ekseriyetle bu kanaldan almıştır. Hâlbuki, doğru rivayet açısından bu hadis İbni Ömer'in değil, Ali (r.a)'in hadîslerindendir. Senedi de عن عَبْدُ الْعَزِيزْ حدّثنا عبدالله بن الفَضْل عن الأعرَجِ عن عُبَيْدُالله بن ابى رافِعٍ عن علِيّ dir.

10. Hadis, senedlerin birinde merfu', diğerinde mevkuf olarak rivayet edilmiş bulunursa muallel olur. Meselâ, Ebu Ferve Yezid b. Muhammed حدّثنا ابى عن ابيه عن الأعْمَشِ عن ابى سفيان عن جابر senediyle مَنْ ضَحِكَ فِى صَلاَتِهِ يُعِيدُ الصَّلاَةَ وَلاَ يُعِيدُ الْوُضُوءَ "**Her kim namazda iken gülecek olursa namazı iade eder de abdesti iade etmez**" hadisini merfu' olarak rivayet etmiştir. Hâlbuki, Vekî' b. el-Cerrah'ın عن الاعمش عن ابى سفيان قال senediyle bu meselenin Cabir (r.a)'e sorulmuş olup Cabir tarafından böyle cevap verildiği rivayet edilmiştir. Hadis, merfu' değil, mevkuftur ve Cabir'in bir fetvasıdır.

Hâkim muallel'in -muhtasar olarak zikrettiğimiz- bu on çeşidini tafsilatlı olarak anlattıktan sonra çeşitlerin bunlara münhasır olmadığını ve başka çeşitlerinin daha bulunduğunu söyler.

Tembih: Rivayet edilmiş olan hadislerdeki karmaşık illetleri araştıran kitaplar çoktur. Mesela; Buharî ile Müslim ve Tirmizî ve Ahmed İbni Hanbel ve Ebu Bekir el-Esrem ve Ebu Ali en-Nisaburî ve İbni Ebî Hatim er-Razî ve Ebu Abdillah el-Hâkim ve Ebu Bekir el-Hallâl ve Ebu Yahya es-Sâcî'nin Kitabü'l-İlel

isminde birer eserleri olduğu gibi Darekutnî'nin bunların hepsinden Cami' ve Müsnedler üzerine tertip edilmiş on iki ciltlik bir İlel kitabı vardır. Daha sonraları İbnü'l-Cevzî'nin el-İlel'ül-Mütenahiye fi'l-Ahadis'il-Vahiye'si ile Hafız İbni Hacer'in ez-Zahrü'l-Matlul fi'l-Habri'l-Ma'lul'ü kaydedilmeye değerdir.

9- ÂLÎ VE NAZİL İSNAD

İsnad, Ümmet-i Muhammediyye'nin (s.a.v) başka hiçbir ümmette rast gelinmeyen faziletli bir karakteri olup hadis naklinde olgunlaşmış ve yaygınlaşmış bir alışkanlık kabul edilmiştir. Abdullah b. el-Mübarek (118-181) ile diğer bazı imamların isnadın ehemmiyeti hakkındaki sözleri yukarıda geçmişti. Süfyan b. Uyeyne de Zührî'ye (50-124) bir gün bir hadis rivayet ederken, "*Bunu isnadsız söyle!*" demiş olduğunu ve Zührî'nin, "*Sen dama merdivensiz çıkabilir misin?*" dediğini rivayet eder. Süfyan-ı Sevrî (77-161) de, "*Müminin silâhı isnaddır*" demiş.

Metodoloji kaidelerince rivayetlerin vuku zamanı ile kayıt ve rivayet zamanı arasında ne kadar çok müddet geçmiş ise o kadar az mutemet kabul edileceği yukarıda söylenmişti. İslâm âlimleri bu mühim noktadan da asla gaflet göstermemişler ve haberi kaynağına ulaştıran vasıtalar hangi rivayette daha az ise onu diğer rivayetlere tercih etmişler ve senedde râvi silsilesinin sayısının az olmasına, haberin kestirme yoldan kaynağına vasıl olmasına uluvv-i isnad, bunun tersine nüzûl-i isnad; kestirme isnada âlî isnad, mukabiline de nâzil isnad adını vermişlerdir.

Hadiste isnad aramak sünnet olduğu gibi Müslümanlara göre uluvv-i isnad aramak da sünnettir. Irakî'nin dediği gibi hadisten maksud olan, sahihliğine ve vehim ve hatadan uzak olmasına ulaşmak olup râvi senedleri çoğaldıkça hata ve halel ihtimali daha çok görünür. Sened kısaldıkça da daha çok salim olur.

İmam-ı Ahmed İbni Hanbel (164-241), "*Âlî isnad aramak bize seleften kalma bir sünnettir. Abdullah b. Mesûd'un arkadaşları Ömer (r.a)'den ilim tahsil etmek ve ondan hadis dinlemek için tâ Kufe'den Medine'ye giderlerdi*" dediği gibi Muhammed b. Eslem-i Tusî (h.242) de, "*İsnadın kısalığı Allah'a yakınlıktır*" demiştir.

Hadis talebi için yolculuk yapmanın müstehab olması bu mânaya bina-

endir. Önceki ve sonraki hadis imamları, âlî isnad ile hadis rivayet eden zâtın bulunduğu yere kadar seyahat edilmesinin lüzumunda müttefik olagelmişlerdir. Lâkin uluvv-i isnadın müstehab ve faziletli olması mutlak mânada değildir. İsnadı nazil, sabit ve râvileri hep sîka olan, muallel olmayan sahih bir hadis, elbette âlî isnad ile rivayet edilen, şu kadar ki, râvileri yüzünden zaafa uğramış bir hadisten çok tercih edilir ve itimada şayan olur. Uluvv-i isnad sahibi olmanın yolu, râvinin henüz gençken ilmi de yaşı da kemal mertebesini bulmuş şeyhlerden hadis ahz ve tahammül etmesidir.

Âlî İsnad (Uluvv-i İsnad)

Uluvv-i isnad beş kısım, daha doğrusu beş mertebedir:

Birincisi ve en parlak olanı Resûlüllah (s.a.v)e sahih, nazif ve zayıf olmayan bir isnad ile az râvi vasıtasıyla ulaşmaktır. İsnad râvilerinin içinde zayıf, hele yalancı râvi var ise bu kanal ile hâsıl olan uluvve asla itibar ve iltifat edilmez. Hadis imamlarının avalîsi yani âlî isnad ile rivayet ettikleri hadisler hep araştırılıp özel kitaplarda cem' edilmiştir.

İmam-ı Mâlik'in (? 93-179) en âlî isnadı sünaîdir. Yani, Resûlüllah (s.a.v) ile arasında yalnız bir sahabî ile bir tâbii vardır. Buharî'nin (194-256) avalîsi sülâsî, en nazil olan isnadı ise tüsâidir. Sahih'indeki sülâsiyat 22'dir. Müslim'in (206-261) de sülâsiyatı varsa da Sahih'ine koyamamıştır.

Tirmizî'nin (209-279) Cami'inde Enes (r.a)'in Ömer b. Şâkir'den rivayet edilen, ondan da İsmail b. Musa el-Fezarî vasıtasıyla kendisine menkûl yalnız يَأتِى عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ الصَّابِرُ فِيهِمْ عَلَى دِينِهِ كَالْقَابِضِ عَلَى الْجَمْرِ "*İnsanların öyle günleri olacak ki, dinini muhafaza kaygısına düşüp sabreden kimse avucunda ateş tutmuş gibi olur*" hadisi sülâsidir. Lâkin Ömer b. Şâkir bazılarına göre zayıf kabul edildiğinden Tirmizî, "*Bu hadis bu kanaldan garibtir. Lâkin ilim ehli içinde Ömer b. Şâkir'den hadis tahsil edenler epeycedir*" diyor.

İbni Mace (209-273)'nin de sülâsiyatı -hepsi de aynı kanaldan- Enes

(r.a)'den rivayet edilenler olmak üzere beştir. Lâkin beşi de isnadın zaafından dolayı zayıftır. Darimî'nin (181-255) Sünen'inde bunlar 15'dir.

Yine o devirlerin imamlarından İmam-ı Şafiî'nin (150-204) sülâsiyatı olduğu gibi İmam-ı Ahmed b. Hanbel'in (164-241) Müsned'inde 337, Abd b. Humeyd'in (h.249) Müsned'inde 51 sülâsi hadis olduğu gibi Süleyman b. Ahmed et-Taberanî'nin (260-360) de üç sülâsi hadisi vardır.

Nebî'nin asr-ı saadetinden uzaklaştıkça âlî isnaddaki râvilerin en az miktarı tabii olarak fazlalaşmıştır. Nitekim Buharî ve tabakasının zamanında üç vasıtadan az isnadlı hadis bulmanın imkânı yoktu. Taberanî'nin üç sülâsi hadisi bulunması bile kendi zamanına göre fevkalâde bir şey sayılır.

Ebü'l-Fazl-ı Irakî ile (725-806) Celâleddin-i Suyutî (849-911) âlî isnad ile elde ettikleri hadislerin miktarlarıyla haklı olarak iftihar ettikleri halde en yüksek isnadlarına dâhil olanların sayısı bittabi çok daha fazladır. Nitekim Irakî, "*Bizim zamanımızdaki şeyhlere muttasıl sema' ile sahih olan hadislerin en âlîsi isnadının sonu tüsaî yani dokuz adetli olanlardır. O da yalnız* غَيْلَانِيَات جُزْءُ الأَنْصَار *ve* جُزْءُ الْغِطْرِف *in rivayetinde ancak vâki olabilir. Başka kitapların sema' ile en kısa sened ile isnadı en az uşarî yani on vasıtalıdır. Bizim sahih tüsaî olarak rivayet edebildiğimiz bazı hadisler varsa da isnaddaki şeyhler içinde sema' ile değil, icazet ile tahsil eden vardır*" dediği gibi Suyutî de, "*Zamanımızda bize ve emsalimize sema' yöntemiyle muttasıl olmak üzere alabildiğimiz sahih hadislerin en âlî isnadları Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) ile aramıza on iki râvi aracılık eden isnadlardır. Arasına icazet girmiş olanlar on bir vasıtalıdır ki, bu neviden âlî isnadlar çoktur. Vâhî (değersiz) olmayarak azıcık zaaf ile olanları ise on derecelidir*" dedikten sonra Ebu Cervel Züheyr b. Surad el-Cüşemî (r.a)'in hadisini kasîdesiyle ve uşarîsi senediyle beraber kaydediyor.

Huneyn Zaferi'nde Hz. Risâletpenahî'nin sütannesi Halîme es-Sa'diye'nin kabilesi de müşrikler içinde felakete uğramış ve mağluplarla birlikte o kabilenin kadınları da esirler arasına dâhil olmuşlardı. Ebu Cervel -yahut

diğer rivayete nazaran Ebu Surad- Züheyr bir kaside ile affedilmelerini temin etmek istemiştir. Lâkin bu isnadda tenkid edilecek bir kusur olduğunu İbni Abdilber zikrediyor ki, Suyutî'nin, "*Vâhî olmayarak azıcık zaaf ile*" demesi işte bunun içindir.

Uluvv-i isnadın ikinci mertebesi sahih olmak şartıyla hadis imamlarından A'meş (64-148), Hüşeym (104-188), İbni Cüreyc (? 70-150), Evzaî (h.157), Mâlik (? 93-179), Süfyan-ı Sevrî (97-161), Süfyan b. Uyeyne (107-198), Şu'be (h.160), Züheyr b. Muâviye (h.173), Hammad b. Zeyd (98-179), İsmail b. Uleyye (110-193) gibi bir zâta yakın bulunmaktır ki, bu imamlar ile Resulüllah (s.a.v) arasındaki râvilerin sayısı çok olsa da yine isnad âlîdir. Hâkim, uluvv-i isnadın bu türlüsünü diğerlerine tercih bile eder. Ona göre uluvvden kastedilen budur. Onlardan birine lâkin az râvi ile ve sahih isnad ile varıldı mı maksat hâsıl olmuş demektir.

Irakî, Hâkim'in bu dediğini tasvip ettikten sonra kendi zamanının şeyhleri ile bu gibi imamlar arasında senedlerin sahihliği ve sema' yöntemiyle ittisali şartıyla âlî olarak kaçar vasıta olduğunu şöyle zikr ve beyan ediyor: O şeyhler ile A'meş, Hüşeym, İbni Cüreyc ve Evzaî arasında sekiz; Mâlik, Sevrî, Şu'be, Züheyr, Hammad b. Seleme arasında yedi; İbni Uleyye arasında altı vasıta var imiş. Kendisinin de Hüşeym hadislerini bir vasıta eksik ile aldığını söylemekle sevinç izhar ediyor. Şeyhleri sekiz vasıta ile ona varırken kendisi muttasıl sema' ile ve yedi vasıta ile Hüşeym'i bulmuştur.

Uluvv-i isnadın üçüncü mertebesi Kütüb-ü Sitte sahipleri ile sair mutemet kitap musanniflerine nisbeten olan uluvvdür ki, müteahhirinin ekseriyetle itina ile aradıkları uluvv bundan ibarettir. Bu da, bu kitap sahiplerine uğramayan avalîde olduğu gibi bir mutlak uluvv olmayıp ancak onlara varan senedde nisbi bir uluvvdür. Onun için buna nisbî uluvv demişlerdir ki, bu mânaya yani her zaman mutlaka bir uluvv olmadığına binaen İbni Dakiki'l-İyd (625-702) ona uluvv-ü tenzil adını vermiştir. Bu kitap sahiplerine uğrayan avalînin mutlaka âlî oldukları da varsa da ekseriyetle uğramaksızın elde edilen avalînin al-

tında olur. Irakî bunu şöyle temsil eder:

Tirmizî'nin عَلِيُّ ابن حُجْرٍ عن خَلَفْ بن خَلِيفَةَ kaynağından ve İbni Mes'ud (r.a)'den rivayet ettiği يَوْمَ كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى كَانَتْ عَلَيْهِ جُبَّةٌ صُوف *"Allah Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri, Musa (a.s.v) ile tekellüm buyurduğu gün Musa (a.s.v)'in üzerinde bir yün cübbe vardı"* hadisini Tirmizî kanalından rivayet ettiğinde kendisi ile Halef b. Halife arasına -biri Tirmizî olmak üzere- dokuz râvi girdiği halde aynı hadisi İbni Arefe'nin Cüz'ü kanalından rivayet ettiğinde Halef ile kendisi arasına yalnız yedi râvi girdiğini haber veriyor.

İbni Arefe Cüz'ünden hâsıl olan uluvv mutlak uluvvdür. Tirmizî kanalından hâsıl olan uluvv ise nisbidir ve o mertebeyi bulamıyor.

Irakî, bu misali kaydettikten sonra, *"Bugün bu hadisi bundan daha âlî olarak ifade edebilmek kimse için mümkün değildir. Zîra, şeyhimizden itibaren tâ Halef'e kadar senede dâhil şeyhlerin her biri onu İbni Arefe Cüz'ündeki hadisler ile beraber kendi şeyhinden sema' yöntemiyle en son tahsil eden kimselerdir. İbnu's-Salâh gibi muhaddislerin, 'Nisbî uluvv, nüzule tâbidir' deyişleri de ekseriyete binaen söylenmiş bir sözdür. Yoksa meselâ bu hadis bize göre âlî olmakla beraber hakikatte Tirmizî'ye göre de âlîdir. O, hem nisbî, hem mutlaka âlîdir"* diyor.

Nisbi uluvv -yerine göre- dört isim ile isimlendirilir: Muvafakat, ibdâl, müsavat, musafaha.

Râvi Kütüb-i Sitte veya sair kitaplardaki hadislerden birini o kitabın kaynağından başka bir kaynak ile müellifin şeyhinde müellif ile buluşmak üzere daha az bir sayı ile rivayet ederse müellife muvafakat etmiş olur. Bu, muvafakaten uluvv-i isnaddır. Yani, kitap sahibinin şeyhinden hadisi rivayet etmekte kitap sahibine muvafakat etmiş demektir.

Meselâ, Buharî'nin حَدَّثَنَا مُحَمَّدبن عبد الله الانصارى عن حُمَيْدٍ عن انس isnadıyla merfu' olarak rivayet ettiği, كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ hadisini Buharî'ye varan kaynaktan

rivayet etmeyip de Cüz'ü'l-Ensâr kitabının kaynağından rivayet edecek olursa hadisi Muhammed b. Abdillah el-Ensârî'den rivayet etmekte Buharî ile muvafakat vâki olmuş olur.

Başka kaynaktan kitap sahibinin şeyhinin şeyhinde daha az adet ile muvafakat vâki olursa uluvv-i isnad ibdal adını alır. Bunda kitap sahibinin şeyhinin şeyhinden rivayet eden zât kitap sahibinin şeyhinden bedel olmuş olur. İbdale muvafakat-ı mukayyede adını verenler de vardır. Bunların her ikisine muvafakat denir. Fakat evvelkisi mutlak, ikincisi yani ibdal şeyhin şeyhine nisbeten muvafakattir ki, şeyhü'ş-şeyhte muvafakat ismini de verirler.

Nisbi uluvvü taksime başlamazdan evvel ifade edilen Tirmizî hadisi ile Irakî'nın İbni Arefe Cüz'ünden rivayet ettiği aynı hadis ibdale -diğer bir ifadeyle- şeyhü'ş-şeyhte muvafakata misaldir. Zîra Irakî, başka bir kaynaktan iki râvi eksiği ile Tirmizî'nin şeyhinin şeyhi olan Halef b. Halife'den يَوْمَ كَلَّمَ اللّٰهُ مُوسَى hadisini rivayet edebilmiş ve ikinci kaynaktan Halef'ten olan râvisi Tirmizî'nin şeyhi Ali b, Hucr'e bedel vâki olmuştur.

Demin görüldüğü üzere muvafakat ile ibdalin tariflerine uluvv yani daha az bir sayı ile rivayet kaydı dâhil edilmiştir. Bu, İbnü's-Salah'ın ve -ona tâbi olarak- Nevevî ile Irakî ve Suyutî'nin tarifleridir. İbnü's-Salâh, "*İsnadda uluvv olmazsa bunlara muvafakat veya bedel adı verilmez. Evet, isnad âlî olmasa da yine hakikatte muvafakat ve ibdal bulunur. Lâkin o takdirde bunlara iltifat edilmeyeceğinden bu isimler verilmez*" diyorsa da bütün muhaddislerin bu ıstılahlarda müttefik olmadıkları bazı ipuçlarından (karine) anlaşılmaktadır.

Zehebî ile diğer bazıları uluvv-i isnad olmaksızın muvafakat ve bedel ifadelerini kullanmışlar ve isnad, âlî olduğu takdirde -mukayyet olarak- muvafakat-ı âlîye ve bedel-i âlî demişlerdir. Hatta Zehebî'nin, فَوَافَقْنَاهُ بِنُزُولٍ "*Kitap sahibine nüzul ile muvafakat etmiş olduk*" tabirini istimal ettiği bile vardır. Demek ki, diğer emsali muvafakati uluvv ile kayıtladıkları gibi o, nüzul ile de kayıtlıyor.

Nisbi uluvvün üçüncü çeşidi "müsavat"tır. Kitap sahibi ile Resûlüllah

(s.a.v) veya sahabî yahut da tâbii arasında kaç vasıta varsa râvi ile Hz. Peygamber (s.a.v) arasındaki vasıtaların da sayısı o kadar ise râvi ile kitap sahibi arasında uluvvde müsavat (eşitlik) var denir. Eski zamanlarda filan veya filan hadisi, kitap sahipleriyle müsavat yöntemiyle rivayet edenler bulunuyor idiyse de bilahare tabiatıyla bu imkân kaybolmuş, şu kadar ki, Irakî ve Suyutî'nin zamanlarında -bir hadisin rivayetinde aynen bir müsavat tasavvur edilmemekle beraber- sayıda genel mânada müsavat bulunabilirmiş. Nitekim Suyutî'nin (849-911) Züheyr b. Surad (r.a)'den rivayet edilen uşarî hadisi sayı itibariyle Tirmizî (209-279) ile Neseî'nin (216-303) uşarîleri kadar vasıtalarla alınmıştır. Filhakika Tirmizî ile Neseî, zâid ravide birleşmek üzere ayrı kaynaklardan قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ تَعْدِلُ ثُلُثَ الْقُرْآنِ *"İhlâs suresi Kur'anın üçte birine (sülüsüne) muadildir"* hadis-i şerifini onar vasıta ile rivayet etmişlerdir. Bu iki kitap sahibi arasında bu hadis hakkında -uluvv ve nüzul olmaksızın- müsavat varsa da Suyutî ile de -aynı hadis hakkında olmamakla beraber- aralarında müsavat vardır. Suyutî için on vasıta ile (a.s.v) Efendimiz'i bulmak fevkalâde ise de Tirmizî ile Neseî için -altı yedi asırlık önceliklerine nazaran- hiç de böyle değildir. Hatta Neseî, hadisi kitabına kaydettikten sonra, "*Hadiste bundan uzun isnadlısını bilmiyorum*" diye kaydetmiştir.

Bu müsavat râvi için olmayıp da şeyhi için vâki olmuş ise râvi kitap sahibi ile musafaha etmiş olur. Musafaha demelerine sebep güya râvi o hadisi -kendi şeyhinden aldığı gibi- o sayı ile kitabı te'lif eden imamdan da almış, onunla görüşüp musafaha etmiş mevkide farz edilmesidir. Müsavat şeyhin şeyhi için mümkün olmuş ise musafahayı eden, râvinin şeyhi olmuş olur.

Uluvv-i isnadın dördüncü mertebesi sayı bir olduğu halde râvinin vefatının önceliği ile olan uluvvdür. Meselâ Sünen-i Ebî Davud'u Zekiyyüddîn Abdülazîm-i Münzirî kanalından almak, Necib-i Harranî kanalıyla; Necib-i Harranî kanalından almak da İbni Hatib el-Mizze kanalıyla almaktan a'lâdır. Bunların üçü de İbni Taberzed (516-607)'den almışlarsa da Abdülazîm'in (581-656) vefatı Necib'den, Necib'in (577-672) vefatı İbni Hatib el-Mizze

(h.687)'den önce olduğu için her birinden olan rivayet kendisinden sonrakinden daha âlî itibar edilir.

Râvi başkası ile ölümünün önceliği mukayesesi olmaksızın yalnız kendi şeyhinden rivayet ettiğini şeyhin vefatı üzerinden elli, diğer görüşe göre otuz sene geçtikten sonra rivayet edecek olursa yine ölümünün önceliği itibariyle isnadı âlî olmuş olur ki, bundan da râvinin tâ gençliğinde kendini hadis ilmine verip meleke sahibi olması mânası çıkarılıp daha ziyade maharet sahibi olduğu hükmüne varılır.

Uluvv-i isnadın beşinci mertebesi yine sayı bir, şeyh de bir olduğu halde râvinin sema'ının önceliği ile olan uluvvdür. Bu çeşidi -evvelki mânada olduğu gibi- bazıları müstakil bir çeşit kabul etmemişlerse de onun da müstakil bir çeşit olmasını icap ettiren bazı durumlar bulunabilir. Meselâ, aynı şeyhten râvinin biri altmış, diğeri kırk sene evvel bir hadisi dinlemişlerse evvelkisi diğerine nazaran âlî olur. Şeyhi muhtelit olmuş yani hafızasını bilahare kaybetmiş, bunamış, kitapları zayi olmuş râviler hakkında bu çeşit uluvv-i isnadın çok faydası olur.

Başlangıçta sîkalardan olan ama sonradan hafızasını kaybeden (muhtelit) bir şeyhten, bunamasından evvel rivayet edenlerin âlî sema'ı, sonradan bunamanın farkına varmaksızın sema'ı bulunanlardan elbette üstündür. Bu itibarla uluvv aranırsa da bazı kere aksinin de tercih edilmesi lazım gelir. Herhalde ömrünün sonuna kadar salim kalan bir şeyhin bilahare olan rivayetleri hıfz ve hassasiyetteki mevkii itibariyle başlangıçtaki rivayetlerinden üstündür. Lâkin, bu uluvv mânevîdir. Ve burada ele alınan uluvv mânasına değildir,

İbni Tâhir ile İbni Dakikı'l-İyd, vefatın önceliği ve sema'ın önceliği ile olan uluvv-i isnadı bir kabul edip onların yerine Sahihayn ile meşhur kitap musanniflerine varmak için az sayı ile nisbî bir uluvvü araya ilâve etmişlerdir. İbni Tâhir bunu da "Buharî, Müslim, Ebu Davud, Ebu-Hatim, Ebu Zür'a gibi müelliflere nisbeten olanlar"la "İbni Ebi'd-Dünya ve Hattabî ve emsallerine nisbeten

olanlar" diye ikiye taksim etmiştir.

İbni Tâhir, bu çeşitlere ilaveten âlî isnadın bir nevini daha haber veriyor. Diyor ki: *Herhangi bir hadisi muhaddis güçlükle ele geçirip ona âlî isnad ile ulaşamadığı halde kitaplarına yazmak yahut onunla ihticac etmek zaruretine de düşerse o hadisi hangi metodla kaydederse âlî düşer. Meselâ Buharî, İmam-ı Mâlik'in en ileri gelen arkadaşlarından bir tek vasıta ile bir hadisi rivayet ettikten sonra Ebu İshak-ı Fezarî'nin Mâlik'ten olan rivayetini de –özel bir maksat gözeterek- rivayet eder. Bu rivayette Mâlik ile arasında üç vasıta vardır. Lâkin maksadı yok etmemek için bu rivayeti izzetinden yani nadir bulunduğundan dolayı almıştır. Böylesi de -İbni Tahir'e göre- âlî isnaddır.*

Nâzil İsnad (Nüzul-i İsnad)

Uluvv-i isnad beş dereceli olduğu gibi onun zıddı olan nüzûl-i isnad da beş derece üzerinedir. Ve her birinin ne olduğu zıtlarından belli olur. Âlî isnadın her nevine mukabil ve zıd olarak bir de nazil isnad vardır.

Nâzil isnad, âlî isnadın daha üstün olduğu hakkında -evvelce zikredilen sebeplere binaen- doğru olan cumhur görüşüne göre üstündür. İbnül-Medînî, "*Nüzul yani nazil isnad ile rivayet etmek uğursuzluktur*" dediği gibi İbni Main de, "*Nazil isnad yüzdeki yara gibidir*" demiş.

Kelamcılardan (ehl-i nazar) bazılarının nüzulü, uluvve tercih ettiklerini İbni Hallad hikâye etmiştir. Onlara göre isnadda râvilerin sayısı çoğaldıkça muhaddis daha ziyade çalışır ve daha ziyade sevap alır. Bu yaklaşımın bu delili pek zayıftır. Zîra, meşakkatin çokluğu bizzat matlup değildir. Rivayetten kastedilen mânaya -ki, sahihliktir- itibar etmek önceliklidir. Binaenaleyh nâzil isnadda fazladan bir fayda varsa âlî isnada tercih edilir.

Nâzil isnaddaki rical âlî isnaddaki ricalden daha mutemet yahut hıfızları onlardan daha kuvvetli yahut ötekilerden daha fakih; yahut da nazil isnad sema' ile muttasıl olduğu halde âlî isnad ricali içinde yalnız rivayet meclisinde

teberrüken hazır bulunmakla iktifa ederek başka kasıt gözetmemiş, yahut icazet veya münavele ile hadisi tahsil etmiş, yahut da almada kolaylık göstermiş kimse varsa elbette nazil isnad tercih edilmelidir. Veki b. el-Cerrah (129-196) kendi arkadaşlarına, " عن عبدالله عن ابى وائلٍ الأَعْمَشْ *isnadını mı, yoksa* سفيان عن مَنْصُور عن ابراهيم عن علقمة عن عبدالله *isnadını mı tercih edersiniz?"* diye sormuş. *"Evvelkisi daha yakındır. Tabii onu tercih ederiz"* demişler. Vekî', *"Hayır, A'meş de Ebu Vâil de birer şeyhtir. Öteki isnad ise fakihin fakihten, onun da fakihten, onun da fakihten rivayetidir. Binaenaleyh ikincisi evlâdır"* demiş.

Evet, A'meş tâbiinin hafız imamlarındandır. Ebu Vâil Şakîk b. Seleme muhadramların seyyitlerindendir. Lâkin Abdullah b. Mes'ud arkadaşlarının değerli fakihlerinden olan Alkame b. Kays en-Nehaî muhadram fakihlerden, yeğeni İbrahim b. Yezid en-Nehaî, tâbiinin büyük fakihlerinden, Mansûr b. el-Mu'temir kezâ fıkhı ile meşhur bir tâbii, Süfyan-ı Servî, tâbi olunan imamlardan bir zâttır. Abdullah b. el-Mübarek de, *"Hadisin cevdeti yani iyiliği isnadlarının yakınlığında değil, râvilerinin mutemetliğindedir"*; Hafız Ebu Tâhir es-Silefî (? 475-576) de, *"Aslolan âlimlerden tahsil etmektir. Âlimlerin isnadıyla nazil olmak hadisçilerin muhakkiklerine göre cahillerin isnadıyla âlî olmaktan evlâdır. Bu ölçüye göre ehl-i tahkik nezdinde hakikatte âlî olan hadis nazildir"* demiştir.

Lâkin İbnü's-Salâh, *"Bu, hadisçiler arasında yaygın olan ıstılaha göre bir uluvv olmayıp mânevi açıdan bir uluvvdür"* diyor. İbni Hibban (? 290-354) ise meseleyi güzelce tafsil ederek, *"Eğer yalnız, senede bakılacak ise şeyhlerinde uluvv olanı, metne bakılacak ise hangisinde fakihler var ise onu tercih etmelidir"* demiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

1- SAHİH HADİS (الحديث الصّحيح)

Bundan evvelki bölümlerde hadisin tâ ilk asırdaki yaygınlık ve bilinmişlik derecesine (mütevatir, meşhur, müstefiz, aziz, garib); haberin Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'e yahut sahabîye yahut da tâbiîye nisbet edilişine (merfu', mevkuf, maktu'); kezâ sözkonusu nesillerden her hangisine atfedilen habere ait senedin ittisal ve inkıta'ına (muttasıl veya müsned, mürsel, munkatı' mu'dal, müdelles, muan'an, muallak) göre kaçar nevi olduğu ve her birinin sahihlik ve zayıflık açısından hükmünün ne olduğu ve hangileriyle amel edileceği birer birer izah edildi.

Bir de râvilerin vasıflarına ve senedin hâline göre taksimi vardır ki, bundan sonraki bahisler buna ait olacaktır. Râvilerin vasıflarından her birinin adalet, hıfz ve hassasiyeti -diğer bir ifadeyle- kendilerine itimat derecesi, senedin hâlinden de ittisal ve inkıta'ı kastedilir ki, bu iki bakış açısından yapılacak tak-

sim evvelkileri de içine alan daha kapsamlı bir bakış açısıyla taksim demektir.

Mütevatir hadis için isnad aranmadığı ve senedsiz olmakla beraber kesin bilgi (ilm-i yakîn) ifade ettiği için bu taksimden hariçtir. Hadisçiler ile fakihlerin bu kadar inceledikleri bu taksimler ve ıstılahlar hep haber-i vahidin ne derece mutemet olduğunu ve hangileriyle amel caiz olup hangileriyle olmadığını tâyin etmek içindir.

Haber-i vahid ya makbul olur, ya merdut. Makbul haber de ya kabul özelliklerinin en üstün derecesine sahip olur, ya olmaz. Sahip ise sahih, o mertebede değil ise hasendir. Kabul özelliklerini sahip olmayan haber merdut, zayıf veya sakim adlarını alır.

Bu taksim, hadis ıstılahlarının âlimler arasında bugünkü şekliyle yerleşmesinden sonraki taksimdir. Yoksa mütekaddiminin ekseri, hadisi, sahih ile zayıf diye ikiye taksim ediyorlardı. Bugün hasen denilen hadislerin ise kimini sahihler, kimini zayıflar arasına dâhil ederlerdi.

Haseni zayıflar arasına kaydedenler zayıfı sâlih ve sâlih olmayan kısımlarına ayırırlardı ki, maksatları itibara yani diğer bir hadisi takviyeye sâlih olmadığını beyan idi. Zayıfın ikinci türüne metruk denirdi.

Kadim âlimlerin, "*Zayıf hadis ile amel etmek re'y ile amel etmekten hayırlıdır*" sözünden maksatları da ihticaca elverişli zayıftır ki, müteahhirinin ıstılahında hasen demektir. O halde zayıf hadis ile amel edip etmemek konusundaki ihtilaf, lafzî bir ihtilaftan ibaret kalıyor demektir. Mütekaddiminin de müteahhirinin de fikrine göre metruk olan zayıflar şer'i hüccet değildir.

Biraz evvel iki kısma taksim ettiğimiz makbul hadisin her birini de ikişere taksim edeceğiz: Sahih li-zatihî, sahih li-gayrihi; hasen li-zâtihi, hasen li-gayrihi.

Tenkid konusu olan bir hadis, kabul şartlarının en üstün mertebesine sahip ise sahih li-zâtihi, en üstün mertebesine sahip olmadığı takdirde de vâki kusurları telafi edecek, yani hadisi sahih mertebesine çıkaracak bir şey bulu-

nursa sahih lâ-li'zâtihi yahut sahih li-gayrihi olur ki, kusuru ta'dil eden ve tamamlayan şeye "âdıd" ismi verilir. Meselâ, Muhammed b. Amr b. Alkame Ebu Seleme'den, o da Ebu Hüreyre (r.a)'den Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'in لَوْ أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي أَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلاَةٍ "**Ümmetime meşakkat vereceğimi bilmesem her namaz vaktinde misvak kullanmalarını emrederdim**" buyurduklarını rivayet ediyor. Bu râvilerden Muhammed b. Amr doğruluk ve hıfzıyla meşhur olanlardan ise de ihtiyat ehlinden değildir. Bazıları onu hıfzının noksanlığı cihetinden zayıf gibi görmek isterlerse de diğer bazıları doğruluğu ve faziletinden dolayı sîka kabul ederler. Binaenaleyh, bu sened ile hadis, sahih olmakla beraber sahihliğin en yüksek derecesine sahip değildir. Lâkin yine aynı hadisin diğer kanaldan da rivayet edildiği mâlumumuz olunca o râvinin hıfzının noksanlığı yüzünden şüphelendiğimiz sahih olmama durumu, kendisine tâbi olanın bulunması (mütabaat) sayesinde yok olup hadise yapışan noksanlık telafi olur ve sahih isnad derecesine iltihak eder. Fakat sahih li-gayrihi olur. İşte bu ikinci rivayete âdıd derler.

Eğer kabul sıfatlarının en yüksek mertebesini ihlâl eden kusuru telafi edecek bir şey bulunmazsa hadis sahih mertebesinden düşüp hasen li-zâtihi mertebesine iner. Fakat hasen olan hadiste tevakkufu icap eden bir şey bulunduğu halde kabul cihetini tercih edilmeyi gerektiren bir şey de bulunursa hadis hasen lâ-li'zâtihi, yahut hasen li-gayrihi olur. Kabulünü tercihi gerektiren şeye de yine âdıd denir.

İsnadda meselâ adalet ve zabt açısından durumu bilinmeyen (mestûrü'l-hâl) bir râvi bulunup, o râvinin muğfel yani aldatılabilir veyahut rivayette hatası çok yahut da -yalan ile itham edilmek gibi- adalete aykırı halleri de mâlum olmazsa hadisi kabulde tevakkuf edilir. Lâkin diğer kaynaktan da rivayet edilmiş olması ile tevakkuf yok olur ve hadis, hasen nevine dâhil olur. Lâkin artık hasen li-zâtihi değil, takviye ediciden (âdıd) dolayı hasen li-gayrihi sayılır.

Mutlak olarak sahih denilince ifade sahih li-zâtihi için, hasen denilince de

hasen li-zâtihi için kullanılır.

Sahih Hadisin Tanımı

Li-zâtihi sahih olan hadisin tanımına geçelim:

Sahih hadis; *adalet ve tam zabt sahibi kimseler tarafından şâz ve muallel olmayarak, muttasıl sened ile nakledilen -diğer bir ifadeyle- adalet ve zabt sahibi râvilerin yani sikaların baştan sona kadar hep birbirinden muttasıl ve müteselsil olarak rivayet ettikleri hadistir.*

Binaenaleyh bir hadis, sahih olabilmek için –bu tarife göre- şu beş şartı kapsıyor olmalıdır:

1. Muttasıl isnad ile rivayet edilmiş olmalıdır. Başından sonuna kadar hadisi bize ihbar eden rical, belirtilmiş ve muhaddisler arasında mâlum olmalıdır. Râvi silsilesinde kopukluk bulunmamalıdır. Bu şarttan muallak, mürsel, munkatı’ ve mu'dal olan hadisler hariç kalır. Mürsel ile ameli caiz gören fakihlere göre diğer şartları taşıyan mürsel hadis de sahihtir.

2. Senedindeki ricalin tümü istisnasız udûl olmalıdır. Adlden maksad adaleti mâruf kimse demektir. Âdil olmamakla mâruf yahut adaleti meçhul yahut da şahsı mâruf olmayanlar, sahih râvileri değillerdir.

3. Bu adalet sahibi ricalin tümü tam zabt sahibi yani öğrendiğini eksiksiz, fazlasız kavramış kimseler olmalıdır. Zabt sahibi olmayan kimse hatası çok olan kimsedir ki, böyleleri adaletle mâruf olsa da yanılmaları dolayısıyla rivayet ettikleri sahihe dâhil olamaz.

4. Hadis şâz olmamalıdır. Sahih hadis mahfuz (makbul) ve mâruf olur. Şâz veya münker olan hadise sahih denmez. Şazlık ve münkerlik râvinin ya âdil veya zâbıt olmadığının, hâsılı sîka olmadığının başlıca alâmetlerinden biridir.

5. Hadis illetten uzak (sâlim) olmalıdır. Muallel hadis sahih sayılmaz. O da râvinin kusurlu olduğuna delildir.

İşte her biri başlı başına pek ağır olan bu şartların hepsi toplanmadıkça bir hadise sahih adı verilmez. Bu şartların herhangi birisi ihlal edilirse, hadis sahih derecesinden düşer. Bununla birlikte, gösterilen bunca itina ve dikkatten, hatıra gönüle bakmaksızın işletilen tenkit faaliyetinden, bazen ifrata vardırılan sıkı davranmadan sonra yine -ilim taşıyıcılarının ihlâs ve samimiyeti sayesinde- sahihliği sabit olan hadis-i şeriflerin sayısı binlere ulaşıyor.

Üzerinde icma edilen bu beş şarttan başka sahihin hadisin ihtilaflı olan birkaç şartı daha vardır:

1. Hâkim Ulûmu'l-Hadis'inde, "*Sahihin râvisi talep yani hadis ilmine intisap ile şöhret bulmalıdır*" der. Bu şöhretten maksadı da bir râviyi cehaletten yani meçhul bir şahıs olmaktan kurtaracak derecedeki şöhret olmayıp herhalde ondan pek yüksek bir şöhrettir. Müslim'in Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd (h. 174)'dan aşağıdaki nakli de Hâkim'in bu sözünü te'yit eder: Ebu'z-Zinad, "*Medine'de yüz kişiyi idrak ettim ki, her biri me'mun yani kendisine emniyet edilir zâttan olduğu halde 'ehli değildir' diye kendilerinden ilim tahsil edilmezdi*" demiş.

   İbni Hacer el-Askalanî der ki: "*Buharî ile Müslim'in metodlarından böyle bir şarta itibar ettikleri çok açık anlaşılıyor. Meğerki, rivayet ettikleri hadis birçok kaynaktan daha sabit ola ki, bu takdirde râvinin çok tanınmış olmasını dikkate almaya lüzum görmezler. Nitekim, bir hadis birçok muhtelif yoldan sabit olunca râvisinin tam zabt sahibi olması bile aranmaz. Bir de râvinin talep ile meşhur olmasından kasıtları rivayet ettiği hadisi iyice zabt ettiğine kesin kanaat hâsıl edecek derecede itinasından ibaret olduğundan, zabtın sahihin tanımında şart olması bu şartı ayrıca zikre ihtiyaç bırakmaz.*"

2. Sem'ânî'nin (506-562) Kavatı'da zikrettiğine göre hadisin sahih olabilmesi için yalnız sikalardan -yani adalet ve zabt ile mâruf zevattan- rivayet edilmiş olduğunu bilmek kâfi değildir. Râvinin anlayış, mârifet ve çok sema' ve hadisçilerle devamlı müzakere ile mâruf olması da lâzımdır.

   İbni Hacer bu şartı da gereksiz görüyor ve "*Bu şart sahih hadisin ma'lul olmaması şartı içinde dâhildir*" diyor. Zîra, hadisin ma'lul olup olmadığına vâkıf olmak ancak Sem'ânî'nin dediği şeylerin mevcut olmasıyla mümkün olabilir.

3. Bazıları, râvi hadisi lafzı ile değil mânası ile rivayet ediyorsa, hadisin mânalarını bilen bir kimse olmasını şart kabul etmişlerdir. Bu şartın lüzumlu olduğuna kimsenin itirazı yoktur. Lâkin bu şart da zabt şartına dâhildir. (*Rivayet bi'l-lafz ile rivayet bi'l-mâna meseleleri ileride rivayeti makbul olanlarla olmayanlardan bahsedilirken tafsil edilecektir.*)

4. İmam-ı Âzam Ebu Hanife'ye göre hadisin sahihliği için râvinin fakih olması da şarttır. Lâkin İbni Hacer bu şartı kabul etmekle beraber râvinin sikâlara muhalefeti veyahut rivayette tek kalması (teferrüdü) halleriyle sınırlandırmak ister.

5. Buharî her râvinin kendi şeyhinden sema'ı olduğunun sabit olmasını da şart kabul eder. Ve "*Râvi ile rivayet edilen kişinin sadece aynı çağda yaşamalarını kâfi görmeyip bir de görüşmüş olduklarının sübutu şarttır*" der. Müslim ise müdellis olmayan râvinin عن فلان demesini görüşmeye delil kabul ettiklerine bakarak görüşmenin de ayrıca sabitliğini şart saymaz. Bahsinde görülmüş olduğu üzere bazıları görüşmenin sabit oluşunu da kâfi görmeyip râvinin şeyhi ile uzun süre arkadaşlığını da şart koşmuşlardır ki, Ali b. el-Medînî ile Buharî bunlardandır.

6. Bazıları, *"Bir hadisin sahih olabilmesi için râvisinin o hadisi rivayet ettikten sonra hilafı ile amel etmemiş olması da şarttır. Binaenaleyh bu kaydın da tarife dâhil olması icap eder"* demişlerse de buna da hâcet yoktur. Zîra, râvinin kendi rivayetinden sonra rivayet ettiği haberin muhtevası ile amel etmemesi esasen büyük kusurlardan (illet) biridir.

7. Bir hadisin isnadı yukarıdaki şartları haiz olmasa da metni âlimlerce hüsn-ü kabul görmüş ise hüccet sayılır, diyenler de vardır. Nitekim Tirmizî'nin Ebu Hüreyre (r.a)'den rivayet ettiği اَلْبَحْرُ هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ اَلْحِلُّ مَيْتَتُهُ "**Denizin suyu temiz, ölüsü helâldir**" hadisi hakkında Tirmizî'nin, *"Bu hadis için Buharî sahih demiştir"* dediğini İbni Abdilber (368-463) naklettikten sonra, *"Böyle bir isnada hadisçiler sahih demezlerse de hadis bence sahihtir. Zîra, âlimlerce hüsn-ü kabul görmüştür"* diyor. Gerçekten de Tirmizî Cami'inde Ebu Bekir, Ömer, İbni Abbas ve sair fakih sahabelerin ekseriyetinin görüşünün bu olduğunu haber vermektedir. Şafiî fakihlerden Ebu İshak İsferayinî (h.418) ile Ebu Bekir İbni Furek (h.406) de *"Bir hadisin sahihliği hadis imamları nezdinde meşhur olmasından belli olur"* demişlerdir.

8. Sözleri umumun kabulüne mazhar olmamış bazı âlimler, rivayeti şahitlik mesabesinde tutup âdil ve zâbıt olan râvinin münferid olmamasını sahihlikte şart itibar etmişlerdir. Mesela; Mûtezile reislerinden Ebu Ali el-Cübbaî (235-303), *"Adlin rivayet ettiği haberi diğer bir adlin rivayeti desteklemedikçe, yahut Kitabullah'ın zahiri ile diğer sabit bir haberin zahiri ile kuvvet bulmadıkça yahut da sahabe arasında yayılmış veya bazı sahabece kendisiyle amel edilmedikçe kabul edilmez"* diyor.

Fakihler ve muhaddislerin cumhuru ise tek kişinin şahitliğini kabul et-

memekle beraber sîka olmak şartıyla rivayetini makbul sayarlar. Muhaddislerin büyüklerinden İsmail b. Uleyye (110-193) de sahihlik için her râviden en az ikişer râvinin rivayet etmesini şart kabul etmiş ise de Mûtezile'ye olan meylinden dolayı bu görüşü zayıf görülmüştür. Hatta İmam-ı Şafiî, İsmail'i itizalinden dolayı red ve insanları kendisinden sakındırırdı. Bununla birlikte Mûtezile'nin aradığı ağır şartları ekseriyet itibariyle hâiz oldukları için Sahihayn'daki hadisleri hep bu neviden zannedenler Buharî ile Müslim'ce de bu şartın gözetilmiş olduğuna kani olmuşlardır. Hatta, Mâliki fakihlerden Ebu Bekir İbnül-Arabî (468-543) Buharî ile Müslim'in görüşünün bu olduğunu zannederek Muvatta' şerhinde, "*Şeyhayn'ın fikrine göre hadis iki râvi tarafından rivayet edilmedikçe sabit olamaz. Hâlbuki bu, bâtıl bir mezheptir. Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'e kadar tek kişinin tek kişiden rivayeti -tabii sîka olmak şartıyla- sahihtir*" diye itiraz etmiştir.

Buharî'nin garib ferd olan ilk إنَّما الأعمالُ hadisini de Buharî'nin metoduna göre şöyle te'vil ediyor: "*Evet, Buharî kendi kitabını birden ziyade kimselerin rivayet ettikleri hadisler üzerine bina etmiştir. Ömer (r.a)'in bu hadisi ise yalnız bir kaynaktan sabit olmakla beraber bu neve dâhil değildir. Halife Ömer bu hadisi sahabenin ileri gelenleri huzurunda minber üzerinde rivayet etmiş olduğundan üzerinde icma olan hadisler nevindendir. Sanki Ömer (r.a) karşısında oturanlara bunu ihbar değil, tebliğ etmiş oldu.*"

Lâkin Şeyhayn'in böyle bir şart gözetmedikleri araştırma ve incelemeler sonucu mâlum olduğundan sahih hadis için râvinin birden fazla olmasının (taaddüd) onlarca da şart olmadığını İbni Hibban (? 290-354) kesin bir dille izah etmiştir. Mûtezile'nin haber-i vahidi reddetmek hususundaki delilleri de Hz. Risâletpenahî'nin sayısız sarih fiilleri ile birer birer iptal edilmiştir.

Hâkim lakabıyla meşhur olan İbnü'l-Beyyi Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah ed-Dabbiy en-Nisaburî'nin (321-405) Ulumu'l-Hadis'i ile el-Medhalü ilâ Kitabi'l-Iklîl ismindeki kitabında sahih olan hadisleri on derecede itibar ederek beşinin sahihliği üzerinde ittifak olduğunu (müttefekun-aleyh), diğer beşi-

nin ise tartışmalı olduğunu (muhtelefün-fîh) söyledikten sonra her bir nevini ayrı ayrı şöyle tarif ediyor:

Müttefekun-aleyh olanların **birincisi** Buharî ile Müslim'in tercih ettikleri hadislerdir ki, bunlar sahih hadislerin birinci derecesidir. Bunların zikrettikleri hadisi Resûlüllah (s.a.v)'den rivayetle şöhreti olan ve en az iki râvisi bulunan bir meşhur sahabî rivayet, ondan da en az iki sîka râvisi olup kendisi de sahabeden rivayet etmekle meşhur bir tâbii, yine o şartı hâiz etbâ-ı etba'dan muhakkik, meşhur, hâfız...rivayet etmiş bulunuyor. Hâkim, "En az iki râvisi olan" demekle aynı hadisin sahabîden en az iki râvi tarafından rivayet edilmesini kastetmiyor. Sahabînin mutlaka mânada hadislerini rivayet etmekle mâruf iki râvisi bulunduğunu, tâbii ve tâbi-i tâbiinin de böyle olduğunu kastediyor. Hâkim'in dediğine göre bu tarzda rivayet edilen hadislerin sayısı on bini bulmaz.

İkincisi; yine bu şartı taşıyan, şu kadar ki, tek râvisi olan sahabîden rivayet edilen sahih hadislerdir. Urve b. Mudarrıs (r.a) gibi ki, Şa'bî'den başka ondan rivayet eden yoktur. Hâkim, Buharî ile Müslim'in bu nevi hadislerden hiçbirini tahric etmediklerini söylüyorsa da İbni Hacer tek râvisi olan epey sahabenin hadislerinin Sahihayn'da mevcut olduğunu misalleriyle zikrediyor.

Üçüncüsü; yine evvelkilerin şartını taşıyor olup şu kadar ki, tâbiinden olan râvisinin râvisi tek olan sahih hadislerdir. Muhammed b. Cübeyr ile Abdurrahman b. Ferrûh gibi ki, Hâkim'in iddiasına göre bu kısımdan olanların da Sahihayn'da hadisleri yoktur. İbni Hacer ise Abdullah b. Vedîa, Ömer b. Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im, Rebîa b. Ata' gibi zevatın hadislerinin Sahihayn'da bulunmasını bu iddianın yanlışlığının delili olarak görüyor.

Dördüncüsü; sîkalardan birinin rivayetinde teferrüd ettiği garib sahih hadislerdir. Alâ'nın kendi pederinden, onun da Ebu Hüreyre (r.a)'den Şaban yarılanınca orucun nehiy buyrulduğuna dair rivayet ettiği hadis gibi. Müslim, Alâ'nın teferrüdünden dolayı bu hadisi terk etmiştir. Hâlbuki, bu sened ile birçok hadis tahric edilmiştir. İbni Hacer bu iddianın hükümsüz olduğunu söylü-

yor. Ve Ziyaüddin-i Makdisî (569-643) Garaibu's-Sahih'inde, Sahihayn'da bu gibi gariblerin iki yüzü bulduğunu sayarak haber veriyor.

Beşincisi; hadis imamlarından bazı zevatın babaları vasıtasıyla dedelerinden rivayet edilmiş olup ancak bu sened ile tevatür derecesini bulan sahih hadislerdir.

عمر بن شعيب عن ابيه عن جده. بهز بن حكيم عن ابيه عن جده. اياس بن معاوية بن قرة عن ابيه عن جده. على بن الحسين بن علىّ عن ابيه عن جده. محمّدبن عبدالله بن عمر عن ابيه عن جده اَبىّ بن عباس بن عبدالله بن محمّد بن على عن Biraderi سهل عن ابيه عن جده. حسن بن محمّد بن على عن ابيه عن جده. عن ابيه عن جده senedleriyle rivayet edilen hadisler bu cümledendir. Bu zevatın dedeleri sahabeden, pederleri de kendileri de sîkadandır. İşte bunlar da imamların kitaplarında tahric edildikleri halde Sahihayn'da yoktur diyor.

Lâkin, İbni Hacer buna da itiraz ederek, "*Bu gibi hadislerin Sahihayn'da bulunmasına engel olan, hadislerin râvilerin babalarından, onların da dedelerinden rivayet edilmiş olması değil; Buharî ile Müslim'in şartlarına uymamalarıdır. Yoksa her biri Sahihayn'ın birinde olmak üzere* محمّد بن زيد ين عبدالله بن عمر عن ابيه عن جده. على بن الحسين عن على عن ابيه عن جده. اَبىّ بن عباس بن سهل عن ابيه عن جده. اسحق بن عبدالله بن ابى طلحة عن ابيه عن جده.حسن بن محمّد علىّ بن ابى طالب عن ابيه عن جده. *biraderi* محمّد بن على بن ابى طالب عن ابيه عن جده. حفص بن عاصم بن عمر بن الخطّاب عن ابيه عن جده. عبدالله بن... *senedleriyle rivayet edilmiş hadisler vardır*" diyor.

Hâkim'in dediğine göre müttefekun-aleyh olan bu beş nevi hadis, imamların kitaplarında tahric olunup ihticaca layıktır. Ve Sahihayn'da ilk kısımdan başkaları tahric edilmemiştir. Muhtelefün-fîh olan sahih hadislere gelince, bunlar da;

1. Mürsel hadisler,

2. Sika olan müdellislerin filândan işittim diye sema'larını açıkça belli etmeksizin rivayet ettikleri hadisler,

3. Birçok sîka tarafından müsned olarak rivayet ettikleri halde bir sîka tarafından mürsel olarak rivayet edilen hadisler,

4. Hafız ve ârif olmayan sîkaların rivayet ettikleri hadisler,

5. Sadık olan bid'atçıların rivayet ettikleri hadisler.

Bununla birlikte Sahihayn'da sıdk ile mâruf ve hadisin sahihini sahih olmayanlardan ayırabilen bid'atçılardan epeyce kimselerin hadisleri vardır. Bunların sadece bid'atlarından dolayı hadisleri atılmamıştır.

Hâkim bu taksiminde adaleti meçhul olanları ihmal ederek rivayetlerinin hangi kısma dâhil olacağını zikretmemiştir.

Endülüs'lü Hüseyin b. Muhammed el-Ceyyanî (425-498) de hadis ravilerini üçü makbul, üçü merdut, biri de muhtelefün-fih olmak üzere yedi tabakaya taksim etmiştir:

Makbul olan râvilerin birinci tabakası imamlar ve hadis hâfızlarıdır ki, bunların teferrüdleri de makbul olup rivayetlerine muhalif rivayette bulunanlara karşı hüccettirler. İkinci tabakası hıfzda ve zabtta evvelkilerin altında olup az çok vehim ve hata ile rivayet edenlerdir. Üçüncü tabakası da sıdk ve mârifetleri sabit olduğu halde bid'at ve hevâ ehli mezheplere -aşırılığa sapmadan ve misyonerlik de yapmadan- meyledenlerdir. İşte bu üç tabaka ricalinin rivayetlerini hadisçiler kabul ederler. Ve onlarca hadis nakillerinin konusu bu gibi kimselerdir.

Merdut tabakanın da birincisi yalanı tespit edilmiş yahut hadis uydurma töhmetine mâruz kalmış olanlardır ki, en kötüleri bunlardır.

İkinci tabakası vehim ve karıştırmaları galip gelenlerdir ki, evvelki tabaka ricalinden ehven sayılırlar.

Üçüncü tabakası da bid'atte aşırılığa sapıp misyoner vasfını alan ve rivayetleri kendilerine hüccet olabilecek şekilde tahrif edenlerdir. Bu üç tabakanın rivayetleri merduttur.

Muhtelefün-fih olan yedinci tabaka bazı rivayetler ile teferrüd eden, adalet durumları bilinmeyen (meçhulü'l-adale) kimselerin tabakasıdır ki, bazıları bunların rivayetlerini kabul, diğerleri reddederler.

Her ne hâl ise, "Filân hadis sahihtir" demek o hadis yukarıda zikredilen evsafı haiz olarak muttasıl ve isnadının zahirine bakılarak kabul edilmiştir, demek olup yoksa hakikatte sahihliği kesindir demek değildir. Diğer bir ifadeyle mütevatir haber gibi tam yakîn ifade etmez. Hakikatte sahihliği hakkında pek kuvvetli bir zan icap ettirir. Zîra, sîka da olsalar râvilerin hata ve unutmaktan tümüyle uzak oldukları iddia edilemez.

Kezâ, "Filân hadis zayıftır" sözü o hadisin hakikatte yalan olduğu mânasını ifade etmeyip yalnız isnadında sahihlik için aranan şartlar yoktur mânasınadır. Çünkü, yalancının da doğru söylemesi, çok hata yapan kimsenin de bazen isabet etmesi imkânı ortadan kaldırılmış olmaz. Her ne kadar, İmam-ı Mâlik ile İmam-ı Ahmed İbni Hanbel'in, Şafiî'nin arkadaşlarından Hüseyn el-Kerabisî'nin (h.248) ve İmam-ı Davud b. Ali ez-Zahirî'nin (202-270) isnadın sahihliğini hakikat noktasındaki sahihliğe delil kabul ettikleri rivayet olunuyorsa da bu konudaki nakillerin çoğu kalbi tatmin etmiyor. Şafiî'lerden bazıları da, "*İçinde Mâlik, Ahmed, Süfyan-ı Sevrî gibileri olmak şartıyla isnad hakikatte sahih kabul edilir*" demişlerdir. Lâkin bunlar cumhurun kabul ettiği görüşe aykırıdır.

En Sahih İsnad (Esahh-i Esanîd)

Buraya kadar sahih hadisin tarifi ve şartlarıyla meşgul olduk. Haber-i vahid nihayet galip zannı fayda veriyor olup kuvvet ve sahihliği de hâsıl olan zannın kuvvetine tâbidir. Binaenaleyh zannî ilmin dereceleri olduğu gibi sahihin de -kendini takviye eden delillere göre- çeşitli derecelerinin olması lazım gelir. Râvileri adalet ile zabt ve tercihi icap eden diğer sıfatlar açısından en üstün olan hadisler bu sıfat itibariyle aşağı mertebede kalanlardan daha sahih olurlar. Sahihlik bakımından en üstün mertebede olan hadisler imamların

"esahh-ı esanîd" adını verdikleri isnadlarla rivayet edilmiş olanlardır.

Esahh-ı esanîd, Ahmed İbni Hanbel ile İshak b. Rahûye'ye göre,

عن الزّهرى عن سالم بن عبدالله بن عمر عن ابيه

İbnü'l-Medinî ile Amr b. Ali el-Fellâs ve Süleyman b. Harb'e göre

محمّد بن سيرين عن عبيدة بن عمرو السّلمانى عن على

Fakat Süleyman b. Harb'e göre senedin de en sahihi:

ايّوب السّختيانى عن ابن سيرين...الخ.

Ali b. el-Medinî'ye göre de

عبدالله عن عوْن عن ابن سيرين...الخ.

İbni Maîn'e göre

اَلْأَعْمَش عن ابراهيم النَّخعى عن عَلْقَمَة عن عبدالله بن مسعود

Ebu Bekir b. Şeybe ile Abdürrezzak'a göre

الزهرى عن على بن الحسين عن ابيه الحسين عن جده على بن ابى طالب

Buharî'ye göre

مالك عن نافع عن ابن عمر

isnadlardır.

Bu beş isnadın da en değerlisi Buharî'nin esah kabul ettiği son isnaddır. Buna göre bir tabaka daha inersek esahh-ı esanîd الشّافِعِىُّ عن مالك عن نافع عن ابن عمر bir tabaka daha inersek احمد ابن حَنْبَلٍ عن الشّافعى عن نافع عن ابن عمر olmuş olur.

İmam-ı Şafiî'nin bu isnadına Silsiletu'z-Zeheb adını vermişlerdir. Lâkin gariptir ki, İmam-ı Ahmed koca Müsned'inde لاَ يَبِعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ...الخ. "**Birbirinizin pazarlık ettiği mala talip çıkıp pazarlığını bozmayınız...**" hadisinden başkasını bu silsiletü'z-zeheb ile rivayet etmemiştir. Hâlbuki bu kuvvetli

isnad ile birçok rivayeti ihtiva eden olan Muvatta'yı İmam-ı Ahmed, İbni Mehdi'den dinledikten sonra -daha sîka (sebt) gördüğü için- İmam-ı Şafiî'den de dinlemiş olduğunu kendisi söylemiştir. Hafız İbni Hacer'in dediğine göre İmam-ı Ahmed ya Muvatta'yı rivayet etmemiş yahut etmiş ise kendisine kadar olan isnadlar bilahare munkatı' olup rivayetler kendi zamanlarına vasıl olamamıştır.

En meşhur olan esahh-ı esanîd yukarıdakiler olup bunlardan başka birçok isnad daha zikrederler. Mesela;

Haccac b. eş-Şâir'e (h.159) göre esahh-ı esanîd, شعبة عن قتادة عن سعيد بن المسيّب dir.

İbni Main'den diğer bir rivayete göre, عبد الرحمن بن القاسم بن ابى بكر الصديق عن ابيه عن عائشة dir.

Süleyman b. Davud-ı Şazgunî'ye göre يحيى بن كثير عن ابي سلمة عن ابي هريرة

İmam-ı Ahmed İbni Hanbel'den diğer bir rivayete göre, "En sağlam عن ايوب عن نافع عن ابن عمر dir. Hele حمّاد بن زيد عن ايوب olursa artık değme gitsin" demiş.

İshak b. Rahûye de, عن عمرو بن شعيب عن ابيه "*İsnadıyla rivayet eden zat sîka ise* عن نافع عن ابن عمر *isnadıyla rivayet etmiş gibidir*" demiştir.

Vekî' b. el-Cerrah'a göre en güzel isnad عن عمر بن مرّة عن مرّة عن ابى موسى الأشعرى dir.

İbnü'l-Mübarek ile İclî'ye ve Neseî'ye göre isnadların en tercih edileni ve güzeli, سفيان الثورى عن منصور عن ابراهيم عن علقمة عن عبدالله بن مسعود dur.

Neseî tercih ettiği esanîd arasında الزهرى عن عبيد الله بن عتبة عن عباس عن عمر isnadını da zikreder.

Ebu Hatim-i Razî'nin tercih ettiği isnad: يحيى بن سعيد القطان عن عبيدالله عن عمر عن نافع عن ابن عمر dir.

Ahmed de, عبيدالله عن نافع isnadını tercih edenlerdendir.

İbni Main ise يحيى عن سعيد عن عبيدالله عن عمر عن القاسم عن عائشة isnadını pek sever.

İbni Hacer el-Askalanî'nin beyanına göre imamların asıl esahh-ı esanîd dedikleri burada ilk zikrettiğimiz beş isnad nevinden olanlardır. Hakikatte ise -yine kendisinin delalet ettiği üzere- bu konuda ihtilâf vardır.

Nitekim mutlak mânada esahh-ı esanîd Buharî'ye göre مالك عن نافع عن ابن عمر İshak b. Rahûye'ye göre الزهرى عن سالم عن ابيه Ahmed b. Hanbel'e göre bir rivayette yine bu sened, diğer rivayette ايوب عن نافع عن ابن عمر Ebu Bekir b. Şeybe'ye göreالزهرى على بن الحسين عن ابيه عن على 'dir.

Elhâsıl, bu mesele hakkında ihtilâf pek çoktur. Çok olması da çok tabiidir. Zîra, râvileri adl ve zabt sıfatlarının derecesini nihayete vardırmış hangi sened vardır ki, ricalinin her biri kendi asrında yaşayan bütün sîka ricale mutlak mânada üstündür diye hükmedilebilsin? Bu gibi hükümlerde bulunmak çok kere herhangi gerekçesi olmayan bir tercih olur. Bundan dolayı herkes kendisince en kuvvetli gördüğü, bilhassa kendi memleketinde meşhur ve revaçta olan isnadlar içinden otoritesine, çalışmasına ve itinasına binaen en sağlam bildiği isnad hangisi ise onu diğerlerine takdim etmiştir. Bununla birlikte bu gibi iddiaların hepsi de tartışmalı olmakla beraber neticede yine bazı ricalin sîka kabul edilmesinde icma hâsıl olmasına sebep olmak gibi hizmetleri de olmamış değildir. Meselâ; الزهرى عن سالم عن عبد الله عن عمر senediyle gelen hadislerin; kezâ Mâlik, yahut İbni Uyeyne veya Ma'mer kaynaklarının birinden rivayet edilen سعيد بن المسيّب عن ابى هريرة senediyle kaydedilen hadislerin sahihliğinde bütün hadisçiler icma etmişlerdir. Ancak ikinci senedle rivayet edilmiş olan hadiste kaynaklar arasında ihtilâf olmamalı.

İşte şu arzettiğimiz mahzura binaen birçok muhaddis mutlak mânada, “Esahh-ı esanîd şudur” demek yerine Hâkim'in teklif ettiği gibi, sahabe veya belde ismi zikrederek, “*Filân sahabîye varan yahut Filân belde ahalisine ait olan isnadlar içinde en sahihleri filan isnaddır*” demeyi tercih ederler.

Buna göre Hazret-i Sıddîk (r.a)'in esahh-ı esanîdi: اسماعيل بن خالد عن قيس بن ابى حازم عن الصدّيق

Ömer (r.a)'in esahh-ı esanîdi الزهرى عن سالم عن عمر yahut الزهرى عن السائب بن زيد عن عمر

İbni Ömer (r.a)'nın esahh-ı esanîdi مالك عن نافع عن ابن عمر

Ehl-i Beyt'in esahh-ı esanîdi جعفر بن محمّد بن على بن الحسين عن على yahut Ali (r.a) 'in esahh-ı esanîdi: عن عبيدالله بن ابى رابع عن على

Ebu Hüreyre (r.a)'in esahh-ı esanîdi الزهرى عن سعيد بن المسيب عن ابى هريرة yahut Buharî'ye göre ابوالزناد عن الاعرج عن سعيد عن ابى هريرة

Enes (r.a)'inkiler مالك عن الزهرى bir görüşe göre حماد بن زيد yahut حماد بن سلمة عن ثابت عن انس diğer görüşe göre de شعبة او هشام الدستوانى عن قتادة عن انس

İbni Mes’ud (r.a)'inkiler: سفيان الثورى عن منصور عن ابراهيم عن علقمة عن ابن مسعود vs. isnadları;

Medinelilerin esahh-ı esanîdi: اسماعيل بن ابي حكيم عن عبيدة عن سفيان عن ابي هريرة

Mekke'lilerin esahh-ı esânîdi سفيان بن عيينة عن عمرو عن دينار عن جابر

Yemen'lilerinki: معمر عن همّام عن ابي هريرة

Mısırlılarinki اليث بن سعد عن يزيد بن ابي حبيب عن ابي الخير عن عقبة عن عامر

Horasanlılarınki الحسين بن واقد عن عبدالله بن يزيد عن ابيه

Şamlılarınki العزيز عن ربيعة عن يزيد ابي yahut الاوزاعى عن حسّان بن عطيّة عن الصحابة

سعيد بن عبد ادريس الخولانى عن ابي ذرّ

Kûfelilerinki يحيى بن سعيد القطّان عن سفيان الثورى عن سليمان التّميمى عن الحارث عن سويد عن على gibi.

Hafız Zeynüddin-i Irakî, İmam-ı Ahmed'in Müsned'i ile İmam-ı Mâlik'in Muvatta'ında mutlak mânada esahh-ı esanîd olmak üzere zikrettiğimiz ilk beş isnad ile Hâkim'in şartlı olarak zikrettiği diğer isnadlarla rivayet edilmiş hadisleri bir araya getirip fıkıh konuları üzerine tertip ve "Takribü'l-Esanîd" isimlendirmiştir ki, bu iki kitapta en yüksek sahihlik derecesine sahip olanları cem' etmiş demektir. Talebesi Hafız İbni Hacer-i Askalanî, "*Fıkhın konularının çoğunu gözettiği şart üzere hadis bulamadığından boş bıraktığı gibi kendi şartına muvafık birçok hadisi de göz ardı etmiştir. Çünkü son derece ihtisar ile beraber isnad olarak muttasıl olmalarını arzu ettiği bu hadisleri yalnız bu iki kitaptan tahricle yetinmiştir. Şayet hadis ilminin inceliklerine vâkıf bir kimse kendisini hiçbir kitap ile sınırlamayarak temel kitaplarda bu isnadlarla beyan edilen hadislerin tümünü toplayıp bunlara ilâve edecek olursa en sahih hadisleri ihtiva eden koca bir kitap vücuda getirmiş olur*" diyor.

Demek ki, hadis ilmi -dedikleri gibi- pişirilip kotarılmış, kemalini bulmuş ve yalnız istifadeden başka bir işi kalmamış bir ilim iken yine seleflerimizin ikmal etmemiş oldukları bazı hizmetlere henüz muhtaçtır.

Tembih 1: Tirmizî'de, Buharî'nin Tarih'inde, diğer kitaplarda çok kere أَصَحُّ شَيْءٍ فِي الْبَابِ كَذَا "*Bu konuda en sahih rivayet filan şeydir*" gibi en sahih oluşu kayıtlamak için zikredilmiş hadisler vardır. Bu sözden kasıtları hadisin en sahih (esah), hatta sahih olduğunu söylemek olmayıp bu konudaki hadislerin en tercih edileni, en az zayıf olanı budur demektir. Darekutnî'nin, "*Surelerin faziletleri hakkında en sahih olarak buyrulmuş olan* قُلْ هُوَاللّٰهُ اَحَدٌ *in fazileti hakkındakidir*"; Muhyiddin-i Nevevî'nin, "*Namazların faziletleri hakkında esah olarak rivayet edilmiş olan, tesbih namazının fazileti hakkındaki haberdir*" sözleri gibi.

Tembih 2: Esahhul-esanîd tâbirine mukabil bir de evhe'l-esanîd tabirini kullanırlar ki, isnadların en vâhîsi demektir. Onun ele alınma yeri zayıf hadis kısmıdır.

SAHİHAYN

Yalnız sahih hakkında yani sahihten başka neviden hadis karıştırmaksızın kitap te'lif eden ilk hâfız, Muhammed b. İsmail el-Buharî (194-256)'dir. Kendisi, "*Bir gün İshak b. Rahûye'nin yanında idik. 'Sünnet-i seniyye-i Nebeviye (s.a.v)'in yalnız sahih olanlarını muhtasar bir kitapta toplasanız' dedi. İşte bu söz bana tesir etti. Ve Cami-i Sahih'i toplamaya başladım. Bu kitabı on bu kadar senede te'lif ettim*" diye tasnife vesile olan sebebi söylemiş. Evet, Buharî'den evvel hadis cem eden hafız imamlar pek çoktur. Lâkin onların kitaplarında sahih olan hadisler, hasen ve zayıf olanlarla birlikte bulunuyor ve hadislerin mertebelerini ancak -senedlerine bakarak- dikkatli ilim erbabı fark ve temyiz edebiliyordu.

Yüz tarihine doğru Ömer b. Abdülaziz'in tavsiyesi ile te'liflere başlanıldığı ve ilk hadis tedvin eden imamların kimler olduğu evvelce söylenmişti. Bunda sünnet-i seniyyenin kaybolması korkusu ne kadar etkili olmuş ise Haricîler, Rafızîler, Kaderiye ve sair bid'at ve heva ehlinin zuhuru da kuvvetli bir faktör olmuştur. Bu imamlar Resûl (a.s.v)'in hadislerini sahabe sözleri ile tâbiin fetvalarıyla karışık olarak tedvin etmişlerdi. Nitekim bu konuda İmam-ı Mâlik'in ve ondan evvel İbni Ebî Zi'b'in (h.159) Muvatta'ları böyledir.

İki yüz tarihine doğru te'life koyulan imamlar, sahabe ve tâbiin sözlerini bırakıp ve yalnız Nebevî hadisleri (a.s.v) ayrıca tedvin etmek arzusuna düşüp onların da birer Müsned yazdıkları yukarıda zikredilmişti. O tarihlerde elindeki hadisleri tasnif ve Müsnedler üzerine tertip etmemiş hiçbir hâfız yok idi dense mübalağa sayılmaz. İki yüz tarihinden sonra İmam-ı Buharî ise kendi zamanına kadar cem edilmiş ne kadar hadis varsa hepsi içinden sahih olanlarını olmayanlarından temyiz ile yalnız sahih olanların bir kısmını Cami-i Sahih'ine

kaydetmiş, müteakiben de üstadının açtığı yeni çığırda Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî (206-261) ile diğer bazıları yürümüştür.

Buharî ile Müslim'in –ki, muhaddisler arasında Şeyhayn denilince kastedilen bu ikisidir- Sahih'leri Kitabullah'tan sonra kitapların en sahihi olup Buharî'nin kitabı da en sahih görüşe göre Müslim'in kitabından daha sahih ve fıkhî istinbatlar ile ahkâma dair ince mânalar itibariyle faydaları ondan fazladır.

İmam-ı Şafiî'nin, "*Yeryüzünde doğruları (savab) Mâlik'in kitabından çok olan hiçbir kitap bilmiyorum*", diğer bir rivayete göre, "*Kitabullah'tan sonra Mâlik'in Muvatta'ından daha sahih olan kitap yoktur*" demiş olmasına gelince; öncelikle bu söz Sahihayn'in te'liflerinden evvel söylenmiştir. İkinci olarak; İmam-ı Mâlik, Muvatta'ına yalnız sahih hadisleri kaydetmekle iktifa etmeyip mürsel ve munkatı' bazı hadislerle birlikte kendisine ulaşan rivayetleri de dâhil ettiği belağatını da yazmıştır. Belâğ dedikleri, müellifin isnad etmeksizin بَلَغَنِى عَنْ فُلَانٍ "*Filânın dediği bana baliğ oldu*" diyerek zikrettiği metinlerdir.

İmam-ı Mâlik görüş ve içtihadı gereğince mürsel ve munkatı' ile de ihticac ettiğinden mukallitlerince bu gibi hadisler de sahih olur. Gerçi, Buharî'de de senedinde inkıta bulunan epeyce hadis vardır. Lâkin Muvatta'dakilerden farklıdırlar. Zîra, Muvatta'da olan muttasıl olmayan hadisler ekseriyetle İmam-ı Mâlik'in o şekilde tahsil ettiği hadisler olup şu kadar ki, kendisine göre hüccettir. Buharî ise muttasıl olarak tahsil ettiği hadislerin senedlerini kasten keser veya atlar. Bu muttasıl olmayan hadislerin kimi, başka yerde mevsul olarak kaydedilmiş de o bölümde muhtasar olarak müsned olmayarak zikredilmiş, kimi şartlarına muvafık olmadığı için şartlarına muvafık olan diğer hadislerden farkı göze çarpsın diye isnadını tam olarak zikretmemiş ve bu gibi hadisleri de ya misal vermek, ya şahit getirmek yahut da bazı Kur'an âyetlerini tefsir...gibi maksatlarla kaydetmiştir.

Bununla birlikte Hâkim'in şeyhi Ebu Ali en-Nisaburî Sahih-i Müslim için, kitabın önsözünden sonra hadis-i Nebevî'ye hiçbir kimsenin kelâmı karıştırıl-

madığından, "*Gök kubbesi altında Müslim'in kitabından daha sahih hiçbir kitap yoktur*" dediği gibi Darekutnî'nin akranından sayılan Mesleme b. Kasım el-Kurtubî (283-353) de güzel tertibine bakarak, "*Müslim'in kitabı gibisini te'lif etmiş hiçbir kimse yoktur*" demiştir. Magrib âlimleri ve mesela İbni Hazm ez-Zahiri de buna kâni görünüyor.

Üçüncü yaklaşım -İbnü'l Mülâkkin'in (723-804) bazı müteahhirinden nakline göre- hiçbirini diğerine tercih etmemektir.

Cumhurun yaklaşımına göre Buharî'nin en sahih olması isnadlarında ittisal daha kuvvetli, ricalindeki hassasiyet daha fazla olduğundandır. Şöyle ki:

Evvela; Müslim'in bırakıp da yalnız Buharî'nin, hadislerini tahric etmekte münferid kaldığı rical 480 ve küsur olup bunların içinden isabet eden-etmeyen, hakkında söz söylenmiş olanlar yalnız 80 râvi yani altıda bir oranındadır. Hâlbuki, Buharî'nin bırakıp da yalnız Müslim'in, hadislerini tahric etmekte infirad ettiği rical 620'dir ki, bunların 1601 yani takriben dörtte biri hakkında söz söylenmiştir. Demek ki, Buharî, hakkında haklı-haksız dedikodu olan râvilerden daha az hadis almıştır.

İkincisi; Buharî münferid ricalden tenkid edilenlerin hadislerini pek fazla tahric etmemiştir, عِكْرِمة عن ابن عباس senedinden başka bunlardan hiçbiri yoktur ki, Buharî bütün veya ekser hadislerini almış olsun. Müslim ise سهيل عن ابيه. علاء بن عبد الرحمن عن ابيه. حماد بن سلمة عن ثابت. ابو الزّبير عن جابر gibi tercümelerin ekseri rivayetlerini almıştır.

Üçüncüsü; Hakkında söz söylenmiş olanlardan Buharî'nin münferid olduğu kimselerin ekseri kendi şeyhlerinden olup onlarla uzun müddet görüşmüş, hallerini öğrenmiş, hadislerine vâkıf olarak ceyyidlerini (iyilerini) diğerlerinden ayırd etmiş olduğu kimselerdir. Müslim'in bu tür ricali ise ekseriyetle kendi asrına rehberlik etmiş tâbiin ile tebe-i tâbiindendirler. Şüphesizdir ki, muhaddis, eski zaman adamlarından çok kendi şeyhlerini tanır ve Buharî de hakkında söz edilen bu gibi şeyhlerini başkalarının görüşleri hilâfına olarak sîka

kabul ettiği için rivayetlerini kitabına kaydetmekte mahzur görmemiştir.

Dördüncüsü; Hâzimî'nin biraz sonra yazacağımız râvi tabakaları sırasına göre- Buharî hıfz ve hassasiyette birinci tabakaya varanların rivayetlerini tahric edip ondan sonraki tabakadan ancak atlayarak rivayet eder. Müslim'in ise ikinci tabakadan usûl olarak rivayetleri çoktur.

Beşincisi; Müslim -evvelce mâlum olduğu üzere- muan'an hadiste râvi ile kendisinden rivayet edilenin görüşmesi sabit olmasa da sırf aynı çağda yaşamaları dolayısıyla ittisal olduğuna kânidir. Buharî, görüşme sabit olmadıkça an'aneyi ittisal mânasına almaz. Çok kere de bir râvinin muan'an hadisini kaydettikten sonra o râvinin, şeyhinden sema'ını ispat maksadıyla o bahisle hiç alakalı olmayan bir hadis rivayet eder.

Altıncısı; Her iki kitapta tenkide uğramış hadislerin adedi 220 olup bunlardan Buharî'ye ait olanları 80'den azdır. Hangisi tenkide daha az uğramış ise onun tercih edileceğinde ise şüphe yoktur.

Elhâsıl, Buharî hadis ilimlerinin inceliklerine âşina olmakta kendi öğrencisi ve bir takipçisi olan Müslim'e üstündür.

Bu, böyle olmakla beraber Sahih-i Müslim'in Sahih-i Buharî'ye üstün ve inkârı mümkün olmayan bir meziyeti vardır:

Müslim bir hadisin bütün rivayetlerini değişik isnadlarla ve muhtelif lafızlarla hep bir araya cem' ve kendince o hadis, fıkhın hangi konusuna ait ise toptan oraya kaydettiği gibi bu toplama esnasında da en evvel ihtiyatlı ve hassas olan hafızların rivayetlerini kaydedip durumu bilinmeyen ve hıfz ve tahkikte vasat olan râvilerin naklini sonraya, zayıf ve metruk râvilerin mütabaat ve istişhad metoduyla olan rivayetlerini de daha sonraya bırakır ki, aranan hadis hem daha kolay bulunur, hem de gerek senedler ve gerek metinler hep birden göz önünde tutulup istinbat edilecek hüküm kolayca istinbat edilir.

Buharî ise birçok hadisi -kendince mâlum ve açıklamadığı bir tertibe bi-

naen- başkalarının hatırına gelebilecek yerlere yazmadığı gibi hadisi ihtiva edebileceği muhtelif hükümlere göre de parçalayıp ayrı ayrı yerlere yazar. Bu tertipteki kitabı ile tam bir âşinalığı olmayan kimse aradığı hadisin Buharî'de olup olmadığını kolayca anlayamaz. Bundan dolayı değme muhaddis bu konuda hatadan kurtulamayıp Buharî'de olan bazı hadisleri orada yok zannına düşmüştür. Buna mukabil Buharî'nin de kitabın bölümlerini tertip etmekte gösterdiği birçok incelik akılları hayrette bırakmaktadır.

Müslim'i, Sahih'in şartlarından olmayan birtakım zayıf ile orta halli râvilerin rivayetlerini Sahih'ine kaydettiğinden dolayı ayıplayanlar vardır. Lâkin diğerleri tarafından aşağıdaki gibi müdafaa edilmiştir:

Evvelen; bu ricalin bazıları başkasınca zayıf ise kendince sîkadandırlar.

İkinci olarak; bu gibi rivayetleri asıllarda değil, mütabaat ile şevahidde vâki olmuştur. Müslim, asıl olmak üzere ilkönce sahih ve nazif bir isnad ile hadisi zikrettikten sonra aslı te'kit ve sahihliğinde mübalâğa olsun diye ona dair olan zayıf isnad veya isnadlarını zikreder. Ve sonraki isnadlarıyla bazı fazlalıklar da rivayet ederse o da asla ait bir faydayı ihtiva eder.

Üçüncü olarak; kendisine zaaf ârız olmuş zayıftan, bunamadan önce tahsil etmiş ise rivayetini -sonradan vukua gelmiş bunama sebebiyle- kaydetmekten çekinmez.

Nitekim Abdullah b. Vehb-i Mısrî'nin biraderi Ahmed b. Abdurrahman 250 senesinden sonra ve Müslim'in Mısır'dan çıkmasından sonraki bir zamanda bunadığından onun rivayetini kitabına kaydettiğinden dolayı elbette Müslim kusurlu görülemez.

Dördüncü olarak; sîkalardan rivayet edilmiş olduğu ehlince mâlum olan bazı hadisleri sîkaların kanalıyla rivayet ettiğinde isnadı nazil olacaksa Müslim -hadisin muteberliğinin erbabına mâlum olduğuna itimat ederek- bazen o kuvvette olmayan diğer bir kanaldan âlî olarak rivayet eder.

Ebu Zür'a er-Razî, Esbât b. Nasr ile Katan ve Ahmed b. İsa el-Mısrî'den rivayetine itiraz etmesi üzerine Müslim, "*Sîkaların bu adamların şeyhlerinden rivayet ettikleri hadisler hangileri ise ben yalnız onları onlardan rivayet ettim. Onların rivayetleri de bana âlî isnad ile vâki olup onlardan muteber olanların rivayetleri de nüzul ile bize ulaştığından yalnız bunları özetledim*" cevabını vermiştir.

Sahih Hadislerin Miktarı

Bazı kimseler sahih hadisler yalnız Buharî ile Müslim'in Cami'lerindeki hadislerden ibarettir zannederler. Hâlbuki bu iki imam, kitaplarında sahih hadisten başkasını tahric etmemeyi tercih etmişlerse de kapasite olarak bütün sahihleri cem' etmeyi düşünmüş değillerdir. Buharî, "*Kitabü Cami'ime sahih olmadık hiçbir hadis koymadım. Kitap pek uzun olmasın diye birçok Sahihi de bıraktım*" demiştir. Müslim'e de, "*Sen yalnız sahih olan hadisleri bir yere cem' etmekle ehl-i bid'atın eline bize karşı silâh vermiş oldun. Kendileriyle, senin kitabında olmayan bir hadis ile ihticac ettiğimizde, 'Dediğiniz hadis sahih değildir' diye cevap veriyorlar*" diye serzenişte bulundukları zaman, "*Ben bu kitabı ortaya çıkardığım zaman içindekiler sahihtir, dedim ise orada tahric etmediğim hadis zayıftır, demedim ya! Sahihlerden seçtiğim bu kitabı, yanımda bulunsun ve benden yazacak kimsenin elinde bulunsun da sahihliğinde şüphe etmesin, diye tahric ettim*" cevabını vermiş ve başka bir münasebet ile de, "*Kendimce sahih olan her hadisi bu kitaba yazmadım. Yalnız sahihliğinde icma olanları yazdım*" demiştir. Müslim'in sahihlik için aradığı icma -rivayete göre- İmam-ı Ahmed İbni Hanbel ile Yahya b. Main ve Osman b. Ebî Şeybe ve Said b. Mansûr-ı Horasanî'nin icmaıdır.

Bazıları, "*Şeyhayn'ın terk ettikleri sahihler pek azdır*" demişlerse de Buharî'nin, "*Sahihlerden terk ettiklerim yazdıklarımdan çoktur*" demiş olmasına, Hâkim'in de sahihtir diye Müstedrek'ine kaydedip itirazından salim kalan hadisleri büyük bir kitap tuttuğuna bakılırsa bu iddia makbul değildir.

Muhyiddîn-i Nevevî ise, "*Sahih hadisler ihtiva eden beş kitap (usûl-u hamse) haricinde kalan sahihler pek azdır*" diyorsa da bu söz de itiraza açık görülmüştür. (Usul-u hamse ile kastedilen, Sahihayn ile Ebu Davud ve Tirmizî ve Neseî'nin Sünen'leridir.)[80]

Zirâ Buharî'nin, "*Yüz bin sahih, yüz bin de sahih olmayan hadis ezberimdedir*" dediği yukarıda geçmişti. Vâkıa, daha önce geçen açıklamalardan mâlum olmuş olacağı gibi muhaddisler merfu' hadisleri de mevkuf ve maktu' olanları da mükerrerleri de fetvaları da ayrı ayrı hadis itibar ederler. Lâkin usûl-u hamsede mükerrer hadisleri de mevkuf ve maktu' olanları da sayıya dâhil etsek yine elli bini ancak bulur. Bilhassa, İbnü'l-Cevzî, İmam-ı Ahmed İbni Hanbel'den, "*Yedi yüz küsur bin sahih hadis vardır*" diye naklettiğine göre -hangi hesaba göre olursa olsun- kitaplara geçmemiş sahih hadis çoktur.

İbni Hacer-i Askalanî, tedvin edilen kitapların kendi zamanındaki hâline bakarak hadisleri sınırlandırma imkânının bulunmadığına biraz da üzülmüş görünerek şöyle diyor: Hak Teâlâ irade buyurmuş olaydı hadisleri istiab etmek yani hepsini toplamak mümkün idi. Biri eline geçen hadisleri bir kere toplar. Sonra gerek müstakil ve gerek yanındaki hadislerin fazlası olmak üzere vâkıf olacaklarını onlara dâhil eder, ondan sonra bir başkası onun yaptığını yapar, derken çok zaman geçmeden hepsi bir araya toplanıp bir tek musannef hâline gelebilirdi. Hem de bu, pek güzel bir şey olurdu.

Lâkin Suyutî'nin haber verdiğine göre İbni Hacer'in arzu ettiği şeye hem

---

[80] Bunlara usul-u hamse adını vermeleri hadis kitaplarının en fazla itimada lâyık temel kitapları oldukları içindir. Nevevî'nin (631-676) zamanına gelinceye kadar hep böyle usul-u hamse denilirdi. Sünen-i İbni Mace'de onun asrında ve daha sonraki zamanlarda bunlara ilave olmakla meşhur olup artık usul-u hamse yerine usul-ü sitte veya kütüb-ü sitte denmeye başlamıştır. Sünen-i İbni Mace'yi Asıllar'a ilk ekleyen Muhammed İbni Tâhir el-Makdisî (448-507)'dir. Bu kitabı asıllardan kabul etmekte tereddüt edilmesine sebep, içine pek az miktarda bazı zayıf hadislerin karışmış olmasıdır. Lâkin bunlar azdır ve ehlince mâlum ve sayılıdır. Nevevî, bu bahiste onu bundan dolayı itibara almamıştır.

Sünen-i Neseî'den kasıt da müellifin el-Müctebâ adını verdiği Sünen-i Suğrâ'sıdır. Sünen-i Kübrâ'sı değildir.

kendisi hem de muasırlarından başkaları teşebbüs etmişlerdir. Hatta Suyutî kendisi de bu zümreye dâhildir. Zevâid adını verdikleri kitapları te'lif ile buna teşebbüs edenlerden Ahmed b. Ebî Bekr el-Bûsîrî (762-840), Hafız Nûrüddîn el-Heysemî (735-807), Hafız İbni Hacer (773-852), Zeynuddîn Kasım b. Kutlubuğa el-Hanefî (802-879), birde Celâleddin-i Suyutî'nin (849-911) isimleri zikre şâyandır.

Hafız Nûrüddin Ebü'l-Hasan Ali el-Heysemî on Zevâid yazmıştır:

1- البحر الزخّار فى زوائد مسند البزار ki, bunda Bezzar'ın Müsned'inin zevaidini, yani Kütüb-ü Sitte'de olmayan hadislerini büyük bir ciltte toplamıştır.

2- زوائد ابى يعلى الموصلى ki, Ebu Ya'lâ'nın Müsned'inin Kütüb-ü Sitte'de olmayan zevaidini ihtiva eden bir ciltlik kitaptır.

3- زوائد مسند احمد ki, Ahmed İbni Hanbel'in Müsned'inin Kütüb-ü Sitte'de olmayan hadislerini ihtiva eden iki cilttir.

4- البدر المنير فى زوائدالمعجم الكبير ki, Taberanî'nin Mu'cem-i Kebir'inde Kütüb-ü Sitte haricinde kalmış üç ciltlik zevaiddir.

5- مَعجم البحرين فى زوائدالْمُعْجمَيْن ki, Taberanî'nin Mu'cem-i Evsat ile Mu'cem-i Sağir'inde olup da Kütüb-ü Sitte'de olmayan hadislerdir ve iki cilttir.

6- مَعجَم الزوائد و منبع الفوائد ki, bu kitap da bundan evvelki zevaidin beşini senedleri terkederek ve her hadisin sahih, hasen veya zayıf olduğunu beyan ederek cem etmiştir.

7- زوائد الحلية ki, Ebu Nuaym el-İsfahanî'nin Hilyetul-Evliya'sında olan zevaidi ihtiva eden büyük bir cilttir.

8- زوائد فوائد تمّام ki, Temmam b. Necîh'in Fevâid'indeki zevaidi kapsamaktadır.

9- مَوارد الظَّمْآن الى زوائد ابن حبّان ki, İbni Hibban'ın Sahih'indeki zevaidi kap-

samaktadır.

10- بغية الباحث عن زوائد مسند الحارث ki, Haris b. Ebî Üsame'nin Müsned'indeki zevaidi cem eder.

Şihabüddîn-i Bûsiri'nin de zevaide dair üç kitabı vardır:

1. مصباح الزّجاج فى زوائد ابن ماجة ki, İbni Mace'nin Sünen'inde Usul-u Hamse'ye zâid olarak mevcut olan hadisleri cem eder.

2. فوائد المنتقى لزوائد البيهقى ki, Beyhakî'nin Sünen-i Kübrâ'sında Kütüb-ü Sitte'de olmayan zevaidi ihtiva eder.

3. اتحاف السادة المهرة بزوائد المسانيد العشرة ki, Mesanîd-i Aşere'nin (on Müsned) Kütüb-ü Sitte'de olmayan hadisleridir. Bu Müsnedler şunlardır: مسند ابى يعلى الموصلى. مسند الحارث بن ابى اسامة. مسند عبد بن حميد. مسند احمد بن منيع. مسند ابى بكر بن شيبة. مسند اسحق بن راهوية. مسند ابن ابى عمرو العدنى. مسند مسدّد. مسند الحميدى. مسند ابى داود الطّيالسى.

Hafız İbni Hacer-i Askalanî'nin zevaidi dörttür:

1- المطالب العليّة فى زوائد المسانيد الثمانية ki, sekiz Müsned'in Kütüb-ü Sitte'de olmayan zevaidini cem etmiştir. Bu sekiz Müsned de; İbni Ebî Amr ile Ebu Bekir-i Humeydî'nin, Müsedded'in, Tayalisî'nin, Ahmed b. Menf'in, İbni Ebî Şeybe'nin Abd b. Hümeyd'in ve İshak'ın (yahut Haris'in) Müsned'leridir.[81]

2- زوائد مسند البزار ki, Kütüb-ü Sitte ile Ahmed'in Müsned'inde olmayan

---

[81] Sekizinci Müsned'in ismi Suyutî'nin Tedrib'inde مسند اسحق بن راهوية Muhammed b. Câfer el-Kettanî'nin Risale'sinde ise مسند الحارث ابن ابى اسامة diye gösterilmiş olup İstanbul kütüphanelerinde de müellifin sözkonusu olan مسند ثمانية زوائد 'ine rastlamadığımdan hangisinin doğru olduğunu tahkik edemedim. Tereddütlü yazışım işte buna binaendir. Bundan evvelki Busirî'nin مسند عشر زوائد 'ini de görmediğim için zevaidini topladığı Müsnedlerin isimlerini Kettanî'nin Risale'sinden naklettim.

Bezzar'ın Müsned'inin zevaidini gösterir.

3- زوائد مسند الفردوس ki, Müsnedu'l-Firdevs'in Kütüb-ü Sitte'de olmayan zevaididir.

4- غاية المقصود فى زوائد المسند ki, muradı Müsned-i Ahmed'dir.

Bu Müsned'in Kütüb-i Sitte'de olmayan zevaidini Nurüddin el-Heysemî'nin evvelce ismi geçen Mecmau'z-Zevaid'inden hulasa etmiştir.

İbni Kutlubuğa'nın زوائد سنن الدارقطنى 'si vardır ki, Darekutnî'nin Sünen'indeki zevaidi toplamıştır.

Celâleddin-i Suyutî'nin de üç zevâidi vardır.

1- بغية الرائد فى الذيل على مجمع الزوائد ki, isminden de anlaşıldığı üzere Nurüddîn el-Heysemî'nin Mecmau'z-Zevaid'ine zeyildir. Lâkin bu zeyli tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir.

2- زوائد شُعَب الا يمان ki, Beyhakî'nin Şuabü'l-İman'ındaki zevaiddir.

3- زوائد نوادر الاصول ki, Hakîm-i Tirmizî'nin Nevadirü'l-Usul'ünde olan zevaiddir.

Hafızların sonuncusu olan Suyutî'nin dediğine bakılırsa zevaid cem'ine biraz daha çalışılsa sözkonusu olan sayı bulunabilecek gibidir.

Hadis kitapları içindeki hadislerin miktarları sayı olarak beyan edilebilecek şekilde sayılmamış ise de Buharî'dekiler takriben sayılmıştır. İbni Hacer-i Askalanî'nin sayımına göre Sahih-i Buharî'de -mevkuf ve maktu' hadisler hariç kalmak üzere- yalnız merfu' olan hadislerin ta'lik ve mütabaat metoduyla rivayet edilenlerin dışındakiler mükerrerler ile beraber 6397 ve tekrarsız olarak 2513 hadis olup mütabaat ile rivayetlerin ihtilafı sebebiyle (tenbihen) kaydedilenler 384 ve ta'lik metoduyla zikredilenler 1341 hadistir. Lâkin bu muallâkların 160'ı hariç, başka yerlerde müsned olarak zikredilmiştir. Bu hesaba göre Buharî'de mükerrerler ile beraber merfu' olarak 6397 + 384 = 6781 hadis

mevcut olup buna ta'liklerin 160'ını da ilâve edersek 6941 hadis olmuş olur. Mevkuf ve maktu' hadislerin sayısını İbni Hacer beyan etmiyor.

Sahih-i Müslim'de mükerrerlerin düşmesiyle takriben 4000, mükerrerler ile beraber bazıları 12000, bazıları 8000 hadis var demişlerdir. Müslim mevkuf ve maktu' hadislerden hiçbirini kitabına kaydetmemeyi tercih etmiştir. Lâkin bütün hadis kaynaklarını bir arada zikrettiği için mükerrerleri Buharî'den çoktur. Müslim'in hadisleri takriben hep Buharî'deki merfulardır. Onda Buharî'de olmayan yalnız 820 hadis olduğu söyleniyor. İbni Hacer'in inceleyerek hesap ettiği Buharî hadislerinin tekrarsız olan 2513 sayısına ulaşan merfu' rivayetlerine 820'yi eklersek 3333 hadis eder ki, 4000'e varmak için arada 667 hadis kadar bir fark kalıyor ki, sayımın layıkıyla yapılmamış olduğuna delalet eder. Merfu', mevkuf, maktu', muallak olarak her iki kitapta mükerrerler ile beraber mevcut olan hadislerin toplamı bu hesaba bakarak kaba bir tahmin ile yirmi ile yirmi iki bin arasındadır, diyebiliriz.

Yüz bin sayısını nereden bulalım? Diğer sahih kitaplar ile Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Darekutnî'nin (306-385) ve Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî'nin (384-458) Sünen'leri ile sair kitaplarda ve bilhassa Sahihayn'ın tamamlayıcısı olan Sünen-i Erbaa ile diğer Sünen'de, bu altı kitabın Müstahrecleri'nde, Müsnedlerde ve Musanneflerde, bir de demin bahsettiğimiz zevaid kitaplarında aransa büyük bir kısmı elde edilir zannederim.

Buharî ile Müslim'den başka yalnız sahih hadis tahricini tercih etmiş hâfızlar çoktur. İmamü'l-Eimme lakabını kazanan Ebu Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme (223-311) ile Said b. es-Seken'in (294-353) Sahih'leri, Ebu Muhammed Abdillah İbnü'l-Carut (? 309) ile Kasım b. Asbağ'ın (h.340) el-Münteka'ları,[82] Ebu Hatim Muhammed b. Hibban el-Büstî'nin (h.354) et-Tekasim ve'l-Enva'ı, İbnü'l-Beyyi' adıyla meşhur olan Ebu Abdillah Muham-

[82] Kasım b. Asbağ'ın Sahih-i Müslim tarzında diğer bir Sahih de yazmış olduğunu Zehebî Tezkiretü'l-Huffaz'ında zikrediyor.

med b. el-Hâkim en-Nisaburî'nin (321-405) el-Müstedrek'i... gibi. Lâkin hiçbiri Sahihayn mertebesine çıkamaz.

MÜSTAHRECLER (المستخرجات)

Sahih hadis aranan kitap çeşitlerinden birinin de Müstahrecler adını verdikleri kitaplar olduğu biraz evvel söylendi. Müstahrecler'in hadisçiler nezdinde pek büyük kıymeti vardır. Müstahreç adı verilen kitaplarda müstahric adını alan müellif, muteber hadis kitaplarından birini, meselâ Buharî veya Müslim'i alıp içindeki hadisleri, müellifin tertibini, metinlerinin sırasını, isnadlarını gözeterek kendine has diğer kanallardan kitap sahibinin hadisini tahric eder ki, kendi senedleri ile kitap sahibinin -şeyhinden sahabîye kadar- senedindeki ricalin biri ile birleşir ki, bu şekilde müstahric muharrice yani kitabın sahibi olan müellife uğramaksızın onun şeyhinde veya daha yukarılarda birleşen diğer senedlerle rivayet kaynaklarını çoğaltmış ve hadisin şeyhlerini ispat etmiş olur.

Müstahreç yazmanın şartı tasnif sahibine yakın şeyh dururken daha yukarıdakine götüren senedi makbul bir mâzeret olmadıkça zikretmemektir. Lâkin uluvv-i isnad ile rivayet yahut metne ait mühim bir fazlalığı elde etmek gibi bazı faydalar için en yakın şeyhin senedi varken, müstahric en uzaktaki şeyhe götüren senedi tercih edebilir. Buharî'nin yalnız bir kaynaktan rivayet ettiği bir hadisin diğer yirmi beş kaynaktan rivayet edilmiş olduğuna mütalaa esnasında da bir kere kendim görmüştüm.

Müstahrecler çok ise de meşhur olanları şunlardır:

Yalnız Buharî üzerine Hafız Ebu Bekir-i İsmailî'nin (277-371), meslektaşı Hafız Ebu Ahmed el-Gıtrîfî'nin (h.377), Hafız Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah-ı İsfehanî'nin (336-403), Hafız Ebu Abdillah İbni Ebî Zühl ed-Dabbî'nin (294-378), Hafız Ebu Bekir Ahmed İbni Merdûye el-İsfahanî'nin (323-416), Hafız Ebu Bekir Ahmed b. Muhammed el-Berkanî'nin (h.425).

Yalnız Müslim üzerine Ebu Hamid-i Şarekî-i Herevi'nin (h.355), Hafız Ebu Avane Yâkub b. İshak-ı İsferayinî'nin (h.316), Hafız Ebu Câfer Ahmed b. Hamdan el-Hayrî'nin (h.311), Hafız Ebu Bekir Muhammed İbni Reca' el-İsferayinî'nin (7206-286), Hafız Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah el-Cevzakî'nin (306-388), Hafız Ebü'l-Velid Hassan b. Muhammed el-Kureşî'nin (272-344), Ebu İmran Mûsıy el-Abbasî el-Cüveynî'nin (h.323), Ebu Nasr Muhammed et-Tûsî'nin (h.344), Ebu Said b. Ebî Osman el-Hayrî'nin (288-353).

Ayrı ayrı Müslim ile Buharî üzerine Ebu Abdillah b. el-Ahrem'in (150-244), Ebu Zer el-Herevî'nin (255-334), Ebu Muhammed el-Hallal'in (352-439), Ebu Ali Hüseyn el-Mâsercesî'nin (298-365), Ebu Mes'ud Süleyman b. İbrahim el-İsfahanî'nin (397-486), İbni Mencuye Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Berdî'nin (347-428) birer Müstahrec'leri olduğu gibi, her ikisi üzerine birden de Ebu Bekir b. Abdan eş-Şîrazî'nin (293-388), bir Müstahreci vardır ki, buna göre Buharî üzerine on üç ve Müslim üzerine on yedi Müstahreç yazılmış demektir.

Ebu Davud'un Sünen'i üzerine üç, Cami-i Tirmizî üzerine iki Müstahreç vardır. Sünen-i Ebî Davud üzerine yapılanlardan biri hâfız Muhammed b. Abdülmelik b. Eymen'in (252-330), Cami-i Tirmizî üzerine olanlardan biri de Hafız Ebu Ali et-Tusî'nin (h.312)'dir. Hafız Ebu Nuaym'in -Buharî ile Müslim üzerine olduğu gibi- İbni Huzeyme'nin Kitabü't-Tevhîd'i üzerine de bir Müstahrec'i vardır. Hafız Irakî de Hâkim'in Müstedrek'i üzerine bir Müstahreç imlâsına başlamış ise de tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir.

Elhâsıl, temel hadis kitapları üzerine yapılmış Müstahrecler çoktur. Yalnız Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'nin er-Risâletü'l-Müstasrafe'sinde otuz bu kadarı sayılmıştır.

Müstahreclerin faydası çoktur. Mesela;

1. Muhaddislerce pek talep ve tercih edilen uluvv-i isnad. Meselâ; Müslim üzerine Müstahrec tasnif eden Ebu Nuaym, Ebu Davud-ı

Tayalisî'den gelen bir hadisi Buharî veya Müslim kanalından rivayet edecek olsa kendisiyle Tayalisî arasında -kendisiyle Buharî veya Müslim arasında iki; Buharî veya Müslim, bir de Buharî veya Müslim ile Tayalisî arasındaki şeyh olmak üzere- dört şeyh bulunmuş olur. Hâlbuki عَنِ الطَّبَرَانِيِ عَنِ الدَّبَرِيِ gibi Müslim'e uğramayan diğer bir kanaldan yalnız iki vasıta ile Ebu Davud-ı Tayalisî'yi bulur.

2. Rivayet kaynaklarının birden fazla olması sayesinde rivayete olan itimadı takviye etmek ki, diğer bir rivayet ile tearuzu hâlinde pek ziyade işe yarar. Müstahric, musannifin şeyhine bir veya birkaç râvi daha eklemiş demektir. Bazen de -Ebu Avane'nin Müslim hadisleri için yaptığı gibi- bu işi bitirdikten sonra sahabîye kadar olan diğer senedleri de gösterir.

3. Asıl kitap sahiplerinin özetlemek arzusuyla yahut usandırma korkusuyla yahut da ihmal sebebiyle kitaplarına kaydetmekten sarf-ı nazar ettikleri birçok sahih hadisin daha meydana çıkması.

4. Hadis metinlerinde mübhem veya eksik kalmış faydalı bazı sahih lafızlara, özel ifadesiyle sahih ilavelere vâkıf olmak. Müstahreç sahipleri yalnız aslın lafızlarını aktarmayı tercih etmeyip rivayet ettikleri şeyhlerden kendilerine ulaşan lafızları da kaydederler. Bu rivayetler ile aslın rivayeti arasında lafız bakımından, hatta mâna bakımından cüz'î muhalefetler varsa meydana çıkmış olur.

5. Asl'ın musannifi, bunamış (muhtelit) bir zâttan rivayet etmiş bulunur da rivayet ettiği hadisin bunamadan evvel mi, sonra mı kavradıkları olduğunu belli etmeyecek olur, hadis de sahih ise müstahric bunamadan önce rivayet edilmiş olduğunu açıkça yahut bunamadan önce rivayet ettikleri mâlum olan kimselerden nakil suretiyle îma yoluyla ispat eder.

6. Bazen sahihte sîka olan bir müdellisten hadis an'ane ile rivayet edil-

miş olur. Bu takdirde de müstahric sema'ı tasrih ederek rivayet ederse tedlis yüzünden hadise ârız olan ayıp yok olmuş olur.

7. Bazen sahîh hadiste, حَدَّثَنَا فُلَانٌ yahut رَجُلٌ yahut da غَيْرُ وَاحِدٍ tarzında mübhem bir şahıs veya şahıstan rivayet vâki حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ olduğu olur. Müstahric bu mühim şahsın kim olduğunu tâyin eder. Bazen de ismini, künyesini, nesebini belli etmeksizin meselâ, حدّثنا محمّد denildiği olur. İşte böyle yerlerde de o isim sahibini kendisiyle isimde ortak olan râviden müstahric ayırır.

8. Hadisten bazen Arap dili kaidelerine muhalefet vâki olur da o ibareyi konuya yöneltmek için hayli zorlanmalara katlanılır. Böyle yerlerde müstahric, diğer kaynaktan dil kaidelerine uygun bir rivayet bulursa sahih olan rivayetin o olduğu anlaşılır.

Hâsılı; Müstehrecler sayesinde sahih kitaplarda ve Sünenler'de yalnız bir veya iki kanal ile rivayet edilen hadislerin rivayet kanallarının ne kadar çok olduğu pek açık görünür ve yedi sekiz bini geçmeyen Buharî hadislerinin altı yüz bin, yine o miktardaki Müslim hadislerinin üç yüz bin hadis içinden seçildiği rivayetlerinin sahihliğine emniyet gelerek müelliflerince mâlum olan bunca hadislerin içinden yalnız senedleri en sağlam olanlarının alınmış olduğuna kolayca hüküm verilir.

Müstahreclerdeki İlavelerin Hükmü

Acaba sahih kitaplar üzerine tertip edilen Müstahreclerdeki ilavelerin (zevaid) hükmü nedir? Müstahriclerin asıl kabul ettikleri sahihlerin rivayet kaynaklarındaki çokluğu gösterelim derken çok kere asılda olmayan ve asıldaki hadislerin mânalarını te'yit eden diğer hadisler de zikrederler. Çok kere de hadisin aslını bazı kaynaklardan rivayet ederken aslın metninde olmayan birtakım zaid lafızlar da rivayet ederler. Binaenaleyh, zevaidin hükmü her iki takdire göre değişir:

Müstakil olan senedlere bakılır. Eğer Sahihayn'da yahut yalnız Buharî'de veyahut yalnız Müslim'de sabit isnadlar ile rivayet edilmişlerse tereddütsüz sahihliklerine hükmedilir. Başka senedlerle rivayet edilmiş oldukları takdirde ise senedlerine göre sahih, hasen veya zayıf itibar edilirler. Ziyade, asıldaki metin üzerine vâki olmuş ise o zaman asıl musannifinin isnadı ile müstahricin isnadının hangi râvide birleştiğine bakılır. Ve o râviden itibaren sened tereddütsüz sahih kabul edilirse de o râviden müstahrice gelinceye kadar olan râvilerin hâli tetkik edilir. Ve neticede o ricalin hâline göre o ziyade yine sahih, hasen veya zayıf sayılır.

Ziyadeler böyle olduğu gibi Müstahrecler de böyledir. Cüz'î lafız ihtilâfı veya mâna ile rivayet edilmiş hadisleri de asıllarıyla mukabele etmeksizin Buharî'nin veya Müslim'in hadisidir, diye rivayet etmek caiz değildir.

Beyhakî, Sünen'i ile Kitabü'l-Ma'rife'sinde, Bagavî Şerhu's-Sünne'sinde, diğer bazıları da diğer kitaplarında bir hadisi zikrettikten sonra, "*Bunu Buharî yahut Müslim rivayet etmişlerdir*" derler de bazen Buharî veya Müslim'de o lafız ile hadis bulunmayıverir. Onların bu sözden maksatları o lafzın Sahihayn'da olduğunu söylemek değil, bu hadisin aslı olduğunu ve bu iki kitaba müracaat edilince o mânada hadis görüleceğini haber vermektir. Binaenaleyh, Sahihayn'ın haricinde Sahihayn'e hadis nisbet eden müellifler أَخْرَجَاهُ بِلَفْظِهِ "*Bu hadisi Şeyhayn bu lafız ile tahric etmişlerdir*" demedikçe mukabele etmeksizin sadece onların nisbet etmesine dayanarak hadisi Sahihayn hadisidir, diye rivayet etmek caiz değildir.

Sahihayn'in muhtasarları ise böyle değildir. Muhtasarlarda ve mesela Zebidî Buharî'yi hulasa ettiğinde musannifin rivayetleri -oldukları gibi- lafızlarıyla nakledildiğinden onlara tam bir emniyetle Buharî veya Müslim hadisidir, denebilir.

Buharî'nin Ta'likleri

Bundan evvel Buharî'de (1341) hadis ta'lik edilmiş bulunup 160'ı hariç, bunların kitabın başka yerlerinde mevsul olduğunu söylemiştik. Bu 160 hadisi de Hafız İbni Hacer-i Askalanî et-Tevfik ismindeki güzel bir te'lifinde birer birer isnadlarını bulup vasletmiştir. Hâfız İbni Hacer, Buhari'nin bütün ta'likleri, mütabaat ve mevkufları hakkında da Talîku't-Ta'lik adıyla müsned olarak bir kitap daha yazmıştır ki, bilahare onu da من التعليق التَّشويق الى وصل المهم adıyla isnadsız olarak ihtisar etmiştir.

Müslim'de ise yalnız on yedi hadis ta'lik edilmiştir. Bunlar da -bir tane müstesna olmak üzere- mevsul olarak da rivayet edilmişlerdir.

Buharî muttasıl sened ile kitabın başka yerlerinde beyan ettiği diğer 1181 hadisi ancak kısaltma kastıyla ve tekrardan kaçınmak düşüncesiyle ta'lik etmiş olup bunların da şartlarına göre sahih olduklarında hiç şüphe yoktur. Kalan 160 muallak hadisten de kesinlik (cezm) ifade eden sigayla rivayet olunmuşları her kime isnad edilmişlerse o kimselere aidiyetleri sahihtir, diye hükmedilebilir. Zîra, bu rivayetlerin o kimselere aidiyeti Buharî'ye göre sahih olmasaydı onlara cezmen nisbet etmezdi. Lâkin yine o cezmetmiştir, diyerek bu hadislerin sahihliklerine mutlak mânada hükmetmemişler ve bunların ricaline bakılıp hükmedilmek icap eder demişlerdir. Tetkikten sonra da anlaşılmıştır ki, cezm sigasıyla ta'lik edilenler dört kısımdır:

1. Bazıları kendi şartlarına dâhil iken ya muhtasar olarak, ya o hadisi şeyhinden işitmemiş yahut işitmiş ise tahdis yöntemiyle değil, müzakere yöntemiyle işitmiş olduğu için vasletmemiştir. Kitabü'l-Vekâle'de قال عثمان بن الهَيْثَم حدَّثنا عون حدثنا محمد ابن سيرين عن ابى هريرة isnadı ile muallak olarak rivayet ettiği وَكَّلَنِى رَسُولُ اللّهِ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِزَكَاةِ رَمَضَانَ hadisi gibi ki, bütün ricali kendi şartlarına uygun oldukları halde senedi kaç yerde tekrar etmiş ise hep قال عثمان demekle iktifa edip hiçbir yerde حدثنا عثمان dememiştir. Anlaşılan Osman'dan sema'ı tahdis ile dinle-

memiş de onun için.

2. Bazıları kendi şartlarına uygun olmamakla beraber başkasının şartlarına göre sahihtir. Meselâ, Kitabü't-Tahare'de قالت عائشة isnadı ile muallak olarak rivayet ettiği كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُاللهَ عَلَى كُلِّ أَحْيَانِهِ hadisini Müslim, Sahih'inde tahric etmiştir.

3. Bazıları sahih olmamakla beraber hüccet olmaya layık hasen bir hadistir: قال بهز بن حكيم عن ابيه عن جده isnadıyla rivayet ettiği اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ يُسْتَحْيَى مِنْهُ hadisi gibi ki, Sünen sahiplerinin hep tahric ettikleri meşhur hasen bir hadistir.

4. Bazıları ricalin kınanmış olmasından değil, isnadında azıcık inkıta' bulunmasından dolayı zayıftır. Bunları da kendince sîkalardan olan kendisinden rivayet edilenin hadisleri olmak üzere meşhur oldukları halde bu kısmî zayıflığa işaret olsun diye bu tarzda zikretmiştir. قال طاوسٌ قال معاذ بن جَبَلٍ لأَهْلِ الْيَمَنِ ائْتُونِى بِعَرَضٍ ثِيَابٍ hadisi gibi ki, kendisi ile Tavus arasındaki rical -Tavus da dâhil olmak üzere- hep sîkalardan iken Muâz (r.a)'in bu sözünü Tavus ondan bizzat işitmemiş olduğu için isnadı ta'lik etmiştir.

Buharî'nin temriz (ihtimal) sigasıyla ta'lik ettiği hadislere gelince; bunlar kimlere isnad edilmişlerse o kimselere aidiyetlerinin sahih olduğuna hükmedilemezse de yine -sahih adıyla yazdığı bir kitaba dâhil etmiş olduğu için- büsbütün gevşek ve cerhedilmiş rivayetler değildir. Buharî'nin temrîz sigasıyla rivayet ettiklerinin kimi kitabın başka yerinde mevsul ve lafzen rivayet edilmiş iken o bölümde mâna olarak rivayet edilmiştir; kimi meselâ Müslim'in sahih hadislerinden iken kendi şartlarına uygun olmadığı için ta'lik edilmiştir; kimi sahih rivayetler üzerine ilave bir lafzı ihtiva ettiği için senedini kat' etmiştir; kimi de kendi başına kalsa zayıf sayılacaksa da değişik kanallardan destekleyicileri (âdıd) olduğu için hasen li-gayrihidir.

Hâsılı Buharî'nin ta'likleri içinde sırf zayıf denilecek hiçbir hadis yoktur. Onun aşağı mertebedekiler kuvvetinde olan hadisleri ile emsali diğer Sünen kitaplarında çok kereler asıl olmak üzere rivayet edilmiştir.

SAHİH HADİSLERİN DERECELERİ

Hadisin sahih, hasen, zayıf gibi dereceleri olduğu gibi sahih li-zâtihi'nin de çeşitli dereceleri vardır. Buharî ile Müslim'in Sahih'lerinde ihracında ittifak ettikleri hadisler, muhaddislerin cumhuruna göre en yüksek mertebeye sahip kabul edilmişlerdir. Hadisçilerin حديث متفق عليه yahut متفق على صحته dediklerinden kastettikleri mâna budur. Şeyhayn'ın sahih kabul etmekte ittifak ettikleri hadisler bütün muhaddislerce de sahih ve bütün ümmetçe hüsn-ü kabul görmüş demektir. İkinci mertebe yalnız Buharî'de rivayet edilmiş olup da Müslim'in rivayet etmediği hadislerin, üçüncü mertebe yalnız Müslim'in rivayet ettiği hadislerin, dördüncü mertebe Buharî ile Müslim'in şartlarına uygun iken Sahihayn'da kaydedilmeyen hadislerin, beşinci mertebe Buharî'nin şartlarına uygun iken Buharî'nin Sahih'ine girmemiş olan hadislerin, altıncı mertebe Müslim'in şartlarına uygun iken Sahih'ine kaydetmediği hadislerin, yedinci mertebe hiçbirinin şartlarına muvafık olmadıkları halde hadis imamlarınca sahih kabul edilenlerdir.

Şeyhayn'ın, yahut birinin kabul ettiği hadisler kat'î ilim ifade eder mi? Yani o kelâm, Güherbar-ı Risâletpenahî'nin ağzından sadır olmuş diye kat'î surette hükmedilebilir mi? Bu mesele âlimler arasında tartışmalıdır. Bir çoklarınca sahihliği kat'î olduğundan ifade ettiği ilim de yakînîdir. Lâkin bu nevin mütevatirlerini -ki, nisbeten pek azdır- istisna ettikten sonra kalanları ahad haber olduklarından diğer bazılarınca kat'î ilim ifade etmekte yetersizdirler. Nihai olarak kuvvetli bir galip zan ifade ettiklerinden kendileriyle amel vacip olur.

İbnü's-Salâh, tenkid edilmiş olanlarının zannî ilim, diğerlerinin kat'î ilim ifade ettiğine itikat eder. Sahihayn'da, hafızların muhakkikleri tarafından tenki-

de uğramış hadislerin toplamı 220 olup bunların 32'si her ikisinde, 78'i yalnız Buharî'de, 110'u yalnız Müslim'dedir. Lâkin itiraz edenlerin zayıf gördüğü bu hadislerin hiçbiri cerh edici bir illet ile ma'lul değildir.

Nitekim, İbni Hacer-i Askalanî, Buharî Şerhi"nin mukaddimesinde Buhari'dekilerin hepsini birer birer zikredip sahih olduklarını ispat etmiştir. İbni Hacer ise tenkid edilmeyen veya delalet ettikleri arasında zıtlık olmayan müttefekun-aleyh hadislerin sahihliklerini kabulde icma hâsıl olmuş olduğundan mütevatir olanları tevatürlerinden, âhad olanları da yakîni çağrıştıran karinelerle destekleniyor olduklarından dolayı kat'î ilim ifade ettikleri inancındadır.

Buharî ile Müslim'in kadir, kıymet ve şanları pek büyük ve sahihi zayıftan ayırmakta başkalarından pek üstün mertebede olduklarından bu karineler dolayısıyla kitapları bütün âlimlerin makbulü olmuştur ki, yalnız bu, sahihliğe delâlet etmekte -sırf tevatür derecesini bulmayan- kaynakların çokluğundan daha kuvvetli bir delildir. Sonra râvilerin zayıflığından ve illetlerden salim ayrı ayrı kaynaklardan gelen meşhurları da bu zümreye dâhil ettiği gibi garib olmamak yani destekleyeni (mütabaat) bulunmak şartıyla silsile yoluyla hâfız imamlardan gelen hadisleri de bu kısımdan sayar.

Bu yedi nevi sahih hadisten başka mütevatirin de ayrı bir kısım itibar edilmemesine sebep mütevatirin, râvilerinde adalet aramaya hâcet kalmaksızın kat'î ilim ifade etmesidir. Buradaki taksim, sahih hadisin evvelce zikredilen tanımına göredir.

Meşhur hadisin de sahihlik açısından mertebesi bu taksimde açıklanmamış ise de Hâfız İbni Hacer, "*Bunun mertebesi müttefekun-aleyhin üst tarafı mıdır, yoksa alt tarafı mıdır? Bunda tereddüt ediyorum*" diyor.

Kütüb-ü Sitte yani Sahihayn ile beraber Sünen-i Erbaa sahiplerinin ittifak ettikleri hadisler yalnız Şeyhayn'ın müttefik oldukları hadislerden daha kuvvetli midir? Bazıları "*Sünen-i Erbaa sahipleri münhasıran sahih tahric etmeyi tercih etmemiş olduklarından onların eklenmesi diğer ikisinin ittifakına*

fazla kuvvet vermez" demişlerse de herhalde bu gibi hadisler müttefekun-aleyh olanların en kuvvetlileridir.

İrsali sahihliğe engel kabul etmeyenlere göre -hadisin başka illeti yoksa- mürselin sahih olması lazım gelirse de muhaddislerin cumhurunun görüşüne muhalif olduğundan bu da tertibe dâhil edilmemiştir.

Sahihayn'dan sonra tasnif edilmiş birçok sahih kitap daha vardır ki, içlerinde en sahih olanlar dereceleri itibariyle İbni Huzeyme'nin Sahih'i, İbni Hibban'ın et-Tekasim ve'l-Enva'ı ve Hâkim'in Müstedrek'idir. Böyle olunca -Hâfız Suyutî'nin teklifine göre- Şeyhayn'dan birinin şartlarına uymayan hadisi yedinci olarak yalnız bir dereceli itibar etmekten ise yedinci olarak bu üçünün, sekizinci olarak İbni Huzeyme ile İbni Hibban veya Hâkim'in, dokuzuncu olarak İbni Hibban ile Hâkim'in ittifak ettikleri; onuncu olarak İbni Hibban'ın münferid kaldığı, on birinci olarak da Hâkim'in münferid olduğu hadisleri saymak lazım gelecektir.

Muhaddisler arasında sahih hadisin genel anlamda dereceleri bunlar olup alt derecedeki hadisin bazen üst derecelerden birine terfi ettiği de olur. Meselâ Şeyhayn, garib bir hadisi tahricte ittifak ederler de gerek Müslim, gerek diğer bir muhaddis, meşhur veya esahh-ı esanîd adı verilen isnadlardan biri ile kayıtlı bir hadisi rivayet edecek olurlarsa bu hadis müttefekun-aleyh olanın da fevkine çıkar. Lâkin bu, istisnaî olup zikredilen umumi tertibi ihlâl etmez.

Sahih hadislerin böyle dereceler üzerine tertibindeki fayda, teâruz veya delillerin tercihi gibi durumlarda daha açık olur.

Buharî İle Müslim'in Şartları

Buharî ile Müslim kendi kitaplarına kaydettikleri rivayetler için tercih ettikleri şartları açıkça beyan etmemişlerse de Hâkim, kabulleri müttefekun-aleyh birinci mertebenin hadisleri olan bu iki kitabın muhtevası hakkındaki şartı kendi araştırmalarına binaen zikretmiştir. Kendisinden sonra gelenler araştırma ve

incelemeyi daha ileriye götürerek bu iddiasını mutlak mânada kabul etmiyorlar. Onların tetkikine göre Sahihayn hadislerinin büyük ekseriyeti Hâkim-'in bahsettiği birinci mertebe hadislerinden ise de diğer müttefekun-aleyh ve muhtelefün-fih kısımdan hadisleri de –bu münasebetle biraz evvel zikredildiği gibi- yok değildir.

Ebü'l-Fazl b. Tâhir el-Makdisî'nin (448-507) tetkikine göre de Buharî ile Müslim'in şartı tâ meşhur sahabîye varıncaya kadar nakledenlerinin hep sîka oldukları müttefekun-aleyh olup diğer sîkalığı sabit olanlar tarafından da aksi rivayet edilmeyen hadisi, maktu olmayan muttasıl isnad ile tahric eylemektir. Sahabînin iki veya daha fazla râvisi var ise ne âlâ; yalnız bir tek râvisi olup da kaynağı sahih olursa onunla da iktifa eder.

Lâkin -İbni Hacer'in dediği gibi- Şeyhayn tahric esaslarını bu asıl üzerine kurmuşlarsa da bazen tercih edilmeyi gerektiren, bunun yerine kâim olacak bir sebeple bu kaideden saptıkları da vâkidir.

Hâkim'in, "Sahihte sahabînin en az iki râvisi, meşhur tabiinin de en az iki sîka râvisi...olmasını aradıklarına" dair olan iddiası hakkında da İbni Tahir, "*Bu iddia bir tek râvisi olan birçok sahabeden de Buhari ve Müslim'in rivayet etmiş olmalarıyla hükümsüzdür*" diyorsa da hâfız İbni Hacer, hükümsüzlüğün yalnız bazı sahabî hakkında doğru olup yoksa meselâ Buharî'de asıl olan hadisler içinde sahabenin birisinde yalnız bir tek râvisi olanlardan hiçbir sikanın hadisi bulunmadığını söyleyerek Hâkim'in büsbütün haksız olmadığını gösteriyor.

Ebu Bekir-i Hâzimî (548-584) ise, "*Sahihin şartı; muttasıl isnadlı ve râvisi mütedeyyin, sadık, müdellis olmayan, bunamamış, adalet sıfatıyla vasıflanmış, zâbıt, hıfz sahibi, zihni sâlim, yanılması az, itikadı sahih olmaktır*" demekle beraber bir de sahih tahric eden muhaddisin, âdil olan râvinin -âdil şeyhlerine bakarak- hâlini nazar-ı itibara almak lazım geleceğini söyler. Zîra, "*Bu adalet sahibi (udul) kişilerden kiminin şeyhlerinden rivayetleri sahih sabit, kiminin de*

hadisi kendisine başka şeyler karışmış (medhûl) olur. Udul şeyhlerin hadislerinin medhûl olup olmaması ise karmaşık meselelerdendir ki, bu da aslın râvisinden rivayet edenlerin tabakalarını ve her birinin hangi mertebeye varabileceğini bilmekle hallolunur" diyor. Ve aslın râvilerinden Zührî ile temsil ederek meseleyi izah ediyor. Hâzimî, meselâ Zührî'den rivayet edenleri beş tabakaya ayırır ki, Zührî'den rivayet eden bu beş tabakadan her birinin altındaki tabakaya göre meziyetleri vardır:

Birinci tabaka, Mâlik b. Enes, Süfyan b. Uyeyne, Şuayb b. Ebî Hamza, Yunus b. Yezid el-Eylî, Akil b. Halid el-Eylî ve emsalleridir ki, rivayetleri sahihliğin en üst derecesine varır. Buharî'nin aradıkları işte bunlardır.

İkinci tabaka, ihtiyat (tesebbüt) hususunda birinci tabaka ricali gibi iseler de birinci tabaka hıfz ve hassasiyetleriyle beraber Zührî'ye uzun süre arkadaşlıklarıyla da mârufturlar. Meselâ; Leys b. Sa'd ile Evzaî ve Numan b, Raşid ve Abdurrahman b. Halid b. Müsafir ve İbni Ebî Zi'b gibileri, Zührî'ye seferde de hazarda da arkadaşlık ettikleri halde ikinci tabakadan Câfer b. Bürkân, Süfyan b. Hüseyn-i Sülemî, Zem'a b. Salih el-Mekkî gibi hafız ve muhakkik zâtların -Zührî'yle az arkadaşlıkları dolayısıyla- Zührî'nin hadisleri hakkında âşinalıkları evvelkiler derecesinde değildir. Müslim bu iki tabaka ricalinin her birinden kayıtsız şartsız hadis tahric ederse de Buharî, ikinci tabakadan yalnız diğer ipuçlarıyla (karine) kendisine evvelkilerin kuvvetinde sahih görünenleri alır.

Üçüncü tabaka, Muâviye b. Yahya es-Sadefî, İshak b. Yahya el-Kelbî, Müsennâ b. es-Sabah gibi Zührî'ye birinci tabakadakiler kadar arkadaşlık etmiş olmakla beraber cerh musibetinden salim olmayanlardır ki, onları kimi kabul, kimi reddeder. Ebu Davud ile Neseî bu tabaka ricalinden de rivayet ederlerse de Müslim, bunlardan yalnız diğer ipuçlarıyla kendisine sahih görünenleri alır. Buharî ise büsbütün terkeder.

Dördüncü tabaka, cerh ve ta'dil konusunda üçüncü tabaka ricali gibi olmakla beraber Zührî'ye arkadaşlıklarının az olması dolayısıyla onun hadisleriy-

le âşinalıkları da az olanlardır ki, Tirmizî, bunların hadislerini de kabul eder.

Beşinci tabaka, Bahr b. Kesir es-Sekkâ', Abdü'l-Kuddûs b. Habib, Hakem b. Abdullah el-Eylî, Muhammed b. Said el-Maslub gibi zayıf ve meçhullerden bazı kimselerdir ki, konulara göre hadis tahric edenler için onların hadislerini almak caiz olmaz. Yalnız Ebu Davud ile onun altındaki musannifler bu gibi hadisleri itibar kazandırmak ve şahit bulmak kastıyla zikrederler. Sahihayn'da ise son iki tabakadan rivayet edilen hadis yoktur.

Buharî, ikinci tabakadan olan hadisleri ekseriya muallak olarak zikreder. Üçüncü tabakadan da bazı ta'likleri yok değildir.

Nâfi', A'meş, Katade gibi müksirin muhaddislerin arkadaşları da bu kıyas üzerine bu tabakalara taksim edilebilirler. Müksir olmayanların hadislerine gelince; bunlarda Şeyhayn'ın asıl itimat ettikleri şey mutemet (sîka), âdil ve hatalarının az olmasıdır. Artık Yahya b. Said-i Ensârî gibi bu hususta kendisine çok itimat edilenlerin, rivayetinde teferrüd ettikleri hadislerini de alırlar. Diğerlerinin rivayetini ise kendilerine iştirak edenlerin rivayetleriyle takviye ederler ki, bu nevin ekser hadisleri böyledir.

Mûtemet Kitaplardan Hadis Nakli

İnsan bir kitap içinde hafızlardan biri tarafından sahihliği tescil edilmemiş, ama isnadı sahih bir hadis görürse o hadisin sahihliğine hükmedebilir mi?

Bundan yedi buçuk asır evvel yaşamış olan İbnü's-Salâh-ı Şehrizurî (587-643), *"Bizim zamanımızda buna hükmetmek caiz değildir. Çünkü bu asırlardaki âlimlerin ehliyeti buna kifayet edemeyecek derecede zayıftır"* diyor. Onun bu hükmü daha sonraki çağlarda yaşayan âlimlere öncelikle şamildir. Onun dediğine göre artık hiçbir isnad kalmamıştır ki, içindeki râvilerden hiç değilse birisi sahih hadis için şart kılınan hıfz ve zabt ve tahkikten uzak ve rivayet hususunda yalnız elindeki kitaba itimat ile kalmış olmasın. Bilhassa, ilk asırlarda gelen imamların aşırı araştırma ve içtihatları mâlum olunca sahihliği

üzerinde ittifak edilmeyen böyle bir hadisi ihmal etmeleri herhalde kendilerince sahih olmadığını kuvvetli bir şekilde zannettirir.

Şeyh Muhyiddîn Nevevi ise İbnü's-Salâh'ın bu genellemesini mutlak mânada kabul etmeyip, *"Bence doğru olan görüş hadis ilminde temkinli ve kuvvetli bilgi sahibi hakkında böyle bir tashihin yani sahihliğine evvelce karar verilmemiş (tensis) bir hadise isnadına bakarak 'sahihtir' diyebilmenin caiz oluşudur"* diyor. Zâten İbnü's-Salâh'ın muasırlarından Ebü'l-Hasan b. el-Kattan (h 628), Ziyaüddin-i Makdisî (568-643), Zekiyyüddin Abdülazîm Münzirî (581-656); daha sonrakilerden Şerefüddin-i Dimyati (613-705), Ebu Abdillah b. Mevvak-ı Ğırnatî (h.897), Ebü'l-Haccac el-Mizzî (654-742), Takıyyüddin-i Sübkî (683-756) gibi bazı hafızlar ilimlerinin kuvvetliliğine güvenerek üzerinde ittifak edilmeyen bazı hadisleri tashih yani sahihliklerine hükmetmişlerdir.

Kezâ, İbni Hacer-i Askalanî sahihliği mütekaddimin tarafından kararlaştırılmayan hadisler içinde, ricali sahih hadisin ravisi olanlar da bulunduğu cihetle İbnü's-Salâh'ın yukarıdaki sözünü mutlak mânada kabul etmiyor ve *"Bilhassa -Müsnedler ve Sünen gibi- müelliflerine nisbetinin sahih olduğunu bilmek için belli bir isnada ihtiyaç olmayan ve bizden müelliflere kadar olan isnadın sahihliğini nazar-ı itibara almaya ihtiyaç duymayacak derecede şöhret sahibi olan kitaplarda -musannif bir hadisin sahih olduğunu söylemese de- isnadında sahihlik şartları mevcut, hassas ve şuurlu olan muhaddis de hiçbir illetine vâkıf olamayacak olursa sahihliğine hükmetmek imkânsız olmaz"* diyor. Lâkin yine -onun tembihine göre- bu gibi hadislerin farkına varılamamış bir illetlerinin olması ihtimaline karşı ihtiyata en uygun olan, "Bu hadis sahihtir" diyecek yerde, "Sahihü'l-isnaddır" demektir. Nitekim bazıları böylelerine, صحيح ان شاءالله demişlerdir.

Müteahhirinden bir zâtın hadisin sahihliğine hüküm vermesi böyle olduğu gibi mutemet kitapların birinden gerek amel, gerek ihticac için bir hadis alacak kimsenin hadisi muteber bir nüshadan alması ve o nüshayı da ya bizzat kendisinin veya bir sikanın sahih yöntemle veya hiç değilse diğer muteber bir

asıl ile karşılaştırması lâzımdır. Hele muhaddis olmayan kimse hakkında bu ihtiyaç bir kat daha gereklidir. Zîra, kitaplara sehiv, hata, değiştirme, tahrif, tashif isabet edebilir. Sünnet-i seniyyeyi hafızalardan almayıp da satırlardan nakletmek pek nazik bir iş olduğu için bazıları bu konuda son derecede titiz davranmışlardır. Nitekim Sîre-i İbni Hişam şarihi Süheylî'nin dayısı Ebu Bekir b. Hayr (502-575), " مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ *hadisine binaen rivayet metotlarının en zayıf mertebesi ile olsun kendisine rivayet edilmemiş Kelâm-ı Resûl için bir Müslüman'ın* قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ *demesi sahih ve caiz olmadığı âlimler arasında müttefekun-aleyhtir*" diyor. Bu görüşe göre, bu kadar yaygınlık ve şöhretleriyle beraber bugün itimada şayan hadis kitaplarından –ümmetin, senedlerle tahsil etmeye muvaffak olmuş tek tük bazı bahtiyarları müstesna- hemen hiçbirimizin hiçbir hadisi nakletmesi caiz olmayacaktır. Lâkin bereket versin ki, bu, yalnız bazı muhaddislerin yaklaşımı olup tüm fakihlerin ve ekser muhaddislerin görüşü bunun tersinedir. Zîra, bir hadis ile amel edebilmek için mutlaka muhaddislerin yöntemiyle sema' şart değildir.

Değerlendirme: Bununla birlikte Fakir'e öyle geliyor ki, Türkçe söyleyen kimse mazi nakil sığasını istimal ederse sıkı davrananların yaklaşımlarına göre de -kitap, mutemet bir asl olmak şartıyla- hadis nakledebilecek. Arapçadaki قال lafzı hem "buyurdu" hem "buyurmuş" mânasına gelip, işi sıkı tutanlar, rivayet yöntemlerinden biri ile tahsil etmemiş kimse için farklı bir kalıp bulamadıklarından dolayı nakli men etmişlerdir. Hâlbuki "buyurmuş" deyince bu mahzur kalmıyor ve söyleyen -hadisi ister rivayet yoluyla almış, ister yalnız kitapta görmüş olsun- yalancı değildir. Asl veya mutemed asıllar, o yüce kelâmın (a.s.v) Efendimiz Hazretleri tarafından buyrulduğuna hep şahittir.

2- HASEN HADİS (الحديث الحسن)

Tanımı

Makbul ve kendisiyle ihticac edilebilir hadisin bir nevi de hasen hadis olduğu yukarıda söylenmişti. Hasen hadisin tanımında çok zahmet çekilmiştir. İbni Hacer-i Askalanî Nuhbetu'l-Fiker'de sahih hadisi tarif ettikten sonra فَإِن خَفَّ الضَّبْط فَهُوَ الْحَسَنُ demekle iktifa ediyor. Sahihin tanımında sözkonusu olan zabt şartı biraz kuvvetten düşerse hadis hasen li-zâtihi mertebesine iner demek istiyor. Sebebi de bu nevi hadisin sahih ile zayıf arasında bir mertebeye sahip bulunmasıdır.

Sahih olmayan hadisin hangi mertebede sahihe yaklaşıp makbul sayılacağını ve hangi mertebede merdudiyet (zayıflık) mertebesini aşamayacağını tâyin etmek hayli zordur. Bundan dolayı net olarak tanımında imamlar ihtilâf etmişlerdir. Nakledilen rivayetlerin tashihi, güzelleştirilmesi, tercih ve ta'lilinde hâfız imamlar çoğu zaman sahip oldukları tenkid melekesi sayesinde tanımı yapılmayan karinelerle de hükmedip, ekseriyetle isabet ettiklerine de bu türlü hükümlerinde kendileriyle aynı seviyedeki zevatın hemen hemen daima ittifak etmeleri kuvvetli delildir. Şimdi hasen hadisin tanımına gelelim:

Kütüb-ü Sitte'den meşhur Cami' veya Sünen sahibi Ebu İsa et-Tirmizî hasen hadisi, "*İsnadında yalancılıkla ile itham edilmiş hiç bir kimse bulunmamakla beraber şaz da olmayan ve kendi gibisi diğer kaynaklardan de rivayet edilen hadis*" diye tarif ediyor.

Bu tarife göre isnadındaki râvileri içinde fahiş olmayan yanılma ve hata ile vasıflandırılmış derecede hıfzı kötü; yahut hakkında ne cerh, ne ta'dil nakledilmemiş; yahut kendisini kimi cerh, kimi ta'dil etmiş iken hakkında cerh ve ta'dil cihetlerinden hiçbiri tercih edilmemiş, durumu meçhul; kezâ an'ane ile tedlis eden bir müdellis bulunursa o hadis hasen olmuş olur.

Ebu Abdillah b. Evvâk, "*Sahih dahi şaz olmaz ve râvileri itham edilmiş*

değildir" diyerek bu tarife itiraz etmiş ise de Tirmizî hesabına şöyle cevap verilmiş:

Tirmizî haseni sahihten iki şey ile ayırıyor:

Birincisi, hasenin râvisi sahihin râvisinden derece olarak zayıftır. Hasende râvinin kizb ile itham edilmemesini kâfi görüyor. Hâlbuki, sahihin râvisinin mutlaka sîka olması gerekir. "*Filâna yalancı diyen yok*" sözü ile, "*Filân sikadır*" sözleri arasında ise çok fark vardır.

İkincisi, hasenin birçok kaynaktan rivayet edilmiş olmasını şart etmiş ki, bu da râvilerin sahih râvileri mertebesinde olmadığından doğar. Hâlbuki, râviler sîka olursa hadisin yalnız bir kaynaktan rivayet edilmiş olması sahihliğini ihlal etmez.

Sünen-i Ebî Davud şârihi Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattabî'nin (h.388) tarifine göre hasen hadis, "*Kaynağı mâruf ve ricali meşhur olan hadis*"tir. Hadisin kaynağı rivayet edildiği diyar demektir. Hadis Mısrî mi, Şamî mi, Medenî mi, Irakî mi, Mekkî mi, Kûfî mi? Bu herhalde bilinmeli ve bölge insanlarının râviden hadis rivayet ettiği meşhur olmalı. Meselâ; Basralılar içinde Katade gibi ki, Basralıların hadisi Katade'den rivayet edilmiş bulunursa kaynağı mâruf olmuş olur. Basralılardan başkaları ondan rivayet ettikleri takdirde biraz düşünülür. "Kaynağın mâruf olması" kaydı ile munkatı' hadis ile herhangi bir hususta tedlisi sabit olmayan müdellis hadis tanımın dışında bırakılmıştır. Lâkin o hadiste tedlisi sabit olursa atlandığı meydana çıkan râviye göre hükmedilir. Şöhretten kasıt da ricalin adalet ve zabt ile meşhur olması demektir.

"*Sahih hadisin de kaynağı mâruf ve ricali meşhurdur*" diyerek bu târife de itiraz edilmiştir. Fakat Hattabî, sahih ricalinin altında bir şöhreti kastettiğini söylüyor. Çünkü, tanımın akabinde hemen, وَعَلَيْهِ مَدَارُ اَكْثَرِ الْحَدِيثِ وَهُوَ الَّذِى يَقْبَلُهُ اَكْثَرُ الْعُلَمَاءِ فَيَسْتَعْمِلُهُ عَامَّةُ الْفُقَهَاءِ "*Hadisin ekseri de bunun etrafında döner. Ve ekser âlimlerin kabul ve umum fakihlerin istimal ettiği budur*" diyor. Hâlbuki sahihi, âlimlerin ekseri değil, tümü kabul ettiğinden bu sözü ile aralarında büyük fark

limlerin ekseri değil, tümü kabul ettiğinden bu sözü ile aralarında büyük fark olduğunu anlatmak istiyor. Nitekim İbni Ebî Hatim (240-327), "*Pederim Ebu Hatim'e bir hadis sordum. 'İsnadı hasendir' dedi. 'Bununla ihticac edilir mi?' dedim. 'Hayır' dedi*" diyor ki, onlara göre o hadis hasen olmakla beraber sahih gibi kendisiyle ihticac edilemiyormuş, demektir.

İbnü'l-Cevzî (? 507-597) de, "*Hasen hadis, kendisinde zaaf-ı karib-ı mütehammel yani kabul edilebilir derecede az miktarda zaaf bulunan hadistir*" diyorsa da zaafın kabul edilebilir miktarını beyan etmediğinden o da itiraza uğramıştır.

Elhâsıl, haseni üstündeki olan sahih ile altındaki olan zayıftan -sadra şifa verecek bir lafız ile- tanımlamak mümkün olmayıp, "*Buna ancak hadis ilminde tam meleke sahibi olan basiretli muhakkiklerin içine doğan, ama adını koyamadıkları hasen olma işaretleri ve sebepleriyle vâkıf olmak mümkün olur*" demeye kadar varanlar bile vardır.

Bununla birlikte müteahhirinden Ebu Amr b. es-Salâh-ı Şehrizurî hasen adı altında imamlar arasında yayılan hadisleri araştırmaya ve incelemeye çalışıp şu neticeye varmıştır:

Hasen iki kısımdır:

Birincisi; isnadı ehliyeti tahakkuk etmemiş bir meçhulden uzak olmayıp o râvi de iğfal edilebilen ve rivayetinde hatası çok; yahut hadiste yalan ile yahut fasık olarak vasıflandırılabileceği başka hasletlerle itham edilmemiş olan; bununla beraber metni de bir veya birçok kanaldan benzeri rivayet edilmiş olup mütabi' veya şahid ile kuvvet peyda etmiş olduğu da mâlum olan hadistir ki, bununla şâz veya münker olmaktan kurtulmuş olur. Tirmizî'nin sözü işte bu nevi hadislere aittir.

İkincisi, râvileri sıdk ve emanetle meşhur olmakla beraber ricali sahih derecesine çıkamayıp hıfz ve tahkik bakımından onların mertebesinden aşağıda olan, bununla birlikte münferid oldukları rivayetlerde hadisleri münker sayılan-

lardan daha üstün derecede bulunan râvilerin hadisleridir ki, bu kayıtlarla beraber bu hadislerin illetten, şazlıktan, münkerlikten sâlim olmaları da şarttır. Hattabî'nin tanımında da işte bu nevi hadisler kastedilmiştir. Şazlık ile illet ve münkerliğin ne demek oldukları yukarıda söylendi.

Bu uzun tarifteki şartlar hep hasene ait olduğuna göre İbnü's-Salâh'ın, Tirmizî ile Hattabî'nin kastı hakkındaki bu yorumlarına itiraz edilmiştir. Bu itirazları beyan ve münakaşanın yeri bu mukaddime değildir. Yalnız Tirmizî'ye göre sahih de hasen de ayrı mânalara gelip dururken hasen mertebesinden yukarıya çıkamayacak bazı hadislere sahih dediğine bakarak hasen li-zâtihi olanlara sahih dendiğine hükmetmiştir. Zîra, birçok muhaddis bu kuvvetteki hasen hadisleri sahihlere dâhil ederek sahih mertebelerinin en alt mertebesinde kabul ederler. Hasene sahih diyenler de -hiç şüphesiz- tanımlanan ve şartları beyan edilen sahihin altında olduğunu da inkâr etmezler. Mesele nihayet ifade ihtilâfına dönmüş olur.

Herhalde şu anlaşılıyor ki, muhaddisler, sahih ile zayıf arasında bir derece bulundurmak icap ettiğine hükmederek bazıları kendisinde kuvvet belirtileri bulduğu zayıf hadisi bir derece daha yükseltip hasen diye adlandırdıkları gibi bazıları da kendisinde zaaf emareleri gördüğü sahih hadisi bir derece daha indirip hasen adını vermişler, sonra gelenler de bunların bu işini beğenmişler; şu kadar ki, evvelki nevine hasen li-gayrihi, ikincilere hasen li-zâtihi adını vermeyi uygun görmüşlerdir.

Mutlak mânada hasenin bir de müteahhirin tarafından yapılan üç tanımını kaydedelim:

1. İzzüddin İbni Cemaa (694-767) hasen hadisi, "*İki kusurdan mâsum ve senedi muttasıl olup isnadında ya rivayet ettiğinde şahidi olan meçhul bir râvisi veya muhakkiklik derecesi itibariyle zayıf meşhur bir ravisi bulunan hadistir*" diye tarif etmiştir.
2. Şerefüddîn Hüseyin-i Tîbî (h.743) ise daha muhtasar bir tarif olmak

üzere, "*Hasen hadis şaz ve illetten salim olmakla beraber birden fazla kaynaktan rivayet edilmiş olan sîka derecesine yakın kimsenin müsned hadisi veya sikanın mürsel hadisidir*" diyor.

3. Takıyyüddîn Ahmed Şumunnî (801-872) de, "*Hasen; şâz ve muallel olmamak şartıyla zaptı az kuvvetli ve şu kadar ki, teferrüdü münker sayılanların hâlinden yüksek bir âdil râvinin rivayet ettiği muttasıl haberdir*" diye veciz bir tarifte bulunmuştur.

Şeyhülislâm İbni Hacer ise sahihi, "*Muallel ve şâz olmayarak tam zabt sahibi âdil bir râvinin rivayet ettiği hadistir*" diye tarif ettikten sonra, "*Zabt azalırsa hadis hasen li-zâtihidir*" diyor ki, sahih ile hasen li-zâtihi'nin râvinin tam zabt sahibi olması dışında başka şartların tümünde eşit olduklarını gösteriyor. Hasen li-gayrihi de destekleyici (âdıd) ile hasen mertebesine çıkan hadistir, diyor.

Hulâsa; hıfz ve zabtı tam âdil ricalin rivayetleri sahihtir. Sahihin senedin muttasıl olması, râvinin adaleti, şaz ve ma'lul olmama gibi şartları hep mevcut iken yalnız zabtı biraz daha gevşek olan, ama hatası çok zayıflar derecesine de inmeyen ricalin rivayetleri hasendir. Bu, lizâtihi hasen olan hadisin evsafıdır. Binaenaleyh, hasen li-zâtihiyi tanımlamak lazım gelse, "*İllet ve şazlıktan uzak ve adalet ve zabt ile mâruf, ama zabt bakımından sahih hadis râvilerinden bir derece aşağıda olan râviler tarafından muttasıl sened ile rivayet edilmiş hadistir*" demek icap eder.

Böyle olan hadis mertebe olarak sahihin altında ise de -yukarıda söylediğimiz gibi- makbul ve ihticaca layık olmak bakımından sahih gibidir. Hatta rivayet kaynakları çok olursa bazılarına göre sahih bile sayılır. Nitekim Hâkim, İbni Hibban ve İbni Huzeyme bu gibi hadisleri -sahihe tahsis ettikleri- kitaplarına kaydetmekte sakınca görmemişlerdir. Bununla birlikte bu hadislerinin evvelce târif edilen sahih hadislerin altında olduklarını bu imamlar da kabul etmektedirler. Bu takdirde sahih li-gayrihi olmuş olurlar. Ancak rivayet kaynakla-

rının çokluğundan dolayı sahihliklerine hükmedilmesi râvilerinin zabt bakımından sahih hadis râvisinden eksik kalan yönleri toplu şekilde telâfi edildiği içindir. Her biri yalnız başına kalsa hüccet olamayacak iki kaynaktan gelen bir hadis ile ihticac etmekte şaşılacak bir husus da yoktur. Diğer bir kaynaktan müsned olarak kaydedilmiş yahut o kuvvette diğer mürsellerle desteklenmiş mürsel hadis bazılarına göre nasıl ihticaca layık ise bu da öyledir.

"Hasen-Sahih Hadis" İfadesi

Hafız Tirmizî ile Ali b. el-Medinî ve Yâkub b. Şeybe gibileri bazen bir hadiste her iki vasfı cem ederek هذا حديث حسن صحيح derler ki, muratlarını tayinde ihtilâf edilmiştir. Hadisin her iki lafız ile birden vasıflandırılması en çok Tirmizî'nin Cami'inde vâki olduğu için bu bahis hep onun etrafında dönüyor. Bu konudaki yaklaşımların en makbulü şudur:

Hadisin yalnız bir isnadı varsa Tirmizî, ya râvilerin hâline bakarak ricalde sahihlik şartı tam olup olmadığını kestiremediğinden ayrı ayrı bakış açılarından hadise hem sahih hem de hasen denilebileceğini, yahut râviler hakkında tenkid imamlarının görüşleri muhtelif olduğundan hadisin kimine göre hasen, kimine göre sahih olacağını kastetmiştir. Her iki takdirde hakkında yalnız صحيح dedikleri حسن dediklerinden daha kuvvetlidir. Zîra, birinde kesin sahihlik, diğerinde tereddüt vardır. Lâkin hadis -biri sahih diğeri hasen olan- iki isnad ile rivayet edilmiş ise bu şekilde bir isnada göre hasen, diğerine göre sahihtir demek olur ki, buna göre böyle olan hadis yalnız bir kanaldan gelmiş sahih hadisin üstüne çıkar. Çünkü sahih olan rivayet, zayıf olmayan öteki rivayet ile kuvvet bulmuş oluyor.

Bununla birlikte Tirmizî, hasen hadisin tarifinde değişik kanallardan rivayet edilmiş olmasını şart kılmış iken kitabındaki bazı hadisler için, حَسَنٌ غَرِيبٌ لَا نَعْرِفُهُ إِلاَّ مِنْ هٰذَا الْوَجْهِ *"Bu hadis hasen-garibtir. Onu bu kaynaktan başka kanaldan bilemiyoruz"* demesi dikkat çekicidir.

İbni Hacer-i Askalanî diyor ki, Tirmizî'nin tarif ettiği hasen, mutlak mânada hasen olmayıp kitabında -başka bir özellik belirtmeksizin- yalnız حسن dediği bir hususi çeşidini tarif etmiştir. Tirmizî, hadislerin bazılarında yalnız حسن bazılarında yalnız صحيح bazılarında da yalnız غريب dediği gibi bazılarında, حسن صحيح bazılarında, حسن غريب bazılarında bazılarında حسن صحيح غريب der.

Yaptığı tanım da bu yedi çeşidin yalnız evvelkisi olan hasen içindir. Nitekim kitabının sonunda, "*Bu kitabımızda her nerede,* حديث حسن *dedikse muradımız isnadı bizce hasen olandır. Yalan ile itham edilmeyen râvi tarafından rivayet edilip başka kanallardan da onun gibisi rivayet edilmiş olan, şaz da olmayan her hadis bizce hasen hadistir*" demesi de bunu gösteriyor. Bundan anlaşılıyor ki, o yalnız hasen dediği hadisi tanımlamıştır. Sahih ile garibi tarif etmediği gibi hakkında حسن صحيح yahut حسن غريب yahut da حسن صحيح غريب dediklerini de tarif etmemiştir.

Görülüyor ki, diğer nevilerini hadisçiler arasındaki şöhretlerinden dolayı tanımlamaktan sarf-ı nazar edip yalnız حسن dediğini ya karışık olduğundan, yahut da evvelden ıstılahı mevcut olmadığı halde kendisi tarafından vaz' edilmiş bulunduğundan dolayı tarife lüzum görmüştür. Böylece Tirmizî'nin tanımı ve bu ıstılahları hakkında neticesiz kalan birçok itiraz def edilmiş olmuş olur.

Muhyi's-Sünne lakabıyla meşhur Hüseyin b. Mesûd-i Bagavî (? 429-516) Mesabihu's-Sünne'sindeki hadisleri sahih ile hasen adıyla ikiye taksim edip Sahihayn'dan aldıklarına sahih ve Sünen-i Selâse'den yani Tirmizî, Ebu Davud ve Neseî'den naklettiklerine hasen adını vermiştir. Lâkin bu açıdan itiraza uğramıştır. Zîra, Sünen'de sahih, hasen, zayıf, hatta münker olan hadisler vardır. O kitaplardan her ne nakletmiş ise hepsine hasen adını vermesi bilinen ıstılaha aykırı düşmüştür. Lâkin bu, Bagavî'ye has bir ıstılahtır diyor ve örfi ıstılaha muhalefette kendisini yalnız da görmüyorlar.

Nitekim Hafız Ebu Tahir-i Silefî bu beş kitabın hepsi için, "*Sahihliklerine*

Şark ve Garb âlimleri ittifak etmişlerdir" diyerek bu beş kitap, sahihleri makbul ve kendileriyle amel edilebilir hadisleri toplamaya himmet etmişlerdir, demek istemiştir. Hâkim de Tirmizî'nin kitabı hakkında el-Camiu's-Sahih tâbirini kullandığı gibi, Hatib-i Bağdadî de Tirmizî ile Neseî'nin kitaplarına sahih ismini vermiştir, ıstılahlarda münakaşa olmayacağı için bunların hiçbirine itiraz edilemezse de kastedilen mânaları beyan etmek için bunu haber vermek lazım gelir.

Makbul hadisi beyan için hadisçilerin sahih ile hasenden başka istimal ettikleri birkaç lafız daha vardır: Ceyyid, Kavî, Salih, Ma'ruf, Mahfuz, Mücevved, Sabit, Müşbih.

Ceyyid ile kavî tabirlerini bazıları sahih tâbiriyle müsavi tutmuşlardır.

Tirmizî'nin, tıbba dair hadislerin biri için, حديث جيّد حسن dediği vâkidir.

Fakat sahih mânasına gelmekle beraber yine bu lafızları tahkik ehli bir mâna kastetmedikçe sahih makamında istimal etmezler. Onların ceyyid yahut kuvvetli dedikleri hadis hasen li-zâtihi mertebesinden üstün olmakla beraber sahih derecesine vardığında tereddüt edilenlerdir. Bu itibarla mutlaka sahihin mertebece altında demektir.

Salih tâbiri -her ikisi de ihticac olunmaya salâhiyetleri bulunduğundan dolayı- sahih hakkında da, hasen hakkında da kullanılır. Bazen kendisiyle itibar olunmaya yani mütabi' veya şahid olmaya sâlih olan zayıf hadis hakkında da istimal edilir ki, buna göre sâlih, hasenin altında olmakla beraber zayıf denilecek derecede değersiz olmayan haber demektir. Meselâ, İmamü'l-Muhaddisin Ebu Davud, "*Sünen ismindeki kitabımın içinde çok zaaf ile kusurlu olanları beyan ettim. Hakkında hiçbir şey söylemediklerim ise sâlihtirler. Bunların bazıları derece derece diğerlerinden daha sahihtir*" diyor.

Ma'ruf münker mukabili, mahfuz da şâz mukabilidir.

Mücevved ile sabit tâbirleri de sahih ile hasene şâmil tabirlerdir.[83] Müşbih'e gelince; yalnız hasene veya ona yakın olana denir. Ve sahihe nisbetle ceyyid ne ise hasene nisbetle müşbih de odur.

Birde hafızların هذا حديث صحيح الاسناد dedikleri هذا حديث صحيح dediklerinin, keză هذا حديث حسن الاسناد dedikleri هذا حديث حسن dediklerinin altındadır. İsnad, sahih veya hasen olduğu halde şaz veya illetten dolayı metnin sahih veya hasen olmadığı vâkidir. Nitekim Neseî rivayet ettiği تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِى السَّحُورِ بَرَكَةً "**Sahur yiyiniz, zira sahurda bereket vardır**" hadisi için, "*Bu münker bir hadistir, lâkin isnadı hasendir*" diyor. Hâkim de Müstedrek'inde isnadına bakılınca sahihliğine hükmedilecek birtakım hadisler zikretmiştir ki, metinleri şazlık veya illetten dolayı değersiz (vahî) kabul edilmiştir.

İhtilafü'l-Hadis

Sahih ile hasen râvilerinden biri fazla bir şey rivayet ederse bu fazlalık makbuldür. Lâkin bu kabul, fazlalığı zikretmeyen râvinin rivayetine aykırı gelmemesi şartıyladır. Eğer muhalif düşerse sikanın ferdi olarak rivayet ettiği, müstakil bir hadis hükmünde olacağından -aralarında birini kabul etmek diğerini reddetmeyi gerektirecek derecede- zıtlık varsa kuvvetli olanı (racih) kabul, zayıf olanı (mercuh) reddedilir. Hiçbiri tercih edilmezse -ki, bu nadiren vâki olur- kimi kabul, kimi tevakkuf cihetini tercih etmişlerdir.

Makbul hadisleri (sahih ile haseni) bir de me'huzün-bih ve me'huzün-bih olmayan kısımlarına taksim etmişlerdir. Zîra, makbul bir hadis, ona zıt olan diğer hadisin tearuzundan ya salim olur, ya olmaz. Tearuzdan salim ise adı muhkemdir ki, hükmü tevakkuf etmeden almak, gereğince amel etmektir. لاَ يَقْبَلُ اللّٰهُ تَعَالَى صَلاَةً بِغَيْرِ طَهُورٍ "**Allah Teâlâ abdestsiz hiçbir namazı kabul et-**

[83] Tesviye tedlisi ile rivayet edilen müdelles hadise de bazı kadim âlimlerin mücevved adını verdikleri yukarıda geçmişti.

mez" hadisi gibi.

Kendisine zıt bir muarız hadis olduğu takdirde de o muarız ya makbuldür, ya değildir. Değil ise yine makbul olan muhkem, öteki me'huzün-bih değildir. Zîra kuvvetli var iken zayıfın hükmü yoktur. Muarız da makbul ise artık aralarını zorlanmadan birleştirip bağdaştırmak (cem' ve te'lif) imkânı olup olmadığına bakılır. Eğer zorlanmadan her ikisi ile amel mümkün olacak gibi ise aralarında tezat olmadığı ortaya çıkmış demektir ki, her ikisi de muhkem olmuş olur. Böyle olan iki hadise muhtelifü'l-hadis derler.

Zahiren birbirine zıt görünüp de derin ve inceden inceye araştırmayla aralarını cem' etmek mümkün olan bu gibi hadisler hakkında müstakil olarak yazılmış kitaplar çoktur. İmam-ı Şafiî'nin Kitabü İhtilâfi'l-Hadis'i ile İbni Kuteybe (213-276)'nin ve Ebu Yahya Zekeriya İbni Yahya es-Sacî'nin (h. 307), Ebu Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (224-301) kitapları ve Ebu Câfer Ahmed b. Muhammed et-Tahavî'nin (235-321) Müşkilü'l-Âsar'ı bu nevidendir. Osman b. Said ed-Darimî (? 200-280) de bu konuda pek büyük bir eser vücuda getirmiştir.

Böyle mühim bir işi başarabilenler ilimlerde; bilhassa hadis, fıkıh, usûl ve kelâmda tam uzmanlığı olan otorite imamlardır ki, bunlar hadis ile fıkıh mirasını hakkıyla cami', ince mâna avcıları ve ilim dalgıçlarıdır.

Her iki kuvvetli rivayetin arasını bağdaştırma imkânı bulunmazsa nesh aranır. Birinin nâsih, diğerinin mensuh olduğu ortaya çıkarsa nâsih alınır, mensuh terkedilir. Hangisinin nâsih olduğuna delil bulunamazsa tercih kaidelerine müracaat edilip daha kuvvetli olan ile amel edilir.

Sayı olarak elliye varan tercih esaslarını öğrenmek isteyenler fıkıh usulü kitaplarına müracaat edebilirler. Bununla birlikte İmam-ı Şafii'nin, "*Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'den -husus ile umum, icmal ile tefsir cihetlerinden başka bir cihetle- birinin ispat ettiğini diğeri yasaklar şekilde birbirine zıt iki sahih hadis sabit oluşu vâki değildir. Meğerki nesih yoluyla ola*"; İmamlar imamı Muham-

med b. İshak b. Huzeyme'nin de, "*Sahih isnad ile Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'den rivayet edilmiş mütenakız iki sahih hadis bilmiyorum. Her kimde böyle iki hadis varsa bana getirsin aralarını bağdaştırayım*" demeleri kaydedilmeye değerdir.

Rivayet kaynaklarının çoğalması sayesinde yukarıda hasen li-zâtihi'nin sahih li-gayrihi mertebesine çıktığını ve haseni takviye edecek kaynakları araştırmaya itibar, takviye edici olan kaynaklara da bazen mütabi', bazen şahid denildiğini söylemiştik. Onun gibi zayıf bir hadisin de hasen li-gayrihi mertebesine çıktığı vâki'dır. Hasen li-gayrihi zaten zaaftan kurtulmuş bir hadis demek değil mi idi?

İmdi zayıf hadisin zaafı ya ortadan kaldırılabilen (mümkünü'z-zeval), ya ayrılmayan (lazım) ve ortadan kaldırılamayan (mümkünü'z-zeval olmayan)'dır. Zaaf; sadûk ve emin olan bir râvinin su-i hıfz ile töhmeti yüzünden ârız olmuş ise bu râvinin rivayet ettiği hadis başka bir kaynaktan rivayet edilmiş bulunursa artık onu hıfzetmiş demek olup zabtında problem bulunmadığına kolayca hükmedilebilir. Bu takdirde rivayet ettiği hadis de zayıf derekesinden hasen derecesine çıkar. Lâkin yine hadis hasen li-zâtihi değil, hasen li-gayrihi olmuş olur.

Tirmizî'nin Şu'be kanalıyla ve "hasendir" diyerek عن عاصم ابن عبيدالله عن عبدالله بن عامر بن ربيعة عن ابيه senediyle rivayet ettiği hadis gibi ki, bunda Amir b. Rebîa (r.a.), Fezarelilerden bir kadının bir çift nalın muaccel mehir ile evlenmeyi kabul etmesi üzerine Resûlüllah (s.a.v)'in o kadına, اَرَضِيتِ مِنْ نَفْسِكَ وَ مَالَكَ بِنَعْلَيْنِ "**Nefsini ve neyin varsa onu bir çift nalına mukabil vermeye razı mı oldun?**" buyurduklarını, onun da, "**Evet**" demesi üzerine nikâha icazet verdiklerini rivayet eder. Tirmizî, hadisini rivayet ettikten sonra, "*Bu konuda Ömer, Ebu Hüreyre, Sehl b. Sa'd, Ebu Said el-Hudrî, Enes, Âişe, Cabir, Ebu Hadred el-Eslemî (r.a)'den de rivayetler vardır. Amir b. Rebîa (r.a.)'nın bu hadisi 'hasen-sahih hadis'tir*" diyor. Râvi Asım b. Ubeydullah, su-i hıfzı yüzünden

zayıf ise de bu mânada sekiz sahabîden olmak üzere diğer kanallardan rivayet edildiği için Tirmizi, hadisine صحيح حسن demiştir.

Kezâ zaaf, hafız bir imamın hadisi mürsel olarak rivayet etmiş olması yüzünden arız olmuş ise yine hadis diğer bir kaynaktan merfu' olarak rivayet edilmiş olmakla zaaftan kurtulur. Ve hasen li-gayrihi mertebesini bulur. Meselâ, Sahih-i Müslim'de bey-i müzabene'yi[84] (a.s.v) Efendimiz Hazretlerinin nehiy buyurduklarına dair Said b. el-Müseyyeb'den mürsel bir hadis rivayet edilmektedir.

Bu kadarla kalsa hadis birçoklarınca zayıftır. Lâkin Müslim aynı hadisi mevsul senedi ile merfu' olarak سهل بن ابى صالح عن ابيه عن ابي هريرة da rivayet ettiği için zaaftan kurtulmuştur.

Zaaf sebebi, tedlis veyahut sened ricalinden birinin meçhul olması ise yine -irsalde olduğu gibi- senedde atlanmış veya zâtı meçhul kalmış râvinin diğer kanal ile mâlum olması ile hadis kuvvet kazanır. Meselâ, Tirmizî tedlis ile vasıflandırılan Hüşeym kanalıyla يزيد بن ابى زياد عن عبدالرّحمن بن ابى ليلى عن البراء بن عازب senedi ile, إنَّ حقاً عَلَى الْمُسْلِمِ اَنْ يَغْتَسِلُو يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَلْيَمَسَّ اَحَدُهُمْ مِنْ طِيبِ اَهْلِهِ فَاِنْ لَمْ يَجِدْ فَالْمَاءُ لَهُ طَيِّبٌ "**Cuma günü Müslümanların yıkanmaları üzerlerinde şüphesiz bir haktır. Bir de her biri o gün evindeki kokudan sürünsün. Eğer bulamazsa su ona tıyb verine geçer**" hadisini merfu' olarak rivayet etmiştir.

Hüşeym müdellis olduğu için o yüzden arız olan zayıflık Tirmizî'nin o hadisi yine Yezid İbni Ebî Ziyâd'a uğrayarak Ebu Yahya et-Teymî kanalından da rivayet etmesiyle zail olmuştur. Hatta Tirmizî, "*Hüşeym'in rivayeti Teymî'nin rivayetinden daha güzeldir*" diyor. Lâkin zayıflık bir râvinin fasıklık veya yalan ile itham edilmiş veya hadisin şaz olması gibi bir sebepten neş'et ediyorsa diğer kaynaklardan rivayet edilmiş olmakla yok olmaz. Ve hadis, zayıf derekesinden

---

[84] Müzabene hurmayı ağaç üstünde iken kuru olarak kabul edip satmaya denir.

hasen derecesine çıkamaz. من حفظ على امّتى اربعين حديثا بعثه الله يوم القيامة فى زمرة الفقهاء "**Ümmetimden her kim kırk hadis hıfz ediverirse Allah Teâlâ onu fakihler zümresiyle birlikte diriltir ve haşreder**" hadisi gibi ki, dokuz sahabîden değişik kanallarla ve çeşitli rivayetlerle nakledildiği halde yine zayıf olduğunda bütün muhaddislerin ittifakı vardır.

MAKBUL HADİS İHTİVA EDEN KİTAPLARDAN BAZILARI

"Makbul hadisleri hangi kitaplarda arayacağız? Müslümanlar arasında tedavül eden kitaplar arasında en ziyade itimada şayan olan hadis kitapları hangileridir?" sorusu karşısında bulunmak tabiidir. Bir hadisin makbul veya merdut olduğu hakkında en sağlam kriter; asıl olarak, râvilerinin durumu hakkında tam mâlumat edinip tenkid edebilmektir. Uzmanları vaktiyle kitap ile kendilerini sınırlamamış ve hadislerin her birini ayrı ayrı inceden inceye araştırarak ve ricaline, senedinin muttasıl ve munkatı' oluşuna, illetten ve -gerek sened ve gerek metin açısından- şazlıktan salim olup olmadığına, mütabaat ve şevahidine yani diğer kanallarla kuvvet bulup bulmadığına bakarak makbul veya merdud olduğuna hükmetmişlerdir. Lâkin, müteahhirinin mütekaddimin hakkında bizzat ve vasıtasız bu gibi tetkikleri icra etmelerine artık fiilen imkân kalmamış, selef imamları (rh.) da diyanet, emanet ve dirayetleri icabınca kitaplara geçmiş hadisleri inceden inceye adım adım araştırarak kendilerinden sonra gelecekleri böyle ağır bir külfetten –kalpleri tatmin edecek şekilde- kurtarmış olduklarından birbirleri hakkında tenkid amacıyla yazmış oldukları kitapları araştırmakla iktifa etmek, araştırmaları onların tenkidlerine tahsis ile ihticac edilecek hadisleri bu şekilde seçmekten daha salim yolumuz kalmamıştır.

Sahih Hadis Kitapları

Yaygınlaşan ve meşhur olan kitapların kıymetleri tabii olarak ihtiva ettikleri hadislerden tenkide uğramış bulunanların miktarına bağlıdır. Bu noktadan bakılınca istisnasız tüm hadisleri tenkitten salim olan hiçbir kitap yoktur. Bu haberler Kur'an-ı Kerim gibi mütevatir değildir. Pek azından başkası hep ahad haberlerdir. Bununla beraber sahihlik şartlarını taşıyan hadisleri en ziyade toplayan kitapların başında Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail el-Buharî (194-256) ile Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî'nin (204-264) Sahih'leri olduğunda bütün İslâm âlimleri ittifak etmişlerdir. Zîra, hadis tenkitçileri, toplamı on, on iki bine varan[85] bu iki kitaptaki haberlerin içinden pek az miktarını tenkid konusu görebilmişlerdir. Bu sayıların içinde de Buharî'ye ait olanı seksenden azdır. Gerek bu açıdan, gerek Buharî'nin sahihlik bakımından hep birinci tabaka hadislerini tercih edip ikinci tabakadan olan hadisleri ekseriyetle ta'lik ve nadiren isnad etmek suretiyle zikretmesinden, üçüncü tabakadan da pek az miktarda aldığından, buna mukabil Müslümanların da birinci ve ikinci tabaka hadislerini toplayabildiği kadar alıp bazen üçüncü tabakadan olanlarından da rivayet etmesinden dolayı Buharî, Müslim'den daha sahih kabul edilmiştir.

Bu bahisle alakalı olmak üzere Şeyhülislâm Takıyyüddin Ahmed b. Teymiye (661-728)'nin Minhacü's-Sünne'deki şu sözlerini burada zikretmekten kendimi alamıyorum. Diyor ki:

Emr-i tashihte yani bir hadisin sahih olup olmadığına hükmetmekte hadis imamları ne Buharî'yi, ne de Müslim'i taklit etmiş değillerdir. Bu iki musannifin sahih kabul ettikleri hemen bütün hadisler kendilerinden evvel de hadis imamlarınca sahih olarak hüsn-ü kabul görmüşlerdi. Kendi asırlarında da öyle idi. Kendilerinden sonra da bu ilmin imamları bu kitapları tetkikten geçirip bu

---

[85] Buna mükerrerler da dâhil olmak üzere takriben bir adet gözüyle bakılmalıdır.

iki imamın sahih dediklerine kendileri de sahih demekte muvafakat ettiler. Yalnız bazı hafızların tenkid ile aleyhe hüküm verdikleri takriben yirmi hadislik az miktarını istisna etmek lazım gelir. Tenkide uğrayan bu uydurmaların çoğu Müslim'dedir. Bunlarda da bazıları onlardan yana, bazıları da tenkidçilerden yana çıkmışlardır. Lâkin işin doğrusu bu konuyu ayrı ayrı değerlendirmektir. Bazı yerler vardır ki, hakikaten tenkide müstahaktır. Ümmü Habibe hadisi ile خَلَقَ الله التُّرْبَةَ يَوْمَ السَّبْت hadisi ve üç yahut daha çok rükû ile güneş tutulması namazı (salât-ı küsûf) kılındığı hadisi bu cümledendir.

Buharî'ye yapılan tenkitlerin bazıları yerinde değildir. Tenkide haklı olarak uğramaktan en uzak olan Sahih-i Buharî'dir. Buharî hemen daima tenkid edilebilecek bir lafız rivayet etti mi derhal tenkide uğradığını beyan eden lafzı da rivayet etmiştir. Hulâsa bu, yedi bin dirhemi eleyip de içinden bir kaç dirhemin -onlar da büsbütün faydasız ve sırf muğlak olmamak üzere- zayıf olmasına benzer. Buharî sahasında imam olan bir zâttır. Bu iki kitabın toplam hadisleri yedi bin bu kadardır.[86] Bunu söylemekten maksadımız bu iki kitabın hadislerini kendilerinden evvel ve sonra birçok muhakkik imamların tenkid ve -kaç kişi olduklarının sayısını ancak Allah bilir- birçok zevatın kendilerinden rivayet etmiş olduklarını ve bu hadisleri ne rivayet, ne de sahih kabul etmekte münferid kalmadıklarını söylemektir. Bunu muhafaza eden yüce Zât, [87] إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ buyuran Hâfız-ı Celil Sübhanehu ve Tekaddes Hazretleri'dir.

Bazıları zannederler ki, Sahihayn sahipleri sahih kabul etmede yalnız râvinin zabtta, adalette, irsal yapmamaktaki hâline bakmakla iktifa edip başka bir yönü değerlendirmeye almamışlardır. Hâlbuki iş zannettikleri gibi değildir. Onlar bu ricalin kendi şeyhleriyle olan münasebet derecelerini de araştırmışlardır. Her râvinin, kendisinden rivayet ettiği zâtla arkadaşlığı az mıdır,

---

[86] Tekrarsız olarak tahminî adedi beyan ediyor

[87] Hicr Suresi, Ayet: 9

çok mudur? Onun memleketlisi olup hadisleriyle meşguliyeti ve aşinalığı var mıdır? Yoksa yabancı bir memleketten gelip kendisiyle teberrüken görüşerek bu görüşme veya görüşmelerde bazı hadislerini işitip savuşmuş bir kimse midir? Bu gibi, ancak hadis ilmi ile hadis usulündeki büyük uzmanlığı olmakla beraber son derecede dikkat etmeyi âdet edinmiş otoritelerin farkına varacağı hususları da değerlendirerek yazdıklarını o kitaplara tevdi etmişlerdir. Kitaplarının Kitabullah'tan sonra en sahih kitap olması işte bu gibi üstün meziyetlerle tahakkuk sahasına varmıştır.

Buharî ile Müslim'in sahih'lerinden başka -bu ikisi kadar muvaffakiyetle olmamakla beraber- tertip ve te'lifinde sahihlik lüzumlu görülmüş daha birçok kitap vardır. Bunlardan İmam-ı Mâlik'in ve daha evvel İbni Ebî Zi'b'in Muvatta'ları gibi.[88]

İmam-ı Mâlik'in Muuatta'ını en başta saymak lazım gelir. Mutlak mânada Muvatta denilince de lafız onun için sarfedilir. Buharî'nin kitabı meydana çıkmazdan evvel Kitabullah'tan sonra en sahih kitap o idi. Muvatta'da -evvelce de söylendiği gibi- birçok mevkuf ve maktu' hadis vardır. Sadece sahih olan merfu' hadislerin hepsi Sahihayn'a geçmiştir.

Daha sonra imamlar imamı Muhammed b. İshak b. Huzeyme (223-511)'nin Sahih'i, Ebu Hatim Muhammed b. Hibban el-Büstî (h.354)'nin Kitabu't-Tekasim ve'l-Enva adını verdiği Sahih'i, Hâkim Ebu Abdillah'ın (321-450) el-Müstedrek Alâ Kitabi's-Sahihayn'ı Ebu Ali Said b. es-Seken'in (294-353) es-Sahîhul-Münteka'sı, Abdullah b. Ali İbnü'l-Carûd (h.307) ile-Kâsım b. Esbağ el-Beyynî'nin (h.340) el-Münteka'ları, Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî'nin (384-458) el-İlzamat'ı, Ziyaüddîn Muhammed b. Abdülvahid el-Makdisî'nin (569-643) el-Ahadîsül-Ciyadu'l-Muhtara'sı kayda değerdir.

---

[88] O devirlerde Muvatta' adıyla birçok imam birer kitap te'lif etmişlerdi. Hafız imamlardan Abdullah b. Vehb el Mısrî'nin (125-197) de Muvatta-ı Kebir'i bu cümledendir.

İbni Huzeyme'nin Sahih'inin mertebesi kendisinden sonra zikredilenlerden yüksektir. İbni Huzeyme, çok ihtiyatlı ve derin araştırma ehlinden olup rivayet ettiği hadisin isnadı hakkında şayet alt mertebede söz söylenmiş ise hemen, إِنْ ثَبَتَ كَذَا *"Şayet sabit ise hadis şudur"*, yahut, إِنْ صَحَّ الْخَبَرُ *"Haber sahih ise"* gibi bir ibare kullanır.

İbni Hibban'ın Kitabu't-Tekasim ve'l-Enva'ı ne konular ne şahıslar üzerine tertip edilmiş olmayıp istenen hadisleri orada bulmak pek zordur.

Sahih kabul etmekte biraz gevşektir denmiş ise de Ebu Bekir-i Hâzimî onun gevşekliği hakkındaki inancı reddedip, *"Bununla kastedilen, İbni Hibban'ın hasen olan hadise de sahih demesidir ki, ıstılahta münakaşa olmaz"* dedikten sonra şartlarına vefa etmek hususunda gevşekliği olup olmadığı cihetine gelince, o mesele hakkında da, *"İbni Hibban, Sahih'inde müdellis olmamakla beraber şeyhinden tahsili malûm ve şeyhinden sema'ı da vâki olan bir râvinin irsal ve inkıta şaibelerinden salim hadislerini rivayet eder. Bir râvi hakkında cerh ve ta'dile dair hiçbir söz söylenmemiş ve kendisinden hiçbir münker hadis de rivayet edilmediği gibi, gerek şeyh ve gerek kendisinden rivayet eden zât da sîka bulunursa ona sîka nazariyle bakar. 'Kitabü's-Sikat'ında İbni Hibban işte bu gibilerine hep sîka demiştir. Metodunu bilmeyenler nihayet cerh ve ta'dil amacıyla haklarında söz söylenmeyenleri sîka kabul ettiği için itiraz etmiş oluyorlar demektir ki, bu, ıstılahta zıtlık demektir"* müdafaasında bulunuyor.

Ve İbni Hibban'ın şartları Sahihayn şartları kadar ağır olmamakla beraber kendi şartlarına kitabında muhalefet etmiş olmakla müsamahalı da kabul edilemez, demek istiyor.

İbni Huzeyme ile İbni Hibban'ın Sahih'leri sahih hadislerin yanı başında hasen hadisleri de muhtevi bulunuyor demektir. İbni Hibban'ın Sahihayn'da, olmayan zevaidini Ebü'l-Hasan Heysemî'nin seçmiş olduğunu yukarıda söylemiştik.

Hâkim, Sahihayn'a girmemiş sahih hadisleri toplamak üzere Müstedrek'ini yazmış ve her hadisin sonunda, "*Bu, Şeyhayn'ın şartlarına göre sahihtir*", yahut "*Buharî'nin şartlarına göre sahihtir*" yahut "*Müslim'in şartlarına göre sahihtir*" dediği gibi ikisinin de ağır olan şartlarına muvafık olmadıkları halde kendince sahih olanlar için de, "*Bu, Sahihü'l-isnaddır*" der. Lâkin Hâkim-i Nisaburî pek müsamahalı olduğundan kitabına Şeyhayn'in yahut Şeyhayn'dan birinin şartına uygun -Buharî'nin mükerrer olmayan hadislerin miktarına yakın- hayli sahih hadis kaydettiği gibi zayıflık ve münkerlikle vasıflanmış birçok hadıs de almış ve bu gibi değersiz (vâhî) hadisler kitabının takriben dörtte birini kaplamıştır.

Hafız Şemsüddin-i Zehebî (673-748) Taakkubat'ında bu kitabı hulasa edip hangi hadislerini tenkit etmek icap ediyorsa tenkit etmiştir. İbni Hacer-i Askalanî'nin dediğine göre Hâkim bilahare hulasa etmek üzere bir müsvedde hazırlamış, fakat bu hayırlı işi tamamlamaya muvaffak olamadan ecel pençesi yakasına yapışmıştır. Binaenaleyh Müstedrek'i mütalaa edecek kimse Taakkubat'ı da birlikte mütalaa etmelidir. Hâkim'in Müstedrek'i Zehebî'nin kitabı ile birlikte bilahare Mısır'da basılmıştır.

Hâkim'in öğrencisi Sünen ve İlel sahibi Hafız Ebu Bekir-i Beyhakî Şeyhayn'ın şartlarına muvafık olup da kitaplarında olmayan Sahihleri toplayıp "Kitaplarına bunları da almaları lazım gelirdi" mânasını kastederek eserine el-İlzamat adını vermiştir. Beyhakî, şeyhinden daha çok araştırmacı görünüyor.

Kasım b. Asbağ'ın Sünen-i Ebî Davud tarzında bir Sünen'i olduğu gibi Sahih'ini de sahih-i Müslim tarzında yazmıştır. Said b. es-Seken'in Sahih'i Endülüs'te meşhur olmuştur. Ebu Zer Abd b. Ahmed el-Herevî'nin (355-434) de Hâkim gibi Sahihayn üzerine bir Müstedrek'i varsa da nasılsa o kadar meşhur olmamıştır.

Sünen Kitapları

Sahihayn'dan sonra Ebu Davud Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî (202-275) ile Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Neseî (215-303) ve Ebu İsa Muhammed b. İsa ed-Darir et-Tirmizî'nin (209-279) Sünen ismindeki kitapları gelir. Tirmizî'nin kitabına Cami' de derler.

Neseî'nin burada sözkonusu olan kitabı el-Müctebâ adındaki Sünen-i Suğra'sıdir. Ondan evvel tasnif ettiği Sünen-i Kübra'sında ise kuvvet ve sahihlik açısından farklı derecelerde hadisler cem' etmiştir. Usul-u Hamse dedikleri işte bu beş kitaptır. Bazıları İmam-ı Mâlik b. Enes'in (? 93-179) Muvatta'ını bazıları da İbni Mace Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî'nin (209-283) Sünen kitabını bu beş kitaba dâhil ederler. Kütüb-i Sitte dedikleri işte bunlardı.

Muvatta'ı Kütüb-ü Sitte'den kabul edenler Sahihayn'ın te'lifinden evvel Kitabullah'tan sonra en sahih kitap o olduğu içindir. İbni Mace'nin kitabında da zayıf hadisler pek az olduğu için bu sayıya dâhil edilmiştir. Muvatta yerine İbni Mace'yi koyanlar bu kitabın Kütüb-ü Hamse'de olmayan birçok makbul zevaidi ihtiva etmekle beraber bazılarının dediği kadar zayıf hadis ile şaibeli olmadığına istinad etmişlerdir.

Bazıları da Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Darimî'nin (181-255), Müsned'ini altıncı kitap itibar etmek istemişlerdir. Bunun adı Müsned ise de biraz sonra zikredeceğimiz Müsned nevinden değildir. Kütüb-ü Hamse gibi konular üzerine tertip edilmiş olup Müsned adını alması Buharî'nin kendi kitabına "hadislerinin isnadı muttasıl" mânasına Müsned adını vermesi türündendir. Bu kitap mürsel ve mevkuf hadisleri de muhtevi olmakla beraber zayıf ricali az, münker hadisleri nadirdir.

Bu Sünen sahiplerinden Ebu Davud-ı Sicistânî'nin tercih ettiği metodu kendisinden dinleyelim. Ebu Davud, kitabı hakkında Mekke ulemasından aldığı mektubun cevabında, "*Kitabu's-Sünen'deki hadisler bu konuda en sahih bildiğim hadisler midir, diye soruyorsunuz. Bilmiş olunuz ki, iş tamamen böy-*

ledir. Şu kadar var ki, biri isnad açısından daha kuvvetli, diğeri makbul (mahfuz) olmak hususunda daha ileri olan iki kaynaktan rivayet edilmiş bir hadis varsa onu her iki kaynaktan yazdım. Lâkin bu mânada kitabıma kaydettiklerim on hadisi geçmez. Bu konuda birçok sahih hadis bulunsa da ben yine bir yahut ikisini yazmakla iktifa ettim. Çünkü çok şey yazmaktan ise istifadenin kolaylaşması yönünü düşündüm. Bir konuda bir hadisi iki yahut üç kaynaktan rivayet ederek tekrar ettimse bu hadise dair bunların birinde zaid bir kelâm rivayet edilmiş olduğundandır. Bazen uzun bir hadisi ihtisar ettiğim de olmuştur. Zîra, olduğu gibi yazsam işitenlerden bazıları fıkhın o hadisin neresinde olduğunu fark edemez" dedikten ve mürseller hakkındaki fikrini beyan ettikten sonra, "*Tasnif ettiğim bu Kitabu's-Sünen'de hadisi, metruk hiçbir kimseden rivayet yoktur. Şayet bir münker hadis kaydettiysem münker olduğunu da beyan ettim. Bundan başka vazifem de yoktu. Kezâ, kitapta çok zayıflıkla vasıflanmış bir hadis varsa onu da beyan ettim. Kitabımda senedi sahih olmayan rivayetler vardır. Hakkında söz söylemediklerim sâlih ve bir kısmı diğer kısımdan daha sahihtir*" diye metodunu izah diyor ve akabinde, "*Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'den nakledilmiş diye mâlumun olacak biç bir sünnet yoktur ki, bu kitapta bulunmasın. İnsanlar için Kur'an'dan sonra bu kitaptan çok öğrenilmesi lüzumlu hiçbir şey bilmiyorum. Bir kimse bu kitabı yazdıktan sonra ilme dair hiçbir şey yazmasa yine kaybı olmaz*" diyerek kitabının ehemmiyetini gösteriyor.

Bu kitap ahkâm hadislerini ihtiva ettiği için bilhassa fakihler arasında pek büyük bir şöhret kazanmıştır. Her mezhepten âlimler ve fakihlerin istinad edebileceği hadisler onda mevcuttur. Bundan dolayı.Horasanlıların Sahihayn'e ve onların mesleğinde yazılmış kitaplara olan rağbetlerine mukabil Irak, Mısır, Mağrib bölgesi ve diğer İslâm coğrafyasının uleması bununla meşgul olmuşlardır. O asrın ıstılahlarında sahih, hasen, makbul hep bir mânaya geldiği ve Ebu Davud'un kendi ifadesinden de kitabında sahih ve en sahih bulunduğu değerlendirilirse "*Sünen-i Ebî Davud, sahih ile haseni kapsayan bir kitaptır*" demekte tereddüt edilmez. Zayıf hadisleri varsa da musannif bu gibi hadislere işaret

ettiği için mütalaasında hiç korku yoktur. Bununla birlikte değersiz olacak derecede zayıf olanlara tenezzül etmemiştir.

Hasen hadisin en evvel açıkça tarif edildiği kitap, Tirmizî'nin Sünen'idir. Tirmizî'den evvelki tabaka ricalinden İmam-ı Şafiî, İmam-ı Ahmed b. Hanbel ve Buharî gibi zevatın da hasen tabirini istimal ettikleri görülürse de haseni kendince ilk tarif eden -yukarıda görüldüğü üzere- Tirmizî'dir. Bu ıstılahı asıl meşhur eden odur.

Müsned sahibi Yâkub İbni Şeybe ile Ebu Ali et-Tûsî'nin de bunu sıklıkla istimal ettikleri görülüyorsa da onlar Tirmizî'den sonra olduklarından, ıstılahî anlamda hasen demekle onu taklit etmişe benziyorlar. Tirmizî'nin kitabında da birçok sahih hadis ile beraber birçok hasen hadis de vardır. Ve hadisi fıkhı ile birlikte gösterecek pek hoş bir metod da tutmuştur. Hadisi evvelâ isnadıyla sahabîden rivayet eder. Müteakiben, حسن yahut حسن صحيح diyerek derecesini gösterir. Ve o mânada diğer sahabeden rivayet var ise o sahabenin de hepsinin isimlerini zikrettikten sonra âlimlerce kendisiyle amel edilebilir olduğunu haber verir.

Yalnız hadislerin kuvvetini gösteren حسن، صحيح حسن..الخ gibi lafızlarda nüshalar arasında farklılık olduğu için müracaat edilen aslın mutemet nüshalarla güzelce mukabele edilmiş olması icap eder.

Tirmizî, Cami'i hakkında Kitabü'l-İlel'inde, "*Bu kitapta olan hadislerin hepsi de kendileriyle amel edilebilir olup bazı ilim ehli tarafından alınmıştır. Yalnız iki hadis müstesnadır ki, onların da illetini kitapta beyan etmişimdir*" diyor.

Bu iki hadis de İbni Abbas (r.a)'dan rivayet edilen, إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَمَعَ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ بِالْمَدِينَةِ وَالْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ مِنْ غَيْرِ خَوْفٍ وَسَفَرٍ وَ مَطَرٍ "**Nebiyy-i Ekrem Medine'de ne korku, ne sefer, ne de yağmur olmadığı halde öğlen ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cem buyurdular**" hadisi ile إِذَا شَرِبَ

الْخَمْرُ فَاجْلِدُوهُ فَإِنْ عَادَ فِي الرَّابِعَةِ فَقْتُلُوهُ "**Kişi içki içtiğinde celde vurunuz. Yine içer de dördüncü defaya kadar tekrarlarsa öldürünüz**" hadisidir.

Neseî, aslında rical tenkidinde katı olanlardan biridir. Lâkin Mücteba'sına, terki üzerinde icma edilmeyen ricalin hadislerini kaydetmeyi metod edinmiştir. İbni Mace'nin sahihleri çok, Müsned-i Darimî'nin münkerleri ve şâzları az olduğu yukarıda söylenmişti.

Sahihayn'ı bir kitapta cem' edenler de vardır ki, yalnız hadis metinlerini araştıranlar onlara müracaatta kolaylık bulurlar. Muhammed b. Ebî Nasr el-Humeydî el-Endülüsî'nin (? 420-488), Ebu Bekir Muhammed b. Abdillah el-Cevzaki'nin (306-388), Ebu Mes'ud İbrahim İbni Muhammed ed-Dımeşki'nin (? 401), İbnü'l-Fürat adıyla bilinen Ebu Muhammed İsmail b. Ahmed es-Serahsî'nin (h.414), Ebu Bekir Ahmed b. Muhammed el-Berkânî'nin (333-425), Ebu Muhammed Hüseyn b. Mes'ud el-Ferrâ' el-Bağavî'nin (433-516), İbnü'l-Harrat adıyla meşhur olan Abdülhak b. Abdurrahman el-İşbilî'nin (510-581), Muhammed b. el-Hüseyn el-Meriyy'in (456-582), İbni Ebî Hücce adıyla bilinen Ebu Câfer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî'nin (h. 642), Ebu Hafs Ömer b. Bedr b. Said el-Mevsilî'nin (557-622كِتَابُ الْجَمْعُ بَيْنَ الصَّحِيحَيْنِ'leri[89] ile Radıyyüddin İbni Hüseyn es-Sağanî'nin (557-650) مشارق الانوار 'ı bu zümreden olduğu gibi Kütüb-ü Sitte'yi cem' eden kitaplardan da sahih ve hasen makbul hadis metinlerini zahmetsizce elde etmek mümkün olur.

Bu nevi kitapların da en meşhurlarından biri Ebü'l-Hasan Rezîn b. Muâviye el-Abderiy es-Serekustî'nin (h. 535) الجمع بين اصول السنة 'sidir ki, Usul-u

---

[89] el-Cem'ü Beyne's-Sahihayn isimli bu on kitabın her birinde başka başka metodlar takip edilmiş olup ancak şu var ki, Humeydî'ye ait olan birincisi hariç hep konuları üzerine tertip edilmiştir. Humeydî ise hadisleri râvileri olan Sahabe (r.a)'ün fazilet derecelerine göre tertip edip ilkönce Ebu Bekir (r.a)'in, sonra diğer Hulefay-ı Raşidîn hazretlerinin, daha sonra Aşere-i Mübeşşere'den kalan diğer altı zâtın, ilâ-âhirih hadislerini sıralamıştır. Sonuncu olarak zikredilen Ömer b. Bedr'in kitabı ise konular üzerine tertip edilmiş olmakla beraber muhtelif konu isimleri de alfabetik sıraya konulup her konuya ait olan hadisleri kaydetmekte bu sıra gözetilmiştir.

Sitte dediği Buharî, Müslim, Muvatta', Sünen-i Ebî Davud, Sünen-i Tirmizî ve Sünen-i Neseî'dir. Bunu Mecdüddin İbnü'l-Esîr el-Cezerî (544-606) جامع الاصول فى احاديث الرسول adıyla tehzib etmiş ve İbnüd-Deyba' adıyla bilinen Abdurrahman b. Ali (866-950) تيسير الوصول الى جامع الاصول ismiyle ihtisar etmiştir. Bu Teysîrü'l-Vüsûl bilahare Mısır'da basılmıştır. Mecdüddin-i Fîruzâbadî'nin (729-817) de bu Camiu'l-Usûl üzerine zevaidi vardır ki, ismi تسهيل الوصول الى احاديث الزائدة على جامع الاصول dür.

Daha önce adı geçen İbnü'l-Harraz'ın الجمع بين الكتب الستة 'si ile Muhammed b. Atîk el-Gırnatî'nin (h.648) المصباح فى الجمع بين الكتب الستة الصحاح'ı ve tam bir nüshası Lâleli ve ilk yarısı Veliyyüddîn Efendi ile Ayasofya kütüphanelerinde mevcut olup müellifinin ismine vâkıf olamadığımız اللمعة فى الجمع بين الصحاح السبعة ismindeki kitap da zikredilmeye değerdir. Bu son kitapta müellif Sahihayn ile Sünen-i Erbaa'yı ve Müsned-i Darimi'yi cem' etmiştir[90]

---

[90] Kitabın önsözünden anlaşıldığı üzere müellif başlangıçta Sahih-i Müslim'deki hadis-i şerifleri -aynen Zebidî'nin, tercümesi sadedinde olduğumuz Tecrid'i tarzında- ayırıp kitabını on beş sene tedris ettikten sonra talebesinin ricası üzerine Sahih-i Buharî'nin Müslim'de olmayan hadislerini de tasnif ederek ayrı bir kısım yapmış. Bunu da bir sene kadar tedris ettikten sonra İlhanlı Devleti'nin meşhur sadrazamı, Dîvanü'l-Memalik sahibi Muhammed b. el-Cüveynî'nin emir ve tavsiyesi üzerine "Camiu Tirmizî"nin Sahihayn'da olmayan hadislerini, daha sonra Sünen-i Ebu Davud'un bu üç kitapta olmayan hadislerini, daha sonra İbni Mace'nin dört evvelki, daha sonra Sünen-i Darimi'nin beş evvelki, en sonra da Sünen-i Neseî'nin altı evvelki kitaplarda olmayan hadislerini ayrı ayrı kısımlarda toplamıştır ki, bu şekilde bu yedi kitabın ihtiva ettiği takriben otuz bin hadisi tekrarsız olarak bir kitapta cem' etmiştir. Yine önsözdeki beyandan mâlum olduğu üzere sonraki beş kitaba ait seçtiklerini Sahihayn'dan seçtiklerine eklemek işini bir nüshaya göre Amül, diğer nüshaya göre Âmid şehrinde mukîm iken te'lif etmiştir ki, nüsha ihtilâfı yüzünden kitabı Taberistan'da mı yoksa Diyarbakır'da mı te'lif ettiği meçhul kalıyor. Saltanat sahibi Hülâgû Han saltanatının son on senesinde sadrazamı olup oğlu Abaka Han'ın on sekiz senelik saltanatında da makam ve mevkisinden düşmemiş ve ondan sonra Argon Hân tarafından 683 senesinde dört kardeşi ile beraber katledilmiştir ki, bu maktuller arasında Bağdad ülkesini yirmi dört sene İlhanlılar adına idare eden Tarih-i Cihanküşa sahibi Ataü'l-Melik Cüveynî de vardır. İşte bu tarihî kayda göre el-Envarü'-Lem'a kitabının 653'den 683 senesine kadar sürede te'lif edildiği anlaşılıyor ise de müellifinin ismine ulaşılamadı. Hatta Keşfü'z-Zunun'da kitabın ismi zikredildiği halde müellifi hakkında susmanın tercih edilmesi Kâtib Çelebi merhumun da İstanbul kütüphanelerindeki nüshalarda bu kayda rastlamadığını gösteriyor. Fakat en mûteber asılların ihtiva ettikleri takriben otuz bin hadisi cami' olması dolayısıyla kitap pek mühimdir. Bu kitapta takip edilen tertibin yalnız bir mahzuru vardır ki, o da meselâ

Müsnedler (المسانيد)

Makbul hadis aranacak kitapların bir nevi de müsneddir ki, bunlar mertebe bakımından Kütüb-i Sitte'nin altındadır. Müsned kitabı bir mânaya göre içindeki metinler, senedleriyle mezkûr olan hadis kitabı demektir ki, konular üzerine tertip edildikleri halde Buharî'nin kendi Cami'ine es-Sahihü'l-Müsned, Darimî'nin de kendi Sünen'ine el-Müsned adını vermesi bu mânaya göredir. Buna göre Muvatta da Kütüb-ü Sitte'nin her biri de Musannef ve Cami adını alan kitapların hepsi de Müsned-i Şafiî de birer Müsned'dir. Meşhur müfessir Ebu Abdirrahman Baki b. Mahled (h.276) ile Ebü'l-Abbas Muhammed b. İshak es-Sırâc'ın (218-313) fıkıh konuları üzerine tertip edilen büyük Müsned'leri ve babası Ebu Şücâ' Şîreveyh b. Şehredar ed -Deylemî'nin (445-509) alfabetik olarak tertip edilen Kitabü'l-Firdevs'i üzerine Ebu Mansur ed-Deylemî'nin (h.558) te'lif ettiği Müsned-i Kitabu'l-Firdevs de bu nevidendir.

Lâkin Müsned'in bir hususi mânası da vardır ki, müellifin konular üzerine tertibi gözetmeksizin her sahabîden gelen rivayetleri kendine kadar olan isnadlarıyla birer yere cem' etmek suretiyle vücuda getirdiği kitaptır. Bu kitaplarda sahabe hazretlerinin veya kabilelerinin isimlerini alfabetik tertibe koyanlar olduğu gibi başka değerlendirmelerle tertip edenler de vardır. Nitekim Müsned-i Ahmed b. Hanbel'de (164-241) sırasıyla; 1) Aşere-i Mübeşşere, 2) Nebî'nin (a.s.v) Ehl-i Beyti, 3) Abbas ile oğullarından Fazl b. Abbas, Temmam b. Abbas ve Ubeydullah b. Abbas, 4) Abdullah İbni Abbas, 5) İbni Mes'ud, 6) Abdullah b. Ömer, 7) Abdullah b. Amr İbnü'l-Âs ile Ebu Rimse Rifaa b. Yesribi, 8) Ebu Hüreyre, 9) Enes b. Mâlik, 10) Ebu Said el-Hudrî, 11) Cabir b. Abdullâh el-Ensârî, 12) Mekkîler, 13) Medenîler, 14) Kûfîler, 15) Basrîler, 16) Şamîler, 17) Ensâr, 18) Âişe ile diğer sahabî kadınlar Müsned'leri olmak üzere

---

Sahihayn'ın müttefekun-aleyh hadisleri, kezâ bir hadis meselâ Buhârî veya Müslim'de yahut her ikisinde mevcut olmakla beraber Tirmizî, Ebu Davud... kitaplarında da tahric edilmiş olup olmadığı hususu mübhem kalıyor ki, işte bu noktadan diğer emsalleri ona nisbeten üstünlüğe sahiptir.

tertip edilmiştir.[91] Mutlak olarak Müsned denilince kastedilen Ahmed'in Müsned'idir.

İsimleri mâlum doksana yakın Müsned kitabı arasından meşhur olan diğer bazılarını da aşağıdaki gibi sayabiliriz:

Müsnedi Ebu Davud et-Tayalisî (133-204) **Müsnedi Ubeydullah b. Musa el-Absi** (h. 213), **Müsnedi İshak b. Rahuye** (161-238), **Müsnedi Darımî** (181-255), **Müsnedi Abd b. Humeyd el-Kâşi** (h. 249), **Müsnedi Ebu Yâlâ Ahmed b. Ali el-Mevsilî**(220-307), **Müsnedi Hasan b. Süfyan en-Nesevî** (? 210-303), **Müsnedi Ebu Bekir el-Bezzar** (h.292), **Müsnedi'l-Haris b. Muhammed b. Ebi Üsame** (185-282), **Müsnedi Muhammed b. Yahya el-Adeni** (h. 243), **Müsnedi Ahmed b. Meni' el-Bağavî** (160-244)

Buharî ile Müslim'in de birer Müsned-i Kebir'leri vardır.

Müsned musanniflerinin âdeti her sahabînin Müsned'inde o sahabîden sahih ve zayıf kanallarla her ne rivayet edilmişse hepsini kaydetmek olduğundan bu kitaplarda birçok sahih ve hasen hadisin yanı başında zayıf hadis de bulunur. Binaenaleyh, bunların içindeki hadislerle tahkik edilmeden ihticac edilemez. Müsned'in en çok itimada şayan olanı Müsned-i Ahmed'dir. İmam-ı Ahmed b. Hanbel hazretleri bu kitabına -on bine varan mükerrerlerden başka, mükerrer olmayan- takriben otuz bin hadis kaydedip kendince makbul olan rivayetleri cem' etmeyi tercih ve kendince yalan ile mâruf olmayan kimselerden rivayet etmeyi şart koşmuştur ki, Müsned'deki bu şartı Ebu Davud'un Sünen'deki şartı gibidir. Bu miktarın çoğalmasıyla beraber yine Sahihayn'da olup da onda tahric edilmeyen pek çok sahih olduğu gibi, Sahihayn'de rivaye-

---

[91] Bu tertip, elimizdeki Mısır baskısının tertibidir. Şah Abdülazîz Muhaddis Dehlevi'nin Bustanü'l-Muhaddisin'inde beyan edilen tertip ise başkadır. Demek nüshalar arasında tertip bakımından farklılık varmış.

ti vâki olmuş sahabeden iki yüz kadarının da onda Müsned'i yoktur. Bu Müsned'de bazı zayıf hatta mevzu hadisler bulunduğunu öne sürerek kitabı ihticaca şayan kabul etmek istemeyenler varsa da İbni Hacer-i Askalanî Ta'cilü'l-Menfaa'da şöyle diyor:

"Bazı kimseler Müsned-i Ahmed'in gerek metinlerinde gerek şeyhlerinde sahihliğini iddia etmişlerdir. Hafız Ebu Musa el-Medinî'nin buna dair bir tasnifi de vardır. Hakkı söylemek gerek ise demeli ki, ekser hadisleri ceyyiddir. Zayıf olanları da varsa onlar da mütabaa için kaydedilmişlerdir. Az miktarda garib ferd nevinden zayıf hadisleri bulunursa da bunları peyderpey çizmiş, şu kadar ki, bazıları kalmıştır. Bazı kimseler de içinde mevzu hadisler bulunduğunu iddia etmişlerdir. Şeyhimiz İmamü'l-Huffaz Ebü'l-Fazl el-Irakî araştıra araştıra İbnü'l-Cevzi'nin[92] Mevzuat'ında Müsned'de tahric edilip mevzu olduğuna hükmedilmiş dokuz hadis bulmuştur. O cüz'ü ben kendisinden okumuştum. Sonra ben de İbnü'l-Cevzi'nin Mevzuat'ında araştıra araştıra bunlara dâhil edilen diğer hadisler buldum ki, hepsi yirmiye varmış oldu. Sonra İbnü'l-Cevzî'nin hadisler hakkında söylediklerini birer birer takip ettim. Neticede belli oldu ki, bu hadislerin çoğu ceyyiddir. Hiçbirinin uydurmalıklarına kat'î karar vermek şöyle dursun, hiç birinin mevzu olduğuna hüküm bile verilemez. Meğerki nadir ferd yani bir tek hadis ola ki, onda da uydurma oluşunun def edilme ihtimali kuvvetlidir. Bu araştırma ve takiplerime el-Kavlü'l-Müsedded fi'z-Zebbi An Müsnedi Ahmed adını verdim."

Elde dolaşan Müsned-i Ahmed nüshalarında sîka olan oğlu Abdullah b. Ahmed'in (213-290), pederinden başka kimselerden rivayet ettiği ziyadeleri de Abdullah b, Ahmed'in takipçilerinden Ebu Bekir Ahmed b. Câfer el-Katıî'nin (273-386) ziyadeleri de vardır. Müsned-i Ahmed b. Hanbel'e isnad edilen zayıf hadisler ise ekseriyetle işte bu Katıî'nin rivayetlerindendir. Bilmeyenler asıl Müsned'in malı zannederler. Maalesef matbu nüshada da bu ziyadelere işaret

---

[92] İbnü'l-Cevzî'nin Hanbelî mezhebine mensup olduğunu unutmamalıdır. Böyle iken imamının kitabında mevzu' hadis olup olmadığını araştırıyor. Müdafaa eden İbni Hacer ise Şafiî'dir.

konmamıştır.

Elhâsıl, kitapların kıymeti ihtiva ettikleri hadislerden tenkide uğramış olanlarının azlık veya çokluğuna göredir. Sahihayn'dan başka kitapların mertebelerinin farklılığı hakkında birçok re'y beyan edilmiş ise de hepsini zikretmek mümkün değildir. Yalnız bu konuda bir fikir vermiş olmak için İbni Hazm'ın (384-456) tertibi hakkında Suyutî'nin Tedrîb'deki hülasasını zikretmek faydadan uzak olmaz, İbni Hazm Meratibü'd-Diyane'sinde diyor ki:

"Kitapların en sahihi başta Sahihayn'dır. Bunlardan sonra Said b. es-Seken'in (249-353) Sahih'i ve İbnü'l-Carud (h.306) ile Kasım b. Asbağ'ın (h.240) el-Münteka'ları gelir.

Onlardan sonra sıra ile Sünen-i Ebî Davud, Sünen-i Neseî ve yine Kasım b. Asbağ ile Tahavî'nin (? 238-321) Musannef, Ahmed İbni Hanbel'in, Bezzar'ın (h.292), Ebu Bekir b. Ebî Şeybe (h.235) ile kardeşi Osman b. Ebî Şeybe'nin (h.239), İshak b. Rahuye'nin (166-238), Tayalisî'nin (7224-304), Hasen b. Süfyan-ı Nesevî (? 210-303)'nin Müsned'leri, Hâkim'in Müstedrek'i Muhammed İbni Sencer (h.258) ve Ya'kub b. Şeybe (h.262) ve Ali b. el-Medinî (161-234) ve İbni Ebî Azre'nin (h.276) kitapları gibi sırf Resûlüllah (s.a.v)'in Kelimat-ı Aliyye-i Nebevîlerine tahsis edilerek içlerine başkasının kelâmı kaydedilmeyen kitaplar gelir.

Bunlardan sonra içinde Resûl (a.s.v)'ın hadis-i şerifleri ile beraber başkalarının da sözü olanlar gelir ki, bu bağlamda da Abdürrezzak'ın (125-210), İbni Ebî Şeybe'nin (h.235), Baki b. Mahled'in (201-276) Musannef'leri, Muhammed b. Nasr-ı Mervezi'nin (202-294), İbrahim İbnü'l-Münzir'in (h.236) kitapları, daha sonra Hammad b. Seleme'nin (h.167), Said b. Mansur'un (? 240-227), Veki İbnü'l-Cerrah'ın (129-197), Muhammed b. Yusuf-ı Firyabî'nin (126-212) Musannef'leri, Mâlik'in, İbni Ebî Zi'b'in (h.159), İbni Vehb'in (125-197), Muvatta'ları, İbni Hanbel'in Müsned'i, Ebu Ubeyd (h.224) ile Ebu Sevr'in (h.240) Fıkıh'ları ve bunların içinden de isnadları sahih olanlar diğerlerinden

mühimdir. Şu'be (? 82-160), Süfyan (h.198), Leys (94-175), Evzaî (88-157), Humeydî (h.219), İbni Mehdi (135-198), Müsedded (h.228) gibi imamların o tarzda olmakla meşhur olan kitapları da bu cümledendir.

İşte bu sonuncular İmam-ı Mâlik'in Muvatta'ı tabakasında kitaplar olup sahih hadisleri cami' olmak hususunda kimi onun gibi, kimi onun üstünde, kimi de onun altındadır.

Şu'be'nin hadisindeki sahihleri saydım. Sahih olarak sekiz yüz bu kadar Müsned hadis, iki yüzden fazla da mürsel hadis buldum. Mâlik'in Muvatta'ı ile Süfyan b. Uyeyne'nin de hadislerini saydım. Her birinde beş yüz bu kadar müsned hadis, üç yüz bu kadar da mürsel hadis buldum.

Bir de İmam-ı Mâlik'in Muvatta'ında yetmiş bu kadar hadis buldum ki, İmam kendisi onlarla ameli terketmiştir. İmamların cumhurunun vahî gördükleri bazı zayıf hadisleri de vardır."[93]

Zehebî'nin Tezkiretü'l-Huffaz'ında gördüğüm nakle göre ise İbni Hazm Müsned-i Sencer'den sonra Abdullah b. Muhammed el-Müsnedî'nin (h.229) Müsned'ini de zikrediyor. İbni Hazm'ın Muvatta' ve emsalini bu kadar geri bırakması, Resûl (s.a.v)'in hadislerinden başka mürsel, maktu' ve sahabe ve tâbiinin söz ve fetvalarını da ihtiva etmelerinden dolayıdır.

---

[93] İbni Hazm Endülüs'lü ve Mâliki mezhebindendir. Böyle iken İmam-ı Mâlik'in Muvatta'ını sıralamada bu kadar geri bırakması ve hakkında söylediği bu sözler hakikaten dikkat çekicidir. Hatta ümmetçe; ittibaın, tâbi olunan imamı yüceltmekten öncelikli tutulduğuna ne güzel bir misal!

3- ZAYIF HADİS (MERDUT HABER) (الحديث الضّعيف)

Merdut haber zayıf veya sakim adını alan hadistir ki, haberin ne sahih hadis ne de hasen hadis sıfatını cem' etmemiş nevidir. Makbul hadislerin sıfatının;

1. Senedin ittisali,
2. Ravilerin adaleti,
3. Ravilerin zabtı, yani fazla hatadan ve gafletten sâlim olması,
4. Durumu bilinmeyen meçhul (mestur) râvi hakkında mütabaat yani başka kaynaktan da rivayet edilmiş olup kuvvet bulmuş olması,
5. Şazlık ve münkerlikten sâlim olması,
6. Cerh edici kusurlardan (illet) selâmet" olduğu buraya kadar yazılan makbul olma şartlarının incelenmesinden mâlum olmuştur.

İşte bu altı şarttan hangi biri yok olursa hadis zayıf olur. Ancak bu şartlardan bazıları hakikatte diğerlerinden daha mühim olmakla beraber sahihlik şartlarından birinin münferid olarak yahut başka şart, veya şartlarla birlikte yok olması da bir hadisi zayıf düşürmekte derece derece ve fazlalaşarak etkili olduğundan zayıfın çeşitleri de çoğalmış ve zayıflık derecesi farklı olmuş olur. Binaenaleyh sahih ile esah; sahih li-zatihi ile sahih li-gayrihi; hasen li-zâtihi ile hasen li-gayrihi arasında sahihlik bakımından farklı dereceler gözetildiği gibi zayıflar arasında da birçok dereceye itibar edilmiştir. Bu rivayetlerin derecelerine göre İbni Hibban elli çeşide tertip etmiş ise de İbni Hacer-i Askalanî, "*Bu taksime ve bu çeşitlerin ne olduğuna şimdi vâkıf değiliz*" diyor.

İbnü's-Salâh bu nevileri kırk ikiye, bir başkası altmış üçe, Şerefüddîn-i Münavî (791-871) aklî taksim itibariyle yüz yirmi dokuza ve mümkün oluşları itibariyle seksen bire vardırmışlar ise de bu taksimlerin pratik bir faydası olmadığından hiçbiri makbule geçmemiştir.

Merdut haberin yalnız öteden beri hususi bir lafızlarla mâruf olanları muhaddisler arasında ele alınmaktadır ki, bunlar da muallak, mürsel, mu'dal, munkatı', müdelles, muallel, şâz, münker, mevzu', metruk, müdrec, maklub, muzdarib, musahhaf, muharref nevileridir.

Bu on beş nevi zayıf hadisten sekizinin ne demek oldukları ve hangi şartlarla makbul ve kendileriyle ihticac edilebileceği, ne gibi durumlarda merdut oldukları evvelce geçmiş ve yalnız diğer yedisi hakkındaki izahlar bundan sonraya kalmıştır.

Hadisin zayıflığını etkileyen şey ya senedin muttasıl olmamasıdır yahut râvide tenkidi icap eden bir hâlin bulunmasıdır.

Muttasıl olmamak yahut inkıta' -mâlum olduğu üzere- senedden en az bir râvinin düşmesi demektir ki, bu kusur hadisin zayıflığını doğurur. Munkatı' bir hadisin senedinde görülen ricalin hepsi zabt ehli ve adaletten olsalar bile ınkıta'nın varlığı metnin reddini gerekli kılar. Çünkü, eksik kalan râvi meçhul bırakılıyor. O meçhul râvinin de zabt ve adaleti şüpheli olabilir. Binaenaleyh, senedde isimleri mezkûr olan râvilerin hepsinin de sîka olduklarına aldanmaya gelmez. Çünkü, birçok sîkanın bazen derece olarak kendilerinden aşağı olanlardan rivayet ettikleri vâki olduğu gibi kendilerince sîka iken diğer bazılarınca sîka olmayan zevatın rivayetlerini o zevatın isimlerini gizlemek (tedlis) suretiyle değer katmaya çalışmış olanlar da vardır. Hadisçiler buna pek çok dikkat ederler.

İttisalin olmaması yüzünden zaafa uğrayan hadis; muallak, mürsel, mu'dal, veya munkatı' adını alır.

Râviyi ta'na yani tenkid ve cerhe sebep olan durumlar ise derece derece on'a ulaşır ki, bunlara Metain-i Aşere (on kusur) derler. Metain-i aşere en ağırdan en hafife doğru gitmek üzere şunlardır:

1. Yalan,
2. Yalanla itham edilmek,

3. Fuhş-ı Galat (Aşırı yanılma),
4. Gaflet,
5. Fısk,
6. Vehim,
7. Muhalefet,
8. Cehalet,
9. Bid'at,
10. Su-i hıfz.

Bu kusurların beşi (Yalan, Yalanla itham edilmek, Fısk, Cehalet, Bid'at) adalete; diğer beşi (Fuhş-ı Galat, Gaflet, Vehim, Muhalefet, Su-i hıfz) zabta dokunur.

İbnü'l-Cevzî -zayıftan ayrı bir kısım olarak- bir de muzaaftan bahsediyor ki, zayıf olduğuna dair muhaddislerin icmâı vâki olmayıp ya metni, ya senedi bazılarınca zayıf görüldüğü halde diğer bazılarınca kuvvetli görülenler demektir. Meselâ, Müslim'ce rivayetleri mutemet iken Buharî'nin şartlarına muvafık olmayan Süheyl b. Ebî Salih ile Alâ' b. Abdurrahman ve Hammad b. Seleme'den, kezâ Buharî'nin şartına muvafık oldukları halde Müslim'in şartlarına muvafık olmayan İkrime ile İshak b. Muhammed el-Fervî ve Amr b. Merzûk el-Bahilî'den gelen Sahihayn rivayetleri bu türdendir.

En Zayıf Senedler (Evhe'l-Esanîd)

Sahihin en yüksek tabakalarına ait isnadlara Esahhü'l-Esanid adını verdikleri gibi zayıf hadisler de -râvilerin ağır veya hafif zaaflarına göre- isnad açısından değersiz olacağından en değersizlerine Evhe'l-Esanid adını vermişlerdir. Hâkim'in beyanına göre,

Ebu Bekir es-Sıddik (r.a)'e varan isnadların en vahîsi, صَدَقة القَيقى عن فَرْقَد السَّبْخى عن مُرَّةَ الطيب عن ابى بكر الصدّيق رضى الله عنه

Ehl-i Beyt'in en vâhî isnadı, عمرو شمر عن جابر الجَعفىّ عن الحارث اعور عن علىّ رضى

الله عنه

Ömerî'lerin en vahî isnadı, محمّد بن عبدالله بن القاسم بن عبد الله بن عمر بن حفص ابن عاصم عن ابيه عن جده isnadıdır ki, bu sonuncu isnadda Muhammed ile de Abdullah ile de Kasım ile de ihticac edilemez.

Ebu Hüreyre (r.a)'e varan isnadların en vâhîsi, البسرى بن اسماعيل عن داود بن يزيد الأوْدى عن ابيه عن ابي هريرة رضى الله عنه

Ümmü'l-müminin Aişe (r.a)'ya varan en vâhî isnad Basrî'lerdeki عن الحارث بن شِبْل عن امّ النُّعْمان عن عائشة رضى الله عنه

İbni Mes'ud (r.a)'e varan en vâhî isnad, شريك عن ابي فَزَارة عن ابي زيد عن ابن مسعود رضى الله عنه

Enes (r.a)'e varan en vâhî isnad داود بن المُحَبَّر عن فخر عن ابيه عن اَبَانْ بن ابي عَيَّاش عن انس رضى الله عنه

Yemenli'lerin en vâhî isnadları, حفص بن عمر العدنى عن الحكم بن ابان عن عكرمة عن ابن عباس رضى الله عنهما

Mekkelilerin en vâhî isnadları [94] عبدالله بن ميمون القداح عن شهاب بن خراش عن ابراهيم بن يزيد الخوزى عن عكرمة عن ابن عباس رضى الله عنهما

İbni Abbas (r.a)'ya varan mutlak manadaki isnadların en vâhîsi [95] محمد بن مروان السُّدِّى الصغير عن الكلبى عن ابى صالح عن ابن عباس رضى الله عنهما

Mısırlıların en vâhî isnadları [96] احمد بن محمد بن الحجاج بن رُشْدٍ عن ابيه عن جده عن

---

[94] Bu isnad ile ondan evvelki isnadda vâhî olan rical İkrime'den evvelkiler olduğuna Bulkinî ile Suyutî tembih ediyorlar. Zîra, Buharî başka isnadlarla Sahih'inde ikrime'den hadis rivayet etmiştir.

[95] Esahh-ı esanid içinde Silsiletü'z-Zeheb adını alan isnadlara mukabil İbni Hacer bu isnada Silsiletü'l-Kizb adını veriyor.

[96] Bu vâhî isnad ile Mısırlıların birçok sahabeye isnad ettikleri hadisler varmış ki büyük bir nüsha imiş.

قُرَّة بن عبد الرحمن عن كل من روى عنه

Şamlı'ların en vâhî isnadları محمد بن قَيْس المصلوب عن عبدالله بن زحر عن على بن زيد عن القاسم عن ابي امامة رضى الله عنهما

Horasanlıların de en vâhî isnadları عبدالرحمن بن مليحة عن نَهْشَلْ بن سعيد عن الضَّحَّاك عن ابن عباس رضى الله عنهما

HADİS NAKLİ - RİVAYETLERİ KABULDE ÜÇ GÖRÜŞ

Hadis nakilcileri muhtelif tabakalara ayrılmışlardır:

Birinci tabaka; imam ve hafız olanlar ki, bunlar muhaliflerine karşı hüccet kabul edilirler. Tek başına rivayet etmeleri (infirad) bile makbuldür. Bir hadisi kendilerinden başka rivayet eden yok ise nakilleri mütabaat ile yani diğer kaynaklardan gelen rivayetler ile desteklenmese bile rivayetleri yine kabul edilir. Çünkü, hıfz ve zabtlarıyla beraber ilmî mutemetlikleri bütün ümmetçe kabul edilmiştir. Rivayetlerine leke getirecek hiçbir töhmeti kendilerine isnad etmek kimsenin aklına gelmemiştir.

İkinci tabaka; zabt ile hıfzda evvelkilerin mertebesine varamamış olup bazı rivayetlerinde vehim ve yanılma sezilenlerdir ki, bunların da hadisleri ekseriyetle sahihtir. Yanıldıkları hadisler de birinci tabakanın rivayetleri ile tashih edilir. Bu tabaka ricali de birinciye dâhildirler ve ittifakla makbul kimselerdir.

Üçüncü tabaka; yalancılıkla ve hadis uydurmakla mâruf olanlardır.

Dördüncü tabaka; yalancı olmamakla beraber rivayetlerinde çokça yanılanlardır ki, bu iki tabaka ricali de ittifakla zayıftır.

Beşinci tabaka; bir rivayette münferid kalıp rivayetleri hiçbir mütabaat yani diğer kanal ile kuvvet bulamayan meçhul yani mâruf olmayan kimseler ki, bunlar da üç kısımdır:

1. Zahiren ve bâtınen adaleti meçhul olanlar ki, bunların rivayetleriyle

asla ihticac edilmez.

2. Zahiren adaletleri varsa da bâtınen adaletleri meçhul olanlar ki, bunlara meçhulü'l-hâl yahut "mestur" derler.

3. Meçhulü'l-ayn, yani râviden başka muhaddislerce kim oldukları mâlum olmayanlar. Meçhulün bu son iki kısmının rivayetini kabulde ihtilâf edilmiştir.

Altıncı tabaka; bid'at ehli ki, bunlar da iki kısımdır:

1. Bid'atlerinden dolayı tekfir olunanlar. Bunların rivayetleri ittifakla merduttur.

2. Bid'atleri küfür derecesine varmayanlar. Bunlar hakkındaki hükümde ihtilâf vardır: Bazıları bunları fısklarından dolayı mutlak olarak reddederler. Ve bid'atlerinin te'vile müsait olmasını nazar-ı itibara almazlar.

Diğer bazı âlimler de böylelerinin rivayetlerini -misyoner olsunlar, olmasınlar- kendi mezheplerine ve mezheplerine mensup olanlara yardım için yalanı helâl görmeyenlerden iseler genel olarak kabul ederler.

Nitekim İmam-ı Şafii'nin bu hususta nakledilen görüşünün bu olduğu anlaşılıyor. İmam-ı Şafiî, "*Rafızîlerin Hattabiye grubundan başka hevâ ehlinin şahitliğini kabul ederim. Çünkü Hattabiye, kendi mezheplerine mensup olanlar lehine yalan yere şahitlik etmeyi meşru görürler*" demiştir.

Âlimlerin ekseriyetinin görüşü ise daha tafsilatlıdır. Onlara göre bid'atçi, kendi mezhebine adam kazandıracak dâvetçilerden ise zayıf, değil ise -tabii sadık, âdil ve zâbıt olmak şartıyla- makbuldür.

Elhâsıl -evvel ve ahir söylediğimiz gibi- bir hadisin kabul ve reddinde râvilerin durumlarını değerlendirmek pek esaslı ve mühim bir noktadır. Zayıf hadisin çeşitlerini zikretmezden evvel paranteziçi bir açıklamayı takdim etmek istiyoruz.

Açıklama:

Nakledilen rivayetler ile ihticac ve onlara amel edilebilir nazariyle bakabilmek için İslâm âlimlerinin üç muhtelif görüşü vardır:

Bir kısmı; en büyük ehemmiyeti isnada verir. İsnadı muttasıl bulur, ricalini sîka görürse artık başka şey aramaksızın hemen hadisin sahihliğine hükmeder. O derecede ki, bazıları râvileri daha kuvvetli olan diğer bir hadise muhalif olsa bile yine sahihliğine hükmedip ona sahih, isnadı üstün olanına daha sahih der. Hâlbuki bazen bu iki birbirine zıt hadisin arasını birleştirip bağdaştırmaya (cem' ve te'lif) imkân bulunmaz. Bu ilmin en ileri gelen otoriteleri ise, "*İsnadın sahihliği her durumda metnin sahihliğini icap etmez*" derler.

Râvide unutkanlık ve hata etme ve mâna ile rivayet yüzünden Hz. Peygamberin (Şâri') maksadını tam olarak nakledememe ihtimali külliyen kaldırılmış olmaz. Binaenaleyh ehil olmayan kimseye göre bir hadisin sadece isnadını sahih bulmakla hemen metninin sahihliğine hükmedip onunla amel caiz olmaz. Çünkü, isnadı sahih olan hadisin gizli bir kınanma sebebi bulunması ihtimali bakîdir. Bu, sîka râvilerin hıfzına hüsn-ü zan yaklaşımı olup bu düşüncedekileri bazen aşırılık ve ifratı vâhî ve zayıf olan hadisleri kabule kadar ileri götürmüşlerdir.

Bir kısmı da; senede o kadar bakmaz da bütün ehemmiyeti hadisin kendisine atfeder. Ve hoşuna gider, mezhep ve meşrebine uyarsa kabul ile isnadında dedikodu edilmiş olsa bile قال النبي عليه الصلاة والسلام demekte beis görmez.

Hatta zayıf, belki de uydurma nice hadisler vardır ki, ibareleri fasih, mânaları sahihtir. Bununla beraber hiçbirinin Resûl (a.s.v) Efendimiz Hazretlerine nisbeti sahih değildir.

Müslim'in mukaddimesinde beyan edildiğine göre Ebu Câfer Haşimi-i Medinî hak olan birtakım sözler, hikmetler uydururdu ki, bunlar Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'in hadislerinden değil iken, onları hadis diye rivayet edermiş. Hatta hadis uyduranlar içinde bu konuda hayâsızlıkta o kadar ileri giden olmuş ki,

bunlardan biri, "*Bir söz güzel olduktan sonra ona bir isnad uydurmakta beis yoktur*" demeye kadar varmıştır.

Mûtezile ve ekser kelâmcı fırkalar da kendi mezheplerine muvafık gelmeyen hadisleri -senedleri her tür illetten salim olsa bile- akla aykırıdır diye kabul etmeyip râvilerini tenkid etmeyi, mezheplerine muvafık gelen zayıf hadisi ise kabul ile Resûl (a.s.v)'a nisbet etmeyi gelenek kabul etmişlerdir. Bu da kendi hüküm çıkarma metodlarına lüzumundan fazla itimattan hâsıl olma bir hastalıktır. İşte bu fırkaların her biri diğerini gayet şiddetli kusurlarla itham etmişlerdir.

Bunların arasında mutedil **üçüncü bir kısmı** daha vardır ki, bakışları ne metne, ne de senede tahsis etmeyip Hz. Peygamberin kastını her iki hususa bakmakla araştırma metodunu tercih etmiştir. Bunlar meseleye hakkıyla nazar edip ve gerek isnada, gerek metne bakıp hak ne şekilde tecelli ederse öylece kabul ederler. Binaenaleyh metin -sırf zan üzerine bina edilen- re'ylerinin hilâfınadır diye râvilere vehim ve hata gibi noksanlıklar atfetmedikleri gibi onları vehim, hata ve unutkanlıktan mâsum da kabul etmezler.

İşte bu grubun nazarında hadis hususunda ifrata sapan ikinci fırkanın reddettiği birçok hadisin sahihliği sabit olduğu gibi bu hususta müfrit olan birinci fırkanın kabul ettiği birçok hadisin de sahih olmadığı sabit olmuştur. Hakka ittibaı, hevâya ittibaya tercih edenlere yakışan yaklaşım da bu olup ümmetin seçkinlerinin öteden beri buna tâbi oldukları görülmüştür.

Hâsılı; sikanın her sözü -mâsum olmadığı için- kabul edilmez. Nitekim kitabımızdaki 268. hadiste Mahmad b. er-Rebî'-i Ensârî (r.a)'in İtban İbni Mâlik (r.a)'den uzunca bir rivayeti vardır ki, sonunda (a.s.v) Efendimiz Hazretlerinin, فَإِنَّ اللهَ حَرَّمَ عَلَى النَّارِ مَنْ قَالَ لَاإِلَهَ إِلاَّاللهُ يَبْتَغِى بِذَلِك وَجْهَ اللَّهِ buyurduklarını rivayet ediyor. Bu hadis, Buharî'de diğer bir kanal ile daha rivayet olunmuştur ki, bu ikinci tarike göre Mahmud b. er-Rebî', bundan sonra şöyle diyor:

"*Resûl (s.a.v)'in sahabesi Ebu Eyyub-i Ensâri'nin Yezid b. Muâviye ku-*

mandası altında Diyar-ı Rûm'a (İstanbul'a) gittiği ve orada vefat ettiği son gazasında ben bu hadisi -içlerinde Ebu Eyyub da hazır bulunan- bazı kimselere rivayet ettim. Ebu Eyyub bana karşı bunu inkâr ile, 'Vallahi hiç zannetmem ki, Resûlullah (s.a.v) senin bu dediğini buyurmuş olsun' dedi. Bu inkâr bana pek ağır geldi. O gazadan memleketime dönünceye kadar Allah bana selâmet nasip eder de İtban b. Mâlik'i kavminin mescidinde hayatta bulursam bunu tekrar ona sormaya Allah'a karşı ahdettim. O gazadan dönüp ya Hac ya Umre niyet ederek Medine'ye vardım. Benî Sâlim yurduna geldim. Baktım ki, İtban ihtiyarlamış, görmekten mahrum olmuş, kavmine namaz kıldırıyor. Namazdan selâm verince kendisine selâm verip kim olduğumu söyledim. Ve o hadisi sordum. İlk defasında bana nasıl söylediyse yine öyle söyledi."

Ebu Eyyub Hazretlerinin bu inkârı hakikatte ne Mahmud b. er-Rebî'i, ne de hadisi ona söyleyen İtban b. Mâlik'i tekzip maksadıyla vâki olmamıştır. Her ikisinin de sadık olduğunu biliyordu. O, günahkâr müminlerin hiç azap görmeyeceği izlenimini veren bu sözü, bildiği birçok âyet ve meşhur hadisin nasslarına muhalif bulmakla beraber (a.s.v) Efendimiz'in seçkin ashabından İslâm'a ilk girenlerden bir zât olduğu halde Dürerbar-ı Risâletpenahî Hazretlerinin ağzından buna benzer bir sözü de hiç işitmemiş olduğuna bakarak ve -sahihliği hâlinde ashab arasında yayılması tabii olması lazım gelen- bu rivayetin sahih olmadığını kuvvetli bir şekilde zannederek yemin ile inkâr etmiştir ki, ona göre kıssayı mânasıyla rivayet eden râvi mânanın tümünü edâ edecek lafızları bulmakta yetersiz kalmıştır.

Demek ki, öteden beri râvilerin tam sadıklığı rivayetin sahihliğine kâfi delil kabul edilmiş olmayıp mânanın sahihliğine de bakmışlardır.

Haber-i vahidin reddi ya metnin kendisine ait bir illete, yahut senede yönelik bir kusura binaen olur. Senedi söz götürmeyen, muhbirleri hep sîka olan bir haber-i vahid aşağıdaki sebeplerle reddedilebilir:

1. Aklî verilere (mucibat) muhalif olmakla. Zaruri akıl, his ve müşahede

ile mütevatir haber ile hilafı mâlum olan haberin – râvileri sadık olsalar da- bâtıl olacağında şüphe yoktur. Çünkü, apaçık Şeriat-ı Muhammedî (s.a.v) aklın kabul edemeyeceği şeylerle nazil olmamıştır.

2. Kitabullah'ın kat'î nasslarına, mütevatir sünnete, icma-ı ümmete muhalif olmakla. Böyle bir haberin; Allah'ı, Resulünü, bütün ümmeti tekzip ettiği için ya hiç aslı olmadığına yahut da aslı varsa mensuh olduğuna hükmedilir. Mensuh olmadığı halde bütün ümmetin hilâfına icma etmiş olması lazım gelir ki, bu, aklen mümkün görülemez.
3. Herkesin bilmesi vacip olan bir şeyi yalnız bir râvinin nakletmiş olmasıyla. İşte bu da o rivayetin aslı olmadığına delâlet eder. Zîra rivayet, herkesin bilmesi lazım gelen şeylerden iken binlerce insan içinde yalnız o râvinin ondan haberdar olması aklen mümkün değildir.
4. Mütevatir olarak nakli âdet olan bir hususu rivayet etmekte bir râvinin münferid kalmasıyla.

Şihabüddin Ahmed b. İdris el-Karafî (h.684) de bir haberin yalan olduğuna delalet eden şeyleri aşağıdaki gibi hulasa ediyor ki, takriben evvelkisi gibidir:

1. Zarureten yahut nazaran yani kat'î delil ile mâlum olana zıt olması;
2. Mütevatir olması lazım gelen haberlerden iken mütevatir olmaması;
3. Herkesçe mâlum olan şer-i şerifin esaslarına aykırı gelmesi;
4. Akla da şeriata da zıt olması;
5. Tam araştırmadan sonra, râvilerin şifahî veya yazılı rivayetleri içinde bulunmadığının ortaya çıkması.

Hulasa; Müslümanlarca rivayet edilen haberin sarih akla -te'vil kabul etmeyecek şekilde- aykırı; Kur'anın nassına, mütevatir sünnete, ümmetin kat'î icmaına aykırı olması red sebebi kabul ediliyor ki, tenkid tarihi kaidelerinin en

mühim safhası da budur.

Yalnız akla aykırılık bahsinde bizim ile Avrupalı Şark İlimleri mütehassısları -daha da genelleştirelim, Asrî İlimler adı verilen ilimleri kendilerine her hususta rehber kabul edenler- arasında mühim bir ihtilâf vardır ki, bu ihtilâfın kaynağı aklın uzak gördüğü şeylerin derecelerini ve sınırlarını tâyin etme meselesidir. Bu ise tarihî olmaktan çok felsefi bir bahistir.

Oryantalistlerle diğerleri, İslâmî nakillerden bahsederlerken rastladıkları sahih ve güvenilir rivayetler; şayet mucizeler, nübüvvet-i Muhammediye (s.a.v) konusu yahut vahiy, nübüvvet, melâikelerin varlığı, âhiret hayatı gibi fen kitaplarında yeri olmayıp İslâmî akideler cümlesine dâhil bir konuyu -arzu ve görüşleri hilâfına olarak- te'yit eder şekilde ifade buyrulmuş bulunursa derhal hafife alan bir gülümsemeyi hissettirecek alaycı söz ve tavırlar ile o rivayetleri değersiz çıkarmak isterler.

Hakikatte, beşer zihni daima gıcıklamaktan uzak kalmadığı halde müsbet ilimlerin -tamamen âcizlik sebebiyle- kendi sahasından ihraç ile leh ve aleyhinde ağzını açıp konuşmadığı, filozofların da beşer aklını bazen tasdik, bazen inkâr deryalarında bocalatıp kendilerine ucu bucağı bulunmaz bir çatışma meydanı edindikleri mucizeler (Le surnaturel) meselesinin; dinlere ihtilâf sahası olan Tevhid-i Barî (c.c) ile Nübüvvet ve Ahiret Hayatı bahislerinin münakaşa yeri böyle bir kitap mukaddimesi olmadığı için, bu gibilerinin bu inkârlarına karşı şimdilik biz de hafif bir tebessüm ile iktifa ederiz.

Bu mukaddime ne kelâm, ne felsefe kitabıdır. Muarızlarımızla olan bu ihtilâfımız ise esasa (fürû) değil, usule aittir. Yalnız onlar, "*Biz bu rivayete inanmıyoruz*" dedikleri vakit kendilerinden şunu talep etmek hakkımızdır ki; meselâ Resûl-i Ekrem (s.a.v) Efendimiz'in mucizeler göstermiş olduklarına büyük bir topluluğun diğerlerine mütevatir olarak rivayeti ile özet (icmalî) bilgi hâsıl olmuş iken filan veya filan hususi mucizenin tafsilatına ait hadislerin nakli anında aklın uzak görmesi gerekçesi ile iktifa etmesinler de başka yönlerden

tevatürü tekzibe sebep olacak delilleri varsa onları ibraz etsinler.

Böyle bir delil gösteremedikleri halde yine itirazlarını -hoşlarına gitsin-gitmesin- hükümsüz tutacağız. Çünkü delilleri, "*Raviler yalancıdır. Zîra akla aykırı bir vak'aya şahitlik ediyorlar. Vak'anın da aslı yoktur. Zîra yalancıların nakil ve ihbarıyla bize vasıl olmuştur*" tarzında bir bâtıl döngü ve matlubun elde edilmesiyle sonuçlanır. Hâlbuki gafil olmayan, kandırılamayan, sadık olan sîkanın birçok şahitliğiyle ihbar edilen vak'alar -mucize olsa da- vukua gelmiş kabul edilmesi lazım gelir. Zîra, basit bir vak'a ile mucizenin sınırını müsbet ilimler tâyin etmekten uzak olduğu gibi, "*Evrende harikulâde ve tabii kanunlar hâricinde bir hâdisenin vukua gelmesi muhaldir*" hükmü de tahkik edilmeden kabul edilmiş -birçok insana göre tartışılır- bir varsayımdan başka bir şey değildir.

Aklen uzak gibi (muhal demiyorum, çünkü muhal her zaman imkânsızdır) görünen nice şeylerin bilahare tasdik, hatta gerekçelendirilmiş olduğunun misalleri yukarıda Toma'dan naklen gösterilmişti. Binaenaleyh, Metodolojinin usûl ve ilmi esasları dairesinde ispat edilmiş hissiyata dayanan ve birbirini destekleyen rivayetler karşısında bulunan kimsenin, "*Sebebi bence mechuldür. Hâdisenin vukuunu havsalam almıyor*" demesi, bilerek kibirlenmekten, akla itimat etmemekten başka bir şey değildir. Aklî prensiplere itimat etmeyen kimsenin aklî delillerle başkasını ilzama çalışması gülünç bir şey olur.

Rivayet edilen harikulade vak'alar aklen imkânsız şeyler değil, râvileri de sıdk ve emanetle donanmış, vehim ve hatadan uzak kimseler ise her halde onu tasdik, sonra da verdiği haberi gerekçelendirmelidir. Bütün pozitif ilimler bu safhalardan geçmiş olduğu gibi bundan sonra da hep böyle olacaktır.

Zarurî olan bu tembihi yaptıktan sonra rivayeti zaafa uğratan on kusurun (metain-i aşere) ayrıntılarına geçelim.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RAVİNİN ADALET VE ZAPTINI ZEDELEYEN ON KUSUR (METÂİN-İ AŞERE)

1- KİZB (YALAN SÖYLEMEK)

2- YALANCILIKLA İTHAM EDİLMEK (TÖHMET-İ KİZB)

Mevzu ve Metruk (Matrûh) Hadis

Kizb ile töhmet-i kizb, adalete dokunan iki kusurdur. Birincisinden başlayalım.

KİZB (YALAN)

Mevzu' Hadis (الحديث الموضوع)

Kizb'den kasıt Hz. Resûl (s.a.v) adına yalan söylemektir. Nebî (a.s.v)

Efendimiz'den buyurmadıkları bir sözü devamlı rivayet etmekle itham edilmiş olmak kusurların en ağırıdır. Hatta böyle bir sözü Resûl (s.a.v)'ın hadisi diye uyduran müfterinin küfrüne kâni olanlar vardır. Böyle olan hadise mevzu ve muhtelak derler.

Mevzu' haber ile amel mutlaka haram olduğu gibi kıssalara, ahkâma, terğib ve terhibe, hâsılı her neye dair olursa olsun mevzu' olduğunu bile bile ve beyan etmeksizin onu rivayet etmek de haramdır. Sahih-i Müslim'deki, مَنْ حَدَّثَ عني بِحَدِيثٍ يُرَى أَنَّهُ كَذِبٌ فَهُوَ أَحَدُ الْكَاذِبَيْنِ yahut أَحَدُ الْكَاذِبِينَ "**Her kim yalan olduğunu bildiği yahut zannettiği bir sözü benim olmak üzere rivayet ederse iki yalancının yahut yalancılardan biri de kendisidir**" hadis-i şerifi Resûlüllah (s.a.v) kelâmı olmak üzere uydurulduğu mâlum olan bir sözü mevzu' olduğunu bildirmeksizin rivayet etmeye engeldir.

Bir hadisin mevzu' olduğuna ekseriyetle kat'î şekilde değil, zann-ı galip ile hükmedilir. Zîra, doğru söyleyenden yalan sâdır olabildiği gibi yalancıdan da doğru söz işitilebilir. Ancak hadisçilerin doğruyu yalandan temyiz eden kuvvetli melekeleri imdada yetişip delillere göre bir haberin uydurma olduğuna yahut olmadığına hükmederler. Muhaddislerin içinden de yalnız âşinalığı tam, zihni parlak, anlayışı dürüst, mevzu oluşa delalet eden deliller hakkındaki bilgisi sağlam olanlar böyle bir meleke ile seçilmiş olabilirler.

Darekutnî, "*Ey Bağdatlılar, ben sağ iken hiç kimse Resûlüllah (s.a.v) Efendimize yalandan söz isnad edebilir zannetmeyiniz*" güçlü iddiasını ileri sürdüğü gibi daha evvel Rebî' b. Hüseym (? 64) de, "*Hadisin gün gibi açık bir aydınlığı olur, ondan dolayı kabul ederiz. Yine hadisin gece karanlığı gibi bir zulmeti olur, ondan dolayı reddederiz*" demişti.

Mevzuat hakkındaki eseriyle meşhur olan İbnü'l-Cevzî (507-597) de, "*Münker hadis karşısında ekseriyetle ilim talibinin tüyleri ürperir, onu duyunca kalbi sıkıntılı olur*" sözü ile ehlince Resûl (a.s.v)'ın sözü ile uydurma söz arasındaki açık farkı anlatmak istemiştir.

Mevzu hadis, bazen uyduranın ikrarıyla mâlum olur. Meselâ, Ömer b. Sabih[97] kendi kanalıyla rivayet edilen bir Nebevî hutbeyi uyduranın kendisi olduğunu haber vermiş olduğu gibi birer birer bütün Kur'an surelerinin fazileti-ne dair Übey b. Ka'b (r.a)'den rivayet edilen uzun bir hadisin de Terras lakabıyla meşhur Meysere b. Abdi Rabbih tarafından uydurulduğu yine kendisinin ikrarıyla sabit olmuştur. Bu Meysere'nin yalnız Kazvin şehri ile sınır illerinin faziletlerine dair kırk uydurma hadisi vardır. Meysere uydurduğu hadisleri sîka ricalden rivayet eder dururdu.[98]

---

[97] Kelimenin sahih zabtına vâkıf olamadım. Ömer b. Sabih diye yazıldığını gördüğüm gibi Zehebî'nin Mizanü'l-İtidal'inde عمر بن صبح suretinde de kayıtlı gördüm. صبح'in musağğar olarak olmak صبيح ihtimali de vardır.

[98] Uydurmacılar arasında ismi anılan bir de Meyseretü'l-Ekkâl vardır ki, onun yine bu Meysere b. Abdi Rabbih olup olmadığını Hâfız Zehebî Mizanü'l-İtidal'inde kestiremiyor. Ekkâl obur demektir. Zehebî, bu münasebetle oburluğuna dair -ancak latife olarak aktarılabilecek- birkaç kıssasını isnadıyla beraber haber veriyor:

Kendisini doyurmayı nezretmiş bir kadının adağını yerine getirmek için kanaatkâr bir şekilde yediği şeyleri ölçmüşler. Yetmiş kişiyi doyuracak miktarda bulmuşlar. Harun er-Reşîd bir kere Meysere'nin yediği şeylerin ne miktara ulaştığını sormuş. Ve o şeyleri bir file versinler diye emretmiş. Filden bir pide artmış. Bazı muzip kimseler bir defa "*Gel seni doyuralım*" demişler. Fakat bindiği merkebi boğazlayıp ve tümünü kebab edip yedirdikten sonra bedelini toplayıp kendisine vermişler. Biri, "*Ne kadar şey ile doyarsın?*" diye kendisine sormuş. "*Kendi malımdan olursa iki pide ile doyarım. Başkasının malından olursa hemen un pişir ben yiyeyim*" cevabını vermiş.

Diğer taraftan da Meysere'nin, "*Kur'an'ın faziletleri hadisini insanları Kur'ana teşvik etmek için uydurdum*" dediğini İbni Hibban, Abdurrahman b. Mehdi'den naklettikten sonra yine İbni Mehdî'ye atfen dünya şehvetlerine meyletmez, faziletli bir zahit olup vefatı günü Bağdad çarşılarının hep kapandığını, bu haliyle beraber yine hadis uydurduğunu ve vefat ederken kendisine, "*Rabbinin, senin hakkındaki muamelesiyle ilgili hüsn-ü zan et*" dediklerinde, "*Nasıl etmem ki; yalnız Ali'nin faziletleri hakkında yetmiş hadis uydurmuşumdur*" dediğini haber veriyor.

Meysere'nin hadis uydurduğunda her iki nakil birbirine uygun ise de zahit Meysere'nin obur Meysere olduğunu akıl almıyor. Bunların ayrı ayrı iki uydurmacı oldukları ihtimali daha kuvvetli gibi görünüyor.

Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Mahmud b. Gaylan-ı Adevî'den olan aşağıdaki nakli de dikkate değerdir. Mahmud b. Gaylan şöyle diyor:

Kur'an surelerinin faziletleri hakkında Übey b. Ka'b (r.a)'den rivayet olunmakta olan hadisten bahsederken Müemmel b. İsmail bana haber verdi ki: Hadisi bir şeyhten dinlemiş. "*Bunu sana kim söyledi?*" diye ona sormuş. O da, "*Medain'de şu an hayatta olan bir şeyh*" demiş. Medain'de o şeyhi bulup aynı soruyu kendisine sormuş. Şu an hayatta olan Vasıt'taki bir şeyhi haber vermiş. Vasıt'taki şeyhi aramış.

O da Basra'da bir şeyhten aldığını söylemiş. Basra'dakine gitmiş. Abadan'da birini haber vermiş. Abadan'daki şeyhi bulup ona da sormuş. O da elinden tutup şeyhleriyle beraber mutasavvifeden bir cemaatin ikametgâhı olan bir eve götürmüş. Ve "*Bana hadisi söyleyen işte bu şeyhtir*" demiş. Müemmel Şeyh'e, "*Bu hadisi sana kim söyledi?*" deyince, Şeyh, "*Bunu bana söyleyen hiç kimse yoktur, lakin ne yapalım ki halk Kur'anın kıraatine o kadar rağbet etmiyor. Biz de bu hadisi kalplerini Kur'ana doğru daha ziyade yöneltmek için uydurduk*" demiş.

Abadan'daki bu şeyhin Bağdatlılarca zühd ve takvasıyla mâruf Meysere olup olmadığı meçhuldür. Meysere değil ise bu da bir başkasıdır. Nitekim İbnü'l-Cevzî Buzeyğ isminde bir râviden şüpheleniyor. Hadisin mevzu' ve uyduranın Meysere olduğu İbni Hibban'dan nakledilen İbni Mehdî'nin sözü ile sabit iken işin en garip yönü bu hadisin aynı olmak üzere "Surelerin Haziletleri Hadisi" adıyla -Übey değil- İbni Abbas (r.a)'e ulaşmak olmak üzere Ebu İsme Nuh b. Ebî Meryem'e (h.173) de yamanmasıdır.

Hadis Usûlu, Hadis Ricali ve Mevzuat kitaplarından her hangisine bakılsa Ebu İsme'yi böyle bir töhmete bulaşmış gösterirler. Hatta mezhep olarak Hanefî oldukları halde Aliyyü'l-Kârî ile Abdü'l-Hayy el-Leknevî bile bu cereyana kapılmaktan kendilerini kurtaramamışlardır.

Ebu İsme ehl-i re'yin değerli fukahasından Mervek'in tâbi olunan imamı ve kâdısı olup fıkhı Ebu Hanîfe ile İbni Ebî Leylâ gibi iki meşhur müçtehitten, Mağazî'yi Muhammed b. İshak'tan, tefsîri Kelbî'den, hadisi Haccac b. Ebî Ertat, Zührî, İbnü'l-Münkedir gibi büyüklerden tahsil edip bu ilimleri şahsında cem' ettiği için el-Cami' lakabını hak etmiş bir zât olduğundan hadis uydurması, hele uydurduğunu ikrar etmesi mantıki olarak imkânsızdır. Hâkim'in Ebu Ammâr Hüseyn b. Hureys-i Mervezî'den rivayetine göre güya Ebu İsme'ye, "*Sure sure Kur'anın faziletleri hakkındaki hadisi İkrime'nin arkadaşlarından hiçbiri İkrime'den rivayet etmemişken* عن عكرمة عن ابن عباس *senedi ile nasıl olup da rivayet ediyorsun?*" diye sorulmuş da oda sanki, "*İnsanların Kur'an kıraatinden yüz çevirip Ebu Hanîfe'nin fıkhı ve İbni İshâk'ın Mağazî'si ile iştigal ettiklerini gördüm de bu hadisi Allah rızası için uydurdum*" demiş oluyor.

Kıssanın bu sened ile bu tarzda hikâyesine göre "sorulmuş" denince "Ebu İsme'ye sorulmuş"; "demiş" deyince de "Ebu İsme cevap vermiş" gibi anlaşılıyorsa da Ebu Ya'lâ el-Halilî'nin İrşad'daki ibaresi biraz başka türlüdür. O rivayet روى نوح بن ابى مريم الجامع فى فصائل القرآن سورة سورة عن رجل عن عكرمة عن ابن عباس رضى الله عنهما فقيل له.الخ. şeklindedir ki, bu ibareye göre senedde bir kere Ebu İsme ile İkrime arasında عن رجلdiye meçhul bir râvi daha vardır ki, uyduranın o olması ihtimali pek kuvvetle sözkonusu olduğu gibi قيل ile kastedilen soru soran Ebu İsme olmuş, cevap da Ebu Hanîfe fıkhı ile İbni İshâk'ın Mağazî'sini neşr ile meşgul olan Ebu İsme'ye târiz olarak meçhul râvi tarafından verilmiş olur ki, artık şaşılacak ve garip görülecek hiçbir nokta kalmaz.

Ebu İsme, zayıflardan bile sema'ını açıkça beyan eden müdellis olmayan bir râvidir. Zamanının değerli imamı olan Hafız Abdan-ı Mervezî (221-293) ehl-i re'yden birine cenaze namazından iki selâm ile çıkılacağına ne ile hükmettiklerini sormuş. O da Ebu İsme'den, عن الركن عن مكحول عن عثمان بن عفان isnadıyla rivayet edilen bir hadisini zikredince, "*Ebu İsme, işte bu yönden hücuma uğrayıp hadisi terkedilmiştir. Hiç böyle bir hadis Rükn'den rivayet edilir mi?*" demiş.

Bu selâm meselesinde Mâlikîlerle Şafiîler de Hanefilerle ile beraberdirler. Lâkin hadisin isnadı zayıftır. Rükn hakkında Abdullah b. el-Mübarek, "*Bence haydutluk etmek Abdü'l-Kuddus-i Şamî'den rivayet etmekten hayırlıdır. Abdü'l-Kuddus ise yüz tane Rükn gibisine değişilmez*" demiştir.

Bu kıssadan da anlaşılıyor ki, İmam-ı Ebu İsme'nin hadise âşinalığı geniş olmakla beraber zayıfla-

Ebu İshak-ı Sa'lebî (427) ile Ebü'l-Hasen el-Vahidî (468) ve onları taklit ederek Carullah Mahmud Zemahşerî (467-538) ve Abdullah b. Ömer el-Beyzavî (685) gibi müfessirler bunu mevzu' olduğunu beyan etmeksizin tefsirlerine kaydettiklerinden dolayı ayıplanmışlardır.

İbni Dakiki'l-İyd (625-702), "*Vaz'ı* ikrar eden kâtibin ikrarı hadisin mevzu' olduğuna kat'î surette hükmetmek için delil olmaz. Zîra, ikrarında yalancı olma ihtimali de vardır*" demiş ise de maksadı her halde böyle bir hadis ile amelin caizliğini ifade etmek değildir. Onun anlatmak istediği mâna, bir hadisin mevzu' olduğuna hükmetmenin zann-ı galib ile olacağıdır. İkrar, hüküm vermek için kuvvetli zanni delil olmasa, yaptığı katli ikrar eden yalancının ikrarının, ihtimal ki, ikrarında yalancıdır denilerek caiz olmaması lazım gelirdi.

Bu meselede herhangi bir Müslüman Resûlüllah (s.a.v) Efendimiz'e bir hadis isnad ettikten sonra yalancı olduğunu itiraf ederse ikinci sözünde sadık olduğu zannı şüphesiz galebe eder. Zîra, ittifakla en büyük günahlardan, bazılarınca da küfür sayılan böyle çirkin bir fiili nefsine nisbet etmeye hiçbir Müslüman'ın cür'et edemeyeceğine herkes hükmeder.

Uydurma delili, bazen râvinin kendi durumu olur. Üçüncü asır yalancıla-

---

rın rivayetini de nakletmekten çekinmezmiş. Ebu İsme'nin muhalif fırkalardan düşmanları çok olduğundan Kur'anın faziletleri hadisinde de senedden meçhul bir ravinin düşmesiyle hâsıl olan belirsizlikten düşmanları istifade ederek uydurma iftirasını kendisine mal etmişler gibi görünüyor.

Herhalde Ebu İsme hadis uyduran olmak şöyle dursun imamlardan ve hakikatte sikalardandır. Yalnız diğer ehl-i re'y gibi meşhur sünnete itibar edip fetvasına uygun bir hadisi zayıf da olsa i'tidaden yani sözünü takviye eder diye rivayet etmekte beis görmeyenlerden olduğu için hadisten pek çok nasibi olduğu halde rivayeti birçok muhaddisçe zayıf görülmüştür. Ebu Davud ile Tirmizî Sünen'lerinde, İbni Cerîr Tefsir'inde rivayeti ile ve İbni Mace Tefsir'inde sözü ile ihticac etmişlerdir. Ondan rivayet eden birçok otorite sika içinde Şu'be de vardır. Hatta Şu'be Sünen-i Ebî Davud'un rivayetine göre bir hadisteki lafız ihtilâflarını ispat için Ebu İsme'nin rivayeti ile ihticac etmiştir. Şu'be'nin cerh ve ta'dil babında ne kadar titiz olduğu mâlumdur. Tedlisi bile zinadan daha ağır bulan Şu'be'nin onun hadisini rivayet etmesi İmam'ın sîkalardan olduğuna başka delil aramaya hacet bırakmaz.

Ebu İsme hakkındaki bu şüphe gönülde bir ukde idi. Muhakkik üstadımız Sadrüddin Efendi hazretlerinin irşadının rehberliğiyle meseleyi çözmekle -velev muhtasar olarak- bu yanlışı tashih edebildiğimden dolayı üstadımıza ne kadar teşekkür etsem azdır.

* Vaz'; burada, yalan söylemek, Hz. Peygambere isnad ederek hadis uydurmak anlamındadır.

rından Me'mûn b. Ahmed'in yanında Hasan-ı Basrî'nin Ebu Hüreyre (r.a)'den sema'ı olup olmadığına dair olan âlimlerin ihtilaflarından bahsedilmiş. O, derhal Hasan-ı Basrî'nin Ebu Hüreyre'den sema'ı olduğuna delil olan bir isnad kaydedivermiş.

Bu Me'mûn İbni Ahmed, Hişam b. Ammar'dan bazı hadisler rivayet edermiş. Hadis münekkidi İbni Hibban ona, "*Sen Şam'a ne zaman girdin?*" diye sormuş. O da, "*İki yüz elli tarihinde*" deyince, "*Kendisinden rivayet ettiğin Hişam iki yüz kırk beş tarihinde vefat etti. Nasıl oluyor da ondan rivayet ediyorsun?*" demiş. O da, "*Benim dediğim başka bir Hişam b. Ammar'dır*" pişkin cevabını vermiş.

Gıyas b. İbrahim isminde diğer bir yalancı, Abbasî halifesi Mehdî'nin huzuruna girerken Mehdî'nin güvercin yarıştırdığını görmüş. Derhal Nebî (a.s.v)'a kadar bir isnad zikrederek, لاَسَبَقَ اِلاَّ فِى نَصْلٍ اَوْ خُفٍّ اَوْ خَافِرٍ اَوْ جَنَاحٍ "**Ok, deve, at ve kuş yarışlarından başkası için ödül almak helâl olmaz**" diye rivayet etmiş. Rivayetin son kısmı hariç, sabittir. Lâkin Mehdî, اَوْ جَنَاحٍ ziyadesinin kendi hatırı için ilâve edildiğini derhal kavrayarak güvercinlerin boğazlanmasını emretmiş.

Bazen delil, uydurma rivayetten, metnin hâlinden belli olur. Haberin Kur'anın nassına veya mütevatir sünnete yahut kat'î icmaya yahut da -te'vili kâbil olmayacak şekilde- sarih akla aykırı olduğunda rivayetin yalan olduğu muhakkaktır. لاَ يَبْقَى عَلَى ظَهْرِ اَرضٍ بَعْدَ مِائَةِ سَنَةٍ نَفْسٌ مَنْفُوسَةٌ "**Yüz sene sonra yeryüzünde hiçbir hayat sahibi kalmayacaktır**" hadisi gibi. Bunun bâtıl olduğu muhakkaktır. Zîra, ondan sonra asırlar geçti. Canlı mahluklar hâlâ yeryüzünde gezip duruyor. Bu hadisin râvisine hüsn-ü zan edenler metinden bir مِنْكُمْ lafzının düşmüş olduğuna hükmediyorlar ki, bu takdirde meali, kitabımızdaki 96 ve 356'inci hadislerin mealine mutabık düşmüş ve vâkıaya mutabık bir gaybten ihbar mucizesini göstermiş olur. Hakikaten, 110 tarihinden sonra Asr-ı Celîl-i Nebevi'yi idrak etmişlerden hayatta hiç kimse kalmamıştır.

Çok kere de hadisin lafızlarındaki kusur ve mânalarındaki bozukluk mevzu' olduğuna şahitlik eder.

Rivayeti, bazen uyduranı icat eder. Bazen selef-i sâlihinden veya eski filozoflardan birinden yahut İsrailiyyat'tan, hâsılı başkasının sözlerinden iktibas etmiş olur. Ali (k.v) hazretlerinin sözlerinden, Hasan-ı Basrî'nin mevkuf hadislerinden, Mâlik b. Dînar, Fuzayl b. Iyaz ve Cüneyd gibi büyüklerin birikimlerinden iktibas edilen birçok söz hadis diye piyasaya sürüldüğü gibi cahiliyedeki Arap tabiplerinden Haris b. Kelde ile Yunan filozoflarından Bukrat (Hippokrates) ve Eflâtun'un tıbba ait birtakım sözleri de hadis diye yayılmıştır.

Benî İsrail peygamberlerinin sabit olmayan sözlerinden bazıları da Hatemü'l-Enbiya (a.s.v) Efendimiz'in kelâmı diye nakledilir. Bu gibi hadislere mevzuu'l-metin derler. Bir de isnadı zayıf olan hadise değer katmak için bazen ona bir sahih isnad uydururlar ki, ona da mevzuu'l-isnad denir.

Hadis uydurmanın bir sebebi -zındıklarda olduğu gibi- dinsizliktir. Bunların maksadı dinî hafife almak ve insanları saptırmaktır. Ukaylî'nin (h.323) tahricine göre Hammad b. Zeyd (116-197) zındıkların uydurduğu hadislerin on dört bine baliğ olduğunu söylemiştir. Basra Emiri Muhammed b. Süleyman el-Abbasî, Abdülkerim b. Ebi'l-Avca'yı katle teşebbüs ettiği zaman Abdülkerim helali haram, haramı helâl etmek üzere dört bin hadis uydurmuş olduğunu haber vermiştir.

Mehdiy b. Meymun (-172), "*Zındıklardan bir herif, insanlar arasında dolaşıp duran yüz hadisi uydurduğunu bana ikrar etti*" demiştir. Hâsılı zındıklar dinî karıştırmak, Müslümanları şaşırtmak için İslâm kisvesine bürünerek Resûlüllah adına yalan uydurmak alçaklığını bolca irtikâp etmişlerdir. Lâkin onlara karşı hadis münekkidleri çıkıp uydurmalarını olduğu gibi ümmete arz edebilmişlerdir. Abdullah b. el-Mübarek'e, "*Şu mevzu hadisler ile ne yapacağız?*" diye şikâyet edilmiş. "*Siz merak etmeyiniz, onlara karşı cehabize eksik olmayacaktır. Hak Celle ve Alâ Hazretleri* إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ *buyuru-*

yor"[99] diye teselli vermiştir ki, cehabize dediği, hadiste tahkik ve maharet sahibi olanlardır.

Hakikaten âyet-i kerîmenin ihtiva ettiği sadık İlâhi vaad Kur'anın lafızları gibi mânalarını da hıfzetmeyi garanti eder. Nebevî hadislerde[100] لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ âyet-i kerimesinin delaleti ile- Kur'anın mânaları cümlesindendir.

Hadis uydurulmasına bazen dinsizlik değil, bilakis cahilce bir dinî gayret sebep olmuştur. Diyanetle mâruf, âbid bazı kimselerin Salât-ı Regaib, Şaban'ın 15. gecesinin namazı hakkında, Kur'an surelerinin birer birer faziletleri hakkında rivayet ettikleri mevzu hadisler bu cümledendir. Bunlar insanları ibadet ve taata, Kur'an okumaya terğib ve teşvik ediyoruz diye Resûl (a.s.v)'a iftiralarını mâsiyet değil, takva kabul etmişler ve gariptir ki, mukabilinde, sevap ümidinde bile bulunmuşlardır. Biraz evvel ismi geçen Meysere de bunlardan biridir.

Aslında, İmadüddîn İbni Kesîr'in (700-774) Tefsir'i ile Suyutî'nin ed-Dürru'l-Mensur'unda Kur'an tilavetinin ve birçok sure-i şerîfenin faziletleri hakkındaki sahih ve hasen hadisler, bir hüsn-ü niyet sahibini böyle bir külfetten âzade bırakacak kadar çoktur. Böyle olmakla beraber dinî gayrette aşırı gitmek, akıldan nasibi olmayan bu gibi kuru zahitleri bu gibi boş külfetlere sevketmiştir. Hatta Kerramiye denilen bid'atçi grup, "*Terğîb ve terhîb hadislerini uydurmakta hiç beis yoktur*" demişler imiş. Ne büyük gaflet! Daha doğrusu ne büyük hayâsızlık! Muhaddislerin unutturmakta en ziyade müşkülat çektikleri işte bu nevi mevzu hadisler olmuştur.

Uydurma sebebi bazen uyduranların kendi mezheplerine, akidelerine karşı taassubu olur. Bir mezhep tâbilerinin, kendi imamları ve mezhepleri lehine veya muarızları aleyhine; kezâ Harici, Nevâsıb, Emevî, Abbasî taraftarlarının kendi lehlerine ve diğerleri aleyhine olacak hadisler uydurmaları bundan neşet etmiştir. İbni Ebî Hatim'in (240-327) nakline göre Haricilerden biri tevbe

---

[99] Hicr suresi, âyet 9
[100] Nahl suresi, âyet 44

ettikten sonra, "*Gözünüzü açınız, dininizi kimlerden aldığınıza da dikkat ediniz. Çünkü biz vaktiyle bir şey istedik mi, ona dair hemen bir hadis yakıştırırdık. Sizi saptırmayı Allah rızası için işlenmiş bir hayır kabul ederdik*" demiş. Biraz evvel adı geçen Me'mun b. Ahmed el-Herevi de bunlardan biridir. Herevî, hadis diye İmâm-ı Şafiî aleyhinde يَكُونُ فِى أُمَّتِى رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ يَكُونُ أَضَرُّ عَلَى أُمَّتِى مِنْ إِبْلِيسَ "**Ümmetimden Muhammed b. İdrîs denilecek bir adam zuhur edecektir ki, ümmetim için İblis'ten daha muzır olacaktır**" gibi bir tekerleme uydurmuştur. أبو حنيفة سراج أمتي "*Ebu Hanife ümmetimin kandilidir*" hadisi de bu neviden olarak taassup sonucu uydurulmuş bir sözdür. Emeviler ile Abbasîler hakkındaki hadisler ise hepsi birden külli bir kaide olarak reddedilmiştir.

Yöneticilere yaklaşmak yahut garib hadisler rivayet ederek meşhur olmak gibi alçakça maksatlarla hadis uydurulduğu da çokça vâkidir. Gıyas b. İbrahim'in demin zikrettiğimiz hadis metnine أَوْ جَنَاحٍ lafzını ziyade etmesi gibi ki, Halife Mehdî'ye yaranmak için olduğu açıktır. İnsanların cahilleri arasında muvakkat bir şöhret kazanıp itibara nail olmak sevdasıyla ehlince makbul olmayacağı muhakkak olan garib hadisleri ortaya saçmak illetiyle ma'lul kimselerin uydurdukları hadisler de imamları pek yormuştur.

Şerefüddin-i Tîbî'nin (743) Hulâsa'sında mezkûr olduğu üzere bazı utanmaz dilenci grubu herifler de bazı sahih hadis isnadlarını ezberleyip ve çarşıda, pazarda, camide onları beyan ederek arkalarından uydurdukları mevzu hadisleri ekleyip insanları heyecana getirmek ve karınlarını bu vesile ile doyurmak yolunu tutmuşlar imiş.

Bir defa İmam-ı Ahmed İbni Hanbel ile Yahya b. Main Bağdad'da Rüsafe Mescidi'nde namaz kılmışlar. Karşılarında bir kıssacı yani birçok emsalini bildiğimiz utanmaz bir vaizin, حدثنا احمد ابن حنبل و يحيى بن معين قال حدثنا عبد الرزاق قال حدثنا معمر عن قتادة عن انسٍ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ senedi ile başlayarak ve "**Her kim** لَاإِلَهَ إِلَّااللّٰهُ **derse her kelimesinden Allah Teâlâ bir kuş yaratır**

ki, gagası altından, tüyü mercandan..." diyerek yirmi yaprak tutan bir kıssa uydurmuş. Ahmed Yahya'nın, Yahya Ahmed'in yüzüne bakıp, "*Bunu herife sen mi rivayet ettin?*" diye soruşmuşlar. Her ikisi de, "*Vallahi bu saate gelinceye kadar böyle bir söz işitmedim*" dedikten sonra sükût ederek beklemişler. Herif vaazını bitirdikten sonra Yahya b. Main, "*Gel*" diye eliyle işaret etmiş. Adamcağız dünyalık verecek ümidiyle hemen fırlamış. Ve Yahya b. Main ile aralarında şöyle bir diyalog cereyan etmiş:

- *Bu hadisi sana kim söyledi?*

- *Ahmed İbni Hanbel ile Yahya b. Main.*

- *Yahya b. Main benim, Ahmed İbni Hanbel de bu. Ömrümüzde Resûl (a.s.v)'in hadisi olarak böyle bir söz işitmiş değiliz. Eğer mutlaka sana yalan uydurmak lazım ise bizlerden başkasının ağzından uydur.*

- *Yahya b. Main sen misin?*

- *Evet benim.*

- *Ben çoktan beri Yahya b. Main ahmaktır, diye işitir dururdum. Şimdi anladım ki, bu doğru imiş.*

- *Peki, benim ahmak olduğumu nasıl anladın?*

- *Sanki dünyada sizden başka Yahya b. Main ile Ahmed İbni Hanbel yokmuş gibi söylüyorsun. Ben bu adamdan başka on yedi Ahmed İbni Hanbel'den hadis yazmışımdır*" deyince Ahmed İbni Hanbel utancından, herifteki hayâsızlığın derecesine taaccübünden eliyle yüzünü kapamış. Ve Yahya b. Main'e, "*Aman, bırak gitsin*" demiş. Herif de bir hafife alma tavrı ile yanlarından defolup gitmiş.

Uydurma (Mevzu') Hadisin Hükmü

Resûl (a.s.v) adına yalan söylemenin haram, hatta haramların en çirkini olduğunda şüphe yoktur. Lâkin Kerramiye ile Sufiye'den bazıları terğîb ve terhîb yani taat ve amel-i salihe teşvik ile kötülüklerden sakındırmak maksadıyla hadis uydurulmasını mubah görmüşlerdir diye bir nakil vardır. Bu nakle göre bu şâz fırkalar güya مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ mütevatir hadisinin bazı rivayetlerinde لِيُضِلَّ بِهِ النَّاسَ **"İnsanları saptırmak için kasıtlı olarak"** denilmiş olmasına itibar ederek bu hadiste bahsedilen şiddetli ceza tehdidinin insanları saptırmak için Resûl adına yalan uydurmayı irtikap edenlere mahsus olup insanların hidayeti gibi yüce (!) bir maksatla olan yalana şamil olamayacağı sonucunu çıkarmak istemişlerdir.

Bu istidlal cehaletten doğan büyük bir hatadır. Çünkü, terğib ve terhib de şer'î hükümlerdendir. Şâri'in ettiği terğîb ve terhîbin derecesini aşmak yine İlâhi sınırları tecavüz etmek demektir. Evet, terğîb ve terhîb konusunda zayıf hadis -ama mevzu' değil!- birçok âlimce kendileriyle amel edilir. Hatta -diğer şer'î delillerin yokluğu hâlinde- bazılarınca zayıf hadis, re'y ve içtihada bile tercih edilirse de Nebî (s.a.v)'e isnad ederek kasten yalan söylemenin kesin haram olduğunda ittifak vardır.

Hadis uydurmak Allah'ı inkârdan sonra büyük günahların en büyüğüdür. Hatta Zehebî Cevahir'de, *"Cumhura göre terğîb veya terhîb hadisi uyduranın küfrüne hükmolunamazsa da helâl ve harama dair uyduracak olursa icma ile tekfir edilir"* diye ifade ediyor. Şafiî fakihlerden Ebu Muhammed Abdullah el-Cuveynî (h. 438) daha ileriye giderek mutlak olarak tekfir eder ki, bu mübalağalı içtihadı icmaa muhalif görülmüştür.

Elhâsıl, hangi şekil ve maksatla olursa olsun kasten Resûl adına yalan söylemek alçaklığını irtikap etmiş bir râvi -kâfir kabul edilmese bile- küfürden sonra en büyük günahlardan birini irtikâp etmiş bir fâsık demek olduğundan âlimlerce rivayetin red sebebi olan en şiddetli kınama ve cerh ona yöneltilir.

Bundan sonraki kınama sebeplerinin hepsi şiddet açısından bunun altındadır.

Mevzu' hadisi bile bile mevzu' olduğunu beyan etmeksizin rivayet etmenin de haram olduğunda ittifak vardır. Zîra من حدث عني بحديث يرى أنه كذب فهو أحد الكاذبين hadisinin sahih ve Müslim de rivayet edilmiş olduğu evvelce geçmişti.

Terğîb, terhîb ve faziletlere dair zayıf hadisler ise -tekrar ediyorum, mevzu olanlar değil- zayıflıkları beyan olunmaksızın rivayet edilebilir.

Mevzuat Kitapları

Yalancılar ve hadis uyduranlar bir taraftan muhtelif maksatlar altında hadis uydurmakla meşgul iken Allah'ın korumasının bir eseri olarak daima çanlarına ot tıkayacak Resûl'ün (s.a.v) sünnetinin uyanık savunucularını karşılarında bulup mevzu rivayetleri takibe uğramış ve sanatında mahir ve otorite rivayet sarraflarından birçok hafız imam bunlara dair çeşitli kitaplar yazarak uydurma hadis rivayet etmenin kökünü kurutmuştur.

Meselâ; Buharî (194-256), Neseî (215-303), İbni Hibban (290-354), Ebu Bişr-i Devlâbî (224-310) Muhammed b. Amr-ı Ukaylî h.323, Ebu Nuaym Abdülmelik-i Cürcanî (242-323), Darekutnî (306-385), Hâkim (321-405), Ebü'l-Feth el-Ezdî (h.374), Ebu Abdillah Hüseyin b. İbrahim el-Cûzekânî'nin (h.543) Kitabu'z-Zuafa'sı ile Abdullah b. Muhammed b. Adiyy'in (h.365) el-Kâmil'inde birçok mevzuata rast gelindiği gibi sırf mevzuatı tahric, tertip ve tasnif maksadıyla yazılmış kitaplar da vardır.

Mevzuat kitapları içinde günümüzde en çok mâruf olanlar, Hüseyn b. İbrahim-i Cuzekânî'nin Kitabü'l-Ebatîl'i ile Kitabul-Mevzuât'ı, İbnü'l-Cevzî'nin (508-597) el-Mevzuâtü'l-Kübrâ'sı, Muhammed b. Ahmed es-Seffarinî'nin (1144-1188) ed-Dürerü'l-Masnuât'ı Celâleddin-i Suyutî'nin (849-911) el-Leâli'l-Masnua'sı ile Zeylu'l-Leâlî ve en-Nüketul-Bediât ve et-Taakkubat'ı, Ali b. Muhammed b. Irak el-Kinanî'nin (h.963) Sultan Süleyman'a ithaf ettiği Tenzîhu'ş-Şerîa'sı, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'nin (448-507) ve

Hind âlimlerinden Melikü'l-Muhaddisin lakabıyla mâruf Cemalüddîn Muhammed b. Tâhir el-Fettenî'nin (h.686) Tezkiretü'l-Mevzuât'ları, Radıyyüddin-i Sağanî'nin (h.650), Mecdüddîn-i Firuzâbadî'nin (729-816), Şemsüddin-i Sehavî'nin (831-902), Şemsüddin-i Sami'nin (h.942), Şevkânî'nin (1255), Hafız Ziyaüddin Ebu Hafs Ömer b. Bedr-i Mevsılî'nin (557-622), Aliyyül Kârî'nin (1014), Senderusî'nin (1137) vs. kitapları dillerdeki birçok hadisin asılsız olduklarını bildirdikleri gibi "*Şuna dair, buna dair hadislerin tümü mevzudur*" türünden birçok külli kâide beyan etmişlerdir.

Yalnız İbnü'l-Cevzî'nin kitabını okuyacak kimsenin dikkatli olması gerekir. Zîra, müellif pek müsamahasız olduğundan müsamahasızlık alışkanlığına mağlup olarak mevzu' olduklarına hiçbir delil bulunmayan birçok zayıf hadise de hemen mevzu' damgasını basmış ve acele ile Sünen kitaplarında olanlardan yüz yirmi kadar, hatta Buharî ile Müslim'den birer hadise mevzu' deyivermiştir.

Suyutî'nin mevzuat kitapları elde bulunmadıkça İbnü'l-Cevzî'ye itimat etmemelidir. İbnü'l-Cevzî'nin Mevzuat'ını Hafız Zehebî (673-748) ihtisar ettikten sonra üzerine iki de zeyil yazmıştır. Suyutî'nin Leâli'si İbnü'l-Cevzî'ye karşı tenkid ile doludur. Hadis ricali hakkında te'lif edilmiş kitaplarda da bir hayli mevzu' hadisler haber verilir.

Metruk (Matruh) Hadis (الحديث المتروك)

Yalancılıkla itham edilmek de hadd-i zatında kusurların en ağırı ise de evvelki kusurun altında bir mertebede bulunmaktadır.

Resûl (s.a.v) adına yalan söylemek alçaklığını irtikâp ettiği mâlum olmamakla beraber mutlak mânada yalancılık töhmeti altında olan râvinin verdiği haber iki derecelidir. Bu haber, dinin zaruri olarak mâlum olan esaslarına muhalif olup da rivayet yalnız kendi kanalından vâki ise -ortada diğer uydurma delilleri bulunmadığı takdirde bile- sırf onun rivayette tek kalması, Resûl adına yalan söylemek ithamına zanni delil kabul edilir. Rivayeti de mevzu'ya dâhil

olur.

İkincisi, râvinin Nebevî hadis rivayetinde kasten yalan söylediğine malumat hâsıl olmamakla beraber başkasından yahut kendisinden bahsederken yalanı irtikâp ettiği mâlum olur ki, bu da sözlü fasıklıktır. İşte böylesinin rivayeti de reddedilir. Zîra, Resulün hadisleri dışındaki konularda gevşekliğe alışan kimsenin Nebevî hadislerde de -alışkanlık dolayısıyla- gevşeklik göstermesinden korkulur. Böyle olan hadise metruk ve matruh derler.

3- ÇOKÇA HATA YAPMAK (FUHŞ-I GALAT),

4- GAFLET,

5- FISK,

6- VEHİM

Münker ve Muallel Hadis (الحديث المعلّل والمنكر)

Başlıkta zikredilen dört türlü kusurdan fısk adalet sıfatına, diğer üçü zabt sıfatına dokunur.

Râvinin fuhş-ı galat sahibi olması çokça yanılması demektir. İnsan yanılmaktan unutmaktan mâsum olamaz. En büyük sîkaların bile yanıldıkları oluyor. Lâkin hatası doğrularından çok yahut hatası ile doğruları eşit olan râvinin rivayeti red edilir. Fuhş-ı galattan muhaddislerin kastı da işte bu miktardır.

Râvinin gafleti dikkatsizliği demektir. Gafletin çokluğu yani hıfz ve tahkikten sık sık uzaklaşmak da râvinin kınanmasına sebep olur. Gafleti çok olan râvinin hadisleri reddedilir.

Fısk demek râvinin fiil ve sözlerinde -küfür derecesini bulmamak şartıyla- fıskının mâlum olması demektir. Fısk ya itikatta ya amelde olur. İtikattaki fısk da ya küfürdür ya bid'attir. Küfür bahsimizden hariçtir. Zîra, Müslüman olan

râvi sözkonusudur. Küfür derecesini bulmayan itikadî fıska da -ki, bid'attir- birazdan geleceğiz. Binaenaleyh, kusurun bu beşinci nevi küfür derecesinde olmayan amelî fısktır. Hadis uydurmanın yani kasten Resûl adına yalan uydurma edepsizliğinin de amelî fısk olduğunda şüphe yoktur. Lâkin, hadis âlimlerince en şiddetli kusur o olduğu için red sebeplerinin en baş tarafına geçirilmiştir.

İşte fuhş-ı galat, gafletin çokluğu ve fısk ile muttasıf olan râvilerin rivayet ettikleri hadislere münker denilmiştir. Buna göre bir hadise münker diyenler ma'ruf mukabili olup kınanmış râviyi tercih edilen râviye muhalefet eden münker mânasını kastetmezler. Bu mânaya göre münker başkasının rivayetine muhalif olan hadis demek olmayıp -muhalif olsun olmasın- râvisi fuhş-ı galat veya gaflet ile vasıflanmış, yahut fasık olan hadis demektir.

Vehim (Muallel Hadis) (الحديث المعلّل)

Vehimden kasıt râvinin -mürsel veya munkatı' olan bir hadisi muttasıl olarak rivayet etmek gibi- isnadda yahut da bir hadisi diğer hadis içine dâhil etmek gibi metinde yanılması; yahut da mevsulü mürsel, merfu'yu mevkuf olarak rivayet etmek, sîka olan râvi yerine zayıf râvi zikretmek gibi kınanmaya sebep bir hatada bulunmasıdır ki, böyle rivayet edilen hadise muallel denir.

İsnadla alakalı vehim bazen isnadı da metni de birden illetlendirir. Meselâ, muttasıl bir hadis, mürsel olarak rivayet edilir; kezâ muttasıl bir isnad- ile rivayet edilen hadis, muttasıl isnaddan daha kuvvetli bir munkatı' isnad ile de kaydedilirse sened de metin de zayıflar.

Vehim bazen de yalnız isnadı malul eder de metnin sahihliğine zarar getirmez. Meselâ اَلْبَيِّعَانِ بِالْخِيَارِ (910 inci) hadisinin isnadında يَعْلَى بن عُبَيْد yanılması gibi.

Kezâ إِنَّ اللهَ اَذْهَبَ عَنْكُمْ عُبِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ **Allah Teâlâ sizden cahiliyedeki kibir huyunuzu giderdi**" hadisini İbni Merdûye (323-416) merfu' olarak موسى بن

عقبة عن عبدالله بن دينار عن ابن عمر senedi ile zikrediyor. Râvi, موسى بن عقبة diyecek yerde موسى بن عبيدة demiş ve asıl râvi sîka iken İbni Merdûye onun yerine zayıf olan Musa b. Ukbe'yi koymuş. İşte bu hadis de aslında sahih iken Musa b. Ukbe kanalıyla rivayeti dolayısıyla muallel vâki olmuş.[101]

Râvinin burada beyan edilen mânada vehmine ancak delillerle vukufiyet hâsıl olursa hadis -zann-ı galib itibariyle- muallel kabul edilip sahih olmadığına hükmedilebilir. Hadisin ilk bakışta mâlum olamayacak olan bu gibi kınanmış durumlarını keşfetmek, muallelini sahihinden ayırmak her muhaddisin kârı değildir. Ali b. el-Medinî'nin dediği gibi bu, ancak senedlerdeki ricali ve metin ihtilaflarını çok fazla inceleyen ve ne kadar hadis varsa cümlesindeki rivayetleri tahkik ile râvilerin lafızlarında görülen farklara bakmak, her birinin hıfz ve zabt derecesini ve sağlamlık mertebesini değerlendirmek, hulâsa bütün hadis rivayetlerini cem' etmekle bilinebilir.

Ebu Abdillah el-Hâkim de "*Hadis öyle kaynaklardan muallel olur ki, râvilerin cerhine bile yol bulunamaz*" demiş ki, vehmin zayıflardan olduğu gibi sîkalardan da sadır olabileceğine işaret etmek istemiştir. Bu ayırım ise hadis ilimlerinin en karmaşık ve en dakik olan kısmıdır. Bu, muhaddiste pek yüksek ve parlak bir anlayışın, pek geniş ve kapsamlı bir hafızanın zabt ve adalet bakımından râvilerin mertebeleri hakkında tam bir bilginin, bütün senedlerini ve metin ihtilâflarını inceden inceye tahkik hususunda kuvvetli bir meleke ve seç-

---

[101] Bu misali Aliyyü'l-Kârî böylece Sehavî'den naklen zikrediyor. Hâlbuki rical kitaplarına müracaat edilirse durumun tersine olduğu görülür. Musa b. Ukbe el-Kureşî sika ve hüccettir. Sadece, tenkitlerinde pek katı davranan İbni Maîn onun hakkında bir defa الضعف بعض فيه "Onda azıcık zayıflık eseri var" demiştir. Mağazî'si hakkında da İmam-ı Şafiî ile İmam-ı Ahmed İbni Hanbel'in övgüde bulundukları yukarıda geçmişti. Musa b. Ubeyde er-Rebezî ise ümmetin sâlihlerinden mübarek bir zât olmakla beraber tenkid imamları içinde kendisini hüccet kabul eden yoktur. Yalnız Tabakat sahibi İbni Sa'd ile Müsned sahibi Yâkub b. Şeybe biraz lehinde bulunmuşlardır. İbni Sa'd, "Sika ise de hüccet değildir"; Yâkub ise, "Saduk ise de hadisleri zayıftır" demişlerdir. Hâlbuki öteden Ahmed İbni Hanbel, Neseî, İbni Adiy, İbni Maîn hep İbni Ubeyde'nin hadisi ile ihticac edilemeyeceğini söylemişlerdir. Hele Yahya b. Said el-Kattan, "Hadisini dinlemekten kaçınırdık" diyor. Herhalde Sehavî'nin beyan ettiği illet aksine olmak icap eder. Hata Sehavî'de değil ise nüsha hatasıdır. Bu hata عقبة ile عبيدة lafızlarının yazılış itibariyle benzerliklerinden doğan bir tashife çok benziyor.

kin bir maharetin mevcut olmasına bağlı olduğundan bu uzmanlık zirvesinde ancak Şu'be, Ali b. el-Medînî, Ahmed İbni Hanbel, Abdurrahman b. Mehdî, Abdullah b. el-Mübarek, Buharî, Müslim, Yâkub b. Şeybe, Ebu Hatim-i Razî, İbni Hibban, Ebu Zür'a er-Razî, Darekutnî gibi nadir yetişmiş hadis ilmi otoriteleri kalem oynatabilmişlerdir.

7- MUHALEFET

Müdrec Hadis (الحديث المدرج)

Muhalefetten kasıt, râvinin zayıf ise sîkalara, sîka ise kendisinden daha sîka olana muhalif rivayette bulunmasıdır ki, bunun da muhtelif çeşitleri vardır. Bir çeşidi idracdır. İdrac ya senede, ya metne yönelik olur ki, idrac şaibesi taşıyan rivayetler ya müdrecü'l-isnad yahut müdrecü'l-metin olur.

Müdrecü'l-İsnad

Muhalefet eğer isnadın gelişini (siyak) değiştirmekle vâki olmuş ise hadise müdrecü'l-isnad derler ki, onun da dört kısım olduğu incelemeler sonucunda mâlum olmuştur:

1- Bir hadisi birden fazla kimse muhtelif isnadlarla rivayet ederler de bir râvi bunların hepsinden rivayet etmiş bulunur. Lâkin rivayet edenlerin isnad ihtilâflarını beyan etmeksizin -cümlesi güya bir isnadda ittifak etmişlercesine- hadisi yalnız birinin bir isnadı ile kaydeder.

Misâl: Abdullah b. Mes'ud (r.a)'in, قُلْتُ يَا رَسُولَ اللّهِ اَىُّ الذَّنْبِ اَعْظَمُ, قَالَ اَنْ تَجْعَلَ لِلهِ نِداً وَهُوَ خَلَقَكَ **"Dedim ki,: Yâ Resûlallah, günahın hangisi en büyüktür?"** Buyurdu ki,: **"Allah Teâlâ seni yaratmış iken O'na bir ortak koşmandır"** hadisinin senedini Tirmizî rivayet ederken, "*Bündar –ki, Muhammed b. Beşşar-ı Abdi'dir- Abdurrahman b. Mehdi'den, oda Süfyan-ı Sevrî'den, o da Vâsıl b. Hayyan ile Mansur ve A'meş'den, bunların üçü de Ebu Vail Şakîk b. Seleme'den, o da Ebu Meysere Amr b. Sürahbil'den, o da Abdullah b.*

Mes'ud'dan" diyor. Hâlbuki Buharî'deki senedlere göre Süfyan-ı Sevrî Mansur ile A'meş kanalından rivayet ederken Ebu Vâil ile Abdullah b. Mes'ud arasında Ebu Meysere'yi zikrediyorsa da Vâsıl kanalından rivayet ederken Ebu Meysere'yi atlayarak Ebu Vâil'den doğrudan doğruya Abdullah b. Mes'ud'a geçiyor. Vâsıl kanalından Şu'be'nin, Mehdi b. Meymun'un, Mâlik b. Miğvel'in, Said b. Mesruk'un da rivayetleri hep bu tarzdadır.

Yahya b. Said el-Kattan da -Buharî gibi- her üç kaynağı böylece ayırmıştır. Tirmizî ise her üç kaynağı birleştirmekle bir hatada bulunmuş oluyor. Zîra, Ebu Meysere vasıtasıyla Ebu Vâil'in rivayet ettiğini söyleyen yalnız Mansûr olup diğer ikisi Ebu Meysere'siz rivayet etmişlerken عن واصل و مَنْصور والاَعْمَشْ عن ابي وائل diyerek muhtelif rivayet isnadlarını birbirine eklemiştir.

Bu hadisin isnadında Neseî de yanılmıştır. O, senedi عن بُنْدَار عن ابن مهدى عن سفيان عن واصل diye başlayıp Mansûr ile A'meş'i kâle almadığı halde عن ابي وائل عن عمروعن عبدالله بن مسعود diyerek senedi tamamlıyor ki, Amr b. Şürahbîl'i senedlerinde zikredenler Mansûr ile A'meş iken sanki Vâsıl'ın senedinde Amr da var imiş gibi rivayet etmiş ve Vâsıl kaynağından isnadı munkatı' olduğu halde muttasıl göstermiştir. Neseî'de idrac yok ise de vehim vardır.

Muhaddisler arasında ise şu kaide geçerlidir: Aynı şeyhten rivayet eden bir tabakadaki sayılı rical senedin içine dâhil olursa hadis râvileri onların bazılarını atlamayıp o tabakadaki râvilerin her birinden gelen kaynağı da metni de ayrı ayrı zikreder. Zîra; gerek senedde, gerek metinde aralarında lafız aykırılığı bulunabilir. Böyle yapılmadığı takdirde birine ait olan lafız diğerlerine isnad edilmiş olur.

2- Müdrecü'l-isnad'ın bir nevi de şudur: Bir muhaddis metni bir isnad ile birinden, yine o metnin bir cüz'ünü diğer isnad ile diğer bir kimseden rivayet eder. Sonra ondan alan râvi metnin aslını da ilavesini de ilk isnad ile kendi şeyhine nisbet ederek nakleder ki, bu sebepten kaynaklanan muhalefetle kusurlu olmuş olur.

Misâl: Peygamber Efendimiz (a.s.v) Hazretlerinin nasıl namaz kıldıklarını Vâil b. Hucr (r.a) rivayet ediyor ki, rivayette namazda ellerin kaldırıldığı zikredilmektedir. Bu hadisin bazı kanallardan vâki olan rivayetine göre Vâil ilave olarak, "**Sonra pek soğuk bir mevsimde (kendi yurdumdan Medîne-i Münevvere'ye) bir daha geldim. Baktım ki, ashab kat kat giyinmişler, ellerini giydikleri elbisenin altından hareket ettiriyorlar**" diyor. Bu ilave عن عاصم بن كُلَيْب عن عبد الجبار بن وائل عن بعض اهله عن وائل senedi ile Süfyan b. Uyeyne, Züheyr b. Muâviye ve Ebu Bedr Şücâ' b. el-Velid kanalıyla sabit olup diğer kaynaklardan zikredilmemişken Sünen sahibi Ebu Davud bu ilaveyi Zaide ile Şerîk kanalıyla da rivayet eder ki, her iki isnadı birbirine eklemiş oluyor.

Bu kısmın bir çeşidi de şöyle olur: Râvi hadisin bir cüz'ü dışındakini vasıtasız olarak kendi şeyhinden dinler, kalan cüz'ünü de diğer bir râvi vasıtasıyla yine şeyhinden almış bulunur da rivayet esnasında metnin tamamını -aradaki râviyi atlayarak- güya şeyhinden bizzat dinlemiş gibi rivayet eder.

3- Bir râvide iki sahabîden yahut bir sahabîden iki muhtelif isnad ile nakledilen iki muhtelif metin bulunur da ondan rivayet eden kimse her iki metni bu isnadlardan yalnız biri ile rivayet eder, yahut metinlerden birini o metne has isnad ile rivayet ederken onda olmayan bir sözü de öteki metinden alıp katar.

Misâl: مالك عن ابي الزّناد عن الأعرج عن ابي هريرة kanalıyla اِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ اَكْذَبُ الْحَدِيثِ وَلاَ تَجَسَّسُوا وَلاَ تَنَافَسُوا وَلاَ تَحَاسَدُوا "**Su-i zandan sakınınız. Zîra su-i zan hatıra gelen en yalan şeydir. Bir de tecessüs etmeyiniz, birbirinize rekabete kalkışmayınız, birbirinize hased etmeyiniz**" hadisi rivayet edildiği gibi مالك عن الزّهرى عن انس kanalıyla da

لاَ تَبَاغَضُوا وَلاَ تَحَاسَدُوا وَلاَ تَدَابَرُوا وَلاَ تَنَافَسُوا "**Birbirinize buğz etmeyiniz, birbirinize hased etmeyiniz, birbirinizden yüz çevirmeyiniz, birbirinize rekabete kalkışmayınız**" hadisi de rivayet edilmiştir. Said b. Ebî Meryem,

Enes hadisini rivayet ederken bir de وَلاَ تَنَافَسُوا lafzını Ebu Hüreyre rivayetinden alıp katıyor.

4- Râvi yalnız isnadı rivayet ettikten sonra herhangi ârızi bir şeyden dolayı metni zikretmez de kendiliğinden yahut başkasına ait bir söz söyledikten sonra metne geçer. İşitenlerden biri de arada geçen bu sözü hadis metninden zannederek o isnada ait metin ile birlikte rivayet eder. Bunu İbni Hacer müdrecü'l-metin kısmına dâhil etmez.

Müdrecü'l-İsnadın kısımları işte bunlardır.

Müdrecü'l-Metin

Müdrecü'l-metne gelince; o da hadis metninin ya evvelinde yahut ortasında yahut da -ekseriyetle vâki olduğu üzere- sonunda metinde olmayan bir sözün ona katılmış olmasıyla olur ki, bu da sahabe ile başkalarının mevkuf olan sözlerini Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'in merfu' olan hadis-i şeriflerine fasılasız kaydedip dâhil etmek suretiyle vâki olur. Ve işin içyüzünü bilmeyene o müdrec sözü hadisin metni zannettirir.

Metnin evvelindeki idraca misal, Hatib-i Bağdadî'nin tahkik ettiği üzere Ebu Katan ile Şebabe kanalından عن شعبة عن محمد بن زياد عن ابي هريرة senediyle Resûl-i Ekrem (s.a.v) Efendimiz'in اَسْبِغُواالْوُضُوءَ وَيْلٌ لِلْعِقَابِ مِنَ النَّارِ "**Abdesti eksiksiz alınız, cehennemde yanacak ökçelere yazık**" buyurduklarını rivayet ediyor. Hâlbuki, Sahih-i Buharî'de Adem b. İyas kanalından aynı sened ile Ebu Hüreyre (r.a)'den, اَسْبِغُواالْوُضُوءَ فَإِنَّ اَبَا الْقَاسِمِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَيْلٌ لِلْعِقَابِ مِنَ النَّارِ "**Abdesti eksiksiz alınız, zira Ebü'l-Kâsım Muhammed Mustafa (s.a.v) 'Cehennemde yanacak ökçelere yazık!' diye buyurdu**" şeklinde vâki olduğundan Ebu Hüreyre'nin kelâmı olan اَسْبِغُواالْوُضُوءَ sözü büyük bir topluluğun ve mesela Buhârî'nin râvisi Adem b. İyas'ın rivayetlerinin delaletiyle evvelki iki kaynaktan rivayet edilen metne dâhil edildiği açıkça anlaşılıyor.

Buharî'nin bu hadisi 55'inci Abdullah b. Ömer (r.a) hadisiyle aynı meal-

de olduğu için tercüme ettiğimiz Muhtasar'dan atlanmıştır.

Metin arasına idraca misal: Sünen-i Darekutnî'de Abdülhamid b. Câfer kanalıyla هشام بن عُرْوَة عن ابيه عن بُسْرَة بنت صَفْوان senedi ile (s.a.v) Efendimiz'in مَنْ مَسَّ ذَكَرَهُ اَوْ اُنْثَيَيْهِ اَوْ رُفْغَهُ فَلْيَتَوَضَّأْ hadisini rivayet ediyor. Hâlbuki diğer kaynaklardan aynı sened ile rivayet edenler اَوْ اُنْثَيَيْهِ اَوْ رُفْغَهُ lafızlarını rivayet etmemiş olduklarından Darekutnî bu lâfızların hadis metnine dâhil olduğunu ve Eyyub-i Sahtiyanî ile Hammad b, Zeyd ve emsallerinden edindiği rivayetlere istinaden bu sözlerin Urve'ye aidiyetini beyan ediyor.

Kezâ, ümmü'l-müminin Aişe (r.a)'nın Buharî'deki hadisinde (3 üncü) فَيَتَحَنَّثُ فيهِ sonra gelen وَهُوَالتَّعَبُّدُ اللَّيَالِى lafızları da hadis metninden olmayıp râvi olan Zührî'nin metni kaydederken ذَوَاتِ الْعَدَدِ lafzını tefsir etmesidir.

Metnin sonundaki idraca misal: Namazdaki teşehhüdün Hz. Risâletpenahî (s.a.v) tarafından Abdullah b. Mes'ud (r.a)'e öğretilmesi hakkındaki hadis (459'uncu ile haşiyesi) Ebu Davud ile Darekutnî tarafından Ebu Hayseme Züheyr b. Harb kanalıyla حسن بن الحرّ عن القاسم بن مُخَيْمِرَة عن عَلْقَمَة عن عبد الله بن مسعود senediyle tahric edilip bu rivayette اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا عبده ورسوله den sonra فَإِذَا قُلْتُ هَذَا فَقَدْ قَضَيْتَ صَلَاتَكَ إِنْ شِئْتَ اَنْ تَقُومَ فَقُمْ وَإِنْ شِئْتَ اَنْ تَقْعُدَ فَقْعُدْ ziyadesi de vardır ki, bu ziyade için Darekutnî, "*İbni Mes'ud'un hadis metnine dâhil edilmiş kelâmdır*" diyor. Zîra gerek Alkame'den, gerek bu hadisi İbni Mes'ud (r.a)'den alanlardan rivayet edenlerin tümü ile Hasen b. el-Hür'den rivayet edenlerden Hüseyin b. Ali el-Cu'fî ile İbni Aclân ve Muhammed b. Eban'ın rivayetlerinde bu ziyadeye rastlanmıyor. Bilhassa Ebu Hayseme'den rivayet eden Şebabe b. Sevvât ile Musa b. Davud kanalından teşehhüd lafzından sonra ثُمَّ قَالَ عَبْدُاللهِ اِذَا قَضَيْتَ هذَا diyerek devamının ثُمَّ ayrılması da bu ziyadenin İbni Mes'ud Hazretlerinin şahsi içtihadı olarak söylediği bir söz olduğunu te'yit eder.

Müdrecü'l-metn'in en çok mevcut olan nevi sonuna idrac ile vâki olanı-

dır. Her ne suretle olursa olsun, gerek isnada gerek metne idrac haramdır. Ve haramlılığında hadisçiler ile fıkıhçıların icmâı vardır. Hatta İbnü's-Sem'ânî ile onun gibi diğer bazıları bu hususta pek ileri giderek, "*Kasten idraca teşebbüs eden râvinin adaleti iptal olup*[102] يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ *âyet-i kerimesinin hükmüne muhatap ve yalancılar zümresine dâhil bir sahtekâr olur*" demişlerdir. Lâkin Suyutî, "*Bence mânası kolayca anlaşılmayan garib bir lafzı tefsîr için olan idraca hiçbir engel yoktur. Gerek Zührî'nin, gerek diğer birçok imamların idracları hep bu türdendir*" diyor.

Bir hadiste idrac vâki olduğu dört şekilde mâlum olur:

1. Metnin müdrec olan ve olmayan miktarını tafsil eden bir rivayetin sabit olmasıyla. Buraya kadar kaydedilen örneklerde olduğu gibi.
2. Bizzat râvinin beyanı ile. Meselâ İbni Mes'ud (r.a) aşağıdaki hadisi bir defa merfu' olarak zikretmiştir: من مات لا يشرك بالله شيئا دخل الجنة و من مات يشرك بالله شيئا دخل النار

   "Her kim Allah'a bir şeyi ortak koşmayarak vefat ederse cennete girer. Her kim de Allah'a bir şeyi ortak ederek vefat ederse cehenneme girer."

   Hâlbuki bir rivayette yine İbni Mes'ud (r.a) bu hadisi, "*Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) bir söz buyurdu. Ben de ona bir söz kattım*" girizgahı ile rivayet etmiştir ki, hadis metnindeki iki sözün biri -tâyin etmeksizin- kendisine ait olduğunu beyan etmiş oluyor. Üçüncü bir rivayette de metni tamamıyla kaydetmekle beraber ikinci sözün kendisinin olduğunu ifade ettiği gibi, dördüncü bir rivayette de metnin yalnız ilk kısmı ile iktifa etmiştir.
3. İdraca vâkıf olmuş imamlardan birinin beyanı ile. Nitekim İbni Mes'ud

[102] Mâide suresi, âyet 13.

(r.a)'ın teşehhüd hadisinde idrac olduğunu Hâkim ile Darekutnî açıkça haber vermişlerdir.

4. Müdrec olarak kaydedilen sözün Resûl (a.s.v)'ın sözü olmasının aklen imkânsız olması ile. Nitekim Ebu Hüreyre (r.a)'in merfu' olarak rivayet ettiği, لِلْعَبْدِ الْمَمْلُوكِ أَجْرَانِ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْلاَ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْحَجُّ وَبِرُّ أُمِّي لأَحْبَبْتُ أَنْ أَمُوتَ وَأَنَا مَمْلُوكٌ (**Kölenin iki kat ecri vardır. Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, Allah yolunda cihad ile hac ve anamın gönlünü hoş etmek kaygısı olmasaydı köle olarak ölmeyi arzu ederdim**) sahih hadisinde أَجْرَانِ den sonraki sözler kendine ait müdrec lafızlardır.

Zîra, Resûlüllah (s.a.v)'in köleliği temenni buyurmaları imkânsız olduğu gibi gönlünü hoş tutabilmek için muhterem valideleri de hayatta değildi.

Tembîh; Müdrec olarak rivayet edilmiş hadisler için Hatib-i Bağdadî el-Fasl Li'l-Vasli'l-Müdreci fi'n-Nakl isminde gayet büyük bir kitap te'lif etmiş, İbni Hacer-i Askalanî de onu hulasa ettikten sonra kendi birikimlerinin mahsulü olarak da asıl'da mevcut olmayan diğer müdrec rivayetleri ilâve ile muhtasarını iki misli büyüterek kitabına Takribü'l-Menhec bi'Tertibi'l-Müdrec adını vermiştir.

Maklub Hadis (الحديث المقلوب)

(Kalb-i Mürekkeb - Mezîd fî Muttasili'l-Esanîd)

Muhalefetin ikinci nevi râvinin isnaddaki rical isimlerini veya -nadiren vâki olduğu üzere- metnin bazı lafızlarını takdim ve te'hir ederek rivayet etmesiyle olur. Meselâ râvi, كَعْب بن مُرَّة diyecek yerde مُرَّة بن كَعْب ve وَلِيد بن مسلم diyecek yerde مسلم بن الوَلِيد diyerek rivayet eder. Muhalefetin bu türlüsü ile rivayet edilen hadise maklub denir. Buna dair yine Hatib-i Bağdadî'nin الارْتِياب فى المقلوب من رافع الاسماء والانساب isminde bir kitabı vardır.

Maklubü'l-metn'in de misalleri vardır: Ezcümle 384'üncü Ebu Hüreyre hadisindeki حَتَّى لاَ تَعْلَمَ شِمَالُهُ ما تُنْفِقُ يَمِينُهُ lafzını Müslim râvilerinden biri tarafından حَتَّى لاَ تَعْلَمَ يَمِينُهُ ما تُنْفِقُ شِمَالُهُ şekline çevrilmiştir ki, bu lafız ile rivayet zayıftır. Râvi, "emin" ile "şimal"in tertibini değiştirmekte yanılmıştır. Diğer kaynaktan Müslim'in de Buharî ile evvelki lafzı rivayette ittifak etmesi sözkonusu râvinin muhalefetini ispat eder.

Kezâ, sahurun son vakti hakkında Müsned-i Ahmed ile İbni Huzeyme ve İbni Hibban Sahih'lerinde Hubeyb b. Abdurrahman b. Hubeyb'in halası Üneyse bint-i Hübeyb (r.a)'dan merfu' olarak rivayet edilen اذا أذن ابن ام مكتوم فكلوا و أشربوا و اذا أذن بلال فلا تاكلوا ولا تشربوا "**Ümm-ü Mektum ezan okuduğunda yiyip içiniz Bilal ezan okuduğunda ise yiyip içmeyiniz**" hadisinde de kalb vardır. Sıhah'da meşhur olan İbni Ömer ile Âişe (r.a)'ün rivayetleri ise إن بلالا يؤذن بليل فكلوا واشربوا حتى يؤذن ابن أم مكتوم şeklindedir. (*367'inci İbni Ömer hadisine müracaat.*)

Bazı rivayetlerde اِنَّ اِبْنِ اُمِّ مَكْتُومٍ وَكَانَ اَعْمَى لاَ يُؤَذِّنُ حَتَّ يُقَالَ لَهُ اَصْبَحْتَ اَصْبَحْتَ diye kaydedilmiş olması da (367 inci hadisin haşiyesine müracaat) Sıhah'daki rivayetin sahih, evvelkisinin sahihe muhalif ve zayıf olduğunu te'yit eder. Maklubun bu nevine Hafız Siracüddin-i Bulkinî, (724-805) ma'kus adını veriyor.

Keza, Taberanî Ebu Hüreyre (r.a) 'den إِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوهُ . وَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَاجْتَنِبُوهُ ماسْتَطَعْتُمْ "**Size bir şey emrettiğimde onu yapınız, bir şeyden nehyettiğimde ise ondan elinizden geldiği kadar sakınınız**" diye bir hadis rivayet ediyor. Sahihayn'da ise bu hadis, نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ فَاجْتَنِبُوهُ وَ ماأَمَرْتُكُمْ بِهِ فَفْعَلُوا ما ما سْتَطَعْتُمْ "**Sizi her neden nehyedersem ondan sakınınız. Emrettiğim şeyi ise elinizden geldiği kadar yapmaya çalışınız**" şeklinde rivayet edilmiştir ki, mâruf olan rivayet de budur.

İsnadda değiştirmenin iki nevi daha vardır:

1- Bir hadis, bir râvinin rivayeti ile meşhur iken onu hem garib, hem değerli göstermek için o râvi yerine o tabakadan diğer bir râvi konulur. Meselâ, Sâlim'in rivayeti ile meşhur olan hadis, Nâfi'den; Mâlik'in rivayeti ile meşhur olan hadis de Ubeydullah b. Ömer'den rivayet edilir ki, hadisin bu türlüsüne mesruk adını verdikleri vardır.

Bu sahtekârlık hadis hırsızlarından Buhlûl b. Ubeyd el-Kindî ile uydurmacılardan Hammad b. Amr en-Nasibî gibilerinin işi olup uydurmacıların çokça istimal ettikleri bir şeydir.

Meselâ, burada ismi geçen Hammad b. Amr en-Nasîb إِذَا لَقِيتُمُ الْمُشْرِكِينَ فِى طَرِيقٍ فَلاَ تَبْدَؤُهُمْ بِالسَّلاَمِ "**Müşriklere yolda rast geldiğinizde selâm vermeye siz başlamayınız**" merfu' hadisini عن الا عمش عن ابى صالح عن ابى هريرة senediyle rivayet etmiş ise de isnadın doğrusu A'meş'den değil, Ebu Salih'in oğlu Süheyl'den olup sened عن سهيل ابى صالح عن ابيه ابى هريرة olmak gerekti.

Sahih-i Müslim'de olduğu üzere Şu'be, Sevrî, Cerîr b. Abdülhamîd, Abdülaziz ed-Deraverdî kanalıyla hep Süheyl'den rivayet edilmişken Hammad en-Nasibî garib görünsün diye A'meş kanalıyla imiş gibi rivayet etmiştir. Hadisçilerin mâruf olan kaynakları bırakıp garib olanlar üzerinde yoğunlaşanları sevmemeleri işte bu gibi hallerden doğar. Bilhassa ki, gariblerin sahih çıkanları çok nadirdir.

2- Bir metnin isnadını alıp diğer metnin başına geçirmek ve ikinci metni de öteki isnad ile rivayet etmek ki, buna Allâme Cezerî, kalb-i mürekkeb adını vermiştir ki, terkip edilmiş, yani uydurulmuş isnad demektir.

İsnad değiştirmenin bu nevi iğrab, yani garib hadis naklediyor gibi görünmek hevesi ile irtikâp edilmiş ise hadis uydurmak (vaz') kadar çirkindir. Ama, şeyhin hıfzı metin midir, değil midir? Telkini kabul ediyor mu, etmiyor mu? Yani başkasının sözüne kapılıyor mu, kapılmıyor mu, diye imtihan kastıy-

la yapılırsa hükmü değişir. Bağdad muhaddislerinin Buharî'yi imtihan için yaptıkları isnad değiştirmeleri gibi ki, bunun hiç bir zararı olmadığı gibi Buharî'nin hadis ilmindeki otoritesinin derecesini alenî mertebeye çıkardığı için büyük faydası olmuştur.

Zehebî Tezkiretü'l-Huffaz'ında Müsned-i Kebir sahibi Hasan b. Süfyan'ın biyografisinde Hâkim'den nakleder ki, Hâfız-ı Kebîr İbni Huzeyme ile meslektaşları Ebu Amr İbni'l-Hayrî ve Ahmed b. Ali er-Razî bir sefer esnasında Hasan b. Süfyan'a uğramışlar. Ahmed Razî Hâfız Hasan b. Süfyan'a, "*Senin hadisinden olmak üzere şu tabakayı yazdım. Dinler misin?*" diye talepte bulunmuş. "*Peki*" cevabını alınca isnadları birbirine karıştırarak okumuş. Hasan b. Süfyan da tashih etmiş.

Biraz zaman geçtikten sonra yine sırasını getirip isnadları karıştırarak okumuş. Hasan b. Süfyan yine tashih etmiş. Üçüncü defa yine buna teşebbüs edince Hasan ona demiş ki: "*Yaptığını anlamıyorum. Ben doksanlık bir adamım. Yaptığına iki defa tahammül ettim. Sen yine ısrar ediyorsun. Allah'tan kork da şeyhlere böyle muamelede bulunma. Olur ki, bedduaları sana isabet eder*" demiş.

Bunun üzerine İbni Huzeyme, "*Artık yeter. Şeyhe eziyet etme!*" demiş. Ahmed b. Ali er-Razî de, "*İstedim ki, herkes Ebü'l-Abbas* -ki, Hasan b. Süfyan demektir- *kendi hadisinin farkında olduğunu bilsin de şüpheye düşmesin*" demiş. Hasan b. Süfyan doksan yaşında olduğu için kendisine bunama arız olup olmadığını anlamak için yapılmış bir tecrübe olduğu için bunda beis görülmez.

Kalb-i mürekkeb, Şeyhülislâm İbni Hacer-i Askalanî'ye göre -biraz sonra beyan edilecek- muzdaribü'l-isnad nevinden kabul edilmiştir.

İsnad değiştirmesi yalnız hadis uyduran veya hıfzı zayıf kimseler tarafından değil, bazı kere sîkaların en üst derecesinde bulunan râviler (esbât) tarafından sadır olmuş bir dil sürçmesi de olabilir. Nitekim, Müsned-i Ahmed'de nakledildiğine göre bir defa Süfyan-ı Sevrî, Yahya b. Said el-Kattan'a لاَ تَصْحَبْ

الْمَلاَئِكَةُ رِفْقَةً فِيهَا جَرَسٌ "**Rahmet melekleri, beraberlerinde çıngırak bulunan yolcu cemaati ile birlikte bulunmaz**" hadis-i şerifini عن عبيد الله بن عمر عن نافع عن ابن عمر senedi ile rivayet etmiş.

Yahya hemen üstadı olan Süfyan'a, "*Berbat ettin, Ya Eba Abdillah*" deyivermiş. Süfyan, "*Ya doğrusu nasıldır?*" deyince, "*Ubeydullah b. Ömer bana* عن أُمِّ حَبِيبَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عن نافع عن سالم عن ابي الجراح *demişti*" cevabını vermiş ve Süfyan kendisini tasdik etmiştir.

Nâfi'nin ekser rivayetleri İbni Ömer (r.a)'dan olduğu için Süfyan bu rivayetinde yanılmıştı. Fakat insafına bakın ki, kendi öğrencisinin bu kadar sert ihtarından alınganlık etmeden hemen hakkı teslim etmiştir. Talebenin de hakkı müdafaadaki gayreti hayrete şayandır: Süfyan gibi, sîka âlimlerin sembolü bir zâtın yanlış rivayet ettiğini işitince sabredemeyip ve hatırına riayeti asla gözetmeyip hemen bu kadar ağır bir ifade ile tashihe kalkmış.

Yine bu Yahya el-Kattan, başlı başına bir ilim rüknü olan Şu'be'nin, لاَيَجِدُ عَبْدٌ طَعْمَ الاِيمَانِ حَتَّى يُؤمِنَ بِالْقَدَرِ "**Hiçbir kul kadere iman etmedikçe imanın tadını bulamaz**" hadisini عن ابي اسحق عن الحارث عن على senedi ile rivayet ettiği kendisine söylendiği vakit hemen atılıp, "*Bunu bize Süfyan* عن ابي اسحق عن الحارث عن ابن مسعود *senediyle rivayet etmiştir*" diye doğru isnadını haber vermiştir.

Yahya, zikrettiği senedin sahihliği hakkında kesin bilgisi olmaksızın Şu'be gibisine itiraz edecek mertebede değildi. Fakat Şu'be de beşerdir, yanılabilir. Hatası da bulununca derhal tashih edilir.

Muhalefetin üçüncü nevi, bir râvinin kendisinden daha muhakkik olmakla mâruf diğer râvi veya râvilerin zikretmediği bir râviyi isnadın arasına yanlışlıkla ilave etmesiyle olur ki, bu tarzda rivayet edilen zayıf hadise مزيد فى المتصل اسناد adını verirler. Bu neve dair Hatib-i Bağdadî'nin تمييز مزيد فى المتصل اسناد isminde müstakil bir kitabı vardır.

Misâl: Abdullah b. el-Mübarek kanalıyla rivayet edilen لاَتَجْلِسُوا عَلَى الْقُبُورِ وَلاَ تُصَلُّوا اِلَيْهاَ "**Kabirlerin üzerine oturmayınız, kabirlere karşı namaz da kılmayınız**" merfu' hadisini عن عبد الله ابن المبارك حدثنا سفيان عن عبد الرحمن عن يزيد بن جابر قال حدثنى بُسْرُ بن عبيد الله قال سمعت ابا اِدْرِسَ يقول سمعتُ وَاثِلَة ابن الاَسْقَعْ يقول سمعت ابا مَرْثَدِ الْغَنَوى يقول سمعت النَّبِىِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول isnadı ile kaydetmiştir. Hâlbuki, bu senedde Süfyan ile Ebu İdris bulunmayacaktı. Ebu İdris'in senede dâhil olması Abdullah b. el-Mübarek'in yanılmasından neş'et etmiştir. Çünkü, birçok sîka hadisin senedinde عن ابن جابر عن بسر عن واثلة dedikleri gibi bazıları da Büsr'ün Vasile (r.a.)'den sema'ını tasrîh etmişlerdir.

Ebu Hatim-i Razî, "*Büsr'ün Ebu İdris'ten rivayetleri çok olduğu için İbnü'l-Mübarek yanılmış da bu hadisi de ondan rivayet ettiğini zannetmiş*" diyor. Süfyan'ın ilave edilmesi ise İbnü'l-Mübarek'ten sonra gelen râvilerden birinin vehim eseridir, diye hükmediliyor. Zîra birçok sîka, hadisi Süfyan'ı zikretmeksizin عن عبدالله بن المبارك عن ابن جابر عن بسر...الخ diye rivayet ettikleri için bu ikinci vehim kendisinden sonra vâki olmuş demektir.

Ancak -İbni Hacer-i Askalanî'nin tembih ettiği gibi- isnaddaki bu ilâve yüzünden hadisi tenkid edebilmek için ilave yapmayan sîka râvinin, ilave yapılan râvinin üst tarafındaki râviden sema'ını açıkça beyan etmiş olması icap eder. Bu sîka râvinin rivayeti şayet sema'ın açıkça beyanı ile olmayıp da عن gibi muttasıl olmaması da muhtemel bir lafız ile vâki olmuş ise ilave râvi denilen şahsın arada mevcut olduğunu tercih edip sikanın isnadında kopukluk bulunduğuna hükmedilir.

Muzdarib Hadis (الحديث المضطريب)

(Musahhaf Hadis - Muharref Hadis - Muzdarib Hadis)

Muhalefetin dördüncü nevi râvi veya râvilerin hadisi bazen bir metin ile; bazen seneddeki râvilerin isimlerini veya metnin ibaresini değiştirerek evvelkine muhalif diğer bir metin ile rivayet edip de rivayetlerin birini diğerine tercih edecek hiç bir sebep de bulunmamasıdır. Böyle iki muhtelif şekilde rivayet edilen hadise muzdarib denir.

Muzdarib hadis, râvinin zabtının noksanlığına delalet ettiği için zayıftır. İki rivayetten biri diğerine tercih edilebilirse rivayetlerin hiçbiri muzdarib olmaz: Tercih edilen rivayet mahfuz ve mâruf, terk edilen rivayet veya rivayetler de şaz veya münker olmuş olur.

Muzdariplik (ızdırab); ekseriyetle isnadda, nadiren metinde olur. İsnaddaki ızdırab senedlerin aykırı olmasından ileri gelir. Metindeki ızdırab ise o metin hakkındaki rivayetlerin aykırı olmasından ve kimi bir yönden, kimi ona muhalif diğer bir yönden nakledilen rivayetlerin de birleştirilip bağdaştırılması (cem' ve te'lif) mümkün olmamasından ileri gelir. Lâkin, iki rivayetin biri -râvisinin hıfzının daha kuvvetli oluşu, kendisinden rivayet edilene arkadaşlık ve bağlılığı daha çok bulunması, bilhassa kendisinden rivayet edilenin evlat ve yakınlarından veya mevalî veya hemşehrilerinden biri olması, tahammül esnasında yani hadisi şeyhinden dinlediği zamanda yaşamak ve rivayeti icazet suretiyle olmayıp bizzat şeyhinin ağzından işitmek suretiyle vâki olması gibi- sebepler ile üstün gelirse hüküm, artık ızdırabtan kurtulmuş olan râcihin olur.

Kezâ, nakilci aynı mânayı muhtelif lafızlar ile edâ etmiş bulunur, yahut rivayetlerin biri diğerine aykırı gelmeyecek bir duruma yorumlanabilir, hulâsa birbirine muhalif görünen rivayetleri cem' ve te'lif mümkün olursa yine hadisler muzdarib kabul edilmezler.

Izdırab, sened veya metinde yanlışlık ve hata eseri olarak değişiklik vaki olduğuna delalet ve binaenaleyh râvi veya ravilerin zabtının yetersizliğini ifade ettiği için hadisi zaafa uğratır ve reddine sebep olur.

İsnad açısından muzdarib olan hadisin bir misali: Ebu Davud ile İbni Mace'nin Sünen'lerinde namaz kılanın önüne koyması gereken sütre konusunda, إذا صلى أحدكم فليجعل تلقاء وجهه شيئا ، فإن لم يجد فلينصب عصا فإن لم يجده فليخطّ خطا ثم لا يضره ما مر بين يديه "**Herhangi biriniz namaza durduğunda karşısında sütre olacak bir şey bulundursun. Bir şey bulamazsa hiç olmazsa bir değnek diksin. Onu da bulamazsa bir çizgi çizsin. Bunu yaptıktan sonra önünden her ne geçerse namazına zarar vermez**" hadisini rivayet ediyorlar. Ebu Davud'un bir senedi

Müsedded kanalından بشر بن المفضل عن اسماعيل بن أُمَيَّة عن ابى عمرو بن محمد بن حُرَيث عن جده حريث عن ابى هريرة diğer senedi

Muhammed b. Yahya kanalından على بن المدينى عن سفيان عن اسماعيل بن امية عن ابى محمد بن عَمرو بن حريث عن جده حريث عن ابي هريرة

İbni Mace'nin senedi سفيان بن عَيَيْنَةَ عن اسماعيل بن امية عن ابي عمرو بن محمد بن عمرو بن حريث عن جده حريث بن سلّيم عن ابي هريرة dir.

Bu hadiste İsmail b. Ümeyye'nin şeyhi bazen ابو عمرو بن محمد بن حريث bazen,ابو محمد بن عمرو بن حريث bazen ابو عمرو بن محمد بن عمرو بن حريث بن سليم olarak anıldığı gibi diğer rivayetlerde da bazen ابو عمرو بن حريث denilip onun da şeyhi kiminde -Ebu Davud ile İbni Mace'de olduğu gibi- dedesi, kiminde babası olarak gösteriliyor. Kimi yalnız dede veya baba olan râviyi sadece حريث kimi حريث بن عمار kimi حريث بن سليم kimi de حريث بن سليمان olarak isimlendiriyor. Hele İbni Cüreyc, İsmail'den doğrudan Hureys b. Ammar'a geçiyor. Hâsılı, İsmail'in şeyhinin ismi ortaya çıkmadığı gibi şeyhinin babası veya dedesi denilen Hureys kimdir? İbni Mace'deki rivayette olduğu gibi Hureys b. Süleym midir? Yoksa diğer rivayet-

lerde ihtilâf edildiği üzere Hureys b. Süleyman mı, yoksa Hureys b. Ammar mıdır? Bu da tahmin edilemiyor. Öyle ki, Süfyan b. Uyeyne, *"Bu hadisi kuvvetlendirecek hiçbir şey bulamıyoruz"* diyor.

İsnadda ızdırabın bir misali de شَيَّبَتْنِي سُورَةُ هُودٍ وَ اَخَوَاتُهَا **"Beni Hud suresi ile emsali ihtiyarlattı"** hadis-i şerifidir. Ebu İshak es-Sebiî kaynağından rivayet edilen bu hadisi kimi mürsel, kimi mevsul olarak rivayet ettiği gibi, kimi Ebu Bekir, kimi Sa'd b. Ebî Vakkas, kimi ümmü'l-müminin Âişe (r.a)'ün hadisi olarak rivayet ediyor. Ve ihtilâf on yöne varıyor.

Metin açısından muzdarib olan hadisin misali: عن شريك عن ابى حَمْزَةَ عن الشَّعْبِى عن فاطمة بنت قيس رضى الله عنهما senedi ile Tirmizî اِنَّ فِى الْمَالِ حَقاً سِوَى الزَّكَاةِ **"Şüphesiz malda zekâttan başka da bir hak vardır"** hadisini rivayet ediyor. İbni Mace ise yine aynı sened ile لَيْسَ فِى الْمَالِ حَقٌ سِوَى الزَّكَاةِ **"Malda zekâttan başka hak yoktur"** lafzı ile rivayet ediyor ki, bu iki lâfızdan hangisinin doğru olduğu kestirilemiyor.

Lâkin bu misale itiraz edilmiştir. Deniliyor ki: Şerik'in şeyhi Ebu Hamza zaten zayıf ve rivayeti merdut olduğundan hadisin zaafı metnin ızdırabından değil, râvisi yönüyledir. Bilhassa Tirmizî'nin hakkın varlığını ifade eden rivayetini müstehab olan sadakaya, İbni Mace'nin de hakkın olmadığını ifade eden rivayetini vacip olan zekâta hamlederek iki rivayeti bağdaştırmak da pekâlâ mümkündür. Bunun daha açık misali yukarıda bahsi geçen besmele hadisidir ki, hem muallel, hem de metin ızdırabı açısından kusurludur.

Bu gibi farklılıklar bazen Buharî ile Ukaylî'ye ve diğer bazı zevata vâki olduğu gibi râvi veya soran kişi tarafından bir muhaddisin hafıza ve sağlamlık derecesini tecrübe için kasten de yapılır. Lâkin bu takdirde imtihan maksadı hâsıl olduktan sonra senedi de metni de aslî durumuna döndürmek şarttır. Çünkü, râvilerin veya metnin değiştirilmesi hiçbir makbul maslahat gözetilmeksizin sırf iğrab yani garib hadis rivayet etmiş gibi görünmek maksadıyla olursa, hadis mevzu' kısmına dâhil olur. Eğer yanılma ve karıştırma eseri ola-

rak vâki olmuş ise hadis ya maklub veya muallel olmuş olur.

Bu münasebetle şunu tembih etmek gerektir ki; muhaddislerin muzdarib, maklub veya şâz olduğuna hükmettikleri hadisler hemen daima isnad açısından ma'lul olan kısımdandır; metin açısından nâdiren ma'lul olan hadisler hakkında hüküm vermeyi müçtehitlere bırakırlar. Hadisin metnini tenkid edip ma'lul olduğuna hükmeden muhaddis varsa da bu zâtın her iki sıfatı yani muhaddislik ile müçtehitliği cami' olmasından ve tenkid vazifesini ikinci sıfatı haysiyetiyle yapmasından ileri gelmiştir. Her iki tarafın vazifeleri ayrılmıştır. Hadiste mütebahhir olmayan fakihin isnad yüzünden hadisin illetlerine layıkıyla âşina olması zor olduğundan bu müşkil vazifeyi muhaddisler yüklenip ahkâm âlimlerini bu ağır külfetten kurtarmışlardır.

Bir de bir hadisin sened açısından ma'lul olması daima sahih olmamasını gerektirmez. Meselâ, bir râvinin kişiliği muhaddisler arasında sîkalardan olmak üzere mâlum iken kendisinin veya babasının ismi, künyesi, nesebi hakkındaki rivayet ihtilâfının metne tesiri olmaz. Hakkında bu kadar ihtilâf edilen râvi sîka olduğu için hadisin -isnad açısından maklûb, muzdarib veya şâz demekle beraber- sahihliğine hükmedilir. Nitekim Sahihayn'da bu neviden hadisler çoktur. Bazı âlimlerin, "*Sahih ile hasen kısımları içine bazen maklub, şâz, muzdarib olanlar da dâhil olabilir*" demeleri işte bu mânayadır.

Metin açısından muzdarib iken yine sahih kabul edilen hadislerin pek parlak misali eksiği tamamlandıktan sonra sehiv secdesi ile tashih edilen salât-ı Nebevî hakkındaki -Zü'l-yedeyn hadisi diye bilinen- (299 uncu) Ebu Hüreyre (r.a) rivayetidir. Yanlışlıkla eksik kılınan namazın tamamlandıktan sonra sehiv secdesi ile tashihinin vacip olması işte bu hadis-i şerif ile sabittir. Lâkin, Ebu Hüreyre (r.a) yanılmanın hangi namazda olduğunu kestiremiyor. Bir defasında tashih ederek öğlen, diğer defasında yine tashih ederek ikindi namazında dediği gibi çok defa da tereddüt ederek, إِحْدَى صَلاَةَ الْعَشِيِّ إِمَّا الظُّهْرَ وَإِمَّا الْعَصْرَ "*Gün ortasından sonraki namazlardan birini, ya öğlen veya ikindiyi kıldırmıştı*"; bir defa-

da أَكْبَرُ ظَنِّي إِنَّهَا الْعَصْرُ *"Kuvvetli zannıma göre ikindi namazı idi"* diye naklediyor. Bu şüphe de tâbiin ile tebe-i tâbiinden değil, Ebu Hüreyre'nin kendisindendir. Zîra, bir rivayetinde إِحْدَى صَلاَةَ الْعَشِيِّ dedikten sonra وَلَكِنِّي نَسِيتُ *"Lâkin ben unuttum da şimdi kestiremiyorum"* diye unutkanlığını açıkça ifade eder.

Sonra yanılmanın vukuunu (a.s.v) Efendimiz'e ihbar eden sahabînin isminde de ihtilâf ediliyor. Bazı rivayetlerde kendisine ذُو الْيَدَيْنِ ismi verildiği gibi, kiminde خِرْبَاق diye yâd, kiminde de رَجُلٌ مِنْ بَنِى سُلَيْمٍ denilerek ismi meçhul bırakılıyor. Zührî gibi büyük bir İmam da Sülemî olan bu sahabîyi her iki lakabın mânaca münasebetlerine aldanarak -Bedir Günü'nde yani Ebu Hüreyre'nin imanından beş sene evvel şehit olan- ذُوالشِّمَالَيْنِ diye isimlendirip hadisi Ebu Hüreyre'nin mürsellerinden kabul etmiş ve pek büyük bir hataya düşmüştür. Zîra, Bedir'de şehit olan ذُوالشِّمَالَيْنِ 'in ismi عمير بن عمرو خُزَاعِي'dir; Zü'l-Yedeyn ise خِرْباق سُلَمِى dir. Lâkin ıztırabla karışık olan bunca muhtelif rivayetlerin toplamından yanılmanın, gündüzün dört rekâtlı namazlarından birinde vâki olup bilahare tamam ve sehiv secdesi ile düzeltildiği kat'iyen ispat edildiği gibi, Ebu Hüreyre (r.a)'in bazı rivayetlerinde, " صَلَّى بِنَا", "صَلَّى لَنَا", "بَيْنَا" "أَصَلِّى مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" lafızlarının delaletiyle de kendisinin o namazda hazır bulunup hadisin merfu' olduğu ve Zü'l-Yedeyn lakabıyla yâd edilen Hırbak-ı Sülemî'nin Zü'ş-Şimaleyn ile lakaplanan Bedir şehitlerinden Umeyr b. Amr-ı Huzaî'den başka bir sahabî olduğu sabit oluyor. Binaenaleyh bu kadar ızdırab ile beraber hadis metninin sahihliğine ittifakla hükmedilmiştir.

Musahhaf ve Muharref Hadis (الحديث المصحّف و المحرّف)

Muhalefetin beşinci nevi, kelimenin hattının şekli bozulmamak üzere nokta veya harekesinin değiştirilmesi ile başka bir kelimeye dönüştürülmesi şeklinde olur ki, değişikliğin bu nevi ekseriyetle metinde vâki olursa da nadiren isnada dâhil isimlerde de olur. Bir kelimesi nokta değişimiyle yanlış rivayet edilen hadise musahhaf, hareke değişimiyle yanlış rivayet edilene muharref

derler.

Tashife misal: Ediplerden Ebu Bekir-i Sûlî (243) مَنْ صَامَ رَمَضانَ وَ اَتْبَعَهُ سِتًّا مِنْ شَوَّالٍ **"Her kim Ramazanı tutar, ardından da Şevval'den altı gün tutarsa.."** hadisini وَاَتْبَعَهُ شَيْأً مِنْ شَوَّالٍ *"Ardından da Şevval'den bir miktar bir şey tutarsa"* şeklinde rivayet etmiştir ki, yanlıştır.

Meşhur münekkid Yahya b. Main de يَحْيَى بنْ مُرَاجِمٍ ismindeki râviyi مُزَاحِمٍ e tahvil etmiştir. Bu iki yanlış, yanlış işiten kişinin sebep olduğu hatalardandır. Kulağın tashifi yüzünden olan hatalar da vardır. Meselâ râvi, عاصِم الأحْوَل yanlış işitir de واصِل الأحدب zanneder. زُجاجة lafzını دجاجة anlayıp öyle rivayet eder. Mânayı kavrayamamaktan doğan hata da tashife dâhil edilmiştir. Meselâ صَلّى اِلَى عَنَزَةٍ **"Bir harabeye doğru yönelip namaz kıldı"** rivayetini A'rabî'nin biri duyuyor, Nebî (a.s.v)'in sütre olarak mızrağını dikip ona yönelerek namaz kıldıklarını ihbar etmek lazım gelirken, صَلَّى اِلَى قَبِيلَةِ بَنِى عَنَزَةَ **"Benû Aneze kabilesi cihetine yönelip namaz kıldı"**, yahut كَانَ اِذَا صَلَّى نُصِبَتْ بَيْنَ يَدَيْهِ شَاةٌ **"Namaza durduklarında önlerine bir davar bağlanırdı"** şeklinde rivayet ediyor ki, birinci takdirde A'rabî râvi عَنَزَةٌ 'yi mâruf Aneze kabilesi zannederek قَبِيلَةِ بَنِى عَنَزَةَ demiş, ikinci takdirde lafzı keçi mânasına gelen عَنَزَةٌ 'ye tahvil ettikten sonra mâna ile rivayete de yeltenip davar mânasına gelen شاة lafzını istimal etmiş oluyor.

Muharref'e misal: Cabir b. Abdullah (r.a)'ın رُمِىَ اُبَىٌّ يَوْمَ الْاَحْزَابِ عَلَى اَكْحَلِهِ **"Ahzab Muharebesinde Übey b. Kâ'b (r.a) ekhalinden yani kolunun atardamarından vuruldu"** hadisini Anze رُمِىَ اَبِى **"Pederim vuruldu"** şeklinde rivayet etmiştir.

Hâlbuki, Cabir'in pederi Abdullah daha evvel Uhud Gazası'nda şehit olmuştu. Kezâ, meselâ ismi بَشِير olan râvi ismini بُشَيْر 'e tahvil etmek tahrif, hele يُسَيْر demek hem tashif hem de tahriftir.

Tashif veya tahrife uğramış rivayetlerin senedlerini ve metinlerini ve tashif ve tahrifin hangi râviler tarafından yapıldığını bilmek ihtimama layık bir konu olduğu için buna mahsus müstakil kitaplar te'lifine İslâm âlimleri ihtimam etmişlerdir. Ebu Muhammed Hasan b. Reşîk el-Askerî (283-570), Ebü'l-Hasan Ali ed-Darekutnî (306-385), Ebu Süleyman el-Hattabî (h.388), Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. el-Cevzî (508-597) bu meydanın erlerindendir

8- MEÇHULLÜK (CEHALET)

Meçhulü'l- Ayn, Meçhulü'l- Adale, Mestur, Mübhem Hadis

Cehaletten kasıt, râvinin bilinmemesidir. Bu da ya kimliğinin yahut da -belirli bir konudan dolayı hakkında ta'dil ve cerh bulunmamak açısından- hâlinin meçhul olması demektir ki, bu hâl râvinin adaleti konusunda kınanmaya sebeptir. Bir râvi hakkında muayyen olarak filan veya filân kınanma sebebi gösterilmeksizin yalnız, "*Zayıftır, sîka değildir, gevşektir*" gibi sözlerle edilen cerh kabul edilmez. Ta'dil konusunda ise âdil ve zâbıt yani sîka olan bir kimsenin onun hakkında sikadır demesi kifayet eder. Meçhul râvinin mukabili mâruf râvidir.

Cehalete, yani râvinin zât ve sıfatının meçhul olmasına sebep ikidir:

1- Râvinin isim, künye, lakap, sıfat, meslek yahut nisbet gibi vasıfları bazen fazla olur da bunlardan yalnız biri veya ikisi ile meşhur olmuş bulunur. Böyle iken kendisinden rivayet edenlerden her biri -her ne maksatla olursa olsun- mâruf ve meşhur olan sıfatını bırakıp meşhur olmayan sıfatlarından birer vasıf zikrederler. İşitenler de onu tanınmadık başka biri zannederler. Bu yüzden o râvinin hâli meçhul kalır. Meselâ, محمد بن السّائب الكلبى 'yi bazıları dedesine nisbet ederek محمد ابن بِشْر bazıları حمّاد بن السائب ismini verdikleri gibi birtakım kimseler de onu tartışmalı olan künyeleriyle أبو النَّضْر yahut ابو سعيد yahut da ابو هشام diye isimlendirmişler ve rivayet ettiği hadis bir iken bu yüzden bilmeyenler râvileri birden fazla zannedip bu noktada türlü türlü hatalara düşmüşlerdir.

Çeşitli sıfatları toplayarak bir şahsa nisbet veya müşterek olan bir vasfı ayrı ayrı kimselere isnad hususundaki yanlışları tashih için yazılan kitaplara muhaddisler arasında مُوضح adı verilir ki, bunlar arasında Abdülganî b. Said el-Mısrî'nin (332-409) ve talebesi Ebu Abdillah es-Sûrî'nin (377-7441) birer eserleri vardır. Surî'nin öğrencisi olan Hatib-i Bağdadî'nin Mûdıh'ı ise bunların en mükemmeli sayılır. Bu kitapların bir şahsı birden fazla zannetmek hatasından hadisçileri koruma noktasında faydası olduğu gibi zayıf râviyi sîka kabul etmek, sikayı zayıf kabul etmek türünden evhama da mahal vermez. Ve celî ve hafi irsali bir maksada binaen irtikâp etmiş olanları meydana çıkarır.

2- Râvinin mechullüğü bazen mukıl olmasından neş'et eder. Mukıl, rivayeti az olan kimse mânasına geldiği gibi bir tek râvisi olan kimseye de denir. İster tâbiinden, ister daha sonrakilerden olsun tek râvisi olan mukıllın ismini râvisi açıkça beyan etse bile yine o mukıl meçhulül-ayn olmaktan kurtulmaz. Bu gibilerden rivayet edilen hadislere ehli arasında -vahidin cem'i olarak- vuhdan adı verilir. Vuhdana dair Müslim'in ve Hasan b. Süfyan gibi zevatın müstakil kitapları vardır.

Müslim, kitabına el-Münferidat ve'l-Muvahhedat ismini vermiştir. Bazen mukıl olan râvinin ismi kısaltma kastı ile zikredilmez. Ve kendisinden rivayet eden zât, اخبرنى فلان yahut اخبرنى شيخ yahut اخبرنى بعضهم yahut اخبرنى رجل yahut da ابن فلان gibi bir lafız ile rivayet eder. Ravileri arasına böyle meçhul bir kimse girmiş olan hadise de mübhem derler. Mübhemat hakkında birçok hafızın kitapları vardır. En mükemmel ve en cami' olanı Ebül-Kâsım Halef b. Beşküval'in (494-578) eseridir. Meçhul râvinin ismine bazı kere hadisin râvinin ismi belirtilerek kaydedilen diğer bir kaynaktan vukufiyet hâsıl olur. Ve isim mâlum olduktan sonra hadis hangi sınıfa mal edilmek icap ederse o sınıfa dâhil edilir.

Nitekim Sahih-i Müslim'de حَدَّثَنَا صَاحِبٌ لَنَا "*Bize arkadaşlarımızdan biri söyledi ki*", حَدَّثَ عَنْ يَحْيَى ابْنِ حَسَّانَ "*Yahya b. Hassan'ın rivayeti olmak üzere*

bana haber verildi ki," حَدَّثَنِي مَنْ سَمِعَ حَجَّاجَ ٱلأَعْوَرَ *"Haccac-ı A'ver'den işiten bana söyledi ki,"* حَدَّثَنِي غَيْرُ وَاحِدٍ مِنْ أَصْحَابِنَا *"Arkadaşlarımızdan birden fazla zevat bana söylediler ki,"* حَدَّثَنِي بَعْضُ أَصْحَابِنَا *"Arkadaşlarımızdan biri bana söyledi ki..."* حَدَّثْتُ عَنْ أَبِي أُسَامَةَ *"Ebu Üsame'nin rivayeti olarak bana söylendi ki,"* حَدَّثَنِي عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا *"Arkadaşlarımızdan birçokları bana söylediler ki,"* diyerek kendisinin حَدَّثَنِي رِجَالٌ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ *"Ebu Hüreyre'den naklen birtakım kimseler bana söylediler ki,"* بَلَغَنِي عَنْ اِبْنِ عُمَرَ *"Ömer'den bana ulaştı ki,"* هُرَيْرَةَ قَالَ بَلَغَنَا أَنَّ أَبَا *"Bize ulaştı ki, Ebu Hüreyre .... dedi"* diyerek Zührî'nin أُخْبِرْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ *"Bana haber verildi ki, Resûlüllah (s.a.v)"* diyerek Urve b. ez-Zübeyr'in; kezâ أُخْبِرْتُ عَنْ عِمْرَانَ بْنَ الْحُصَيْنِ *"İmran b. el-Husayn'da naklen bana haber verildi ki,..."* diyerek İbni Sirîn'in râvi ismini belirsiz bıraktıkları çoktur. Lâkin bu meçhul râvilerin hepsinin de diğer kaynaklardan gelen muttasıl rivayetlere göre kim oldukları mâlum olmuş ve bu senedlerle rivayet edilen hadislerin sahihliklerine diyecek kalmamıştır.

Mübhem hadis, meçhul olan râvisinin ismi verilmedikçe kabul edilmez. Zîra, bir haberin kabul şartı râvilerin adaletidir. İsmi meçhul kalan râvinin ise ismi bile mâruf değildir ki, adaletine hükmedilebilsin.

Hatta bir sikanın أَخْبَرَنِي الثِّقَةُ *"Bana sîka olan zat haber verdi"* gibi bir lafız ile ta'dil ettiği meçhul râvinin bile en doğru görüşe göre rivayeti makbul olmaz. Zîra, adaletine sîkanın kâni olduğu bu meçhul râvi ihtimal ki, başkalarınca kınanmıştır. Yukarıda söylenildiği üzere -irsal eden tâbii, hadisin mevsul olduğuna kat'î olarak inanarak irsal etse bile- mürsel hadisin bazı âlimlerce kabul edilmemesi de işte bu mânaya binaendir. Diğer görüşe göre sikanın أَخْبَرَنِي الثِّقَةُ belirsiz ifadesi ile rivayet edilen hadis -zahire bakılarak- kabul edilir. Zîra, râvide asıl olan adalettir. Cerh ise asıl olanın zıddınadır.

Üçüncü görüşe göre ise böyle diyen râvi, sikayı diğerlerinden hakkıyla ayırabilen -İmam-ı Mâlik ve İmam-ı Şafiî gibi- müçtehit bir âlim ise bu tarzdaki

ta'dili yalnız mezhebini taklit edenlerce makbuldür. Lâkin bu son görüş, hadis ilimlerinin konularından değildir.

Meçhulü'l-Ayn

Mukıll râvi kendisinden rivayet eden münferid râvi tarafından isimlendirilmiş ve sîka kabul edilmiş olsa bile -râvisi tek olduğu için- yine meçhul sayılır. Böylesine meçhulü'l-ayn denir. Ve mübhem hükmünde olup rivayeti fakihler ile hadisçilerin cumhurunca makbul olmaz. Meğer ki, kendisinden rivayette tek kalandan başka bir sîka onu tezkiye (ibra) etmiş, yahut kendisinden münferiden rivayet eden râvi, hadd-i zâtında cerh ve ta'dil imamlarından ehliyetli bir zât bulunmuş olsun. Bu, Ebü'l-Hasan b. el-Kattan'ın tercih edilen görüşü olup Şeyhülislâm İbni Hacer de, "*Sahih olan budur*" der.

Görülüyor ki, böyle olan râvinin meçhulü'l-ayn sayılması lugavî mânaya göre olmayıp muhaddislerin örfünce kabul edilmiş bir ıstılaha binaendir. Lugaten mâlumü'l-ayn olan râvi -tek râvisi olduğu için- meçhulü'l-ayn sayılır. Nitekim Hatib-i Bağdadî'nin (392-463) tanımına göre meçhulü'l-ayn âlimlerce mâruf olmayıp hadisi yalnız bir tek râvi kanalıyla meşhur olan kimsedir. İbni Abdilber de, "*Kendisinden yalnız bir râvi hadis rivayet etmiş kimse muhaddislerce meçhulü'l-ayn dir. Meğer ki, ilimden başka bir şekilde insanlar arasında mâruf olsun. Zühdü ile meşhur olan Mâlik b. Dînar ve şecaati ile namdar olan Amr b. Ma'dîkerb gibi*" diyorsa da İbnü's-Salâh her ikisinin tanımına şöyle itiraz ediyor:

"*Buharî, Mirdas b. Mâlik el-Eslemî (r.a)'in hadisini tahric etmiştir ki, o hadisi Kays b. Ebî Hâzim'den başkası ondan rivayet etmemiştir. Kezâ, Müslim Ashab-ı Suffe'den Rebîa b. Kâ'b el-Eslemî hadisini tahric etmiştir ki, ondan da o hadisi yalnız Ebu Seleme b. Abdurrahman rivayet etmiştir.*"

Lâkin İbnü's-Salâh'ın bu itirazı yürümemiştir. Zîra, birincisi Bey'atü'r-Rıdvan'da hazır bulunanlardan, diğeri de Ehl-i Suffe'den olmakla âlimler arasında mâruf kimseler olup, sahabe oldukları için adaletlerinde de şüphe edil-

mediğinden tek râvileri olmak yüzünden meçhulü'l-ayn kabul edilemezler. Herhalde sahabe içinde mübhem olanlar varsa da -bu görüşe göre bile- meçhulü'l-ayn yoktur. Tâbiinin ıstılah olarak meçhulü'l-ayn olanları da bazılarınca makbul kabul edilir.

Hatib-i Bağdadî de bu görüşte olup Kifaye'sinde bu görüşün sahihliğine خَيْرُالْقُرُونِى قَرْنِى ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ **"Asırların en hayırlısı benim içinde bulunduğum asır, yani sahabe asrıdır. Ondan sonra en hayırlısı sahabeyi takip eden asırdır"** hadisi ile istidlal eder. Binaenaleyh, fazileti Nebî'nin (s.a.v) şahitliği ile sabit olmuş olan tâbiin asrına dâhil râviler hakkında -cerh delili sözkonusu olmadıkça- aslolan adalet geçerli olup, sırf ihtimal üzerine bu asıl terk olunamaz.

Elhâsıl, meçhulü'l-aynın rivayeti -demin söylediğimiz üzere- âlimlerin ekseriyetine göre mutlak olarak merduttur. Zayıf bir görüşe göre ise mutlak olarak makbuldür. Bu görüşün taraftarları bir rivayeti kabul için İslâm'dan başka bir şart aramayanlardır.

Üçüncü bir görüşe göre ise İbni Mehdî ve Yahya b. Said gibi yalnız âdil râvilerden rivayet etmekle mâruf bir zât tek kalmış ise kabul, tek kalan râvisi bu sıfatta değil ise reddedilir.

Bir dördüncü yaklaşım daha vardır ki, buna göre meçhulü'l-ayn denilen râvi ilim ile değil de zühd, takva, şecaat...gibi bir vasıf ile mâruf bir kimse ise kendisinden cehalet vasfı kalkmış olur.

Mukıll denilen râviden ismini beyan ederek iki âdil râvi hadis rivayet etmiş bulunurlarsa meçhulü'l-ayn oluşu giderilmiş olur.

Mestur İle Meçhulü'l-Adale

Mukılden ismini beyan ederek iki veya fazla âdil kimseler rivayet eder de kendisi hiçbir kimse tarafından tezkiye (ibra) ve sîka kabul (tevsîk) edilmemiş bulunursa o mukılle meçhulü'l-hâl veya mestur denir ki, kendisinden en az iki

âdil -ismini söyleyerek- rivayet etmişlerken yine adaletle muttasıf olup olmadığı meçhul ve bu yönden hâli mestur (gizli) kalmış demektir. Bu da iki kısımdır:

1- Zahiren ve bâtınen meçhulü'l-adale;

2- Yalnız bâtınen meçhulü'l-adale.

Ebu Amr b. es-Salâh adaleti yalnız bâtınen meçhul olana mestur ismini tahsis ederek zahiren ve bâtınen meçhulü'l-adale olana meçhulü'l-hâl diyor. Mestur ile meçhulü'l-hâl'in rivayetlerini âlimlerden bazıları -hangi râvilerden olursa olsun- kabul etmişlerdir.

Cumhura göre ise rivayetleri zayıftır. Zîra, fasıklığın rivayeti kabule engel olduğu konusunda icma vardır. Binaenaleyh, rivayetin kabulü için râvinin fasık olmadığı yani âdil olduğu zannı mutlaka mevcut olmak lazım gelir ki, bu da bizim için gayptır.*

Büyük imam Ebu Hanife de mesturun rivayetini kabul edenler arasındadır. İbni Hibban ile Şafiiyye'den Selîm-i Razî de bu hususta İmam-ı Ebu Hanife'ye tâbi olmuşlardır. Onların nazarında âdil olmak için kimse tarafından cerh edildiğinin bilinmemesi kâfidir. Bunlar diyorlar ki:

Evvelâ; insanlar hakkında verilecek hüküm -haklarında kınamayı icap eden bir şey ortaya çıkmadıkça- kendilerini sâlihlik ve adaletle vasıflanmış itibar etmektir. Gaybı, yani bu meselede kınama ve cerhi icap eden hâli bilmekle hiç kimse mükellef değildir. Herkes yalnız zahir üzerine hükmetmekle mükellef tutulmuşlardır. Hak Celle ve Alâ Hazretleri وَلَا تَجَسَّسُوا **"Tecessüs etmeyiniz"**[103] buyuruyor.

İkinci olarak; ihbar, râviye olan hüsn-ü zanna binaen olur. Zanların bazı-

* D.İ.B.lığının piyasadaki çevirisinde bu kelime "kayıptır" şeklinde çevrilmiş. Osmanlıca orijinal metinde bizim burada yazdığımız gibidir. (Haz.)

[103] Hucurat suresi, âyet 12.

ları ise günahtır.

Üçüncü olarak; batınî adaleti bilmek çoğu durumda mümkün olmadığından yalnız zahirdeki adalet ile iktifa edilir. Cerh bulunmamakla da bu adalet hüsn-ü zanna binaen mevcut kabul edilmek lazım gelir.

İbnü's-Salâh ise, "*Meşhur hadis kitaplarının çoğunda vefatları hayli zaman evvel vâki olmuş ve batınî durumlarını tahkike imkân kalmamış birçok râvi hakkında bu rey ile amel edilip zahir halleriyle iktifa edilmişe benziyor*" diyor.

Bazıları da derler ki: Ebu Hanife (rh.)'in bu görüşü tercih etmesi İslâm'ın ilk döneminde yani insanların genellikle adalet sahibi olduğu devirde yaşamış olmasından kaynaklanmıştır. Sonraları ise fısk galebe ettiği için meçhulü'l-hâl ile mesturun (gizlenmişin) rivayetlerini tezkiyesiz kabul etmemek zarurileşmiştir. Nitekim Ebu Hanife'nin arkadaşlarından İmam-ı Ebu Yusuf ile İmam-ı Muhammed de tezkiyeden sonra şahitliğini kabulüne kâni olmuşlardır. Bu ihtilâfın sonucu şuna varır ki, sahabe ve tâbiin ile tebe-i tâbiinden mestur olanların rivayetleri, peygamber (a.s.v) Efendimiz Hazretlerinin خَيْرُ الْقُرُونِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ tarzındaki Nebevî şahitliklerine binaen makbul iken başkalarının rivayetleri tevsik ve tezkiye vâki olmaksızın kabul edilmez. Bu ayrıntı, taraflar arasındaki anlaşmazlığı kaldıran hoşça bir yaklaşımdır.

Üçüncü bir görüş daha vardır ki, buna göre mesturdan rivayet edenler âdil olmayandan rivayet etmeyen kimselerden ise, mesturun rivayeti makbuldür, ancak kabul edilmez.

İbni Hacer-i Askalanî ise Nuhbe'sinde, "*Tahkik ehline göre, mestur râviler ile emsallerinin rivayetleri -kendilerinde adaletin mevcut oluşu ile olmayışı ihtimalleri eşit olmasına binaen- mutlaka reddedilmeyeceği gibi mutlaka kabul de edilmez. İmamü'l-Haremeyn'in kesin olarak beyan ettiği gibi, râvinin hâli mâlum oluncaya kadar hükümde tevakkuf etmek icap eder*" diyor.

Mestur râvilerin emsalinden maksadı -biraz yukarıda açıklandığı üzere-

meçhulü'l-aynın bir kısmı olan mübhem râvilerdir. İbni Hacer-i Askalanî'nin İmamü'l-Haremeyn'e tâbi olarak verdiği bu hüküm herhalde -sahabe ile tâbiin ve tebe-i tâbiin olan- selef ravilerini istisna kaydıyla kayıtlı olsa gerektir. Sehavî'nin nakline göre İmamül-Haremeyn, "*Bizzat helâl veya haram oluşuna dair elimizde hiçbir delil bulunmayan şey hakkında asıl olanın mübah oluşu hükmü geçerlidir, diye itikat ettiğimiz halde mestur bir râvi bize haramlılığı ihtiva eden bir söz rivayet edecek olsa helâl gördüğümüz o şeyden o râvinin hâlini araştırıp tamamıyla öğreninceye kadar el çekmek bize vacip olur. İmamların, bildiğimiz âdetleri ve ahlâkı da hep bu istikamette idi. Hâlbuki, onların bu el çekişleri böyle bir rivayete bina edilen haramlılığa hükmetmek mânasına olmayıp yalnız hükümde tevakkuftan ibaret idi. Mubah oluşa hükmetmemekte tevakkuf ise yalnız inhicazı yani yapmayıp vazgeçmeyi icap eder. Bu ise hazr yani haramlılık gibi bir mânaya denktir. Bu tevakkuf; üzerinde ittifak edilmiş olan,* 'Zahir olmayan bir hususta durum aşikâr oluncaya kadar tevakkuf etmek' *şer'î kaidesine binaendir. Tevakkuftan sonra râvinin adaleti zahir olursa işte o zaman rivayete binaen haramlılığa hükmedilir. Râvinin hâli karışık kalıp tahkikinden belirsizlik hâsıl olduğu farz edilirse bu takdirde hüküm bence içtihat konusu olur. Zahire bakılırsa tahkik hususu belirsizlikle neticelendiği takdirde inkifaf yani rivayetten evvel mubah olan o şeyden vazgeçmek vacip olmaz. Ve mubahlığı mekruhluğa dönüşmüş olur*" diyor.

Tembih 1: Birçok fakihe göre, ârif olan köle ile kadının ta'dili ile meçhul râvinin adaletine hükmedilebilirse de baliğ olmayan çocuğun ta'diline icma ile itibar edilmez.

Tembih 2: Hüviyeti (ayn'ı) de adaleti de mâlum olan râvinin ismi mâlum olmazsa rivayeti ile ihticac edilir. Zîra, isminin bilinmemesi adaleti hakkındaki ilmi ihlâl etmez. Nitekim, Sahihayn'da اِبْنُ فُلاَنٍ yahut وَلَدُ فُلاَنٍ diyerek ismi belirsiz bırakılmış birçok râvi vardır. Sahih-i Müslim'deki rivayete göre muhadramlardan Sümame b, Hazn el-Kuşeyrî nebîzin yani şıranın hükmünü ümmü'l-müminin Âişe (r.a)'dan sormuş, ümmü'l-müminin haz-

retleri de orada olan Habeşî bir cariyesini çağırarak, "**İşte bu Resûlüllah (s.a.v)'e hizmet etmiştir. Ona sor**" diye cevap vermiş. İsmi şu an meçhul kalan o Habeşli cariye de "**Resûlüllah (s.a.v)'e mahsus olan şırayı geceden sıkar ve tulumun ağzını bağlar a-sardım. Sabah olunca Resûlüllah (s.a.v) ondan içerlerdi**" demiş.

9- BİD'AT

Bid'at râvinin akidesine ait bir kusurdur. Bunda da bid'atin mükeffir yani sahibi hakkında küfrü yahut müfessık yani fasıklık isnadını gerektiren türden olup olmamasına, bid'atçinin dâvetçi olup olmamasına, sadık olup olmaması-na göre hüküm değişir.

Tekfiri gerektiren bir itikattan dolayı heva ve bid'at ehlinden kabul edilen kimsenin rivayeti cumhura göre kabul edilmez.

Bir görüşe göre de kendi akidesine değer katmak maksadıyla yalan uy-durmanın helâl olduğuna itikat edenlerden değil ise -bid'atı tekfiri de gerektir-se- rivayeti kabul edilir. Hattabiye[104] gibi yalan dolanla akidelerine değer ka-zandırmayı helâl kabul edenlerden ise rivayeti merduttur. Bir kısmı da bid'atin hangi mertebesinde bulunursa olursa olsun bid'atçinin rivayeti diğer kusurlar-dan salim ise kabul edilir, derler.

Şeyhülislâm İbni Hacer'in beyan ettiği muhakkiklerin yaklaşımına göre ise bid'at ile tekfir edilen râvi -sırf bid'attan dolayı- reddedilmemelidir. Zîra, muhaliflerinin bid'atçi olduğunu iddia etmeyen hiçbir grup yoktur. Hatta bazı-ları bütün muhalifleri tekfir edecek derecede ileri giderler. Bu mahiyetteki

---

[104] Hattabiye denilen taife Ebü'l-Hattab el-Esedî'ye müntesib Gulat-ı Şia'dan bir fırkadır ki, Ali (k.v.) Haz-retlerinden itibaren İmam Câfer-i Sadık Hazretlerine kadar olan imamların ve onlardan sonra liderleri Ebu'l-Hattab'ın ulûhiyetine itikat ederlerdi. Akideleri mutlak küfür olduğu gibi kendi mezheptaşları le-hine, muhalifleri aleyhine yalancı şahitlik yapmayı helâl görmek gibi bir çirkin bir günaha da bulaşmış-lardı.

bid'atçinin rivayeti mutlak mânada merdut sayılsa iş -hakikatte bid'atçi olsun-olmasın- bütün grupların reddiyle neticelenir. Binaenaleyh, bu konuda itimada şayan olan yaklaşım şudur: Rivayeti reddedilecek bid'atçi namaz ve hac gibi mütevatir ve dinden olduğu zaruri olarak mâlum olan şer'i hükümlerden birini inkâr eden yahut -daha fenası- inkâr ile de kalmayıp aksini itikat eden kimsedir.

Böyle olmayan bid'atçi hem rivayet hususunda zabt ve tahkik, hem de zahiri duruma göre verâ ve takva sahibi olduktan sonra rivayetini kabule hiçbir engel yoktur.

Bid'ati aslen -yani hiçbir gruba göre- tekfiri icap etmeyip sadece fasık olan râviye gelince; onun da rivayetini kabul veya red hususunda üç görüş üzere ihtilâf edilmiştir: Bir görüşe göre mutlaka yani ister dâvetçilerden olsun, ister olmasın, ister mezhebini te'yit için yalanı helâl kabul etsin, ister etmesin herhalde reddedilir.

Bu görüşü Hatib-i Bağdadî, Kifaye'sinde İmam-ı Mâlik'e nisbet etmiştir. İmam-ı Mâlik'e göre bu bid'atçi, bid'atinden dolayı fasık olduğundan, her ne kadar te'vil yoluyla fasıklığına hükmedilmiş de olsa te'vil edilmeden fasık olmuş gibi rivayeti reddedilir. Nasıl ki, kâfirin te'vil yoluyla olanı ile olmayanı arasında fark yoktur. Hz. İmam bir de, "*Bid'atçının rivayetini kabul etmek bid'atini az çok kabule ve adını anmak suretiyle şanını büyütmeye sebep olur*" der.

Lâkin, bu delil muhaddisler arasında umumi kabule nail olmamıştır. Bu delile göre bid'atçi olmayanın da rivayetini öncelikle bid'atçiden rivayet etmemek icap eder ki, Sahihayn ile sahih hadisleri ihtiva eden diğer kitaplarda amel hep bunun aksi yönünde geçerli olup onlarda bid'atçinin rivayetleri diğer sîkaların rivayetlerini takviye kastıyla tâbi' ve şahid olarak zikredilmiştir.

İkinci görüşe göre -biraz evvel dediğimiz gibi- yalanı helâl kabul etmedikten sonra mutlaka -yani dâvetçi olsun olmasın- bid'atçinin rivayeti kabul edilir.

Tabii bu görüşe göre bid'atçi râvinin diğer kusurlardan sâlim olması da şarttır.

Bu görüşü Hatib-i Bağdadî İmam-ı Şafiî'ye isnad ediyor. Çünkü İmam-ı Şafiî, *"Ben Hattabiyye'den başka heva ehlinin yani mübtedi'lerin şahitliklerini kabul ederim. Hattabiyye ise mezheptaşlarının lehine yalancı şahitlik yapmakta beis görmüyorlar"* demiş. Ebu Leyla ile Süfyan-ı Sevrî ve İmam-ı Ebu Yusuf-'un da görüşünün bu olduğu rivayet ediliyor. Hattabiye -biraz evvel söylendiği üzere- bid'atleri küfür derecesine varan hevâ ehlindendirler. Binaenaleyh, yalnız yalanı helâl kabul ettikleri için değil, bid'atlerinin tekfiri gerektirmesinden dolayı da ekseriyete göre rivayetleri merduttur.

Hafız Suyutî'nin dediği gibi bid'atçi tekfir edilir gruptan ise rivayetinin merdut olduğu cumhura göre besbellidir. Tekfir olunamayacak mertebede ise yalanı helâl görmedikçe kabul edilir. Yoksa Şîa ile Kaderiye ve emsallerinden rivayet edilen birçok ahkâm hadislerini reddetmek lazım gelir. Sahihayn'da hevâ ehlinden gelen birçok rivayet vardır. Zîra, bunların bid'atleri te'vile dayalı (makrun) olmakla beraber kendileri ehl-i diyanet olup sıdk ve istikametle mâruf ve hıyanetten uzak kimselerdir.

En sahih olan görüşe göre bid'at ile fısk işleyen râvi, dâvetçi değil ise rivayeti makbuldür. İnsanları bid'atine dâvet eden sınıftan ise rivayeti ihticaca layık olamaz. Zîra, dâvetçi olan kimsenin حُبُّكَ الشَّيْءَ *"Bir şeyi sevmek gözünü kör, kulağını sağır eder"* fehvasınca kendi يُعْمِى وَ يُصِمُّ mezhebini güzel göstermek ve akidesinin aleyhine çıkabilecek rivayetleri engellemek arzusuyla nakilleri tahrif ederek mezhebinin icap ettirdiği şekle sokmasından korkulur. İşte -bu meselede mutedil olan- cumhurun yaklaşımı budur.

Bazıları dâvetçi olmayanın rivayeti bid'atini takviye edecek bir şey değil ise kabul edilir, demişlerdir. Nitekim Sünen sahibi Ebu Davud ile Neseî'nin şeyhi cerh ve ta'dil imamlarından Hafız Ebu İshak b. Yâkub-i Cûzecanî (?

259)[105] Ma'rifetü'r-Rical'inde râvilerin vasıflarından bahsederken, "*Bid'atçıların kimi hak yolundan yani sünnetten sapmış olmakla beraber sadıku'l-lehçe yani doğru sözlüdür. İşte, münker rivayetlerini veya bid'atini takviye edecek muhtevada değil ise böylesinin rivayet ettiği hadisini kabulünden başka çare yoktur*" demekle bu görüşe taraftar olduğunu tasrih eylemiştir.

Zahiri âlimlerden Ebu Muhammed Ali b. Hazım (384-456) de sıdk ve hıfz ve tahkik şartıyla bid'atçinin rivayetini kabul taraftarı olup dâvetçi olup olmaması arasında fark gözetmiyor. İbni Hazm, hevâ ehlinin icmaya dâhil olup olamayacakları bahsinde, "*Seleflerimizden olan hadisçilerin ekserisi heva ehlinin dâvetçi olanı ile olmayanı arasında fark gözetip dâvetçi merdut, dâvetçi olmayan makbuldür ,demişlerdir. Bu ise delilsiz bir hüküm vermektir. Zîra, dâvetçi olan kimseden hayır daha ziyade muhtemel olup böylesi hüsn-ü zanna daha çok layıktır. O, kendisince hak itikat edilen şeye taraftarlık edip onu müdafaa ediyor. Dâvetçi olmayan ise ya hak itikat ettiğini saklıyor ki, pek fena bir şey yapıyor demektir. Yahut da hak olduğunu yakinen bilmediği şeye itikat ediyor ki, bu, evvelkinden de fenadır. Binaenaleyh, ikisi arasında fark gözetmeye mahal yoktur. Dâvetçi ile dâvetçi olmayanı bir tutmak lazım gelir*" diyor.

Bu, epey mahirce bir ihticac ise de cumhurun dâvetçilere karşı bu ihtiyatı gözetmesi kendi mezhebini zaafa uğratacak rivayetleri de serbest serbest nakledecek mertebede tarafsızlık gösterecek dâvetçi bid'atçinin biraz da Anka'ya benzediği değerlendirmesine binaendir. Bilhassa ki, ehl-i bid'at ve hevânın

---

[105] Gariptir, bu Cûzecanî'nin kendisi de Nevasıb'dan yani Emirü'l-Mü'minin Osman b. Affan (r.a)'e taraftarlık vesilesiyle Emîrü'l-Müminin Ali b. Ebî Tâlib (r.a)'e aleyhtarlık eden bid'atçi gruptan olmakla itham ediliyordu. Darekutnî, kendisini sika kabul etmekle beraber hakkında, "*Hafızlardan, musanniflerden idi. Lâkin Nasıbî olmakla itham edilmiştir*" dediği gibi Yakut-ı Hamevî de Mu'cemü'l-Büldan'da, "*Âli b. Ebî Tâlib (r.a)'den biraz yüz çevirmişti. Abdullah b. Ahmed İbni Udeys demiştir ki: "Bir gün İbrahim b. Yâkub-ı Cûzecanî'nin yanında idik. Bir tavuğu vardı, kestirecek adam aradı da kimseyi bulamadı. Bunun üzerine, 'Yahu, ben bir tavuk kesmenin çaresini bulamadım. Hâlbuki Ali b. Ebî Tâlib bir günde yetmiş bin kişi katletti' dedi*" diye rivayet ediyor. Hafız Zehebî, Tezkiretü'l-Huffaz'ında, "*Ali (r.a)'e aleyhtar idi*" der.

rivayetleri mutlak mânada merdut olmayıp -yukarıda zikredildiği gibi- bazı ehemmiyetli şartlarla kayıtlı bulunmaktadır.

Hafız Abdurrahman İbni Ebî Bekir es-Suyutî (849-911) Tedrib'inde gerek Sahih-i Buhari'de, gerek Sahih-i Müslim'de ve gerek her ikisinde isimleri geçen râviler içinden bir şekilde bid'at ile kınamaya uğramış seksen iki râvi ismi sayıyor. Bunların on beşi Mürcie'den yani ameli niyet ve itikadın dışında tutup -kâfire taat fayda vermediği gibi- mümine isyan zarar vermez diyen fırkadan; yedisi Nevasıb'dan yani Hazret-i Ali (r.a)'e buğzedip diğerlerini kendisine takdim eden taifeden; yirmi beşi Şia'dan yani Ali (r.a)'e taraftar olup kendisini ashabın cümlesine takdim edenlerden; otuzu Kaderiye'den yani şerler kulların yaratmasıdır, diyenlerden; üçü Haricîler'den yani tahkim meselesinden dolayı Ali (r.a)'ı red edip ondan da, Osman (r.a)'den de her ikisine taraftarlık etmişlerden de teberrî edenlerden; biri İlâhi sıfatları inkâr edip Kur'an'ın mahluk olduğuna kâni olan Ebu Cehm'in mezhebinden; biri de Kur'an için ne mahluktur, ne değildir diyemeyip tevakkuf edenlerden olmakla itham edilmişlerdir.

Lâkin, bunlar kizb ile itham edilmedikleri, Sahihayn'e kaydedilen rivayetleri de bid'atlarini takviye edecek türden olmadığı için bu rivayetleri sîkaların rivayetleri menzilesindedir.

Hafız İbni Hacer-i Askalanî, İbni Hibban'ın Tarihu's-Sîkat'ında, dâvetçi olsun, olmasın; rivayeti bid'atini te'yit etsin, etmesin bid'atçinin rivayetini red hususunda ittifak edildiğini yazmasını garib görüyor.

Herhalde bir rivayetin kabul veya reddi konusundaki kriter, râvinin zabt sahibi ve âdil olup olmaması olduğundan Haricî dâvetçilerden olan meselâ İmrân b. Hillan'ın (h. 84) rivayetini Buharî, Mürcie reislerinden olan Abdülhamid b. Abdurrahman el-Himmanî (h. 202) ile Ebu Hassan el-A'rec'in (h. 117) rivayetlerini Buharî ile Müslim -sîkalardan olduklarına bakarak- pekâlâ kabul etmişlerdir. Selef-i sâlihine söven Rafızîlerin rivayetini kabul etmemekte muhaddisler hemen hemen müttefik gibi görünüyorlar. En mühim delilleri de

bu kitabın kırk beşinci سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ hadisidir. Herhangi bir Müslüman'a sövmek fısk olunca selef-i sâlihine söven öncelikle fasıktır, derler.

Şemsüddin-i Zehebî (673-748) Mizanü'l-İ'tidal'inde, "*Bid'at iki türlü olur. Biri bid'at-ı suğra ki, gulüv (aşırılık) etmeksizin teşeyyu' yahut Ali (r.a)'e karşı savaşanlar hakkında ileri geri söz söylemek gibi aşırılık ile beraber teşeyyu' bu nevidendir. Tâbiin ile tebe-i tâbiin içinde buna bulaşmış olanlar çoktur. Diyaneti sağlam, vera'ı kuvvetli, sıdkı mâlum ve sabit olan bu nevi mübtedi'ler reddedilmiş olsalar birçok haber zayi olur gider. Bir de bid'at-ı kübrâ vardır ki, tam Rafızîlik, Rafızîlikte gulüv, Ebu Bekir ile Ömer (r.a)'nın kadrini düşürmeye çalışmak ve bu mezhebe dâvet etmek bu nevidendir. İşte böyle olanların rivayeti ile ihticac edilmez. Bunların hiçbir kadir ve kıymeti yoktur. Bilhassa bu nevi bid'atçilerden doğru sözlü ve kendisine emniyet edilir bir kimsenin bulunduğunu ben şimdi hiç hatırlayamıyorum. Bunların şiarı yalancılıktır. Takiyye ve münafıklık huylarıdır*" diyor.

Başka bir yerde de, "*Rafızîlerin rivayetleriyle ihticac etmek hususunda üç görüş üzere ihtilâf edilmiştir: Birincisi mutlak olarak yasaklayanlar; ikincisi, yalancılık ve hadis uydurmakla itham edilmemiş ve kınanmış olmayanları hakkında ruhsat vermek; üçüncüsü, rivayet ettiğini anlayan ile anlamayan arasında fark gözeterek ayrı ayrı değerlendirmek*" denilmiştir.

Eşheb'in (140-204) rivayetine göre İmam-ı Mâlik'e Rafızîler hakkındaki fikri sorulmuş. O da, "*Onlarla ne konuş, ne de hadislerini rivayet et*" demiş.

İmam-ı Şafiî, "*Rafızîler kadar yalancı şahitliği irtikâp eden bir grup görmedim*"; Yezid b. Harûn (118-206), "*Her bid'at sahibinin dâvetçi değilse rivayeti yazılabilir, Râfızîler müstesna*"; Şerik (95-177), "*Rafızîlerden başka her kime ulaşırsan ilim tahsil et*"; İbnü'l-Mübarek de Amr b. Sabit hakkında, "*Ondan rivayet etmeyiniz Zîra o, selefe söverdi*" demişlerdir.

10) SU-I HIFZ

Muhtelit (Bunama)

Su-i hıfz (gevşeklik) râvinin zabtına dokunan bir kusurdur. Su-i hıfzdan kasıt râvinin yanlışlarının doğrularından az olmasıdır ki, doğruları yanlışlarına eşit veya ondan az olan râviye seyyiü'l-hıfz denir.

Su-i hıfz, bazen râvinin kendisinden ayrılmayan ve kopmayan bir karakteri (lazıme) olur ki, her ne zaman rivayete kalkışsa yanılması ihtimali sözkonusudur. Böylesinin rivayet ettiği hadise bazı âlimler şâz adını vermişlerdir. Su-i hıfz lâzımı olan râvinin rivayeti demek olan bu şâz bundan evvel geçen ve mahfuza mukabil ve münkere taksim edilen şâz demek değildir.

Bazen de su-i hıfz sonradan (târî) olur ki, râvinin hatası yaşlanıp hafıza kuvvetinden mahrum kalmasından neş'et ettiği gibi kitaplarına baka baka hadis rivayet etmeyi âdet etmiş olanın kitapları yanmak veya kaybolmak gibi bir sebeple mahvolduktan veya çalındıktan yahut da râviye âmâlık durumu ârız olduktan sonra ezberden rivayete devam etmesinden neş'et eder. Târî olan su-i hıfz ile vasıflanmış râviye muhtelit (bunamış) derler.

Muhtelit olan râviler hadisçilerce mâlumdur. Bunlar hakkında Ebu Bekir Muhammed b. Musa el-Hâzimî (447-548) ile Hafız Salâhüddin el-Alaî (684-761) müstakil birer kitap yazmışlardır.

Su-i hıfzı kronik olanların rivayeti ittifakla merduttur. Evvelce sîka olan bunamıştan rivayet edilen hadisin ise bunamadan önce rivayet edildiği mâlum olursa makbuldür. Bunamadan sonra vâki olmuş rivayetleri de ittifakla merduttur. Ömrünün hangi devrinde rivayet edilmiş olduğu mâlum olmayan haberler hakkında ise tevakkuf edilir.

Bu, böyle olduğu gibi bunamış mı bunamamış mı diye hakkında şüphe edilen râvinin hadisi hakkındaki hüküm de tevakkuftur. Bunamıştan rivayet edilen haberin bunamadan önce mi yoksa sonradan mı rivayet edilmiş olduğu

hakkındaki hüküm ondan doğrudan alanların durumlarını araştırmakla mâlum olur. "*Bunamıştan rivayet edenler hangi zamanında ve nerede ve nasıl almışlar ve rivayet etmişler?*" meselesi bilinirse verilecek hüküm kolaylaşır. Bu hususlar şüpheli kaldığı takdirde ise şüphe ve binaenaleyh tevakkuf hükmü devam eder. Bunamıştan rivayet edenlerin kimi yalnız bunamadan önce, kimi yalnız bunamadan sonra, kimi de her iki devrinde kendisinden tahsil etmiş bulunurlar. Bu husus ekseriyetle tenkid ehlinin mâlumudur. Her iki döneminde bunamışa ulaşmış, içinde de rivayetini "*Bunamadan önce yahut sonra bunu kendisinden dinledim*" diyerek ayıranlar da vardır.

Yüzünden rivayet edip de bilahare kitapları yanmış veya kaybolmuş veya çalınmış olanlar da bunamış hükmündedir. Bunlardan da kitaplarının yanmasından, ya da kaybolmasından veya çalınmasından evvel rivayet edenlerin rivayetleri makbul, sonra alanlarınki merduttur.

Meselâ, İbni Lehîa (96-174)'nın kitapları yanmıştır. Abbasî halifesi Ebu Câfer el-Mansûr'un hilâfeti döneminde (136-158) vefat eden sîka âlimlerin sembollerinden Süheyl b. Ebî Salih de bir kardeşinin vefatı üzerine mükedder olup ezber etmiş olduğu birçok hadisi unutmuştur. Abdurrahman b. Abdullah el-Mesûdî de (h. 160) rivayete göre kederinden dolayı bunamıştır.

Ebu'n-Nazr Salim b. Ebî Ümeyye (h. 129) der ki: Ben Mesûdî'nin muhtelit olduğu günü biliyorum. Bir gün bir yeğeninin vefatından dolayı kendisini tâziye için yanına gitmiştik. Biz orada iken biri gelip, "*Senin kölen on bin dirhem çalıp kaçtı*" dedi. Bu haber üzerine yerinden sıçrayıp kalktı, içeriye girdi. Yanımıza döndüğü zaman aklını bozmuştu.

Sîka imamlardan bunamış olanların en meşhurlarından diğer bazılarının isimlerini zikredelim: Ata' b. es-Sâib es-Sekafî (? 30-136), Ebu İshak Amr İbni Abdullah es-Sebiî (h. 127), Said b. Iyas el-Cüreyrî (h. 144), Said b. Ebî Arûbe (780-156), İmam-ı Mâlik'in şeyhi Rabiatü'r-Re'y b. Ebî Abdurrahman et-Teymî (h. 136), Mevle't-Tüeme lakabıyla mâruf Salih b. Nebhân (? 125), Husayn b.

Abdurrahman el-Kûfî es-Sülemî (43-136), Abdülvehhab b. Abdülmecîd es-Sekafî (110-194), Süfyan b. Uyeyne (107-198), Abdürrezzak b. Hemmam es-San'ani el-Himyerî (126-,211), Arim lakabıyla meşhur olan Muhammed b. el-Fazl es-Sedûsî (h. 224), Ebu Kılâbe Abdü'l-Melik b. Muhammed er-Rekâşî (h. 276), Ebu Ahmed Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn el-Gıtrîfiy el-Cürcânî (h. 377), İmam-ı Ebu Bekir İbni Huzeyme'nin torunu Ebu Tâhir Muhammed b. el-Fazl b. Muhammed b. İshak b. Huzeyme (h. 387), İmam-ı Ahmed'in Müsned'i ile Kitabu'z-Zühd'ünü rivayet eden Ebu Bekir Ahmed b. Câfer el-Katıî (273-368).

Bunlardan Süfyan b. Uyeyne ile Rabiatü'r-Re'y'in ve Ebu Bekir el-Katıî'nin durumlarının değişmesi hakkındaki rivayetler hayli söz götürür. Hele Rebîa hakkındaki söz iftira gibi görünüyor. Sebebi, Süfyan-ı Sevrî, Şafiî ve Ahmed b. Hanbel gibi imamlar onun içtihat ve re'yini -rivayetlerini değil- sünnete muhalif gördükleri için beğenmezlermiş. Sebil de -Zehebî'nin dediğine göre- asla bunamamış, lâkin ihtiyarlamış ve kendisine ömrünün sonunda da biraz unutkanlık arız olmuştur.

Darekutnî'nin beyanına göre Arim'e bunama arız olduktan sonra hiçbir münker hadis rivayet ettiği mâlum değildir. İbni Hibban'ın ona hücum etmiş olmasını Hafız Zehebî pek ziyade kınayıp, "*Bari bu kadar tenkid edişine göre uygunsuz tek bir hadisini nakletmiş olsa!*" diyor.

Abdülvehhab-i Sekafî ile Ebu Tahir İbni Huzeyme'nin ihtilâflarından ise hiçbir zarar gelmemiştir. Zîra, ihtilâfından sonra görmeye gelenleri yanına çıkarmamak suretiyle birincisinin hadis rivayet etmesine meydan verilmemiş, ikincisinden ise dinleyen olmamıştır. Abdürrezzak'a ömrünün sonunda körlük arız olup o tarihten sonra telkine tâbi olarak hadis rivayet ettiği vâkidir. Binaenaleyh âmâlığından sonra kendisinden rivayet eden isimleri mâlum dört kimseden başka diğer senedlerden gelen rivayetleri hep makbuldür.

Gıtrîfi'nin de bunaması şüphelidir. Akranından olan Ebu Bekir-i İsmailî

onun hakkında böyle bir şey söylemediği gibi Kâdı Ebu't-Tayyib-i Taberî de, "*Hâkim'in Târihi Nisabur'unda zikredildiği üzere diğer bir Gıtrîfî daha vardır ki, ismi bu zatın ismine, babasının ismi babasının ismine, beldesi beldesine, nesebi nesebine mutabık ve yalnız dedelerinin isimlerinde yakınlık vardır. İhtimal ki, yanlışlıkla öteki Gıtrîfî bu zannolunmuş*" diye garib bir nakilde bulunuyor.

Bu beyana göre bu Gıtrîfî ömrünün sonuna kadar sîka olarak kalmış, bunamış olan da Muhammed b. Ahmed b. el-Hasen el-Gıtrifî el-Cürcani adında biri olmuş oluyor ki, fark, yalnız birinin dedesi Hüseyin, diğerininki Hasan olmasından ibarettir. Sîkalardan olan bir bunamıştan gelen rivayetler hakkında muhaddisler arasında ne muamele edildiğini göstermek için Atâ' b. es-Sâib'in rivayetlerini misal olarak zikredelim:

Atâ' b. es-Sâib, yüz seneden fazla yaşamış olup ömrünün sonunda hafızasını kaybetmiştir. Şu'be (80-160) ile Süfyan-ı Sevrî (77-161) ve Hammad b. Zeyd'in (98-179) kendisinden tahsilleri önceden olduğu için hadis imamlarınca bu üç râvinin Atâ'dan rivayetleri makbuldür. Yalnız Şu'be'nin sonradan dinlediği iki hadis bundan müstesnadır.

Cerîr b. Abdülhamid (h. 188) ile Abdülvahid b. Zeyd ve Hüşeym b. Beşir es-Sülemî (104-183) ve Halid b. Abdullah el-Müzenî (110-179) bunamadan sonra, Ebu Avâne Vezzâh b. Abdullah el-Yeşkurî (h. 176) her iki devrinde hadisini dinlemiş olduklarından ve Ebu Avâne hangi devirde rivayet ettiğini açıkça beyan etmediğinden onların senedlerinden gelen Atâ' b. es-Sâib rivayetleri ihticaca sâlih kabul edilmemiştir. Evvelki üç senedden rivayet edilenler ise makbuldür. Atâ' b. es-Sâib'in rivayetini Buharî mütaba' olarak yani akranından rivayetini te'yit eden diğer bir râvinin rivayeti ile birlikte zikreder.

Öncü imamlardan Said b. Ebî Arûbe (h. 156)de hıfzından rivayet eden kadri yüce muhaddislerdendir. Bir görüşe göre 145 senesinde, diğer görüşe göre vefatından yirmi sene evvel hafızası bozulmuş olduğundan rivayetleri hakkındaki yaklaşım yukarıda tafsil ettiğimiz gibi olmuştur.

Müsned-i Kebir sahibi Hasan b. Süfyan'ın yaşı dolayısıyla uğradığı imtihan yukarıda geçmişti.

Zayıf Hadisin Dereceleri

Bir râviye rivayetinin reddini icap eden kusurlar işte yukarıdaki on sebep ile vâki olur. Bunların beşi (Kizb, Töhmet-i kizb, Fısk, Cehalet, Bid'at) adaletine, diğer beşi de (Fuhş-i galat, Gaflet, Vehim, Sikâlara muhalefet, Su-i hıfz) zabtına ait kusurlardandır. Bu tabii taksime riayet edilmeyip de yukarıdaki tertibin takip edilmesi en çok bizzat maksadımız olan kusurların derecelerini göstermek içindir. Filhakika hadisçilerce bir râvi hakkındaki kusurun en ağırı Resûl (s.a.v) adına yalan söylemek, en ehveni de su-i hıfz ile bunamadır. Aradaki kusurların derecelerini sıralamak için de bazen adalet, bazen zabt yönünü cerh eden sebepler tertip üzere zikredilmiştir.

Buraya kadar verilen izahatı hulâsa etmek lazım gelse denilebilir ki, bir hadisin zaafı ya isnadında ittisal bulunmadığından yahut râvilerinden birinin tenkide uğramış olmasından neş'et eder. Muttasıl olmama yüzündeen zayıf olan hadis “muallak, mürsel, mu’dal, müdelles” nevilerine; râvinin tenkid edilmesi yüzünden zayıf olanlar da “mevzu’, metruk, münker, muallel, müdrec, maklûb, muzdarib, şâz” nevilerine ayrılır. Hafi mürsel müdellesin, musahhaf ile muharref de muzdaribin kısımlarındandır. Sened ınkıtaı yüzünden zayıf olan hadisleri bazıları en zararlı ve ehven olma itibariyle tertip ederek en zayıfı mu'dal, biraz ehveni munkatı’, daha ehveni müdelles, en hafifi mürseldir, demişlerdir. Râvinin tenkidi yüzünden olan zayıfları Hafız İbni Hacer-i Askalanî Nuhbe'sinde -buradaki tertibe uygun olarak-[106] şöyle sıralamıştır:

1. Mevzu’,
2. Metruk,

---

[106] Zaten bu Mukaddime'de onun tertibine riayet edilmiştir.

3. Münker,
4. Muallel,
5. Müdrec,
6. Maklûb,
7. Muztarib,
8. Cehalet yüzünden Şâz ile Münker,
9. Su-i hıfz yüzünden Şâz.

Sünen-i Ebu Dâvud şarihi Hattabî de zayıf hadisi üç mertebe itibar edip -ittifak edildiği üzere- en fenası mevzu, ondan ehveni maklub, daha ehveni mechuldür demiştir.

Bedrüddin-i Zerkeşî (745-794) de Muhtasar'ında, "*Zayıflığı muttasıl olmama yüzünden olan hadisler yedi sınıftır ki, en fenası mevzu'dur. Ondan sonra müdrec, ondan sonra maklub, ondan sonra münker, ondan sonra şâz, ondan sonra muallel ve en sonra da muzdarib gelir*" diyor.

Hâsılı, herhangi tertibe bakılsa mevzu' hadis zayıf hadisin en ziyade merdut olanıdır.

Bununla birlikte bu zikredilen tertipler mutlak birer tertip olmayıp umumiyet itibariyledir. Yoksa bu tertiplere göre daha ağır bir zaafa delalet eden unvana sahip hadisin, derece olarak kendi fevkinde sayılan zayıf hadisten daha hafif bir zaafa sahip olduğu da vâkidir. Meselâ peşpeşe iki râvisi düşmüş olan mu'dalın munkatı'dan beter olması munkatı'ın senedinden bir râvi atlanmış olduğuna göredir. Munkatı'ın iki râvisi düşmüş ise mu'dale kuvvetçe, daha doğrusu zaafça eşit sayılması lazım gelir.

Kezâ, râvileri bu on kusur (metain-i aşere) ile şaibeli olan hadislerle mürsel ve müdelles rivayetlerin zaafı da mutlaklıkları üzere geçerli olmaz. Seyyiü'l-hıfz olanlarla müdellis ve mürsil olan râvilerin rivayetleri mütabaat ve itibar sayesinde makbul hadisler sırasına geçebilir. Seyyiü'l-hıfz olan râvinin verdiği haber mertebe olarak onun fevkinde olan veya hiç değilse kendi altın-

da olmayan diğer bir râvi veya râviler senediyle de sabit olursa, zayıf hadis kendi mertebesinin fevkine, hatta hasen mertebesine bile çıkar. Fakat bu takdirde hasen vasfını alan bu hadis, hasen li-zâtihi değildir. Bu, ancak mütabi' ile mütaba'anın toplamı itibariyle hâsıl olmuş hasenlik ile vasıflanmış bir hadistir. Zîra mütabi' ile mütaba'dan her birinin kendi kendine kalsa doğru olmak ihtimaliyle hata olmak ihtimali eşit iken itibar ve mütabaat metoduyla ortaya bir rivayetin çıkmasıyla doğru olma yönü üstün gelir, rivayet şâz veya münker zannedilirken mahfuz olduğu anlaşılır. Ve hakkında tevakkuf edilecek mertebeden makbuliyet mertebesine terfi ediverir.

Lâkin böyle iken yine hasen li-zâtihi derecesinin altındadır. Hatta bazıları böylesine hasen hadis demek için tereddüt bile ederler. Bunamışın fark edilmeyen hadisi ile mesturun hadisi de kezâ mürsel veya müdelles isnad ile rivayet edilmiş hadis de bu minval üzere mütabaat sebebiyle kuvvet kazanırlar. Ancak kuvvet bulduktan sonra hasen olurlarsa da hasen li-zâtihi mertebesine çıkamazlar.

Zayıf Hadis Rivayet Etmenin Hükmü

Yukarıda beyan edildiği üzere mevzu hadisi, mevzu olduğunu beyan etmeksizin rivayet etmek haramdır. Mevzu dışında zayıfın kısımları hakkında ise ihtilâf edilmiştir. Bu nevilere dâhil hadis bazılarınca akaide ve ahkâma yani helâl ve haram gibi hususlarla alakalı olmamak (meselâ amellerin faziletleri ile kıssalara ait olmak) şartıyla amel edilebilir olduğu gibi, senedlerinde müsamaha göstermenin de zayıflığını beyan etmeksizin rivayetinin de caizliğine kâni olmuşlardır. Bu konuda müsamahayı caiz görenler arasında imamlardan Abdurrahman b. Mehdi (135-198) ile Ahmed b. Hanbel'in (164-241) ve Abdullah b. Mübarek'in (118-181) bulundukları nakledilir.

Rivayete göre İbni Mehdi, "*Resûlüllah (s.a.v)'den helâl ve harama dair bir şey rivayet ettik mi isnadda şiddet gösterir, rical hakkında tenkidde bulunuruz. Faziletlere, sevaba, cezalara dair de bir şey rivayet ettik mi gevşeklik*

gösterip rical hakkındaki tenkidde müsamahakâr davranırız" demiştir.

Ahmed İbni Hanbel de, *"Rekaik*[107] *hadisleri, haklarında müsamaha olunmaya tahammülleri vardır, tâ hükmü ihtiva eden bir şeye rastlayıncaya kadar"* dediği gibi Mağazî sahibi İbni İshak'tan bahsederken de, *"İbni İshak, Mağazî ve emsali hadisleri kendisinden alınıp yazılan bir kimsedir. Lâkin helâl ve haram hadisleri gelince (elinin dört parmağım sımsıkı birleştirerek) işte böyle adamlar aranır"* demiş.

Hafız İbni Hacer-i Askalanî der ki: Faziletlere ve emsaline ait zayıf hadis ile amel edebilmenin caizliğine kâni olanların da bu hususta üç şartı vardır: Birincisi rivayet edilen zayıf hadis, çok zayıf olmamalı. Bu kayda nazaran yalancı olanlarla yalancılıkla itham edilenlerin ve fuhş-ı galat sahiplerinin rivayetleri hakkında müsamaha gösterilemez. Salâhüddîn Ebu Said el-Alâî (694-761) bu konuda ittifak bulunduğunu bile nakleder.

İkincisi, zayıf hadis zaten kendisiyle amel edilen bir aslın altında kayıtlı bulunmalı. Üçüncüsü, böyle bir hadis ile amel ederken mükellef onun sabit olduğuna inanmayıp, ihtiyaten amel ettiğinin şuurunda olmalı.

Bu son iki şartı İzzüddin İbni Abdu's-Selâm(577-660) ile Takıyyüddin İbni Dakiki'l-İyd (625-702) de zikretmişlerdir. Bu üçüncü şarttan faziletlere ve emsaline dair rivayet edilmiş zayıf hadisin zayıflığını beyan etmenin lazım olduğu mânası çıkar. Çünkü, beyan olunmazsa hakikatte sabit değilken, işitenler onu hakikatte sabit itikat edip yanılabilirler. İhtiyat bunu icap eder. Bununla birlikte zayıf hadislere büyük bir dikkat ve ihtiyatla bakan ilim ehlinin hakikatte sabit olmadığına zann-ı galib ile hükmedemeyecekleri haberler pek azdır. Bu münasebetle İbni Hazm'ın (384-456) aşağıdaki sözlerini nakletmek faydadan uzak olmaz:

"Allah'a hamdolsun ki, Resûlüllah (s.a.v)'in ferman buyurdukları yahut

---

[107] Muhaddislerin Rikak ve Rekaik dedikleri âhirete terğib, ahlâki güzelliklere teşvik eden ve kötü ahlâktan sakındırma hakkında rivayet edilmiş hadislerdir.

yapılmasına teşvik ettikleri yahut da bizzat işledikleri şer'î bir hükmün ya tevatür veya sikadan sikaya nakil metoduyla mâlum olmaksızın zayi olup gitmediğine emin bulunuyoruz. Şundan da kat'î olarak eminiz ki, şer'î bir hükmün sabit oluşunu Hak Celle ve Alâ Hazretleri -nakli ile üzerimize hüccet kâim olamayacak şekilde- âdil râvilerden yalnız bir tek ferdin nakline de bırakmamıştır.[108] *Kezâ, şundan da kat'iyen eminiz ki, sîka olan râvisi hata etmiş iken hatası belli ve açık bir beyan ile mâlum olmamış hiçbir şer'î hüküm yoktur. Kezâ, şundan da kat'iyen eminiz ki, Allah Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri nakliyle üzerimize hüccet kâim olan bir kimsenin, şer'î bir hükmü ihtiva eden hadisi, Resûlüllah (s.a.v)'e varıncaya kadar hep bu sıfatta kimselere isnad ederek vaz' edebilmesine meydan vermemiştir. Kezâ, şuna da kat'i inancımız vardır ki, yalnız mürsel olarak ifade buyrulmuş*[109] *yahut meçhul olup, kusurları sabit ve cerh edilen kimse tarafından rivayet edilen haber bâtıldır ve şüphesiz, Resulüllâh (s.a.v)'in buyurmadığı bir şeydir. Zîra, böyle bir haberin hak olması caiz olsa onun hem sahih şeriat hem de üzerimize hüccet kâim olamadığından dolayı bizim için bağlayıcı olmaması icap eder. Makbul ve merdut haberler hakkında şu beyan ettiğim hüküm bir taraftan adaletleri hakkında ittifak edilen sahabe ile tâbiinin sikaları ve onlardan sonra Şu'be ve Süfyan-ı Sevrî ve Mâlik gibi kendi asırlarında imam olmuş ve onlardan sonra da tâ bize, hatta kıyamet gününe kadar gelmiş ve gelecek zevattan nakledilen haberler; diğer taraftan da Hasan b. Umare (h. 153) ile Cabir b. Yezid-i Cufî (h. 128) gibi cerh edildikleri sabit olmuş*[110] *kimselerden rivayet edilen haberler hakkındadır. Hakkında ihti-*

---

[108] İbni Hazm'ın bu sözünden anlaşılıyor ki, kendisi yalnız bir sikanın tek isnad ile rivayet ettiği hadise -Ebu Ya'lâ el-Halîlî ile Ebu Abdillah el-Hâkim gibi- şaz diyor. Zaten İbni Hazm'ın ekser ihtilaflı meselelerde katılığa taraftar olduğu eserlerinin incelenmesinden anlaşılır.

[109] Cumhura göre mürsellerin hangi nevinin makbul olduğu hakkındaki bahis geçmiş olduğundan oraya bakılınca İbni Hazm'ın pek fazla katı davrananlardan olduğu mâlum olur.

[110] İbni Hazm'ın burada cerh edilen râvilere misal olmak üzere kaydettiği Kâdı Hasan b. Umare el -Kûfî-Şu'be'nin tenkidine uğramış ve onun cerhinden sonra hiçbir kimse onu sika kabul etmemiştir. Cabir-i Cu'fî'ye gelince; Şîa âlimlerindendir. Kendisini birçok imam cerh etmişlerse de Şu'be, Süfyan-ı Sevrî, Vekî' b. el-Cerrah gibi imamlar sika kabul etmişlerdir. Binaenaleyh, hakkı, ta'dil ve cerhinde ihtilâf olunanlar arasında bulunmak idi.

lâf olunup bazılarınca âdil kabul edilen, diğer bazılarınca kınanmış sayılan kimseye gelince; böylesinin bizce adaleti sabit olursa rivayetinin sahihliğine, cerh edilmişliği sabit olursa getirdiği haberin bâtıl oluşuna hükmeder; hiçbir cihet sabit olamazsa tevakkuf ederiz. Bununla beraber hakkında tevakkuf ettiğimiz, kimsenin bizden başkasınca ya âdil, yahut âdil olmadığının ispat edilmesinin zaruri olduğuna da kat'î olarak inanırız. Hükmümüzde hata ediyorsak hatamız, râvinin hâlini bilmiyorsak cehaletimiz Allah'ın dininin zayi olması için hüccet olamaz. Hak, âlimler grubundan birinin meçhulü ise diğer grup nazarında herhalde mâruf ve sabittir. Bâtıl da böyle. Nitekim bizim bildiğimiz, şeyleri bazıları bilmeyebilir. Fazl ve kerem, İlâhi İhsan'ın elindedir. Dilediğine bahşeder. Sikanın verdiği haberin hatası da üç veçhile sabit olur: Ya râvinin kendisi işi anlar da rivayette hata ettiğini itiraf eder yahut bir âdil o haberi râvisi ile birlikte dinlediğini söyler râvinin yanıldığına şahitlik eder, yahut da sikanın verdiği haberde hata olduğuna hükmetmek müşahede ile ortaya çıkar."

Mâliki fakihlerden Ebu Bekir b. el-Arabî (468-542) hangi neviden olursa olsun zayıf hadis ile amel etmeyi mutlak mânada men' etmiş ve Şafii fakihlerden Ebu Şâme Abdurrahman b. İsmail (586-665) de ona tâbi olmuştur.

Ebu Şâme Kitabü'l-Bais ala İnkâri'l-Bed' ve'l-Havadis'inde, mesela, dört yüz altıncı meclis hadisinde Receb'in faziletlerine dair üç hadisi zayıflıklarına işaret etmeksizin imlâ etmiş olduğundan dolayı Hafız Ebü'l-Kâsım İbni Asakir'i (499-571) hayli acı bir dille tenkit ettikten sonra, "*...lâkin bu büyük hâfız bu konuda amellerin faziletleri hadislerinde müsamaha gösteren bazı hadisçilerin âdetlerine kendini kaptırmıştır. Hâlbuki bu, hadisçilerin muhakkikleriyle fıkıh ve fıkıh usulü âlimlerince hatadır. Böyle olan hadisin hâli mâlum ise beyan edilmesi gerektir. Yoksa* من حدث عني بحديث يرى أنه كذب فهو من الكاذبين *hadisinin ifade ettiği ceza tehdidinin hükmü altına girer*" diyor.

Zayıf hadis ile amel hakkında İmam-ı Ahmed İbni Hanbel'e ve büyük hâfız Ebu Davud-ı Sicistanî'ye isnad edilip pek ziyade meşhur olan üçüncü bir görüş daha vardır. Bu görüşe göre ahkâm meselelerinde başka bir hadis bulunmadığı takdirde zayıf hadis ile amel edilebilir. Bu görüş sahipleri, "*Zayıf hadis re'yden yani kıyastan iyidir*" derler. Dinin hükümleri pek sağlam esaslar üzerine bina edilmek lazım geldiğine göre bu söz, âlimlerden birçoklarını, bilhassa bazı kelamcıları pek fazla hayrete düşürmüş olarak tenkide vesile kabul edilmiştir. Hanbelîler ise bu sözü pek beğenip İmam-ı Ebu Davud ile Ahmed b. Hanbel'in sünnet-i seniyye'ye aşırı bağlılığına ve bid'atten çok kaçındığına delil kabul etmişlerdir.

Lâkin Hanbelilerin yüzakı Şeyhülislâm Allame İbni Teymiye (661-728) Minhacü's-Sünne'sinde bu dedikoduyu kökünden kesiyor. Diyor ki:

"*Bizim, 'zayıf hadis re'yden iyidir' demekten kastımız metruk olan zayıf değildir. Muradımız Tirmizî'nin* حسن *yahut* صحيح *dediği* عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده *nevinden sened ile rivayet edilen hadislerle İbrahim-i Hecerî*[111] *hadisi gibileridir. Zaten Tirmizî'den evvel gelen muhaddislerin ıstılahlarında hadis, sahih ile zayıf kısımlarından ibaret idi. Onlarca zayıf iki nevi idi: Metruk olan zayıf, metruk olmayan zayıf. Hadis imamları işte bu ıstılah ile konuşurlardı. Derken sonradan Tirmizî'nin ıstılahından haberdar olmayan kimseler gelip hadis imamlarından bazılarının, 'Zayıf bence kıyastan iyidir' demiş olduklarını işitince Tirmizî gibilerinin zayıf gördüğü hadis ile onların ihticac ettiği zannına düşüp sahih hadise kendisince daha ziyade tâbi oluyor görünen kimselerin metodunu tercihe kalkıştılar ki, onlar bir şeyi yani kıyası tercihe daha layık olana yani sonraki ıstılaha göre zayıf olmayan hadise tercih etmekle çelişkiye düşmüş oldular.*

---

[111] Amr b. Şuayb'ın bu senedi hakkında İbni Maîn bazı şüpheler beyan ederse de Buharî'nin dediğine göre Ahmed İbni Hanbel, Ali b. el-Medinî, İshak b. Rahûye, Ebu Ubeyde ve hadisçilerin umumu hep o senedi hüccet kabul etmişlerdir. İbrahim b. Müslim el-Hecerî'ye gelince; Neseî ile diğer bazılarının tenkidine uğramış ise de Tirmizî gibi imamlar makbul kabul etmişlerdir. İbni Adiy der ki: "*Onun hakkında inkârı icap eden şey* ابو احوص عن عبد الله *senediyle çok rivayet etmiş olmasıdır. Hâlbuki o hadislerin hepsi müstakimdir.*"

Allame İbni Teymiyye hadisçilerin usulüne göre hasen hadisi kıyasa tercih metodunu son cümle ile müdafaa etmekle beraber müteahhirin ıstılahınca zayıf hadisi kıyasa tercih etmiş zannedilen İmam-ı Ahmed İbni Hanbel'i de müdafaa etmiş oluyor.

Otorite âlimlerin zayıf hadisleri zaaflarını beyan etmeksizin rivayet edenlere karşı pek şiddetli tenkitlerde bulunup geldikleri evvelki açıklamalardan artık mâlum olmuştur. Zaaflarını beyan ederek rivayet edenlere ise ses çıkarmazlar. Acaba bunlar hiç rivayet edilmeseler daha iyi olmaz mı idi? Evet, daha iyi olurdu. Zayıf hadisler bir kere rivayet edilmiş, kitaplara da geçmiş bulunduğundan ümmeti zararlarından himaye etmek için kendilerinden herhalde bahsetmek âlimlere borç olmuştur. Yalnız müteahhirin değil, selef imamları böyle hadislerin rivayetinden uzak kalmamışlardır. Nitekim Şa'bî, Haris el-A'ver'den (h. 165) hem rivayet eder, hem de yalancı olduğunu söylerdi.[112]

İmamlardan diğer biri de, "*Filân bana şu hadisi rivayet etti. Hâlbuki itham edilmişti*" dermiş. Birçokları kandırılmışlardan, zayıflardan metruklardan rivayette bulunmuşlardır.

Bu râvilerin sözlerinin ihticaca sâlih (uygun) olmadığını bile bile bu imamların kendilerinden hadis rivayet etmiş olmalarına aşağıdaki dört sebep gösterilmiştir:

1. Zayıf hadisleri tanıyıp da zaaflarını beyan edebilsinler, sonradan da ne kendileri, ne başkaları onlar hakkında şüphe üzere kalmasınlar diye rivayet etmişlerdir.
2. Mütabaat bahsinde geçtiği üzere zayıf olan kimsenin hadisi yalnız başına kalsa ihticaca layık olmamakla beraber itibar ve istişhad için pekâlâ yazılıp istifade edilebilir.

---

[112] Bu râvi Şîa'nın büyüklerinden Ebu Züheyr Haris b. Abdullah el-Hemdanî el-Hutî'dir ki, Sahîhayn'da rivayeti yok ise de Sünen-i Erbaa'da tek tük rivayetleri vardır. İbni Maîn, Şa'bî, İbnü'l-Medinî yalancılığına; Ebu Hatim ile Neseî zayıflığına kânidirler.

3. Zayıf olan râvinin rivayetleri içinde zayıf veya bâtıl olanları bulunduğu gibi hakikatte sahih olanları da bulunur. İşte bunların hepsi yazılır da sonra muhakkik olan muhaddisler her birini lâyık olduğu sınıfa kaydederek makbul veya merdut olduğunu haber verirler. Bu ise erbabı için kolay işlerden sayılırdı. Süfyan-ı Sevrî, Kelbî'den[113] rivayet etmekten insanları sakındırdığında, "*Ya sen ondan rivayet edip duruyorsun ya!*" demelerine mukabil, "*Ben onun doğrusunu yalanından fark ederim*" cevabını vermekle işte -erbabı için kabul edilen- bu kolaylıkla ihticac etmiş oluyordu.

4. Demin söylediğimiz üzere ekser muhaddisler helâl ve harama ve sair ahkâmla alakalı olmayan terğîb ve terhîb ile amellerin faziletleri ve kıssalar, zühd ve güzel ahlâk hadislerini rivayet etmekte beis görmezler. Mevzu' olmayan bu nevi zayıf hadislerde hoşgörülü davranmak ve icaplarınca amel etmek, ekser muhaddislerce de sair âlimlerce de caizdir. Zîra, bu gibi zayıf hadislerin asılları zaten şer-i şerifte sabit ve icma edilmiş ve ehlince mâruf olduğundan onların icaplarına tâbi olmak, şer-i şerif ile kararlaştırılmış usulü tatbik etmek demektir.

Herhalde otorite imamlar ahkâma dair zayıfların münferid oldukları bir hadis ile ihticac ederek o hadisi rivayet etmiş değillerdir. Bunu ne muhaddis imamlardan, ne de diğer muhakkik âlimlerden hiçbir kimse yapmaz. O mertebenin ricali olmayan bazı fakihlerin ise bunu irtikâp ile itimada şayan kabul ettikleri vâki olmuş ise de çirkin düşmüştür. Zîra, bunları rivayet eden fakih eğer zayıf olduklarını biliyorsa onunla ihticac etmesi helâl olmaz. Çünkü, bütün âlimler ahkâm bahsinde zayıf ile ihticac edilmeyeceğinde müttefiktirler. Eğer

---

[113] Meşhur müfessir Muhammed b. es-Saib el-Kelbî (h,146)'dir ki, Ebu Hâtim-i Razî'nin dediğine bakılırsa hadisini terke icmâ' vâki olmuştur. Lâkin, Abdullah b. el-Mübarek ile Muhammed b. Fuzayl ve Yezîd b. Harûn gibi birçok muhaddisin kendisinden rivayetleri vardır. Bazıları da vezza' demiştir. İbni Adiy ise "Tefsir hususunda sözleri makbule geçmiştir" diyor.

zayıf olduklarını bilmiyorsa yine tahkik etmeden yahut ehil olanlara sormadan onlarla hemen ihticaca kalkması helâl olmaz.

Tembih 1: İsnadı zayıf bir hadise rastlanıldığında, "*Bu hadis bu isnad ile zayıftır*" denilirse de, "*Metni zayıftır*", yahut mutlak mânada, "*Zayıftır*" denmez. Zîra başka bir isnad ile sahih olmak ihtimali vardır. Lâkin hadis imamlarından biri, "*Bu hadis hiçbir sahih kaynaktan rivayet edilmemiştir*" yahut "*Onu ispat edecek hiçbir isnad yoktur*" yahut da zayıflık yönünü tefsir ve beyan ederek, "*zayıftır*" diyecek olursa mutlaka zayıftır denilebilir. Bir imamın açıklama yapmadan "*zayıftır*" demesi ise -cerh ve ta'dil bahsinde görüleceği gibi- söz götürür.

Hadislere âşina bir hâfızın ve basiretli muhakkik bir imamın, "*Bu hadisi bilmiyorum*" demesi hadisin reddine kâfi gelir diyenlere karşı itiraz vâki olmuştur.

Deniliyor ki: Bir defa Ebu Hâzim Seleme b. Dînar (? 140) Zührî'nin yanında, bir hadis rivayet etmiş de Zührî, "*Bu hadisi bilmiyorum*" diyerek red etmiş. Bunun üzerine Zührî ile aralarında şöyle bir diyalog geçmiş:

- Resûlüllah (s.a.v)'in bütün hadislerini hıfz etmiş misin?

- Hayır

- Ya yarısını?

- Umarım ki, yarısını bileyim.

- Varsın bu hadis de senin bilmediğin yarıdan olsun. Ne olur?"

Zührî böyle olunca başkasının bilmiyorum demesiyle artık hadis sabit olmadığı söylenebilir mi?

Bir gencin Şa'bî ile olan macerası da buna benzer. O genç, Şa'bî'nin huzurunda bir gün bir hadisten bahsetmiş de Şa'bî, "*Böyle bir şey işitmedik*" demiş. Bunun üzerine genç adam Şa'bî'yi şu sözlerle cevap vermiş:

- Hadisin bütününü işitmiş misindir?

- Hayır

- Ya yarısı?

- Hayır.

- Öyle ise bunu duymadığın ilim nevinden say!"

Ancak bu itiraz o kadar kuvvetli değildir. Zîra, getirilen misallerin ikisi de Nebevî hadislerin kitaplarda henüz tedvin edilmemiş olduğu zamanlara aittir. O tarihlerde, ikinci, üçüncü derecedeki râvilerde hafızların duymamış olduğu haberlerin mevcut olması uzak görülemez. Hatta böyle olması zaruridir. Lâkin hadisler cem' edilip kitaplara geçtikten sonra tenkid ve vukufiyette ehil olan hâfızların köşede bucakta kalmış hadislere âşina olup hâlini bilmemesi akıldan uzaktır. Binaenaleyh, bunların kesin olarak "*Filan hadisin hiçbir sahih kaynağı yoktur*" demesi çok mühimdir. Bununla birlikte böyle bir sözü söyleyen hâfız değil ise hükmüne umumiyetle ittiba edilmez. Nitekim, hâfız olmayan Ömer b. Bedr-i Mevsilî (557-622), haklarında, لَمْ يَصِحَّ شَيْئٌ فِى هَذَا الْبَابِ "*Bu konuda sahih hiçbir rivayet yoktur*" denilen hadisleri bir kitaba cem' etmiş ise de birçoğu hakkındaki hükümleri bilahare tenkide uğramıştır.

Tembih 2: Muhaddisler arasında, "*Bu hadisin aslı yoktur*" ifadesi de kullanılır. Şeyhülislâm İbni Teymiyye, "*Bu, isnadı yoktur mânasınadır*" diyor.

Tembih 3: Muhakkik olan muhaddisler ile diğer ulemaya göre zayıf hadis isnadsız olarak rivayet edilecek olursa kesinlik sîgasıyla, قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "*Resûlüllah (s.a.v) buyurdu ki,*", yahut فَعَلَ "*..işledi*", yahut أَمَرَ "*... emretti ki,*", *yahut* نَهَى "*nehiy buyurdu*" yahut da حَكَمَ "*... hüküm buyurdu ki*" gibi bir tâbir istimal edilmez.

Keza, meselâ رَوَى اَبُو هُرَيْرَةَ. اَوْ قَالَ.اَوْ ذَكَرَ اَواَخْبَرَ. اَوْ اَحْدَثَ. اَوْ نَقَلَ. اَوْ اَفْتَى.. "*Ebu Hüreyre şunu rivayet etti, yahut şunu ihbar etti, yahut şunu tahdis etti, yahut*

nakletti, yahut da şöyle fetva verdi" gibi kesinlik ifade eden lafızlar kullanılmaz. Tâbiin ile onlardan sonra gelenlerden de bu kesin lafızlar ile zayıf hadis rivayet edilmez. Kesinlik sigaları isnadsız olarak rivayet edilen sahih hadislerin hakkıdır. Sahih olmayan hadislere yaraşan meçhul mazi sigasiyla, رُوِىَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهُ قَالَ كَذَا. اَوْ فَعَلَ كَذَا.اَوْ نُقِلَ.اَوْ ذُكِرَ. اَوْ حُكِىَ "*Resûlüllah (s.a.v)'in... buyurdukları, yahut...yaptıkları rivayet olunmuş, yahut nakledilmiş, yahut zikredilmiş, yahut hikâye olunmuş*", yahut meçhul muzari sigasiyla,

"يُقَالُ، اَوْ يُرَى، اَوْ يُحْكَى، اَوْ يُعْزَى" "*Söyleniyor, yahut rivayet ediliyor, yahut hikâye ediliyor, yahut isnad ediliyor*" yahut da

"بَلَغَنَا عَنْهُ, اَوْ جَاءَ عَنْهُ,اَوْ رَوَى بَعْضُهُمْ عَنْهُ" "*Resûlüllah (s.a.v)'den bize ulaştı ki, yahut ondan gelen rivayette denilmiş ki, yahut râvinin biri Resûlüllah (s.a.v)'den şunu rivayet etmiş ki*" gibi şüphe sigaları istimal edilmektir.

Sahihliği ve zayıflığı şüpheli olan hadisler de zayıf hükmündedirler. Muhakkiklerin ıstılahına göre isnadsız olarak kesinlik sigasıyla rivayet edilen Resûl (a.s.v)'ın sözleri, sahabe, tâbiin ve saireden her kime atfediliyorsa o sözün sahih senedlerle rivayet edilmiş olması icap eder. Rivayetin sahihliği şüpheli olduğu takdirde kesinlik sigasını istimal eden kimse yalancı hükmünde olmuş olur. Bazıları bu konuda hasen hadisi de sahih hükmünde tutmuşlardır.

Bununla birlikte hadis rivayet etme sanatına âşina olmayan âlimlerden çok kimse te'lif ettikleri kitaplarda bu inceliğe riayet etmeyerek senedsiz rivayet ettikleri hadislerin zayıflarında kesinlik, sahihlerinde ihtimal sigası istimal etmişlerdir ki, Ebu Bekir-i Beyhakî bunlara pek şiddetle hücum etmiştir. Ne kadar da şiddet gösterilse azdır. Zîra, böyle bir müsamaha doğru metottan dönmek ile kuvvetliyi zayıf, zayıfı kuvvetli göstermek gibi mânaların dönüştürülmesine sebep olur.

Buharî Sahih'inde bu ayrıntıya son derecede itina gösterip aynı hâdise hakkındaki ta'liklerinin kiminde temriz (ihtimal), kiminde cezm (kesinlik) sigası

istimal eder. Bu dikkatinden dolayı da kadir ve kıymetine, araştırmadaki dikkatine, takvasına, vukufiyetinin genişliğine, meseleleri tahkikteki bilgisine, hassasiyetine herkesin itimadı günden güne artmıştır.

Türkçede bir isnadın güzel ifadelerle rivayeti için bir kolaylık bulunabilse -ki, bu, itikadımca bir mütercim için pek güç bir şeydir- isnadsız rivayet edilen hadis için daima "mış" lafzını istimal etmek zarurî olduğundan cezm sigasını temrîz sığasından ayırdetmeye çare bulunamıyor gibi görüyorum. Tercümesi sadedinde olduğum Tecrid'in bütün hadisleri isnad açısından atlanmış olduğundan her hadisin tercümesinde sahabînin ismini ince yazı ile zikrettikten sonra, "*Şöyle demiştir*", yahut, "*...rivayet olunmuştur*" demek mecburiyetinde kaldım ki, "miş"'dan sonra "dır" edatını ilâve etmekle kendi aklımca cezme işaret etmiş bulunuyorum. Zîra, Türkçede "*Ben şöyleyim, böyleyim*" tâbiri ile "*Ben şöyleyimdir, böyleyimdir*" amiyane ifadesi arasında fark olduğunu ve ikinci ile cezm kastedildiğini görüyorum. "Dır" edatının ilavesinden sonra da lafzın cezme delâletini kâfi görmeyenler varsa ideal sigayı lütfen haber versinler ki, birinci ciltten sonraki hadis tercümelerini olsun o yolda ta'dil edeyim. Yoksa bütün tercümelerde bizim kastımız cezmdir. Okuyanlar yanlış anlamasınlar.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CERH VE TA'DİL (الجرح والتّعديل)

Buraya gelinceye kadar verdiğimiz tafsilattan açıkça anlaşılmıştır ki, İslâm âlimleri öyle rastgelen kimsenin rastgele rivayet ettiği şeylere derhal bel bağlayıp onunla amel edecek kadar safdil veya sahtekâr kimseler değillermiş. Hele isnad uydurmuş, hatta uydurma isnada kulak asmış olmaları hiç sözkonusu olamaz. Onlar, râvilerin ahvalini inceden inceye tahkik edip adalette, hıfz ve tahkikte her birinin lâyık olduğu dereceyi tâyin ve sîkaların bile hangi rivayetleri muteber, hangileri merdut olduğunu ortaya çıkarmak için hiçbir zahmetten kaçınmamışlardır. Hâsılı, nakillerin makbullerini merdutlarından, ilk anda merdut göründükleri halde mütabaat ve itibar yoluyla mertebe mertebe kuvvet kazanmak şanından olanlarını münker olanlarından ayırmak için râvilerin şahsiyetlerini, hayatta oldukları zamanları, kimlerle görüşmüş olduklarını, ahz ve tahammül şekillerini ve rivayete dikkat ve itina derecelerini pek sıkı bir kontrol

altına almışlar ve İslâm dininde yalan ile gıybet haram -hatta İmam-ı Evzaî'ye göre orucu bozacak derecede haram- iken yüce Nebi tarafından asırların en hayırlısı (hayrü'l-kurun) olduğu haber verilen Asr-ı Saadet'te bile -rivayetleri tespit ve mutemet olanlarını tâyin gibi güzel bir maksatla- takva ve diyaneti zirveye varanları bile icabında tenkid ve cerh etmekten çekinmemişlerdir.

Yahya b. Said. el-Kattan, "*Töhmeti olan, yahut zayıf bulunan bir kimse hakkında 'ne yapayım? Sükût mu edeyim, yoksa hâlini beyan mı edeyim?' diye Süfyan-ı Sevrî'ye, Şu'be'ye, Mâlik b. Enes'e, Süfyan b. Uyeyne'ye sordum. Hepsi de hâlini beyan et dediler*" diyor. Yine Yahya b. Said el-Kattan cerh ettiği muhterem zevat dolayısıyla, "*Sen, bu zevatın kıyamet gününde hasım olarak karşına çıkmalarından korkmuyor musun?*" sorusunu yönelten zâta, "*Bunların husumetine mâruz kalmam hadisini müdafaa etmemiş olacağımdan dolayı Nebî (a.s.v)'ın bana hasım olmasından ehvendir*" cevabını vermiştir.

Tirmizî de Kitabü'l-İlel'inde, "*Muhaddisleri birbirini cerhe sevkeden şey bizce Müslümanlara hayırlı olmaktır. Yoksa bunların Müslümanları tenkid ve gıybeti kastetmiş olmaları sözkonusu değildir. Bunlar kusurlu kabul ettikleri kimselerin zayıflığını bildirip tanıtmak için böyle yapmışlardır. Kendilerine zayıflık isnad edilenlerin kimi bid'at sahibi, kimi hadiste töhmete mâruz kalmış olup bazılarının da gafleti ve çok hatası vardı. Cerh ve ta'dil imamları dine sevgilerinden dolayı bunların durumlarını beyan etmek istemişlerdir. Zîra, din konusundaki şahitlikte ihtiyat, hukuk ile mallar hakkındaki şahitlikte ihtiyattan daha mühimdir*" diyor.

Sahabe-i kiram arasında maalesef vuku bulan fitne ve kavga tâbiin ile tebe-i tâbiin devirlerinde avamda, hatta bazı ulemada bir taraf için gayret etmek meylini tabii olarak doğurup biraz sonra bir de sapkın fırkaların zuhuru ve birtakım zındıkların dine leke getirecek rivayetleri uydurmaya ve icada kalkışması -İslâm dinini yüce Nebî (s.a.v) zamanındaki orijinal saflığıyla muhafaza etme vazifesini omuzlarına alan- imamların sağdan soldan duydukları rivayetlere karşı siper olup gözlerini dört açmalarını icap ettiğinden bütün nakilleri

ince elekten geçirip kendilerine şüpheli görünen nakilleri -İslâm ile Müslümanları korumak için- sahihlerinden ayırd edip haber vermeye çalışmaları ve bu münasebetle birçok râviyi tenkid etmeleri zarurî idi. Tekzibe uğramak korkusu olmaksızın diyebiliriz ki, Nebevî hadislerin cem'i ve temel kitaplarda tedvîni zamanı olan üç dört asırlık devir içinde gelen binlerce muhaddisin tümü birer birer cerh ve ta'dil sınırlarından geçip nakilleri hüccet olan sîka imamları; zayıf, metruk ve meçhullerden ve bilhassa uydurmacılardan ve yalancılardan ayırmışlardır.

Bugün hüviyetleri bizce meçhul kalmış, hiçbir kitapta ismi anılmadık ehemmiyetsizleri bertaraf edildikten sonra zamanlarında insanlar arasında az çok itibar görenlerin rivayetleri hadis kitaplarına geçmiş olanlardan takriben yirmi bin kadar râvinin ismi ve derecesi ve kıymeti rical kitaplarında kayıtlıdır. Hakkında dedikodu edilmiş hadis ricalinden yalnız Hafız Zehebî'nin Mizanü'l-İtidal'inde on bir bine yakın kimsenin isimleri zikredilmiştir. Daha sonraki ricalin ise cerh ve ta'dillerine o kadar ehemmiyet verilmemiştir. Çünkü cerh ve ta'dilden maksat sırf dedikodu etmek gibi kınanmış bir huyu ortaya çıkarmak olmayıp şeriatı, nakillerini öğrenerek hıfzetmek olduğu cihetle dördüncü hicri asırdan itibaren menkul haberler hakkında söylenecek olan söylenmiş, hadisler kitaplara geçmiş, kitapların nüshaları yaygınlaşmış olmakla beraber şifahen de zabtlarına devam edilmiş olduğundan artık hadis uydurulması tehlikesi yok olmuş sayılırdı. Hadis ilmi ile iştigal edenlerden hiçbirinin hıfzetmediği ve mâlumu olmayan hadislerin mevzu' olduğu açık olduğundan, artık yalancıların uydurmaya da cür'eti kalmamıştı.

Bu işe tâ ilk asırda, sahabe ve tâbiin devrinde başlanmıştır. Başlangıçta cerh ve ta'dil muhaddisler arasında şifahen yürürlükte iken zaman geçtikçe durumlarının bilinmesi icap eden râviler ile rivayetlerin sayısı tabii olarak çoğaldığı için Cerh ve Ta'dil Kitapları ile Muhaddislerin Tarihi muhtevası altında cem' edilebilecek çeşitli kitaplar yazılmıştır. Bu konuda ilk te'lif Yahya b. Said el-Kattan'ın (h. 198)'dır. Bununla birlikte ona gelinceye kadar rical hakkında

söz söylemiş, tenkid ile uğraşmış zevat çoktur. İbni Adiyy'in (277-365) el-Kâmil mukaddimesinde bunlardan birçoklarının ismi mezkûrdur. Mesela, sahabeden İbni Abbas (h. 68), Ubade b. es-Sâmit (h. 34), Enes b. Mâlik (? 90) (r.a)[114]; tâbiinden Şa'bî (17-103), Muhammed İbni Sirîn (34-110), Said b. el-Müseyyeb (14-?94) vardır.

Sahabe ile büyük tâbiin tabakası olan ilk asır ricali içinde tenkide uğramış olanlar pek azdır. Bu tabakanın zayıfları sonraki tabakalara nisbetle sayı olarak hiç mesabesindedir. Bunların hemen hepsi udul ve sîkalardır. İkinci asır öncesinde ise tâbiinden vasat olan bazıları zayıf kabul edilmişlerdir ki, bunların zaafı ekseriyetle hadisin ahz ve tahammülü ile zabt yüzünden vâki olmuştur.

Zîra, rivayet esasları henüz kararlaştırılıp bir ilim hâline konmamış olduğundan tâbiinin sikalarının da birçoğu muttasılı hadisi mürsel olarak rivayetle iktifa ettikleri gibi bazen mevkufu da ref ettikleri ve meselâ Ebu Harûn el-Abdî (h. 134) gibilerinin birçok yanlış rivayetleri olurdu. Bu tabakadaki tenkidçiler arasından Hasan-ı Basrî (22-110), Tâvûs b. Keysan-ı Himyerî (h. 106), Said b. Cübeyr el-Vâlibe (46-95), İbrahim-i Nehaî (h. 95), Amir b. Şurahbil eş-Şa'bî (17-103), ve Eyyub b. Keysan es-Sahtiyanî'nin (68-131) isimleri zikre şayandır.

Tâbiin asrının sonuna yani 150 senesi sonlarına doğru Abdullah b. Avn el-Basrî (h. 151), Süleyman b. Tarhân et-Teymî (h. 143), Süleyman b. Mihran el-A'meş (61-148), İmam-ı Mâlik (7 93-179) gibi cerh ve ta'dil imamları yetiştiler. Bunların içinde en ileri gidenlerden biri Şu'be (h. 160) idi. Şu'be ile Mâlik çok ihtiyatlı kimseler olup sîka olmayandan rivayetleri hemen hemen yok gibidir.

Bunlardan sonra ricalin cerh ve ta'dilinde verdiği hüküm umumi kabule lâyık görülenler şunlardır:

---

[114] Bunların rivayet edilen bazı tenkidleri, kendilerinden veya diğer sahabeden rivayet eden birkaç tâbiin hakkındadır.

Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (7 95-153), Hişam ed-Destevaî (?i53), Ebu Amr Abdurrahman el-Evzaî (157), Süfyan-ı Sevrî (h. 161), Abdülaziz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Macişûn (veya Macüşûn) (h.164), Hammad b. Seleme (7 90-167), Leys b. Sa'd (94-175).

Daha sonraki tabakadan da Abdullah b. el-Mübarek (118-181), Hüşeym (104-188), Ebu İshak el-Fezârî (7 185), Muâfa b. İmrân el-Mevsılî (7 125-185), Bişr b. el-Mufaddal (7 187). Süfyan b. Uyeyne (107-198), İbni Uleyye (110-193), Abdullah b. Vehb el-Mısrî (125-197), Vekî' b. el-Cerrah (129-197) gibi zevatın isimlerini zikretmek lazım gelir.

Bu devrin en büyük tenkitçileri ise Yahya b. Said el-Kattan (h.198) ile Abdurrahman İbni Mehdi (135-198) idiler. Hadis İlimleri ile meşgul olanların bu iki zâta itibar ve itimadı o derecede idi ki, ikisinin muteberliklerinde ittifak ettikleri makbul, cerhinde ittifak ettikleri de merdut sayılırdı. İhtilâf ettikleri kimseler hakkında ise -ki, bunlar pek az idi- imamlar, içtihatlarına göre kendilerince doğru olan hükmü verirlerdi.

Bunlardan sonra cerh ve ta'dil mercii olarak Yezid b. Harun (118-206), Ebu Davud Süleyman et-Tayalisî (133-204), Abdürrezzak b. Hemmam el-Himyerî (126-211) ve Ebu Asım en-Nebîl (122-7214) tabakasına sıra gelir.

Bunları müteakip cerh ve ta'dil ve ilel kitapları artık peşpeşe gelir ki, her tabakadaki cerh ve ta'dil imamları şunlardır:

Yahya b. Main (158-233), İmam-ı Ahmed b. Hanbel (165-241), Kâtibul-Vakıdî adıyla mâruf Muhammed b. Sa'd (168-230), Ebu Hayseme Züheyr b. Harb (160-234), Hâfızü'l-Cezîre adıyla mâruf Ebu Câfer Abdullah b. Muhammed en-Nüfeylî (h. 234), Ali b. el-Medinî (161-234), İmam-ı Ahmed'in, Dürretu'l-Irak diye methettiği Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr (h. 234), Müsned sahibi Ebu Bekir b. Ebî Şeybe (h. 235), Ubeydullah b. Ömer el-Kavârirî (h. 235), Horasan'ın tâbi olunan imamı İshak b. Rahûye (161-238), Ebu Câfer Muhammed b. Abdullah b. Ammar-ı Mevsılî (162-242), Mısır hâfızı

Ahmed b. Salih (170-248), Harûn b. Abdullah el-Hammal (h. 243), Amr b. Ali el-Fellâs (7 160-247);

Daha sonra İshak el-Kevsec (h. 251), Müsned sahibi Abdullah b. Abdürrahman-ı Darimî (181-255), Sahih sahibi Muhammed b. İsmail el-Buharî (194-256), Ahmed b. Abdullah el-İclî (182-261);

Daha sonra Müsned-i Kebîr sahibi Yâkub b.Şeybe es-Sedûsî (h. 262), Ebu Zür'a er-Razî (h. 264), Ebu Hatim Muhammed b. İdrîs er-Razî (195-277), Ebu İshak İbrahim b. Yâkub el-Cuzcani es-Sa'dî (7 259), Sahih sahibi Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî (204-261),[115] Sünen sahibi Ebu Davud es-Sicistanî (202-275), tefsir sahibi Bakî b. Mahled el-Kurtubî (201-276), Sünen sahibi Ebu İsa Mahled b. İsa et-Tirmizî (209-279), Ebu Zür'a ed-Dımeşkî (h.282).

Daha sonra Abdurrahman b. Yusuf b. Hıraş el-Bağdadî (h. 283), İbrahim b. İshak el-Harbi (198-285), Kurtuba hâfızı Muhammed-i Vezzah el-Endelüsî (7200-289), Ebu Bekir b. Ebî Âsım (h. 287), Abdullah b. Ahmed İbni Hanbel (213-290), Salih Cezere (205-293), Ebu Bekir el-Bezzar (h. 292), Muhammed b. Nasr el-Mervezî (202-294), Ebu Câfer Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe (7 215-297), Ebu Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme (207-297).[116]

Daha sonra Ebu Bekir, el-Firyâbî (207-301), Ahmed b. Harûn el-Berdicî (h.301), Sünen sahibi Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Neseî (215-303),[117] Ebu Ya'lâ el-Mevsılî (h.307), Ebu Muhammed Abdullah b. Ali b. el-Cârûd (h.307), Hasan b. Süfyan (h.303), İmamü'l-Eimme Ebu Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme (222-311), İbni Cerîr et-Taberi (h.310), Ahmed b. Muhammed ed-Dulabî (veya Devlabî) (224-310), Ebu Arube el-Harranî (7 215-308), Ebü'l-Hasan Ahmed b. Umeyr b. Cevsâ (h.320), Ebu Câfer Muhammed b. Amr el-Ukaylî (h.322).

---

[115] Müslim'in te'lif ettiği kitabın ismi Ruvatü'l-İ'tibar'dir.

[116] İbni Ebî Hayseme'nin kitabı sîkalardan da zayıflardan da bahseder.

[117] Neseî, kitabına et-Temyîz ismini vermiştir.

Daha sonra Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hatim (240-327), Darekutnî'nin şeyhi Ebu Tâlib Ahmed b. Nasr el-Bağdâdî (h.327), Ebu Câfer Muhammed b. es-Sabbah (250-327), Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ukde (249-332), Abdülbakî el-Emevî (veya Umevî) (265-351).

Daha sonra Ebu Said b. Yunus es-Sadefî (281-347), Sahih sahibi Ebu Hatim Muhammed b. Hibban el-Büstî (? 244-354), Mu'cem sahibi Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Eyyub et-Taberanî (260-360), el-Kâmil sahibi Ebu Ahmed Abdullah b. Adiy el-Cürcani (277-365).

Dana sonra 1300 cüz'lük muallel Müsned-i Kebîr sahibi Ebu Ali Hüseyn el-Mâsercesi en-Nisaburî (298-365), İsfehân hafızı Ebü'ş-Şeyh Abdullah İbni Hayyan el-Ensârî (274-369), Müstahrec sahibi Ebu Bekir el-İsmailî (277-371), Ebül-Feth Muhammed b. el-Hüseyn el-Ezdî (h. 374), Hâkim-i Kebîr lakabıyla mâruf Ebu Ahmed en-Nisaburî (285-378), Sünen sahibi Ebü'l-Hasen ed-Darekutnî (306-385).

Daha sonra da Ebu Abdillah b. Mende (310-365), İbnü'l-Beyyi' adıyla mâruf Ebu Abdillah el-Hâkim (321-405),[118] Ebu Nasr Ahmed el-Kelabazî (303-378)[119], Delailu's-Sünne sahibi ve Kurtuba kâdısı Ebü'l-Mutarrif Abdurrahman İbni Futays (348-402), Abdü'l-Gani b. Said (332-409), tefsir ve tarih sahibi Ebu Bekir Ahmed b, Merdûye el-İsfehanî (323-416), Temmam er-Razî (330-414).

Daha sonra Ebü'l-Feth Muhammed b. Ebi'l-Fevaris (338-412), Ebu Bekir Ahmed el-Bürkânî (333-425), Ebu Hâzim Ömer b. Ahmed el-Abdüvvî (h.317),[120] Halef b. Muhammed el-Vasiî (401), Ebu Mes'ud ed-Dımeşkî (?401),

---

[118] Hâkim'in Sahihayn ravileri üzerine bir kitabı vardır.

[119] Buharî râvileri hakkında bir kitabı vardır.

[120] Abdullah b. Mesûd (r.a)'ın kardeşi Utbe b. Mesûd (r.a) neslinden İbrahim b. Abdüvvî'nin torunudur. Muhaddisler nisbetinde metinde yazdığımız gibi dâl'ın zammı ve vav'ın çift okunuşuyla عبدوّى derler. Nahivciler ise bu nisbeti dal'in fethi ve vav'ın kesri ile عبدَوى okurlar.

Ebü'l-Fazl Ali b. el-Hüseyn el-Felekî (?427) (ki, ricalin tabakalarına dair 1000 cüz'e varan bir kitabı vardır), İbni Mencûye adıyla mâruf Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Berdi el-İsfehanî (347-428),[121] Ebu Yâkub el-Fürat Herevî (352-429), Ebu Zer el-Herevi (? 350-434)

Daha sonra Hasan b. Muhammed el-Hallal el-Bağdadî (352-439), Ebu Abdillah es-Surî (376-441), Mûtezile şeyhi Ebu Sa'd İsmail es-Semman (?-445), Ebu Ya'lâ Halîl b. Abdullah el-Halilî (h.446).[122]

Daha sonra Ebu Ömer Yusuf b. Abdilber el-Kurtubî (368-463), Ali b. Hazm el-Endelüsî (368-463), Sünen sahibi Ebu Bekir Ahmed el-Beyhakî (384-458), Hatib lakabıyla meşhur Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdadî (394-463).

Daha sonra Ebü'l-Kâsım Sa'd b. Ali b. Muhammed ez-Zencanî (380-471), Emîr Ebu Nasr Ali b. Mâkulâ (421-475 ile 487),[123] Allame-i Zi-fünun Ebü'l-Velid Süleyman b. Halef el-Baci el-Kurtubî (403-474),[124] Tarih-i Endelüs ile el-Cem'u Beyne's-Sahihayn müellifi Ebu Abdillah el-Humeydî (?420-488), İbni Müfevviz el-Maafiri eş-Şatıbî (429-484).

Daha sonra Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (448-.507),[125] Şücâ' b. Fâris ez-Zühlî (430-507), Mü'temen b. Ahmed b. Ali es-Sacî (445-507), Kitabi'l-Firdevs müellifi Şîruye b. Şehredar ed-Deylemî (h.509), Ebu Ali

---

[121] Müslim ravileri üzerine bir kitap yazmıştır. Sahihayn üzerine Müstahrec yazdığı da evvelce geçmişti.

[122] Halilî, kitabına el-İrşad adını vermiştir.

[123] İbni Mâkûla, kendi şeyhi olan Hâtib-i Bağdadî'nin, "el-Mu'tenif Li't-Tekmile: el-Mu'telif ve'l-Muhtelif" ismindeki kitabına tenkidleri ihtiva eden "Müstemirü'l-Evham" isminde bir kitap yazmış olduğu gibi ricale dair "el-İkmâl" adını verdiği muteber kitabı da vardır.

[124] Ebu'l-Velîd el-Bacî'nin Buharî ricali hakkında bir kitabı olduğu gibi Hafız İbni Hacer'in Ta'cîlu'l-Menfaa mukaddimesinde haber verdiğine göre Mağriblilerden bir zâtın da ez-Zuhr isminde Sahihayn ile Sünen-i Ebu Davud ve Sünen-i Tirmizî ricali üzerine bir kitabı varmış. Lâkin bu Mağribî'nin ismini İbni Hacer zikretmiyor.

[125] Ebu'l-Fazl İbni Tahir'in kitabı Buharî ile Müslim ricalini bir arada toplamıştır ki, müellif Buharî ricali hakkında evvelce ismi geçen Ebu Nasr el-Kelabazî'nin, Müslim ricali hakkında da İbni Mencûye Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-İsfahanî'nin kitaplarını el-Cem' adıyla bir araya getirip düzenlemiştir. Bu kitap Haydarabad Deken'de 1323'de basılmıştır.

el-Gassânî el-Endelüsî (h.498).[126]

Daha sonra Ebü'l-Fazl Muhammed b. Nasır es-Selâmî (467-550), Ebu Tâhir Ahmed b. Muhammed es-Silefî (?472-576), Ebu Musa el-Medinî (501-581), Ebü'l-Kâsım Ali b. Asakir ed-Dımeşkî (499-571), Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdu'l-Melik İbni Beşküval el-Endelüsî (494-578).

Daha sonra el-Cem'ü Beyne's-Sahihayn müellifi İbnül-Harrat adıyla mâruf Abdülhak b. Abdurrahman el-İşbilî (? 510-681), Allame-i Irak Ebü'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî (508-597),[127] Ebu Abdillah Muhammed b. el-Fehhar el-Malakkî (521-590), Sîre-i İbni Hişam şârihi Ebü'l-Kâsım Abdurrahman es-Süheylî el-Malakkî (508-581).

Daha sonra Ebu Bekir Muhammed b. Musa el-Hâzimî (548-584), Abdü'l-Gani b. Abdülvahid el-Makdısî ed-Dımeşkî (541-600),[128] Abdülkadir b. Abdullah er-Ruhavî (536-590), Ali b. el-Mufaddal el-Makdisî (544-611).

Daha sonra Kâdı'l-Cemaa lakabıyla meşhur Ebü'l-Hasan Ali b. el-Kattan (h. 628), Ebu't-Tâhir İsmail el-Enmâti (? 570-619), Ebu Bekir Muhammed İbni Nuktate'l-Hanbelî (575-629), Ebu Abdillah Muhammed b. ed-Dübeysi el-Vâsıfî (558-637), Muhammed b. Halfun el-Ezdi el-Endelüsî (555-636), tarihçi Muhibbüddin İbnü'n-Neccar el-Bağdadî (578-643).

Daha sonra Şeyhülislâm Ebu Amr Osman İbnü's-Salâh eş-Şehrizurî (577-643), Zekiyyüddin Abdü'l-Azîm b. Abdu'l-Kavi el-Münzirî (581-656), Zekiyyüddin Ebu Abdillah el-Berzâli el-İşbilî (? 577-636), İbnul-Ebbar adıyla meşhur Allame-i Münşî ve Hafız Ebu Abdillah Muhammed b. Abdullah el-Kudâi el-Belensî (595-658), İbnü'l-Adîm adıyla mâruf Kemalüddin Ömer b.

---

[126] Ebu Davud ile Neseî'nin ricali hakkında bir eser yazmıştır.

[127] İbnü'l-Cevzî'nin zayıf hadis ricaline dair büyük bir te'lifi vardır ki, eksiklerini tamamlamak ve yanlışlarını tashih etmek üzere Hafız Zehebî ile Hafız Zeynüddîn Irakî ona birer zeyil yazmışlardır.

[128] Abdü'l-Gani el-Makdisî'nin biri el-Mü'telif diğeri el-Kemal isminde ricale dair iki kitabı vardır. Müellif, el-Kemal'de Buharî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Neseî ve İbni Mace ricalini toplamıştır. Hafız Mizzî işte bu kitabı tahkik etmiştir.

Ahmed el-Halebî (588-660), Ebu Şame denmekle mâruf müçtehit Allame Zifünûn Abdurrahman b. İsmail ed-Dımeşkî el-Makdisî (599-665), Ebü'l-Bekâ' Halid b. Yusuf en-Nablusî (585-683).

Daha sonra Şerefüddin Abdü'l-Mümin ed-Dimyatî (613-705), Şeyhülislâm İbni Dakikı'l-İyd el-Menfelutî (625-802), Şeyhülislâm Takiyyuddin Ahmed b. Teymiyye el-Harranî (661-728).

Daha sonra Cemalüddîn Ebü'l-Haccac Yusuf el-Mizzî (654-742),[129]Kutbüddîn Abdu'l-Kerim el-Halebî (664-735), Fethüddîn Muhammed İbni Seyyidinnas el-Ya'merî (661-734), Tacüddin Ahmed İbni Mektum (682-749), Şemsüddin Muhammed el-Cezeri ed-Dımeşkî (751-833), Ebu Abdillah Muhammed İbni Eybek es-Serucî (714-744), Kemalüddin Câfer b. Tağlib el-Udfüvi (650-749), Şemsüddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (673-748),[130] Şihabüddin b. Fazlullah el-Umerî (700-749), Hafız Alâü'd-Dîn Muğultay b. Kılıç (689-762).[131] eş-Şerifü'l-Hüseyin ed-Dımeşkî (715-765)[132], Zeynü'd-Dîn Ebü'l-Fazl Abdürrahim b. Hüseyn el-Irakî (725-806).[133]

---

[129] Hafız Mizzî, Abdü'l-Gani el-Makdisî'nin Kütüb-ü Sitte ricalini ihtiva eden el-Kemal'ini Tehzîbu'l-Kemal fî Esmai'r-Rical adıyla tahkik ve ıslah etmiştir ki, kendisinden sonra gelen hafızlar gerek ilave, gerek kısaltmak suretiyle üzerine düşüp bir hayli eser vücuda getirmişlerdir.

[130] Ravi tenkidinde müteahhirinin lideri olan meşhur tarihçi ve muhaddis Hafız Zehebî, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin kitabına iki zeyil (ek) yazdığı gibi Hafız Mizzî'nin Tehzibü'l-Kemal'ini de Tezhibi't-Tehzib ve el-Kâşif adlarıyla iki defa ihtisar etmiştir. Bunlardan başka sahabe isimleri hakkında el-A'lam ve't-Tecrid'i, Kütüb-ü Sitte ricali hakkında ayrıca bir de el-Muharrer'i, tüm meşhur İslâm âlimleri hakkında Kitabü'l-İber fî Esmai Men Ğaber ile el-Vefiyyat'ı her türlü hadis ricali üzerine Kitab-ı Esmau'r-Rical'i ve bilhassa dinî ilimlerin taşıyıcıları olan imamlar ve hafızlar hakkında Tezkiretü'l-Huffaz ile Tabakatü'l-Kurra'sı, bir de zayıflar hakkında Kitabü'l-Mîzan'ı vardır. Tezkire Haydarabad'da, Mizan da Mısır'da basılmıştır.

[131] Hafız Alâüddin Muğultay, Hafız Mizzî'nin Tehzibü'l-Kemal'i üzerine el-İkmâl isminde bir kitap yazıp onun eksik bıraktığı ricali oraya kaydederek aslına bir o kadar daha ilave ettikten sonra ihtisar ederek kitabı yarı hacmine indirmiş, daha sonra yalnız Taakkubat olarak bir cilt yazmıştır.

[132] Şerif Hüseynî, el-İkmal'inde Tehzîbü'l-Kemal'de Kütüb-ü Sitte ricalinden hariç kalan Müsned-i Ahmed ricalinden bahseder. Bir de ayrıca "et-Tezkiretü Bi'ricali'l-Aşere" isminde büyük bir kitap yazmıştır ki o kitaptan maksadı Kütüb-ü Sitte ile dört mezhep imamlarının ellerde dolaşan Müsnedlerinde -ki Müsned-i Ahmed, Muvatta', Müsned-i Şafiî ve Müsned-i Ebî Hanife'dir- olan rical hakkında tenkitleri ihtiva etmektedir.

[133] Hafız Zeynüddin-i Irakî Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Kitabü'z-Zuafa'sına zeyil yazmıştır.

Daha sonra Veliyyüddin Ebu Zür'a Ahmed b. Ebi'l-Fazl el-Irakî (762-826),[134] Burhanüddin İbrahim el-Halebî (753-841), Şeyhülislâm Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalanî (773-852),[135] Safiyyüddin Ahmed b. Abdullah el-Hazrecî...vd.[136]

Cerh ve ta'dil ehli ve hadis illetlerini ortaya koymakta mahir olanların ileri gelenlerinden seçilen bu isimler cetveli ihtimal ki, bazılarına pek uzun görünüp ruhunu sıkar. Fakat maksadımız hadis rivayetlerine ömrünü vakfedenlerin hiçbir devirde kendi hallerine bırakılmayan gerek hıfz ve adaletlerine gösterilecek itimadın derecesi, gerek muhakkik hâfız ve âdil olanların beşer olmaları itibariyle nerelerde hata ettiklerinin daima murakabe altına alınmış olduğunu açıkça göstermektir. Bu tasniflerin yanı başlarında bir de Râvi Tarihleri kitapları vardır ki, birçok muhaddis kendi senedlerine dâhil olan ricalin yahut ilim merkezleri olan büyük beldelerde ikamet etmiş veya oraya uğramış muhaddislerin biyografilerini bu kitaplarda zikrederek bu münasebetle cerh ve ta'dil noktasından her biri hakkında söylenmiş sözleri yahut da kendi fikirlerini beyan etmişlerdir.

---

[134] Daha önce adı geçen Hafız Zeynüddin Ebu'l-Fazl-ı Irakî'nin oğlu olup o da hem hâfızlardan, hem usulcülerden olup bir çok ilme âşina bir zât idi. Tehzibü'l-Kemal'de bulunmayıp Hafız Zehebî tarafından da unutulan veya ihmal edilen "el-Kâşif"e kaydedilmeyen ricali ihtiva etmek üzere Zeylü'l-Kâşif adıyla bir kitap yazmıştır.

[135] Hafız İbni Hacer, Mizzî'nin Tehzibü'l-Kemal'ı ile Hafız Muğultay'in İkmal'ini cem' ve tahkik ile beraber bunlarda mevcut ricalin toplamına üçte biri ilave ederek Tehzib-i Tehzîbü'l-Kemal'i meydana getirmiş, sonra bu kitabı gayet faydalı bir şekilde Takribü't-Tehzîb adıyla ihtisar etmiştir. Kezâ, Şerif Hüseynî'nin Tezkire'sini esas tutarak ve noksanlarını ve yanılmalarını ikmal ve tashih ederek Müsned-i Ahmed, Muvatta', Müsned-i Şafii ve Müsned-i Ebî Hanife ricali için 'Ta'cilü'l-Menfaa Bi'zevaidi Rical-i Erbaa" adıyla bir kitap yazdığı gibi Zehebî'nin Mîzan'ındaki, noksanları Lisanü'l-Mîzan, Takvîmü'l-Lisan ve Tahrîrü'l-Mîzan adlarıyla üç kitapta ikmale çalışmıştır. Bir de sekizinci asırda vefat eden meşhurlar için ed-Düreru'l-Kâmine'si vardır. Bunlardan yalnız Takribü't-Tehzib'i ile Ta'cîlu'l-Menfaa'sı Hindistan'da basılmıştır. ed-Düreru'l-Kâmine'sinin de Hindistan'da basıldığı rivayeti vardır.

[136] Hazrecî tarafından yazılan kitabın ismi Tehzibul-Kemal fî Esmâi'r-Rical'dir. Mısır'da basılan bu kitapta müellif, Zehebî'nin Tezhîb'i ile İbni Hacer'in Takrîb'ini, İbni Mâkulâ'nın İkmal'ini, Abdü'l-Ganiy el-Makdisî'nin el-Mü'telif ile el-İkmal'ını, Ebu'l-Fazl b. Tahir'in el-Cem'ini ve Zehebî'nin Mîzan'ını bir araya getirip büyük bir eser vücuda getirmiştir. Hazrecî'nin 900 senesinde doğup kitabını yirmi üç yaşında iken te'lif ettiğini takipçileri haber veriyorlarsa da vefat tarihine vakıf olamadım.

Meselâ, asrında hadisçilerin önderi İmam-ı Buharî; Kebîr, Evsat ve Sağîr adıyla üç tarih yazmıştır ki, Tarih-i Kebir'inde sahabeden itibaren kendine gelinceye kadar senedlerinde dâhil olan erkek, kadın, sîka, zayıf tahminen 40.000 kadar râviden bahsetmiştir.

Gariptir ki, kendisinden sonra Hâkim-i Nisaburî bu kırk bin civarındaki râviden cerh edilmişliği açık olanları bir kitapta cem' edeyim demiş de yüz yirmi altı cerh edilmişten fazlasına rastlayamamıştır. Bu gibi eserlerde ricalin biyografileri zikredilirken rivayet ettikleri birçok hadis de zikredilir. Nitekim bu kitap için İbni Ukde, "*Bir kimse otuz bin hadis cem' etmiş olsa yine ondan müstağni olamaz*" demiştir. Buharî'nin Tarih-i Kebir'ini Mesleme b. Kasım (283-353) es-Sıla ismindeki kitabında tezyîl (ilave), İbni Ebî Hatim (240-327) de bir kitabında tenkide şayan gördüğü yerlerini tenkid etmiştir.

Yine o sıralarda İbni Main de Tarih'ini yazmıştır ki, râvilerin cerh ve ta'dili hakkındaki sözleri hep Buharî'nin kitabından nakledilmiştir. Muhammed İbni Sa'd'ın (168-230) Tabakat'ı ile Ali b. el-Medinî'nin (161-234) ve İbni Hurrem adıyla mâruf Hüseyin b. İdris b. el-Mübarek'in (h. 330) de[137] birer Tarih'i ile İbni Hibban'ın (h. 354) "Evhamü Ashabü't-Tevarih"i, İbni Ebî Hayseme, Hâfız-ı Kebir Züheyr b. Harb'in oğlu Ebu Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme (185-279) ile İmam-ı Ahmed'in amcasıoğlu Hanbel İbni İshak (? 190-273) ve Halife b. Hayyat (h. 240) ve Ebü'l-Abbas Muhammed b. İshak es-Serrac (216-313) ve Ebu Hassan Hasen b. Osman ez-Ziyadî (153-242) ve Ebu Zür'a ed-Dımeşkî'nin (h. 281) Tarih'leri, Ebu Nuaym-ı İsfahanî'nin (336-430) Tarih-i İsfehan'ı, Hatib-i Bağdadînin (392-463) Tarih-i Bağdad'ı, Ebü'l-Kâsım İbni Asakir'in (499-571) Tarih-i Dımeşk'ı, Hâkim'in (321-409) Tarih-i Nisabûr'u, İbni Mace'nin (209-273) Tarih-i Kazvîn'i, Ebu Said-i Sadefî'nin (281-347) Tarih-i Mısr'ı, İbnü'n-Neccâr'in (578-643) Tarihü'l-Medine'si, Ebü'l-Velid el-Ezrakî'nin (h. 223) Tarih-i Mekke'si...vs. bu cümledendir.

---

[137] Bu, müteahhir olan Zebidî Hüseyn b. el-Mübarek değildir.

Rical tarihi kitaplarının birçok faydaları vardır: Birincisi kendilerine ihtilâf arız olmuş sîkalardan hangi tarihte alınmış olduğunu bildirir.

Meselâ; Abdürrezzak-ı San'anî'ye körlük ârız olduktan sonra kimlerin kendisinden rivayet ettikleri ve hangi kanallardan gelen hadislerin makbul olduğu ancak bu zevatın tahsil tarihleri ile mâlum olur.

İkincisi ve en mühimi kim kime, ne zaman ve hangi beldede ulaşmış? Buraları ancak tarih ile bilinir. Ve hadis rivayet eden kimse yalancı mıdır? müdellis midir? Hadisi mürsel midir, munkatı' mıdır, mu'dal midir? Buraları anlaşılır. Süfyan-ı Sevrî, "*Râviler yalan söylemeye başlayınca biz de onlara karşı tarih silahını istimal etmeye başladık*" diyor. Hassan b. Zeyd de, "*Yalancılara karşı tarih kadar kuvvetli bir silah yoktur. Râviye 'Kaç senesinde doğdun?'' diye sorulur. O doğum tarihini söyler, biz de rivayet ettiği şeyhinin vefat tarihini bilirsek yalan mı, doğru mu söylüyor derhal anlaşılır*" der imiş.

İsmail b. Ayyaş, Halid b. Ma'dan'dan rivayet eden bir kimseye, "*Hangi sene ondan bu hadisi yazdın?*" diye sormuş. "*103 senedinde*" deyince, "*Hadisi vefatından yedi sene sonra mı ondan dinledin?*" mukabelesinde bulunmuş. Biri de İbni Mes'ud (r.a)'in Sıffinde hazır olduğuna dair bir rivayette bulunmuş. Ebu Nuaym Fazl b. Dükeyn ona, "*İbni Mes'ud'un öldükten sonra dirildiğini mi iddia ediyorsun?*" diye hemen rivayetini çürütmüştür.

Râviler hakkında söz söylemiş olanların kimi -İbni Main ile Ebu Hatim-i Razî gibi- bütün râvilerden, kimi -Mâlik ile Şu'be gibi- râvilerin çoğundan, kimi de -İbni Uyeyne ile İmam-ı Şafiî gibi- sırası düştükçe râvilerden bahsetmişlerdir.

Kezâ, bunlar yaklaşım olarak üç kısma taksim edilebilirler: Ta'dil hususunda katı davrananlar, müsamahakârlar ve mutedil olanlar.

Katı olanlar ta'dil konusunda ihtiyatı, delil ve burhan talebini ifrata vardırmışlardır. Bir râvinin de iki üç yanlışını buldular mı hemen cerhine kalkışmışlardır. Binaenaleyh, bunlar bir râviyi sîka kabul ederlerse o râvinin sîka

olduğunda şüphe edilmez. Zayıf kabul ettiklerinde ise ihtiyat edilerek "*Acaba başkaları onun hakkında ne demişlerdir?*" diye bakılır: Eğer o râviyi, tenkid âlimlerinin üstadlarından hiçbiri sîka kabul etmemiş ise zayıf demektir. Yok, sîka kabul edeni varsa katı bir âlimin cerhine uğradı diye hemen reddedilmez. Bilakis, hâli ele alınmaya ve incelenmeye değer görülür. "*Cerh, ayrıntılı bilgi içermedikçe kabul edilmez*" denilmesi işte bu mânayadır.

Demek isterler ki: İbni Main gibisinin, zayıflık sebebini beyan etmeksizin "*Filân zayıftır*" demesi kâfi gelmez. Şayet o râvi hakkında Buharî ve emsali "*Mevsuktur*" derlerse yine hadisin sahihliğinde veya zayıflığında ihtilâf vâki olmuş olur. Bununla birlikte bu yüce ilimde araştırma erbabından olan Hafız Zehebî, "*Cerh ve ta'dil âlimlerinden bir zayıfı sîka kabul etmekte yahut bir sikayı zayıf kabul etmekte ittifak etmiş iki kişi hemen hemen bulanamaz*" demiştir ki, maksadı bir tabakadaki âlimlerin sîka veya zayıf kabul etmesidir. Bundan dolayı Sünen sahibi Neseî, bir râvinin hadisini bu gibi âlimlerin tümü terketmedikçe terketmezdi. Rical tenkidinin her tabakasında katı olanlar olduğu gibi olmayanlar da vardır. Katı olanlar şunlardır:

Birinci tabakadan Şu'be ile Süfyan-ı Sevrî. Lâkin Şu'be'nin katılığı daha fazladır.

İkinci tabakadan Yahya el-Kattan ile İbni Mehdî. Yahya daha katıdır.

Üçüncü tabakadan İbni Main ile İmam-ı Ahmed İbni Hanbel. İbni Main katıdır.

Dördüncü tabakadan Ebu Hatim-i Razî ile Buharî. Ebu Hatim, Buharî'den daha katı davranır.

Binaenaleyh, bir râviyi meselâ İbni Mehdî sîka, İbnü'l-Kattan zayıf kabul ederse Neseî -İbnü'l-Kattan'ın katılığını bildiği için- o râviyi terketmez.

Tenkid hususunda Tirmizî ile Hâkim-i Nisaburî müsamahakâr, Darekutnî ile İbni Adiy de mûtedil olanlardan sayılırlar.

A- CERH VE TA'DİL KAİDELERİ

Rivayeti makbul kimsenin âdil ve zâbıt olmasında fakihler ile muhaddis imamlar arasında ittifak olduğu buraya kadar beyan edilen konuların toplamından elbette mâlum olmuştur. Âdil, fasıklık sebepleri ile salihliğe aykırı hallerden salim, zâbıt da hıfzından rivayet ediyorsa hafız, kitabından rivayet ediyorsa, nüshasını karıştırmaktan ve değiştirmekten korunmuş bulundurur; mâna ile rivayet ediyorsa lafızların mânalara delalet eden farklarını ayırabilen şuurlu kimse demektir. Dini böyle zevatın nakletmesi aklın icabı olduğu gibi bu icap naklin şahitleri ile de desteklenmiştir. Kitabullah'tan, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا **"Ey iman edenler, fasıkın biri size bir haber getirirse aslı olup olmadığını araştırınız"**[138] ile وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ **"İçinizden iki âdil kimseyi şâhit tutunuz"**[139] âyet-i kerimelerini okuyoruz ki, bize emredilen beyan ve şahitlik mutlak olduğundan itikadî konular ile ahkâma dair İlahi emir ve yasaklar hususunda bu emre tâbi olmanın vacipliği öncelikte kalır.

Sünnette de bunu te'yit eden haberler vardır. Nitekim Beyhakî Medhal'inde, لاَ تَأْخُذُ الْعِلْمَ إِلاَّ مِمَّنْ تَقْبَلُونَ شَهَادَتَهُ *"İlmi, yani dinî ilmi, şahitliğini kabul ettiğiniz kimselerin dışındakilerden tahsil etmeyiniz"* hadisini İbni Abbas (r.a)'dan merfu' ve mevkuf olarak rivayet ettiği gibi, كَانَ يَأْمُرُنَا أَنْ نَأْخُذَ إِلاَّ عَنْ ثِقَةٍ *"Dinî ilimleri sîka kimselerden başkasından tahsil etmememizi Resûlüllah (s.a.v) Efendimizi bize emir buyururlardı"* rivayetini Ömer (r.a)'den naklediyor ki, bu tarzdaki haberlerin merfu' hükmünde olduğu elbette mâlum olmuştur.

Râvide adaletin sabit oluşu ya cerh ve ta'dil ehli olan muhaddis âlimlerden iki veya bir zatın tetkik edip karar vermeleri ve şahitlikleriyle yahut da şöhret ve kendisinden feyizlenme ile olur. Lider imamlardan Mâlik, Ahmed İbni Hanbel, Süfyan-ı Sevrî, Süfyan b. Uyeyne, Evzaî, Leys b. Sa'd ile Şu'be, Ab-

---

[138] Hucurat suresi, âyet 6.

[139] Talâk suresi, âyet 2.

dullah b. el-Mübarek, Vekî' b. el-Cerrah, Yahya b. Main, Ali b. el-Medinî, Abdurrahman b. Mehdi gibi –bir ta'dil ve tezkiye ediciye muhtaç olmayacak derecede ilim ehli arasında adaletle meşhur- büyük zatların ta'dil ve tezkiye (ibra) edilmeye ihtiyaçları yoktur. Böyleleri umumun makbul ve müsellemi olduklarından rivayetleriyle ihticac edebilmek için haklarında "Acaba kimlerin hüsn-ü şahitliği vardır?" diye araştırmak abesle iştigaldir.

Horasan'ın tâbi olunan imamı İshak b. Rahûye hakkında biri Ahmed İbni Hanbel'e, "*Ne dersin?*" diye sormuş o da, "*İshak gibileri hakkında tahkikat mı yapılır?*" diye cevap vermiş. Kezâ, Yahya b. Main'den Ebu Ubeyd hakkında re'yi sorulmuş. "*Benim gibisine mi Ebu Ubeyd'in nasıl olduğunu soruyorsun? Ebu Ubeyd öteki, beriki hakkında tahkikat yapacak zatlardandır*" cevabını vermiş.

Yahya b. Main, zamanında tenkid ehlinin en şiddetli davranan bayraktarlarından biri idi. Sözkonusu olan Ebu Ubeyd de mühim musannefatı ile meşhur, müçtehit, fakih, lugatçı Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam'dır. Mağrib diyarının âlimi Hafız Ebu Ömer b. Abdilber bu konuda fazla müsamaha göstererek, "*Dinî ilimler konusunda itinası mâlum olan her ilim taşıyıcısı kınanmışlığı aşikâr oluncaya kadar âdil sayılır*" demiş ise de bu iddiası ilim ehlinin kabulüne nail olamamıştır.

Râvide zabt, zabt ve tahkik ehli olan sîkalara birçok rivayetinde ve bazı noktalarda muvafakat etmiş olmasıyla sabit olur. Zâbıt olmakla mâruf râvinin diğer sîkalara nadiren muhalefeti değerini azaltmasa da muhalefeti çok olursa zabtı ihlal edilmiş demek olup rivayetleri ile ihticac edilmez.

Buradaki "birçok rivayetinde" ve "nadiren" kayıtları sîkaların yanılmasına ihtimal vermeyen bazı sathî bakışlıların bu vehmini gidermeye pek yarar. Herhangi bir sîka beşer olarak pekâlâ yanılabilir. Tebliğde hatadan mâsumiyet büyük nebilere (a.s) mahsus bir imtiyazdır. Ukaylî'nin Kitabü'z-Zuafa'da en büyük hadis imamlarından meşhur münekkid Ali b. el-Medînî'nin de ismini

zikredip hakkında وَحَدِيثُهُ مُسْتَقِيمٌ إِنْشَاءَاللهُ "*Hadisi de inşallah doğrudur*" demiş olmasına Hafız Şemsüddin-i Zehebî Mîzanü'l-İ'tidal'de pek sert bir mukabelede bulunmuştur ki, bu müdafaanın bahsimizle münasebeti olan kısmını burada zikretmekten sarf-ı nazar edemiyorum. Zehebî, o sert hücumundan sonra Ukaylî'ye;

"*İstiyorum ki, hiç yanılmamış, mütabii olmayan rivayet ile hiç teferrüd etmemiş sağlam sîka kim imiş bana bildiresin. Bizim bildiğimize göre hafız olan sîka bazı hadisleri rivayet etmekte tek kalırsa bu, onun mertebesini daha fazla yükseltir, ikmal eder. Ve hadis ilmine olan itinasına ve akranının bilmediği şeyleri de zabt etmiş olduğuna daha fazla delil olur. Meğerki yanlışı, karıştırması aşikâr olup bilinmiş olsun. Bir kere Resûlullah (s.a.v)'in küçük ve büyük ashabına bak. İçlerinde hiçbir kimse yoktur ki, münferid olarak haber verdiği bir sünnet bulunmasın ve o sünnet hakkında bu hadisin mütâbii yoktur denilmesin. Tabiinin her birinde de diğerlerinde olmayan bir ilim vardır. Bunu izah etmek bile gereksizdir. Zîra bu, hadis ilminde -yeterince- kararlaştırılmış bir meseledir. Kezâ, muhakkik olan sîka bir hadiste münferid olursa hadisine* صحيح غريب *saduk yahut daha alt mertebede olan bir râvi, münferid olursa hadisine 'münker', lafzen yahut isnaden sîkalara muvafık olmayan rivayetleri çok olan râvinin de rivayeti 'metruk' sayılacağı hadis ilminde kararlaştırılmıştır*" diyor.

Bu ön bilgiler mâlum olduktan sonra sıra cerh ve ta'dil kaidelerini beyana geliyor:

Birinci Kaide

Tezkiye, yani cerh ve ta'dil, tezkiye sebeplerini bilen, adalet sahibi ve şuurlu olan kimse tarafından vâki olmuş ise kabul edilir. Sıradan bir muhaddisin tezkiyesi, başkalarını cerh ve ta'dile dair iddiası kabul edilmez. Müzekkînin, tezkiye unsurlarından anlayan arif ve zeki bir insan olması gerekir. Böyle olmayan müzekkî, râvinin durumu hakkında âşinalığını ve deneyimlerini inceden inceye kullanmaksızın daha önce kendisine âşikar olan zahiri hâle göre pekâlâ

hükmetmiş olabilir. Binaenaleyh, hakkında ifrat gösterilerek -rivayet ettiği hadisin reddini icap etmeyen bir sebep ile- cerh edilen kimseye yapılan kınama makbul olmadığı gibi yalnız zahiri hâle bakarak ve tahkik etmeden, araştırmadan ve ihtiyat göstermeksizin, durumunu örterek tezkiye eden kimsenin ta'diline de itibar edilmez. Hadisin bu ilmine dair söz söyleyecek kimsenin cerh ve ta'dil hususunda müsamaha göstermemesi de gerekir. Zîra, ihtiyatsız olarak, yani delil ve bürhan aramaksızın birini ta'dil edecek olursa kendince henüz sabit olmamış bir hükmü ispat etmiş olur. Ve böyle kimsenin, yalan zannettiği bir hadisi rivayet edenler zümresine dâhil olmasından korkulur. Çünkü, râvinin adaleti hakkında zann-ı galiple hükmetmediği için yalan olmak ihtimalini de tasdik etmiş olarak ondan rivayet etmiş veya ettirmiş gibi olur.

Kezâ, ihtiyatsızca cerh etmeye kalkışırsa hakikatte hatayla mâsum olan bir Müslüman'ı karalamış ve zavallıyı ilelebed üzerinde kalacak bir leke ile damgalamış olur. Bu gibi âfetler noksan araştırma yüzünden gelebildiği gibi bazen nefsanî sebeplerle, bazen da bir fasit garaza mağlubiyetle irtikâp edilir. Mütekaddiminin bu konudaki sözleri ekseriyetle nefsanîlik ve garaz şaibelerinden uzak ise de akâidde muhalefet yüzünden vâki olan lekelemeler evvel ve ahir pek çoktur.

Nitekim, bazı Ehl-i Sünnet âlimleri; râvi Şiî, Haricî veya diğer bir fırkaya mensup olduğu için bid'atine bakarak zahiren adalet sahibi olsa bile onu tenkid etmişlerdir. Rafızîler ve Nevâsıb âlimleri ise Ehl-i Sünnetten olan râvilere itibar etmek istemezler. Bunlar şöyle dursun, ekser sahabenin bile adaletlerine kâni olmazlar. Hatta, Ebu Bekir ile Ömer (r.a)'nın rivayetlerine bile aldırmazlar. Hele bu fırkaların cahilleri Ehl-i Sünnet'i tekfir bile ederler. Bundan dolayıdır ki, ehl-i bid'at ve hevâ rivayetlerinden hangilerinin kabul, hangilerinin reddedileceğine dair kaideler konulmasına lüzum görülmüştür.

İkinci Kaide

Sahih ve meşhur olan görüşe göre arif bir kişi tarafından yapılan ta'dil, müfesser olmayarak yani sebep zikredilmeksizin de olsa makbuldür. Cerh ise sebebi beyan edilmeden tasdik edilmez. Bu, fakihler ile hadisçi imamların görüşüdür

Bu kaide şuna binaendir: Râviyi mâsum ve adalet sahibi kabul etmek (beraet-i zimmet) asıl olmakla beraber bir kimsenin adaletine delalet eden fiiller -ki, Türkler de bu çerçeveye dâhildir- çok olduğundan bunların hepsini özetle zikretmek de güçtür. Bir kimsenin adaletini ispat için şunu yapar, bunu yapar, şunu yapmaz, bunu yapmaz...vs. diyerek saymak ve algılaması zor birçok şey zikretmek lazım gelir. Cerhin ispatında ise mühim kınama sebeplerinden yalnız birini zikretmek kifayet ettiği gibi cerh ve tenkid unsurları hakkında insanların bakışları da farklıdır. Birinin leke zan ve itikat ettiği sebep, diğerince adaleti ihlal etmez. Binaenaleyh, cerhin kabulü için sebebi açıkça beyan edilmek icap eder ki, hakikatte cerhe gerek olup olmadığı layıkıyla anlaşılabilsin. Yoksa sadece metruk yahut لَيْسَ بِالْقَوِيّ yahut فِيهِ مَقَالٌ gibi bir sözle bir râvi cerh edilmiş sayılamaz.

Bununla birlikte cerh ve ta'dil kitaplarında cerh edilme sebepleri beyan edilmeyen kimselerin de isimleri mezkûrdur. Bu isimlerin o kitaplarda bulunmasıyla sahiplerinin cerhi ispat edilemez. Ve onunla hükmedilemez. Bunda yalnız şu fayda vardır ki, bu kimseler hakkında hükümde tevakkuf edilerek halleri tahkik edilir. Tahkik neticesinde haklarındaki şüphe yok olup da kendilerine sikalık ve itimat peyda olursa hadisleri kabul edilir. Nitekim Sahihayn'da bu zümreye dâhil birçok zat vardır.

Cerh ve ta'dili kabul için sebep zikrine ihtiyaç duyulup duyulmaması meselesinde bu sahih ve meşhur görüşten başka üç görüş daha vardır:

Birincisi, evvelki görüşün aksinedir. Buna göre cerh, müfesser (gerekçesiz) olmayarak makbuldür. Ta'dil ise ancak sebebi zikredilirse kabul edilir. Zîra,

adalet sebeplerinin ortaya konmasında yapmacıklık fazla olur; çoğu zaman da ta'dil eden kişinin ta'dili zâhiri duruma binaen olur. Bu görüşü İmamü'l-Haremeyn ile Gazalî ve Mahsûl'ünde Razî zikretmişlerdir.

İkincisi, cerh de ta'dil de ancak müfesser (gerekçeli) olarak kabul edilebilir. Zîra, râvinin râviyi tenkid icap etmeyen bir şey ile cerh ettiği vâki olduğu gibi ta'dil edenin de adaleti icap etmeyen bir sebeple râviyi sîka kabul ettiği vâkidir. Bu görüşü Hatib-i Bağdadî ile usulcülerden bazıları nakletmişlerdir.

Üçüncüsü, cerh eden veya ta'dil eden cerh ve ta'dil sebeplerini bilir, basiretli ve âlim, itikat ve fiillerinden razı olunan bir kimse ise ne cerh ne de ta'dil için sebep beyan etmesine hâcet kalmaz. Bu yaklaşımı cumhurun görüşü olarak Kâdı Ebu Bekir-i Bakıllani tercih ettiği gibi İmamü'l-Haremeyn ile Gazalî ve Razî ve Hatib'in tercihi de budur. Hafız Ebü'l-Fazl-ı Irakî ile Bulkinî de bu görüşün sahihliğine kâni olmuşlardır.

Şeyhülislâm İbni Hacer-i Askalanî ise beşinci görüş olarak meseleyi şöyle tafsil etmiştir: Râvi, gerekçeli olmayan kısa cerh ile cerhe uğrayıp da ötede hadis imamlarından biri tarafından sîka kabul edilmiş bulunursa hakkındaki cerh her kim tarafından vâki olursa olsun müfesser olmadıkça kabul edilmez. Zîra, o râvi sîka rütbesini kazanmış olduğundan pek aşikâr bir delil olmadıkça mertebesinden oynatılamaz. Zîra, cerh ve ta'dil imamları sıkı bir tenkid ile gerek diyaneti, gerek hadisi hususunda hâli kendilerine gereği gibi mâlum olmadıkça kimseyi sîka kabul etmezler. Onlar pek uyanık zevat olup hiçbirinin verdiği hüküm açık bir sebep olmadıkça iptal edilemez. Râvi eğer hiçbir imam tarafından ta'dil edilmemiş ise hakkındaki cerh -bir arif tarafından çıktığı takdirde- gerekçesiz de olsa kabul edilir. Zîra, böyle olan râvi ta'dil edilmemiş olduğundan meçhul pozisyonundadır. Cerh edenin onun hakkındaki görüşüyle amel etmek ihmalinden daha iyidir. Bununla birlikte -Suyutî'nin ihtar ettiği gibi- rical tenkidinde tam araştırma taraftarlarından olan Hafız Zehebî, "*Bu ilmin âlimlerinden bir zayıfı sîka kabul etmek yahut bir sikayı zayıf kabul etme konusunda ittifak etmiş iki zâta rastlanılmamıştır*" demiş olduğu gibi Neseî de

bir kimsenin rivayetini terketmekte icma vâki olmadıkça hadisini terketmemek yaklaşımını bunun için tercih etmiştir.

Üçüncü Kaide

Sahih görüşe göre cerh de ta'dil de arif olan yalnız bir kimsenin sözüyle sabit olur. Bir haberin kabulü için muhbirin fazlalığı şart olmadığından râvisinin cerh ve ta'dilini kabulde de sayı şart değildir. Çünkü tezkiye (ibra) hüküm demektir. Hükümde de hükmü verenlerin fazlalığı şart değildir.

Râvi hakkındaki tezkiyeyi şahidin şahitlik yapmasına kıyas eden bazıları ise cerhin de ta'dilin de en az iki âlim tarafından edilmesiyle ancak sabit olacağına kâni olmuşlardır. Hâlbuki rivayet şahitlikten farklıdır.

Şeyhülislâm İbni Hacer-i Askalanî ise meseleyi ayrı ayrı değerlendirerek, "*Tezkiye, ibra edenin içtihadına istinaden vâki olmuş ise hâkimin hükmü seviyesinde olacağından sayı şart değildir. Başkasından nakle dayanıyor ise yukarıdaki ihtilâf sözkonusudur. Lâkin bu takdirde de yine sayı şart değildir. Zîra, naklin aslında sayı şart değildir ki, fer'i olan cerh ve adalet ihbarında olsun*" diyor. Ve neticede yine tek tezkiye edenin kifayetine kâni oluyor.

AÇIKLAMA: Görülüyor ki, Askalanî'nin hücceti rivayet ile şahitlik arasındaki farka istinad ediyor. Hakikaten rivayet ile şahitlik birçok yönden benzer olduğundan çoğu kimse ikisini bir mânaya almışlarsa da hakikatte rivayet -hâkim huzurunda duruşma olmaksızın umumi bir konu hakkında ihbar olması yönüyle- şahitlikten farklıdır. Aralarındaki hüküm farklarına gelince; Suyutî Tedrib'inde yirmi bir fark göstermiştir. Şöyle ki:

1. Adet şahitlikte şart ise de rivayette değildir. Zîra; evvelâ genel mânada bir Müslüman'ın kalbinde yalancı şahitlik korkusu varsa da Resûlüllah (s.a.v)'e yalan isnad etmenin telkin edeceği korku elbette çok daha büyüktür. İkinci olarak; hadis olur ki, onun rivayetinde yalnız bir râvi tek kalır. Eğer o da kabul edilmeyecek olursa o hadisi

bilip öğretmek, gereğince amel etmek maslahatı yok olur ki, bu zarar herhalde bir tek şahsın bir tek hakkının kaybolmasından çok ağırdır. Üçüncü olarak; Müslümanlar arasında kendilerini yalancı şahitliğe sevk edecek şahsî düşmanlıklar bulunabilirse de hadis rivayetinde böyle bir sebep yoktur.

2. Şahitlikte bazı yerlerde erkeklik şarttır. Rivayetlerde ise böyle bir şart yoktur.

3. Şahitlikte hürriyet şart iken rivayette değildir.

4. Bir görüşe göre rivayette bulûğ şart değildir. Algılayabilen çocuk, şahit olduğu şeyi ihbar ederse kabul edilir.

5. Hattabiyye'den başka herhangi bir bid'atçinin -dâvetçi de olsa- şahitliği kabul edilebilir. Hâlbuki bid'atçinin dâvetçi olsun olmasın, mezhebini desteklemek üzere rivayet ettiği merduttur.

6. Yalandan tevbe etmiş kimsenin şahitliği makbul olabilirse de rivayeti daima merduttur.

7. Bir tek hadisi rivayette yalanı aşikâr olanın evvelce rivayet ettiği bütün hadisler merduttur. Bir meselede yalancı şahitliği aşikâr olan kimsenin ise daha evvelki şahitliklerine bina edilen hükümler iptal edilmez.

8. Şahitliği kendi nefsine menfaat kazandırmak yahut zararları def etmek için yapan kimsenin şahitliğini kabul etmeyiz. Hâlbuki, böyle bir şey rivayet edenin rivayeti makbuldür.

9. Usul yahut füru' yahut da köle lehine olan şahitlik kabul edilmez. Rivayet ise böyle değildir.

10. 11. 12. Şahitliğin sahih olması için dâva ile alakadar olması, şahitliğin talep edilmesi ve hâkim huzurunda vuku bulması lazım gelir. Rivayette ise böyle kayıtlar gözetilmez.

13. Âlim olan kimse cerh ve ta'dil konusunda kendi ilmine binaen kat'î hüküm ile mutlak surette hükmedebilir. Şahitlikte ise bu noktada muhtelif görüşler vardır.

14. Sahih görüşe göre bir âlimin sözü ile cerh ve ta'dil kabul edilir. Şahitlikte ise böyle değildir.

15. Bir görüşe göre rivayette bir âlimin cerh ve ta'dili gerekçeli olmayarak da kabul edilebilir. Şahitlikte ise gerekçesiz cerh kabul edilmez.

16. Rivayet için ücret almak birçoklarınca caiz, şahidin ise bineceğe muhtaç olmadıkça ücret alması caiz değildir.

17. Şahitlik üzerine hükmetmek şahidi ta'dil etmek demektir. Hatta Gazalî'nin dediği gibi, "*Sen âdilsin*" demekten kuvvetlidir. Âlimin rivayet edilen şey ile amel etmesi veya ona binaen fetva vermesi sahih görüşe göre rivayetin sahihliğine delil olamaz.

18. Ölüm veya kaybolmak gibi bir sebeple asıl şahit olacak kimseyi dinlemek zor değilse veya (mâkul bir) mâzeret olmadıkça şahitlik üzerine şahitlik kabul edilmez. Rivayet ise bunun aksinedir. Rivayetlerin çoğu dirilerin ölülerden rivayetidir.

19. Biri bir şey haber verdikten sonra vazgeçerse rivayeti düşmüş olur ve kendisiyle amel edilmez. Hâlbuki, hükümden sonra şahitlikten vazgeçmek hükmü iptal etmez.

20. Şahitler, aleyhine şahitlik edilenin katlini icap eden şahitlikte bulunduktan sonra kasten yalan söyledik diye şahitlikten dönerlerse kısas olarak öldürülmeleri lazım gelir. Hâlbuki, bir hâdisede hâkim sıkıntıya girerek hüküm vermekte tereddüt ederken biri o hâdiseyle alakası olan bir hadis rivayet etse de hâkim onun haberi üzerine bir kimsenin katline hükmetse, sonra o râvi, "*Kasten yalan söyledim*" dese mesele ihtilaflıdır. Bagavî'ye göre katle sebebiyet verdikten sonra şa-

hitlikten dönen şahit gibi kısas olunur. Râfi'nin Kaffâl'den nakline göre ise kısas lazım gelmez. Zîra, şahitlik yalnız bir hâdiseyle alakalıdır. Haberin ise o hâdiseyle sınırlandırılması yoktur.

21. Dörtten az kimse zinaya şahitlik etseler en makbul görüşe göre iftiradan dolayı kendilerine had ikâme edilir. Tevbe etmedikçe de bir daha şahitlikleri makbul olmaz. Hâlbuki, yine bu kimselerin rivayetlerinin kabulünde ihtilâf vardır.

Dördüncü Kaide

Bir râvi hakkında cerh ile ta'dil toplanırsa –ta'dil edenler daha çok da olsa- cerh ta'dile takdim edilir.

Râvinin cerh ve ta'dil açısından dört hâli olma ihtimali vardır:

1. Râvi hakkında cerh ve ta'dile dair hiçbir kimse tarafından bir şey söylenmemiş bulunur. Gerçi, fiilen böylesi hemen hemen yok gibidir. Bunu zikredişimiz akla gelebilecek ihtimalleri tamamlamak içindir. Böylesi meçhul hükmündedir ki, hâli aşikâr oluncaya kadar hadisinin merdut olduğu yukarıda söylenmişti.

2. Hiçbir cerh edeni olmaksızın ta'dil edilmiş olur. Böylesinin sîka olduğunda şüphe yoktur. Ve onun hakkında mücmel yani müfesser olmayan cerhin hiçbir tesiri yoktur.

3. Râvi hiçbir ta'dil edeni olmaksızın cerh edilmiş bulunur. Bunun cerh edeni arif olmayan bir kimse ise sebep beyan etmedikçe cerhi nazar-ı itibara alınmaz. Râvi, birinci şıkta olduğu gibi meçhul hükmünde olup adaleti sabit olana kadar hadisinde tevakkuf edilir. Cerh eden arif ise, tercih edilen görüşe göre cerhi gerekçesiz de olsa makbuldür. Zîra, arifin cerhe dair sözünü ihmalden ise amel etmek daha iyidir. Adaleti sabit olan kimse hakkındaki müfesser olmayan cerhin ihmalinin amel edilmesinden öncelikli olması gibi.

4. Râviyi kimi ta'dil, kimi de cerh etmiş bulunur ki, böylesi hakkında cerh ile ta'dil teâruz etmiş demektir.

Dördüncü kaide işte bu dördüncü neviden olan râviler hakkındadır. Bu görüş fakihler ile usulcülerce en sahih olan fetva olup hatta Hatib-i Bağdadî, "*Bir veya birkaç zât tarafından cerh edildiği halde bir o kadar zevat tarafından da ta'dil edilen râvinin cerhinin öncelikli olduğunda ilim ehli ittifak etmişlerdir*" diyerek bu konuda icma olduğunu bile naklediyor. Hem bu, böyle olmak lâzım gelir. Çünkü; evvela, cerh edende ta'dil edende olmayan fazla bir ilim vardır ki, onun bilgisi bilmeyenlere karşı hüccettir. İkinci olarak; râvinin zahiri hâline bakarak ta'dil edenin haber verdiği adaleti cerh eden de kabul etmekle beraber ta'dil edenin meçhulü kalmış gizli batınî bir unsurdan haber veriyor demektir ki, bu, nazar-ı itibara alınmaya değer bir şeydir.

Bununla birlikte fakihler, teâruz hâlinde ta'dil eden zât, "*Evet, cerh edenin beyan ettiği cerhi sebebini ben de biliyorum. Lâkin yine biliyorum ki, râvi sonradan tevbe etti ve iyi hâl sahibi oldu*" diyecek olursa, kezâ; cerh eden, bir sebep belirtip de o sebebi muaddil olan zât muteber bir kaynak ile ortadan kaldırırsa ta'dilin cerhe takdim olunacağını söylüyorlar. Lâkin râvinin itham edildiği şey kizb olmamalıdır. Zîra, bir kere yalan söylediği sabit olursa tevbe etse de rivayeti kabul edilmez.

Lâkin muhakkiklere göre teâruz hâlinde meseleyi ayrı ayrı değerlendirmek icap eder. Şöyle ki, ta'dile muârız gelen cerh, cerh sebeplerini bilen kimse tarafından gerekçeli olarak sadır olmuş ise -demin söylediğimiz sebeplere binaen- ta'dile takdim edilir. Özet olarak sadır olmuş ise adlin adaletine leke sürülmez. Çünkü muhaddisler cerh sebepleri hakkında ihtilâf edebilirler. Cerh edenin aslında cerhe kâfi gelmeyen bir sebebi kınamaya kâfi zannetmesi ihtimali de vardır. Binaenaleyh, adaleti sabit olan râvi hakkında müfesser olmayan cerhin -arif tarafından da olsa- hükmü yoktur. Cerh, arif olmayan tarafından sadır olduğu takdirde ise icma ile merduttur. Lâkin adaleti şüpheli râvi hakkında cerh eden ârifin cerhi makbul ve teâruz hâlinde takdim edilir.

Fakihlerin ve muhaddislerin cumhuru ile muhakkiklerinin bu tercih edilen görüşüne karşı üç üstün görüş daha vardır:

1. Teâruz hâlinde ta'dil edenler cerh edenlerden çok ise ta'dil takdim edilir. Zîra, onların çokluğu râvinin hâlini takviye eder ve verdikleri adalet haberleriyle ameli vacip kılar. Cerh edenlerin azlığı ise verdikleri cerh haberinin zayıflığını gerektirir. Lâkin böyle zannetmek -Hatib'in dediği gibi- yanılmadır. Zîra, ta'dil edenler ne kadar çok olursa olsun cerh edenlerin haber verdikleri şeyin yokluğunu haber vermiyorlar. Farzedelim ki, verseler de inkâr üzerine olan şahitlik bâtıldır.
2. Siracüddin-i Bulkinî'nin (724-806) Mehasinu'l-Istılâh'ta nakline göre cerh edenlerle ta'dil edenlerin hangisi daha hafız ise onların ciheti tercih edilir. Lâkin bu da evvelce beyan edilen delillerle merduttur.
3. Maliki fakihlerden İbni Şâban'dan (h. 355), İbnü'l-Hâcib'in (561-646) nakline göre cerh ile ta'dil taraflarından hiçbiri tercih edilemeyeceğinden teâruz, olduğu gibi durur kalır. Hâlbuki -biraz evvel- Hatib bu meselede icmaın bunun tersine olduğunu haber vermişti.

Beşinci Kaide

Sikanın isim zikretmeyerek حَدَّثَنِى الثِّقَةُ "*Bana sîka söyledi*" demesi, sahih fetvaya göre şeyhini ta'dile kifayet etmez. Meğer ki, sikadır dediği zâtın kim olduğunu sonradan beyan etsin. Mübhem olan o râvinin, böyle diyen muhaddise göre sîkalardan olmakla beraber başkalarınca kınamayı icap eden bir sebeple cerh edilmiş olması ihtimali vardır. İsimlendirmekten kaçınması bile onun hakkında kalbe şüphe ve tereddüt telkin edebilir. Hatta Hatib'in dediği gibi sîka râvi, "*Benim bütün şeyhlerim sîkalardır*" diye açıkça beyan etmiş olsa bile bunu isimlendirmediğine göre onu tezkiye ettiği mâlum olmamış olur. Zîra, ismini zikretse adaletsizlikle itham edileceğinden şüphe ediyor, demektir.

Diğer fetvaya göre ise böyle demesi ta'dil için kâfidir. Zîra, kendisi sîka

olduğundan şeyhini isimlendirse de isimlendirmese de herhalde kendisine emniyet edilir. Böyle diyen kimse âlim müçtehit ise bu sözü muhakkiklere göre yalnız mezhebine intisab eden tâbileri için kâfidir. Zîra o müçtehit kendine tâbi olmayanlara karşı o haber ile ihticac etmiyor. Yalnız kendi mensuplarına ele aldığı hüküm hakkında hüccetin kendisince sabit olduğunu haber veriyor. Lâkin buna kani olanların da bazıları, "*İsmini zikretmeksizin kendisinden rivayet ettiğim her şahıs adaletle vasıflanmıştır*" demedikçe kifayet etmez demişlerdir. Zîra, belirsiz bırakılanlar arasında -İmam-ı Mâlik'in mübhem bırakıp kendisinden rivayet eylediği Abdülkerîm b. Ebî el-Muharık gibi-[140] zayıf olan da bulunabilir.

Gerek bu tâbir ile, gerek حَدَّثَنِي مَنْ لاَ أَتَّهِمُ "*Kendimce itham edilmeyen bir zât bana söyledi*" tâbiri ile şeyhini belirsiz bırakmak İmam-ı Mâlik'in Muvatta'ında ve İmam-ı Şafiî'nin rivayetlerinde çokça vâkidir. Birincisi hakkındaki hüküm beyan edildiyse de bu iki büyük İmam mertebesinde olan bir zâtın ikinci tâbiri istimal etmesi hiç olmazsa İmâm'ın kendisince o şeyhin sîka kabul edildiğini ifade eder. Lâkin Zehebî, "*Bu, sîka kabul etmek değildir. Yalnız töhmeti uzaklaştırmaktan ibarettir. Bu sözde, râvinin ne sağlamlığına, ne de hüccet olduğuna delalet eden bir şey yoktur*" diyor. Bedrüddin-i Zerkeşi'nin dediğine göre büyük Şafiî fakihlerden Ebu Bekir es-Sayrafî (h. 330) ile Fahrülislâm Ebü'l-Mehasin er-Ruyanî (415-510) ve Ahkâm-ı Sultaniye sahibi Ali b. el-Maverdî (382-450) de bu içtihatta imişler.

İhtar: İmam-ı Mâlik, عَنِ الثِّقَةِ عَنْ بُكَيْرِبْنِ عَبْدِاللهِ اَشَجِّ dediğinde sîka Bükeyr'in oğlu Mahreme, diğer görüşe göre Amr b. el-Haris; عَنِ الثِّقَةِ عَنْ عَمرِوبْنِ شُعَيْبِ dedi-

[140] Bu Abdülkerim, Abdülkerim b. Mâlik el-Cezerî'den başkadır. Cezerî Sahîhayn ricalindendir. Lâkin onu, sözkonusu olan Abdülkerim b. Ebî el-Muharık ile karıştıranlar da vardır. İbni Ebî el-Muharık, cerh ve ta'dil imamlarının birçoklarınca metrûkü'l-hadis ise de Buharî ta'lîk metoduyla, Müslim de mütabaat metoduyla hadisini Sahih'lerine kaydetmişlerdir ki, bu da büsbütün yabana atılacak bir râvî olmadığını gösterir. Zaten İmam-ı Mâlik de ahkâma dair hiçbir hadisini Muvatta'a kaydetmemiştir.

ğinde sîka bir görüşe göre Abdullah b. Vehb, diğerine göre Amr b.el-Hâris, bir diğerine göre İbni Lehîa, dördüncü görüşe göre de Zührî; عَنِ الثِّقَةِ عَنِ بْنِ عُمَرَ dediğinde sîka Nâfi'dir. اَخْبَرَنِى مَنْ لاَاَتَّهِمُ مِنْ اَهْلِ الْعِلْمِ dediği yerde de kastettiği zât Leys b. Sa'd'dir. Bu zevatın hepsi sîkalardandır. Yalnız Mahreme b. Bükeyr'i, İbni Main zayıf görür. Sebebi de yetim kalmış olduğundan babasından sema'ı olmadığına ve babasından olan rivayetleri miras olarak eline geçen rivayet defterlerinden olduğuna kâni olmasıdır. Hâlbuki babasından sema'ı olduğunu beyan eden vardır. İbni Main'in ise cerhteki katılığı erbabınca malûmdur. İbni Lehîa da aslında sîka imamlardan olduğu için kitapları yanıp zayi olduğundan bu yüzden yalnız bu hâdiseden sonraki rivayetleri zayıf görülmüştür.

İmam-ı Şafiî'nin de اَخْبَرَنِى الثِّقَةَ عَنْ ابن ابي ذِئْبٍ dediği yerde sikadan Muhammed b. İsmail b. Ebî Füdeyk'i اَخْبَرَنِى الثِّقَة عن لَيْث بن سعد dediği yerde sikadan Yahya b. Hassan'ı; اَخْبَرَنِى الثِّقَة عن الْوَلِيد بن كَثِير dediği yerde sikadan Ebu Üsame'yi; اَخْبَرَنِى الثِّقَة عن الاَوزَاعِىّ dediği yerde sikadan Amr b. Ebî Seleme'yi; اَخْبَرَنِى الثِّقَة عن ابن جُرَيْج dediği yerde Müslim b. Halid ez-Zencî'yi; اَخْبَرَنِى الثِّقَة عن صالح مولى التَّوْأَمَة dediği yerde İbrahim b. Yahya'yı; عَنِ الثِّقَةِ عن اسامة ابن زيد dediği yerde yine İbrahim b. Ebî Yahya'yı; عَنِ الثِّقَةِ عن حُمَيْد dediği yerde İsmail b. Uleyye'yi; عَنِ الثِّقَةِ عن مَعْمَر dediği yerde Mutarrif b. Mazin'i; عَنِ الثِّقَة عن يونس بن عُبَيْد dediği yerde yine İbni Uleyye'yi عَنِ الثِّقَة عن الزهرى dediği yerde de Süfyan b. Uyeyne'yi kasteder. عَنِ الثِّقَةِ عن يحيى بن ابي كثير dediğinde muradı zann-ı galibe göre onun oğlu Abdullah b. Yahya'dir.

Bir de Hz. İmam'ın has talebesi Rebî' b. Süleyman'dan rivayet edildiğine göre Şafiî, اَخْبَرَنِى مَنْ لاَاَتَّهِمُ deyince İbrahim b. Yahya'yı, اَخْبَرَنِى الثِّقَة deyince de Yahya b. Hassan'ı kastedermiş.

Bir rivayete göre isimlendirmediği şeyh, fıkıhta kendi talebesi olan İmam-ı Ahmed İbni Hanbel'dir. Nitekim İbni Asakir'in nakline göre İmam-ı Ahmed'in

oğlu Abdullah b. Ahmed, "*Şafiî'nin kitabında her nerede* أَخْبَرَنِي الثِّقَة *varsa o sîka hep babamdır*" demiş. Lâkin bu da kesin değildir. Zîra, diğerlerinin kastedildiği rivayetleri de vardır. Bunlardan İbni Fudeyk ile Yahya b. Hassan, Ebu Üsame, İbni Uleyye, Abdullah b. Yahya, Süfyan ve Ahmed b. Hanbel hakkında kimsenin bir diyeceği yoktur. Diğer beşi bazılarınca cerhe uğramışlarsa da kendilerini sîka kabul eden imamlar da çoktur. Hele İmam-ı Şafiî gibi bir zâtın onlar hakkında sîka demesi en kuvvetli tezkiyelerdendir.

Bunlardan Amr İbni Ebî Seleme sıdk ile meşhur imamlardandır. Yalnız İbni Main ile Ebu Hatim-i Razî gibi metodu katılık olan iki zât zayıflığına hükmetmişlerdir. Zayıflığının gerekçesi de bazı kere rivayette yanılması ve birçok hadisi sema' metoduyla değil, münavele metoduyla tahsil edip rivayet etmesidir. Müslim b. Halid-i Zenci de imamın ilk üstadı Mekkeli bir fakih olup fıkıhtaki şöhreti mâlumdur. Onun hakkında İbni Main bile bazen zararsız, bazen sîka, bazen zayıf demiştir. Kendisini Kaderîlikle itham edenler olduğu için nakliyle ihticac etmekte ihtiyat gösterenler vardır.

Bid'at ehlinin rivayeti hakkındaki hükmün ne olmak lazım geleceği ise evvel ve âhir yazılan şeylerden mâlum olmuştur. İbrahim b. Ebî Yahya da lider imamlardan iken "*Kaderiye fırkası inancına kânidir*" diyerek zayıf kabul edilmiş ise de Şafiî, Sevrî ve Yahya b. Âdem nazarında sikadır. Ebu Hatim zayıf görmüş ise de İbni Hibban kendisini sîka kabul etmiştir. Mutarrif b. Mâzin'e gelince; onu da Neseî gibileri sîka kabul etmemişlerse de hakikatte sîkalardandır. Cerh edenleri nazarındaki günahı Ma'mer ile İbni Cüreyc'in hadis defterlerini Hişam b. Yusuf'tan alıp yazmış iken o hadisleri Hişam b. Yusuf'un ismini zikretmeksizin rivayet etmesidir. Bununla birlikte İbni Main onun defterleri ile Hişam'in defterlerini mukabele etmiş ve farksız bulmuştur.

Altıncı Kaide

Âdil olan kimsenin ismini açıkladığı zâttan rivayet etmesi, ekser muhaddislere göre o zâtı ta'dil mânasına değildir. Doğru görüş de budur. Âdil olan

kimse, olmayandan pekâlâ rivayet edebilir. Rivayet etmesi, hiç de kendisinden rivayet edilenin daha faziletli olduğu anlamına gelmez. Nitekim Süfyan-ı Sevrî, Kelbî'den rivayeti sakındırması üzerine, "*Sen de ondan rivayet edip duruyorsun ya!*" itirazına uğrayınca, "*Ben onun doğru rivayetleriyle yalan rivayetlerini bilirim*" cevabını vermiş. Şa'bî de حَدَّثَنَا الْحَارِثُ وَشْهَدُ بِاللهِ كَانَ كَذَّابًا "*Haris bize rivayet etti. Haris de -Allah şahittir- yalancı idi*" diye rivayette bulunmuş.

Hâkim'in de Ahmed İbni Hanbel'den rivayetine göre bir defa İmam-ı Şa'bî, Yahya b. Main'in مَعْمَر عن أبَانٍ عن أنَسٍ senediyle olan defteri yazmakla meşgul olduğunu ve yanına biri gelince hemen sakladığını görmüş. Ve "*Yahu, ne yapıyorsun? Sen mevzu' olduğunu bile bile* مَعْمَر عن أبَانٍ عن أنَسٍ *sahifesini mi yazıyorsun? Biri çıksa da sen Eban'ın aleyhinde söz söylüyorsun da yine hadislerini yazıyorsun dese ne yaparsın?*" demiş. O da, "*Ya Eba Abdillah, mevzu' olduğunu bile bile bu defteri yazıp ezberleyeceğim. Biri çıkıp Eban'ın yerine Sabit'i ikâme ederek ve* مَعْمَر عن ثَابِتٍ عن أنَسٍ *diyerek bu hadisleri rivayet edecek olursa ona sen yalan söylüyorsun, bu hadis, Sabit'ten değil Eban'dandır diyebileyim diye ezberleyeceğim*" cevabını vermiş.

Bazılarınca âdil râvinin isim açıklayarak rivayet etmesi, kendisinden rivayet edileni ta'dildir. Zîra o âdil, şeyhi hakkında bir cerh sebebine vâkıf ise zikretmesi lazım gelir, zikretmese din konusunda halkı aldatmış olur. Ebu Bekir-i Sayrafî bu re'ye itiraz ederek, "*Buna mutlaka hükmetmek hatadır. Zîra, isim vererek rivayet, şeyhini bildirmekten başka bir şey demek olmayıp adalet ise ancak tecrübe ile malûm olacağından ta'dil başka bir şeydir*" diyor. Birde -Hatib'in dediği gibi- şeyhinin ne adaletine, ne cerhine vâkıf değil ise neden insanları aldatmış sayılsın?

Bu meselede üçüncü bir görüşe göre sîka olan kimse -Şu'be, İbni Mehdi ve Yahya b. Said gibi- âdilden başkasından rivayet etmemeyi tercih ediyorsa ismini tam belirtmesi ta'dildir. Âdilden de âdil olmayandan da rivayet ediyorsa ta'dil değildir. Bu görüş, Amidî ile İbni Hâcib gibi usulcülerin tercihidir.

Yedinci Kaide

Âlimin rivayet ettiği hadis ile amel edip icabına göre fetva vermesi ne hadisin sahihliği ile hükmetmek demektir, ne de ravilerini ta'dil eylemektir. Kezâ, muhalefeti de ne hadisin sahihliğine tenkidi ihtiva eder, ne de râvilerine. Zîra, icabına göre amel edip fetva vermesi ihtiyat için olabildiği gibi rivayet ettiği habere muvafık düşen başka bir delilden yahut terğib hadislerine dair olup kendisi de terğib hadisleri ile ameli caiz gördüğünden dolayı da olabilir. Kezâ, amel etmemesi de amele engel ve verdiği habere aykırı diğer bir haberin mevcut oluşundan yahut başka bir sebepten kaynaklanabilir. Zîra, hüküm veren müçtehit amel ve fetva konusunda kendisine hüccet olan bütün delillerini beyan ile mükellef değildir. Nitekim İmam-ı Mâlik اَلْبَيِّعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا hadisini rivayet etmiş iken Medinelilerin uygulamasına bakıp "hıyar-ı meclis"i kabul etmez.

Sekizinci Kaide

Meçhulü'l-ayn ile meçhulü'l-hâlin ve mesturun rivayetleri merduttur.[141]

Dokuzuncu Kaide

Ârif olan köle ile kadının ta'dili makbuldür. Algılayabilen çocuğun (murahık) ta'dili ise icma ile merduttur. Medinelilerin ekser fakihleri kadınların rivayette de şahitlikte de ta'dilleri kabul olunamaz demişlerse de kadınların verdikleri haberler kabul edildikten sonra cerh ve ta'dil sebeplerine âşina olmak şartıyla ta'dillerinin de makbul olması lazım gelir.

Nitekim Hatib-i Bağdadî İfk Kıssası'nda Resûlüllah (s.a.v)'in ümmü'l-müminin Aişe (r.a)'yi Berîre (r.a.)'dan tezkiye buyurmalarıyla ihticac ederek kadının ta'dilini kabul edenlerin görüşünü müdafaa ediyor.

---

[141] Meçhulü'l-ayn, Meçhulü'l-hâl ve Mestur bahislerine bakınız.

Onuncu Kaide

Şahsı da adaleti de mâruf, şu kadar ki, ismi ile nesebi meçhul olan râvi ile ihticac edilebilir.

Onbirinci Kaide

Âdil kişinin, yine âdil olan iki râvi zikrederek şüphe üzerine, "*Filân, yahut filan bana haber verdi*" demesiyle ihticac edilir. Zîra, kendisinden rivayet edilen hakkında tereddüt ediyorsa da -rivayetin bu iki zâttan başkasından olması suretiyle- tâyinden de uzak değildir. Rivayeti de aslında hangisinden olursa olsun âdilden rivayettir ve o âdilden sema'ı tahakkuk etmiştir.

Lâkin ikisinden birinin adaleti meçhul olur yahut böyle demeyip de, "Filân, yahut başkası bana haber verdi" dese rivayeti, meçhul olan bir muhbire ait olmak ihtimaline binaen ihticaca sâlih olmaz.

Onikinci Kaide

Bid'atçının rivayeti hakkındaki tafsilat bid'at bahsindedir.

Onüçüncü Kaide

Fıskından tevbe ettiği aşikâr olan kimsenin rivayeti -şahitliği gibi- makbuldür. Lâkin Resûl (s.a.v)'in hadislerinde yalan irtikâp etmiş kimsenin rivayeti ebediyen merduttur.

Ahmed İbni Hanbel ile Buharî'nin şeyhi Ebu Bekir-i Humeydî ve Ebu Bekir-i Sayrafî, "*Resûl (s.a.v) adına yalan söylemeyi irtikâp eden kimsenin bilahare iyi hâli ortaya çıksa da rivayetini ebediyen kabul edemeyiz*" demişlerdir. Sayrafî, İmam-ı Şafiî'nin risalesi şerhinde ilave olarak, "*Şahitlik meselesinin tersine olarak nakilcilerden her kimin bir haberini tuttuğumuz bir yalanından dolayı bir kere iptal ettik mi artık onu tevbe etmiştir diyerek bir daha kabul edemeyeceğimiz gibi birini de bir kere zayıf kabul ettik mi onu bir daha sîka kabul edemeyiz*"; Ebü'l-Muzaffer İbnü's-Sem'ânî (426-489) de, "*Bir tek haber-*

de yalanı irtikâp edenin evvelki hadislerini de iptal etmek vaciptir" demişlerdir.

Her ne kadar Şeyh Nevevî, rivayette yalanın, yalancı şahitlikten farkı olmadığını gerek Takrib'inde, gerek Müslim Şerhi'nde iddia ile Resûl (s.a.v) adına yalan söylemekle itham edilen kimsenin de tevbesine itimat etmek icap edeceğini fıkhî kaideleri tatbik ederek söylüyorsa da, zina edip daha sonra tevbe edenin de bir daha muhsan* olamayacağı ve kendisine zina iftirası atanlara (kâzif) had lazım gelmeyeceği ve kâzife had ikâmesinden evvel iftiraya maruz kalanın (makzûf) zinası hâlinde iftira atandan haddin düşeceği hakkında bazı fıkhî örnekler kaydederek rivayet ve şahitlik arasında pekâlâ fark bulunabileceği ispat edilmiştir. Herhalde Resûl adına yalan söylemek cürmüne karşı böyle bir mübalağada, böyle bir beliğ sakındırmada büyük hikmetler vardır. Yalancı şahitliğin zararı sınırlı ve sadece aleyhine şahitlik edilen hâdiseye yöneliktir. Resûl (s.a.v) adına yalan söylemenin zararı ise umumidir. Ve yalan söylemek gibi mutlak şer'i bir yasak olan büyük mahzurlara sebep olmaktadır. Şahitlik ile rivayet arasındaki farklar yukarıda zikredilmişti.

Ondördüncü Kaide

Bir sîka diğer sikadan bir hadis rivayet ettikten sonra asıl, yani şeyh olan râvi kesinlik sigasıyla, "*Ben bunu ona rivayet etmedim*" ve "*Yalan söylüyor*" gibi bir söz ile rivayeti inkâr edecek olursa müteahhirinin tercih edilen görüşüne göre o rivayeti reddetmek vacip olursa da bu, fer' olan râvinin asıl olan râviden ettiği diğer rivayetlere zarar vermediği gibi fer'in de cerhini icap ettirmez, rivayet reddedilir. Çünkü, her ikisi de sîka olan ispat eden (müsbit) ile inkâr edenin (nafînin) sözleri zıttır. Fer' olan râvi cerh edilmez. Çünkü, o da şeyhini tekzip ediyor demektir. İki iddia birbirine aykırı olduğundan her ikisi de iptal edilir. Fer'in ondan olan diğer rivayetlerine de zarar verici değildir. Çünkü fer' sikadır. Asıl da yalnız o rivayeti inkâr etmiştir. Hatta asıl olan râvi bilahare o hadisi rivayet eder yahut yine sîka olan diğer bir fer' onu rivayet eder de o

* Muhsan; sahih bir evlilikle evlenmiş olup, herhangi bir iffetsizliği olmayan kişi...

da tekzip etmezse o hadisin makbul olacağını Kâdı Ebu Bekir ile Hatib ve emsâlleri açıkça beyan etmişlerdir.

Diğer görüşe göre aslın kendisine isnad edilip reddettiği rivayet reddedilmez. Sem'ânî'nin tercih ettiği bu görüşü Kaffal-i Şaşî (291-366) İmam-ı Şafiî'ye bile isnad ediyor. Hatta Safiyyüddin Abdürrahim el-Hindî (644-715) bunun üzerinde icma olduğunu bile nakletmiştir. Kitabımızın (h. 265)'inci İbni Abbas (r.a) hadisini Amr b. Dînar, İbni Abbas'ın mevlâsı Ebu Ma'bed'den dinleyip onu İbni Cüreyc'e, İbni Uyeyne'ye rivayet etmiş. İmam-ı Şafiî'nin İbni Uyeyne'den rivayetinde, *"Sonra bu rivayetimi Ebu Ma'bed'e söyledim. 'Ben sana bunu söylemedim' dedi. 'Hayır, bunu bana söyledin dedi' ziyadesi vardır. İmam-ı Şafiî de bunu rivayet ederken, "Ebu Ma'bed bunu unutmuş olmalı"* diyor.

Maverdî ile Ruyanî'ye göre bu takdirde hadisin sahihliğine zarar gelmezse de fer'in asıldan onu rivayet etmesi caiz olmaz derler.

Dördüncü bir görüşe göre de nefy ile ispat teâruz edeceğinden haklarında delillerin tearuzundaki tercih kaideleri tatbik edilir.

Asıl olan râvi fer'in, kendisinden rivayet ettiği hadis için, "*Ben bunu bilmiyorum*" yahut, "*Hatırlayamıyorum*" gibi kesinliğe delalet etmeyen bir söz söyleyecek olursa hadis ittifakla kabul edilir.

Onbeşinci Kaide

Bir kimse bir hadis rivayet ettikten sonra onu unutursa -Hanefilerden bazılarının hilâfına olarak- hadisçi, fıkıhçı ve kelâmcıların cumhuruna göre onunla amel caizdir. Cumhur bir muhaddis hakkında unutkanlığın caiz olduğuna bakarak unuttuğu hadisi bir sikanın kendisinden rivayet etmesini de tecviz ediyorlar. Meselâ, Resûlüllah (s.a.v)'in bir tek şahid ile beraber yemin ile hüküm buyurduklarına dair olan Ebu Hüreyre hadisini Ebu Davud, Ebu Mus'ab Ahmed b. Ebî Bekr ez-Zührî ile Muhammed b. Davud el-İskenderanî ve Rebf

b. Süleyman senedleriyle rivayet eder.

Ebu Mus'ab'ın senedinde Abdülaziz-i Deraverdî, Rabiatü'r-Re'y, Süheyl b. Ebî Salih, babası Ebu Sâlih-i Zekvan; diğerinin senedinde de Ziyad b. Yunus, Süleyman b. Bilâl, Rebia, Süheyl...vb. vardır. İmam-ı Şafiî'nin talebesi olan Rebî'den gelen üçüncü bir senedinde İmam-ı Şafiî Abdülaziz'den şöyle rivayet ediyor: *"Bu hadisi Süheyl'e söyledim. Bana, 'Bunu kendisine söylediğimi Rebîa bana haber verdi ise de benim mahfuzum değildir. Rebîa ise bence sikadır' dedi. Süheyl, hafızasını azaltacak bir illete mâruz oldu da hıfzettiği hadislerin bazılarını unutuyordu. Bu hâdiseden sonra Süheyl artık Rebîa'dan, onun da kendisinden, kendisinin de babasından rivayet ettiğini söylerdi."*

Süleyman b. Bilâl de şöyle diyor: *"Süheyl'le görüştüğümde bu hadisi kendisine sordum. 'Bilmiyorum' dedi. 'Senin rivayetin olduğunu Rebîa bana söyledi' dedim. 'Eğer bunu Rebîa benim ağzımdan sana haber verdiyse sen de Rebîa'dan, Rebîa'nın da benden tahdis ettiğini söyle' cevabını verdi."*

Bu hadis Ebu Hüreyre'den başka Tirmizî'nin nakline göre Ali, Cabir, İbni Abbas ve Surrak (r.a) den rivayet edilmiş olup hukuk ile ticarette bir şahîd ile birlikte yemin ile hükmetmeyi bazı sahabe ile İmam-ı Mâlik, Şafiî, Ahmed ve İshak b. Rahuye caiz gördükleri halde Kûfe ulemasından bazıları rivayeti iptal ile onunla amel etmezler. Ve "*Asıl olan râvi unutup yanlışlık yapabiliyorsa fer' olan râvide de yanılma ile unutma vâki olabilir. Binaenaleyh, ispat ile inkârın tearuzuna binaen rivayetin iptal edilmesi lazım gelir*" derler. Buna ötekiler, "*Bu takdirde asıl olan râvinin rivayetin vukuunu inkâr ettiği yok. O yalnız hatırlamadığını söylüyor. Fer' ise kesin ifadeyle ispat ediyor. Kesin olan da kesin olmayana takdim edilir*" diye cevap veriyorlar. Herhalde büyük imamlardan birçok zatın bazı hadisleri rivayet ettikten sonra unuttukları vâki olup hatta فلان عن فلان حَدَّثَنِي "*Filândan şunu rivayet ettiğimi filan benden rivayet ettiğini bana söyledi*" diyenler az değildir.

Hatib-i Bağdadî ile Darekutnî'nin اَخْبَارُ مَنْ حَدَّثَ وَ نَسِيَ "*Rivayet edip de unutanlar*" adıyla eserleri bile vardır. Enes (r.a) ile Revh b. el-Kâsım et-

tanlar" adıyla eserleri bile vardır. Enes (r.a) ile Revh b. el-Kâsım et-Temimî ile Cerir b. Abdülhamid ve Süfyan b. Uyeyne bu bağlamda zikrediliyorlar. Sîkaların, sîkalar tarafından kendilerine vâki olan rivayetlerini bazen kesin olarak, bazen tereddüt ederek inkâr ettikleri vâki olduğu içindir ki, İmam-ı Şafiî ile daha evvel Şu'be ve Ma'mer gibi zevat hayatta olanlardan ihtiyaten rivayet etmemeyi metod kabul etmişlerdir. Beyhakî'nin Medhal'de beyanına göre İmam-ı Şafiî'nin unuttuğu bir kıssayı talebesi Muhammed b. el-Hakem kendisinden rivayet etmiş. O da inkârdan sonra hatırlamış ve ona, "*Hayatta olan hiçbir kimseden rivayet etme. Zîra onun unutkanlığa mâruz olmayacağı hiçbir zaman garanti edilemez*" buyurmuş.

Onaltıncı Kaide

Rivayet için ücret alan kimsenin rivayeti Ahmed İbni Hanbel ile İshak b. Râhûye ve Ebu Hatim-i Razî'ye göre kabul edilmez. Buharî'nin şeyhi Ebu Nuaym Fazl b. Dükeyn ile Ali b. Abdülaziz-i Bagavî gibilerine göre ise kabul edilebilir. Ebu İshak-ı Şîrazî de, "*Rivayeti meslek olarak seçtiğinden dolayı ailesini geçindirmekten âciz kalan hakkında caizdir*" diye fetva vermiş ve bunu da yetimin malından, yetimin malını muhafaza ederek iştigalinden dolayı kâr ve kazancından fakir vasiye ücret vermeye kıyas etmiştir. Hafız sikalardan ve hadise âşina olanlardan Müsned sahibi Haris b. Ebî Üsame (282) hakkındaki bütün ve Hişam b. Ammar es-Selemî (245) hakkındaki bazı dedikodular bu yüzdendir. Haris'in rivayetini zayıf düşürecek hiçbir ciddi sebep olmadığı halde Bağdad muhaddisleri sırf ücret aldığından dolayı hadisini terk etmişlerdir.

Onyedinci Kaide

Hadisi başkalarına okuduğunda veya dinlediğinde gevşeklik ve laubalilik gösteren kimsenin rivayeti kabul edilmez. Gevşekliğin çeşitleri vardır. Meselâ, hadisi dinlerken yahut rivayet ettiği hadisler bir talebesi tarafından okunurken uyuklaması, keza, kendisinin veya şeyhinin asıl nüshasıyla mukabele edilmemiş bir kitaba bakarak rivayet etmesi gevşeklik ve lakaytlık sayıldığı gibi telkini

kabul etmekle, elinde bir sahih asıl olmaksızın fazla hata etmekle, rivayetlerinde şaz ve münkerler çok bulunmakla mâruf olan râvi de lakayt sayılır ve rivayeti reddedilir.

Telkini kabul etmek, "*Şu hadis, senin imiş*" denildiği vakit o hadis, hakikaten kendi rivayetleri arasında dâhil olup olmadığını fark etmeksizin râvinin "*Evet*" demesidir ki, Musa b. Dînar ve emsali bu zümredendir. Abdürrezzak b. Hemmam-ı San'ânî de lider imamlardan iken ömrünün sonunda kendisine âmâlık arız olduktan sonra telkin kabul edermiş diye rivayet olunmuştur.

Elinde sahih bir asıl bulunmayan râvinin çok yanlış yapması gevşeklik alâmetidir. Elinde sahih bir asıl varken yanılan kimsenin ise hatasına itibar edilmez. Zîra bu takdirde itimat onun hıfzına değil, elinde tuttuğu asladır. O ise sahihtir.

Rivayetlerinde şâz ve münker hadisler çok olan râvinin gevşekliğine ise şek ve şüphe yoktur. Şu'be, "*Şâz olan hadis, sana olsa olsa şâz olan kimseden gelir*" dermiş. Yine Şu'be'ye, "*Kendisinden rivayeti, terkettiğin kimse ne sıfatta olmalıdır?*" diye sormuşlar. O da, "*Bilinen bir kişiden bilinmeyen rivayetleri çok olan, fazla yanılan kimseden rivayet etmem*" demiş.

Abdullah b. el-Mübarek, Ahmed İbni Hanbel, Humeydî, İbni Hibban ile diğer birçokları, "*Bir hadiste yanılıp da yanlışı bilenler tarafından beyan edildikten sonra yine o hadisi öylece rivayet etmekte inat ve ısrar eden kimsenin bütün rivayetleri iptal olur*" demişlerdir. İbni Mehdi Şu'be'ye, "*Kimden rivayeti terkedersin?*" diye sormuş, o da, "*Yanlışlığı üzerinde icma edilen bir şeyi rivayete devam edip nefsini itham etmeyen kimseden*" diye cevap vermiş.

Onsekizinci Kaide

Büluğa eren Müslüman'ın İslâm ve büluğundan evvelki zamana ait rivayeti kabul edilebilir. Kâfir, Müslüman olmadan evvelki zamanda öğrendiği şeyi Müslüman olduktan sonra haber verirse rivayetinin makbul olduğunda ittifak

vardır. Nitekim Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) Efendimiz'in Akşam namazında وَالطُّورِ sure-i şerifesini kıraat buyurdukları Cübeyr b. Mut'im rivayeti ile (427. hadis) sahih kitaplarda mezkûrdur. Hâlbuki, mâlum olduğu üzere Cübeyr (r.a) bu sure-i şerifeyi işittiği gün henüz iman etmemişti. Rivayetinin makbul olması, kâfir olmasından dolayı zabtını ihlal edecek hiçbir mâkul gerekçe bulunmamasındandır.

Çocuğun ise buluğdan önce zabtını şüpheli gören grup çocukluk zamanına ait bir şeyi buluğdan sonra rivayet ederse kabul etmek istemezler. Lâkin, Şeyh Nevevî Takrib'inde, "*Bunlar hata ediyorlar*" diyor. Nitekim selef-i sâlihin hazretleri, Hasan, Hüseyin, Abdullah b. ez-Zübeyr, İbni Abbas, Numan b. Beşir, Sâib b. Yezid, Misver b. Mahreme ve daha birçok sahabenin (r.a) buluğdan önce de ondan sonrada tahsil ettikleri rivayetlerin tümünü kabulde tereddüt göstermemişlerdir. Hatta, çocuklarını hadis meclislerine götürür, onların bulûğdan sonra olacak rivayetlerine itibar ederlerdi.

B- CERH VE TA'DİL LAFIZLARI

Muhaddisler, kendilerine ulaşan rivayetleri ne derece muteber kabul etmeleri lazım geleceğini bilmek istediklerinden bunları dereceler ve neviler üzere tertip edebilmek için hadisi mütevatir, meşhur, garib, aziz, merfu, mürsel, maktu', sahih, hasen, zayıf, ma'ruf, şâz, münker vb. nevilerine taksim etmişlerdir ki, aralarında ıstılahlaşan bu muhtelif lafızların mânaya delalet tarzlarına göre dinî nakilleri mertebelerine göre tasnif etmek hususunda ne derece itina gösterdiklerine yegâne değilse de en büyük şahitlerden biridir. Hadis mertebelerini tâyin edebilmek için tabii olarak râvilere olan itibar ve itimadın da derecelerini bilmek ve bildirmek icap ettiğinden bir râvinin cerhini yahut ta'dilini ifade eden lafızları da tabakalar ve dereceler üzerine taksim ve tertibe lüzum görmüşlerdir.

Kendi zamanına kadar muhaddisler arasında istimal edilen cerh ve ta'dil lafızlarını, kullananlarca kastedilen mânalara göre Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dil ismindeki eserinde en evvel tabakalara taksime teşebbüs eden Abdurrahman b. Ebî Hatim-i Razî (h.327)'dir. Hatib-i Bağdadî (392-463) Kifaye'sinde bundan bahsetmiştir. Onlardan sonra birçokları daha buna teşebbüs etmişlerse de İbnü's-Salâh-ı Şehrizurî (577-643) Ulumu'l-Hadis'inde onların eksiklerini tamamlamaya çalışmış, arkasından Zeynüddin-i Irakî (725-806) Elfiye'sinde, Şeyh Nevevî (631-676) Takrib'inde, Hafız Şemsüddin-i Zehebî (673-748) Mizanül-İtidal'inde, İbni Hacer-i Askalanî (773-852) Nuhbe'si ile Şerhi'nde, Suyutî Tedrîb'inde bu hizmeti ikmal etmişlerdir.

Bu kitapların bu bahisle alakalı kısımlarından açıkça anlaşılıyor ki, cerh ve ta'dil imamları râvilerin sıfat ve mertebelerine göre kendileri hakkında -şereflendirici ve lekeleyici lakaplar diyebileceğimiz- ifadeler kullanmışlardır ki, cerh ve ta'dil lafızları adını alan bu ifadelerin tabakaları ve mertebeleri şunlardır. Evvelâ ta'dil lafızlarından başlayalım.

Ta'dil Lafızları

İbni Ebî Hatim'in ve -ona tâbi olarak- İbnü's-Salâh ile Nevevî'nin tertiplerine göre ta'dil lafızları en üstünden en zayıfa inmek üzere dört derecedir. Lâkin tenkid ehli, selefin istimal etmiş oldukları ta'dil lafızları hakkında İbni Ebî Hatim'in araştırması eksik olduğundan Zehebî ve -ona tâbi olarak- Irakî birinci mertebedeki lafızların fevkinde olmak üzere daha üstün lafızlar zikrederek mertebelerin sayısını beşe vardırdıkları gibi İbni Hacer-i Askalanî onlarınn fevkindeki lafızları da araştırma sonucunda bularak ta'dil lafızlarının mertebesini altıya çıkarmıştır. Binaenaleyh, İbni Ebî Hatim ile takipçilerine göre birinci mertebede görünen lafızlar, Zehebî ile Irakî'nin tertiplerine nazaran ikinci, İbni Hacer'in tertibine nazaran üçüncü mertebeden olmuş olur.

O halde ta'dil mertebelerinin en ulvisi ve en üstünü ta'dilde mübalağaya delalet eden lafızlardır ki, bunların içinde en açık olanı tafdil fiilleri sigasıyla olardandır. اَوْثَقُ النَّاسِ ve اَثْبَتُالنَّاسِ gibi.

Sika kabul etmenin en yüksek derecesi olmak üzere, اِلَيْهِ الْمُنْتَهٰى فِى التَّثَبُّتِ "*Adalette ve sağlam kavramada en son varılacak derecededir*" لاَ اَحَدٌ اَثْبَتُ النَّاسِ "*Ondan daha sağlam yoktur*" مِنْهُ مَنْ مِثْلُ فُلاَنٍ "*Onun gibisi de var mı ya?* فُلاَنٌ يُسْئَلُ عَنْهُ "*Filân da nasıldır diye sorulur mu?*" tabirlerini kullanmışlardır.

İkinci mertebedeki ta'dil, ihtiyata delâlet eden üçüncü mertebe lafızlarından ikisini istimal etmekle olur ki, ta'dil lafzı "ثَبْتٌ حُجَّةٌ. ثَبْتٌ حَافِظٌ, ثِقَةٌ ثَبْتٌ, ثَبْتٌ ثِقَةٌ, ثِقَةٌ مُتْقِنٌ, ثِقَةٌ حَافِظٌ,عَدْلٌ حَافِظٌ, عَدْلٌ ضَابِطٌ" gibi çift sıfatlı, yahut da "ثِقَةٌ ثِقَةٌ, ثَبْتٌ ثَبْتٌ" gibi te'kidli mükerrer olur.

Zikredilen sıfat ne kadar çok ve bir sıfat ne kadar tekrar edilmiş bulunursa sîka kabul ediş de o kadar kuvvetli sayılır. Nitekim, Şu'be hakkında İbni Sa'd, ثِقَةٌ مَأْمُونٌ ثَبْتٌ حُجَّةٌ صَاحِبُ حَدِيثِهِ demiştir.

Süfyan b. Uyeyne de bir kere حَدَّثَنَا عَمْرو بن دِينَارٍ diyerek rivayete başlarken

"Sika" lafzını dokuz kere tekrar ile وَكَانَ ثِقَة ثِقَة ثِقَة diye kendisini sîka kabul etmiş ve daha ziyade lafız tekrarına nefesi yetişmediğinden dokuzla iktifa eylemiştir.

Ta'dilin üçüncü rütbesi -ki, İbni Ebî Hatim'in tertibine göre birincidir- aşağıdaki lafızlarla olanlardır: "حُجَّة, ثِقَة, مُتْقِن, ثَبْتٌ, عَدْلٌ حافِظ, عَدْلٌ ضابِط"

Lâkin Hatib'in beyanına göre bu mertebedeki ibarelerin en yükseği حُجَّة ile ثِقَة dür. İşte bu üç mertebedeki vasıflar ile muttasıf ricale pek fazla emniyet edilir. Ve hataları başka şekilde aşikâr olmadıkça - ki, o da ender vukua gelir- herhalde rivayetleriyle kalbin mutmainliğiyle ihticac edilir.

Ta'dilin dördüncü -ve İbni Ebî Hatim'e göre ikinci- mertebesi صَدُوق veya مَحلّهُ الصِّدْق "*Böylesine sadık denilebilir*", yahut لاَ بَأسَ بِهِ lafızlarıyla olan ta'dildir. Irakî لَيْسَ بِهِ بَأسٌ, مأمُونٌ, خِيَارٌ lafızlarını da bu mertebeye tahsis etmiştir. İbni Ebî Hatim ile İbnü's-Salâh مَحلّهُ الصِّدْق lafzını bu mertebeden kabul etmişlerse de Zehebî'ye göre bunu beşinci mertebe lafızlarının başına geçmesi lazım gelir. Zîra, bu tâbir yalnız mutlak sıdka delalet ettiği halde saduk lafzı doğrulukta mübalağayı ifade eder. İbni Ebî Hatim, bu mertebedeki lafızlar ile ta'dil edilen zât için, "*Hadisi yanılabilir ve değerlendirmeden geçirilir*" diyor. İbnü's-Salâh da ona hak vererek, "*Zîra, bu ibarelerde râvinin zabt derecesini ifade edecek şey olmadığından rivayeti ancak zabt sahibi hafızların rivayetlerine muvafakat derecesine göre muteber olur*" diyor.

İbni Main'in de kendisine mahsus lafızları olduğu zikrediliyor.İbni Main'e Ebu Hayseme, "*Sen* فُلاَنٌ لَيْسَ بِهِ بَأسٌ, فُلاَنٌ ضَعِيفٌ *diyorsun bundan muradın nedir?*" diye sormuş. O da, "*Sana biri için* لاَبَأْسَ بِهِ *dersem o, sikadir,* ضَعِيفٌ *dersem sîka değildir, hadisi yazılmaz*" diye cevap vermiş ki, bundan -dördüncü mertebeden olan- لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ ile -üçüncü mertebeden olan- ثِقَةٌ nün ona göre özel bir mânada istimal edildiği sonucuna varıp, bunun insanların ıstılahlarına muhalif ve İbni Main'in kendine has bir ıstılahı olduğunu söylemişlerse de Abdürrahim-i Irakî; "*İbni Main,* لَيْسَ بِهِ بَأسٌ *deyişim aynen* ثِقَةٌ *deyişim gibi ve o*

kuvvettedir" dememiştir ki, her iki tâbiri aynı mânada kullandığı iddia edilebilsin. O yalnız biri hakkında böyle dedim mi o, sikadır demiş.

Sikanın ise çeşitli mertebeleri vardır. Mutlaka sikaya işarette her iki lafız arasında müştereklik olmakla beraber ثِقَةٌ tâbiri ile sîka kabul etmek, لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ tâbiri ile sîka kabul etmekten yüksektir. Nitekim İbni Mehdî bir defa, حَدَّثَنَا أَبُو خَلْدَةَ خَالِدُ بن دينار deyince, "*Ebu Halde sîka mı idi?*" diye sorulmuş. O da, "*Saduk idi, güvenilir idi, hayırlı idi. Lâkin sîka Şu'be'dir, Süfyan'dır*" cevabını vermiş.

Ebu Hatim-i Mervezî de Ahmed İbni Hanbel'e, "*Abdülvehhab b. Atâ' sîka mıdır?*" diye sormuş. O da, "*Sika kimdir bilir misin? Sika Yahya b. Said el-Kattan'dır demiş*" diyerek insanların ıstılahlarının hep bir olduğunu ve İbni Main'in o sözünden diğerlerine muhalefet mânası çıkmadığı hususunu müdafaa etmiştir.

Ta'dil mertebelerinin beşincisinde İbni Ebî Hatim -yalnız- شَيْخٌ tabirinin istimal edildiğinden bahsediyor. Ve "*Hakkında böyle denilen kimsenin de bundan evvelkiler gibi hadisi yazılır ve nazardan geçirilir ise de mertebece onların altındadır*" diyor. Irakî -ve ona tâbi olarak Suyutî- ise bu mertebenin ricali hakkında kullanılan şu tâbirleri de ilâve etmişlerdir "إِلَى الصِّدْقِ : مَا هُوَ مَحَلُّهُ الصِّدْقُ" "*Sıdk mertebesinden uzak değildir*" "حَسَنُ الْحَدِيثِ, شَيْخٌ وَسَطٌ, وَسَطٌ, جَيِّدُ الْحَدِيثِ"

İbni Hacer de şunları ilâve etmiştir: سَيِّئُ الْحِفْظِ,صَدُوقٌ "*Hıfz gevşek bir saduk*", صَدُوقٌ يَهِمُ '*Yanılır bir saduk*", صَدُوقٌ لَهُ أَوْهَامٌ "*Yanlışları çok bir saduk* صَدُوقٌ يُخْطِئُ "*Hata edebilen bir sadık*", صَدُوقٌ تَغَيَّرَ بِآخِرَةٍ "*Sonraları hali değişmiş birçok sadık*" Yine İbni Hacer, "*Şiilik, Kaderîlik, Nasb, İrca', Cehmîlik gibi bir bid'at ile itham edilenler bu sınıfa dâhil edilir*" diyorsa da Hafız Zehebî صَدُوقٌ لَكِنَّهُ مُبْتَدِعٌ vasfını cerh lafızlarının en zararsızı kabul eder.

Altıncı -ve İbni Hatim'e göre dördüncü- mertebedeki ta'dil lafızları "صَالِحُ الْحَدِيثِ, مَقْبُولٌ, مُقَارِبُ الْحَدِيثِ,مُتَقَارِبُ الْحَدِيثِ, يُعْتَبَرُ بِهِ, صُوَيْلِحٌ, صَدُوقٌ إِنْشَاءَاللهُ" "*Rivayetine*

itibar edilebilir yani ancak itibar için rivayet edilir", اَرْجُو اَنَّهُ لاَبَأْسَ بِهِ *"Umarım ki, onda beis yoktur"*, مَا اَعْلَمُ بِهِ بَأْسًا *"Rivayetinde beis olabileceğine aşina değilim"* gibi lafızlardır. İbni Ebî Hatim bu mertebede bunlardan yalnız صَالِحُ الْحَدِيثِ'i yazmış ve *"Hakkında böyle söylenmiş kimsenin hadisi yalnız itibar için yazılır"* demiştir.

İtibar -mâlum olduğu üzere- ferd, yani garib zannedilen bir hadisin Cami'ler, Müsned'ler ve Hadis Cüz'lerini araştırdıktan sonra mütabii olduğunu, yani hakikatte yalnız bir râvi tarafından nakledilmemiş olduğunu ispat etmektir.

مُقَارِبُ الْحَدِيثِ tabirinde muhaddisler, râ'yı kesre ile de fetha ile de okurlar. Ra'nın kesriyle مُقَارِبٌ iyi ile kötü arasında orta olan ve ucuz olan mala denir. Cevheri'in Sıhah'ı ile Misbah-ı Münir'de bu lügatin fasih olduğunu ve ra'nın fethi ile مُقَارَبٌ demenin yanlış olduğunu beyan ediyorlarsa da Kâmus sahibi مُقَارِبٌ lafzını ra'nın kesri ile kaydettikten sonra دِينٌ مُقَارِبٌ وَمَتَاعٌ مُقَارَبٌ diyerek cazip olmayan meta' mânasına has olarak fethin caiz olduğuna işaret etmiştir. Muhaddisler -Cami-i Tirmizî şarihi Ebu Bekir b. el-Arabî'nin dediği gibi- her iki tâbiri de aynı mânada farksız olarak istimal ediyorlar. Her ne kadar, bazıları kesreli olanı ta'dil lafızlarından; fethalı olanı ise -kötü mânasında- cerh lafızlarından kabul etmişlerse de diğerleri -bilhassa kötü olan şeye de râ'nın kesri ile mukarib denildiğini İmam-ı Sa'leb'in rivayet ettiğine bakarak- iki tâbir arasında fark gözetmeye taraftar olmamışlardır.

Altıncı mertebedeki bu lafızlar ile ta'dilin en zayıf dereceleri gösterilip cerhin hududuna yaklaşılır. اَرْجُوانَّهُ لاَ بَأْسَ بِهِ ile مَا اَعْلَمُ بِهِ بَأْسًا lafızları ise ta'dil mertebelerinin en zayıfıdır. Bu iki lafzı cerh lafızlarından kabul edenler vardır. Bununla birlikte Irakî bu iki tâbir arasında fark olduğunu ihtar ediyor. Hakkında, اَرْجُواَنْ لاَ بَأْسَ بِهِ denen kimsenin hâli hakkında مَا اَعْلَمُ بِهِ بَأْسًا denilen kimseden daha üstündür. Zîra, bir kimse için, *"Umarım ki zararsızdır"* demekte *"Zararlı olduğunu bilmiyorum"* demekten fazla iyi şahitlik mânası vardır.

bilmiyorum" demekten fazla iyi şahitlik mânası vardır.

Buraya kadar ta'dil lafızlarına bir daha bakacak olursak görürüz ki, ilk üç mertebedeki lafızlar ile tezkiye edilen ricalin sözleri hüccettir. Dördüncü ile beşinci mertebedeki lafızlar ile tezkiye olunanların sözleriyle hemen ihticac edilmez. Yabana da atılmaz. Hadisleri diğer rivayetler ile mukabele edilmek üzere yazılır ve tetkik edilir. Altıncı mertebe hadisleri ise yalnız itibar için kayıt ve zabt olunurlar ve evvelki derecelerdeki hadisler içinde ferd zannedilenler varsa ferd olmadıklarına ve dördüncü ile beşinci mertebeden olan hadisleri başka kaynaklardan da rivayet edilmişler diye takviyeye yararlar.

Cerh Lafızları

Gelelim cerh lafızlarına... Bunlar da kabul mertebelerinden gittikçe uzaklaşmak üzere altı mertebeye taksim edilebilirler.

İlk cerh mertebesi bazılarınca أَرْجُوَانْ لاَ بَأْسَ بِهِ ile lafızlarından başlar ki, bunların, ta'dilın en zayıf mertebesi مَا أَعْلَمُ بِهِ بَأْسًا sayıldığını biraz evvel söylemiştik. Kendisinden evvelkilerin tasniflerini nazar-ı itibara alarak Suyutî'nin tertibine göre cerh lafızları aşağıdakilerdir:

Cerhin birinci mertebedeki en hafifi لَيِّنٌ ve لَيِّنُ الْحَدِيث tâbirleridir. Bu mertebe râvilerinin hadisleri itibar için yazılır. Hamze b. Yusuf es-Sehmî, büyük hâfız Darekutnî'ye, "*Filân leyyindir dediğin vakit neyi kastediyorsun?*" diye, sormuş. O da, "*Bir kimse hakkında leyyinu'l-hadis diyecek olursam onun itibar edilmeyen (sakıt) ve metrukül-hadis olmayıp kendisinin adaletini iptal etmeyecek bir şey ile cerh edilmiştir demek isterim*" cevabını vermiştir. Leyyinden kasıtları rivayet gevşekliği olduğu gibi bazen bu ifade ile diyanette noksanlığı kastettikleri de vardır.

Irakî'nin sıraladığı aşağıdaki lafızlar bu mertebe ricali hakkında istimal edilmiştir: "فِيهِ مَقَالٌ, فِيهِ لِينٌ" "*Hakkında söz, yani kınanma vardır*" "تَعْرِفُ وَ تُنْكِرُ, ضَعِيفٌ" "*Onu bazen beğenir, bazen beğenmezsin, yani bakarsın mâruf hadis rivayet*

eder, bir de bakarsın münker hadis rivayet eder لَيْسَ بِذَلِكَ, لَيْسَ بِذَلِكَ الْقَوِىِّ *"O, aradığın gibi kuvvetli râvi değil* لَيْسَ بِالْمَتِينِ, لَيْسَ بِحُجَّةٍ, لَيْسَ لِلضَّعْفِ ماَ هُوَ , بِعُمْدَةٍ, لَيْس بِمَرْضِيٍّ *"Zaaf derecesinden uzak değil"* فِيهِ خَلْفٌ *"Hakkında ihtilâf var"*, تَكَلَّمُوا فِيهِ *"Hakkında söz edenler var"*, تُكَلِّمَ فِيهِ *"Hakkında söz olmuştur* طَعَنُوا فِيهِ *"Hakkında söz edenler var"*, مَطْعُونٌ فِيهِ, سَيِّئُ الْحِفْظِ

Hâfız İbni Hacer, bu tâbirlerden daha az zararlı olmak üzere فِيهِ أَدْنَى مَقَالٍ *"Hakkında pek hafif bir kınama vardır"* tâbirinin de istimal edildiğini haber veriyor. فِيهِ خَلْفٌ yerine اُخْتُلِفَ فِيهِ *"Hakkında ihtilâf edilmiştir"* tâbiri de kullanıldığı gibi Nuhbe şârihi Aliyyü'l-Kârî de bu mertebeye mahsus lafızlar arasında فِيهِ ضَعْفٌ *"Kendisinde azıcık zaaf vardır"*, فِى حَدِيثِهِ ضَعْفٌ *"Hadisinde azıcık zaaf vardır"* tabirlerini de saymıştır. Yine bu mânada قَدْ ضُعِّفَ *"Hakkında zayıf diyen olmuştur"*, "يُضَعَّفُ,مُضَعَّفٌ" *"Zaafa nisbet olunur"* tâbirleri kullanılmıştır.

لَيْسَ بِقَوِيٍّ *"Kuvvetli değildir"* tâbiri ikinci mertebeden bir tercih lafzı olup hakkında bu lafız istimal edilen kimse İbni Ebî Hatim'e göre evvelkilerin altında olmakla beraber yine hadisi itibar için yazılabilir.

ضَعِيفُ الْحَدِيثِ lafzı üçüncü mertebeden daha ağır bir cerhi ifade eder.

Bu mertebenin ricali de bundan evvelki mertebenin ricali gibi olup hadisleriyle ihticac edilmezse de büsbütün yabana da atılmazlar. Hadisleri gerçi itibar için yazılırsa da kendileri لَيْسَ بِقَوِيٍّ denilenlerden de aşağı derecededir. Irakî, bunların arasına yalnız ضَعِيفٌ ile مُنْكَرُ الْحَدِيثِ , حَدِيثُهُ مُنْكَرٌ, وَاهٍ, ضَعَّفُوهُ *"Onu zaafa nisbet etmişlerdir"*, ضَعِيفٌ وَاهٍ tâbirlerini de dâhil eder. مَجْهُولٌ, لاَيُحْتَجُّ بِهِ, مُضْطَرِبُ الْحَدِيثِ, فَاحِشُ الْغَلَطِ lafızları da bu cümledendir.

Dördüncü derecedeki cerh lafızları aşağıdaki gibidir: رَدَّ حَدِيثَهُ *"hadisi reddedilmiştir.* رَدُّو حَدِيثَهُ *"hadisini reddettiler"* ضَعِيفٌ جِداًّ, مَرْدُودُالْحَدِيثِ,وَاهٍ بِمَرَّةٍ *"Büsbütün vahî"*, طَرَحُوا حَدِيثَهُ *"hadisini hiçe saydılar"*, مُطَّرَحٌ, مُطَّرَحُ الْحَدِيثِ, اِرْمِ بِهِ *"Kaldır at"*, لَيْسَ

بِشَيْئٍ, لاَيُسَاوِى شَيْأً "*Bir para etmez*"

Beşinci derecedeki cerh lafızları daha ağırdır: "مَتْرُوكٌ, مَتْرُوكُ الْحَدِيثِ, تَرَكُوهُ, ذَاهِبٌ, ذَاهِبُ الْحَدِيثِ, سَاقِطٌ, هَالِكٌ, فِيهِ نَظَرٌ, سَكَتُوا عَنْهُ, لاَ يُعْتَبَرُ بِهِ, لاَ يُعْتَبَرُ بِحَدِيثِهِ, لَيْسَ بِالثِّقَةِ, لَيْسَ بِثِقَةٍ وَلاَ مَأمُونٌ, مُتَّفَقٌ عَلَى تَرْكِهِ, مُتَّهَمٌ بِالْكَذِبِ, مُتَّهَمٌ بِالْوَضْعِ"

En ağırı da altıncı mertebedeki: دَجَّالٌ, كَذَّابٌ, وَضَّاعٌ, وَضَعَ الْحَدِيثَ gibi lafızlardır.

Hafız İbni Hacer-i Askalanî bunlardan da aşağılayıcı olmak üzere اَكْذَبُ النَّاسِ, اِلَيْهِ الْمُنْتَهَى فِى الْوَضْعِ, هُوَ رُكْنُ الْكَذِبِ gibi en çirkin kınamaya ifade eden lafızlar ile cerh edilmişleri haber vermektedir ki, bunlar yedinci mertebe ricali kabul edilebilirler.

Haklarında رُدَّ حَدِيثُهُ den itibaren aşağıya doğru sıraladığımız lafızlar istimal edilenlerin hadisleri ne yazılır, ne itibar için değerlendirmeye alınır, ne de şahit getirmeye sâlih (layık) kabul edilir.

Buharî, beşinci mertebeden saydığımız فِيهِ نَظَرٌ ile سَكَتُوا عَنْهُ tabirlerini metrukü'l-hadis mânasına kullanıp -diğerleri gibi- metrukü'l-hadisi itibar ve şahit getirmek için sâlih olmayan kimseler hakkında kullanırsa da münkerü'l-hadisi de yine kendisinden rivayet helâl olmayan kimse hakkında kullanarak diğer cerh ve ta'dil imamlarından ayrılır. Listeden anlaşılacağı üzere münkerü'l-hadis olanlar üçüncü mertebeden olup rivayetleri ne kadar az itimada şayan olursa olsun itibar ve şahit getirmeye (istişhad) yine bir dereceye kadar sâlih kabul edilirler.

BEŞİNCİ BÖLÜM

HADİSİ ÖĞRENME VE KAVRAMA (AHZ VE TAHAMMÜL) METODLARI İLE NAKLETME (EDÂ) KALIPLARI

Hadis rivayeti emir, nehiy, ruhsat, terğîb, terhib gibi hususlardan birini Resûlüllah (s.a.v) Efendimiz'e vekâleten ümmete tebliğ demek olduğundan bu hizmet ciddiyetsizlikle ve sorumsuzca îfa edilemeyeceği gibi bu tarzda edilen rivayeti de kimse kabul edemez. Bunun için dinî ahkâmla alakalı haberleri, bilhassa Resûl (a.s.v)'in sözlerini peşpeşe gelen silsile ile ehliyetli âdil ve sîka ricalden dinleyip kavramak (ahz ve tahammül) ve böylelerinden dinlediklerini gösterecek ehliyete sahip olmak icap eder.

Haberi ahz ve tahammül yani tebellüğ eden kimsenin başkalarına rivayet yani tebliğ ederken istimal edeceği lafızlar da pek fazla ehemmiyete sahip bulunduğundan ahz ve tahammül metoduna uygun gelecek tâbirlerin -rivayet ilmi nokta-i nazarından- hususi mânaları vardır. Bu lafızlara Edâ Sigaları denir.

Bir haberin sikalık derecesini takdir ve tâyin için haberin kendisine, râvilerinin adedine ve her birinin zabt ve adalet derecesine bakmak lazım olduğu gibi ahz ve tahammül şekillerini de edâ sigalarını da göz önüne alıp değerlendirmek lazım gelir. Edâ sigalarına tâ tâbiin devrinden beri ehemmiyet verilmiş ve rivayet edilenin sahih, hasen veya zayıf olduğuna hükmedebilmek için etkili kabul edilmiştir. Bir haber râvisi tarafından sekiz metod ile ahzedilir: Sema', Kıraat Ale'ş-Şeyh (Arz), İcazet, Münavele, Kitabet, İ'lâmü'ş-Şeyh, Vasiyyet, Vicadet.

I- Sema' (السّماع)

Ahz ve tahammülün birinci şekli Sema'dır. Sema'dan kasıtları haberin lafzını râvinin, kendi şeyhinin ağzından işitmesidir ki, âlimlerin cumhuruna göre tahammül metodlarının yani öğretmek üzere belleyip öğrenme metodunun en üstünü budur. Şeyhin öğretmesi de ya hıfzından yahut bir kitaptan okumakla, ya imlâ yoluyla veya imlâ etmeksizin olur. Bu dinleyişlerin dördü de kavrama mertebelerinin en üstünü olmakla beraber imlâ kaynağıyla olanları olmayanlarından üstündür. Zîra, bu takdirde dinleyenin kavramasına daha fazla yardım edilmiş demektir.

Sema' yöntemiyle vâki olan tahammülün edâ lafızlarını Hatib-i Bağdadî kuvvet bakımından aşağıdaki dereceler üzere tertip etmiştir:

1. سمعت فلانا Filandan dinledim diyordu ki,
2. حدثنی فلان Filan bana söyledi ki,
3. اخبرنی فلان Filan bana haber verdi ki,
4. اَنْبَانَا , نَبَّأَنَا فلان Filan bize haber verdi ki,
5. قال لی فلان Filan bana söyledi,
6. ذَكَرَ قال

Râvi cem' sigasıyla, سمعت فلانا يقول yahut حدّثنا فلان derse hadisi şeyhinden başkaları ile birlikte işitmiş olduğuna delalet eder. Şeyh imlâ ederek rivayet etmişse râvi, حدّثنى yahut حدّثنا فلان املاءً der ki, bu, حدّثنى فلان den, hatta سمعت فلانا يقول den daha üstün bir edâ tarzıdır. İmlâ ederek öğretme, şifahi olarak öğretmekten daha az hataya yer bırakır. Çünkü, şeyh imlâ ederken daha dikkatli olacağı gibi talebe de yazarken gafletten daha uzak bulunur.

Bu tâbirlerin muhaddislerce lugavi mânalarından çok ıstılahi mânaları kastedilmiştir. Onlara göre doğrudan sema'ın vukuuna tâbirlerin en açık ve en ikna edici olanları سمعت ile سمعنا lafızlarıdır. Onlardan sonra zikredilmiş ve edilecek edâ sigalarının hepsi de bu mânaya işarette سمعت'ye yaklaştıkları nisbette kuvvetli, ondan uzaklaştıkları nisbette zayıf tabirlerdir. Kâdı Iyaz (476-544), "*Râvi,* حدثنا, اخبرنا, أنْبأنا *lafızlarının hangisini istimal ederse caizdir*" diyor. Çünkü, lugavi örfte bunların hepsi de kendisine haber verildiğini ifade eder. Hatta, Kâdı Iyaz bunda muhaddislerin icmâı bulunduğunu bile iddia ediyor.

Lâkin İbnü's-Salâh, "*Bu tartışılır bir konudur. Ve bunların içinden doğrudan doğruya şeyhin ağzından sema' vukuuna delalet etmek üzere istimali yaygınlaşmış lâfızlara bedel sema' vuku bulmadığını da ifade edebilen lafızları istimal ederek yanıltma ve karışıklığa meydan vermemek icap eder*" demiştir.

Irakî (725-806) de, "*Bir hadisi şeyinden işiten kimsenin sema'nın imla suretiyle mi, yoksa arz suretiyle mi vâki olduğunu beyan etmesi şüphesiz vacip değildir. Lakin* أنْبأنا *lafzının icazette istimali gelenek olduktan sonra o lafzı mutlak olarak yani sema'da da istimal etmek icazet ile ihticacı kabul etmeyenler nazarında rivayetini iptal edebileceğinden -sonradan icat olan ıstılahlar yüzünden- sema' ile alınıp kabul edildiği takdirde bu lafzı kimsenin istimal etmemesi icap eder*" diye İbnü's-Salâh'ın sözünü takviye eder.

Her ne hâl ise hadisçilerin müteahhirleri arasında yalnız حدثنى-lafzı سمعت gibi- râvinin, şeyhinin lafzını kulağıyla işitmiş olduğuna delalet eder. Ve her iki

tâbir birbirine eşittir. Ve muhaddislerin ekser sema'larını ifade için bu iki tâbiri fark gözetmeden istimal etmişlerdir. Lâkin, Hâfız İbni Hacer'in (773-852) dediğine göre söyleyenin sema'ı vuku bulduğuna işarette سمعت demek حدثنى demekten daha açık bir sigadır. Zîra, evvelen vasıta ihtimalini ref eder, İkinci olarak; حدثنى lafzının bazı ilim ehli tarafından tedlis metoduyla icazette de istimal olunduğu vardır.

Hatib de, "سمعت *nün* حدثنى *ye üstün olduğu şununla sabittir ki, icabet hadislerinde, mükâtebe hadislerinde, dinlenmemiş hadisi tedlis yöntemiyle rivayette* سمعت *'yü istimal eden hemen hemen yok gibidir, hâlbuki* حدثنى *'yi icazet metoduyla rivayette istimal eden vardır*" diyor. حدثنى 'nin, tedlis metoduyla ve sema'ı vehmettiren bir metodla kullanmaya tâbiinin büyüklerinden Hasan-ı Basrî'nin, حدّثنا ابو هريرة demesini misal olarak gösterirler. Hâlbuki ilim ehlinin büyük ekseriyeti Hasan-ı Basri'nin Ebu Hüreyre (r.a)'den sema' metoduyla rivayeti olmadığına kânidirler. Bu sözü حدّثنا أهلَ الْمَدِينَةِ وَالْحَسَنُ بِها "*İçinde Hasan bulunduğu halde şehir ahalisine rivayet etti*" anlamında, daha önce vâki olan bir durumun farklı bir şekilde kalıba dökülmesi olarak te'vil ederler. حدّثنا 'nin, söyleyeni tarafından sema' vuku' bulduğunu ortaya koymadığını Ebü'l-Hasan b. el-Kattan (h. 628) da söylemiş ve Sahih-i Müslim'in Deccal tarafından katl ve sonra diriltilecek olan zât hakkındaki hadisinde o zâtın, sözkonusu mel'un Deccal'a اَنْتَ الدَّجَّالُ الَّذى حَدَّثَنَا بِه رَسُولُ اللّهِ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "**Resûlüllah (s.a.v)'in çıkacağını bize buyurduğu Deccâl sensin**" demesiyle ihticac etmiştir. Aşikârdır ki, katledilecek ve diriltilecek olan o zât nice asırlardan sonra zuhur edeceğinden Resûlüllah (s.a.v) ile o güne kadar müşerref olmuş bulunmayacaktır. Demek ki, hadiste sözkonusu edilen ihbar o zâtın kendi sema'ı değil, ümmet vasıtasıyla olacak sema'ıdır.

اخبرنى lafzını da birçok imam حدثنا makamında kullanmışlardır. Hatta, doğrudan sema'ları hakkında bu lafzı istimalden hemen hemen şaşmayanlar da vardır ki, en meşhurları Hammad b. Seleme (h. 167), Abdullah b. el-

Mübarek (h. 181), Hüşeym b. Beşîr (104-188), Ubeydullah b. Musa (h. 213), Abdürrezzak (125-210), Yezid b. Harûn (118-206), Amr İbni Avn (h. 225), Yahya b. Yahya et-Temîmî (h. 226), İshak b. Rahuye (161-236), Ebu Mes'ud Ahmed b. el-Fürat-ı Razî (h. 258)'dir.

Ahmed İbni Hanbel, "اخبرنا *demek* حدثنا *demekten daha kolay yani gailesizdir* حدثنا *demek pek ağırdır*" der imiş. Magribliler de ikisi arasında fark gözetmezler. Gerçi, tahdis ile ihbar lugavi olarak bir mânaya gelir. Lâkin اخبرني nin arza tahsisi gelenek olduktan sonra ekser Şarklı muhaddisler tarafından iki tâbir arasında fark gözetilmeye başlanmıştır. İmam-ı Evzaî (88-157), İbni Cüreyc (? 80-149), İmam-ı Şafiî (150-204), Müslim (204-261), Abdullah b. Vehb-i Mısrî (125-197), Neseî (215-303) gibi değerli râviler iki lafzın ayrılmasını tercih edenlerdendir. Zîra, ihbar lafzı -tahdis gibi- özel olarak şeyhten sema'ı değil, şeyhin huzurunda okumayı da ifade etmeye başladığından artık aralarında umum ve husus hâsıl olmuş ve her tahdise ihbar denilebilmiş ise de her ihbara tahdis denilememiştir. Bundan dolayıdır ki, Ahmed b. Salih (170-248) "اخبرنا *ile* انبأنا *lafızları* حدثنا *'nin altındadır"* demiş.

اَنْبَأنَا ile نَبَّأنَا lafızları da اخبرنا mânasınadır. Ve o makamda, yani arz mânasında kullanılırlar. Lâkin ikincisini istimal edenler azdır.

Buraya kadar olan lafızlara bakacak olursak görürüz ki, en kuvvetlisi حدثنا املاءdir. Ondan sonra سمعت daha sonra حدثنيdaha sonra اخبرني daha sonra اَنْبَأنَا ile نَبَّأنَا gelir. Lakin İbnü's-Salâh, حدثنا ile اخبرنا nin bir cihetten سمعت 'den daha üstün olduğunu söyler. Şu itibar ile ki, سمعت diyen râvinin bu lafzında yalnız işitmiş olduğuna delalet olup -diğer iki lafızda olduğu gibi- şeyhin, haberi benden rivayet et mânasını ifade edecek şekilde kendisine hitap ettiğine delalet yoktur. İbnü's-Salâh'ın muhalefetinin semeresi aşağıdaki misal ile zahir olur:

Hatib-i Bağdadî (392-463) şeyhi Ebu Bekir-i Berkânî (333-425)'ye, "*Sizin şeyhiniz Şerifi, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. İbrahim Âbendunî'den (273-368)*

rivayet ettiği hadislerde neden daima سمعت *diyor da* حدثنا *yahut* اخبرنا *demiyor?"* diye sormuş, oda cevaben, "*Ebü'l-Kâsım, sîka ve salâh ile vasıflı olmakla beraber rivayet hususunda metodu pek katı idi. Berkanî bunu bildiği için meclisinde Ebü'l-Kâsım'ın kendisini göremeyeceği ve orada olduğuna vâkıf olamayacağı bir yerde oturur ve Ebü'l-Kâsım'ın, yanına giren şahsa rivayet ettiğini dinlerdi. İşte bundan dolayı hep* سمعت *diyor da* حدثنا *ile* اخبرنا *demiyor. Zîra, Ebü'l-Kâsım'ın kastettiği zât, yalnız yanına giren zâttan ibaret idi*" demiştir.

Zerkeşî ile Kastalânî bu meselede ayrı ayrı değerlendirme taraftarıdırlar. Onlara göre sahih olan görüş, tahdis umuma vâki olmuşsa حدثنا hususi bir şahsa vâki olmuşsa سمعت demenin üstün olmasıdır.

قال لى ile ذكر لى فلان kelimelerine gelince; bunlar hadisin muttasıl olduğunu ifade etmekte aslında حدثنا dan farksızdır. Ve doğrudan sema'ı ifade etmekte açık beyandır.

Lâkin bu lafızları en fazla müzakere hâlinde işitmiş oldukları rivayetlerde istimal ettiklerinden bunlar şeyhin talebeye rivayeti hâlinden çok müzakere esnasında sema' vukuunu îma eder tabirlerdendir. Ebu Abdillah b. Mende (310-395) ise, "*Buharî* قال فلان لى *dedi mi icazettir* قال فلان *dediği yerde ise tedlis etmiştir.*"

Ebu Câfer Ahmed b. Hamdan da, "*Buharî'nin* قال فلان لى *dediği rivayetlerin hepsi de arz ve münaveledir*" diyorlarsa da âlimler bu sözleri ifrat sayarak kabul etmemişler ve o gibi sözlerin ekseriya müzakere esnasında zabt edilmiş sema'a yorumlanması gereken sözler olduğunu söylemişlerdir. Nitekim İbnü'l-Kattan (h. 628) şeyhlerin tedlisinden bahsederken, "*Buharî'ye gelince hiçbir zaman tedlis ettiği kesin olarak sabit olmayıp buna dair hakkında söylenen söz bâtıldır*" diyor.

Sema'a delalet eden edâ lafızlarının en zayıfı ise harf-i cersiz olarak yalnız, قال فلان yahut ذكر لى فلان kelimeleridir ki, bir vasıtayla sema' vuku bulmuş

olması ihtimalini yok etmez. Bununla birlikte râvi ile o filânın görüşmüş olduğu mâruf; râvi de tedlisten salim, bilhassa Haccac b. Muhammed el-A'ver gibi -lafzını şifahi olarak işitmediği kimsenin sözü için قال demeyen- zevattan ise bu lafzı da sema'a yorumlanmış olur. Haccac el-A'ver, İbni Cüreyc'in kitaplarını doğrudan doğruya kendisinden hep قال ابن جريج lafzı ile rivayet etmiş ve bu rivayetleri ile muttasıl olduklarında şüphe edilmeyerek ihticac edilmiştir. Lâkin Hatib, yalnız Haccac el-A'ver gibi bunu alışkanlık etmiş olanların قال demesini doğrudan sema'a hamleder.

II- Kıraat Ale'ş-Şeyh, Yahut Arz (القرَاءَة)

Ahz ve tahammülün ikinci metodu kıraat ale'ş-şeyh yahut arz, daha münasibi kıraat arzı veyahut sema' arzıdır.

Kıraat ale'ş-şeyh bilahare şeyhinden rivayet edebilmek için hadisleri onun huzurunda okumaya derler. İster talib bizzat okumuş, ister mecliste hazır diğer bir talib okumuş da o dinlemiş; hadisler ister kitaptan, ister ezberden okunmuş; kıraat ister o talib, ister mecliste hazır olan diğer bir talib tarafından vâki olsun; bu dört şeklin her birinde de kıraat ister ezber, ister kitaptan olsun; bütün şekillere göre de ister şeyh o hadisleri ezberlemiş, ister ezberinde olmadığı takdirde asıl olan nüshasını kendisi yahut diğer bir sîka elinde tutmuş olsun hepsine kıraat, arz için okuyana da قارئ denir.

Irakî, arzın bir şeklini daha haber verip, "*Kimsenin elinde kitap olmaksızın dinleyenlerden bir sîka; şeyhin asıl nüshasını ezber bilir, şeyh de okunanı gafletsizce dinlerse kâfidir*" diyor. Onun dediğine göre ha bir sîka şeyhin asli nüshasını elinde tutmuş, ha o sîka o aslı ezberinde hıfzetmiş, ikisi de eşittir. Irakî, hayli hadisçinin bununla iktifa ettiklerini haber veriyor.

Şeyhülislâm İbni Hacer-i Askalanî ise, "*Bu şekillerin tümünde elde kitap bulundurmak hıfza tercih edilmelidir, zîra hafıza aldatır*" der. İmam-ı Ahmed İbni Hanbel de okuyanın, okuduğunu bilen ve anlayan kâbiliyette olmasını;

İmamü'l-Haremeyn de şeyhin okuyan tarafından bir tahrif veya tashif vukuunda derhal doğrultacak ehliyette bulunmasını şart kılmışlardır.

Kıraata ekser muhaddislerce kıraat arzı adı da verilir. Kıraat ile arz arasında ıstılahî olarak eşanlamlılık varsa da Şeyhülislâm İbni Hacer-i Askalanî Buharî şerhinde aralarında umum ve husus bulunduğunu iddia eder ve "*Arz, kıraattan daha özel olup kıraatsız arz olamazsa da arz kastı olmaksızın da kıraat olabilir*" der. Ayırımın bu derecesine ince eleyip sık dokumak denir.

Beyan edilen şekillerle vâki olan -şartlara muvafık- kıraat arzı üzerine edilen rivayet -seleften müstesna bazı zevatın caiz görmemelerine mukabil- selefin büyük ekseriyetine göre sahih olduğu gibi müteahhirinin icmaıyla da makbul ve ihticac edilebilirdir. Eğer Ebu Muhammed Ramehurmuzî'nin (? 360) Kitabü'l-Muhaddisü'l-Fasıl Beyne'r-Ravi vel'Vaî kitabındaki[142] rivayeti sabit ise seleften Ebu Asım en-Nebil (122-212) kıraat arzını tecviz etmeyenlerden biridir. Hatib de Vekî' b. el-Cerrah'ın (161-179), "*Ben arz metoduyla bir tek hadis olsun tahsil etmiş değilim*" dediğini naklettiği gibi Buharî'nin şeyhi Muhammed b. Selâm-ı Bikendî'nin (161-225) İmam-ı Mâlik'e yetişip huzurunda rivayet edildiğini görünce bu sebeple İmam Malik'ten sema'ı terk ettiğini, kezâ, Abdurrahman b. Sellâm-ı Cümehî'nin de arzı kâfi görmediği için İmam-ı Mâlik'in emriyle ders meclisinden çıkarıldığını nakleder. Lâkin, Bikendî'nin İmam-ı Mâlik'ten rivayeti olduğunu Emîr Nasr b. Mâkulâ'dan Abdü'l-Azim-i Münzirî naklettiğine göre Hz. İmam'dan başka vakitte şifahen ahz ve kabul etmiş demek oluyor.

Arz metoduyla rivayetin sahihliğine kâni olan selef âlimi pek çoktur. Beyhakî'nin Medhal'de rivayet ettiğine göre sahabeden Enes, İbni Abbas ve Ebu Hüreyre; tabiînden Said b. el-Müseyyeb, Ebu Seleme b. Abdurrahman ez-Zührî, Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekr, Salim b. Abdullah b. Ömer, Hâri-

[142] Hadisçilerin ıstılahlarına dair ilk telif edilen kitap budur.

ce b. Zeyd, Süleyman b. Yesâr, Abdurrahman b. Hürmüz, Atâ' b. Ebî Rebâh, Nâfi', Urve b. ez-Zübeyr, Zührî, Mekhûl, Hasan-ı Basrî, Mansûr b. el-Mu'temir es-Selemî, Eyyûbü's-Sahtiyanî; imamlardan İbni Cüreyc, Süfyan-ı Sevrî, İbni Ebî Zi'b, Şu'be, Ebu Hanife, Mâlik, Şafiî, Ahmed İbni Hanbel, İbni Mehdi, Şerik b. Abdullah el Kureşi, Leys b. Sa'd, Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, Buharî...vs. hep bunu caiz görenler arasındadırlar.

Hatib'in de rivayetine göre Ebu İshak İbrahim b. Sa'd ez-Zührî (? 183) Irak'lı ulemaya, "*Şu teferruatı artık bırakınız. Arz da sema' gibidir*" demiştir. Humeydî (h. 219) ile Buharî arz ile rivayetin sahihliğine kitabımızın 57. Dımam b. Sa'lebe hadisi ile ihticac etmişlerdir. Bölümünde görüleceği üzere Dımam b. Sa'lebe, Benû Sa'd b. Bekir tarafından dinî hükümleri öğrenmek ve Hz. Risâletpenahî'nin yüce emirlerini kavmine tebliğ etmek üzere yüce Nebî'nin huzuruna gelmişti. Dini de doğrudan doğruya Peygamber (a.s.v) Efendimiz'den görüp dinleyerek öğreneceği yerde birer birer kendisi sormuş ve "*Evet*" cevabını almıştır. Sonra kavminin yanına dönünce onlara tebliğ etmiş, onlar da imana gelmişlerdir. İşte arz metoduyla rivayet üzerine tebliğin en üstünü.

Âlimler arasında ihtilâf, bizzat arzın caizliğinde ve sahihliğinde değil, arzın mı şeyhin lafzını işitmenin mi üstün olduğu meselesindedir.

Birinci görüşe göre arzın sema'dan farkı yoktur. İmam-ı Mâlik'in, Mâlik'in arkadaşlarının, Medine imamlarından olan Mâlik'in şeyhlerinin Hicaz ile Kûfe'nin ekser ulemasının, Buharî'nin vs. hep buna kâni oldukları rivayet ediliyor.

Ramehurmuzî, İmam-ı Ali (k.v) ile İbni Abbas (r.a)'ün de ikisi arasında fark görmediklerini söyledikten sonra Ali (r.a)'in, "*Âlimin huzurunda kıraat ondan dinlemek gibidir*" buyurduklarını da rivayet eder. İbni Abbas (r.a)'nın da, "*Benim yanımda okuyunuz. Benim yanımda kıraatiniz benim sizin yanınızda kıraatim gibidir*" dediğini Beyhakî Medhal'inde rivayet ettiği gibi aynı

mânayı Ebu Bekir es-Sayrafî Kitabü'd-Delâil'inde İmam-ı Şafiî'den nakleder.

İmam-ı Mâlik'in rivayet için kıraat ve arzı kâfi görmeyip yalnız sema'a tutunanlara son derecede canı sıkılıp, "*Hadiste bu sana kifayet etmiyor da Kur'an'da nasıl kifayet ediyor? Kur'an daha büyük değil mi?*" dediği yeğeni Mutarrif b. Abdullah el-Yesarî'den rivayet edilmiştir. Hatta şeyhine arzettiği kitapları rivayet ederken râvinin حدثنى demesini bile tecviz ettiğini Hatib Kifaye'sinde Abdullah b. Vehb'den (125-197) nakleder.

İkincisi; sema'ı arza tercih edenlerin yaklaşımıdır ki, Şarklıların cumhuru buna kânidirler. İbnü's-Salâh, Irakî, Nevevî, Suyutî, sahih görüşün bu olduğunu söylüyorlar.

Üçüncüsü, Ebu Hanife ve İbni Ebî Zi'b ile diğerlerinin yaklaşımıdır ki, bunlar arz'ı sema'a tercih edenlerdir. Mâlik'in görüşünün bu olduğunu Darekutnî ile İbni Fâris, Beyhakî ve Hatib nakledivorlar. Yine İbni Fâris'e göre İbni Cüreyc ile Hasan b. Umare'nın; Hatib'in Kifaye'sindeki beyanına göre Leys b, Sa'd'in, Şu'be'nin, İbni Lehîa'nın, Yahya b. Said el-Kattan'ın, Yahya b. Abdullah b. Bükeyr'ın, Abbas b. el-Velid b. Mezyed'in, Ebü'l-Velid Hişam b. Abdü'l-Melik et-Tayalisî'nin, Musa b. Davud ed-Dabbi el-Hulkanî'nin, Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın, Ebu Hatim er-Razî'nin; Beyhakî'nin Medhal'inde Mekkiy İbni İbrahim'den nakline göre Osman b. el-Esved el-Cümahî'nin, Hanzale b. Ebî Süfyan el-Emevî'nin, Talha b. Amr el-Hadramî'nin, Muhammed b. İshak'ın, Süfyan-ı Sevrî'nin, Ebu Hanife'nin, Hişam'ın, Muhammed b. Ebî Zi'b'in, Sa'd b. Ebî Arube'nin, Müsennâ b. es-Sabbah el-Ebnavî'nin görüşü budur. Bunlardan Ebu Ubeyd, "*Yanımda okuması, okumayı benim üzerime almamdan daha sağlam olur*" dermiş. Bunlar, şeyh yanılacak olursa talib, hatayı doğrultmaya kalkışamaz diye arz'ı sema'a tercih ediyorlar.

Kitabü'l-Bedî' sahibi -ki, İbnü's-Saalî adıyla mâruf Muzafferü'ddin Ahmed b. Ali el-Bağdadî (h. 694)'dir- bu meselede tesviyeye yani her iki tahammül tarzının farksız olduğuna kâni olduktan sonra, "*İhtilaf konusu, şeyhin kendi*

kitabından okumasıdır. Zîra, oda talib gibi yanlışlık yapabilir. Binaenaleyh, yanında okunmak ile kendi okumak arasında fark kalmaz. Lâkin, şeyh hıfzından okuyacak olursa bunun arzdan üstün olduğunda ittifak vardır" diyor. İbni Hacer de, "*Sema'ı tercih, şeyh ile talib ilmen eşit olduklarına yahut talib daha âlim olduğuna göredir. Zîra, bu takdirde talib işittiklerine daha fazla dikkat eder. Talibin ilmi daha az olduğu takdirde ise okuyup arzetmesi tercih edilir. Zîra bu, kavramasına daha ziyade yardım eder. Bu maksada binaendir ki, imlâ hâlinde şeyhin lafzını talibin dinlemesi derecelerin en üstünüdür. Çünkü bu takdirde şeyh de talib de dikkatli olurlar*" diyor.

Arz metoduyla ahz ve tahammül eden râvinin edâ (rivayet) sigaları her biri sonrakilerden daha güzel ve daha ihtiyatkârca olmak üzere derece derece aşağıdaki sigalardır:

1. Bizzat okumuş ise قَرَأْتُ عَلَى فُلاَنٍ "*Filanın huzurunda okudum*", kendi hazır iken başkası okumuş ise قُرِئَ عَلَيْهِ وَ اَنَا اَسْمَعُ "*Filanın huzurunda okunurken ben de dinliyordum*" Bundan sonra sema' bahsinde سمعت'den sonra gelen lafızları hep kıraat ile kayıtlayarak istimal etmek gelir:

2. حَدَّثَنَا بِقِرَاَئَتِي yahut حَدَّثَنَا قِرَاَئَةً عَلَيْهِ وَ اَنَا اَسْمَعُ
3. اخبرنا بِقِرَاَئَتِي yahut اخبرنا قِرَاَئَةً عَلَيْهِ وَ اَنَا اَسْمَعُ
4. انبانا , نَبَّأَنَا بِقِرَاَئَتِي yahut انبانا نَبَّأَنَا قِرَاَئَةً عَلَيْهِ وَ اَنَا اَسْمَعُ
5. قال لنا بِقِرَاَئَتِي yahut قال لنا قِرَاَئَةً عَلَيْهِ وَ اَنَا اَسْمَعُ
6. ذَكَرَ لنا بِقِرَاَئَتِي yahut ذَكَرَ لنا قِرَاَئَةً عَلَيْهِ وَ اَنَا اَسْمَعُ

Bu tarzda edaya o kadar alışılmıştır ki, şiir rivayetinde bile şiirin kimden dinlendiğini haber vermek için, اَنْشَدَ فُلاَنًا قِرَاَئَةً عَلَيْهِ derler. Görülüyor ki, arzda istimali caiz olmayan lafız yalnız سمعت'dür. Kâdı Iyaz, Mâlik ile her iki Süfyan'ın -ki, Sevrî ile İbni Uyeyne'dirler- burada bunu da caiz gördüklerini söylüyorsa

da herhalde sahih görüş caiz görmedikleridir.

Arzın metodunu kıraat lafzı ile kayıtlamaksızın -aynıyla sema'da olduğu gibi- yalnız حدثنا ,اخبرنا sigalarıyla edâ etmenin sahihliğinde muhaddisler arasında ihtilâf vardır. Abdullah b. el-Mübarek, Yahya b. Yahya et-Temimî, meşhur görüşlerine göre Ahmed İbni Hanbel ile Neseî bu konuda bu iki siganın mutlak olarak istimalini caiz görmezler. Hatta, Kâdı Ebu Bekir sahih görüşün de bu olduğunu söyler.

Hatib de bu zümreye İbni Cüreyc'i dâhil ettikten sonra, "*Hadisçilerden birçok kimsenin görüşü budur*" der. Bunların aksine olarak İbni Şihab-ı Zührî ile Mâlik, Süfyan b. Uyeyne, Yahya b. Said el-Kattan, Buharî ve Süfyan-ı Sevrî ile Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybanî, Yezid b. Harun, Nazr b. Şümeyl, Ebu Asım en-Nebîl, Vehb İbni Cerir, görüşlerinden birine göre Mâlik, Sa'leb, Tahavî, Ebu Nuaym-i İsfahanî ve diğer görüşüne göre Ahmed İbni Hanbel gibi Hicazlılar ve Kûfelilerin ekser âlimleri her iki siganın birbiri yerinde istimalini caiz görmüşlerdir.

Üçüncü grup da arz sırasında قِرَأئت lafzını istimal etmeksizin اخبرنا demeyi caiz görürler de حدثنا demeyi caiz görmezler. İmam-ı Şafiî ve arkadaşları ile Sahih sahibi Müslim b. Haccac-ı Kuşeyrî ve İbnüs-Salâh ile Nevevî'nin dediklerine göre Şarklıların cumhuru ve Muhammed b. el-Hasan et-Temimiyyi'l-Cevherî'nin, Kitabü'l-İnsaf'taki iddiasına göre muhaddislerin ekseriyeti buna kâni imişler. Hatta, Cevheri bu görüşü, "*Zirâ* اخبرنا *lafzı, rivayet ettiklerimi şeyhim kendi lafzı ile bana söyledi demeye denk olamazsa da ben şeyhimin huzurunda okudum yerine geçebilir*" diyerek yorumluyor.

İbni Cüreyc -Hatib'in nakline göre- birinci, İbnü's-Salâh'ın nakline göre üçüncü görüşe kâni olanlardandır. İbnü's-Salâh'ın dediğine bakılırsa Evzaî ile İbni Vehb; Cevheri'nin dediğine göre Neseî de bu zümredendirler. Bu ıstılahı Mısır'a ilk dâhil eden İbni Vehb olmuştur. Her ne hâl ise hadisçiler arasında sonradan yaygın olan bu görüş olup bundan da maksatları حدثنا deyince sema', اخبرنا deyince arz olduğunu anlatmaktır. Bu lafızlar artık ıstılah olarak o

ma', اخبرنا deyince arz olduğunu anlatmaktır. Bu lafızlar artık ıstılah olarak o kadar tercih edilmiştir ki, lugavî örfte delalet ettikleri arasında fark yoktur diyerek zıddına amel etmek bile gereksizdir.

Ebu Bekir-i Berkanî'nin (333-425) şu hikâyesi, bu örfî kullanımın daha o zamandan evvel bile ne kadar kökleşmiş olduğunu gösterir. Horasan'ın hadisçi reislerinden Ebu Hatim Muhammed b. Yâkub-ı Herevî, Berkanî'ye bir gün demiş ki: "*Bazı şeyhlerimden Ebu Abdillah Muhammed b. Yusuf el-Firebrî yahut Firebrî'den rivayeten Sahih-i Buharî'yi arz suretiyle okudum. O şeyhim her hadiste* حَدَّثَكُمْ اَلْفِرَبْرِىُّ *derdi. Kitabı bitirdikten sonra öğrendim ki, Şeyh kitabı Firebrî'den benim gibi arz metoduyla tahsil etmiş. İtiraz ettim. Yeni baştan kitabı bana okuttu. Ve her hadisin başında* اَخْبَرَكُمْ اَلْفِرَبْرِىُّ *dedi.*"

Mütekaddiminin örfüne göre,انبأنا nın اخبرنا'dan farkı yok ise de müteahhirin bu lafzı -Hafız İbni Hacer-i Askalanî'nin açıkça beyanına göre- عن lafzı gibi icazet mânasına istimal etmişlerdir. Nuhbe şarihi Aliyyü'l-Karî de mütekaddimin ile müteahhirin arasındaki mûtedil tabakanın انبأنا lafzını mutlak olarak arzda kullanıp icazede şartlı olarak انبأنا إجَازَةً dediklerini yazar.

SEMA' İLE ARZ KONUSUNDA BAZI FER'Î MESELELER

1. Fer'

Arz suretiyle kıraatta altı ihtimal vardır:

Birinci ihtimal: Şeyh, okunanı hıfzından bilir ve asıl olan nüshayı elinde bulundurur. İşte bu şekildeki sema'ın sahih olduğunda şüphe yoktur.

İkinci ihtimal: Şeyh Hafız olmakla beraber, nüshası muteber ve okuduğuna dikkat eden bir okuyucunun elinde bulunur. Bu sema'ın da sahihliğinde şüphe yoktur. Hatta, her iki zât dikkat hususunda birbirine karşılıklı yardım ettiklerinden denilebilir ki, bu evvelkisinden daha sahihtir.

Üçüncü ihtimal: Şeyh okunanı ezbere almamış, lâkin aslolan nüsha kendi elinde bulunur. Bu sema'ın da sahihliğinde ihtilâf yoktur.

Dördüncü ihtimal: Şeyhin hıfzı yok ise de asıl, sîka ve dikkatli olan okuyucunun elinde bulunur. Bu takdirde de sema' sahih olup bunu hoş görmeyen katılık taraftarlarının bu konudaki muhalefetleri muteber değildir.

Beşinci ihtimal: Şeyhin hıfzı yok, okuyucu da şeyhin aslından başka bir nüshadan okur. Lâkin, dinleyenler içinde dikkatli bir sîka aslı elinde tutar. İşte bu mesele ihtilaflıdır. Kâdı lyaz'ın nakline göre İmamü'l-Haremeyn bu sema'ı sahih kabul etmeyip Kâdı Ebu Bekir-i Bakıllanî de tereddütlü ve yasaklamaya daha çok meyillidir. Diğer bazıları ise tecviz ederek bu şekilde sema'ı sahih kabul ederler. Irakî, "*Şeyhlerin tümünün ameli bu metod üzeredir*" dediği gibi İbnü's-Salâh da bunun tercih edilen sahih görüş oluğunu söyler. Hafız İmadüddin es-Silefî (? 470-576) de, "*Bütün âlimlerimizi bunu kabulde müttefik bulduk*" der.

Altıncı ihtimal: Şeyh, hâfız olmadığı gibi aslı elinde bulunduran da -ister okuyan ister dinleyenlerden bir diğeri olsun- sîka değil. İşte böyle olan sema', merduttur ve muteber değildir.

2. Fer'

Okuyan, şeyhin huzurunda okuduğu esnada şeyh büyük bir dikkat ve uyanıklıkla dinlediği halde sükût eder ve okuyanın lafzını inkâr etmemekle beraber نَعَمْ yahut ona benzer biz söz ile ikrar ve tasdikte de bulunmayacak olursa bu sema' arzının sahihliğine ve bu sema'a binaen rivayetin caiz olduğuna -Kâdı Iyaz'ın dediği üzere- fakih ve muhaddislerin cumhuru ile nuzzar yani kelâmcılar kâni olmuşlardır. Zîra, bu şekle göre lisan-ı hal şeyhin ikrar ve tasdiki makamına geçerli olacağından bu gibi lafızları söylemesi şart değildir. Lâkin, Zahiriye âlimlerinden bazıları şeyhin نَعَمْ gibi bir lafız ile konuşuyor olmasını şart koşup Şafiîlerden Ebu İshak-ı Şîrazî ile Ebu Nasr İbnü's-Sabbağ ve Ebü'l-Feth Süleym-i Razî bunlara tâbi olmuşlardır. Hatta İbnü's-Sabbağ, "*Bu şekilde tahsil eden kimsenin işittiği ile âmil olması caiz ise de* حدثني *yahut* اخبرني *diyerek rivayet etmesi caiz olmayıp olsa olsa* قرأت عليه *yahut* قرأت عليه وهو مستمع *diyebilir*" diyor ki, Gazalî de, "*Sahih görüş budur*" diyor.

Amidî de bu caiz görmeme görüşünü kelâmcılara isnad edip, "Sahihtir" dediği gibi fakihler ile muhaddislerce bunun caiz olduğunu da nakletmiştir. Hâkim ise dört imamın tecviz tarafında olduklarını söyleyip naklinin sahih olduğunu İbnü'l-Hâcib de beyan etmiştir. Şeyh, tasdik ve ikrar lafızlarından hiçbirini telaffuz etmeksizin yalnız başı ile, yahut parmağı ile işaret edecek olursa Razî'nin -Mahsul'ündeki beyanına göre- ne حدثني ne اخبرني ne سمعت demek olmaz demiş ise de Irakî, "*Bu tartışılacak bir konudur*" diyerek bunu reddetmiştir.

3. Fer'

Gerek sema'da, gerek arz'da râvi hadisi şeyhin lâfzından tek başına dinlemiş ise edâ esnasında حدثني başkalarıyla birlikte dinlemiş ise حدّثنا arz için bizzat okumuş ise اخبرني kendisi hazır iken okunmuş ise اخبرنا demesi güzeldir. Râvi, öğrenme anında yalnız mı idi, yoksa başkaları da birlikte var mıydı diye

şüphe ederse حدثنی , اخبرنی derde اخبرنا ,حدّثنا demez.

Zîra, onun nazarında muhakkak olan kendisinin sema' veya arzıdır. Başkalarınınki ise şüpheli kalıyor. Müfred mütekellim ve mütekellim maa'l-gayr zamirleriyle edâ arasında fark gözetmek ideal olanı tercih etmek olup vacipliği iddia edilmediğinden müstehaplığa işaret eden imamların sözlerini zikretmekten sarf-ı nazar ederim. Lâkin hadis kitaplarındaki حدثنا ların yerine اخبرنا ;اخبرنا ların yerine حدثنا yı ikâme etmek caiz değildir. Bu iki lafzın birbiri yerine istimalinde ihtilâf olduğu yukarıda söylenmiş olduğundan râvi iki lafız arasında eşitlik olduğu inancında olsa bile bunu yapmasına cevaz yoktur. Zîra, bu lâfızların birini istimal eden sened ricalinden her birinin hangi görüşü ihtiyar ettiği mâlum değildir. Râvinin, kendi şeyhinden işittiği bu lafızları değiştirmesinde ise duruma göre hareket edilir: Eğer حدثنا yahut اخبرنا diyen şeyhi mâna ile rivayete kâni ise talibin bu iki lâfızdan birini aynı seviyede istimal etmesine cevaz vardır. Yoksa caiz değildir. Bununla birlikte Ahmed İbni Hanbel, şeyhin hiçbir lafzını değiştirmeyi caiz görmezdi.

4. Fer'

Gerek dinleyen talib, gerek okuyan şeyh sema' hâlinde iken başka bir şeyi istinsah ile meşgul oldukları takdirde o meclisteki sema' sahih olur mu? Ebu İshak-ı İsferayinî ile İbrahim b. İshak-ı Harbî'nin ve Ebu Ahmed b. Adiyy'in ve imamlardan daha pek çok zâtın görüşüne göre bu sema' sahih değildir. Hâfız Musa b. Harûn el-Hammal ise sahihliğine kânidir. Hâlbuki, Ebu Hatim-i Razî'nin, üstadı Arim'in huzurunda sema' hâlinde yazı ile meşgul olduğu, Abdullah b. el-Mübarek'in de yanında hadis okunurken başka şey yazdığı sabittir. Lâkin, Şafiilerden Ebu Bekir Ahmed b. İshak ez-Zabeî, *"Böylesi edâ ederken* حدثنا *yahut* حدثنا *demeyip* حَضَرْتُ *yani hazır bulundum, demelidir"* diyor.

İbnü's-Salâh ise ne sahihliği, ne de yasaklılığı mutlak olarak kabul etme-

yip meseleyi ayrı ayrı değerlendirmeye taraftar olmuştur. Ona göre sahih olan görüş şudur: Kopyalayanın meşguliyeti okunan şeyleri anlayıp kavramaya engel olacak gibi ise sema'ı sahih değildir, Darekutnî'nin kıssasında olduğu gibi engel olmuyorsa sahihtir.

Darekutnî, gençliğinde İsmail es-Saffar'ın rivayet meclisinde bulunmuş. İsmail talebelere imlâ ederken o, imlâ etmeyi bırakıp beraberinde olan bir cüz'ü kopyalamakla meşgul olmuş. Orada hazır olanlardan biri, "*Sen böyle istinsah ile meşgul oldukça sema'ın sahih olmaz*" demiş. O da, "*Benim kavrayışım seninkine benzemez*" dedikten sonra, "*Şeyhin şimdiye kadar kaç hadis imlâ ettiğini biliyor musun?*" diye sormuş. "*Hayır*" cevabını aldıktan sonra on sekiz hadisin imlâ edilmiş olduğunu haber vermiş. İmlâ edilen hadisleri saymışlar, bu kadar çıkmış. Birde, "*Birinci hadis filândan, o da filândan; ikinci hadis filândan....vb.*" diyerek on sekiz hadisin senedlerini de metinlerini de birer birer sonuna kadar okuyunca şaşırıp kalmışlar.

Darekutnî'nin bunun kadar garib diğer bir kıssasını da Suyutî naklediyor: Bir gün kendisine hadis arzolunurken kendisi namaz ile meşgul olmuş. Okuyan بسر بن ذوغلق ismine rastlayınca onu بَشِير diye okumuş. Darekutnî, yanlışı ihtar için namazda سبحان الله demiş. Okuyan hatasını anlayınca onu بُشَيْر okumuş. Darekutnî yine tesbih edince öteki يَسِير okumuş. Bunun üzerine Darekutnî namazda ن وَالْقَلَمِ ayet-i kerimesini tilâvet ederek birinci harfin نُسَيْر olduğunu bu şekilde ihtar etmiş.

Hamza b. Muhammed b. Tâhir de, "*Darekutnî'nin hadis meclisinde bir kere bulundum, talebe okumakla meşgul iken o nafile namazına durmuştu. Okuyan; râvi* عمرو بن شُعَيْب *ismini* عمرو بن سعيد *diye okudu. Darekutnî tesbih etti. Okuyan yanlışını tekrar etti ve durdu. Darekutnî namazda* يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ *âyetini*[143] *okuyarak hatayı tashih etti*" diye rivayet etmiştir.

---

[143] Hud suresi, âyet 87

Kıraat esnasında gerek şeyh, gerek dinleyen konuşurlar; yahut okuyan acele ile, yahut yavaş sesle okur; yahut da okuyandan uzak kaldığı için dinleyen okunan şeyleri layıkıyla anlamayacak olursa o sema'ın sahihliği ve sahih olmaması konusunda deminki değerlendirmeler geçerlidir. Lâkin bu durumlarda sema'ın sahih olmaması öncelikleri olup yalnız siyak ve sibak delaletiyle keşfedilebilecek bir iki kelimeyle sınırlı kalan yanılmalar affedilir. Bu takdirde de okunan kitap veya hadis cüz'ünü rivayete şeyhin dinleyenlere icazet vermesi müstehab olur ki, o kitap veya cüz'den işitilememiş tek tük kelimelerin icazet sayesinde rivayeti sahih olabilsin.

Bu tarzdaki sema' üzerine icazet veren şeyh سمعت منّى واجزت له روايته "*Bu kitabı benden dinledi. Ben de rivayet etmesine icazet verdim*" demelidir ki, bu takdirde sema' tam olmadığı için şeyh de yalnız rivayete icazetle iktifa edip حدثنى demeye izin vermemiş oluyor.

Şeyhin imlâ ederek rivayet etmesinde de hâl böyledir. Ahmed İbni Hanbel'in oğlu Salih İbni Ahmed babasına, "*Şeyh mâruf olan bir kelimeyi ağzında çiğneyip duyurmayacak olursa o kelimeyi ondan rivayet caizdir der misin?*" diye sormuş. O da, "*Umarım ki, bu kadarcığı affedilmiş olsun*" cevabını vermiştir.

Buharî'nin Şeyhi Ebu Nuaym Fazl b. Dükeyn ise A'meş'den, Süfyan'dan dinlediği hadislerde tek tük kelimeleri kulağıyla işitmeyip de arkadaşlarından sorarak öğrenecek olursa bu kelimeleri şeyhinden değil, arkadaşlarından olmak üzere rivayet eder ve başka türlü hareket etmeyi caiz görmezdi.

Halef b. Temîm de der ki: "*Ben, Sevrî'den on bin kadar hadis dinlerdim. Lâkin kavramak için yanımda oturandan sorar, dururdum. Bunu Zaide b. Kudame'ye söyledim. Bana, 'Bunlardan yalnız kalbinin hıfzettiklerini, kulağının işittiklerini rivayet et' deyince hepsini attım.*"

Hatib'in nakline göre Halef b. Salim el-Muharrimî rivayet ettiği bir hadiste "حدثنا عمرو بن دينار *diyecek yerde* سمعت عن عيينة يقول اخبرنا عمرو بن دينار *demiş* اخبرنا *diyeceğine* حدثنا عمرو *desen ya!*" demişler. O da "*Hayır, diyemem. Çünkü kalabalık yüzünden Süfyan'dan bu kelimenin üç harfini, yani* ح,د,ث *harflerini duyamadım*" demiştir.

Doğru olan ve muhakkiklerce makbul olan görüş işte budur.

Lâkin mütekaddiminden bir cemaatin de buna muhalif bir re'yi vardır ki, buna göre imla ettiren (mümlî) şeyhin ders meclisi büyük olup bir imla eden (müstemli) vasıtasıyla cemaate tebliğ ihtiyacı hâsıl olursa müstemliden işitenler için o lafızları mümliye nisbet ederek rivayet etmek caizdir. Nitekim Süfyan b. Uyeyne'nin re'yi bu imiş.

Ebu Müslim el-Müstemlî bir defa Süfyan'a; "*Kalabalık çok, işitmeyenler var*" demiş. Süfyan, "*Sen gidiyorsun ya?*" diye sormuş O da, "*Evet*" deyince, "*Sen onlara duyur*" demiş. Buna göre mümlînin lafızlarını müstemlînin tekrar etmesi kıraat ale'ş-şeyh hükmünde olacağından yalnız müstemlînin lafzını işitenler onu mümlîden kıraat arzına binaen rivayet edebilecekler demek oluyor. Lâkin bunda da -kıraatta olduğu gibi- şeyhin, müstemlîye kulak verip dediğini işitmesi şarttır. Bununla birlikte sahih görüş önceki olup mümlî şeyhin lafzını müstemlîden işitenin doğrudan doğruya şeyhten rivayete hakkı yoktur. İhtiyata uygun olan -Ebu Bekir b. Huzeyme'nin yaptığı gibi- şeyhinden işitemediği lafızları müstemlîden işittiğini açıkça beyan etmektir.

İbni Huzeyme اخبرنا فلان بتبليغ فلان "*Filânın tebliği ile filan bize haber verdi*" derdi. Cabir b. Semure (r.a) de, سمعت النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول يكون اَثنا عَشَرَ اَميراً hadisini rivayet ederken "*Bir kelime daha buyurdu da ben işitemedim, babama sordum* كلّهم من قريش *buyurduğunu söyledi*" diyerek doğrudan Güherbar-ı Risaletpenahî hazretlerinin ağzından işittiği lafz-ı şerifeyi bir vasıtayla işittiklerinden seçmek ve ayırmak istemiştir.

Muhammed b. Abdullah b. İmad-ı Mevsilî, *"Ben hiçbir hadisi müstemlînin ağzından ne yazdım, ne de hiçbir dediğine kulak astım. Müstemlî ne söyledi bilmem. Ben yalnız muhaddisin ağzından çıkanı yazarım"* demiş. Lâkin, Hammad b. Zeyd ile A'meş bu görüşte değillermiş. Hammad, *"Nasıl dedin?"* diye sorana, *"Yanındakinden sor"* ; A'meş de, *"İbrahim en-Nehaî'nin meclisine giderdik. Bazen halka genişlerdi de uzakta kalanlardan onun söylediğini işitemeyenler bulunur ve birbirine sordukları olurdu. İşte bu sözleri onlar ondan rivayet edip dururlar"* demiş. Lâkin bunlara benzer sözlerin hep gevşeklik kabul edilip A'meş'in bu re'yini talebesi Ebu Nuaym Fazl b. Dükeyn'in beğenmediği biraz evvel görülmüştü.

5. Fer'

Muhaddis ile dinleyen arasında perde ve engel olduğu takdirde dinleyen muhaddisin sesini tanır, yahut muhaddisi tanıyan bir sikanın ihbarı üzerine söz söyleyen zâtın o olduğunu, yahut da meclis, arz meclisi olduğuna göre muhaddis mecliste hazır ve okuyanı dinlediğini öğrenirse cumhura göre sema'ı sahihtir. Şu'be, *"Dinleyenin muhaddisi görmesi şarttır. Bir muhaddisin yüzünü görmedikçe ondan rivayet etme. Zîra, ne bilirsin? Belki onun suretine girip* حدثنا , اخبرنا *diyen, bir şeytandır,"* demiştir. Lâkin bu, cumhura muhalif olarak aklın uzak göreceği bir katılıktır. Şu'be'ye sorarız: Yüzünü gördüğü muhaddisin de şeytan olmadığına nasıl mutmain olabiliyor?

Cumhurun şer'î delili İbni Ömer (r.a)'nın 367. اِنَّ بِلاَلاً يُؤَذِّنُ بِاللَّيْلِ hadisidir ki, İbni Ümmü Mektum'un ezanına kadar imsakin geciktirilmesi ferman buyrulmuştu. Hâlbuki, o ezan okurken herkes evinde bulunuyor ve şahsını görmüyordu. Demek, sesin mâlum olması kâfi imiş.

Kezâ, ümmü'l-müminîn Aişe ile diğer ümmehat-ı müminin (r.a) hazretlerinden rivayet edilmiş bir çok hadis vardır. Şu'be'nin kendisi de râviler arasındadır. Hâlbuki -mâlum olduğu üzere- ümmehat-ı müminin hazretleri perde arkasından söz söylerler ve nakil buyurdukları hadislerle ihticac edilirdi.

6. Fer'

Dinleyen kişi, muhaddisten bir hadisi dinledikten sonra muhaddis, "*Bunu benden rivayet etme*" Yahut, "*Bunu benden rivayet etmene iznim yoktur*" diye rivayetten men' edecek olursa bu yasaklamanın hiç hükmü yoktur. Bilhassa bazı kimselerin sema'ını kastettiği halde kendisinden habersizce diğer bazı kimseler de dinlemiş olsalar hâl yine böyledir. "*Ben yalnız size ihbar ediyorum, filâna ihbar etmiyorum*" demekle de o filânın rivayet etmesine engel olamaz. "*Sana, yahut size bu hadisi ihbar etmekten vazgeçtim*" dese eğer vazgeçme; hata, yahut şüphe türünden bir sebebe dayanıyor ise dinleyenlerin o hadisi rivayet etmeleri helâl olmaz. Ancak o sözün hükmü yoktur.

III- İcazet ve Çeşitleri (الإجازة)

Ahz ve tahammülün üçüncü metodu icazettir. İcazet sema' ve kıraat arzı vuku bulmaksızın muhaddisin hususi kaideleri dâhilinde bütün yahut bazı rivayetlerini talibin rivayet etmesine izin vermesidir ki, rivayetine izin verilen nakiller mücaz, izin veren muhaddis mûciz, izin alan muhaddis de mücazünleh adını alır.

İcazet metoduyla ahz ve tahammül, sema' ile kıraat arzı tarikleriyle ahz ve tahammülün altında olup dokuz çeşidi vardır:

1- Belirli olanı rivayet etmek için belli bir şahsa icazet vermek ki, muhaddisin, اجزت لكم yahut لفلان الكتاب الفلانى yahut ماشتملت عليه فهرست "*Filan kitabı, yahut fihristimde*[144] *olan kitaptan rivayete sana, yahut -hüviyetini tâyin edecek vasıflar zikrederek- filâna icazet verdim*" gibi bir lafız kullanılmasıyla verilen izindir.

---

[144] فِهْرِسْت yahut sonundaki ta'nın atlanmasıyla فِهْرِس kitap defterleri mânasında olup bugün kütüphane defterlerine hâlâ o ismi verip duruyoruz. Farsçadan Arapçalaşmış olan bu kelime hakkında Mütercim Âsim Efendi Burhan-ı Katı'da şöyle diyor: فِهْرِسْت tafsilatlı müfredattır ki, kitap öncesinde ihtiva ettiği bölümler ve kısımlar beyan edilir. Ve kitap isimlerinin yazıldığı sayfaya da denir. Araplar فِهْرِس derler. Bizde her iki mânası da kullanılır.

len izindir.

İcazetin makbul olabilmesi için mûciz mücazı bilmeli, mücazün-leh de ilim ehlinden olmalıdır. Zîra icazet, mertebe olarak sema' ile kıraat arzının altında olduğundan sırf ilim ehline kolaylık olmak üzere ihtiyaca binaen tercih edilmiş bir ruhsattır. Buna binaen İmam-ı Mâlik mûciz ile mücazün-lehin ilim ve ehliyet sahibi olmalarını yalnız istihsan derecesinde göremeyip şart bile koşmuştur. İbni Abdilber -sahih görüş olmak üzere- nihayet isnadı zor olmayan belirli şeyi rivayet için yalnız hadis ilimlerinde mahir kimseye icazet verilebileceğini söylüyor.

İcazet yazılı ise mûcizin sözlü olarak da icazeti te'yit etmesi münasiptir. Şayet yalnız yazı ile iktifa ederse zahiri duruma göre icazeti sahih olursa da hem yazılı, hem sözlü olanının altındadır. Hatta Hafız Irakî, "*Zahir olan sahih olmamasıdır*" der.

Burada târif edilen şekil "münavele metodunun mücerred icabet" çeşidinin en üstünüdür. Bir de hükmü aşağıda beyan edilecek "münavelenin arzı" suretiyle olan icazet vardır ki, bir görüşe göre sema' kuvvetindedir. Tek başına (mücerred) icazetin sahihliğinde ise ihtilâf edilmiştir. Âlimlerin cumhuruna göre sahih olan kuvvetli bu yöntem ile ahz ve tahammülün caizliği ve bu metodla rivayetin sahih ve amel konusu olabilmesidir. Hatib-i Bağdadî, bu caizliğin delilini sünnette buluyor. Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) Berâe suresini bir sahifeye yazdırıp Hac esnasında halka tebliğ edilmek üzere Ebu Bekir (r.a)'e tevdi' buyurduktan sonra ardından Ali b. Ebî Tâlib (r.a)'ı gönderdi. O da sahifeyi aldıysa da ne kendi kendine ne de Ebu Bekir'in yanında okudu. Sonra Mekke'ye varınca sahifeyi açıp insanlara karşı okudu.

Bu kıssada Hz. Risâletpenahî (s.a.v) tarafından tebliğe memur olduğu âyet-i kerimeleri Ali (r.a) yalnız icazetle rivayet ve tebliğ etmiş oluyorlar. Tebliğden evvel ne sema' var, ne kıraat arzı.

İmam-ı Şafiî, münaveleden mücerred icazetin caizliğine bir rivayete göre

kâni olanlardandır. Arkadaşlarından Hüseyn b. Ali el-Kerabisî, kıraat arzı metoduyla kitaplarını okumak için kendisine müracaat etmiş. O da dinlemeye lüzum görmeyip, "*Git Zağferanî'nin kitaplarını al da kopyala; İşte sana kitaplarımı rivayete icazet veriyorum*" demiş. Bunun sahihliğine kâni olanlar o kadar çoktur ki, Kâdı Ebü'l-Velid el-Bacî, icma olduğunu bile nakleder. Hâlbuki, muhaddisler ile fakihlerden çoğu kimse cumhura muhalefet ederek icazet ile rivayeti kabul etmezler.

İhtilâf eskidir. Şu'be, "*İcabet caiz olsaydı hadis toplamak ve öğrenmek için yolculuk yapmak (rıhlet) bâtıl olurdu*" demiş. Bu konuda İmam-ı Şafiî'den de iki görüş rivayet ediliyor. Caiz görmeyenler tarafında olanların içinde Şafiîlerden Kâdı Hüseyin ile Maverdî ve Ebu Bekir Muhammed b. Sabit el-Hucendî; muhaddislerden de İbrahim el-Harbî, Ebü'ş-Şeyh Abdullah İbni Muhammed el-İsfahanî, Abû Nasr el-Vâilî es-Sicizî; Hanefilerden Ebu Tâhir ed-Debbas vardır.

İmam-ı Ebu Hanife ile İmam-ı Ebu Yusuf'un da bu görüşte olduklarını Amidî nakleder. Bunlar diyorlar ki, birine, "*Benden işittiğin şeyleri rivayet etmene icazet verdim*" demek "*Benim ağzımdan yalan söylemeye sana icazet verdim*" demek gibidir. Zîra, işitilmeyen şeyi rivayet etmek şer'an mubah değildir.

Zahirî âlimlerden bazıları icazet üzerine rivayet edilen hadisi mürsel hükmünde tutup bunu rivayet etmek caiz ise de kendisiyle amel edilmez demişlerdir. Hâlbuki, onu mürsele benzetmek bâtıldır. Zîra icazet, rivayetin muttasıl olmasını lekelemediği gibi muteber olmasına da engel değildir.

İmam-ı Evzaî ise -bu gibi Zahirîlerin aksine- "*Böyle hadis ile amel edilir, fakat rivayeti caiz değildir*" der. İmam'ın bu hükme nasıl ulaştığına vâkıf olamadım.

Tek başına (mücerred) icazet, cumhura göre caiz olmakla beraber herhalde -biraz yukarıda söylendiği gibi- kuvvetçe sema'dan da kıraat arzından da

aşağıdır. Lâkin Ahmed b. Meysere el-Mâlikî gibi, "......"* yoluyla verilen icazet, sema-ı redî'den yani şartı ihlal edilmiş sema'dan üstündür" diyen de vardır. Hatta bazı muhakkiklerce icazetin sema'dan mutlaka faziletli olduğunu bile Bedrüddin-i Zerkeşî nakleder.

Üçüncü görüşe göre ise ikisi arasında fark yoktur, Endülüslü Abdurrahman b. Ahmed b. Baki b. Mahled, "*İcazet bence de babamca da dedemce de sema gibidir*" der imiş. Tûfi'nin tafsiline göre ise selef asrında sema' evlâ idi. Lâkin kitaplar tedvin, sünnet cem' edilip şöhret bulduktan sonra icazetten farkı kalmamıştır.

2- Belirli olmayanı rivayet için belirli şahsa icazet vermek ki, اجزت لك جميع مسموعاتى yahut جميع مروياتى "*Bütün duyduklarımı yahut bütün rivayetlerimi rivayet etmene icazet verdim*" gibi bir söz ile tâyin edilen kimseye izin vermektir. Cumhur böyle bir icazetle de -şartına muvafık olarak- rivayeti ve böyle bir rivayetle amel etmeyi tecviz ediyorlarsa da bundaki hilaf daha kuvvetli ve bunun muhalifleri daha çoktur.

3- İcazetin üçüncü nevi mücazün-lehi umumi vasfı ile tavsif etmektir ki, buna umumi icazet denebilir. اجزت للمسلمين yahut لكل واحد yahut لمن ادرك زمانى "*Bütün Müslümanlara, yahut herkese, yahut zamanıma yetişmiş olanlara rivayete icazet verdim*" gibi bir lafız ile umumileştirilen icazetin hükmü hakkındaki ihtilâf evvelkilerden de fazladır. Ebu Abdillah b. Mende, (310-395) اجزت لمن قال لا إله إلا الله محمد رَسُولُ اللّٰهِ ibaresiyle böyle bir icazet vermiş olduğu gibi Hatib de bunun tevcîz etmiştir. Ebu Bekir-i Hâzimî, yetiştiği hafızlardan Ebü'l-Alâ' Hasen b. Ahmed el-Attâr-ı Hemedanî gibilerinin böyle yaptıklarını naklettiği gibi umumi icazeti Kâdı Ebu't-Tayyib-i Taberî de Ebu Abdillah b. Attâb, Ebü'l-Fazl Ahmed b. el-Hüseyn b. Hayrûn, Ebü'l-Velid b. Rüşd-i Mâlikî, Ebu Tâhir-i

---

* Buradan bir kelime, daha doğrusu bir rivayet sigası düşmüş olmalı. Orijinal metinde de yok. Fakat hem bağlamdan hem de Osmanlıca metinden düşmüş olduğu anlaşılıyor. bkz.Osmanlıca metin, s. 413, İstanbul 1928, Evkaf Matbaası. (Haz.)

Silefî, Hafız Ebu Bekir b. Hayr el-İşbilî gibi daha birçoklarının da buna cevaz verdiklerini beyan ediyor. Hatta Muhammed b. el-Hüseyn b. Ebi'l-Bedr el-Kâtib tecviz edenlerin isimlerini ihtiva eden bir de Mu'cem tertip etmiştir.

Lâkin İbnü's-Salâh-ı Şehrizurî umumi icazeti men' edip, "*Ne seleften ne de müteahhirin içinden bunu tecviz eden küçük bir azınlıktan başka hiçbir kimsenin bunu istimal ettiğini yahut böyle bir icazet üzerine rivayete kalkıştığını ne gördük, ne kimseden işittik. İcazetin kendisi bir zaaftır. İcazette bu derecede genişlik gösterilince ve irsal (inkıta) yapılınca tabii olarak zaaf artar ve çekilmez bir hâle gelir*" diyor.

Bununla birlikte İbnü's-Salâh'tan evvel ve sonra birçok hâfız, icazetin bu tarzında beis görmemişlerdir. Hatta daha müteahhir hafızlardan Şerefü'd-Dîn Abdü'l-Mümin b. Halef-i Dimyatî Müeyyed-i Tûsî'den aldığı icazet üzerine hadis rivayet ettiği gibi, Ebü'l-Haccac el-Mizzî ile Ebu Abdillah ez-Zehebî de Ebu Câfer Saydelânî ile diğerlerinden umumi icazet alan Rüknüddin-i Tavusî'den; kezâ Ebu Said-i Alâî de Davud b. Ma'mer b. el-Fâhir'den umumi icazet alan Ebü'l-Abbas b. Nu'me'den kıraat arzı metoduyla hadis tahsil etmişlerdir.

Irakî de bazı hadis cüzlerini Bağdadî ve Mısrî birçok hafızın umumi icazet ile olan rivayetlerini kıraat metoduyla aldığını söylemekle beraber, "*Bu hususta bende az-çok bir tereddüt vardır. O senedlerden rivayet hususunda tevakkuf ederim. Hadisçilerin* إِذَا كَتَبْتَ فَقَمِّشْ وَإِذَا حَدَّثْتَ فَفَتِّشْ *yani, 'Hadis yazarken eline geçen kırıntıları topla, lâkin rivayet ederken araştır' düsturuyla amel ederim. Her ne kadar, İbnü'l-Hacib tecviz ediyorsa da umumi icazette rivayeti terketmek ihtiyata daha uygundur*" der.

Buna mutlak umumi icazet derler. Şeyhülislâm İbni Hacer-i Askalanî'nin de mutlak umumi icazet ile tahsili varsa da bu şekilde hadis almayı pek zayıf kabul ettiği şu sözünden anlaşılır: "*Evet, mutlak umumi icazet ile rivayeti terketmek faziletlidir. Ancak şu kadar var ki, ona binaen kısaca rivayet etmek hadisi mu'dal olarak kaydetmekten daha iyidir*"

Bir de sınırlandırılmış umumi icazet vardır ki, allame Kutbuddin Muhammed b. Ahmed-i Kastalanî (614-686) bunu icazetin ayrı bir nevi kabul eder. Bunda mûciz –mutlak icazeti biraz daha sınırlandırarak- belli bir şehir veya iklim veya mezhep ehline yahut filan beldenin ilim ehline yahut da evvelce kendisinden okumuş olanlara icazet verir. Sınırlandırmayı ifade eden bir vasıf ile vasıflanmış olanlara verilen bu gibi icazetlerin cevazı ihtimali -Neveví'ye göre- mutlak umumi icazetten daha fazladır.

4- İcazetin dördüncü nevi meçhul olan bir kitabı rivayete belirli şahsı yahut belli bir kitabı rivayet etmesi için meçhul şahsa icazet vermektir. Bunda şeyh meselâ çeşitli Sünen kitapları rivayet ediyorsa hangisi olduğunu tâyin etmeksizin اجزتك كتاب السّنن "*Sana Sünen kitabını rivayete icazet verdim*", yahut اجزت لك بعض مسموعاتى "*Duyduklarımın bazılarını rivayet etmeye sana icazet verdim*", yahut da ismiyle unvanı müşterek olan birçok şahıstan hiçbirini tâyin etmeyerek meselâ اجزت لمحمّد بن خالد الدّمشقى gibi bir söz söyler ki, bu lafızların her biri ile olan icazet bâtıldır. Böyle bir icazet ile rivayet haramdır. Lâkin mûcizin, yalnız "Sünen-i Ebî Davud" rivayet ettiğinin mâlum olması yahut ismini andığı Muhammed b. Halid ed-Dımeşkî'nin hangi şahıs olduğu başka şekilde ortaya çıkması gibi bir karine ile meçhullük yok olursa icazet sahih olur.

Bir kimseden şahsını görmediği diğer bir kimseye icazet vermesi rica edilip o da şüpheye yer vermeyecek şekilde mücazün-lehin ismini beyan ederek icazet verse sahihtir. Ve kendisinin onu bilip görmüş olması şart değildir. A'yanı (kimlikleri) kendisince meçhul, fakat icazetnamede isimleri şüpheye meydan vermeyecek şekilde belli olan bir cemaate icazet vermesi de böyledir. Bizzat şahısları bilmek icap etmez. Nitekim ahz ve tahammülün en kuvvetli mertebesi olan sema'da da bir şeyh rivayet meclisinde hazır olanların kimliklerini, hatta isimlerini bilmesi de onların rivayetlerinin sahihlikleri için şart değildir.

5- İcazetin beşinci nevi muallak icazettir ki, icazetin tâyin edilen veya e-

dilmeyen bir kimsenin meşietine yani arzusuna bırakılması (ta'lik) şeklidir.

اجزت لمن شاء فلانٌ *"Filan her kimi arzu ederse ona icazet verdim"* gibi ki, bu tür sigalarla edilen icazetlerde arzusuna ta'lik ile beraber meçhullük de vardır. Ve bu, aynen اجزت لبعض الناس türünden meçhul olana icazet vermek gibi bâtıldır. Bâtıl olmasının sebebi de vekâlet vermeye benzer olmasıdır, demişlerdir. Bununla birlikte Hanbelilerden Ebu Ya'lâ b. el-Ferrâ ile Mâlikilerden Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ubeydullah b. Umrûs, icazetin bu nevini reddetmedikleri gibi, Irakî, icazetnamelerinin ibarelerini zikrederek, mütekaddiminden Hafız Ebu Bekir b. Ebî Hayseme (207-298) ile Yâkub b. Şeybe (h.262)'nin torunu Muhammed b. Ahmed b. Şeybe'nin bu yolda icazet verdiklerini haber veriyor.

İbni Umrûs, "*Bunda her ne kadar meçhullük varsa da icazet isteğine bağlı olan kimsenin arzusu mevcut olur olmaz meçhullük yok olur ve mücazün-leh tâyin edilen (müyeayyen) olacağından bâtıllığı lazım gelmez*" diyor.

İbnü'l-Ferra' da -Hatib'in nakline göre- Mûte Gazası'nda (a.s.v) Efendimiz'in Zeyd b. Harise'yi emîr tâyin buyurdukları zaman فان قتل زيد فجعفر وان قتل جعفر فابن رواحة **"Şayet Zeyd katledilirse Cafer, Cafer de katledilirse İbni Revaha emîr olsun"** buyurmuş olmalarıyla ihticac edermiş. Hanefilerden Ebu Abdillah Muhammed İbni Aliyy-i Damğanî bu türlü icazetlerin isteğe bağlı vekâlete kıyasının sahih olmadığını söyler. Zîra vekil, vekalet verenin azliyle azledilmiş olursa da mücazün-leh mûcizin icazetten vazgeçmesi ile rivayetten men edilmez. Lâkin bu iki zâtın görüşüne göre de tâyin edilmeyen bir kimsenin isteğine bağlı bulunduğu takdirde icazetin bâtıl olduğunda şüphe yoktur.

Mûcize, اجزت لمن يشاء الاجازة *"İcazeti arzu edecek olana icazet verdim"* derse bu, اجزت لمن يشاء لمن فلانٌ den aşağı olup öncelikle bâtıldır. Zîra, bunda icazet sayıları sınırlandırılmamış kimselerin arzularına bağlandığından meçhullük ve dağılma daha fazla olur. Mûciz , اجزت لمن يشاء الرّواية عنّى *"Her kim benden rivayeti arzu ederse ona icazet verdim"* derse bunda hakikatte isteğe

ti arzu ederse ona icazet verdim" derse bunda hakikatte isteğe bağlılık mânası olmayıp her icazetin de icabı olan rivayeti mücazün-lehin isteğine bağlamak olduğundan bu lafız ile olan icazetin cevazı daha kolaylıkla kabul edilebilir.

Muciz, اجزت لفلان كذا ان شاءالله روايتهُ عنّى veyahut اجزت لك ان شئتَ او احببتَ او اردتَ "*Filan kimse filan şeyi benden rivayet etmeyi arzu ederse kendisine icazet verdim, yahut sen arzu edersen sana icazet verdim*" diyecek olursa burada mücaz belirlenmiş, ta'lik de belirli bir mücazün-lehin arzusuna bağlı olduğundan en zahir olan icazetin caiz oluşudur.

6- İcazetin altıncı nevi اجزت لمن يولد لفلان "*Filanın doğacak çocuğuna icazet verdim*" türünden mevcut olmayana (mâdum) icazet vermektir ki, bunu şâz olarak yalnız bazı âlimler tecviz etmişlerdir. Sahih görüş ise mevcut olmayana icazet vermenin mutlak olarak batıl oluşudur. Hatib, Ebu Ya'lâ el-Ferrâ' ile İbni Umrus'a göre caiz olduğunu naklediyor ve kendisinin de caiz görenler arasında olduğunu söylüyor. Buna caiz diyenler, Ebî Hanife ile Mâlîk'in arkadaşlarının mevcut olmayan kişiye vasiyeti caiz görmelerine kıyas ederler. Şafiîlerden Kâdı Ebu't-Tayyib et-Taberî ile Ebu Nasr b. es-Sebbağ ise bâtıl olduğuna şöyle delil getirir: İcazet kısaca mücazı ihbar hükmündedir. Mevcut olmayan kimseye ihbar sahih olmadığı gibi meçhule icazet de sahih değildir. Hak ve sahih olan budur.

Bir de mevcut olmayanı mâluma atfederek icazet vardır ki, bunda meselâ, اجزت لفلان ولولده ولعقبه ما تناسلوا "*Filana ve yaşadıkları müddetçe evlat ve ailesine icazet verdim*" der. Sünen sahibi Ebu Davud-ı Sicistanî'nin kendisinden icazet isteyen zâta, اجزت لك ولاولادك ولحَبَلِ الحبلة "*Sana da, evladına da doğacak çocuklarına da icazet verdim*" dediği nakledilmiştir. Şafiî'nin arkadaşları mevcut olmayana icazetin evvelki şeklini reddetmekle beraber bunun cevazına kâni olmuşlardır. Lâkin herhalde bu zayıf bir icazettir. Ebu Davud'un sözünü de caizliğe değil, müracaat eden zâta icazetini mübalağa ile te'kit ettiğini ifade etmek istediğine yorumlarlar.

7- İcazetin yedinci nevi icazet anında edaya ve ahz ve tahammüle ehliyeti olmayan kimseye icazettir ki, bunun da birçok ihtimali vardır:

Algılayabilen çocuğun sema'ı sahih olduğu gibi kendisine icazet vermek de öncelikle sahihtir. Algılayamayanın ise sema'ı sahih değilse de icazet alması tartışmalıdır. Kâdı Ebu't-Tayyib-i Taberî ile Hatib-i Bağdadî sahihtir, derler. Zahiri hâle göre sahih olmaktan kasıtları isnadın munkatı' olmaması için çocuğun tahammül ve edâ yaşına geldiğinde rivayet edebilmesini kolaylaştırmak gayesini gözetmekten ibarettir. Bir de icazet, mûcizin kendisinde olan hadisleri rivayet etmeyi mücazün-leh'e mubah görmesinden ibarettir. Âkile mübahlık sahih olduğu gibi âkil olmayana da sahihtir.

Mecnuna icazet sahih midir? Bu da mesele olarak ortaya konmakta ve Hatib'in kıyasına göre caiz olmak lazım geleceği söylenmekte ise de hadisçilerden hiçbir kimsenin mecnuna icazet vermiş olduğuna hiçbir misal zikredilmiyor. Irakî'nin öne sürdüğü bu mesele her türlü ihtimalin göz önüne alınmasından ileriye gidemiyor. Kendisinden ne evvel, ne sonra vâki olduğunu da haber veremiyor.

Kâfirin icazet ile öğrenmesi sahihtir. Nitekim sema'ı da sahih idi. Yalnız rivayeti muteber olmak için Müslüman olması şarttır. Bu icazetin bir tek misalini Hafız Irakî haber veriyor. Dımeşku'ş-Şam'da görüştüğü Muhammed b. Abdü's-Seyyid b. ed-Deyyan isminde Yahudilikten ihtida etmiş bir tabip, Yahudi iken Muhammed b. Abdü'l-Mü'min-i Surî'den belli bazı hadis cüzleri dinlemiş ve hatta bazı kısımlarını bizzat kıraat ederek, Abdü'l-Mümin-i Surî tarafından diğer dinleyenler ile birlikte kendisine de icazet verilmiş ve gerek sema', gerek icazet meclislerinde Hafız Ebü'l-Haccac el-Mizzî de hazır bulunup ona verilen icazete hiçbir itiraz beyan etmemiştir. Sonra İbni Abdü's-Seyyid'e İlâhi hidayet erişip kâfirlik zamanında dinlediklerini rivayete başlamış ve ismi muhaddisler silsilesi arasına dâhil olmuştur.

Fasık ile bid'atçıya da Irakî'ye göre icazet sahihtir. Irakî, *"Bu, zahiren ca-*

izdir. Ve kâfire icazetten önceliklidir. Edaya engeli olan fısk ile bid'at yok olunca edâ da -sema'ında olduğu gibi- sahih olur" der. (Fasık talibin rivayeti için 43. ve bid'atçi hakkındaki ihtilâf için 36. bölümlere de bakılmalıdır.)

8- İcazetin sekizinci nevi mûciz tarafından kendisinin bilahare tahsil edeceği rivayetlere icazettir. Mûcizin henüz ahz ve tahammül etmediği nakilleri bilahare tahsil ettiğinde mücazün-leh'in kendisinden rivayet etmesine icazet vermek herhalde bâtıldır.

Kâdı Iyaz, zamanında bazı müteahhirînin Endülüs'te bunu yaptıklarını el-İlma'ında yazıp kendinde olmayanı bağışlamak nevinden olan bu icazetin bâtıl olduğunu söyler ki, kendisine yerden göğe kadar hak verilmiştir. Çünkü mûcizin bu şekilde mücazün-leh'e, "*Benim asla haberdar olmadığım sözleri benden işittiğini söylemene izin verdim*" demesi türünden bir münasebetsizliktir. Şeyh Nevevî de, "*Doğru olan bunun sahih olmadığıdır*" dedikten sonra, "*Buna binaen mücazün-leh bütün dinlediklerini rivayete kendisine izin veren şeyhinden bir şey rivayet etmek istediğinde o şeyin icazetten evvel şeyhinin dinledikleri cümlesinden olup olmadığını tahkik etmesi lâzımdır*" diye katı bir mütalaada bulunuyor.

Mûciz, اجزت لك ما صَحَّ وما يَصِحُّ عندكَ من مسموعاتى "*Dinlediklerimden olduğu sence sahih olarak sabit olan ve olacak olan her ne varsa izin verdim, rivayet et*" dese icazet sahih olup bunu Darekutnî de başkaları da yapmışlardır. Böyle bir icazet üzerine mücazün-leh mûciz olan şeyhinin -icazetten evvel- sahih olarak dinledikleri olduğuna icazetten sonra kanaat getirdiği haberleri pekâlâ rivayet edebilir. Hatta Irakî'nin dediği gibi yalnız ما صَحَّ lafzı ile iktifa ederek ما يَصِحُّ demese yine hâl böyledir. Zîra, ما صَحَّ icazet zamanında değil, rivayet zamanında mücazün-leh'e sahih görünen demektir

9- icazetin dokuzuncu nevi icazetle alınmış rivayetlere icazettir. Bu, اجزتكَ مجازاتى veyahut جميع ما "*Rivayetine izin ve icazet aldığım haberleri, yahut rivayetine yetkili ve icazetli olduğum bütün haberleri benden rivayet etmene icazet verdim*" gibi bir lafız ile olur ki, İbnü'l-Cevzî'nin şeyhlerinden olan Hafız

verdim" gibi bir lafız ile olur ki, İbnü'l-Cevzî'nin şeyhlerinden olan Hafız Ebü'l-Berekâti'l-Enmatî, "*İcazet hadd-i zâtında zayıf iken icazet üstüne icazet senedi büsbütün zaafa uğratır*" diye bunu men etmiş ve caiz olmadığını ispat için bir de cüz' yazmış ise de amel edilen görüşe göre caizdir.

Hâfız-ı Kebîr Ebü'l-Hasen-i Darekutnî (306-385) ile Ebu Abdillah el-Hâkim (321-405), Ebü'l-Abbas b. Ukde (249-332), Ebu Nuaym-ı İsfahanî (336-430), fakih Ebü'l-Feth Nasr b. İbrahim el-Makdisî, şeyhlerinin icazet metoduyla alıp icazet metoduyla verdikleri hadisleri hep rivayet edip durmuşlardır. Muhammed b. Tâhir (448-507) bu konuda muhaddisler arasında ittifak bulunduğunu bile iddia ediyor. Muhammed b. Tâhir'in bazen böyle üç mertebeye kadar silsileli icazet ile rivayet ettiğini fakih Ebü'l-Feth nakleder.

Kezâ, Ebü'l-Feth Muhammed b. Ebi'l-Fevâris (338-412) İmam-ı Ahmed İbni Hanbel'in İlel'e dair bir cüz'ünü Ebu Ali b. es-Savvaf'tan icazet metoduyla rivayet etmiş ki, o da onu yine icazet yoluyla Abdullah b. Ahmed'den, Abdullah da icazet yoluyla pederi Ahmed İbni Hanbel'den ahz ve tahammül etmişlerdi. İmam Ebü'l-Kâsım Abdülkerim er-Rafiî (h. 623) Emali'sinde dört, Hafız Kutbüddin Abdülkerim-i Halebî (664-735) Tarih-i Mısr'ında beş, Şeyhülislâm İbni Hacer de Emali'sinde altı silsileli icazet zikrederek rivayette bulunmuşlardır.

İcazetle rivayet edenlerden icazetle rivayet eden râvi şeyhinin icazetine pek fazla dikkat etmelidir ki, edâ esnasında onun icazetine dâhil olmayan bir şey kendi rivayeti içine girmesin. Zeyd Amr'dan icazetle, Amr da Bekir'den icazetle rivayet ettikleri takdirde olabilir ki, Bekir verdiği icazetname ile yalnız mücazün-leh'ce sahih olan rivayetlerine izin vermiş bulunur. Kezâ, olur ki, dinlediklerine izin verir de icazet metoduyla rivayet ettiklerine izin vermemiş bulunur. Yine olur ki, dinledikleri içinden yalnız tahdis etmiş olduklarına icazet vermiş olur.

İcazetname meselâ, اجزت له ما صحّ عنده من سماعاتى şeklinde ise Bekir'in se-

ma'larından Amir'ce sahih olarak vâki olduğu kendi mâlumu olan rivayetlerden başkasını Zeyd'in rivayet etmesi caiz olmayacağından elindeki icazetin sahih olması ile iktifa etmesi caiz olmayıp bu konuya da dikkat etmesi lazımdır. Zîra, Bekir'in verdiği icazetin içinde doğrudan dâhil olmayan şeyleri rivayet etmesi sahih olmaz. Kezâ, Bekir'in verdiği icazet Bekir'in dinledikleri ile sınırlı ise ne Amr'ın, ne de Zeyd'in bu sınırı tecavüz ederek icazet yoluyla ahz ve tahammül etmiş olduğu rivayetler ile tahdis etmeleri caiz değildir. Bu inceliğe kâfi derecede dikkat etmemek yüzünden hâfız imamların birkaçı rivayette yanılıp sürçmüşlerdir. Irakî'nin şu misali pek ziyade dikkat çekicidir:

Muhaddislerin büyüklerinden İbnü'l-Yetim adıyla mâruf İmam Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Endereşî hadis toplamak için uzak yolculukları tercih ederek diyar diyar dolaşmış ve Mağrib beldelerinde, Mısır'da, Şam'da, Irak'ta, Horasan'da muhaddislerin büyüklerine ulaşıp hepsinden ilim tahsil etmiştir. Şeyhleri arasında Hafız Ebu Tahir-i Silefî, Ebü'l-Kâsım b. Asakir, Süheylî, İbni Beşküvâl, Abdülhak el-İşbilî gibi kimsenin dil uzatamayacağı büyükler vardır. Bu zât, Hafız Silefî kanalıyla Tirmizî'den ahz ettiğini beyan eden senedinde sıra ile aşağıdaki zevâtın isimleri vardır: Hafız Silefî, Ebü'l-Ferec Ahmed b. Muhammed el-Haddad, İsmail b. Neyyal el-Mahbubî, Ebü'l-Abbas el-Mahbubî, Tirmizî vardır. Sened gayet parlak, ricali hep sîkadır. Fakat ancak mütebahhir olanların farkına varabileceği iki ayıbı vardır.

Birincisi, İbni Neyyal Haddad'a icazet vermiş ise de Haddad, Cami-i Tirmizi'yi kendisinden dinlememiştir. Haddad da Silefî'ye icazet vermiş ise de icazeti yalnız dinlediklerine ait olup icazet verdiklerine ait değildir. Binaenaleyh, Hafız Silefî kanalından Cami-i Tirmizî'yi dinlediğini gösteren sened sakattır. Nitekim Silefî de bu yüzden Ebu Câfer b. el-Badiş'in tenkidine uğramıştır. Silefî eskiden, her nasılsa yanılıp layıkıyla müzakere edememiş olduğunu ve bu senedden artık döndüğünü beyan etmesi üzerine mâzur görülmüş ise de arada, bu nükteden gaflet eden ve şeyhi Silefî'nin bu dönüşünden habersiz kalan zavallı İbnü'l-Yetîm lekelenmiş kalmıştır.

Tembih: İcazetin mücazün-leh tarafından kabulü şart değildir. Mûcizin icazetten dönmesinin de hükmü yoktur. Suyutî der ki: "*İcazet ihbar demek ise mücazün-leh'in reddetmesinin de, mûcizin vazgeçmesinin de rivayete zararı olmaz. Vakf ile vekâlette olduğu gibi izin ve mübahlık demek ise kabulü şart ve mûcizin vazgeçmesi rivayete engeldir.*"

IV- Münavele ve Çeşitleri (المناولة)

Ahz ve tahammülün dördüncü metodu münaveledir. Münavele şeyhin, rivayetine yetkili kılacağı bir kitabı talibin eline vermesidir. Münavele üzerine rivayetin sahihliğine şer'î delil Resûlüllah (s.a.v) Efendimiz'in Bedir'den evvel bir seriyye liderliğiyle Batn-ı Nahle'ye gönderdikleri Abdullah b. Cahş el-Mücedda' (r.a)'e tevdi' buyurdukları Hz. Risâletpenahî'nin mektubu ile bu kitabın 58. Buharî hadisidir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v) Hazretleri Abdullah b. Cahş'a Medine'den iki gün ayrıldıktan sonra mektubu açıp muhtevasıyla amel etmesini ferman buyurmuşlardı. O da Medine'den iki konak ayrıldıktan sonra mektubu açmış ve sekiz sahabîden ibaret olan arkadaşlarına okuyup muhtevasını ihbar etmiştir. Bu hadis, Buharî de ta'lik metoduyla rivayet edilmiş ise de Beyhakî ile Taberanî'de hasen olan mevsul bir sened ile zikredilmiştir.

Diğer hadiste de Abdullah b. Huzafe'ye tevdî buyrulan Hz. Risâletpenahî'nin yüce mektubunun Kisra'ya verilmek üzere Abdullah b. Huzafe tarafından Bahreyn Büyüğü'ne verildiği haber veriliyor. Demek ki, peygamberin mektubunu okumak, Hz. Nebî'nin nezdinde emirlerini bizzat öğrenmek gibi imiş. Bağavî'nin (433-516) Mu'cem'ine göre Yezid b. Ebân er-Rekâşî, "*Enes b. Mâlik (r.a)'den çokça hadis sorduğumuzda kendisine mahsus Mu'cem'in (Mecmuanın)*[145] *defterlerini bize getirip önümüze atar ve Resûlüllah (s.a.v)'den işitip de kayıt ve sonra mukabele ettiğim hadisler işte bunlardır derdi*" demiş.

---

[145] Burada Mu'cem ne dilcilerin, ne hadisçilerin ıstılahına göre alfabetik olarak tertip edilen Mu'cem demek olmayıp basbayağı mecmua demektir.

Münavele ya icazete yakın yahut uzak olur. İcazete yakın olan münavele icazet çeşitlerinin mutlak mânada üstünüdür. Hatta Kâdı Iyaz, bu görüşün sahihliğinde ittifak olduğunu nakleder. Yakın münavelenin şekli şudur: Şeyh sema'ının -diğer bir ifadeyle- dinlediklerinin ya aslını yani elindeki asli nüshasını yahut asıl ile mukabele edilmiş bir fer'i talibin eline teslim ederek meselâ هَذا سماعى yahut روايتى عن فلان فاروه عنى "*İşte bunun içindeki benim filândan olan sema'ım, yahut rivayetimdir, onu benden rivayet et*", yahut, اجزت لك روايته عنى "*Onu benden rivayet etmene icazet verdim*" dedikten sonra kitabı talibe verir yahut kopyalama (istinsah) ve mukabeleden sonra kendisine iade etmek üzere muvakkat bir zaman için teslim eder ki, bu en üstünüdür.

Bir şekli de şudur: Tâlib ya şeyhin aslını yahut onunla mukabele edilmiş fer'ini -ki, şeyhin sema'ını muhtevi demektir- ona teslim edip, o da inceledikten sonra iade edip هو حديثى yahut روايتى عن فلان yahut عمّن ذكر فيه فاروه yahut اجزت لك روايته der. Lâkin bu takdirde şeyhin, kitapta bir ihlal varsa farkına varabilecek arif ve şuurlu bir kimse olması şarttır. Buna birtakım hadis imamları arz adını vermişlerdir. Kıraat ale'ş-şeyh'e de arz denildiği mâlum olduğundan Şeyh Nevevî, "*Varsın ötekine kıraatı arz, buna da münavele arzı deniliversin*" diyor.

İcazete yakın münavelenin bu türlüsünü tâ tâbiin devrinden itibaren ve fukahay-ı seb'adan Ebu Bekir b. Abdurrahman el-Mahzûmi el-Medenî'den başlayarak Medinelilerden İkrime, Zührî, Rabiatü'r-Re'y, Yahya b. Said-i Ensârî, Alâ' b. Abdurrahman, Hişam b. Urve, Muhammed b. Amr b. Alkame, Abdülaziz b. Muhammed b. Ebî Ubeyd ve İmam-ı Mâlik; Mekkelilerden Ebü'z-Zübeyr-i Mekki, Abdullah b. Osman b. Hüşeym, Süfyan b. Uyeyne, Nâfi' b. Ömer el-Cemhî, Davud el-Attar, Müslim b. Halid ez-Zencî; Mısırlılardan Abdullah b. Vehb, Abdurrahman b. el-Kâsım el-Uteki, Eşheb, Abdullah b. Abdü'l-Hakem, Said b. Ufeyr, Yahya b. Bükeyr, Yusuf b. Amr el-Fârisî; Kûfelilerden Alkame b. Kays en-Nehaî, Mücâhid, İbrahim b. Yezid en-Nehaî, Ebu Bürde el-Eş'arî, Alîb. Rebîa el-Ezdî, Mansûr b. el-Mu'temir, Şu'be, İsrail b. Yunus, Hasan

b. Salih b. Hay, Züheyr b. Muâviye, Cabir b. Yezid el-Cu'fî; Basralılardan Ebü'l-Âliye Rüfey' b. Mihran er-Rebahî, Ebü'l-Mütevekkil Ali b. Düâd el-Basrî, Katade, Hümeyd et-Tavîl, Said b. Ebî Arûbe, Kehmes, Ziyad b. Fîrûz, Ali b. Zeyd b. Cüd'an, Davud b. Ebî Hind, Cerîr b. Hâzim, Süleyman b. el-Muğîre hep sema' kuvvet ve mertebesinde görmüşler ise de Sevrî, Evzaî, Abdullah b. el-Mübarek, Ebu Hanife, Şafiî, Büveytî, Müzenî, Ahmed İbni Hanbel, İshak b. Rahuye, Yahya b. Yahya, hatta -Ramehurmuzî'nin isnadına göre- Mâlik gibi imamlar hep bunu sahih kabul etmekle beraber rütbece sema' ile kıraatın altında saymışlar ve Hâkim Ebu Abdillah en-Nisaburî de, "*Biz imamlarımızın hep bu görüşü tercih ettiklerini gördük. Biz de buna kâniyiz*" diyerek bu husus için âdeta icma olduğunu îma eder.

Bu zevat içinde İmam-ı Ebu Hanife'nin münaveleyi men' ettiği "Künye" sahibinden menkul olduğu gibi Beyhakî de Medhal'inde Evzaî'nin münavele ile rivayeti caiz görmediğini nakleder. O nakle göre Evzaî, "*Muhaddis kıraat arzı üzerine* قَرَأْتُ *ile* قُرِئَ *diyebilirse de münavele ile tahsil ettiği hadis ile yalnız, diyanetini geliştirip rivayet ve tahdis edemez*" demiştir.

İcazete yakın münavelenin bir şekli de şudur: Şeyh sema'ını ihtiva eden kitabı talibe teslim edip rivayetine icazet verdikten sonra kitabı derhal geri alıp talibin yanında bırakmaz. Bu şekilde tahammül ettiği rivayetlere sahip olamayacağından talibin -beyan edilecek şartın tahakkukunda- o kitabı rivayet etmesi caiz olabilirse de bu münavele evvelki şekilde vâki olan münavelenin altındadır.

Talibin bu kitabı rivayet edebilmesi hangi metod ile olursa olsun o kitabı ele geçirip tahriften salim kaldığına zann-ı galip hâsıl etmesine yahut şeyhin aslı ile mukabele edilip ona mutabık olduğu muteber olan bir fer' edinmesine bağlıdır. Şartına muvafık olarak talib o kitabı rivayet etse de yine belirli kitap hakkında münavelesiz verilen icazetten farksız olup ondan fazla meziyete sahip değildir. Nitekim, birçok fakih ile usulcü bunun faydasız olduğunu da söylemişlerdir. Kâdı Iyaz, "*Hakikatte bu, meşhur tasnif veya tâyin edilen mâruf hadisle-*

rin bir miktarına icazetten başka bir manâyı ifade etmezse şeyhin bu münaveleyi yapması ile hazır veya gaib şeyhin birine meselâ Kitab-ı Muvatta'ı rivayet etmeye icazet vermesi arasında hiçbir fark yoktur. Zîra, her iki şekilde de maksat mücazün-leh'e mücazı tâyin etmekten ibarettir. Lâkin hadisçilerden olan eski yeni şeyhlerimiz öteden beri hep bunu icazetten farklı görmektedirler. Hâlbuki inceleme ve tahkik ehli olan şeyhlerimizin gözünde hiçbirinin diğerine üstün bir meziyeti yoktur. Bundan evvelki münavele şekilleri ise böyle değildir" diyor.

İcazete yakın münavelenin bir de dördüncü şekli vardır ki, onda talib şeyhine bir kitap getirip, هذا روايتُكَ فَناوِلْنيه و اجز لى رِوايَتَهُ "*İşte bu kitap senin rivayetindir. Münavele ile muhtevasını bana verip rivayetine icazet ver*" der. Şeyh de kitaba bakmaksızın ve muhteviyatının kendi rivayeti olup olmadığını araştırmaksızın talibin sözüne itimat ederek talebini kabul eder.

Bu tarza göre talib itimat edilir bir sîka olup da şeyhi ondan dolayı bakmamış ise münavele de icazet de sahihtir. Haberine itimat edilir sîkalardan değil ise münavele de icazet de bâtıldır. Lâkin bu takdirde de münaveleden sonra şeyh o kitabın kendi sema'ından, yahut rivayetlerinden olduğunu itimada şayan bir sikanın ihbarıyla öğrenecek olursa acaba münavele ve icazetin sahihliğine hükmedilir mi? Irakî'ye göre evet...Çünkü mûcizin kitap muhteviyatına vâkıf olmaması yüzünden korktuğumuz bâtıl oluşa artık meydan kalmıyor demektir.

Bu şekildeki münavelede şeyh, حدّث عنى بما فى ان كان من حديثى مع براثتى من الغلطِ والْوَهْم "*Bu kitabın içindeki benim hadisimden ise galat ile vehimden benim mâsum olmam şartıyla benden rivayet et*" dese hem caizdir, hem de hoş olur.

İcazetten uzak münavele, şeyhin talibe, اروه عنى yahut اجزت لك روايتهُ "*Bunu benden rivayet et*", yahut" *Bunu benden rivayet etmene icazet verdim*" gibi bir söz söylemeksizin yalnız, هذا سماعى yahut من حديثى diyerek kitabı sunmasıdır ki, Nevevî münavelenin bu tarzı için, "*Fakihler ile usulcülerin tercih ettikleri*

sahih görüşe göre bunun üzerine rivayet caiz değildir. Hatta bunu caiz gören muhaddisleri ayıplamışlardır" diyor ise de kendisinden sonra gelen Irakî ile Suyutî, bütün muhaddislerin bunu caiz görmediklerini beyan bağlamında hulasaten diyorlar ki:

Bu konuda muhaddisler arasında ihtilâf olduğu gibi diğer ilim ehli arasında da mesele tartışmalı olduğundan fakihler ile usulcüler hepsi yalnız bunu caiz gören muhaddisleri ayıplamışlardır. Nitekim Hatib-i Bağdadî, bu münaveleyi sahih görerek onunla rivayeti tecviz edenleri saydığı gibi İbnü's-Salâh da, *"Bu, ihlal edilmiş bir icazettir ki, ona binaen rivayet caiz olmaz"* dedikten sonra, *"Bununla birlikte buna binaen rivayette bulunmak mücerred i'lâmü'ş-şeyh üzerine rivayet etmekten daha iyidir. Zîra, bunda münavele vardır. Ve herhalde rivayete izni bildirmekten uzak değildir"* demiştir.

Usûlcülerden Mahsûl sahibi Fahr-i Razî ise rivayet için ne onu, ne münaveleyi şart koşmayıp bir muhaddis bir kitaba işaretle -bir kimseye sunsun sunmasın, benden rivayet et desin demesin- yalnız bu benim filândan sema'ımdır demesiyle onu işiten kimsenin ondan rivayet etmesi caiz olur fikrindedir. Zîra, bu işaret ile bu söz rivayete izni ifade etmekten uzak değildir, diyor.

İcazet ve münavele tarzıyla hadis tahsil eden kimsenin edâ esnasında istimal edeceği sîgalara gelince; bunda muhaddisler hayli ihtilâfa düşmüşlerdir. İbni Şihab-ı Zührî ile Mâlik ve Hasan-ı Basrî'nin münavele üzerine rivayette -sema'da ve kıraat arzında olduğu gibi- اخبرنا ile حدثنا demeyi caiz gördükleri naklolunmuştur ki, icazete yakın münavele arzını sema' mertebesine çıkaranların görüşüne uygun olan budur. Ebu Nuaym-ı İsfahanî ile Ebu Abdillah Merzebanî mutlak icazette yani münavele vâki olmaksızın verilen icazette de bu iki lafzın istimalini tecviz ettiklerinden dolayı ayıplanmışlarsa da Kâdı Iyaz, İbni Cüreyc'in; Velid b. Bekr el-Ğamrî de Mâlik ve Medinelilerin görüşünün bu olduğunu nakletmişlerdir.

İmamü'l-Haremeyn de, *"Bu lafızları mutlak kabul etmeye hiçbir engel*

yoktur" demiş. Bir de Ebu Nuaym'ın kendine has vehmettirici bir ıstılahı vardır. O, meselâ, اخبرنا عبدالله بن جعفر فيما قرئ عليه "*Abdullah b. Cafer huzurunda kıraat edilen rivayetler cümlesinden olarak bize ihbar etti ki*" der. Ve zahir lafzından şeyhinden kıraat arzı ile ahz ve tahammül ettiği akla gelmekle beraber hakiki maksadı başkaları tarafından kıraat arzıyla tahsil edilen rivayeti kendisinin icazetle aldığını anlatmak ister. Ve kıraat esnasında kendisinin de hazır olduğunu ifade eden وانا اسمع demez. Bu zan ifade eden ibare ile kastettiği mânanın bu olduğu bazı kere arkasından, واذن لى فيه "*Bana da onu rivayete izin ve icazet verdi*" bazı kere de evvelki ibarenin akabinde o rivayetin şeyhinden dolaylı olarak dinlediklerinden olduğunu beyan etmesiyle sabittir.

Lâkin cumhurun ve takva ve araştırma sahiplerinin makbulü olan sahih görüşe göre münavelede bu iki lafzın yalnız başlarına istimali yasaklanmış olup bunlara vâki durumu ifade eden münasip bir lafız ilave etmelidir: حدثنا اجازةً yahut اخبرنا اجازة, مناولة و اجازة yahut مناولة و اجازة yahut اِذْناً yahut فى اِذْنِهِ yahut اباح لى ان اَرْوِىَ yahut فيما اَطْلق روايتَهُ, اَجازَنى, اَجازَ لى, ناوَلَنى, سوَّغَ لى yahut فيما اَذِنَ لى فيه gibi. Hatta -bazı icazetnamelerde görüldüğü üzere- mûciz, "*İster* حدثنا *ister* اخبرنا *desin*" diye her iki tarzda rivayeti mübah kılmış olsa bile mücazün-lehin yine alma şeklini gösteren bir lafız istimal etmesi lazımdır. Takiyüddin İbni Dakikı'l-İyd de اخبرنا lafzının ister mutlak, ister diğer lafızlar ile kayıtlı olsun icazette istimalini caiz görmeyip bunu yalnız talib şeyhten sema'da bulunup, şehy, kitabı münavele metoduyla eline verdiğinde caiz görür.

Bununla beraber müteahhirinden bazıları icazette انبأنا nın mutlak olarak kullanımını ıstılah olarak kabul etmişlerdir. Ebü'l-Abbas el-Velid b. Bekr el-Ğamrî[146] Kitabü'l-Vicaze'sini bu fikri müdafaa için yazmış olup günümüzde

---

[146] Ebü'l-Abbas el-Velîd b. Bekr el-Gamrî el-Endelüsî es-Serekustî, hadis tahsili için Garbı ve tâ Horasan'a kadar Şarkı dolaşmış muhaddislerin büyüklerinden ve Mâliki imamlardandır. Nisbeti, muceme ğayn'ın fethi ve mîm'in sükûnuyla غمْرى'dir. Hasan b. Süreye'nin nakline göre bu nisbet noktasız ve zammeli

amel bunun üzerinedir. Hâlbuki, mütekaddiminin mâruf olan ıstılâhına göre اخبرنا ile انبأنا arasında fark yoktur. Beyhakî, hem mütekaddiminin hem de müteahhirinin ıstılahlarını gözetmiş olmak için انبأني اجازة derdi. Hâkim de, "*Şeyhlerimin ekserini ve asrımın imamlarını gördüğüm üzere ben de muhaddise arz vâki olup da şifahen icazet verildiğinde* انبأني *tahriren icazet verildiğinde* كتب الىّ *demeyi tercih ederim*" diyor.

Yine Müteahhirinin bazıları lafzen vâki olan icazette, شافهني، اخبرنا مشافهة yazılı olan icazette كتب الىّ انبأنا كتابةً yahut فى كتابه demeyi tercih etmişlerse de -vehmettirmekten (iham), biraz da tedlisten salim olamayacağı gerekçesiyle- bunu İbnü's-Salâh reddetmek istiyor.

Hakikaten, شافهني kelimesi icazetin şifahî olduğunu ifade ettiği gibi tahdisin de -icazeten değil- şifahen olduğunu hatıra getirebilir. Kezâ, kitabet lafzı da icazetin yazılı olduğuna delalet ettiği gibi şeyhin o hadisleri -mütekaddimin selefin yaptıkları gibi- aynen yazıp talibe verdiğini de hatıra getirebilir. Ve alma tarzı mübhem kalmış olur. Lâkin bu dediğimiz, müteahhirince hususi örf ve ıstılah olduğundan zikredilen mübhemliklerin hatıra gelmemesi ve böyle rivayet etmenin sahih olması lazım gelir.

Buharî her nerede قال لى فلان demiş ise maksadının arz ve münavelenin vuku bulduğunu haber vermek olduğunu Ebu Câfer Ahmed b. Hamdan-ı Nisaburî iddia etmiş ise de bu sözler ekseriyetle müzakere esnasında sema' metoduyla ahz vâki olduğuna yorumlanır. Bazıları bunları ta'lik kabul eder. İbni Mende ise icazete yorumlar.

İcazet üzerine rivayetin bir şekli daha te'nin ile olması yani şeyhine şey-

---

ayn ve mim'in fethi ile عَمَرى.dir. Lâkin, el-Ğamri, Afrika taraflarında dolaştıkça Rafızî olan Ubeydî'lerin şerrinden ayn'ın üstüne bir nokta atıp Garb'daki Gafikîlerden Benü'l-Gamr'e mensup olduğu izlenimini verir ve Endelüs'e dönünce noktayı kaldırırmış Bundan evvelki sayfada da ismi geçti. Benû Gamr'den hayli muhaddis yetişmiştir.

hinin şeyhi tarafından icazeten rivayete izin vâki olduğunu râvinin أنّ lafzıyla ihbar etmesidir. Meselâ, اخبرنا فلان انّ فلاناً حدّثه yahut اخبره *"Filan bize haber verdi ki"*, yahut *"filan kendisine... diye haber vermiştir"* der. Bir şekli de şeyhinin üst tarafındaki şeyhten bahsederken عن lafzını istimal etmekle olur. أنّ ile عن lafızlarıyla olan rivayetin hükmü muan'an hadis bahsinde geçmişti.

V- Kitabet (المكاتبة)

Ahz ve tahammül metodlarının biri de kitabettir ki, buna İbnü's-Salâh-ı Şehrizurî mükâtebe adını da vermiştir. Bunda şeyh dinlediklerini yahut bir veya birkaç hadisi hazır veya gaib bir kimse için yazıp yahut yazdırıp kendisine verir veya gönderir.

Kitabet iki türlü olur: Biri icazetten uzak kitabet, diğeri اخبرتك ما كتبتُ لك yahut اليك yahut به اليك *"Sana yazdığımı rivayete icazet verdim"* gibi icazeti ifade eden bir lafza yakın olan kitabet.

İkincisi, sahihlik ve kuvvetçe icazete yakın münavele gibidir. Sırf kitabetin sahihliği hakkında ise ihtilâf edilmiştir. Hadisçiler arasında meşhur olan sahih görüşe göre sırf kitabet ile olan rivayet sahih ve mevsul müsnedden kabul edilir. Kitabetle rivayeti mutekaddimin ve müteahhirinden pek çokları tecviz edip bunlar arasında Eyyub-i Sahtiyanî ile şeyhi Mansûr b. el Mu'temir, Leys b. Sa'd, Ebu Bekir b. Ebî Sebre'nin isimleri zikrediliyor.

Beyhakî Medhal'inde bu isimleri zikrettikten soran, *"Bu konuda tâbiin ile tebe-i tâbiinden birçok haber olduğu gibi Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'in vergi tahsildarlarına (âmil) yazdıkları ahkâmı ihtiva eden mektuplar da bu görüşün sahihliğine şahittir"* diyor.

Şafiîlerden Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî de buna kâni olup icazetten daha kuvvetli bile sayar. Usulcülerden Razî de Mahsul'ünde buna kâni olmuştur.

Diğer taraftan İbnü'l-Kattan, Kâdı Ebü'l-Hasen-i Maverdî ve Amidî bunu

caiz görmemişlerdir. Lâkin sahih kitaplarda, كتب الىّ فلان قال حدّثنا فلان *"Filan bana* حدّثنا فلانٌ *diye yazdı ki"* diyerek bu yolda pek çok eser mevcut olup hepsi de imamlarca mevsul hadis kabul edilmiş olduğundan onların bu yasaklamasına itibar edilmemiştir. Tercüme etmekte olduğumuz kitaptaki 467. hadis de -dipnotunun incelenmesinden mâlum olacağı üzere- bu eserlerden biridir.

Kitabet üzerine rivayet edebilmek için kâtibin hattını -delil mevcut olmasa da- tanımak kâfidir. Bazıları *"Hat hatta benzer"* diyerek delil mevcut olmadıkça yazıya itimat caiz olamayacağını ileri sürmüşlerse de İbnü's-Salâh, *"Bu söz makbul değildir. Zîra, hattın hatta benzemesi nadiren vâki olup zahiren bir insanın yazısı diğerininkine benzemez ve karışıklık vâki olmaz"* cevabını vererek bu görüşün zayıf olduğunu bildiriyor.

Kâtip, şeyhten başka bir kimse ise onun sîka olduğunun sabit olması şarttır.

Kitabet ile tahdis ederken istimal edilecek edâ lafızları şunlardır: كتب الىّ yahut اخبرنا فلان مكاتبةً yahut كتابةً قال حدّثنا فلان bu gibi rivayetlerde mutlak olarak حدّثنا yahut اخبرنا demek caiz değildir. Bununla birlikte bu iki lafzı ıtlakları üzere yani kitabet kaydını zikretmeyerek istimale Leys b. Sa'd ile Mansur ve âlim ve muhaddislerin büyüklerinden diğer bazı zevat cevaz verdikleri gibi bazıları da mutlak olarak yalnız اخبرنا demeyi tecviz etmişlerdir.

Lâkin araştırma ve tahkik ehline yakışan, bu gibi yerlerde -beyan edilen makbul görüşe muvafık olarak- bu lafızları kitabet kaydıyla kayıtlamaktır. Beyhakî Medhal'de Ebu isme Sa'd b. Muâz'dan şunu rivayet ediyor:

Bir gün Ebu Süleyman-ı Cûzekânî'nin meclisinde bulunuyorduk. حدّثنا ile اخبرنا bahsi geçti. *"Her ikisi de birdir"* dedim. Orada oturanların biri dedi ki: *"Hayır, aralarında fark vardır. Muhammed b. el-Hüseyn'in dediğini bilmiyor musun? O demiş ki; biri kölesine, 'Filan şeyi bana ihbar edersen hürsün' dese de kölesi o dilediği haberi ona yazsa âzad olur. Lâkin, 'Filan şeyi bana tahdis*

eder yani söylersen hürsün' demiş olsa da kölesi, o haberi ona yazsa âzad olmaz, حدثنا *ile* اخبرنا *arasındaki ince fark işte budur."*

VI- İ'lâmü'ş-Şeyh (إعلام الشيخ)

Gerek bütün çeşitleriyle icazet, gerek münavele, gerekse mükâtebe denilen ahz ve tahammül metodları açıkça veya dolaylı olarak izin ve icazeti belirtir. Onlardan sonrakiler ve mesela i'lâmü'ş-şeyh ise böyle değildir. İ'lâmü'ş-şeyh; şeyhin, kendisine rivayete izin vermeksizin filan hadisi yahut filan kitabı filândan dinlediğini talibe bildirmesidir ki, yalnız bu kadar i'lâm ile talibin rivayet edebilmesinde ihtilâf vardır. Hadisçiler, fakihler ve usulcülerden birçok kimse ve o bağlamda büyük ihtimale göre İbni Cüreyc ve fukahay-ı seb'adan Abdullah b. Ömer el-Umerî ile Medîneli arkadaşları, Ebu Muhammed b. Hallad er-Ramehurmuzî, Şâfiî'lerden Ebu Nasr b. es-Sabbağ, Mâlikilerden Ebü'l-Abbas Velid b. Bekr-i Gamri ve Abdü'l-Melik b. Habib, usulcülerden Fahrü'd-Dînî Razî caizliğe kâni olmuşlardır.

Ramehurmuzî ile Zahiriye'den bazıları şeyh, هذه روايتى *"Benim rivayetim işte budur"* diye i'lâm ettikten sonra, لاتروها عنى *"Onu benden rivayet etme"* yahut لااجيزها لك *"Bunu rivayete sana izin vermem"* dese de yine talibin ondan rivayeti caizdir, derler. Kâdı Iyaz da birçok kimseden bu görüşü naklettikten sonra, *"Bu kavil sahihtir. Fikir ve görüşte başka bir şeye ihtiyaç bırakmaz. Zîra, şeyhin isnadda hiçbir illet, talipte de hiçbir töhmet yokken rivayet etmiş olduğu şeyden talibi rivayetten men' etmesi etkili olamaz. Çünkü, o zaten ona tahdis etmiş bulunuyor. Bundan dönüşüne de imkân yoktur"* diye bu görüşe katkıda bulunur.

Lâkin Ebu Hamid-i Tûsî ile -ki, Gazzalî'dir- İbnü's-Salâh-ı Şehrizurî ve Muhyiddin-i Nevevî'ye göre sırf i'lâm ile rivayet caiz olmaz. Ancak bunların ikisi i'lâm edilen hadis ile -senedi sahih olduğu takdirde- amel vacip olduğu görüşünde olup muhaddisler, fakihler ve usulcülerden epeyce kimselerin re'yi

olan sahih görüş de budur, diyorlar. Gazzalî de el-Musfasfa'da, "*Zîra, o hadisler şeyhin sema'ından olduğu halde bir halel dolayısıyla rivayeti caiz olmayabilir*" diye rivayeti tecviz etmemek görüşünü destekliyor. Rivayeti tecviz eden grubun ise onunla ameli de vacip görecekleri tabiidir.

VII- Vasiyyet Bi'l-Kitap (الوصيّة)

Ahz ve tahammülün yedinci metodu vasiyyettir ki, bir şeyhin rivayet ettiği kitap veya cüz'ü vefat ederken yahut sefere çıkarken bir şahsa vasiyet etmesidir. Muhammed İbni Sîrîn ile Ebu Kılabe gibi bazı zevat, salih kabul edilen kişinin o kitap veya cüz'ü vasiyet eden şeyhten rivayet etmesini tecviz etmişlerse de doğru olan, böylelikle rivayetin caiz olmamasıdır. Ramehurmuzî'nin Hammad b. Zeyd'den şöyle bir rivayeti vardır:

"Eyyub-i Sahtiyanî'den işittim. Şöyle dedi: 'Filânca, kitaplarını bana vasiyyet etti. Onlardan rivayet edeyim mi?' diye Muhammed b. Sirîn'den sordum. 'Evet' cevabını verdikten sonra, 'Ne rivayet et, ne etme derim' dedi."

Yine Hammad demiş ki: Ebu Kılabe, "*Benim kitaplarımı Eyyub'a götürün. Hayatta bulursanız teslim ediniz, yoksa yakınız*" demişti. Kâdı Iyaz, "*Vasiyyet bir nevi rivayete izin ve arz ile münaveleye benzeyen ve i'lâma yakın bir şey olduğundan tecviz edenler etmiştir*" diyerek bu re'yin veçhini beyan ediyorsa da İbnü's-Salâh, "*Bu, pek uzak bir te'vildir. Bu sözü ya bir âlimin yanlışı diye büsbütün reddedeceğiz yahut da söyleyeni bunu vicadet metoduyla rivayet türünden kabul etmiştir diye te'vil edeceğiz. Herhalde ne i'lâma, ne münaveleye benzerliği sahih değildir*"; Muhyiddin-i Nevevî de kısaca, "*Galattır*" diyorlar. Şafiî'lerden muhaddis İbrahim İbni Ebi'd-Dem (583-642) Kâdı Iyaz'ı İbnu's-Salâh'a karşı müdafaa ederek, "*Vasiyyet herhalde tartışmasız vicadetten üstündür. Vicadet ise İmam-ı Şafiî ile diğer bazılarınca amel edilebilir olduğundan vasiyyetle rivayetin de amel edilebilir olması öncelikte kalır*" diyor.

VIII- Vicadet (الوجادة)

Vav'ın kesriyle وجادت oluşturulmuş bir kelimedir. Muhaddislerce ıstılahî mânası bir kimsenin bir müellif veya râvi hattıyla yazılmış bir te'lifi, yahut bazı hadisleri ele geçirmesidir. Bu müellif veya râvi, ister o kimse ile çağdaş olsun, ister olmasın; ister aralarında görüşme bulunsun, ister bulunmasın; görüşme hâlinde de o kimsenin müellif veya râviden ister sema'ı olsun, ister olmasın. Bu şekillerin tümünde o yazıyı ele geçirmeye vicadet, ele geçirene vacid denir. Bulduğu bu hadisleri vacidin sema' veya icazete delil olan lafızlar ile rivayet etmesi caiz olmayıp وجدت yahut قرأتُ بخطّ فلان yahut فى كتابه بخطّه -حدّثنا فلان "*Filanın hattıyla, yahut filanın hattıyla yazılmış kitabında şöyle yazılmış buldum. Yahut....diye okudum*" حدّثنا فلان diyerek isnad ile metni kitaptan rivayet etmeye başlar. Yahut da قرأتُ بخطّ فلان عن فلان yahut ما وجدته بخطّ فلان gibi bir lafız ile edâ eder.

Şayet yazının, musannif, yahut râvi hattı olduğuna itibar ve itimadı yoksa kesinliğe delalet eden bu gibi ibareleri bırakıp onların yerine بلغنى عن فلان "*Filanın şöyle böyle rivayet ettiği, dediği bana baliğ oldu*", yahut وجدت عن فلان yahut قرأت فى كتاب اخبرنى فلان yahut انه بخطّ فلان yahut ظننت انه yahut ذكر كاتبه انه فلان yahut تصنيف فلان "*Filanın hattıyla olduğunu filânın bana haber verdiği yahut zannettiğim, yahut kâtibinin, filânın dediği bir kitapta okudum*", yahut da قيل انه yahut (تصنيف فلان) قيل بخطّ فلان "*Filanın yazısı ve tasnifi olduğu söylenilen bir kitapta*" gibi vacidin istinad noktasını açıkça gösteren ibareler istimal eder.

Eski, yeni bütün muhaddisler arasında amel hep bu minval üzere yürürlükte olagelmiştir. Nitekim Müsned-i Ahmed'de Abdullah b. Ahmed İbni Hanbel'in kendi babasından vicadetle rivayet edilmiş bu gibi rivayetleri pek çoktur. Bu tarzda rivayet edilen hadis, munkatı' sayılırsa da وجدت بخطّ فلان sözünden dolayı bu ınkıta'da biraz da ittisal şaibesi de vardır. Böyle demeyip de bazılarının dediği gibi, عن فلان قال demek lâubalîliktir. İbnü's-Salâh'ın haklı

olarak ihtar ettiği gibi عن lafzı râviden yahut tasnif sahibinden sema'ı da çağrıştırdığı için bu, bir çirkin tedlistir. Sahih-i Müslim'de vicadetle ahzolunmuş bazı hadisler عن lafzı ile edâ edilmiş ise de o hadisler diğer kaynaklardan mevsul olarak da rivayet edilmiş olduklarından onlarda tedlis korkusu yoktur.

Bazıları vicadette حدثنا ile اخبرنا lafızlarını kullanmışlar ise de yaptıkları aldatma sayılıp hücum ve itiraza uğramışlardır. Bunlar müellif veya râvi hattıyla ele geçen hadisler hakkındadır. Vacidin bulduğu hadis musannif hattıyla değilse ذكر فلان yahut قال فلان اخبرنا فلان diyerek isnadı rivayet eder. Böyle rivayet edilen hadisler ittisal şaibesi olmayan munkatı' haberdirler. Vicadetin icazete yakın olduğu da vâkidir. Buna göre وحدت بخط فلان و اجازه لى *"Filan hadisi filânın hattıyla buldum. O da bana rivayetine icazet verdi"* der. Böylesinin rivayeti hakkında icazetle rivayet ahkâmı geçerli olur.

İhtar: Bir kimse bir tasniften hadis naklettiğinde gördüğü nüsha ya kendisi, ya bir sîka tarafından musannifin aslı ile mukabele edilmiş olmadıkça eda sırasında kesinlik sigasıyla قال فلان dememelidir. Elinde böyle nüsha bulunmadığı takdirde ise yalnız بلغنى عن فلان yahut وحدت فى نسخة من كتاب فلان *"Filanın kitabının bir nüshasında gördüm"* gibi bir lafız ile edâ etmesi lazım gelir.

Muhyiddin-i Nevevî ile Suyutî bu konuda, *"Bu asırlarda ekser insanlar, belli bir musannife mensup olan bir kitabı araştırma ve tespit zahmetine katlanmaksızın ve nüshanın sahih olduğuna emin olmaksızın yalnız mütalaa etmekle kesinlik sigasıyla* قال فلان كذا, ذكر فلان كذا *deyip duruyorlar. Doğru olan ise bizim dediğimizdir. Ancak şu var ki, mütalaa eden vacid, kitabın düşmüş veya değişikliğe uğramış ibareleri gözünden kaçmayacak derecede anlayışlı bir muhakkik âlim ise naklinde kesinlik sigası istimal etmesinin doğru olmasını ümit ederiz. Birçok musannifin, ötekinin berikinin kitaplarından nakilde bulunurken böyle yap-*

malarından bu mânayı gözetmek istediklerini anlıyoruz" diyorlar.

Vicadet ile rivayet edilen haber ile amel etme bahsine gelince; Kâdı Iyaz İlma'ında, "*Hadis ile fıkıh ve fıkıh usulü imamları vicadetle nakil ve rivayeti men' etmekte müttefik davranmakla beraber onunla amel etmekte ihtilaf etmişlerdir. Muhaddislerin ve Mâlikî olan fakihlerin ekseri böyle bir hadis ile amel edilmez re'yindedirler. İmam-ı Şafii'den ise caiz oluşu nakledilmiş olup Şafiî kelâmcılardan bazıları buna kâni olmuşlardır. Cüveynî'nin müdafaa ettiği ve tahkik erbabından diğer bazı zevatın tercih ettikleri de bu mezheptir*" diyor.

Nevevî de İbnü's-Salâh'a tâbi olarak; "*Şafiî muhakkiklerden bazıları nüshaya itimat hâsıl olduğunda icabına göre amel etmenin vacip olduğuna kesin olarak hükmetmişlerdir*" dedikten sonra, "*Bu zamanlarda aksi yürüyemeyecek olan sahih görüş işte budur*" neticesini ulaşıyor.

İbnü's-Salâh, "sahih" dediği sonraki görüş için, "*Muhaddislere arzedilse kabulünden çekinirler*" demekle beraber "*Bu kitaplarla amel, rivayete bağlı olmuş olsa şartlarının tahakkuku konusunda mâzeret kabul edilebileceği olacağı için nakledilen ile amel etmenin kapısı kapanıyor demektir*" sözüyle iddiasını te'yit ediyor.

Bazı Semboller: Hadis isnadlarında çok tekerrür eden bazı lafızları yazarken çıkarma yahut kısaltma ile sembol hâline koymak hadisçilerin âdetidir. Bu sembolü bilmek yazma hadis kitaplarını okumak için gerekli olduğundan buraya ilavesi faydasız değildir: حدثنا 'nın meşhur olan sembolü yalnız ثنا dir. Bazen yalnız zamiri yazıp kelimeyi نا, nadiren dâl'ı ilâve ederek دنا şekline çevirirler. Bu son ıstılah Mağriblilerindir. حدثنى de böyledir. Sembolü ى yahut دى dir.

اخبرنا 'nın sembolü انا dir. Beyhakî burada بنا sembolünü istimal etmiş

ise de حدثنا 'nin ثنا sına benzediği için revaç bulmamıştır. Bazı Mağribliler ارنا yahut اخنا şeklinde yazmışlarsa da İbnu's-Salâh bunun için, "*İyi değildir*" diyor. اخبرنى ile انبأنا ve انبأنى nin sembolleri yoktur.

قال حدثنا lafzı da çok tekerrür ettiğinde bazıları yalnız ق ثنا, bazıları da bitiştirerek قثنا şeklinde yazmışlarsa da sonradan yerleşen ıstılaha göre قال lafzı hattan çıkarılır, lâkin okunur. Senedde iki قال yan yana gelirse biri yazılmaz. Lâkin okunur. Meselâ Buharî'nin حدثنا صالح بن حيّان قال قال عامر الشّعبى senedi ثنا şeklinde yazılır, lâkin tamamı okunur.

Yalnız hattan çıkarılan kelimelerden biri de انّه dur. Meselâ, Buharî'nin, عن عطاء بن ابى ميمونة سمع انسَ بن مالك mânanın doğru olması için عن عطاء بن ابى ميمونة انه سمع انسَ بن مالك diye okunmalıdır. Bir hadisin birden ziyade isnadı olup da hepsini tek metinde cem etmek istediklerinde bir isnaddan diğerine intikal edilirken ح yazılır ve حا diye okunup geçilir. Mağribliler ise الحديث diye okurlar. Bazı hâfızlar ح yerine صح yazarlar.

ALTINCI BÖLÜM

HADİS RİVAYETİNİN SIFAT VE KEYFİYYETİ VE ÂDABI

Hadisin sıfat ve edâ ve rivayet keyfiyetiyle alakalı olan meselelerin bazıları bundan evvelki bahislerde geçmişti. Buraya kadar ele alınmamış olanlarını da burada zikretmek istiyorum.

Ezber ve Kitaptan Rivayet Meselesi

Rivayet ettiği hadisi ezberlememiş olup, kitabına itimat ile ondan rivayet eden kimsenin nakliyle ihticac meselesi tartışmalıdır. İmam-ı Ebu Hanife ile İmam-ı Mâlik'e göre râvinin ezber rivayet ettiği ve müzakere ettiği hadisten başkasıyla ihticac edilmez. Şafiî'lerden Ebu Bekir-i Saydalanî-i Mervezî de bu görüşü tercih etmiştir. Hâkim'in İbni Abdülhakem senediyle Eşheb (140-204)'den rivayetine göre, *"Sîka olduğu halde hadisini ezberlememiş kimseden ilim tahsil edilir mi?"* diye İmam-ı Mâlik'ten sorulmuş, o da, *"Hayır"* cevabını vermiştir. *"Ya sîka olduğu halde bu hadisleri dinlemişimdir diyerek bir kitap*

gösterirse?" diye tekrar sorulmuş. "*Böylesinden de alınmaz. Gece kendisinden habersizce hadisine bazı şeyler ilave edilmiş olmasından korkarım*" demiş.

Beyhakî de İmam-ı Mâlik ile Ebu'z-Zinad'dan her birinin, "*Medine'de hepsi de me'mun, yani kendisine emniyet edilir yüz kadar zâta yetiştim ki, ehli değiller diyerek rivayet ettikleri hadisler alınmazdı*" dediklerini rivayet eder. İmam-ı Mâlik'in lafzı, "*Rivayet ettikleri hadisleri bilmezler diyerek...*" şeklindedir.

Lâkin bu görüş pek katı olup teamül aksi üzere yerleşmiştir. Hatta Sahihayn'da bu türlü hıfz ile vasıflı olan râvilerin sayısı belki yarı yarıya bile değildir. Cumhura göre sema'ını iyice kavramış ve kitabı şeyhin aslı ile yahut asıl ile mukabele edilmiş bir fer'i ile mukabele edilmiş kimsenin kitabından rivayet etmesi caizdir.

Bazıları kitaptan rivayet etmeyi tecviz etmişlerse de kitabın ara-sıra -gerek geri verme, gerek kaybetmek suretiyle, gerek diğer herhangi bir şekilde- sahibinin elinden çıkmamış bulunmasını şart kılmışlardır. Zîra, elinden çıkmış olduğu müddet içinde tahrife uğramış olması imkânı vardır demişlerdir ki, bu da birincisi gibi katılıktır.

Bu katılara karşı birtakım müsamahakârlar da vardır ki, müsamahalarının örnekleri ahz ve tahammül bahsinde gösterilmişti. Müsamahakârların bazıları da asıllarla mukabele edilmemiş nüshalardan rivayete kalkışmışlardır ki, Hâkim bunları cerh edilmiş kabul eder. Bununla birlikte Hâkim, "*Bu, âlim ve sâlihlerin büyüklerinden birçoğunun yaptığı bir şeydir*" diyor. İbni Lehîa, ilim ehlinin büyüklerinden olduğu halde bu müsamahası yüzünden tenkide uğramıştır.

Asıl ile mukabele edilmemiş nüshadan rivayet caiz değilse de üstad Ebu İshak-ı İsferayinî ile Ebu Bekir-i İsmailî, Ebu Bekir el-Berkânî ve Ebu Bekir el-Hatib bunu üç şart ile caiz görmüşlerdir: 1) Nüshayı yazan zâtın, nakli sahih, iptal edilmiş rivayetleri az bir kimse olması; 2) Nüsha bir fer'den değil, bir asıl-

dan menkul bulunması; 3) Râvi'nin rivayet ederken nüshasının mukabele görmemiş olduğunu beyan etmesi.

Lâkin, Kâdı Iyaz bu şartların tahakkuku hâlinde de mukabele edilmemiş nüshadan rivayetin yasaklanmış olduğuna hükmetmiştir. Herhalde doğru olan -Nevevî'nin dediği gibi- mutedil olan cumhur görüşü olup râvi sema'ını iyice kavradıktan sonra kitabını da mukabele etmiş ve kitabı bir müddet elinden çıktıktan sonra değiştirilmediğine zann-ı galibi bulunur, bilhassa kendisi de tahrif vukuunun farkına varacak ilim ve hıfız derecesinde olursa kitabından rivayet etmesi caizdir.

Unutulmuş Hadisi Kitabından Rivayet Meselesi

Bir kimse unuttuğu bir hadisi sema'ını muhtevî kitapta görür de sema'ını hatırlamayacak olursa İmam-ı Ebu Hanife'ye göre onu hatırlamadıkça rivayet etmesi caiz değildir. Şafiîlerden de ona muvafakat eden olmuştur. Lâkin, İmam-ı Ebu Yusuf ile İmam-ı Muhammed ve İmam-ı Şafiî ile ekser arkadaşları cevaz tarafına gitmişlerdir ki, Nevevî'ye göre sahih olan budur. Eski ve yeni âlimler de bununla amel etmişlerdir. Zîra, rivayet konusu geniş ufuklu olmaya ve galip zanna binaendir.

İbnü's-Salâh'ın dediğine göre bu ihtilâfın, râvinin kendi dinlediklerini kavrama noktasından kitaba itimat etmesinin caiz olup olamaması meselesi üzerine bina edilmesi icap eder.

İbnü's-Salâh diyor ki: Değişiklikten masun olan kitaba dinlediklerinin zabtını muhtevî olmak dolayısıyla itimat edip dinlediği kitabında fazlasız-eksiksiz yazılı olan kimsenin oradaki hadisleri tek tek hatırlamasa bile rivayet etmesini tecviz etmek -nasıl ekser hadisçilerin sahih görüşü ise- şartı tahakkuk edince yani sema'ı muhtevî olan kitap- râvinin yahut râvice itibar edilen bir kimsenin yazısıyla ve tahriften masun olunca varsın bu da caiz olsun. Lâkin bu, râvi kitabının sahihliğine kalbi mutmain olduğu takdirdedir. Eğer şüphesi varsa yahut kitap bir sîka yazısı değilse ona itimat etmesi caiz olmaz. Ve bunda

ihtilaf yoktur.

Hafız Olmayan Âmâ ile Gören Ümmînin Rivayetleri Meselesi

Hadisini hıfzetmemiş darîr (âmâ) ile gören ümminin rivayetlerinin caiz oluşu hakkındaki ihtilâf evvelkinden daha büyüktür. Tercih edilen görüşe göre darîr veya gören ümmî, sema'ını zabt ve kitabını tahriften korumak için bir sîkadan yardım alır, ondan sonra da o hadisler, huzurunda okunurken kitabın tahriften salim kaldığı zannı kendisinde galip olursa rivayeti sahihtir. Lâkin, bundan evvelki meselelerde ihtilaf edenlerin bunda da ihtilafları öncelikle geçerlidir.

Kendisinin Olmayan Nüshadan Rivayet Meselesi

Râvi dinlediklerinden olan bir şeyi rivayet etmek istediğinde sema'ı hangi nüshadan vâki olmuş ise o nüshadan, yahut bir sîka tarafından o nüsha ile mukabele edilmiş diğer bir nüshadan rivayet etmelidir. Kendi nüshasını bırakıp da şeyhinin aslından yahut şeyhinin nüshasından yazılıp sahihliğine kalben mutmain olduğu başka nüshadan rivayet etmek isterse bu -Hatib'in dediğine göre- hadisçilerin umumuna göre yasaklanmıştır. Bununla birlikte Hatib, Eyyub-i Sahtiyanî (68-131) ile Muhammed b. Bekri Bürsanî'den (h. 203) ruhsat verildiği rivayetini de nakleder. Ebu Nasr b. es-Sabbağ'ın (400-477) da, "*Kendisinin sema'ını muhtevî olmayıp şu kadar ki, şeyhinin huzurunda okunmuş bir kitaptan, yahut kendi sema' nüshasıyla mukabele edilmemiş bir nüshadan rivayet etmek kat'iyen caiz, değildir*" dediği hikâye ediliyor. Zîra, bu takdirde bu nüshalarda kendi sema' nüshasında olmayan bazı ilaveler bulunabilir ki, bunları şeyhinden rivayet etmesi sahih olmaz.

İbnü's-Salâh (577-643) da bu re'yi tercih ettikten sonra, "*Meğer ki, şeyhinden tüm rivayetleri için umumi bir icazeti bulunmuş olsun. İşte o takdirde o dediğimiz kitaplardan da rivayet edebilir. Zîra, bu takdirde râvinin taksiri o rivayet hakkındaki icazetini beyan etmeksizin* أنبأنا, اخبرنا *yahut* حدثنا *demiş olmaktan ibaret kalmış olur ki, bu kadarcık müsamaha da çok görülmez. Lâkin*

maktan ibaret kalmış olur ki, bu kadarcık müsamaha da çok görülmez. Lâkin elindeki nüsha şeyhinin sema'ını muhtevi yahut şeyhinin şeyhi huzurunda kıraat edilmiş yahut da şeyhinin şeyhinden rivayet edilen bir şey ise işte onu rivayet edebilmesi için hem kendisinin şeyhinden, hem de şeyhinin kendi şeyhinden birer umumi icazetleri bulunması lâzımdır" diyor.

Ezberlenmiş İle Yazılmış Hadis Arasında İhtilâf Meselesi

Hadisi ezberlemiş kimse kitabında ezberindekilere muhalif bir şey görürse hadisi o kitaptan ezberlemiş olduğu takdirde kitaptakine itibar eder. Eğer şeyhinin ağzından alıp ezberlemiş yahut kıraat arzı esnasında bellemiş olup hıfzında da şüphesi yoksa kendi hıfzına itimat eder. Lâkin bu takdirde rivayet ederken en uygun metod -Şu'be'nin ve ona tâbi olarak birçok hafızın yaptığı gibi حِفْظِى كَذاَ وَ فِى كَتَابِى كَذا *"Ezberimde olan şöyledir, kitabımda ise böyledir"* diyerek vâki hâli haber vermektir. Nitekim ezberindekiler, tahkik ehlinden olan bir hafızın rivayetine muhalif gelen râvi de böyle yapıp حِفْظِى كَذا وَ فِيهِ فُلاَنٌ كَذاَ "*Benim ezberimde olan şöyledir, filan ise bu hususta böyle dedi*" demek gerekir. Süfyan-ı Sevrî ve emsali gibi.

Mâna ile Rivayet Meselesi

Metnin şeklini kasten değiştirmek mutlak olarak caiz olmadığı gibi lafızların işaretlerini hakkıyla bilmeyen ve mânaları değiştirmekle sonuçlanacak, lafız ve terkipleri, böyle olmayanlardan ayırıp seçmekten âciz olan kimsenin de -bir meşru maksat ile de olsa- hadis lafızlarına eşanlamlısını koyması caiz değildir. Arap dilinde hakkıyla tasarrufa kâdir ve lafız, mâna ve terkiplerin inceliklerine hakkıyla vâkıf ve hadisin hükmünü hiçbir şekilde tahrif etmeksizin başka lafızlar ile nakle kâdir olan, hâsılı hitabın mevkisini bilen âlime göre mâna ile rivayetin caiz olup olmadığı meselesi ise hadis âlimleri ile fakihler ve usulcüler arasında tartışmalıdır. Herhalde âlimlerin ittifak ettikleri bir husus varsa o da dil uzmanı olmayıp bir hüküm ihtiva edeni (muhtemil) etmeyenden, zahiri en zahir olandan, umumi olanı daha umumi olandan fark edemeyecek cahil kim-

senin, kendisine ait lafızlarla hadis rivayet etmesinin haram olmasıdır.

Hadisçiler ile fakihler ve usulcülerden bir grup, kelâmın üsluplarına hakkıyla vâkıf olan âlimin de hadisin anlamını ancak işittiği lafızlar ile rivayet etmesini vacip görüp lafzın hiçbir şekilde değiştirilmesine cevaz vermemişlerdir. Tâbiinden Kasım b. Muhammed, İbni Sirîn, İbrahim b Meysere, İbni Mehdî, Reca' b Hayve, Süfyan b. Uyeyne, Abdü'l-Vâris, Yezid b. Zürey' gibi imamlar buna kâni oldukları gibi Şafiîlerden üstad Ebu İshak-ı İsferayinî ile Hanefilerden Ebu Bekir-i Razî de bu zümreye dâhildirler. İmam-ı Mâlik ile İmam-ı Ahmed İbni Hanbel'in de buna kâni oldukları hakkında rivayet var ise de meşhur olduğuna göre dört imamın hepsi de mâna ile rivayeti tecviz etmişlerdir. İbni Ömer (r.a)'nın da bu görüşte olduğu rivayet ediliyor.

İbni Hazm ile diğer Zahiriye âlimlerinin tümü de mâna ile rivayeti haram görürler. Delilleri şunlardır:

1- Peygamber (a.s.v) Efendimiz Haccetü'l-Vedâ'da insanların gözü önünde نضرالله امرءًا سمع مقالتي فوعاها ثم اداها كما سمعها، فربَّ حامل الى من هو افقه منه "*Benim sözümü işitip ezberleyenin, sonra işittiği gibi edâ edenin Allah yüzünü ak etsin. Zîra, nice kimseler vardır ki, hâmili oldukları fıkhı kendilerinden daha fakih olana ulaştırırlar*" buyurmuşlardır. Nebî'nin yüce kelamını işittiği gibi edâ etmek ise işittiği lafzı aynen tebliğ etmekle olur. Sonra bir fakihin kendisinden daha fakih olan kimseye fıkhını nakletmesi demek hadisi râviden ahz ve kabul eden zâtın çok zeki olması dolayısıyla râvinin istinbat edemediği bazı mânaları Resûl'ün sözlerinin faydalarından istinbat edebilmesi demektir. Bir talebe üstadından daha zeki ve daha fakih olabilir.

2- Fesahat ve belagat mâdeni Efendimiz Hazretleri, انا افصحُ العربِ ولا فخرَ "**Ben Arab'ın en fasihiyim, bununla da hiç övünmem**"; yine اوتيتُ جوامع الكلم "**Bana cevamiü'l-kelim verildi**" buyurmuş olduklarından hadis lafızlarını diğer lafızlar ile nakletmekle mânanın da ihlal edilmesi ihtimali pek kuvvetlidir. Binaenaleyh, kişinin kendisini buyrulan lafızla sınırlandırması vaciptir.

Nitekim Kur'an'ın mâna ile nakli caiz olmaması da bundan dolayıdır.

3- Bu kitabın 183. Berâ' b. Azib (r.a) hadisinde sahabî Bera, kendisine tâlîm buyrulan duayı Nebi'nin yüce huzurunda tekrar ederken وَنَبِيِّكَ diyecek yerde -yine o mânaya gelen- وَرَسُولِكَ deyince لاَ, وَنَبِيِّكَ diye tashih buyrulmuş ki, bu da Resûl'ün lafızlarının değiştirilmemesinin ve dönüştürülmemesinin şer'an lüzumlu olduğunu gösterir.

4- Tecrübe ile sabit olmuştur ki, müteahhir olan bazı kimselerin Nebî (a.s.v)'in mübarek lafızlarından mütekaddiminin farkına varamadıkları bazı faydaları çıkarabilmişlerdir. Hatta, bir kelâmı işiten kimsenin -fakih ve zekî de olsa- lafzın bütün hikmet ve faydalarına her zaman varamadığı çokça rastlanan bir durumdur. Binaenaleyh, mâna ile rivayet hâlinde râvi Resûl'ün lafzına bedel yine o mânada zannettiği diğer bir lafız ikâme eder de aralarındaki inceliğin farkına varmayabilir. Tahkik ehli oluşu ve kadir ve kıymeti kendisini bilenlerin tümünce kabul edilen Şu'be, kendi tabakasının altında olan İsmail b. Uleyye'den erkeklerin teza'fürden yani elbiseleri zağferân ile boyamaktan nehiy olunduklarını ihtiva eden hadisi alıp, نَهَى عَنِ التَّزَعْفُرِ *"Peygamber (a.s.v) Efendimiz teza'fürden nehiy buyurmuşlardır"* diyerek mânasıyla rivayet ettiğini İsmail işitince derhâl itiraz etti. Zîra, rivayetinin aslındaki nehiy erkeklere mahsus iken Şu'be'nin lafzı umuma delalet edip kadınları da bu hükümde erkekler gibi göstermişti. Şu'be'nin İsmail'den rivayeti رواية الاكابر عن الاصاغر yani büyüklerin küçüklerden rivayeti nevinden olduğu halde Şu'be'nin farkına varamadığı mânaya İsmail vâkıf olmuştur.

5- Râvi için Resûl'ün lafzını değiştirip yerine kendi lafzını ikâme etmek caiz olsa o râviden rivayet edenin de dinledikleri lafzı değiştirebilmeleri öncelikle caiz olur. Zîra, râvinin lafzını değiştirmek Peygamberin lafzını değiştirmekten ehvendir. Bu da caiz olunca ikinci râviden rivayet eden üçüncü ve üçüncü râviden rivayet eden dördüncü râvinin de böyle yapmaları caiz olacak demektir ki, bu takdirde kelâm-ı Nebî ile son râvinin rivayet ettiği kelâm arasında

büyük farklılık vâki olmuş olur.

Rivayet edilen lafzı aynen edâ hususunda Müslim'in Sahih'indeki itinası Buharî'den fazladır. Müslim, mânayı değiştirmese bile râvilerin bir harfte de olsa ihtilâflarını beyan eder. Buharî ise mâna ile rivayeti caiz görenlerden olduğu için dikkatin bu kadarını fazla görür. Hatta bazıları, "*Rivayet metodunda tercih edilecek yol Müslim'in yolu olmalıydı. Lâkin ne çare ki, olmadı*" demiştir. Hazarda, seferde Hz. Risâletpenahî'nin huzurunda uzun müddet arkadaşlık eden ashabın büyüklerinden birçoklarının pek az hadis rivayet etmiş olmalarının en etkili sebeplerden biri de işte mâna ile rivayetten sakınmak ve ihtiyatları olduğunda şüphe etmemelidir.

Lâkin beri tarafta sahabenin çoğu da mâna ile rivayeti tecviz, hatta tatbik ettikleri gibi Hasan-ı Basrî, Süfyan-ı Sevrî, Vekî' b. el-Cerrah, Şa'bî, İbrahim-i Nehaî, Amr İbni Dînar ile Dört İmam ve onların ayarında tâbiin ve muhaddislerin ekseri ve fakihlerin cumhuru ile usulcüler de mânanın tamamını edâ şartıyla bunu caiz görmüşlerdir.

İmam-ı Mâlik'in bu türlü rivayeti tecviz ettiğine de etmediğine de dair rivayet vardır. Lâkin Beyhakî ile Hatib-i Bağdadî'nin rivayetlerine göre İmam-ı Malik, hadiste yani Resûl (a.s.v)'ın lafızlarında mâna ile rivayeti men edip sahabe ve tâbiin sözlerini her iki türlü rivayet etmeyi tecviz etmiştir.

Vekî' b. el-Cerrah'ın وان لم يكنِ المعنى واسعا فقد هلك النّاسُ "*Edâ hususunda mânayı nakletmek kâfi görülmezse ortalık helâk oldu demektir*" dediği rivayet edilmiştir. Süfyan-ı Sevrî de, "*Eğer ben size işittiğim gibisini söylüyorum dersem sakın inanmayınız. Söylediğim hep mânadır*" demiş.

Mâna ile rivayet üç şekilde vâki olabilir.

Birinci şekil bir lafzı eşanlamlısı ile değiştirmek ki, bu, tartışmasız caizdir. قعود lafzını جلوس'la علم lafzını معرفت'le lafzını استطاعت lafzını قدرت'le حَظْر lafzını تحريم'le değiştirmek gibi Sahih-i Müslim'de Huzeyfe b, el-Yemân (r.a)'dan rivayet edilen لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ نَمَّام "**Hiçbir dedikoducu cennete girmeyecektir**"

yet edilen لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ نَمَّامٌ “**Hiçbir dedikoducu cennete girmeyecektir**” hadis-i şerifi قَتَّاتٌ lafzıyla da rivayet edilmiştir.

İkinci şekil, yardımcı lafız ile aslî lafzın bir mânaya delâlette birleşmesinin zannî kalıp kat'î olmaması ki, bu takdirde aslî lafzın değiştirilmesinin caiz olmadığında yine ihtilâf yoktur.

Üçüncü şekil, râvinin mânayı tamamen kavradığına kat'î surette hükmedip de eşanlamlı lafızları istimal etmeksizin rivayet edileni -anladığı mânayı tamamen edâ ettiğine yine kat'î olarak hükmettiği- diğer bir ibare ile değiştirmesi ki, âlimler arasında muhtelefün-fih olup ekseriyetin caiz gördüğü şekil işte budur. Tecviz edenlerin nazarında yalnız başlarına -veya kendilerine ilave edilen deliller ile beraber- o yardımcı lafızların o mânayı ifade ettiğine kat'î olarak hükmedilirse lafızlar eşanlamlı hükmünde olmuş olur. Bunların da kendi iddialarını destekleyen naklî ve aklî hüccetleri vardır:

1- İbni Mende'nin Ma'rifetü's-Sahabe'si ile Taberanî'nin Mu'cem-i Kebîr'inde Abdullah b. Süleyman b. Ükeyme el-Leysî'den rivayet edilmiş olduğuna göre peygamber (a.s.v) Efendimiz'e, “*Yâ Resûlallah, biz Senden bir hadisi işittiğimiz gibi edâ edemiyoruz*” demeleri üzerine, اذا لم تحلّوا حراما ولم تحرّموا حلالاً و اصبتم المعنى فلا بأس “**Eğer bir haramı helâl, bir helali haram etmez, mânayı da doğru olarak ifade edebilirseniz, istediğiniz lafız ile rivayet etmenizde beis yoktur**” buyrulmuş.[147]

---

[147] Mâna ile rivayeti tecviz edenler, eski ve yeni âlimlerin cumhurunun ameline ve bundan sonra sıralanacak delillere istinad etmeyip de yalnız bu delil ile kalsalar iddiaları sabit olamazdı. Zîra, bu rivayet sened açısından zayıf olmakla beraber râvisi olan sahabînin isim ve nesebini tâyinde de büyük ıztırab vardır. İbnü'l-Cevzî hadisi Taberanî'den naklettikten sonra “*Mevzu'dur*” diyor. Lâkin İbni Hacer-i Askalanî uydurma olduğuna kâni olmayıp hadisin Taberânî ile Ebu Abdillah b. Mende'den başka Ebü'l-Kâsım b. Mende ve Ebu Musa el-Medînî, Abdân-ı Mervezî, İbnü's-Seken gibi imamlar tarafından da muhtelif kanallardan tahric edildiğine bakarak kendisine hak vermek lazım gelir. Fakat bu kanalların hiçbiri kuvvetli olmadığı için hadis yine zayıflıktan kurtulamaz. Sahabî olan râvinin ismini biz Suyutî'ye uyarak metinde "Abdullah b. Süleyman b. Ükeyme" diye kaydettik. Hâlbuki, bu zâtın ismi hakkındaki ihtilaflar yüzünden İbni Hacer İsabe'sinde kendisine aşağıdaki dört biyografiyi kaydetmeye mecbur kalmıştır: 1- Ükeyme b. Ubade el-Leysî, 2- Selîm b. Ükeyme el-Leysî, 3- Abdullah b. Ükeyme, 4- Muhammed b. Ab-

Bu rivayet Hasan-ı Basrî'ye haber verildiğinde de, لو لا هذا ما حدّثنا "*Böyle olmasaydı biz hadis rivayet edemezdik*" demiş.

İbni Mes'ud (r.a) ile diğer sahabenin de bazen rivayet ettiklerinde قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كذا اونحوة او قريباً منهُ "*Resûlüllah (s.a.v) böyle buyurdular yahut bunun gibi yahut da buna yakın bir söz söylediler*" dedikleri rivayet edilmiştir. Demek ki, sahabî İbni Mesud, Resûl'ün lafzını hatırlayamadığı zaman mâna ile rivayeti tecviz ediyormuş. Sahabenin de çok kere اَمَرَنَا رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بكذا ونهاها عن كذا "*Resûlüllah (s.a.v) şöyle, böyle yapmamızı emir buyurdu; şundan, bundan da nehiy buyurdu*" demiş oldukları da pek malûmdur. Bu ise mâna ile rivayettir.

İbni Ükeyme hadisi her ne kadar zayıf ise de İbni Mes'ud ile diğer sahabeden menkûl olan bu gibi sözler bu konuda icmaları olduğuna dolaylı olarak (zımnen) delalet eder. Sahabenin icmâı ise hüccettir. İmam-ı Şafiî'nin nakline göre tâbiinden biri, "*Görüştüğüm sahabeden bazıları bir hadisin mânasında ittifak ettikleri halde lafzında ihtilaf etmişlerdi. İçlerinden birine bu hâli arzettim. Mânasına zarar gelmedikten sonra bunda beis yoktur cevabını verdi*" demiş.

Cabir b. Abdullah (r.a)'nın rivayetine göre de Huzeyfe (r.a) اِنَّا قوم عربٌ نوردُ الاحاديثَ فَنُقَدِّمُ و نُؤخِرُ "*Biz fasihu'l-lisan Arap kimseleriz. Hadisleri rivayet ederken lafızları bazen takdim, bazen tehir ederiz*" demiştir ki, fesahatimiz dolayısıyla

---

dullah b. Süleyman b. Ükeyme. İsabe'deki muhtelif senedlerin tetkikinden râvinin bu dört senedden başkaca üç türlü daha isimlendirildiğine vakıf oluyoruz: 1- Muhammed b. Süleym b. Ükeyme, 2- Abdullah b. Süleym b. Ükeyme, 3- Süleyman b. Ükeyme.

Bundan başka râvinin Leysî veya Zührî olduğu da tartışılmıştır. Muhtelif senedlerin içinde de Ahmed b. Mus'ab, Ömer b. İbrahim-i Haşimî, Velîd b. Seleme gibi olan, hatta uydurmacılıkla itham edilen ve metruk kimseler vardır.

Hâsılı; bu rivayetin mevzu' olduğuna kesin olarak hükmedilemese de son derecede zayıf olduğuna kâni olmak lâzım gelir.

mânayı ihlâl etmeyiz demek istemiştir. Bu da mâna ile rivayetin başka türlü beyanıdır.

2- Şer-i Şerif'i Arap olmayanlara kendi lisanlarıyla şerhetmek ittifakla caizdir. Arapça lafızları eşanlamlıları olan Acemî lafızlara dönüştürmek caiz olunca onları eşanlamlıları ve denkleri olan diğer Arapça lafızlar ile değiştirmek öncelikle caiz olur. Lâkin bu delili bazıları kuvvetli bulmamıştır. Zîra, Acemî olan kimse tercümeyi işitince dinlediği lafzın Resûl'ün sözü olmadığını bilir. Bununla birlikte caiz görenler -Sünnet-i Nebeviye'nin lafızlarının, insanları benzerini getirmekten âciz bırakıcı (mûciz) olmamasına ve tilavetiyle sevap alınamayacağına ve ancak ahkâmı beyan etmek için vaz' olunduğuna bakarak- Nebevî lafzı unutmuş kimsenin, hükmü ihlâl etmemek şartıyla başka lafızlar ile rivayet etmesinde beis görmezler. Kastedilenin lafızlar olduğu yerlerde de mâna ile rivayeti caiz görmezler. Nitekim Arapça lafızlarla rivayet edilen olan Kelime-i Şehadeti tâlim için onu her lisâna tercüme etmek caiz iken Ezan ile Tehiyyat'ın lafızlarını değiştirmeye cevaz vermezler. Zîra, bu lafızlarla ibadet etmek Şâri'in maksatları arasına dâhildir.

3- Sahabe (r.a) hazretlerinin aynı mecliste bir kıssayı muhtelif lafızlar ile rivayet ettikleri vâki olduğu halde hiçbiri diğerini rivayetlerini bu çeşitliliğinden dolayı hatalı kabul etmez ve red yoluna sapmazdı. Bu da sahabenin mâna ile rivayeti mubah gördüklerine delildir.

4- Zarureten mâlumdur ki, bu hadisleri Resûl (a.s.v) Efendimiz'den rivayet eden sahabe-i kiram hazretleri hadisleri dinledikleri mecliste yazmadıkları gibi o mecliste Risâletpenahî'nin huzurunda ezberlemek için tekrar da etmezlerdi. Böyle iken, nice yıllar geçtikten sonra o hadisleri rivayet etmeleri gösteriyor ki, onların çok kere kavradıkları, lafızların kendileri değil mânalarıdır.

5- Lafız bizzat kastedilmeyip ondan asıl maksat olan mânadır. Lafız mânayı bildirecek bir âletten başka bir şey değildir. Kastedilen mânayı ortaya

koymak için filan lafız yerine filan lafzı ikâme etmekte mahzur yoktur.

6- Tâbiin ile tebe-i tâbiin hazretleri içinde mevalîden, Arap olmayan birçok râvi de bulunup bunlar da birikim olarak fesahat melekesini hâiz olmadıklarından rivayetlerinde bazı lahnlar (i'rab ve şîve hatası) vâki olmuş ve o lahnlar tabii olarak mâna ile rivayeti caiz görmeyen râvilerin kendilerinden rivayeti üzerine hadis kitaplarına da girip yerleşmiştir. Bu da gösteriyor ki, sahabe ve tâbiin devirlerinde mâna ile rivayet pek yaygın imiş. Bu râviler de böyle bir kanaat ve alışkanlığa kapılarak Resûl (a.s.v) ile ashab-ı kiramının münezzeh ve uzak olduğu lahnları farkına varmaksızın maalesef irtikâp etmişlerdir. Buharî ile Müslim'de rivayet edilen, يتعاقبون فيكم ملائكة rivayeti (332 inci hadis) bu lahnlar arasına dâhil edilebilir. Nitekim, Bezzar bu hadisi başka kanalıyla Arap şîvesine uygun olarak, انّ لله ملائكة يتعاقبون فيكم şeklinde de rivayet etmiştir. Bundan dolayı Zahirî âlimlerden İbni Hazm, bir râvinin şeyhi tarafından lahnlı olarak rivayet edilen lafızları tashih ederek Arap şivesine uygun olarak rivayet etmesini vacip görür.

İslâm'ın ilk döneminde de konuşma esnasında lahnetmek o kadar ayıp idi ki, İbni Ömer (r.a) çocuklarını bundan dolayı döverdi. Yine hadis rivayetlerine biraz lahn karıştığından dolayıdır ki, Arap dilinin kaidelerini tespit eden nahiv âlimleri âyet ile cahiliye şiirleri ile istişhad ettikleri halde hadis-i Nebevîye ile istişhad etmezler. Hatta, Elfiye sahibi İbni Mâlik'i hadisle istişhad ettiğinden dolayı hayli tenkid ederler. Nahivciler, bildikleri bir umumi kaideye muhalif olarak rivayet edilen hadise lahn karışmadığına emin olamadıkları için hadis ile ihticac etmiyorlar. Yoksa Resûl (a.s.v) Efendimiz'in insanların en fasihi olduğunda hâşâ şüphe etmezler.

7- Mâna ile rivayeti caiz görenler, muhaliflerinin ihticac ettikleri, نضرالله امرءًا سمع مقالتي فوعاها ثم ادّاها كما سمعها hadisini de kendi lehlerine hüccet kabul ederler. Zîra, bir kere bu hadis çeşit çeşit lafzî farklılıklarla rivayet edilmiştir ki, râvilerinin Nebî'nin lafzını değil, hadisin mânasını rivayet etmiş olduklarında

şüphe edilmez. İkinci olarak; râvilerin bu hadisteki rivayetleri aynı olsa bile kâf-ı teşbih كما سمعها buyrulmuş oluyor ki, "İşittiği lafızların benzerleri ile" rivayet etmesi caiz görülmüş demektir. Berâ' b. Azib (r.a) hadisinde de رسولك lafzının نبيّك lafzıyla tashihi Nebî (a.s.v) Efendimiz'in Cibril (a.s) ile karışmış olmaması inceliği gözetildiği içindir.

Bununla birlikte şartlarını taşıyan âlimin mâna ile rivayet etmesini tecviz edenler de râvinin Resûl'ün lafzını hatırladığı takdirde o lafız ile rivayet etmesini tercih ettikleri gibi hatırlayanın da mâna ile rivayet edişini mutlak mânada tecviz etmeyip nerelerde caiz olabileceğinde aşağıdaki gibi ihtilâf etmişlerdir:

Birinci görüşe göre, te'viline imkân olmayan lafızlar ile te'vili muhtemel olan lafızlar arasında fark vardır. Birincilerinde mâna ile rivayet caiz, ikincilerinde ise değildir. Muhkem ile mücmel veya müşterek olan lafızlar arasında fark gözetip muhkemde mâna ile rivayeti tecviz edip, diğerlerinde etmeyenlerin görüşü de buna yakındır.

İkinci görüşe göre, emirler ve yasaklar ile diğerlerinin farkı vardır. Mâna ile rivayet birincilerde caiz, diğerlerinde caiz değildir. Dahası; Ebü'l-Hasan-i Maverdî ile (382-450) Fahru'-İslâm Ebü'l-Mehâsin-i Ruyanî (415-502) emir ve nehiy hadislerini mânalarıyla rivayet edebilmek için tercih edilecek lafızların açıklık ve kapalılık açısından asl'a denk olması şarttır, demişlerdir. Meselâ لا طلاق فى اغلاق hadis-i Nebevî'sini, لا طلاق فى اكراه diye rivayet etmek caiz değildir. Zîra, her ne kadar iğlak ile ikrah bir mânaya ise de Allah'ın ikrahı -onun kadar açık olmayan- iğlak ile ifade buyurması bir maslahata binaen olduğundan bu maslahatın terkedilmesi münasip olamaz. Lakin أقتلوا الأسودين الحيّة والعقربَ "**İki kara mahluku, yılan ile akrebi katlediniz**" Nebevi emrini امر بقتلهما yani "*Bu iki hayvanın katline ferman buyurdu*", kezâ, لا تبيعواالذّهبَ با الذّهب الا سواءً بسواءٍ "**Altını altına tartısı denk olmadıkça satmayınız**" Nebevi yasaklamasını da نهى عن بيع الذّهب با الذّهب الا سواءً بسواءٍ lafzıyla rivayet etmekte beis yoktur. Zîra,

iki ibarenin her biri diğeri kadar açıktır.

Üçüncü görüşe, göre hadisin lafızlarını hatırlayan ile unutup hatırında yalnız mâna kalan kimse arasında fark vardır. Birincisi için caiz olmayan mâna ile rivayet ikincisi için caiz olur. Zîra râvi, aslından hadisi işittiği gibi yani lafzı ile edaya memur idi. Lâkin unutması sebebiyle lafzı hatırlamaktan âciz kalmış ve mâna ile rivayetten başka çaresi kalmamıştır. İşte böyleleri zihnindeki mânayı edâ edebilecek lafız ile rivayet ederse vazifesini yapmış sayılır.[148] لا يكلف الله نفسا الا وسعها

Maverdî el-Hâvi'sinde der ki: Lafzı ezberinde tutan kimsenin mâna ile rivayet etmesi caiz olmaz. Zîra, bu takdirde ruhsatı icap eden gerekçe mevcut değildir. Unutan hakkında ise caizdir. Zîra o, lafzı da mânayı da kavramış, yani her ikisini de belleyip edâ etmeyi üzerine almıştı. Birinden âciz kalınca diğerini edâ etmek lazım gelir. Bilhassa rivayet etmemesiyle ahkâmdan birini gizlemek mahzuru da bulunursa bu lüzum daha fazla te'kit edilmiş olur. Hadisin lafzını unutmadığı takdirde ise onu başka lafız ile ifade etmesi caiz olmaz. Zîra, Kelâm-ı Nebî (a.s.v)'de olan fesahat başka kelâmda bulunamaz.

Dördüncü görüş, yine hatırlayan ile diğer insanlar arasında fark görenlerin görüşüdür. Lâkin bunda hüküm aksine olup hadisin lafzını hatırlayanın mâna ile rivayet etmesi caiz, unutmuş olanın böyle rivayet etmesi caiz değildir. Zîra, onlara göre, lafzı unutmamış kimse o mânada yine o lafız yerine kâim diğer lafızlar ifadesine kâbiliyetli olabilirse de unutmuş kimse bunu yapamaz. Bunlar mânanın, râvinin zihninde kalmış olmasıyla iktifa etmiyorlar. Zîra, zihindeki mânanın unutulan lafzın delalet ettiğinden fazla veya eksik olması ihtimali vardır. Nitekim âlimler râvinin ifade ettiği lafızların asl'a eşit olmasını şart kabul ettikleri için âm yerine has, has yerine âm, mutlak yerine mukayyed, mukayyed yerine mutlak bir lafız istimalini men etmişlerdir.

---

[148] Bakara suresi, ayet 286.

Beşinci görüşe göre, kelâmın terkibini hiç bozmaksızın yalnız bir lafzın yerine eşanlamlısını ikâme etmekle iktifa etmek şartıyla mâna ile rivayet caizdir. Zîra, kelâmın terkibini değiştirmek çok kere mütekellimin kastını ihlâl eder. Bir lafzı eşanlamlısı ile değiştirmekte ise bu mahzur yoktur. Huzeyfe (r.a)'den rivayet edilen hadiste نمّام'ın قتّات lafzı ile değiştirilmesi gibi. Bu, pek kuvvetli bir görüş olup âlimlerden bazıları bunun cevazında ihtilâf olmadığını bile iddia etmişlerdir.

Altıncı görüşe göre, bir hadisi kendisiyle ihticac veya fetva kastıyla beyan etmekle rivayet kastıyla ifade etmek arasında fark vardır. Birinci takdirde mâna ile rivayet caiz ise de rivayet kastedildiğinde herhalde lafzıyla rivayet etmek gerektir. Mâna ile rivayetin en fazla aleyhtarı olan Zahiriye âlimlerinden İbni Hazm'ın sözünden Zahirilerin de buna bir diyecekleri olmadığı anlaşılıyor.

İbni Hazm diyor ki: Nebî (s.a.v)'den nakledilecek haberin hükmü, nassın, lafzı ile, dönüştürülmeden ve değiştirilmeden ifade edilmesidir. Bundan yalnız bir hâl müstesnadır ki, o da bir kimsenin nakletmek istediği haberde sabit ve kararlı olup, mânasını yakînen bildikten sonra kendisinden fetva sorulduğunda o haberin mâna ve icabı ile fetva vermesi hâlidir.

Böyle olan Müftü, حكم رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بكذا *"Resûlüllah (s.a.v) şöyle hükmetti"*, yahut نهى عن كذا *"Filan şeyden nehiy buyurdu"*, yahut حرّم كذا *"Filan şeyi haram kıldı"*, yahut da الواجب فى هذه القضيّة ما صحّ عن النّبى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و هو كذا *"Bu meselede vacip olan Nebî selem (s.a.v)'den sahih sened ile rivayet edilen hükümdür ki, o da şudur"* diyebilir. Nitekim hükmü Kur'an'da açıklanan hususlar için de ayırım yapmadan böyle davranmak caizdir. Bir kimsenin bir âyetin icabını, hükmünü başka lafızlarla haber vermesinin caiz oluşunda hiçbir ihtilâf yoktur. Lâkin hadis rivayet etmeyi, Nebî (a.s.v) Efendimiz'den kendisine ulaşan bir sözü Nebî (a.s.v)'a isnad ederek tebliğ etmeyi kasteden kimsenin hadis lafızlarını araştırarak -mâna farkı olmasa da- hiçbir harfi diğer harf ile değiştirmeksizin rivayet etmesinden başka türlüsü helâl olmadığı gibi hiçbir harfi takdim veya te'hir etmesi de helâl olmaz.

lâl olmadığı gibi hiçbir harfi takdim veya te'hir etmesi de helâl olmaz. Kur'an-ı Kerimi tilâvet veya tâlim etmek isteyen kimse de böyledir. Arada hiçbir fark yoktur.

Yedinci görüşe göre, mâna ile rivayet yalnız sahabe için caiz idi. Başkaları için lafız ile rivayetten başkası caiz değildir. Mâlikilerden; Ebu Bekir b. el-Arabî'nin Ahkâmül-Kur'an'da kesin olarak beyan ettiği görüş budur. Zîra, sahabe-i kiram hazretleri evvelâ lisân erbabı olduklarından lisanda beyan edilen sırlara vâkıf idiler.

İkinci olarak; Nebî (a.s.v) Efendimiz'in hadis-i şeriflerini kendi kulaklarıyla işittikleri gibi fiillerini müşahede ettiklerinden ve gönüllerde taht kuran yaşantısına vâkıf olduklarından Hz. Nebî'nin ulvi maksatlarına da vâkıf idiler. Binaenaleyh, bir hadisi mânasıyla rivayet ettiklerinde maksadı bütünüyle istinbat edebilirlerdi. Bununla beraber Nebevî lafızları hatırlamaktan âciz kalmadıkça mâna ile rivayet yönüne kaçmamak ve hadisi mâna ile rivayet ettiklerinde de ekseriya rivayetlerinin böyle olduğuna işaret etmek alışkanlıkları idi ki, bundan dolayı rivayetlerine karşı nefis mutmain olur.

Sahabeden sonra gelenler ise lisanı bilmek ve beyan edilen sırlara birikim itibariyle vâkıf olmak hususlarında onların derecesine varamadıkları gibi Nebevî sözleri ne bizzat işitmiş, ne de fiillerini müşahede ve ulvi yaşantısına vukufiyet kazanmış değillerdir.

Bu görüşü de Maverdî ile Ruyanî nakledip sahabîden başkalarının mâna ile rivayet etmesine cevaz olmadığına kesin kanaat getirmişler ve mâna ile rivayet caiz olup olmadığı hakkındaki ihtilâfı sahabeden sonraki râviler hakkında geçerli görmüşlerdir.

Sekizinci görüşe göre, mâna ile rivayet yalnız sahabe ve tâbiin hakkında caiz olup başkaları hakkında yasaktır. Buna kâni olanlar derler ki: hadis, isnad ile kayıtlı olunca -ki, bu, ancak tâbiinden rivayet edenlerden başlayabilir- lafzın muhtelif olmaması ve bu ihtilâf yüzünden içine yalan karışmaması vacip olur.

Mâna ile rivayet şeklinde, bilhassa râvilerin fazlalığı hâlinde hadis lafzen farklı birçok sened ile rivayet edilmiş olur. Lafız olarak ihtilâf da çok kere mânada ihtilâfı icap eder. Bu ihtilâf ancak dikkat erbabının farkına varabileceği derecede az olsa da yine mânada ihtilâftır. Mânâda ihtilâf ise hadisin lâyık olduğu tarzda rivayet edilmeyip ya bazı rivayetlerinde yahut da bütün rivayetlerde hata vuku bulduğuna ve ibareye Nebî (a.s.v)'ın buyurmamış olduğu bir söz karışmış bulunduğuna delildir. Bu mahzur ancak hadisin tedvin ve isnad ile tespitinden sonra zahir olur. Etba-ı tâbiin ile onlardan sonrakiler mâna ile rivayetten yasaklanmış olsalar bu mahzur sözkonusu olmaz.

Hulâsa; hadisi lafzı ile ve ibarede tasarruf etmeksizin rivayet etmenin daha faziletli olduğunda âlimler arasında hiçbir ihtilâf yoktur. Hele, Tehiyyat ve İftitah Duası ile namazdaki salâvat gibi lafzı ile ibadet kastedilen rivayetlerde lafızları değiştirmemek hususundaki ittifak öncelikle mevcuttur. Ancak bazı vakitlerde, meselâ râvi hadisin yalnız mânasını hatırlayıp lafzını zihninde tutamadığı zaman mâna ile rivayet tecviz edilmiştir. Zîra, bu şekilde bu da tecviz edilmeyecek olsa hadisten istifade edilmesi gereken hüküm zayi olacağından o sebepten fesat ârız olur. Bilhassa hüküm, bütün ümmetin bilmeye muhtaç olduğu mühim hükümlerden ise fesat daha çok büyür. Bu şekilde mâna ile rivayeti tecviz etmekten başka çare yoktur. Ancak bu takdirde de râvinin, lafızların delalet ettiği hükümleri hakkıyla bilen ve mânayı değiştirebilecek şeylere vâkıf bir kimse olmasını şart etmişlerdir ki, bu şartlar dairesinde lafızların değişikliğinden asl'ın mânasına değişiklik ârız olmamış olur. Bununla birlikte Kâdı Iyaz, "*Mâna ile rivayet kapısını artık kapatmak icap eder ki, hadisler, mânayı değiştirmiyorum zannında bulunan beceriksiz râvilerin tasallutundan kurtulmuş olsun*" diye kestirip atmıştır.

Tembih 1: Bu kısımda mâna ile rivayete dair uzun uzadıya beyan edilen ihtilâfların hiçbiri eldeki hadis kitapları için geçerli değildir. Musannefatın birinden bir şey rivayet edecek kimsenin herhangi bir lafzı değiştirmek ve bir lafzı diğer bir lafza dönüştürmesine ittifakla cevaz yoktur. Zîra mâna

ile rivayete ruhsat verenler dinlenen lafızları aynen kavramak ve aktarmaktaki zorluk ve meşakkati nazar-ı itibara almışlardır. Kitaplara kaydedilmiş rivayetleri ise oldukları gibi nakil ve rivayet etmekte hiçbir sıkıntı yoktur.

Tembih 2: Bir hadisi mâna ile rivayet eden kimsenin müteakiben, او كما قال "*Yahut Resûlüllah (s.a.v)'in buyurdukları gibi*", yahut او نحوه "*Yahut onun gibi*", او شبهه "*Yahut bu hadis-i şerifin benzerini buyurdu*", او ما اشبه هذا من الالفاظ "*Yahut bu lafızlara benzer lafızlarla buyurdu*" demesi icap eder. Nitekim, sözlerin mânalarına herkesten ziyade âşina iken sahabeden bazılarının -mâna ile rivayetteki büyük tehlikeyi değerlendirerek- yanılmış olmak korkusuyla böyle demiş oldukları sabittir. İbni Mes'ud (r.a)'in böyle bir ihtiyatta bulunduğu biraz evvel geçmişti. İbni Mace ile Ahmed İbni Hanbel ve Hâkim'in rivayet ettiklerine göre sahabî İbni Mesud hazretleri bir gün قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ dedikten sonra korkudan gözleri dolup boyun damarları şişmiş, ondan sonra او كما قال demiş. Müsned-i Darimî ile Hatib'in Kifaye'sinde de Ebü'd-Derdâ' (r.a)'in Resûlüllah (s.a.v)'den bir hadis rivayet ettikten sonra او نحوه yahut او شبهه dediği rivayet edilmiştir. Bir hadisi rivayet ettikten sonra İmam-ı Mâlik'in de او كما قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ demek âdeti olduğunu İbni Mace ile Ahmed İbni Hanbel rivayet ederler.

Tembih 3: Kıraat arzı esnasında okuyan okuduğu hadisin bir lafzında şüphe ederse yazılanı okuduktan sonra او كما قَالَ demesi fena olmaz. Zîra, bu takdirde bilahare o lafzın doğruluğu ortaya çıktığında doğrusunu rivayet etmek için şeyhinden dolaylı olarak icazet ve izin almış bulunur.

Hadis İhtisarı Meselesi

Hadisi özetlemek (ihtisar) bahsine gelince; onun da caizliği ve yasaklanmasında dört görüş üzere ihtilâf edilmiştir:

Birinci görüşe göre hadisi ihtisar etmek mutlak olarak yasaktır. Bu, mâna ile rivayeti tecviz etmeyenlerin görüşüdür. Bunlar diyorlar ki: Hadisin bir kısmını yazmayan kimse farkına varmaksızın mânayı ihlâl edebilir. Sîka imamlardan olan Hammad b. Seleme'nin bile hadisi ihtisara kalkıştığı vakit mânasını bozduğundan Abdullah b. el-Mübarek'e Utbe bahsetmiş de o da, *"Farkına vardın mı?"* sorusuyla dediğini te'yit etmiştir.

Yâkub b. Şeybe'nin rivayetine göre de İmam-ı Mâlik hadis, Resûlüllah (s.a.v)'in kendi âlî kelâmı olduğu vakit ihtisar edilmesini caiz görmezdi. Abdü'l-Melik b. Umeyr de hadisten bir harfin hazfedilmesini caiz görmezdi.

İkinci görüşe göre ihtisar mutlak olarak caizdir. Bununla birlikte bu mutlaklık, aşağıdaki şart ile dolaylı olarak (zımnen) kayıtlıdır: Hadisin rivayet edilen cüz'ü -istisna, şart veya gaye gibi- yazılmaması mânayı ihlâl edecek kısımlarla alakalı olmamalıdır. Hatta, yazılmayanın zikredilmemesi hükmü ihlâl edecek gibi olursa özetlemenin yasak olduğunda ittifak bulunduğunu Safiyyüddin-i Hindî (644-715) hikâye ediyor.

Üçüncü görüşe göre râvinin kendisi veya başkası hadisi evvelce tamam olarak rivayet etmiş bulunursa ihtisarı caiz; ne kendisi ne de başkası evvelce rivayet etmemiş bulunursa caiz değildir.

Dördüncü görüşe göre âlim ve arif olan râvinin hadisi ihtisar etmesi caizdir. Şu şart ile ki, hadisin yazılmayan kısmı -atlanmakla beyana zarar gelecek ve rivayet edilen kısmın delâleti değişecek şekilde- nakledilen kısımdan çarpıcı ve muhtevayla alakalı olmamalıdır

Cumhurun ve hadis ile fıkıh ve usûl âlimlerinden muhakkik olanların gö-

rüşü budur. Beyhakî'nin Medhal'de İbnü'l-Mübarek'ten naklettiği, "*Hadis özetlemeyi bize Süfyan öğretti*" sözü de işte bu mânaya yorumlanmalıdır.

Bu şartlar dairesindeki ihtisarın mâna ile rivayeti tecviz etmeyenlere göre bile caiz olması icap eder. Zîra bu takdirde yazılmayan ile rivayet edilen -yalnız biri rivayet edilmiş- ayrı ayrı iki müstakil haber hükmünde olmuş olur. Yine bu takdirde rivayette ihtisar ancak -işitmediğini fazla yahut işittiğini eksik rivayet etmeleri akla gelmeyen- üstün mevki sahibi oluşları, kavrayışları ve muhakkiklikleri ile meşhur olan muhaddis için tecviz edilmiş oluyor demektir.

Hatib-i Bağdadî der ki: "*Bir kimse bir hadisi ilk defa tam olarak rivayet ettikten sonra ikinci defa da ihtisarı hâlinde ya işitmediği bir sözü ilk defaki rivayetinde fazla etmiş yahut kavrayışının yetersizliği ve çok yanılması yüzünden hadisin geri kalanını ikinci defaki rivayetinde unutmuştur diye töhmete mâruz kalmaktan korkan gruptan ise böyle bir töhmete maruz kalmamak için hadisi sonraki rivayetlerinde de tam olarak ifade etmesi vacip olur.*"

Selim-i Razî de, "*Başlangıçta haberin yalnız bir kısmını rivayet ettikten sonra bilahare o haberi tam olarak rivayeti hâlinde hadisine ilave söz karıştırmakla itham edilebilecek kimse fazlalığı terk ve söylememekte mâzur olur*" diyorsa da İbnü's-Salâh bu özrü kabul etmeyerek, "*Hâli böyle olan kimsenin başlangıçta hadisi eksik rivayet etmemesi gerekir. Zîra, bir kere hadisi tam olarak rivayet etmesi tâyin edilmiş bir vazifesiydi. İlkinde eksik olarak rivayet etmekle hadisin kalanını kendisiyle ihticac edilir olmaktan çıkarmış oluyor. Zîra, bu takdirde ya fazlalığı hiç rivayet edemeyerek muhtevasındaki faydayı büsbütün zayi etmiş yahut da rivayeti hâlinde itham edilmiş olarak rivayet edeceğinden bu takdirde de semeresiz bir rivayette bulunmuş olur. Ve yine ihticac edilebilir olmaz*" diyor. Kayıtlarını ve şartlarını gözeterek hadis ihtisarını tecviz edenlerden biride Müslim'dir ki, "Sahih"inin mukaddimesinde buna işaret etmiştir.

Hadis Takti'i

Hadis takti'i meselesi de ihtisarın fer'idir. Takti'den kasıtları musannifin bir hadisi ihtiva ettiği ahkâma göre parçalayıp her birini kitabın alâkadar olduğu hususi konusunda aktarmasıdır ki, bundan maksat fıkhî meselelerin her konusunda haberin yalnız o konuda ihticaca layık olan kısmını göstermekle iktifa ve sözü uzatmaktan kaçınmaktır.

Hiç de zararı olmayan tasarrufun bu kadarı da bazılarınca hoş görülmemiştir. İmam-ı Ahmed İbni Hanbel'in "*Bu, yapılmamalı*" dediğini Ebu Bekir Ahmed b. Muhammed el-Hallâl (230-310) naklettiği gibi İbnü's-Salâh-ı Şehrizurî de bu nakle bakarak, "*Bu, mekruhluktan uzak değildir*" demiştir. Nevevî ise bunun caizliğe -ihtisardan da- daha aykırı olduğuna kâni olup, "*Bu konuda İbnü's-Salâh'a muvafakat edilemeyeceğini zannederim*" diyor. Zîra Mâlik, Buharî, Ebu Davud, Neseî gibi hadis imamlarının büyükleri taktîi kitaplarında hep yapıp durmuşlardır.

Lâkin rivayetlerin birinde şüpheli bir fazlalık var ise o fazlalığı atlamak caiz olduğunda hiçbir ihtilâf olmadığını Siracüddin-i Bulkînî (724-805) haber veriyor. Nitekim İmam-ı Mâlik, bu gibi yerlerde ihtisarı takva düşüncesiyle tercih ederdi. Hatta hadisin isnadı mevsul olduğunda da biraz şüphe etti mi hemen takti' ederek rivayet etmek âdeti idi.

Bununla birlikte hadisin bir cüz'ündeki düşmeden dolayı kendisinde şüphe olan kısmı atlamanın cevazı her iki cüz' arasında alaka bulunmamması şartıyladır.

Meselâ, Ebu Hüreyre (r.a)'in 1009. Arâya hadisindeki, فى خمسةِ اوسُقٍ او دون خمسةِ اوسقٍ ibaresinden şüphe üzere ifade edilmiştir diyerek او دون خمسةِ اوسقٍ ibaresinden fazlalığının ihtisar yöntemiyle atlanması caiz değildir. Bilakis, bunun zikri vaciptir. Hadisin senedindeki Davud b. el-Husayn şüphe üzere rivayet etmiş olduğunda şüpheli fazlalık atlandığı takdirde satışına (bey') ruhsat verilen arâya miktarının beş vesk[149] olduğuna inanılmış olur ki, Şâri'in

len arâya miktarının beş vesk[149] olduğuna inanılmış olur ki, Şâri'in maksadına aykırı olması tehlikesi vardır.

Bir Hadisi Değişik İsnadlarla Rivayet Etmek

İhtisarın teferruatlarından bir mesele daha vardır ki, o da şudur: Muhaddis bir hadisi bir isnad ile rivayet ettikten sonra diğer bir isnad ile yine o hadisi kaydetmek istediğinde metni aynen zikretmeyip ikinci isnaddan sonra, مثلَهُ yahut نحوه demekle iktifa eder. Ve "*İkinci isnadın metni de evvelki isnadın metni gibidir yahut ona benzer lafızlar iledir*" demek ister. İşte bunu bazı muhaddisler caiz görmezler. Metin tekerrür etmiş olsa bile her isnadın akabinde ona ait lafızları aynen zikretmek lazım gelir, derler. Şu'be, فلان فلان عن مثلَهُ لا يُجزئُ "*Filan filandan onun mislini rivayet etti demek kifayet etmez*" demiş olduğu gibi قول الراوي نحوه شكٌّ "*Râvinin* نحوهُ *demesi, rivayette şüphedir*" dediği de rivayet edilmiştir.

İkinci görüşe göre râvinin şeyhi zâbıt, hâfız, lafızları seçmeye kâbiliyetli, rivayet edilen kelimelerin sayısına dikkat eden sîkalardan olmakla mâruf bir kimse ise caiz, değilse caiz değildir. Süfyan-ı Sevrî buna kânidir.

Yahya b. Main'e atfedilen üçüncü bir görüş daha vardır ki, o da râvinin şeyhi bu vasıfları taşıyor ise مثلَهُ demesinin caiz, نحوه demesinin ise caiz olmamasıdır. Hâkim'in aşağıdaki sözü de buna delâlet eder. Diyor ki:

"مثلَهُ *demek ile* نحوه *demek arasındaki farkı gözetmek de hadis ile iştigal edene lazım olan zabt ve tahkikin bir nevidir.*

[149] Vesk altmış sa'dan oluşan keyl ve miktara denir. Bir görüşe göre bir deve yükünden ibarettir. Önceki görüşe göre altmış Nebevi sa'ı Hicazlıların yanında üç yüz yirmi rıtl eder. Ve Iraklılara göre dört yüz seksen rıtl eder. Nitekim Nihaye'de böyle yazılıdır. Âsım Efendi, Kamus Tercümesi. (Sa' ile rıtl'ın miktarları hakkında 151'inci hadisin dipnotuna da müracaat.)

Her iki isnada ait metinlerin aynı lafız ile olduğuna kesin olarak kanaat getirmedikten sonra مثلهُ *demek helâl olmaz. Metinler lafzen bir olmayıp da yalnız mâna itibariyle bir iseler* نحوه *diyebilir."*

Hatib-i Bağdadî, *"Bu görüş, mâna ile rivayete cevaz vermeyenlerin görüşüne göre bir ayırımdır. Caiz görenler ise bu iki kelime arasında fark gözetmezler"* dedikten sonra *"İlim ehlinden hayli zat bu türden bir şey rivayet etmek istediklerinde ikinci isnadı zikrettikten sonra* مثلَ حديثٍ قبلهُ متنُهُ كذا و كذاً *yani daha evvelki hadis gibi metni şudur diyerek hadis metnini rivayet ederlerdi* نحوه *da da böyle yaparlardı. Benim de tercih ettiğim budur"* diyor.

Bu meseleyi bilmek Sahih-i Müslim ile meşgul olacaklara pek lazımdır. Bu kitapta metin yerine geçmek üzere مثله ile نحوه lafızlarına pek çok rastlanır.

Şeyh, bir hadisin isnadını metnin yalnız bir cüz'ü ile birlikte zikrettikten sonra metnin kalanına الحديث yahut الحديث بطوله yahut da lafızlarıyla işaret eder, hadisin de zikri evvelce geçmemiş ise râvinin hadisin tamamını şeyhinden rivayet etmesi caiz olur mu? مثله ile نحوه demeyi caiz görmeyenlerce bundaki ihtilâf مثله ile نحوه 'daki ihtilâftan keskindir. Zîra, evvelki meselede -velev diğer bir isnad ile olsun- hadisin tamamı daha evvel geçmiş bulunuyordu. Bunda ise metin evvelce rivayet edilmemiştir. Binaenaleyh, râvi şeyhinden nasıl işitmiş ise ondan rivayeti yalnız ona tahsis etmelidir. Nitekim üstad Ebu İshak-ı İsferayinî'nin görüşü de budur. Ebu Bekir-i İsmailî ise, *"Şeyh ile okuyanın her ikisi de ihtisar edilen hadisin tamamını biliyorlarsa umarım ki, okuyanın, tamamını kendisinden rivayet etmesi caiz olsun. Bununla birlikte ihtiyata en uygun olan bu gibi yerlerde şeyhin söylediği miktarla iktifa edip* و ذكر الحديثَ *dedikten* وتمامه كذا و كذا *deyip kalanını rivayet etmesidir"* diyor.

Bir de İbni Kesîr'in görüşü vardır ki, ona göre râvi eğer o hadisi şeyhinden evvelce tamamen dinlemiş ise الحديث diyerek devamını rivayet etmekten feragat etmesi caiz, dinlememiş ise yasaktır.

Rivayetlerin Telfiki

Bir mesele daha: Râvi bir hadisi çeşitli kimselerden tahsil etmiş bulunur da rivayetler mâna olarak aynı olmakla beraber lafzen farklı olurlarsa acaba, اخبرنا فلان و فلان واللفظ لفلان *"Filan ile filan bize haber verdiler. Söyleyeceğim lafız da filânın lâfzıdır. O dedi ki"* yahut و هذا لفظ فلان قال yahut da قال اخبرنا, قال فلان gibi bir ibare ile isnadları toplu olarak zikredip ondan sonra hadisi hassaten birinin lafzı üzere zikrederse caiz olur mu? Evet. Buna benzer yerlerde Müslim'in de hoş bir ibare ve üslubu vardır. O, meselâ, حدّثنا ابوبكر بن ابى شيبة و ابو سعيد الأَشجُّ كلاهما عن ابى خالد dedikten sonra ve Ebu Halid'den iki kanalla hadisi aldığını ifade ettikten sonra hadisin lafzının Ebu Bekir b. Ebî Şeybe'den rivayet edilmiş lafız olduğunu göstermek için isnadı yine baştan alıp قال ابوبكرٍ حدثنا ابو خالدٍ الاحمرُ عن الاعمش diyerek hadisi zikreder. Yalnız isnadlardan birine ait olan lafzı zikretmeyip de bazen birinin, bazen diğerinin lafzından alıp meselâ, اخبرنا فلان و فلان و تقاربا فى المعنى قالا اخبرنا فلان *"Filan ve filan bize haber verdiler. Söylediklerinin de mânası birbirine yakındır. Bunlar dediler ki, filan bize haber verdi ki... vs."* dese mâna ile rivayeti tecviz edenlere göre yine caiz olur.

Ebu Davud'un Sünen'indeki حدثنا مسدّد و ابو تَوبَةَ المعنى قالا حدثنا ابو الأَحْوَصِ gibi ibarelerinden zikredilecek metnin Müsedded'e aidiyeti anlaşılabileceği gibi her iki râviden mânasıyla rivayet edilmiş olmak ihtimali de vardır. Ebu Davud'un, حدثنا مسلم بن ابراهيمَ و موسى بن اسماعيل المعنى واحدٌ قالا حدّثنا ابانٌ tarzındaki isnadlarında ise ikinci ihtimal daha ziyade kuvvetlenir.

Râvinin, mâna üzerinde ittifak etmiş bir cemaatten rivayet ederken zikrettiği metin o cemaatten her birinin lafzı olmadığı halde bunu beyan etmemelerine gelince; Buharî ile Abdullah b. Vehb ve Hammad b. Seleme gibileri bu tarz rivayetten kaçınmamışlar ve bundan dolayı tenkide de uğramışlarsa da mâna ile rivayeti tecviz edenlerin görüşünce bunda da sakınca yoktur.

Musannaf olan bir kitabı bir cemaatten dinledikten sonra kendi nüshasını

bu cemaatten yalnız biri nezdindeki asıl ile mukabele eden kimsenin, o cemaatin tümünü isnadında zikredip واللفظ لفلان demesi ise caiz olması muhtemel olduğu gibi olmaması ihtimali de vardır.

Caiz olabilir; çünkü o kitabı ismini tahsis ettiği o filândan kesin bir metod ile dinlemiştir. Caiz olmayabilir de; çünkü diğerlerinin rivayet şeklinden de haberdar olmalıdır ki, onlardan naklederek ihbar edebilsin. Bu, isnadların toplanmasına dair evvelce misallerini zikrettiğimiz nevilere tamamen dâhil değildir. Zîra, yukarıdaki misâllerde muhaddis hadisin lafzının râvisi olarak gösterdiği zâtın dışında gelen rivayete de vâkıf olup mâna cihetinden kendi rivayetlerine muvafakatlerini görmüş ve öylece ihbar etmiş bulunuyordu. Bunda ise böyle bir ihbar yoktur.

Mâna ile rivayet ile ihtisarın ilavelerinden olarak zikrettiğimiz bu rivayet şekillerine telfik adı verilir.

Telfikin bir nevi de şudur: Muhaddis, hadisin bir kısmını bir şeyhinden, diğer kısmını da diğer şeyhinden dinler. Sonra rivayet ederken her birinden dinlediği lafızları ayrı ayrı temyiz etmeksizin her ikisini karıştırarak ve mübhem bir şekilde, "*Bazısı filândan, diğer bazısı filândan*" diyerek metni her iki şeyhine birden isnad eder. Lâkin bu, seneddeki râvilerin hepsi de sîkadan olmak şartıyla caiz olabilir.

Telfiki en evvel yapan İbni Şihab-ı Zührî olup Mağazî ve Siyer erbabı da bu rivayet tarzını çokça istimal ederler. Buharî'nin Zührî'den rivayet ettiği (1151)'inci uzun İfk hadisi buna misaldir. Buharî senedini Zührî'ye vardırıyor. Zührî de حدثنى عُروة ابن الزبيرِ و سعيد ابن المسيِّب و علقمة ابن وقّاص عبيد الله ابن عتبة ابن مسعود عن عائشة diyerek hadisi dört râviden dinlediğini söyledikten sonra وكلّهم حدثنى طائفةً من حديثها وبعضهم كان اوعى لحديثها من بعض وأَثْبَتَ لهُ اقْتصاصاً و قد وَعَيْتُ عن كلّ رجل منهم الحديثَ الّذى حدثنى عن عائشة و بعضُ حديثهم يصدِّق بعضاً و ان كان بعضهم اوعى له من بعضٍ. قالوا قالت عائشة...

"Ve her biri Âişe (r.a.)'nın hadisinden bir kısmını bana söylediler ki, Âişe'nin hadisini kimi diğerlerinden daha iyi hıfz, etmişti ve rivayetteki kararlılığı diğer-

lerinden fazla idi. Ben ise Âişe (r.a)'dan rivayet ettikleri hadisi her birinden ayrı ayrı alıp hıfzettim. Kiminin hıfzı diğerlerinden fazla olmakla beraber sözleri birbirini hep tasdik ediyordu. İşte bunların dördü Âişe (r.a)'a dedi ki...dediler" tarzında hepsinin rivayetlerini birleştirerek hadisi naklediyor.

Garibü'l-Hadis

Mâna ile rivayet, hadis ihtisarı ve telfîkinin caizliğinin tartışma konusu yapılmasındaki temel maksat, lafızlar ve lafızların yapıları ile terkiplerin delâlet ettiklerini hakkıyla ayırmak olduğundan, hadis ile meşgul olacak kimsenin hadis lafızlarına herhalde hakkıyla âşina olması lazım gelir. Bunun için de hadisin garib lafızlarını şerh ve birbiri ile bağdaştırılması müşkil olan metinleri izah maksadıyla hassaten te'lif edilmiş kitaplara müracaat etmek icap eder. Bir insanın dile âşina olmakla her hadisin mânasını anlaması lazım gelmez. İmam-ı Ahmed b. Hanbel'e bir kere hadisteki bir garib lafzın mânası sorulmuş. O da, "*Bunu garibi bilenlere sorunuz. Ben Resûlüllah (s.a.v)'in kelâmı hakkında zan üzerine söz söylemesini sevmem*" demiş. Bunun benzeri olmak üzere de Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a)'den[150] وفاكهة و ابّا âyet-i kerimesindeki اَبّ 'in ne demek olduğu sorulmuş. O da اىُّ سماءٍ تُظِلّنى و اىّ ارض تقلّنى اذا قلتُ فى كتاب اللّهِ م لا اعلم "*Kitabullah hakkında bilmediğim şeyi söylersem beni hangi sema' örter veya hangi yer taşır?*" buyurmuştur.

Garibü'l-Hadis'e dair eserlere olan ihtiyaç daha ikinci asırda kendini göstermiş ve bu ilme dair eserler dört buçuk asır zarfında sık sık te'lif edilmiştir. Rivayete göre en evvel ikinci asır lugatçı imamlardan Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenna et-Teymî (110-210) Ebü'l-Hasan Nadr b. Şümeyl el-Mâzinî (h. 204), Abdu'l-Melik b. Kureyb el-Asmaî (122-216), Kutrub lakabıyla meşhur Muhammed b. el-Müstenîr (h. 206), tefsîre muhtaç gördükleri garib hadis lafızlarını -bu isim altındaki te'liflerinde- bir araya cem' ettikleri gibi Ebu Ubeyd el-

---

[150] Abese suresi, âyet 31.

Kâsım b. Sellâm-ı Bağdadî (h. 224) el-Garibü'l-Musannaf adıyla yazdığı kitapta seleflerinin cem' ettiklerini bir araya getirmiş, kendiliğinden de birçok lugat ilâve etmiştir. Bu kitap evvelkilere ihtiyaç bırakmayacak bir mükemmeliyet derecesinde idi. Lâkin iş o kadarla kalmamış, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî (213-276) Garibü'l-Hadis ve'l-Kur'an'ında, İmam-ı İbrahim İbni İshak el-Harbî (198-285) dört ciltlik Garibü'l-Hadis'inde, Müberred lakabıyla mâruf Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezid es-Sümalî (210-285) ve Sa'leb lakabıyla meşhur Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya (200-291), Şemir b. Hamduye, Ebu Bekir Muhammed b. el-Kâsım el-Enbarî (271-328), Ahmed b. Hasan el-Kindî, Sahibü Sa'leb ve Gulamü Sa'leb adıyla mâruf Ebu Ömer Muhammed b. Abdülvahid ez-Zâhid (261-345), büyük imam Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattabî el-Büsti (h. 388) de birer Garibü'l-Hadis yazmışlardır.

O tarihlerde Ebu Ubeyd ile İbni Kuteybe ve Hattabî'nin kitapları bu konuda temel kitaplar sırasına geçmişti. Daha sonra Ebu Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî (h.401) Kitabü'l-Garibeyn'i alfabetik olarak tertip etmekle beraber seleflerinin bulamadıkları birçok garib de ilâve ettiği gibi Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (467-538) el-Fâik'ını, Hafız Ebu Musa Muhammed b. Ebî Bekr el-Medinî (h.581) ile Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzî (508-598) Garibü'l-Hadis'lerini, Muvaffakuddin İbni Kudame (541-620) Kan'atü'l-Edîb'ini ve en nihayet -daha evvelkileri zaten cami' olan- Ebu Ubeyd-i Herevî ile Ebu Musa el-Medînî'nin kitaplarını cem' eden en-Nihaye'sini Mecdüddin İbnü'l-Esîr-i Bağdadî (544-606) meydana getirmiştir.

Zemahşerî'nin el-Faik'i Hindistan'da, İbnü'l-Esîr'in en-Nihaye'si Mısır'da basılmıştır. Bu iki kitap elde olduktan sonra hadis lafızlarının gariblerinden halledilmedik pek az şey kalır. Hindistan'ın Reisü'l-Muhaddisîn'i Muhammed Tahir Sıddîk-i Fettenî'nin de Mecmaü'l-Bihar adında bir eseri olduğuna vâkıf olduk ki, müellifin son dönem âlimlerinden oluşu göz önüne alındığında diğerlerini kapsayıcı ve başka ilaveleri de muhtevi olması lazım gelir.

Hadislerin müşkil olanlarını beyan için en evvel kitaplarında bahis açan

İmam-ı Şafiî (150-204)’dir. Şafii, Kitabü'l-Ümm'ünde bu konuya İhtilâfu’l-Hadis adıyla bir cüz' tahsis etmiştir. Hanefilerden Ebu Câfer Ahmed b. Muhammed et-Tahavî'nin (238-321) Maanîi'l-Âsar, yahut Müşkilul-Âsar’ı ile Şafiîlerden Ebü’l-Hasen Ali b. Ömer ed-Darekutnî (306-385) ve Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyn el-Beyhakî (384-485)'nin Sünen'leri, Ebu Yahya Zekeriyya es-Sacî (h.307) ve Ebu Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (224-310) birer eserleri bu neviden olduğu gibi Mâlikîlerden Hafız Ebu Ömer b. Abdilber'in (368-463) de bu konuda kitapları vardır.

Rivayette Lahn Meselesi

Râvi hadisi lahn yahut tashif ederek okumaktan çok sakınmalıdır. Meşhur lugatçı Esmaî, “*İlim talibi için nahiv bilmediğinden dolayı en ziyade korktuğum şey Hz. Nebi’nin* مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ *ulvi ihbarının muhtevasına dâhil olmasıdır. Zîra, peygamber (a.s.v) Efendimiz fasih idi. Lahn etmezlerdi. Lahnederek rivayet ettin mi, işte onun ağzından yalan söylemiş oldun demektir*” dermiş.

Hammad b. Seleme de fasih dilli, lafızları lahndan salim bir zât imiş. Bir adama, “*Sen benden rivayet ettiğin hadiste lahn edecek olursan benim ağzımdan yalan uydurmuş olursun. Çünkü ben lahnetmem*“ demiş. Arap dilcilerinden Sîbeveyh, bir gün üstadı Halîl b. Ahmed'e Hammad b. Seleme'yi şikâyet makamında, “*Hişam b. Urve'nin burnu kanayan kimse hakkındaki hadisini kendisine sordum da beni tekdir etti. Ve yanlış söylüyorsun, o* رَعُفَ *değil,* رَعَفَ *dir dedi*” diye hikâye etmiş[151]

Sîbeveyh “burnu kanadı” mânasına olan رَعَفَ 'yi ayn'ın zammıyla söylemişti. Bunun üzerine Halîl, “*Doğru söylüyor. Yahu, sen Ebu Üsame'ye*[152]

---

[151] Cevheri’nin Sıhah’ında bu kelime ayn’ın fethi ile zaptedilmiştir. Muhtasaru's-Sıhah'ta ise, "Ayn’ın zammı ile olduğu da zikrediliyorsa da zayıf lugattendir" deniyor.

[152] Hammad'ın künyesi olmalı; Suyutî'nin matbu' Takrîb'inde de Irakî'nin eldeki yazma Elfiyye'sinde de bu künye Ebu Üsame diye gösterilmiş ise de rical kitaplarında hep Ebu Seleme olduğu söyleniyor. Doğrusu da bu olsa gerektir. سلمة nin mim'i lâm'dan biraz ayrı düşünce سامة okunmuş ve dikkatsiz bir nâsihin ابو

karşı mı böyle söylüyorsun?" cevabını vermiş.

Râvi lahn ve tashife[153] düşmemek için hadis talibi olanın nahiv ile lugat ile epeyce meşgul olması lazım olduğu gibi, rivayet edeceği Nebevî hadisleri kitaplardan değil, mârifet ehli ve zabt ve tahkik ehli olanların ağzından tahsil etmelidir. Arapçadaki kuvvet ve melekesine güvenerek kitaplardan ahz ve tahsil ile iktifa edenlerden pek azı tashiften kurtulabilmiştir.

Rivayet asl'ından lahn ile tashif ile tahrif ile vâki olmuş ise nasıl rivayet edilir?

Muhammed b. Sirîn ile Abdullah b. Sahbere ve -Beyhakî'nin rivayetine göre- Ebu Ma'mer ile Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Selâm, *"Râvi nasıl işitmiş ise öylece hatalı olarak rivayet eder"* demişlerdir. İbnü's-Salâh, *"Bu, mâna ile rivayetten men etmek için lafza tâbi olmakta aşırılıktır"* der. Ekseriyetin görüşüne göre ise doğru olarak rivayet etmelidir. Bilhassa mânayı değiştirmeyen lahnı ıslâh ile i'rab etmek mutlaka icap eder.

Evzaî, Abdullah b. el-Mübarek, Şa'bî, Kasım b. Muhammed, Atâ', Hemmam, Nadr b. Şümeyl hep bu ekseriyet tarafındadırlar. İzzü'd-Dîn b. Abdü's-Selâm'ın (? 577-660) re'yi de büsbütün başkadır. O, *"Hata olarak da doğru olarak da rivayet edilemez"* diyor. Râvi şeyhinden doğrusunu işitmemiş ki, doğru olarak ondan işittim diyebilsin. Keza, Nebiyy-i Ekrem (s.a.v), hadis-i

---

اسامة künyesinin Araplar arasında çok yaygınlığına binaen baş tarafına bir elif ilâve etmiş olması ihtimali pek kuvvetlidir.

[153] Tashif mâlumdur. Lahn da lafzı irap kaidelerine aykırı olarak zikretmeye denir. Emevî halifesi Velîd b. Abdü'l-Melik, bir gün yanına gelen bir Arabîye söz arasında damadının kim olduğunu sormak maksadıyla مَنْ خَتَنَكَ؟ demiş. Ve nun'u meftuh olarak söylemiş. Bu söyleyişe göre sorunun manası "*Seni kim sünnet etti?*" olacağından Arabî bu münasebetsiz soruya biraz kızıp, "*Allah Emirü'l-Müminin'i ıslah etsin. Kim olacak? Beni sünnet eden berberdir*" cevabını vermiş. Velîd b. Abdü'l-Melik, "*Hayır, bunu demek istemedim. Kızının kocası kimdir, demek istedim*" deyince -nûn'un zammıyla- " مَنْ خَتَنُكَ؟ *diye sorsanıza!*" mukabelesinde bulunmuş Bugün Arap dünyasında konuşulan lisan baştanbaşa lahnlı Arapçadır. Lahn'ın zıddı "i'rab"tır.

şeriflerini lahn ve hata ile buyurmamışlar ki, şeyhinden işittiği gibi rivayet edebilsin.

Râvinin kitapta gördüğü lahn ve hatayı tashih etmesi bahsine gelince; bazıları bunu da tecviz etmişlerse de doğru olan o hatayı Tazbîb[154] ameliyesi ile beraber hâli üzere bırakıp doğru olan lafzı kitabın kenarına yazmaktır ki, maslahatı cem' ile mefsedeti def etmenin öncelikli metodu da budur. Zîra, ileride o kitabı okuyana metnin de doğru olduğu, doğruluğu üzere zahir olabileceği gibi kitap metnini değiştirip, ıslâh kapısı bir kere açılırsa ehliyeti olmayan kimseler de buna cesaret edip rivayetleri itimat edilemez bir hâle getirebilirler.

Kendisi için veya başkalarına dinletmek için kitaptan okuyan râvinin lahn ve hatalarına gelince; evvelâ aslî nüshadakini okuduktan sonra, doğrusu ne ise onu söylemesi caiz olduğu gibi evvelâ doğrusunu söyleyip müteakiben, وقع فى روايتنا yahut عند شيخنا yahut من طريق فلان كذا *"Bizim rivayetimizde yahut şeyhimizin rivayetinde, yahut da filânın kanalıyla gelen rivayette şöyle vâki olmuştur"* demesi de caizdir. Ancak Resûlüllah (s.a.v)'in mübarek ağızlarından sadır olmamış bir sözü ilk anda rivayet etmiş olmamak için ikinci şekli tercih etmek daha faziletlidir. Bununla birlikte ıslahın en iyi yolu o hadisi -varsa- diğer kaynaktan yahut sahihliği ifade eden diğer bir hadisi de zikretmektir.

İtimat edilen asılda bir râvinin nesebinden ابن lafzı yahut mânayı asla değiştirmeyecek bir harf gibi gayet cüz'î bir şey düşmüş bulunur da o da mâ-

[154] Tazbîb yahut Temrîz alâmeti yanlış zannedilen kelime veya kelimelerin üzerine çekilen -başı sad başına benzer- bir çizginin adıdır ki o kelime veya kelimelerin naklen sabit olmakla beraber lafzen veya mâna olarak fasid yahut musahhaf, muharref, elhâsıl hatalı olduğunu gösterir. Tazbîb çizgisinin metindeki kelimelere temas etmemesine pek fazla itina edilir. Zîra, bu takdirde "darb" alâmetine benzer. Darb alâmeti, çıkarılması talep edilen fazla kelimenin üzerine çizilen hatta denir ki, bu çizginin çıkarılacak kelimenin layıkıyla okunmasına mâni olmayacak tarzda çizilmesi çok önemlidir. Muhaddisler arasında محو yani kelimeyi yalamak ile كشط yani kazımak kâtibin ibare ile oynamasına müsait bir tashih metodu olduğu için şiddetle yasaklanmıştır. Tazbibin tam zıddı olarak bir de تصحيح alâmeti vardır. Bu da rivayetinde şüphe yahut ihtilâf edilen lafızların doğru yazılmışları üzerine çizilen küçücük bir صح kelimesidir ki, yazanın şüphe ve ihtilafa vâkıf olduğunu ve sahih olan rivayetin, yazdığından ibaret bulunduğunu bildiğini ifade eder.

ğiştirmeyecek bir harf gibi gayet cüz'î bir şey düşmüş bulunur da o da mâlum olursa ve yazılırken o lafzın unutulmuş olduğu bilinirse yukarıdaki gibi işaret etmeksizin o kelimeyi oracığa yazıvermekte beis yoktur. Sünen sahibi Ebu Davud, İmam-ı Ahmed İbni Hanbel'e, "*Elimdeki kitapta* حجّاج عن جريج عن ابى الزبير *buluyorum,* عن ابن جريج *diye ıslah edebilir miyim?*" diye sormuş. O da, "*Umarım ki, bunda beis yoktur*" diye cevap vermiş.

İmam-ı Mâlik'e de, "*Nebiyy-i Ekrem (s.a.v)'in hadis-i şerifine meselâ bir vav yahut bir elif ilave edilir de mâna değişmezse ne buyurursunuz?*" diye sorulmuş o da, "*Bunun zararsız bir değişiklik olduğunu umarım*" cevabını vermiş.

Düşmüş lafzın sonraki hadis râvilerinden biri tarafından rivayet edildiği ve üst tarafındaki râvilerin atlanmış kısmı zikrettikleri mâlum olursa asli nüshaya bu eksik ilave edilir. Lâkin evveline bir de يعنى (demek istiyor ki,) kelimesi ilâve edilir. Nitekim عن عروة عن عَمْرَةَ عن عائشة senedi ile rivayet edilen كان رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُدْنى الَىَّ رأسَهُ فأرَجِّلُهُ "**Resûlüllah (s.a.v) ben hayızlı iken mübarek başını bana yaklaştırırdı da ben tarardım**" hadisinin senedini Hatıb Ebu Bekir el-Bağdadî ابو عمرو بن مهدى عن المحاملى kanalıyla rivayet ederken عن عَمْرَةَ şeklinde zikrettikten sonra diyor ki: "*İbni Mehdî'nin aslında yalnız* يعنى عن عائشة *var idi. Başka çare olmadığı için*[155] *Âişe'nin ismini dâhil ettik. Hem de anladık ki, tahsil edeni bizim yaptığımız gibi rivayet etmiş de şeyhimiz Ebu Amr'ın kitabından bu isim düşmüştür. Biz de şeyhimizin kitabında olmadığı için* يَعْنِي عن عائشة *dedik. Şeyhlerimizden epey kimselerin böyle yaptıklarını da gör-*

---

[155] Tabiin kadınların seyyidesi Amre binti Abdurrahman b. Es'ad b. Zürare el-Ensâriye ilk dönemde fıkhı ile meşhur faziletli kadınlardandır. Hatıb'in dediği çaresizlik Amre'nin mübarek başını taramasına imkân olamaması yüzündendir. Amre, Bir kere ümmehat-ı müminin'den olmadığı gibi nesep olarak da Resûlüllah (s.a.v) Efendimiz'in mahremlerinden olamazdı. İkinci olarak, yüz tarihlerine kadar yaşamış ise de (a.s.v) Efendimiz'e yetişememiştir. Binaenaleyh arada başka râvi bulunması icap eder. O râvi de diğer rivayetlerin delaletiyle Âişe (r.a)'dir.

düm" diyor ve Veki b. el-Cerrah'ın, "*Ben hadiste* يَعْنِى *den istifade ederim*" dediğini naklediyor.

Bu söylediklerimiz hep râvinin, şeyhinin düşmüş lafzı rivayet etmemiş olduğunu bilmesine göredir. Lâkin eksiğin şeyhinin rivayetinde olmayıp kendi kitabında kaldığına zann-ı galibi olursa kitabını ıslah edip öylece rivayet etmesinde beis yoktur. Nitekim Ebu Davud'un demin zikrettiğimiz kıssası da buna delâlet eder.

Râvinin kitabı ıslanmış yahut yıpranmış olmaktan dolayı bazı senedlerle metinler okunamaz bir hâle gelmiş olsa hâl yine böyledir. Bu şekilde râvi şeyhinden o hadisleri ahzetmiş bir sikanın kitabını alıp ona göre eksiğini tamamlayabilir. Nitekim, Nuaym b. Hammad bunu yapanlardan biridir. Bununla birlikte bunu da men' edenlerin muhalefetinden kurtulmak için bu yaptığını beyan etmesi daha doğrudur.

Sened Ravilerini Belirtme Meselesi

Râvi kendi şeyhini, ismiyle, nesebiyle, lakabıyla, mensup olduğu kabile veya beldesi ile nasıl dilerse öylece tarif ve vasıflandırmakta serbest ise de ismi senede dâhil üst taraftaki şeyhlerin ismine, nesep ve vasfına dair şeyhinin zikrettiğinden fazlasını bilse bile rivayet esnasında söyleyemez. Meselâ, şeyhi bir râvinin yalnız ismini zikretmekle iktifa etmiş ise o da yalnız ismiyle iktifa eder.

Şayet mübhemliğin giderilmesi yahut ayrıntılı izahat için eksiği tamamlamak isterse -şeyhinin lafzına kendiliğinden lafız karıştırmamak için- ismini zikrettikten sonra يعنى ابن فلان "*Filanın oğlu filan demek ister*" der. Yahut da, حدثنى شيخى انّ فلاناً ابنَ فلانٍ حدّثه "*Filan oğlu filânın kendisine rivayet ettiğini şeyhim bana tahdis etti*" yahut da احبرنا انّ فلاناً هوابن فلانٍ "*Bize haber verdi ki, filân ki, filânın oğludur...*" demelidir. Hatib'e göre bunların hepsi caiz ise de son iki lafzı söylemek evvelkisinden daha iyidir.

Hemmam b. Münebbih'in Sahifesi Gibi Nüshalardaki Senedleri Tekrar Edip Etmemek Meselesi

Aynı sahabînin rivayetlerini kapsayan bazı kadim nüshalar vardır ki, ihtiva ettikleri hadislerin senedi hep birdir. Hemmam b. Münnebbih nüshası gibi. Bu nüshada hadisler hep عبد الرّزّاق عن معمر عن همّام عن ابى هريرة senediyledir. İşte böyle bir kitabı rivayet ederken bazıları -birçok kadim usulde görüldüğü üzere- her hadisin başında bu senedi olduğu gibi tekrar eder ki, ihtiyata en muvafık olanı budur. Hatta bunu vacip görenler de vardır. Ekser muhaddislerin ise yalnız ilk hadiste yahut her sema' meclisinde okunan ilk hadiste bu isnadı zikr ile iktifa edip diğer hadislere sıra geldikçe senedlerini evvelkine idrac ederek وبالإسناد "Yine o isnad ile" yahut -yine o demek olan- وبه derler.

Râvi nüshayı bu zikrettiğimiz idrac gelişiyle dinlemiş olduktan sonra ilk hadisten sonraki hadislerden birini rivayet etmek istediğinde yine ilk hadisin senedi ile rivayet edebilir mi?

Ekseriyet ve mesela Veki b. el-Cerrah ile Yahya İbni Main ve Ebu Bekir el-İsmailî caizliğe kâni olup, "*Nakledilen rivayet (ma'tuf), kendisinden nakledilen kişi (ma'tufun-aleyh) hükmündedir. Ve bu, aynı sened ile zikredilmiş aynı metni parçalayıp metnin tamamının evvelindeki metin ile ayrı ayrı konularda zikretmek nevinden olmak üzere caizdir*" derler.

Üstad Ebu İshak-ı İsferayinî ile diğer bazı muhaddisler ise tahammül ve beyanın şekli açıkça ifade edilmedikçe bunu tedlis kabul ederek tecviz etmezler. Lâkin, râvi caizliğe kâni olsa bile yine -birçok müellifin yaptıkları gibi- tahammül şeklinin beyan edilmesi daha doğrudur. Nitekim Müslim, حدّثنا محمّد ابن رافع حدّثنا عبد الرزاق اخبرنا معمر عن همّام بن منبّه قال هذا ما حدّثنا ابو هريرة diyerek o nüshanın açtığı konuya muvafık birçok hadisini rivayet eder. Müslim, nüshadaki قال هذا ما حدّثنا ابو هريرة ibaresi ile bu hadislerin oradan alınmış olduklarını beyan etmiş oluyor. Müslim'in bu konuda metodu düzenli şekilde hep budur. Buharî'nin tuttuğu yolda ise düzen yoktur. O, bazen yalnız istediği hadisi Hemmam nüs-

hasının ilk hadisi başında olan isnad ile zikreder. Bazen de ilk hadisi senedi ile zikrederek müteakiben وباسناده diyerek istediği hadisi rivayet eder.

Meselâ, kitabımızın 176. hadisi Buharî metninde "Tecrid" de olduğu gibi değil حدّثنا ابو اليمان اخبرنا شعيبٌ حدثنا ابو الزّناد عن الاعرج انه سمع ابا هريرة انه سمع رَسُولَ اللّهِ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول نحن الآخرون السّابقون و باسناده قال لا يبولنّ احدكم diyerek Tecrid'deki metne geçer. Sarahaten mâlum olduğu üzere نحن الآخرون السّابقون başka bir hadistir. Ve باسناده قال den sonraki metin ile hiçbir münasebeti yoktur. Hadis, Hemmam'ın nüshasından alındığı ve nüshanın ilk hadisi olan نحن الآخرون السّابقون de isnad böyle gösterildiği için Buharî باسناده قال diyebilmek üzere onu evvele almaya lüzum görmüştür. Bu inceliği kavrayamayan bazı şarihler bu iki hadisin böyle bir arada zikredilmesindeki münasebet yönünü bulmak için kalbe mutmainlik vermeyecek türlü türlü yorumlarda bulunmuşlardır.

Bazı muhaddisler nüshanın sonunda da isnadı zikrederler. Gerçi, böyle yapmak ilk hadisten sonraki hadislerin de hep aynı sened ile rivayet edilmiş olduğunu ifade için bir ihtiyat ise de üstad Ebu İshak'ın ileriye sürdüğü ihtilafı büsbütün def edecek derecede kuvvetli bir ihtiyat değildir.

İsnadı Tamamen veya Kısmen Metne Takdim ve Te'hir Meselesi

Rivayete başlarken, قَالَ رَسُولُ اللّهِ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ diyerek hadis metninden başlayıp isnadı ondan sonra zikretmek, kezâ meselâ, روى نافع عن ابى عمر عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كذا yahut da روى عمرو بن دينار عن جابر عن رَسُولُ اللّهِ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كذا diyerek senedin yalnız bu kısmını zikrettikten sonra اخبرنا به فلان عن فلان diyerek isnadı kendi şeyhinden tâ Nâfi'ye, yahut Amr b. Dînar'a kadar götürmek caizdir ve böyle olan hadis de muttasıldır. Hatta senedin tamamını metne takdim veya te'hir etmek arasında fark yoktur. Lâkin râvi, hadisi isnadı parçalanmış olarak şeyhinden böylece dinledikten sonra isnada evvelâ kendi şeyhinden başlayarak Nâfi'ye ve Amr b. Dînar'a isnad ve oradan itibaren isnada şeyhinden dinlediği gibi devam ederse acaba caiz olur mu, diye ihtilâf edilmiştir.

Bu hilaf da mâna ile rivayeti tecviz edip etmemeye binaendir. Mâna ile rivayeti tecviz etmeyenler, bunu metnin lafızlarının takdim ve te'hirine benzetirler. Ve "*Bu yüzden bazen atıfta yahut haberin öncesine aidiyeti konusunda bozukluk ihtimalleri zuhur edebilir*" derler. Hâlbuki, senedin gerek tamamını gerek bir kısmını te'hirde böyle mahzur olmadığı için ona onların da bir şey diyememeleri lazım gelir. Men edenler bir de, "*Senedi parçalayıp yarısını hadisin başına, diğer yarısını sonuna getirmekte bir hususi bir maksat da olabilir ki, o maksadın terkinden dolayı caiz değildir*" derler. Meselâ, rivayet edeceği hadisin senedinde, hakkında söz edilmiş râvi bulunduğu takdirde rivayete o zâttan başlayıp metni zikrettikten sonra kendisi ile o râvi arasındaki ricali zikretmek Ebu Bekir b. Huzeyme'nin âdeti imiş. Onun isnadının siyakını değiştirmek, gözettiği bu maksadı ortadan kaldırmaktır. Hatta, "*Senedi, benim tertibimden başka bir şekilde rivayet edene hakkımı* helâl etmem*" dediği bile rivayet ediliyor.

Resûl İle Nebî Lafızlarının Birbiri Yerine Kullanılması Meselesi

Râvinin, عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ dediği yerde dinleyen عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ yahut râvi ikincisini söylerse dinleyen birincisini diyebilir mi? Bu kadar değişikliği bile hoş görmeyenler vardır. İbnü's-Salâh, "*Mâna ile rivayeti caiz görsek bile zahiren bu caiz olmaz. Zîra, mâna ile rivayetin şartı mânanın değişmemesidir. Resûl ile Nebinin mânası ise başka başkadır. Nitekim, Ahmed İbni Hanbel de dinlediği muhaddis* رَسُولُ اللّٰهِ *dediği halde elindeki kitapta* اَلنَّبِيُّ *yazılı görürse derhal onu kaldırıp yerine* رَسُولُ اللّٰهِ *yazardı*" diyor. Hatib ise, "*Bu kadarı lazım değildir. İmam-ı Ahmed, muhaddisin lâfzına tâbi olmayı arzu etmiş de öyle yapmıştır. Yoksa onun görüşü bu meselede ruhsat vermektir.. Nitekim bu meselede oğlu Salih b. Ahmed'e, 'Umarım ki, bunda beis yok'* demiştir.

---

* Buradan muhtemelen buna benzer bir kelime düşmüş, Osmanlıca metinde de aynı şekilde cümle eksik kalıyor. bkz. s. 476, İstanbul 1928, Evkaf matbaası.

Hammad b. Seleme de karşısında bu türlü tashihleri yapan Affan b. Müslim el-Ensârî ile Behz. b. Esed el-Ammâ'yı '*Sizin fakih olacağınız yok' diye tekdir etmiştir*, diyor.

İbnü's-Salâh'ın işaret ettiği mâna ihtilâfı şudur: Resûl insanlara tebliğ etmek üzere, Nebî de yalnız amel edilmek üzere kendisine vahyedilen zât demektir. Bedrüddin Muhammed b. İbrahim İbni Cemaa (639-733) da, "*Nebî lafzını Resûl'le değiştirmek caiz ise de aksi caiz değildir, dense hakikatten pek de uzak olmaz. Zîra Resûl'de Nebîde olmayan fazla bir mâna vardır*" demiş ve Resûl'ün Nebî'den daha hususi olduğuna işaret etmek istemiştir.

Lâkin, bu meselede bu mâna farkının hiçbir ehemmiyeti yoktur. İster Nebî, ister Resûl densin herhalde nakledilen sözün söyleyenin aynı zât-ı şerif olduğunda şüphe yoktur. Binaenaleyh, bu kadar incelemeye hacet yoktur. 183. Berâ' b. Azib (r.a) hadisinde peygamber (s.a.v) Efendimiz'in لا, ونَبِيِّكَ diyerek Berâ'nın lafzını tashîh buyurmaları ise -Irakî'nin dediği gibi- buna benzer değildir. Zîra, tâlim buyurdukları, tesirli bir dua idi. Zikir lafızları ise tevkifidir. Lafzın birinde diğerinde olmayan bir sır bulunabilir. Yahut aynı yerde her iki lafzı cem' etmek murad buyrulmuştur.

Sema'daki Kusurların Beyanı Meselesi

Râvinin sema'ında biraz zayıflık vâki olmuş ise rivayet esnasında bu hâli beyan etmek vazifesidir. Beyanı terk etmesi bir nevi tedlis kabul edilmiştir. Sema'da zayıflık, sema' sırasında elinde mutemet bir asıl bulunmamak ve kıraat esnasında kendisi veya şeyhi konuşmak veya bir yazı kopyalamasıyla meşgul olmak, uyuklamak, kıraatı musahhıf veya lahn yapanın ağzından dinlemek, dinlediği hadisleri muteber olmayan bir kimseye yazdırmış olmak gibi şeylerdir. İşte bu durumların tümünde sema'ının vuku şeklini beyan etmedikçe şeyhinden rivayeti helâl olmaz.

Müzakere esnasında hıfzından rivayet eden şeyhinden dinledikleri hakkında da hüküm böyledir. Zîra, muhaddislerin müzakere ederken müsamaha

göstermek âdetleri idi. Ezbere ise yazı kadar güvenilemez. Bundan dolayı İmam-ı Ahmed b. Hanbel, ezber bildiği hadisleri bile kitap açmadan rivayet etmekten kaçındığı gibi Abdurrahman b. Mehdî, İbnu'l-Mübarek, Ebu Zür'a er-Razî gibi muhaddislerin büyükleri müzakere esnasında ahz ve tahammülü büsbütün men' ederlerdi. Müzakere hadislerini rivayet ermeye cevaz verenler de حَدَّثَنَا فِى المذاكرة yahut مذاكرة demeyi müstahab görmüşlerdir.

Yalnız Sikanın Rivayetiyle Yetinme Meselesi

Bir hadis -biri cerh edilen, diğeri sîka olan- iki râviden menkul, meselâ Enes (r.a)'in bir hadisini Sabit el-Bünanî (sîka) ile Ebân b. Ebî Ayyaş (mecruh) rivayet etmiş olurlarsa -bu misalde olduğu gibi- Eban'ın rivayetini terkedip yalnız Sabit'in rivayeti ile iktifa etmek caiz ise de muhaddisler bunu pek münasip görmeyip her iki rivayetin zikredilmesi tarafını tercih ederler. Zîra, Eban'ın rivayetinde Sabit'in rivayetinde olmayan bir lafız bulunmak ve o sayede Sabit'e ait lafzın sahih anlamını tâyin etmek ihtimali vardır. Müslim, bu gibi yerlerde yalnız sikanın rivayetini senediyle zikredip akabinde cerh edilenden kinayeli olarak وآخَرُ *"Bir başkası da bunu rivayet etmiştir"* diyerek mübhem geçer ki, bununla zikrettiğimiz fayda hâsıl olamıyorsa da hiç değilse hadisin başka kaynaktan da rivayet edildiğini bildirmek faydası vardır.

İki sikadan rivayet edilen aynı hadiste de yalnız birinin rivayeti ile iktifa etmek caizdir. Sîkaların rivayetleri ekseriyetle birbirine uygun olduğundan diğer rivayetin terkinden beyan edilen faydanın kaybolması ihtimali daha azdır.

Çeşitli Râvilerden Alınmış Hadisi Mübhem Olarak Rivayet Meselesi

Bir hadisin bir miktarını bir şeyhten, kalanını da diğer bir şeyh veya şeyhlerden dinlemiş olup da her kısmı râvisine isnad etmeksizin, "*Bir miktarını filândan, bir miktarını da filândan, Filândan*" diyerek tümünü birden rivayet etmek isteyen muhaddisin bu tarzdaki rivayeti caizdir. Nitekim 1151. İfk hadisinin Buharî'de Zührî'den bu şekilde rivayet edildiği yukarıda söylenmişti. Lâkin bu takdirde -râvileri hep sîka olan Buharî'deki ifk hadisi gibileri hakkında zayıf hükmü verilemezse de- rivayet edilen hadisin cüzlerinden her biri isimleri zikredilenn şeyhlerden birine belirsizlik üzere isnad edileceğinden şayet râvilerden biri zayıf ve cerh edilmiş ise o hadis ile ihticac edilemez. Zîra, bu takdirde ayrı ayrı her cüz'ü sîka olan râvilerden dinlenmiş olması muhtemel olduğu gibi o cerh edilen râvinin hadisi olması da muhtemeldir. Binaenaleyh, bütün râvilerin senedleri zikredilmekle beraber hadisin tamamının birer miktarının bunlardan dinlendiğinin beyan edilmesi de vacip olduğu gibi sîka veya sîka olmayan râvilerden hiçbirinin ismini düşürmek de caiz değildir. Zîra, râvilerden birinin düşmesi hâlinde hadisin tamamı rivayet edilecek olursa kalanlara rivayet etmemiş oldukları bir şey isnad edilmiş olur. Hadisin bir miktarı atlanacak da olursa atlanan kısmın atlanan râviye ait olduğu belli olmaz.

Bu son kaideye -Buharî'nin bir yerde muhalefet ettiğini misal göstererek- itiraz edenler olmuştur. Sözkonusu olan hadis -yemeğin çoğalması konusundaki Hz. Nebi'nin mucizesini ortaya koyan kitabımızın 2031. hadisi olarak inşallah gelecek olan- Ebu Hüreyre (r.a) hadisidir. Bunda muhacirlerin Ashab-ı Suffe'sinden olan Ebu Hüreyre (r.a), açlıktan takatsiz kalıp bağrına taş bastığı bir günde kendinden bir talep vâki olmaksızın Hz. Risâletpenahî tarafından Hâne-i Saadetlerine dâvet buyrulduğunu ve (a.s.v) Efendimiz Hazretleri Hâne-i Saadetlerini teşrif buyurmalarını müteakip o gün hediye olarak takdim edilmiş bir kadeh süt görmeleri üzerine, "**Git, Ehl-i Suffeyi çağır**" buyurdukları ve o kadehteki sütten bütün Ehl-i Suffe kana kana içtikleri gibi, kendisinin de kana kana içtiğini ve herkesten sonra (a.s.v) Efendimiz'in içtiklerini naklediyor.

Mâlum olduğu üzere Ashab-ı Suffe'nin sayısı -Ebu Hüreyre'nin başka rivayetinde denildiği üzere- bazen yetmişi bulduğu gibi -Hafız Ebu Nuaym-ı İsfahanî'nin nakline göre- bazen yüze ulaştığı da olurdu. Ashab-ı Suffe hep yersiz, yurtsuz ve Mescid-i Şerif'in Suffesi'nde vakit geçiren muhacirlerin fakirleri idi.

İşte bu hadis-i şerifin senedini Buharî Kitabu'r-Rikak'da حدّثنى ابو نُعَيْم بنحوِ من نصفِ هذا الحديث "*Ebu Nuaym, bu hadisin takriben yarısını bana söyledi*" dedikten sonra senedin üst tarafına geçerek حَدَّثَنَا مجاهدٌ انّ ابا هريرة كان يقول "*Mücahid, Ebu Hüreyre...derdi diye bize söyledi*" diyerek isnadı ikmal ediyor. Bu isnad tarzına göre hadisin takriben yarısı Ebu Nuaym'dan diğer yarısı ismi zikredilmeyen diğer bir râviden alındığı gibi hangi yarının Ebu Nuaym'a ait olduğu da beyan edilmemiş. Binaenaleyh, itiraz edenler şu beyan edilen kaideyi mutlak olarak kabul etmemek lazım gelir, diyorlar.

Buna cevap verenler de diyorlar ki: Buharî burada râvinin birini düşürürken hadisin tamamını diğerinden rivayet etmiyor ki, bu söze yer kalsın. O hadisin yalnız yarısını Ebu Nuaym'dan dinlediğini haber veriyor. Bu yarının hangi yarı olduğunu ise -daha evvel Kitabu'l-İstîzan'da yalnız o yarıyı zikretmiş olmasıyla- anlayabiliyoruz. Orada kıssanın Ehl-i Suffe'yi dâvetini ihtiva eden kısmı aşağıdaki iki sened ile zikrediliyor: حدّثنا ابو نُعَيْمٍ حدّثنا عمر ابن ذرّ (ح) و حدّثنا محمّد ابن مقاتلٍ اخبرنا عبد الله اخبرنا عمر ابن ذرّ اخبرنا مجاهدٌ عن ابى هريرة

İşte bu senedlerin birincisinde Ebu Nuaym ve ondan sonra doğrudan Ömer b. Zer'den; ح remzi ile gösterilen ikinci senedde ise Muhammed b. Mukâtil, Abdullah b. el-Mübarek vasıtasıyla yine Ömer b. Zer'den; oda Mücahid'den; o da Ebu Hüreyre'den rivayet ediyor. Hadisin baş tarafını Buharî yine Ebu Nuaym'dan icazet yahut vicadet yöntemiyle almış olabildiği gibi Ebu Nuaym'den başka bir şeyhten ve meselâ ikinci seneddeki Muhammed b. Mukatil'den, yahut da bir diğerinden tahsil etmiş olması da muhtemeldir. Bununla birlikte hadisin muttasıl sened ile sabit olan cüz'ü yalnız izin istemeyi ihtiva eden ikinci yarısıdır.

HATİME

Hadis rivayeti ilminin zikretmediğim birçok usûl ve kaideleri daha vardır. Lâkin Mukaddime artık değerli okuyuculara bıkkınlık verecek derecede uzadığı için bahsi burada kesmeyi uygun görüyorum. Buraya gelinceye kadar okunan satırlara lütfen değerlendirerek dikkat etmeye tenezzül etmiş olanlar görmüş olacaklardır ki, dinî nakillere Müslümanlar kadar itina göstermiş hiçbir millet yoktur.

Her sözü söyleyene isnad etmek tüm nakillere daha ilk başlandığı günden beri dinî farzlardan sayılmış ve senedsiz söz makbule geçmemiştir. Râvilerin hâl ve şanını, rivayet ettikleri haberlere edilecek itimadın derecesini tâyin için edilen dikkat, akıllara hayret verir. Hadis ricali kitaplarına bakılınca cerh edilmiş, zayıf denilen râviler içinde hadis tenkidini meslek kabul etmiş uzmanlardan olmayan kimselere sözünü tereddütsüz kabul ettirebilecek, bugün ele geçse sıdk ve diyanetinden dolayı eli öpülüp en büyük ihtirama ve ilmen pek büyük payelere lâyık görülecek büyük âlimlere çokça rastlanılır.

Meselâ, birçok sahada imamlığı kabul edilen Ebu İsme Nûh b. Ebî Meryem (h. 173) de, ilim ve kemâlinin genişliği İslâm coğrafyasının şark ve garbını kaplayan Muhammed b. Ömer el-Vakıdî (130-207) de[156] tenkid ehlinin kınama ve târiz oklarına uğramaktan kurtulamamışlardır. Pek müsamahakâr kabul edilen tenkid ehli imamların bile metodu başka zamanda ve diyarda katılıkta ifrat sayılır.

Râvinin bir yalanı tespit edilmiş, ya bir hadisi -diğer sîkaların rivayetine

---

[156] Nûh b. Ebî Meryem'e dair evvelce söz geçmişti. Vakıdî'ye gelince o da birçoklarınca zayıf kabul edilmekle beraber "ilim ev'iyelerinden yani ilim depolarından biri" tavsifini doğrulayan mütebahhir bir âlim tabiri caiz ise ansiklopedik bir zât olduğuna aleyhtarları bile ittifakla şahitlik ederler. Dahası; Yezîd b. Harun ve İbrahim el-Harbî gibi lider imamlardan sayılan zevat da kendisini sika kabul etmişlerdir. Hatib-i Bağdadî de hakkında birçok övgüde bulunduktan sonra, "*Cömertliğiyle de meşhur bir delikanlı idi*" der.

İbni Hallikan Vefeyatü'-A'yan'ında, Mürucü'z-Zeheb sahibi Mesûdî'den aşağıdaki kıssayı nakleder ki cömertliği ve övgüsünün unutulmayacak pek garib ve acayip bir örneğidir. Mesûdî sözü Vakıdî'ye bırakıyor. Vakıdî demiş ki:

Biri Haşimî olan iki arkadaşım vardı. Üçümüz üç bedende bir can gibi idik. Günün birinde pek şiddetli bir sıkıntıya giriftar oldum. Bayram da çattı. Haremim, "*İkimiz nasıl olsa bu züğürtlüğe, bu şiddete dayanabiliriz. Lâkin bu çocuklara ne diyelim? Onlar için yüreğim parça parça oluyor. Komşu çocuklarını bayramda süslenmiş, yeniler giyinmiş, kendilerini de perişan hâlde görüp duruyorlar. Bu hallerine acımamak elimde değil. Bir çaresini bulsan da üstlerini başlarını düzeltecek biraz para tedarik etsen!*" dedi.

Bunun üzerine Haşimî arkadaşıma elindeki hazır sermayesi ile o günkü sıkıntımı def etmesi için yazdım. Bana içinde bin dirhem var dediği ağzı mühürlü bir kese gönderdi. Kese elimde durdu durmadı derken öteki arkadaşımdan benim Haşimî'ye yazdığım gibi sıkıntısından şikâyeti ihtiva eden bir mektup aldım. Keseyi mührünü açmadan hemen ona gönderip kendim mescide gittim. Ve hanıma karşı hicabımdan dolayı bütün geceyi orada geçirdim. Eve döndüğümde kadıncağız bana hiç darılmayıp yaptığım işi beğendi bile. Onunla bu halde iken bir de baktım ki, Haşimî arkadaşım sözkonusu kese olduğu gibi elinde olduğu halde çıkageldi. Ve "*Doğrusunu söyle. Sana gönderdiğim parayı ne yaptın?*" diye sordu. İşi olduğu gibi anlattım. Dedi ki: "*Sen benden para istediğin vakit, gönderdiğim bu keseden başka dünyada hiçbir şeye sahip değildim. Sana gönderdim. Ve arkadaşımıza yardımda bulunması için yazdım. O da keseyi benim mührüm ile kapanmış olarak bana gönderdi.*"

Vakıdî der ki: Kese içindeki bin dirhemi eşit olarak üçümüz bölüştük. Daha evvel de yüz dirhemini hanıma ayırdık. Vak'ayı Halife Me'mun haber aldı. Beni çağırıp sordu. Ben de işi olduğu gibi şerh ve tafsil ettim. Her birimize ikişer bin ve hanıma bin dinar olmak üzere bize yedi bin dînar verilmesini emretti.

Nasıl? Hoş değil mi?

muhalif olarak- hükmünü biraz değiştirecek şekilde rivayet etmiş yahut kendisinden mürüvvete muhalif bir şey sudur etmiş olmak gibi bugün en ziyade hüsn-ü zan ettiğimiz en ağır başlı kimselerden hiçbirinin uzak olamayacağı bir hâli görüldü mü -Müslümanları lekelemek ve gıybet haram iken- muhaddislerin dillerinde destan olup ve zahiri hâli ihtirama layık olduğu halde damgası alnından ilelebet silinmeyecek bir ayıp ile şöhret bulup rivayeti itibardan düşmüştür. Sahih ve hasen denilen rivayetler işte bu kadar sıkı bir tahkikten geçmiş rivayetlerdir. Muhaddisler, tenkid şartlarını bu derece katı olarak tespit ettikten sonra artık onların makbul gördükleri rivayetlere bugün makbul demekte tereddüt edilemez. Hakikatte mâna olarak ve metin açısından sahih olan nice rivayetler, senedlerinin zayıflığından dolayı merdut olup bize kadar intikal edememiştir. Nitekim senedlerine göre makbul olması lazım gelen birçok hadisin de sayfalar içinde zayi olup bize vasıl olamamış olduklarında şüphe yoktur. Lâkin elimize geçip de erbabınca sahih veya hasen denilen rivayetleri de düşünüp taşınmadan bir kalemde reddetmek, hiçbir naklin muteberliğini kabul etmemek gibi garip bir yaklaşım gösterecek derecede aklın temel prensiplerine karşı çıkmak demektir.

Tercümesi sadedinde olduğumuz Tecrid'deki hadisler, eldeki rivayetlerin en kuvvetlisi olan sahih hadislerin ekser âlimlerce en fazla kalbe itminan veren Buhari hadisleri içinde -Allah Teâla'nın vahyinin muhatabı Nebiyy-i sadık ve masduk (a.s.v) Efendimiz'in emirleri olmak üzere- merfu' olarak ve muttasıl sened ile rivayet edilmiş hadis-i şeriflerdir. Sıra artık müellif Zebidi'nin önsözünden başlayarak kitabın tercümesine geliyor. Tercümenin hüsn-ü edâ ve ikmali için Allah'ın tevfikı bize yardımcı ve İlâhi lutuf ve inayet bütün Ümmet-i Muhammediyye'ye yakın olsun.

Âmin.

"Kâmil Miras (merhum) tarafından üçüncü cildin ilk basımının sonuna konulan not alâkasına binaen buraya alınmıştır."

NUH B. EBÎ MERYEM HAKKINDAKİ BİR YANLIŞIN TASHİHİ

Mütercim Ahmet Naim merhumun bu tercümenin birinci cildinde neşredilen çok kıymetli Mukaddime'sinde en ziyade nazar-ı dikkat ve takdirimi çeken bahislerden birisi de hadis uyduranlardan bahsederken Ebu İsme Nûh İbni Ebî Meryem'i müdafaaları olmuştu. Fıkhı bizzat Ebu Hanife'den okuyarak "Merv" gibi asrının en yüksek bir ilim ve medeniyet merkezinde onu toplamaya, te'life ve bütün Türk ellerinde neşretmeye ve yaygınlaştırmaya çalışan Ebu Meryem'i rakipleri, "Kur'an'ın Faziletleri" hadisini uyduranlardan biri olarak göstermeye çalışmışlar ve muvaffak da olmuşlardır. Mağazî'yi İbni İshak'ın, sair ilimleri de o devrin en meşhur âlimlerinden okuyarak "Cami" muhteşem unvanını hakkıyla kazanmış bulunan bu yüksek simanın bu uydurmacılık alçaklığıyla lekelenmesine "Fıkıh Tarihi" tedrisiyle meşgul bulunduğum sıralarda hayret ederek bununla alakadar olmuş ve bu Türk âlimini müdafaaya çalışmıştım. Naîm merhumun müdafaaları Mukaddime'de yer almaktadır. Mükerreren okudum. Bihakkın muvaffak olmuşlardır. Yalnız birkaç noktanın ona ilâve edilmesini ve bu temiz sîmadan bu lekenin tamamıyla silinmesini isterdim. Bu arzumu merhuma da açmıştım. Üçüncü cildin basımının bitmesini güzel bir vesile kabul ederek ilâvesi icap eden noktaları aşağıdaki gibi arzediyorum.

Hadis Usulü, Rical Tenkidi, Mevzuat, Tabakat kitaplarından hangisine bakılsa Ebu isme hakkındaki bu isnad, Hâkim'in Ebu Ammar Hüseyn-i Mervezî'ye ulaşan senediyle vâki olan rivayetine istinad etmekte olduğu görülür. Müelliflerin birbirinden aynen kopya ettikleri Hâkim'in bu rivayetini tenkid zemini olması için aynen ortaya koyarak değerlendirelim.[157] رواه الحاكم بسنده الى ابى عمار المروزى انه قيل لابى عصمة نوح بن ابى مريم من اين لك عن عكرمة عن ابن عباس فى فضائل القرآن

سورة سورة؟ و ليس عند اصحاب عكرمة هذا. فقال: اني رأيت الناس قد اعرضوا عن القرآن: واشتغلو بفقه ابى حنيفة و مغازى ابن اسحاق فوضعت هذا الحديث حسبة[158]

Hâkim'in Ebu Ammar Hüseyn-i Mervezî'den rivayetine göre güya Ebu İsme'ye, "*Sure sure Kur'an'ın faziletleri hakkındaki hadisi İkrime'nin arkadaşlarından hiçbiri İkrime'den rivayet etmemişken sen* عن عكرمة عن ابن عباس *senediyle nasıl rivayet ediyorsun?*" diye sorulmuş da o da sanki, "*İnsanların Kur'an kıraatinden yüz çevirip Ebu Hanife'nin fıkhı ve Ebu İshak'ın Mağazîsiyle iştigal ettiklerini gördüm de bu hadisi Allah rızasını kazanmak uydurdum*" demiş oluyor.[159]

Evvela şunu arzedeyim ki, Ebu İsme hakkındaki bu isnadın bu derece şüyuunun yegâne sebebi bu rivayetin Ebu Ammar'a ulaşıyor olmasıdır. Ebu Ammar ki, Buharî'nin, Müslim'in, Tirmizî'nin, Neseî'nin, Ebu Davud'un kendisinden rivayetleri olan muhterem bir simadır. Bu, itimada ve itibara şayan olan zâtın ismi de bu işe hasımlar tarafından bilhassa karıştırılmıştır. 'Merv'in iki büyük âliminin böyle dolandırıcı diyaloglarını akıl uzak görür. Fakat biz yine bir hakikat kabul ederek muhakememizi yürüteceğiz.

Evvelâ; meçhul bir ifade ile, "*Ebu İsme'ye soruldu*" deniliyor. Bu, haberin en açık zayıflık işaretidir. Ebu İsme'den bunu kim sormuş? Meçhul...

İkinci olarak; Ebu İsme'nin vasıtasız İkrime'den rivayeti müşküldür. Ebu İsme, 173 tarihinde İkrime ise 107'de vefat etmiş bulunmalarına göre tahsile, rivayete engel zaman açısından geniş bir boşluk vardır. Ebu İsme herhalde bir asır bir ömür yaşamış olmalıdır ki, İkrime'den rivayet edebilsin. Tarihen bu da sabit değildir. Ebu Ya'lâ el-Halilî'nin İrşad'da görülen şu: روى نوح بن ابى مريم عن رجل, عن عكرمة, عن ابن عباس رضى الله عنهما. فقيل له... ibaresin-

---

[158] Tedribu'r-Râvi, 102.

[159] Mukaddime, 30. bölümün 2. dipnotu.

deki عن رجل diye zikredilen meçhul vasıta bu boşluğu doldurabilirse de bu da rivayetin sahihliğini ve kuvvetini ihlal ve şüpheli eden ikinci bir zayıflık emaresidir.

Nûh kimden rivayet etmiştir? Bu da meçhul... Böyle başı, sonu meçhul gevşek bir senedle rivayet edilen bir haberin sıdkına itimat edilebilir mi? Tamamıyla kâniyim ki, bu meçhul râvi de tarihî boşluğu doldurmak için Ebu İsme'nin hasımları tarafından uydurulmuştur.

Üçüncü olarak; Fezâil-i Kur'an hadisinin asıl uyduranı Tedribü'r-Râvi'de zikrolunduğu üzere "Meysere"dir. Nuh'un düşmanları bu uydurma alçaklığını kendisine bulaştırmak istemişlerdir. Hiç Ebu Hanife'nin, İbni İshak'ın şakirdi bu büyük üstadlarının ilimleri aleyhinde bulunabilir mi? Bu aklen de mümkün değildir. Binaenaleyh Hanefilerin bu yüksek siması hadis uydurmadan tamamen mâsumdur. رحمة الله رحمة واسعة

Kâmil MİRAS

MUKADDİME'NİN YAZILMASINDA İSTİFADE EDİLEN KİTAPLAR

Nuhbetül-Fiker	İbni Hacer el-Askalani
Şerhi	İbni Hacer el-Askalanani
Şerhinin Şerhi	Ali el-Karî
et-Takrib vet-Teysir	Muhyiddin en-Nevevi
Tedribü'r-Ravi	Celaleddin es-Suyuti
el-Elfiye	Zeynüddin el-Iraki
Tevcihü'n-Nazar	el-Cezairi
Bostanü'l-Muhaddisin (Farisî)	Şah Veliyyüllah ed-Dehlevi
Ucela-i Nafia (Farisi)	Şah Veliyyüllah ed-Dehlevi
Kitabü'l-İlel	Tirmizi
Ehl-i Mekkeye Risale	Ebu Davud
Şerhi Mukaddime-i Buhari	İbni Hacer el-Askalani
Hulasati Tehzibü'l-Kemal	Safiyüddin el-Hazreci
el-Muğni	Muhammed Tahir el-Hindi
Tabakatü'ş-Şafiiye	Tacüddin es-Sübki
Vefayatü'l-Âyan	Ahmed b. Hallikan
Mucemü'l-Büldan	Yakut el-Hamevi
Tacü'l-Arus	ez-Zebidi
Keşşafü Istılahati'l-Fünun	et-Tahanevi

DİZİN

A

B

C

Ç

D

E

F

G

H

I

İ

J

K

L

M

N

O

Ö

P

R

S

Ş

T

U

Ü

V

Y

Z

HADİS USÛLÜ VE ISTILAHLARI

BABANZÂDE PROF. AHMET NAİM BEY

Son devir Osmanlı âlimlerinden merhum Babanzâde Prof. Ahmet Naim Bey'in, 12 ciltlik "Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi" adlı kitaba yazdığı "Mukaddime"nin -klasik anlamda bir Hadis Usûlü kitabı olarak hazırlanmadığı halde- aradan bir asra yakın bir süre geçmesine rağmen hâlâ aşılamadığı konusunda hemen hemen ittifak edilmektedir. Kitap, yayınlandığı günden beri, hadisle şu ya da bu şekilde ilgilenen hiç kimsenin müstağni kalamayacağı bir kitap olarak hak ettiği mevkii muhafaza etmiştir. Bugüne kadar İslâmî ilimlerle iştigal eden herkes, bilhassa akademisyenler eseri çalışmalarında değerlendirmiş, bundan yararlanmış ve tevsiye etmişlerdir. Fakat, eserin yaklaşık bir asır öncesinin diliyle hazırlanmış olması, üstelik Latin harflerine aktarılan çevirisinin de henüz Türkçenin Latin harfleriyle nasıl yazılacağının tam olarak yerleşmediği bir dönemde çevrilmiş olması ve gereken hassasiyetin gösteril-memesi eserden istifadeyi zorlaştırmış ve akademisyenlerle veya hadis ilimlerine vâkıf belli insanlarla sınırlandırmıştır. Eserin yazıldığı bir asırlık zaman dilimi içinde, genel anlamda İslâmî ilimler, hususi olarak Hadis İlimleriyle ilgili binlerce yeni eser yazıldığı ve basıldığı, bir kısmı keşfedildiği halde, kitabın ilk günkü değerini muhafaza etmesi, gerçekten üzerinde dikkatle durulması ve düşülmesi gereken bir noktadır. Bu durumu göz önüne alarak bu güzide eseri günümüz Türkçe-siyle insanımızın istifadesine sunmaya karar verdik.

DÜŞÜN YAYINCILIK
Fatma Sultan Mh. Kahhalbağı Sk. No: 31/A Topkapı-İSTANBUL
Tel: 0212 524 75 24 - 0212 521 91 13-23 - Fax: 0212 521 90 86
ISBN 605-4195-42-8
9 786054 195428